BİNGÖL UNIVERSITY

FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

II. International Congress on Economics and Administrative Sciences

'New Threats and Opportunities in Global Politics and Economics'

19-20 January 2023, Online

FULL TEXT **BOOK**

Editors

Asst. Prof. Ahmet KOÇAK

Dr. Mustafa NAİMOĞLU

Dr. Yunus Emre KARACA

ISBN: 978-605-71072-3-7

FULL TEXT BOOK
2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University, Türkiye
iibfkongre.bingol.edu.tr

TAM METİN KİTABI
2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi
19-20 Ocak 2023, Bingöl Üniversitesi, Türkiye

EDITORS
Asst. Prof. Ahmet KOÇAK
Dr. Mustafa NAİMOĞLU
Dr. Yunus Emre KARACA

REDACTOR
Res. Asst. Tolga UCAR

DATE OF PUBLICATION
7 April 2023

Bingöl University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
Selahaddin-i Eyyubi Mah. Üniversite Cad. No:1
12000 Merkez/Bingöl
Türkiye

ISBN
978-605-71072-3-7

©2023

CONGRESS HONORARY PRESIDENT
Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, Rector, Bingöl University

CONGRESS CHAIR
Prof. Dr. Ersin ERKAN, Dean of FEAS, Bingöl University

CONGRESS ORGANISATION COMMITTEE

Asst. Prof. Ahmet KOÇAK, Bingöl University

Asst. Prof. Fevzi KAÇER, Bingöl University

Assoc. Prof. Mehmet Barış ASLAN, Bingöl University

Dr. Mustafa NAİMOĞLU, Bingöl University

Dr. Yunus Emre KARACA, Bingöl University

CONGRESS SECRETARY
Asst. Prof. Ahmet KOÇAK, Bingöl University

Dr. Mustafa NAİMOĞLU, Bingöl University

Dr. Yunus Emre KARACA, Bingöl University

Dr. Ahmet Melik SAHABİ, Bingöl University

Res. Asst. Tolga UCAR, Bingöl University

DESIGN
Asst. Prof. Ahmet KOÇAK, Bingöl University

CONGRESS SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Abdulmenaf TURAN	Van Yüzüncü Yıl University
Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ	Düzce University
Prof. Dr. Adem DURSUN	Atatürk University
Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU	Istanbul Medeniyet University
Prof. Dr. Ahmet GÜLMEZ	Sakarya University
Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	Bingöl University
Prof. Dr. Ahmet UĞUR	İnönü University
Prof. Dr. Ali ŞEN	İnönü University
Prof. Dr. Ayfer GEDİKLİ	Düzce University
Prof. Dr. Barış ERDOĞAN	Üsküdar University
Prof. Dr. Bekir ELMAS	Atatürk University
Prof. Dr. Bener GÜNGÖR	Atatürk University
Prof. Dr. Can BİLGİLİ	Gedik University
Prof. Dr. Cengiz TORAMAN	İnönü University
Prof. Dr. Erinç YELDAN	Kadir Has University
Prof. Dr. Emre BAĞCE	Marmara University
Prof. Dr. Fehim BAKIRCI	Atatürk University
Prof. Dr. Ferit İZCİ	Van Yüzüncü Yıl University
Prof. Dr. Georgeta DRULA	University of Bucharest
Prof. Dr. Gjergj SİNANİ	University of Tirana
Prof. Dr. Gökhan TUNCEL	İnönü University
Prof. Dr. Hakan ERKUŞ	İnönü University
Prof. Dr. Hüseyin AĞIR	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Hüseyin ALTAY	İnönü University
Prof. Dr. Irene BUHĂNIȚĂ	University of Bucharest
Prof. Dr. İbrahim Halil SUGÖZÜ	Kyrgyz-Turkish Manas University
Prof. Dr. İbrahim Ethem TAŞ	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Dr. İlhan EROĞLU	Tokat Gaziosmanpaşa University
Prof. Dr. İsmail ÇEVİŞ	Pamukkale University
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli University
Prof. Dr. Mamoudou GAZIBO	University of Montreal
Prof. Dr. Mehmet İNCE	Tarsus University
Prof. Dr. Muhittin KAPLAN	Istanbul University
Prof. Dr. Muhsin KAR	Turkish Higher Education Quality Council
Prof. Dr. Muhammet Mustafa Kısakürek	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Prof. Dr. Murat ÖNDER	Boğaziçi University
Prof. Dr. Mustafa AKAL	Sakarya University
Prof. Dr. Nataliia KRASNOKUTSKA	National Technical University of Ukraine
Prof. Dr. Nicholas Constantinos BALTAS	Athens University
Prof. Dr. Olena GOROSHKO	National Technical University of Ukraine
Prof. Dr. Ömer Faruk ALTUNÇ	Muş Alparslan University
Prof. Dr. Ramazan YANIK	Atatürk University
Prof. Dr. Reşat CEYLAN	Pamukkale University
Prof. Dr. Reşat KARCİOĞLU	Atatürk University
Prof. Dr. Recep KARABULUT	İnönü University
Prof. Dr. Sait PATIR	Bingöl University
Prof. Dr. Susana GONÇALVES	Coimbra Polytechnic Institute
Prof. Dr. Şaban NAZLIOĞLU	Pamukkale University
Prof. Dr. Tuncay ÇELİK	Kayseri University
Prof. Dr. Vedat KAYA	Atatürk University
Prof. Dr. Yılmaz BİNGÖL	Ankara Yıldırım Beyazıt University
Prof. Dr. Antonija PETRIČUŠIĆ	University of Zagreb
Assoc. Prof. Anthony KUMASEY	University of Professional Studies

Assoc. Prof. Alper ÖZMEN	Eskişehir Osmangazi University
Assoc. Prof. Baki DEMİREL	Yalova University
Assoc. Prof. Beşir KOÇ	Bingöl University
Assoc. Prof. Damjan MANDELC	University of Ljubljana
Assoc. Prof. Emrah BİLGİÇ	İskenderun Teknik University
Assoc. Prof. Emrah KONURALP	Iğdır University
Assoc. Prof. Eray GEMİCİ	Gaziantep University
Assoc. Prof. Erdinç KOÇ	Bingöl University
Assoc. Prof. Ersin KURNAZ	Erzincan Binali Yıldırım University
Assoc. Prof. Habib DEMİRHAN	Hakkâri University
Assoc. Prof. Halim TATLI	Bingöl University
Assoc. Prof. Hüdayi SAYIN	Istanbul Yeni Yüzyıl University
Assoc. Prof. Hüseyin ARSLAN	Turkish National Police Academy
Assoc. Prof. Işıl ARPACI	İnönü University
Assoc. Prof. İbrahim ARAP	Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. İbrahim AYDIN	Van Yüzüncü Yıl University
Assoc. Prof. İbrahim Güray YONTAR	Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. İlknur BİLGEN,	Hakkâri University
Assoc. Prof. İlyas OKUMUŞ,	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Assoc. Prof. Mehmet Barış ASLAN	Bingöl University
Assoc. Prof. Mehmet KARAHAN	Fırat University
Assoc. Prof. Mehmet GÜVEN	Bingöl University
Assoc. Prof. Murat AKTAN	Muğla Sıtkı Koçman University
Assoc. Prof. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN	Necmettin Erbakan University
Assoc. Prof. Müslüm POLAT	Bingöl University
Assoc. Prof. Sena TÜRKMEN	Niğde Ömer Halisdemir University
Assoc. Prof. Oana BĂLUȚĂ	University of Bucharest
Assoc. Prof. Osman AĞIR	İnönü University
Assoc. Prof. Osman ÖZDEMİR	Şırnak University
Assoc. Prof. Önder KETHÜDA	Düzce University
Assoc. Prof. Veysel ERAT	Eren University
Assoc. Prof. Zeki AKBAKAY	Bingöl University
Assoc. Prof. Zeliha TEKİN	Muş Alparslan University
Asst. Prof. Abdulmecit YILDIRIM	Muş Alparslan University
Asst. Prof. Ahmet KOÇAK	Bingöl University
Asst. Prof. Aslı ÖZEN ATABEY	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Asst. Prof. Aydoğan KUTLU	Kastamonu University
Asst. Prof. Bilal ÖZEL	Bingöl University
Asst. Prof. Burçak GÜNDAL	Muş Alparslan University
Asst. Prof. Burçin KAPLAN	Istanbul Aydın University
Asst. Prof. Elif DEMİRBAŞ	Tarsus University
Asst. Prof. Enes Uğur TOHUM	Kastamonu University
Asst. Prof. Ferit ÖNDER	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Asst. Prof. Fevzi KAÇER	Bingöl University
Asst. Prof. Habibe TEMİZSU	Bingöl University
Asst. Prof. Hacı Hayrettin TIRAŞ	Niğde Ömer Halisdemir University
Asst. Prof. Hülya BAŞEĞMEZ SEZER	Beykent University
Asst. Prof. Melek HALİFEOĞLU	Bingöl University
Asst. Prof. Muharrem DOĞAN	Recep Tayyip Erdoğan University
Asst. Prof. Mustafa GÜNALAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Asst. Prof. Ömer DORU	Mardin Artuklu University
Asst. Prof. Pelin YANTUR	Yeni Yüzyıl University
Asst. Prof. Sefa ÖZBEK	Tarsus University
Asst. Prof. Suna YILDIZ	Yeni Yüzyıl University
Asst. Prof. Yavuz TÜRKAN	Bingöl University
Asst. Prof. Yunus Emre AYNA	Bingöl University

Asst. Prof. Zehra DOĞAN	Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Asst. Prof. Zübeyir ÇELİK	Van Yüzüncü Yıl University
Dr. Ahmet KADİROĞLU	Bingöl University
Dr. Ahmet Melik SAHABİ	Bingöl University
Dr. Bilal BAĞIŞ	Bingöl University
Dr. Doğan BARAK	Bingöl University
Dr. Emrah ATAR	Recep Tayyip Erdoğan University
Dr. Ethem KILIÇ	Bingöl University
Dr. Farhad HOSSAIN	University of Manchester
Dr. Fatih AYDIN	Bingöl University
Dr. Fatma GÖRGÜLÜ	Bingöl University
Dr. Hasan DURMUŞ	Sakarya University
Dr. Mehmet ŞAHİNER	Nottingham Trent University
Dr. Mesut ASLAN	Bingöl University
Dr. Muhsin TAN	Bingöl University
Dr. Mustafa NAİMOĞLU	Bingöl University
Dr. Osman KARACAN	Kastamonu University
Dr. Ömer ÇAĞATAY	Bingöl University
Dr. Yunus Emre KARACA	Bingöl University

INVITED SPEAKERS

Prof. Antonija PETRIČUŠIĆ	University of Zagreb, Croatia
Dr. Fernand DE VARENNES	Special Rapporteur on Minority Issues, United Nations
Prof. Ibrahim KUSHCHU	TheNextMinds, United Kingdom
Prof. Nataliia KRASNOKUTSKA	National Technical University, Ukraine
Prof. Dr. A. Ercan GEGEZ	Istanbul Arel University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ	Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Muhsin KAR	Turkish Higher Education Quality Council, Türkiye

TABLE OF CONTENTS

CONGRESS ORGANISATION COMMITTEE ..... **İİ**

CONGRESS SCIENTIFIC COMMITTEE ..... **İİİ**

TABLE OF CONTENTS ..... **Vİİ**

CONGRESS PROGRAMME **9**

OPENING SPEECHES **19**

RECTOR'S MESSAGE 20
VICE-RECTOR'S MESSAGE 21
DEAN'S MESSAGE 22

MESSAGES FROM EDITORS **23**

Economy And Politics in Postmodern Days: Artificial Problems, Responsible Technologies 24
Adapting to the Changing Global Economy: New Risks and Opportunities 27
The Global Crisis of 2020: Worldwide Implications of the COVID-19 Pandemic 29

INVITED SPEAKERS **31**

Women's Rights As Human Rights: Where Have We Arrived? 32
Global Opportunities and Threats: Why A New Treaty On The Rights Of Minorities is Needed 34
The Convergence Of Biological And Artificial Intelligence: Opportunities And Threats 37
Transformation Of Sustainable Development Goals Of Ukrainian Business in Wartime 39
Changing Firm Dynamics İn The New World Order 41
Global Environmental Issues 45
The New Normal İn The Economy: Uncertainty 47

FULL TEXTS **49**

BANKACILIK VE SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDE RİSK YÖNETİMİ 51
BRICS- T ÜLKELERİNDE SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİNİN GEÇERLİLİĞİ: YENİ NESİL PANEL BİRİM KÖK TESTLERİNDEN KANITLAR 61
AFET YÖNETİMİ: TR81 DÜZEY 2 BÖLGE PLANI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME 79
KREDİ GENİŞLEMESİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ 125
REZERV PARA OLARAK BITCOIN: BELİRSİZLİKLER, RİSKLER VE FIRSATLAR 149
DİJİTAL EKONOMİ'YE TEŞVİK: PANDEMİ 159
KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI ÜZERİNE İKLİM ADALETİ YAKLAŞIMI 183
TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA 209

PANDEMİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI: ULUSLARARASI POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ 227
COVİD 19 DÖNEMİNDE TÜRK KARGO (PAKET VE DOSYA TAŞIMACILIĞI) SEKTÖRÜNDE Kİ GELİŞMELER 261
Z KUŞAĞI AİDİYET DUYGUSU VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ: YATAK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA 279
COVID-19'UN HAYAT SİGORTASI ÜRETİM ORANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ 293
A REVIEW ON THE IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES ON GLOBAL BUSINESS AND ECONOMY 323
U-TİCARET PERSPEKTİFİNDEN BİR GİRİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ: TOGG-USE CASE MOBILITY ÖRNEĞİ 333
COVID-19 PANDEMİSİ SONRASI MARKA SADAKATİNE DAİR BİR LİTERATÜR TARAMASI 359
SÜRDÜRÜLEBİLİR HEDEFLERE ULAŞMAK: YEŞİL DÖNÜŞÜM VE KİLİT TEKNOLOJİLER TURİZM SEKTÖRÜNÜ NASIL GÜÇLENDİRİYOR? 391
COVID-19 SALGINI VE TUNUS'TA OTORİTERLEŞME TEMAYÜLÜ 415
ULUSLARARASI SİSTEMDE DEMOKRATİK REJİMLERE YÖNELİK ARTAN TEHDİTLER 443
USE OF VIRTUAL REALITY IN TURKISH POLITICAL LIFE: TÜRKVERSE 461
BELEDİYELERİN STRATEJİK PLANINDA ÇEVRE YÖNETİMİ: MUĞLA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ 483
YENİ GÜVENLİK TEHDİTLERİ VE ÜLKELERİ İSTİKRARSIZLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI: İRAN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME 507

CONGRESS PROGRAMME

OPENING SPEECHES	
19 January 2023 **9.45 - 10.00**	**Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK, Rector, Bingöl University**
	Prof. Dr. İbrahim Yasin ERDOĞAN, Vice Rector, Bingöl University
	Prof. Dr. Ersin ERKAN, Dean of FEAS, Bingöl University
INVITED SPEAKERS SESSION 1	
19 January 2023 **10.00 - 11.00** Moderator **Prof. Dr.** **Sait PATIR**	**Prof. Dr. Muhsin KAR, President, Turkish Higher Education Quality Council** *The New Normal in the Economy: Uncertainty*
	Prof. Dr. A. Ercan GEGEZ, Rector, Istanbul Arel University *Changing Firm Dynamics in the New World Order*
	Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ, Ankara Hacı Bayram Veli University *Global Environmental Issues*
INVITED SPEAKERS SESSION 2	
19 January 2023 **11.00 - 12.00** Moderator **Asst. Prof.** **Habibe TEMİZSU**	**Dr. Fernand DE VARENNES, UN Special Rapporteur on Minority Issues** *Global Opportunities and Threats: Why a new treaty on the rights of minorities is needed*
	Prof. Ibrahim KUSHCHU, TheNextMinds, CEO, United Kingdom *The Convergence of Biological and Artificial Intelligence: Opportunities and Threats*
	Prof. Antonija PETRIČUŠIĆ, University of Zagreb, Croatia *Women's Rights as Human Rights: Where Have We Arrived?*
	Prof. Nataliia KRASNOKUTSKA, National Technical University, Ukraine *Transformation of sustainable development goals of Ukrainian business in wartime*

Session 1 **19 January 2023 Thursday 13:00 - 14:00**	
Room 1 | Session Moderator: Assoc. Prof. Halim TATLI	
Emre KALAY	Dünyada Güncel Risk ve Tehditler: OECD ve Dünya Bankası Perspektiflerinden "Kırılganlık"
Şerife Özkan NESİMİOĞLU	Enerji Yoksulluğu Perspektifinden Enerji Güvenliği: Avrupa Birliği ve Türkiye Örnekleri
Mücahid DAĞLI	Rusya-Ukrayna Savaşının Enerji Emtia Ürünleri Üzerinden Türkiye'ye Dezavantajları
Göktuğ ŞAHİN Mehmet Baha KARAN	Ukrayna-Rusya Savaşı Sonrası Güneydoğu Avrupa Bölgesinin Doğal Gaz Piyasası
Room 2 | Session Moderator: Asst. Prof. İsmail KAVAZ	
Enes Uğur TOHUM	Pandemi Döneminde İş Dünyasının Kriz Yönetimi Becerisinin Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği
Emrah ATAR Rabia TORLAK	Pandemi ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları: Uluslararası Politikalar Çerçevesinde Bir Analiz
Oğuzhan GERZELİ	Pandemi Dönemiyle Birlikte Tarım Ürünlerine Ulaşımın Zorluğu ve Gelişen Jeotermal Seracılık
Onur DEMİRCİ	Dijital Ekonomiye Teşvik: Pandemi
Room 3 | Session Moderator: Assoc. Prof. Erdinç KOÇ	
Seda Karagöz ZEREN	Sürdürülebilir Hedeflere Ulaşmak: Yeşil Dönüşüm ve Kilit Teknolojiler Turizm Sektörünü Nasıl Güçlendiriyor?
Çağatay AKDOĞAN Yasin YILMAZTÜRK	Tüketicilerin Yeşil Yıkama Algısının Yeşil Marka Değerine Etkisi: Yeşil Algılanan Risk ve Yeşil Kafa Karışıklığının Aracılık Rolü
Kemal DEMETÇİÇEK	Sağlık Turizmi Çerçevesinde, Turistlerin Çevrim İçi Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi
Abdullah DUMAN Orhan BATMAN Erhan BOĞAN	Helal Konseptli Turizm İşletmelerinin Lojistik ve Tedarik Fırsatları
Room 4 | Session Moderator: Assoc. Prof. Emrah BİLGİÇ	
Tuba PARLAR Fatih Sinan ESEN	Post-COVID-19 Döneminde Sağlık Bilişimi ve Yapay Zekâ Kullanımı Üzerine Bir Bibliyometrik Analiz
Kağan OKATAN	A Review on The Impact of Blockchain Technologies on Global Business and Economy
Hülya BAŞEĞMEZ	Yumurtalık Kanseri Tanısında İkili Korelasyon Yöntemi Kullanılarak Bir Öznitelik Seçimi Uygulaması
Gülgönül BOZOĞLU BATI	E-Ticaretin Mevcut Durumu ve Gelecek Yıllara Dair Gelişiminin Tahmin Teknikleri ile Öngörülmesi

Session 2 **19 January 2023 Thursday 14:10 - 15:10**	
Room 1 | Session Moderator: Asst. Prof. Muharrem DOĞAN	
Yunus Emre KARACA	İHA ve SİHA'ların Gelişimi ve Silahlanma Yarışı
Fatih YAŞAR	Foreign Policies of The USA and China Towards Israel: Implications for Tel Aviv
Hilal Zorba BAYRAKTAR Hediye Şirin AK	Pandemi, Otoriterleşme ve İnsani Güvenlik
Gökhan SIRMALI Muharrem DOĞAN	Ak Parti Dönemi Türkiye Güney Kafkasya İlişkileri: Kırılmalar ve Süreklilikler
Room 2 | Session Moderator: Assoc. Prof. Hüdayi SAYIN	
Bengü TOSUN Murat EREN	Terörist Faaliyetler Bağlamında Uluslararası Göçün Belirleyicileri
Ersin ERKAN Hüdayi SAYIN	Göçmenliğin Milli Güvenlik Sorunsalı Olarak İnşası Üzerine
Ahmet SOYLU	Suriye Göçüne Karşı Türkiye'nin Stratejik Yönetimi
Yücel ÖZDEN Kübra İLHAN	Küreselleşme Perspektifinden Göç ve İnsan Olgusuna Bir Bakış
Room 3 | Session Moderator: Dr. Bilal BAĞIŞ	
Bahar OĞUL	Küresel Kriz Sonrası Bankacılık ve Sigortacılık Faaliyetleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme
Mehtap TAŞDEMİR	Küresel Çevre Sorunları Üzerine İklim Adaleti Yaklaşımı
Abdurrahman KAYA	Küreselleşme Sonrası Yeni Ekonomik Tehditler: COVID-19 Salgını Özelinde Bir Değerlendirme
Gürçem ÖZAYTÜRK Faruk MİKE	Küresel İnovasyonun Yarattığı Kayıplar
Room 4 | Session Moderator: Asst. Prof. Yunus Emre AYNA	
Bayram KOCA	Türkiye'de "Aşırı Sağ Parti" Örneği Olarak Zafer Partisi
Erdi TOPÇUOĞLU	Sivil Toplumun Son Beş Yılı: Güçlü ve Köklü Bir 'Sivil' Toplum Bastırılabilir mi?
Ersin ERKAN İsa TURAN	Total Bunalım Çağında Demokrasi ve Siyasal Katılım
Damla MURSÜL	Plandemic Case of Political Parties in Seeking Legitimacy: Sample of 'The Party For Life Without Coercion'

Session 3 **19 January 2023 Thursday 15:20 - 16:20**	
Room 1 | Session Moderator: Asst. Prof. Zehra DOĞAN	
Zehra DOĞAN	Değişen ve Dönüşen Bölgesel Dinamikler Çerçevesinde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası
Veysel BABAHANOĞLU Zafer AKBAŞ	Türkiye'nin Bölgesel Oyun Kurucu Rolü ve Düzen İnşasına Dair İmkân ve Kabiliyeti: Türk Devletleri Teşkilatı Örneği
Serdar YILMAZ	Türkiye'nin Girişimci ve İnsani Dış Politika Anlayışı
Ferit BELDER	Dış Yardımlar Üzerinden Türk Dış Politikasını Dönemlendirmek (2002-2022)
Room 2 | Session Moderator: Asst. Prof. Mustafa ÜNLÜ	
Cebeli İNAN	BIST30 Hisse Senedi Değerlerinin Öngörülerinde Çeşitli Ekonometrik Modellerin Kıyaslanması
Aydın GÜRBÜZ Meltem KILIÇ Nur Esra BEKERECİ	Türkiye'de Sendikasyon Kredileri, Dış Ticaret ve Hisse Senedi Piyasası Arasındaki İlişki
Ahmet Melik SAHABİ	Reklam Harcamaları, Pay Getirileri ve Firma Büyüklüğü Arasındaki Etkileşim: BIST Firmaları İçin Bir Panel VAR Analizi
Room 3 | Session Moderator: Asst. Prof. Sefa ÖZBEK	
İlyas BAYAR	Yeni Sanayileşen Ülkelerde Ekonomik Özgürlüğün Ekonomik Büyümeye Etkisinin Panel Ekonometrik Analizi
Ahmet KADİROĞLU	Dış Borç Stokunun Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ampirik Bir Analiz
Sefa ÖZBEK	Küresel Tehdit Kapsamında Çevre Kirliliği: Çevre Vergileri Boyutuyla Türkiye Üzerine Ampirik Bir Uygulama
Muhammet Bahri KIRIKÇI	Çevre Kirliliği, Doğrudan Yabancı Yatırımları ve Kurumsal Yapı İlişkisi: Türkiye'den Kanıtlar
Room 4 | Session Moderator: Dr. Osman KARACAN	
Osman KARACAN	Teknoloji Bağımlılığı ile Mücadelede Belediyelerin Rolü: Bir Kamu Politikası Analizi
Duygu AKYÜZ Bayram COŞKUN	Belediyelerin Stratejik Planında Çevre Yönetimi: Muğla Büyükşehir Belediyesi Örneği
Kübra İLHAN Yücel ÖZDEN	Dijital Yönetişim Çağında Yerel Halkın Konumu
Tuba KAYHAN	Türkiye'de Yerel Yönetimlerde Dijital Değişim ve Dönüşümü Anlamak

Session 4 **19 January 2023 Thursday 16:30 - 17:30**	
Room 1 | Session Moderator: Asst. Prof. Fevzi KAÇER	
Seyfullah GİRİŞEN	Başarısız Devlet Modeli Bağlamında Dayton Barış Antlaşması'nın Bosna-Hersek'e Etkileri
Seda Gözde TOKATLI	Uluslararası Sistemde Demokratik Rejimlere Yönelik Artan Tehditler
Ahmet Ali UGAN	İran'da Mahsa Emini Protestoları: Molla Rejiminin Sonu mu?
Seda ÇOLAKOĞLU	Aşırı Sağ Terör Gruplarında Kadınlar: Geleneksel Rollere Meydan Okuyan Kimlikler
Hatice DÖNMEZ	Yeni Güvenlik Tehditleri ve Ülkeleri İstikrarsızlaştırma Çalışmaları: İran Üzerinden Bir İnceleme
Room 2 | Session Moderator: Assoc. Prof. Müslüm POLAT	
Aslı YIKILMAZ	COVID 19'un Borsa İstanbul Sürü Davranışına Etkisinin VIX Endeksi Kapsamında Değerlendirilmesi
Filiz Mutlu YILDIRIM Kudret ÇOLAK	Optimal Portföy Seçiminde Genetik Algoritma
Cihan YILMAZ	Aşırı Güven Önyargısı: İşlem Hacmi ile Borsa Devir Hızı Işığında Borsa İstanbul Özelinde Bir Değerlendirme
Ahmet Melik SAHABİ	Türkiye'de Ar-Ge Harcamalarının Uzun Dönemde Firma Değeri Üzerindeki Etkisi: BİST İmalat-Sanayi Sektöründen Kanıtlar
Room 3 | Session Moderator: Assoc. Prof. Hakan CAVLAK	
Hakan CAVLAK	"Kâr"dan "Değer Yaratma"ya Geçiş, İşletmeler ve Paydaşlar İçin Bir Tehdit mi Yoksa Fırsat mı? Kurumsal Raporlama Açısından Bir Değerlendirme
Oğuz Yusuf ATASEL	Uluslararası Finansal Raporlama Standartları ve Muhasebe Muhafazakârlığı Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi
Emine Serap KURT	Döngüsel Ekonominin Muhasebe Mesleğine ve Kurumsal Raporlamaya Etkileri
Room 4 | Session Moderator: Dr. Mesut ASLAN	
Nevzat GÜNGÖR	Mapping of Auditors' Professional Skepticism and Fraud Research: A Bibliometric Analysis
Recep YILMAZ Tuğba Örs ONUR	Sağlık Hizmetlerinin Maliyetlerin Hesaplanması Sorununa Çözüm Önerisi
Gizem Çopur VARDAR	IFRS 19 Çalışanlara Sağlanan Faydalara İlişkin Açıklama Farklılıkları: BIST 100 ve FTSE 100 Karşılaştırması

Session 5 **20 January 2023 Friday 09.00 - 10.00**	
Room 1 | Session Moderator: Dr. Fatih AYDIN	
Bilal BEKTAŞ	Vergi Kaçakçılığı Suçlarında Pişmanlık ve Islah Kurumları Harici Getirilen Etkin Pişmanlık Kurumu
Abdullah ALP	Sermayenin Pay Sahibine İade Yasağında "Sermaye" Unsurunun Olan Hukuk ("De Lege Lata") ve Olması Gereken Hukuk ("De Lege Feranda") Açısından Değerlendirilmesi
Gözde PİŞKİN	Payın Gerçek Değerinin Hesaplanmasına İlişkin Esas Sözleşme Hükmünün Hakimi Bağlayıcılığı
Adem ÖZER Erdal BAYAR	Uluslararası Suçun "Yeşil Tonu": Ekosid Tartışmaları
Room 2 | Session Moderator: Assoc. Prof. İlknur BİLGEN	
Esra DEMİRBAŞ	Tüketicilerin Sosyal Medyaya İlişkin İnançlarının Tutum ve Davranışları Üzerindeki Etkisi: Tutumun İnanç ve Davranış İlişkisinde Aracı Rolü
Erkan GÜLTER	Sosyal Medya Pazarlaması ve Marka Denkliği: Bir Meta Analizi İncelemesi
Burçin KAPLAN Chaimae GRARİ	The Impact of Social Media Marketing Activities on Brand Equity and Customer Response in Turkish Apparel Industry: A Comparative Study Between Turkish and Moroccan Customers
Seyfettin ANMAÇ	Çevrimdışı Marka Topluluklarından Sosyal Medya Marka Topluluklarına: Marka Topluluklarının Evrimi
Room 3 | Session Moderator: Dr. Doğan BARAK	
İsmail BAŞARAN Duygu AKYÜZ	Afet Yönetimi: TR81 Düzey 2 Bölge Planı Bağlamında Bir İnceleme
Bilal ÇİLKAYA Ersin ERASLAN	Eski Hükümlülerin İşgücü Piyasasına ve Sosyal Hayata Katılımda Yaşamış Oldukları Sorunlar, Niğde Açık Cezaevi Hükümlü ve Eski Hükümlülerine Yönelik Çalışma
Yasemin Karatekin ALKOÇ	İnsan Sermayesinin Kariyer Başarısındaki Etkisi Üzerine Bir Araştırma
Turhan MOÇ	Zamansal ve Mekânsal Adalet Algılarımız Örgüte Olan Bağlılığımızı Etkiler mi? Öğretmenler Üzerine Bir Araştırma
İsmail KOÇ	Sosyo-Ekonomik Hedefler Çerçevesinde Merkezi Yönetim Bütçesi Ar-Ge Harcamaların Değerlendirilmesi
Room 4 | Session Moderator: Dr. Fatma GÖRGÜLÜ	
Omca ALTIN	BREXIT'in Avrupa Birliği Üzerindeki Mevcut ve Olası Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi
Aleyna Ece BODUK Müşerref BAYKAN	Enerji Krizi ve Avrupa Birliği Enerji Güvenliği
Serkan AYHAN	Türkiye-AB Enerji Jeopolitiği Perspektifinde Karadeniz'in Stratejik Önemi

Session 6 **20 January 2023 Friday 10.10 - 11.10**	
Room 1 | Session Moderator: Dr. Muhsin TAN	
Kerem Cevdet KURAL	"Kriz Momentlerinde Refah Devletinin Devamlılığı ve Değişimi" Tematik Bağlamında Amerikan Siyasal Gelişim Okulu İncelemesi
Fevzi KAÇER	Türk Kamu Yönetiminin Denetiminde Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumunun, Yeri ve Etkinliği
Md Moynul AHSAN	Land Management Practices in Bangladesh: Lessons from Türkiye
Md Moynul AHSAN	Post-Pandemic Asian Cities: City Planning and Governance Perspective
Esra Çelebi ZENGİN Ali Davut ALKAN	Yerel Hizmet Sunumunda Dijital Dönüşüm: TR71 Bölgesi Belediyelerinin E-Belediyecilik Uygulamaları
Room 2 | Session Moderator: Asst. Prof. Yavuz TÜRKAN	
Zeynep AĞCA	Devlet Üniversitelerinin Dijitalleşen Dünyaya Adaptasyonunda Sosyal Medyanın Rolü
Yavuz TÜRKAN D. Bin Abdul RAZAK M. Omar MOHAMMED	Sanal Gerçeklikten Gerçek Hayata: METAVERSE Vakıf
M. Burak DELİBAŞ	Yapay Zekâ, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemlerini Dönüştürebilecek mi?
M. Burak DELİBAŞ Hüseyin HASTE	Sosyal Bilimler Araştırmalarında Kullanılacak Karma Bir Yöntem: Q Yöntemi
Room 3 | Session Moderator: Asst. Prof. Göktuğ ŞAHİN	
Dilek ATILGAN	BRICS-T Ülkelerinde Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği: Yeni Nesil Panel Birim Kök Testlerinden Kanıtlar
Ayşegül ŞAHİN Veysel KARAGÖL	Kırılgan Ekonomilerde Reel ve Finansal Konjonktür Dalgalanmaları: Panel Veri İle Nedensellik Analizi
Melike TORUN	Evaluating the Impact of Oil Prices on Turkish Economic Growth Using the NARDL Model
Ömer DORU	Merkezi ve Doğu Avrupa Geçiş Ekonomileri için AB Ekonomileriyle Gelir Yakınsaması Analizi
Room 4 | Session Moderator: Asst. Prof. Yunus Emre AYNA	
Selçuk KOCA	COVID-19 Pandemisinin İnsan Ticareti Üzerindeki Etkileri
Fırat YALÇIN	Türkiyedeki Göçmenlerin Kayıt Dışı İstihdamına İlişkin Bir İnceleme
Berna Deniz DEMİR SARGUT	Küresel Sistemin Sonu mu Revizyonu mu?

Session 7 **20 January 2023 Friday 11.20 - 12.20**	
Room 1 | Session Moderator: Asst. Prof. Orhan GAFARLI	
Orhan GAFARLI	Ukrayna Savaşı ve Küresel Güvenliğin Yeniden Dizaynı
Recep ELMAS Özgür BOZAN Mehmet Nazım UYGUR	Enemies of The New Global Economy: An Ethical Political Approach to War, Pandemic and Other
Hakan KIYICI	Çatışma Çözümsüzlüğünde Günümüz İç Savaşlarının Değişen Doğası
Ümmügülsüm SARILAR	Doğu Akdeniz'in Jeopolitiği ve Deniz Yetki Alanının İncelenmesi
Room 2 | Session Moderator: Asst. Prof. Metin TOPTAŞ	
Teoman Berkay AYAZ Emrah SEZER Ahmet Erkan ÇELİK	Potansiyel Müşteri Segmentasyonu Uygulaması
Hatice TEKİN	Perakende Atmosferinde Müşteri Deneyimsel Değerinin Boyutları ve Etkileri
Orçun BAKIR Metin TOPTAŞ	Diyetisyen Hizmeti Sunumunun Fitness Merkezlerinde Hizmet Kalitesi Algısı ve Müşteri Motivasyonuna İlişkin Rolü
Selçuk Yasin YILDIZ	Hedonizm, Bilinçli Tüketim ve İçgüdüsel Satın Alma Etkileşimi: Tüketici Psikolojisinden İçgörüler
Room 3 | Session Moderator: Assoc. Prof. Zeki AKBAKAY	
Füsun Çelebi BOZ Tuğba Örs ONUR	Çevre Vergileri ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki BRICS ve MINT Ülkeleri Üzerine Bir Analiz
Haluk YERGİN Kaan YİĞENOĞLU Nida GÜNSAN	COVID-19 Pandemisinin Ekonomi Politikası Belirsizliklerine Etkisi
Maya MOALLA	Seçilmiş Orta ve Doğu Avrupa Ülkelerinde Büyüme Belirleyicileri
Elif Tuğçe BOZDUMAN Birol ERKAN	PIIGS Ülkelerinde Lojistik Performansın Ekonomik Karmaşıklığa Etkisi
Room 4 | Session Moderator: Asst. Prof. Habibe TEMİZSU	
Marziye MEMMEDLİ Hilal AKGÜLLER	Bolşevik Devrimi Sonrası Rus - İran İlişkileri
Ahmet SAPMAZ Sina KISACIK	Rusya Federasyonu, Ukrayna Yönelik Askeri Harekâtında Nükleer Silah Kullanabilir mi?
Kahraman SÜVARİ	2022 Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme (NSYO) Antlaşması Gözden Geçirme Konferansına İlişkin Bir Değerlendirme
Erdal BAYAR Adem ÖZER	Fırsat ve Tehdit Ekseninde Nükleer Silahların Yasaklanması Antlaşması

Session 8 **20 January 2023 Friday 14.00 - 15.00**	
Room 1 | Session Moderator: Prof. Dr. Ahmet GÜRBÜZ	
İsmail AKBAŞ	Anonim Ortaklığın Çağrı Usulüne Uyulmadan Yapılan Genel Kurul Toplantısı İçin Bakanlık Temsilcisinin Görevlendirilmesi Talebi
Selman Yavuz GÖKCE	Limited Şirkette Çıkar Çatışmalarına Bir Kalkan Olarak Bağlılık Yükümlülüğü
Abdullah YOLCU	Yargı Bağımsızlığı ve Yargı Kararlarının Ekonomik Gelişime Etkisi: Türkiye Örneği
Fatma GÖRGÜLÜ	Zincir Marketler İle Tedarikçi Teşebbüslerin Fiyatlama Davranışlarına İlişkin Rekabet Kurulu Tarafından Verilen Kararların Şirket Yöneticilerinin Sorumluluğu Kapsamında Değerlendirilmesi
Room 2 | Session Moderator: Assoc. Prof. Murat AKTAN	
Şafak ALTAY	U-Ticaret Perspektifinden Bir Girişimin Değerlendirilmesi: TOGG-Use Case Mobility Örneği
Sercan MOLLAOĞLU	Türkiye'de Pandemi Sonrası Kamu Bankaları Ekseninde Dijitalleşme ve Sosyal Medyanın Pazarlama Faaliyetlerine Etkisi
İbrahim AYDIN Zübeyir ÇELİK	Drone ile Teslimata Yönelik Algılanan Güvenin Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Risk ve Ağızdan Ağıza İletişimin Aracılık Rollerinin Araştırılması
Selçuk Yasin YILDIZ	Bu Bluz Size Çok Yakıştı: Çevrim İçi Hazır Giyim Alışverişlerinde Sadakate Giden Yol
Room 3 | Session Moderator: Dr. Ahmet Melik SAHABİ	
Bahar OĞUL	Bankacılık ve Sigortacılık Faaliyetlerinde Risk Yönetimi
Fatih DEMİRCİOĞLU	Rezerv Para Olarak Bitcoin: Belirsizlikler, Riskler ve Fırsatlar
Uğur ÇOBAN Semra CAMUKA	İslam Ekonomisi Işığında Tarımsal Krizlerin Çözümü için S-CROP Modeli
Bilal BEKTAŞ Cengiz GÜNEY	Vergi Kaçakçılığı (Tax Evasion) Kavramına Genel Bir Bakış ve Web of Science (WOS) Kapsamında Bir Bibliometrik Analiz
Room 4 | Session Moderator: Asst. Prof. Aydoğan KUTLU	
Sinem ARSLAN	COVID-19 Salgını ve Tunus'ta Otoriterleşme Temayülü
Aydoğan KUTLU	COVID-19 Salgını ve Popülizmin Geleceği
Celal Oral ÖZDEMİR	2008 Finans Krizi Sonrası İspanya Siyasetindeki Dönüşüm ve Seçim Sonuçlarına Etkileri
Hüdayi SAYIN Kerem YILDIRAK	Siyasal Modernleşme Kuramı Çerçevesinde 1995 ve 2023 Yıllarındaki Parti Yöneticilerinin Siyasal Katılım Davranışlarındaki Değişimlerin Malatya Örneği Üzerinde Değerlendirilmesi

Session 9 **20 January 2023 Friday 15.10 - 16.10**	
Room 1 | Session Moderator: Dr. Yunus Emre KARACA	
Berna Deniz DEMİR SARGUT Kübra GÜMÜŞ	COVID-19 Salgınında ve Sonrasında Kadınlar
Gazel ULUER	Looking for Freedom: Progressive Women's Association
Mahmut BİNGÖL	Pandemi Sonrası Milli Eğitim Stratejik Planlaması Üzerine Literatür Çalışması
Halil Emre DENİŞ	Sanal Gerçekliğin Türk Siyasal Hayatında Kullanımı: Türkverse
Room 2 | Session Moderator: Asst. Prof. Zübeyir ÇELİK	
Abdullah Oktay DÜNDAR Halit KAYA	COVID-19 Döneminde Türk Kargo (Paket ve Dosya Taşımacılığı) Sektöründeki Gelişmeler
Hümeyra ÇAPARLAR	COVID-19'un Hayat Sigortası Üretim Oranları Üzerindeki Etkisi
Saim AYDIN	COVID-19 Pandemisi Sonrası Marka Sadakatine Dair Bir Literatür Taraması
Resul GÜLEÇ Fazıl Nazım KAYMAK	Sağlık Çalışanlarının COVID-19 Sürecinde Karşılaştıkları Riskler, Zorluklar ve Mücadele Yöntemleri: Nitel Bir Alan Araştırması
Room 3 | Session Moderator: Dr. Doğan BARAK	
Dilek VEYSİKARANİ	Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin Çok Boyutlu Ölçekleme Analizi İle İncelenmesi: Avrupa Birliği Ülkeleri Örneği
Mehmet Sadık AYDIN	Yükseköğretim ve Kalkınma: 2000 Sonrası OECD Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme
Abdulvahap YOĞUNLU	Altıncı Bölgede Yer Alan İllerin Teşvik Sistemi Performanslarının Analizi
Ersin ERASLAN Ali Davut ALKAN	Toplumsal Cinsiyet Algısı ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişkinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma
Gülşah GENEŞ	Kredi Genişlemesi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki
Room 4 | Session Moderator: Assoc. Prof. Mehmet GÜVEN	
Mustafa İsmail ERTÜRK Resul GÜLEÇ Mehmet YILDIRIM	Suriyeli Mülteci Girişimciliği ve İnovasyonu Üzerine Bir Araştırma: Gaziantep İli Örneği
Perihan Eren BANA	Örgütlerde Sosyal İklim Ölçeği Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması
Beyza KADIOĞLU İrem İLÇİN Kenan ORÇANLI	PSI ve TOPSIS Yöntemleri ile Personel Seçimi
Ebru AYKAN Fatma KOCATÜRK	Z Kuşağı Aidiyet Duygusu ve İş Tatmini İlişkisi: Mobilya Sektöründe Bir Çalışma
Cumali KILIÇ	Küreselleşme ve Teknolojik Gelişmeler Perspektifinden Örgütsel Stres ve Performans İlişkisi

OPENING SPEECHES

RECTOR'S MESSAGE

The 2nd International Congress of Economics and Administrative Sciences, organized by our university, is taking place with the theme of 'New Threats and Opportunities in Global Politics and Economy' as we enter the year 2023.

The high interest in the congress at the national and international levels is very pleasing.

Indeed, we live in an era of political, social, economic and even environmental uncertainties, sometimes referred to as the "perfect storm".

The crisis process, adorned with the uncertainties in question, is felt more and more intensely at the global level.

The theme of the congress and the issues discussed are of great importance in this respect.

In this sense, I would like to thank all the scholars who participated in the congress and made valuable contributions to the academic discussions.

I congratulate our Faculty of Economics and Administrative Sciences for organizing such an important and comprehensive congress and thank everyone who contributed to the congress.

Prof. Dr. İbrahim ÇAPAK
Rector,
Bingöl University

VICE-RECTOR'S MESSAGE

Dear President of the Turkish Higher Education Quality Council, Dear Rector, Dear Professors, esteemed scholars, distinguished colleagues, and our esteemed participants; We are excited to be here today with you for the 2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences, which we held for the first time with the organization of our University's Faculty of Economics and Administrative Sciences in November 2021.

Especially in the wake of the pandemic that we recently experienced, the economic difficulties arising in our country and the world, and the energy-based problems that the world needs every day, have become severe problems in recent years.

However, on the other hand, various threats, such as the migrant crisis caused by people trying to leave their countries and migrate to developed countries, also stand before us as fundamental problems that need to be solved globally.

It is precisely at this point that we hope this conference will contribute to solving these problems and wish it a success.

I want to thank all my colleagues who made this conference possible and all those who contributed. Dear the President of the Turkish Higher Education Quality Council, Dear Rector, dear distinguished guests, participants and Colleagues, I thank you for your participation, and I offer my respect and love.

Prof. Dr. İbrahim Yasin ERDOĞAN
Vice-Rector,
Bingöl University

DEAN'S MESSAGE

Dear Rector, vice-rectors, distinguished faculty members and distinguished guests, welcome to our congress organized by Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences.

The theme of this year's congress is 'New Threats and Opportunities in Global Politics and Economy'. This theme essentially describes the multiple and broad crisis situations we have been in for a long time.

In November 2021, we held the first congress under the crisis, uncertainty, and interrogations theme. In this congress, we plan to discuss the deepening effects of this absolute general crisis, which spreads in waves, from political, social and economic perspectives.

In our congress, not only the crisis and uncertainties in question, that is, not only this crisis environment but also the search for solutions for the struggle, will be discussed.

In this sense, I hope that our congress will contribute, albeit modestly, to sustainable academic and theoretical research on a more humane and livable planet.

I would like to thank all the participants who will make presentations at the congress and all the friends who contributed to the realization of the congress.

Prof. Dr. Ersin ERKAN

Dean of the Faculty of Economics and Administrative Sciences

Bingöl University

MESSAGES FROM EDITORS

Economy And Politics in Postmodern Days: Artificial Problems, Responsible Technologies

Ahmet KOÇAK[1]
Bingöl University, Türkiye

Dear Ladies and Gentlemen,

It is our pleasure to welcome you all to this congress, held by Bingöl University on the topic of new threats and opportunities in the global economy and politics. We are proud to host this important event virtually and bring together experts and leaders from around the world to discuss these critical issues. In an era of rapid change and globalization, it is more important than ever to understand the forces shaping our world and to explore the new threats and opportunities that lie ahead. Whether it's economic disparities, political instability, technological advancements, or environmental concerns, we must come together to address these challenges and seize the opportunities for growth and progress. This congress provides a unique platform for interdisciplinary discussion, exchange of ideas and collaboration. I have no doubt that we will leave this congress with a deeper appreciation of the complexities of the issues at hand and with a renewed sense of purpose to tackle them. So let us begin this exciting journey together, and let us work towards creating a better future for all.

Thank you.

The sentences you have read so far belonged to artificial intelligence. Without any interference.

As individuals, companies, countries and the whole world, we are going through extremely post-modern days. We are no longer discussing the speed and capacity of smart devices but their responsibility and morality. The development of intelligent systems that have been trained and have moral boundaries is terrific. It is exemplary to compare the understanding of freedom of expression in a country where a holy book is allowed to be burned with the artificial intelligence system. We cannot remain indifferent to such macro and micro turbulences; that is why we held this event, one of the first international congresses of 2023 in economics and administrative sciences.

We are proud to contribute to the academic discussion on global threats and opportunities in politics and economy with 144 papers in four virtual saloons in two days. It was a very inspiring event with the participation of speakers and listeners from Austria, England, Croatia, Ukraine, Morocco, Malaysia, America, Bangladesh, United Arab Emirates, Canada and Türkiye. In the opening program, the speeches of valuable guests and academicians showed us new horizons. Listening to engaging and inspiring papers about business strategies, energy policies, branding, the metaverse, immigrant movements, stock markets, supply chains, and governments opened different windows in our minds. We also witnessed new postgraduate students and colleagues present their first career papers.

It is assumed that the Covid-19 pandemic has lost its effect, but many consumer behaviours, products and services and technology we experienced during the lockdown days are entered our lives permanently. For individuals and governments, the cost and movement of money are a significant focus. How technologies such as blockchain will transform industries globally has become a critical study area. In parallel, there are global losses caused by innovation, which we call good and valuable. Drones have incredible interest, from trade to the defence industry. The reach of e-commerce and artificial intelligence is evolving to the point that it must be addressed for everyone.

How to uncover, share and market new energy resources is a matter of great debate. Europe's energy security and the ownership of energy resources in the Mediterranean and Black Seas, strategically important enough to shape global politics, is a major geopolitical tension point. On the other hand, increasing global security risks, tax evasion, international migration due to climate change and destabilization of countries have been a significant source of concern.

The unpredictability and complexity of the human took on more dimensions. There are new software and game-changing approaches in social sciences to understand society. Billions of people who have experienced the fear of the pandemic want to live a healthy life both physically and integrated into the virtual world. While people pride themselves on being loyal customers of classic brands, they also look for ways to gain new experiences with new ones with unlimited freedom and prosperity.

A poet in ancient times, who advised people to care about the problems of the society they live in, said, "*Dear friend, go to the bazaar and buy yourself a trouble; If you can't find it, come and borrow it from me.*" So, as three young academics, we undertook the organization of this online event and the editor of this congress book. Even if we are not a cure for the world's problems in 2023, we took it upon ourselves to organize this event to be at least remembered as people who do good to humanity.

We should meet again for the third congress to discuss the most up-to-date, critical issues in economics and administrative sciences.

Kind regards.

[1] Asst. Prof., Department of Business, Bingöl University, Türkiye, ahmetkocak@bingol.edu.tr, ORCID:0000-0003-4376-4337

Dr. Ahmet KOÇAK's Biography

Dr Koçak is an alumnus of Istanbul University's Faculty of Business Administration. He had an internship at the Turkish Grand National Assembly. He studied academic and business English in the UK. He has worked for an international consortium in England, a consulting firm, and an automotive business. With his international experience and family business background, he started his academic career in 2010 as a Research Assistant to the Production Management and Marketing Department at Bingöl University. He worked at Marmara University between 2011-2018, and received his MSc degree in 2013 and PhD in 2019. He assisted various undergraduate and graduate courses such as Marketing Research, Global Marketing, International Marketing, Database Marketing, and Sabancı Business Seminars.

As of 2019, Dr. Koçak started to teach marketing courses and to work in various administrative roles, such as Deputy Coordinator at the Quality Management of Rectorate and Strategy Development Group. In addition, he worked as an assistant editor in the Journal of the Institute of Social Sciences and language editor in the Journal of the Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Dr Koçak was appointed Assistant Professor to the division of Production Management and Marketing at the Department of Business in 2022. His primary research and interests are country branding, international marketing and artificial intelligence. He has Turkish and English studies published in international publishing houses and journals and presented at international scientific meetings.

Adapting to the Changing Global Economy: New Risks and Opportunities

Mustafa NAİMOĞLU[1]
Bingöl University, Türkiye

The global economy is constantly changing and presents both threats and new opportunities for businesses, governments, and individuals. With the rapid developments in digital technology, the speed and scope of economic activities have increased, providing new opportunities for growth and development. At the same time, digital transformation has led to the emergence of new economic risks, from cybercrime to the disruption of traditional business models. The emergence of new markets and the change in global economic power have further complicated the picture, presenting both new risks and new opportunities for economies. To make the most of these opportunities and mitigate potential threats, economies must remain agile and adaptable, and be aware of the risks and opportunities posed by the changing global economy.

Developing technology has caused artificial intelligence to take place more in daily life. For example, automation and machine learning have the potential to replace certain types of human labor, causing job losses and economic disruption, as well as creating new markets and products. On the other hand, developing technology has caused more electronic devices to enter daily life. This situation, on the other hand, increased the energy demand further and increased the use of fossil fuels, which have the largest share of the total energy resources. Increasing use of fossil fuels has caused climate change.

Climate change has brought with it a host of new economic threats and opportunities. The costs of adapting to and mitigating their impacts, such as rising sea levels, droughts and floods, pose a major challenge for governments and businesses. On the other hand, the development of new green technologies such as renewable energy sources offers businesses and economies a potential source of growth. To remain competitive, governments must develop strategies that can effectively address these new economic threats and opportunities. Regulatory measures and incentives are therefore important for governments to encourage the adoption of emerging technologies, new ways of doing business, and new investment opportunities. In addition, governments should strive to ensure that these changes are implemented in a socially responsible and equitable manner. Ultimately, governments must continue to take proactive steps to ensure their economies remain resilient and take advantage of new economic opportunities as they arise.

[1] Dr., Department of Economics, Bingöl University, mustafanaimoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9684-159X

Dr. Mustafa NAIMOGLU's Biography

Mustafa NAİMOĞLU is an expert in mathematics and economics. He received his master's degree in Mathematics from Türkiye/Sivas Cumhuriyet University. He received his doctorate degree in economics from Türkiye/Sakarya University.

Dr. NAİMOĞLU's main scientific interests include Energy Economics, Microeconomics, Macroeconomics, and econometrics. He has publications in internationally accepted journals, which are in the top rankings in the world, and their number is increasing. He has studies that shed light on issues related to energy efficiency, economy, and climate change, especially for emerging economies that have a special position among developing countries. He has also co-authored more than 50 publications in various national and international journals and booklets of prestigious conferences. He is currently Lecturer with PhD in the Department of Economics, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bingöl University, Türkiye.

The Global Crisis of 2020: Worldwide Implications of the COVID-19 Pandemic

Yunus Emre KARACA[1]
Bingöl University, Türkiye

After the COVID-19 outbreak in early 2020, the world is facing with rapid change and challenges. The virus, along with its resulting violence and strife, has made for an unpredictable and volatile environment. Existing global issues such as immigration, poverty, terrorism, and human rights violations are being exacerbated by the crisis, and new threats such as cyber and health security have been added to the mix. However, international organizations like the United Nations, European Union, and Council of Europe have been unable to effectively address the issues. Furthermore, new concepts such as artificial intelligence, blockchain, and the metaverse have arisen in this new era, and the Russian invasion of Ukraine in 2022 has brought the risk of nuclear war to the table. In light of these issues and events, Bingöl University Faculty of Economics and Administrative Sciences is hosting a congress to discuss the new threats, opportunities, and possibilities in global politics and economy. We hope that this scientific study, which includes more than 150 scientists from 10 different countries and which we edited, will contribute to the field.

[1] Dr., Department of Political Science and Public Administration, Bingöl University, yekaraca@bingol.edu.tr, ORCID: http://orcid.org/0000-0003-3148-3669.

Dr. Yunus Emre KARACA's Biography

Yunus Emre Karaca is an international relations expert. He graduated from Selcuk University, Department of International Relations. He received his MA in European Politics at University of Sussex. He received his doctorate from the Department of Political and Social Sciences, İnönü University. He has scientific studies in international books, journals, and conferences in the fields of international security, international relations, and the European Union. He is currently Lecturer with PhD at the Department of Political Science of Public Administrative at Bingöl University.

INVITED SPEAKERS

Women's Rights as Human Rights: Where Have We Arrived?

Prof. Antonija PETRIČUŠIĆ

University of Zagreb, Croatia

In this session, I will offer an assessment of international legal norms that address gender-based discrimination and are providing specific protections for women's rights.

A famous saying goes: "Women's rights are human rights." Indeed, in the past decades, a number of international norms that are focused on the protection and promotion of the rights of women developed in the framework of the United Nations (UN), the Council of Europe (CoE), the Organization of American States (OAS), and the African Union. Equality between women and men has become a contractual obligation of all member states.

All these, global and regional, human rights systems have developed at least some of the international legal norms that should result in national governmental changes in legislation and public policies that should contribute to gender equality. Yet, multilateral legal instruments are not sufficient means for achieving the advancement and empowerment of women and the effective realization of gender equality, and it is crucial that women's human rights are protected at the domestic level. Constitutional provisions on gender equality, or laws that guarantee equal rights to confer citizenship, that prohibit discrimination against women, that tackle gender-based violence and sexual violence and harassment, that encourage women's participation at all levels of decision-making, or that mandating quotas are key elements in ensuring women have equal legal rights and their protection.

The existence of these legal instruments, as well as the efforts of women activists across the globe, have resulted in a conviction shared by governments in a number of states that gender equality is central to the protection of human rights, but also to the functioning of democracy and respect for the rule of law. Gender equality is moreover more and more perceived also as a tool for achieving economic growth and competitiveness.

However, a compatible legal framework does not necessarily translate to societal changes and does not transform discriminatory social institutions, laws, cultural norms and community practices. Only the integration of a gender perspective into the preparation, design, implementation, monitoring and evaluation of public policies can help to transform the structures that underpin inequality and discrimination of women.

Prof. Antonija PETRIČUŠIĆ's Biography

Antonija Petričušić is an Associate Professor at the Chair of Sociology, Faculty of Law, University of Zagreb, Croatia. In addition, she is a visiting professor and a member of the International Academic Council of the European Regional Master's Programme in Democracy and Human Rights in South East Europe.

In the current academic year, she is a Fulbright Visiting Scholar at the University of Minnesota Law School. There she is researching the consequences of conservative legal mobilization on women's rights in the United States and in Croatia and lectures on International Women's Human Rights.

From 2018 to 2022, she served as an expert in the Council of Europe's Advisory Committee Framework Convention for the Protection of National Minorities in respect of Croatia, where she acted as this monitoring body's gender equality rapporteur. In the past, she was also a member of the Croatian Ombudswoman's Human Rights Council.

For her significant contribution to gender equality and social justice in Croatia in 2020, she was awarded the Fierce Women Award.

Her main scientific interests include the rights of national minorities, ethnoreligious nationalism, diversity management, gender equality, women's rights and women empowerment.

Global Opportunities and Threats: Why a New Treaty on The Rights of Minorities is Needed

Dr. Fernand DE VARENNES

United Nations Special Rapporteur on Minority Issues

I am delighted to be with you even if it is virtual, I am honoured to be invited by the organizers of Bingöl University to discuss the global opportunity and threats with the issue of whether we need a new human rights instrument international law to protect minorities. The international community has faced the greatest threats for decades.

The world today is more unstable, feels more threatened, and is experiencing more inequality than it has for decades. I want to emphasize that not everyone is threatened equally. For example, the climate crises will more severely disproportionally impact indigenous linguistic minorities, particularly those living the coastal communities. Not quite distant future, these will be forced to migrate because of rising water levels. It has been predicted that this could be the final nail in the coffin of local expression.

For half of the spoken languages in the world by the end of the century and with them, the knowledge they represent will be extinct. All of them are essentially indigenous minority languages. A few months ago, Antonio Guterres, secretary-general of the United Nations, acknowledged at the United Nations General Assembly in New York during the thirtieth anniversary of the adoption of the UN declaration on the rights of minorities that the time had come to show leadership in the protection of minorities. Because the UN had to address the international community's inaction and negligence in the protection of minorities.

And let me repeat what his admission, the global community has failed by inaction and even negligence to protect the human rights of minorities. Minorities not only continue to face the denial of their human rights at every corner of the globe, but their situation is not improving. More than three-quarters are stateless. Those who have no citizenship of any country who therefore marginalized and vulnerable. The numbers and proportions are increasing. This is not an accident and is not coincidental. It is increasing because no one has attempted to prevent denying citizenship to certain minorities, such as the Rohingya in Myanmar. The Rohingya represent one million stateless people.

That is a very high percentage of the entire world's stateless population. It is a specific religious, and ethnic minority denied citizenship by the government. Russian-speaking minorities in Latvia and Estonia are the largest group of stateless people in Europe. In

many countries, minorities face-to-face hate speeches and hate crimes, particularly hate speeches on social media. Anti-semitism, Islamophobia, anti-Asian, and racism against black minorities and indigenous people, are the main targets proportionally hate speeches in social media. The current global context is an unstable and uncertain world. This is one of the greatest threats we are facing. Currently, we have more violent conflict in the world than at any time past thirty years.

We are marking this year the thirtieth anniversary of the adoption of the UN declaration on the rights of minorities. We can be hopeful and optimistic. Thirty years ago, when the declaration was adopted, it was adopted during the period of dramatic changes and dramatic upheavals in the 1980s and in the early 1990s. It was a particularly dark period that required and resulted in significant political and legal efforts and progress. It led not only to the adoption UN declaration on the rights of minorities but also instruments and treaties such as the Council of Europe, The Framework Convention for the Protection of National Minorities, and the adoption of Copenhagen Criteria. So maybe we have an opportunity. This opportunity to complete an unfinished story. This anniversary can be an opportunity to move forward.

Dr Fernand DE VARENNES's Biography

Fernand de Varennes is Visiting Professor at the Université Catholique de Lyon (France), Vytautas Magnus University, Kaunas (Lithuania) and the National University of Ireland, Galway (Ireland). He was appointed United Nations Special Rapporteur on Minority Issues by the Human Rights Council and assumed his functions on 1 August 2017.

Fernand de Varennes' work and commitment focus on the human rights of minorities, as well as the prevention of ethnic conflicts, the rights of migrants, the relationship between ethnicity, human rights and democracies, and the use of federalism and other forms of autonomy arrangements to balance competing cultural interests.

His contributions on these topics in many parts of the world, including as a professor for almost 20 years at Murdoch University in Australia, and as a guest professor at the following institutions in Africa, Asia and Europe: Åbo Academy, Dato Bunka University, Ethiopian Civil Service University, Gakushuin University, Peking University, Seikei University, Universitas Pelita Harapan, Universitas Sam Ratulangi, Université de la Réunion, University of Hong Kong, University of Pretoria, and Vytautas Magnus University.

He has more than 250 publications globally in some 30 languages. Fernand de Varennes holds degrees from the Université de Moncton (LLB, 1988), the London School of Economics and Political Science (LLM, 1992), and the Rijksuniversiteit Limburg (becoming in 1996 the University of Maastricht, Dr Juris, 1996).

The Convergence of Biological and Artificial Intelligence: Opportunities and Threats

Prof. Ibrahim KUSHCHU

TheNextMinds, United Kingdom

This talk will present trans-intelligence – the convergence of biological and artificial Intelligence and how these extreme developments in Artificial Intelligence influence the future of life.

The presentation will set the scene in the context of developments in various interrelated and critical technologies, such as advances in telecommunications (5G and 6G), neuro-technology (brain and machine interfaces) and DNA modifications (CRISPR), digital transformation infrastructures (AI, metaverse, the cloud and IoT) for the administration of economics, businesses and society.

The talk will show scientific and applied evidence of where artificial intelligence (AI) is increasingly utilizing and merging with various biological organs and forms, and how biological, especially human, intelligence is being extended to and with intelligent machines and devices.

While it is now possible to achieve brain2brain communications, it is also being possible to create intelligence in, sometimes completely new, artificial organics forms. In this way, a new area of "trans-intelligence" between natural and artificial is emerging. This cutting-edge trajectory of AI evolution has significant implications for the future of intelligence that will shape our daily, social and business lives.

The talk will visit implications based on a number of critical observations where trans-intelligence brings in various opportunities and challenges to successfully create digital transformations of social and business life as we know it.

Trans-intelligence, for example, will have an influence in many areas of life, including wealth management; definitions of human, skills, work and workers; and new design principles for society under the shadow of technological breakthroughs. It will then conclude with a critical evaluation of "what is it like to be at the convergence of man and machine?".

Prof. Ibrahim KUSHCHU's Biography

Prof. Kushchu is an expert on management systems and Artificial Intelligence (AI). He holds a first degree (BSc.) in Management and an MBA. He also has a Master`s degree (MSc.) in AI from the University of Edinburgh, United Kingdom.

He was awarded a PhD degree in Evolutionary Artificial Intelligence from the University of Sussex, UK. Combining his Management studies and his expertise in Artificial Intelligence, Prof. Kushchu has been working for Business Schools both in the UK and in Japan and teaching various Information Communication Technology courses especially related to electronic business and mobile business.

Prof. Kushchu is an internationally recognised and pioneering researcher in developing the Mobile Government field by bringing to light the issues related to the use of mobile technologies in electronic government.

He has edited and co-authored three books and has more than 35 publications in various international journals and in the proceedings of reputable conferences.

He is also active in the international community of researchers through organizing, chairing, co-chairing various international conferences, and serving on committees. He also worked with various multi-national companies, including CISCO, NOKIA and NTT DoCoMo, for various educational events, research and consultancy projects.

Transformation of Sustainable Development Goals of Ukrainian Business in Wartime

Prof. Nataliia KRASNOKUTSKA

National Technical University, Ukraine

The war became a huge challenge for the Ukrainian economy, which from today's standpoint happens to be not fragile and, in a certain way, adapts to wartime. The purpose of the study is to examine the general economic context in which Ukrainian business was forced to work, survive, and sometimes develop during the war, as well as to test the hypothesis regarding the relevance of sustainable development goals (SDGs) context for Ukrainian business under martial law.

The first direction is necessary for understanding the peculiarities and challenges of the environment, and the second is for examining the prospects of socio-economic changes and business sentiments regarding the SDGs implementation. As a result of qualitative (observations) and quantitative research methods (sampling method, descriptive analysis), it is found that the war became a serious challenge for Ukrainian society and had a significant negative impact on economic processes. The most destructive consequences of the impact on the economy were the increase in unemployment; the displacement of about 7 million Ukrainians abroad and within the country, which caused significant real and potential workforce losses; loss of economic potential of the eastern regions, etc. Economic and social challenges have especially aggravated the issue of the business's responsibility to society. If just a year ago, security issues were considered mostly in the context of solving environmental pollution problems or global warming, today the issue of life safety, life support of the socially vulnerable population, and meeting the needs of the army has become the most pressing issue.

A sample of 15 companies, which were catalysts of sustainable development in Ukraine until 2022, was chosen for the study. The investigated companies in the pre-war period mostly implemented practices of achieving good health goals, decent work and economic growth goals, and responsible consumption and production goals. The main practices included the purchase of medical equipment, support for employees in sports, their medical insurance, and measures aimed at responsible consumption. Currently, only 10 of the 15 investigated companies are still active, the others are located in the areas of military operations or temporarily occupied territories. Practices implemented by selected companies in wartime have changed significantly and are aimed at material and financial assistance to the Armed Forces of Ukraine, territorial defence units, volunteers, the Red Cross in Ukraine and neighbouring countries that accept refugees, assistance to the population with water, food products, medicine, etc.

The results of the study proved that the implementation of social initiatives and numerous projects in the field of security has obviously created a new cluster of Ukrainian businesses that is sufficiently flexible and responsible, which indicates the formation of decent Ukrainian practices and business models in the field of SDGs.

Prof. Nataliia KRASNOKUTSKA's Biography

Nataliia Krasnokutska is a Professor and Director of the Educational and Scientific Institute of Economics, Management and International Business at the National Technical University "Kharkiv Polytechnic Institute" (Ukraine), where she has been since 2014.

Professor Krasnokutska received her DSc degree in Economics from the Poltava University of Economics and Trade in 2011. Her research interests span both economic and managerial science.

Much of her work has been on investigating corporate social responsibility and sustainability management, stakeholders' approach to decision making and performance management.

Professor Krasnokutska is the author and co-author of over two hundred papers on economics and management. As of 2022, Google Scholar reports over 2,500 citations to her works.

She has given numerous invited talks and guest lectures under the Erasmus programme. Also, she obtains a position as a postdoctoral researcher at Comillas Pontifical University in Madrid (Spain).

Changing Firm Dynamics in the New World Order

Prof. Dr A. Ercan GEGEZ

Istanbul Arel University, Türkiye

As a marketing professor, I will look at the issues from a micro and firms perspective. Many of the things mentioned about uncertainty are also experienced in the business world as well. Many things have changed in the business.

First of all, we are all witnessing a change in the way of working. The trend of working from home instead of bringing them to the office actually existed before but was not widespread. With the COVID-19 pandemic, this type of work has increased drastically. While online meetings were almost nonexistent before the pandemic, now they have become a part of our lives. Even if the pandemic is over, online meetings will be in our lives permanently. When we met at the first online meeting, we all asked, "How will the meeting atmosphere be provided?". But today, it has become indispensable. This has brought many advantages to firms, such as cost savings and the elimination of location differences.

On the other hand, it also revealed that mentalities need to change. It has been understood that when you bring an employee to the office, it cannot be guaranteed 100% efficiency. Companies, especially in the USA, started to focus on the notion of efficiency instead of working hours. This revealed that working from home is a better trend if the productivity of people working in the office between 9 am and 5 pm is lower than that of remote workers who work from home and manage their time wisely. This also saves a lot of money. For example, as a company, it eliminates the need to provide transportation services, meals, and offices.

The rapid acquisition and loss of competitive advantage are other critical issues we have been recently experiencing. Significant changes have occurred in the way we work. This was also one of the concepts that paved the way for international and multinational companies. Competition has evolved to a different point, going beyond what is described in Porter's Five Forces. In the past, the competitive advantages held by the companies provided benefits for decades. Now it has come to such a point that the competition has started to go to a more uncertain level. Today, competition between products has turned into a simple issue that means nothing to us. We have come to talk about the competition in the ways of doing business. Various new challenges have emerged, such as competition between business methods rather than products. In addition to new concepts such as the sharing economy, competition and business models are competing.

Now, it only makes sense if a company takes the power of its own network behind it. A company can produce great products, but great products are only useful if your supply chain and distribution channel are sufficient. Therefore, the concept of competition started to become a network competition. No matter how good you are, the better the network you are in, the better. These situations are among the most actual and critical concepts that we will encounter soon.

Companies are now focusing on customer details. In the past, all we needed was data, and there was a great need for data. Because there was no data and the data remained very superficial. Now, this problem has evolved to another side. There is so much data now that it has come to the point of making correct inferences by using such a large amount of data correctly. Companies that do this correctly can take important steps.

SAP started collecting experience data after acquiring Qualtrics and has created a system that makes a brand-new experience for companies or organisations by blending its operational data (O Data) with its experience data (X Data). For example, while travelling on a plane, the route a passenger goes or the seat passenger sits on entirely creates O, Operational Data. What originates from experience is X, Experience Data; this is when a person tweets before the departure of the plane. For example, by tweeting like "This seat is so narrow" or "I don't like this food", these tweets appear in the system immediately, and the company reacts to them instantly. Here, businesses can step in and upgrade this person to Business Class. That is, you are trying to satisfy the passenger. There is a term in the business called the customer life cycle. If that customer is valuable to you and your company, if he/she brings good earnings, and you want to retain this customer, you need to be able to use this instant data. Currently, companies obtain and use this data. However, there is a fundamental criterion which is to respond instantly. To define economies in the new world, there is now a new concept of competition; speed economy. Whatever you do today, you will lose if you are not fast.

Disney's magic band wristbands have radio frequency identification technology that provides the ability to enter the park, gain priority access to trains, pay for food and groceries, and open the door to hotel rooms. It also helps those entering a Disney park locate their location wherever they are in the park and then create experiences tailored to their needs. At the same time, photos of customers are taken at any time in the Disney park, and a unique album can be prepared for them if they wish. So, they can provide a different experience by constantly following you.

McGraw-Hill Education is a company that produces textbooks according to customer needs. This company can produce fully personalised content. According to the tests and information they have received, the system creates customised content, as software highlights the subjects that the student needs the most. It enables the student to learn the points of failure more efficiently.

Nike, with the chip it puts in its shoes, can emerge not only as a shoe company but also as a company that can provide services such as an exercise coach and a fitness coach. In such a case, you are at the point where you can follow your fitness results via mobile phone.

There are new and fascinating dynamics in the retail industry. Planned shopping comes to an end. People no longer say, "I will go to the store and follow my shopping list". Although a list is being made, when he/she goes to the store, he/she starts to buy 1.7 products for 1 product. Interestingly, a new concept emerges as the "2.3-second rule". The customer goes to the store and decides whether or not to buy the product in 2.3 seconds. In other words, he or she decides whether to buy a product that is not on its list in 2.3 seconds. If you notice, we also encounter

this situation while shopping. When you go shopping, you buy something instantly, or you don't.

Along with this, brand loyalty began to decline. Customers started to switch to competitors so quickly. There were switching barriers, but those barriers are now eroding. The necessity of strategies and programs similar to the frequent flyer programs of airlines has emerged. Companies need to work hard on brand loyalty. Because customers can make decisions very quickly and quit a brand. The issue of brand loyalty needs to be addressed with new up-to-date methods.

Another important concept is the 'Ecosystem Economy'. The systems in your home or car may be integrated with a smart device. The more integrated a company is with other companies or ecosystems, the more successful it becomes. Your ability to make your product speak/interact with different products increases your chances of success.

A Turkish entrepreneur created an ad search engine. You can search for ads by entering certain emotions. Using 200,000 different variables, you can search for advertisements by highlighting any emotion. "What good will this do?" you might ask. First, this reveals which advertisements you have prepared are similar/not similar to which advertisements and their distance/closeness. Secondly, as a better-advanced step, with this software, when you say, "I want to create an ad that evokes these emotions and wants to emphasise that", Artificial Intelligence can do what you want in the background. You may be thinking, "How can this be?" but the world is not far from reaching this point. Now we will see the moments where even advertisements become created with artificial intelligence.

We are now at such a point where we can reveal the natural behaviour of customers beyond their statements. Previously, the survey method was used to collect data from the customer, but there was no guarantee that the information you declared in the survey would be behaviorally acted upon. For example, the customer says, "I can buy this product", but does not. Thanks to neuromarketing, we can get instantaneous reactions from customers by making some measurements in the brain. For this purpose, by making the customer watch a commercial, looking at the changed behaviour of the brain at the 24th second, and then showing the 24th second again, "Can you please explain what you feel?" we ask. The commercials can now be designed in a way that is more accurate, neat and not disturbing, thanks to those customers who were shown the advertisements telling us things such as, "The child did this in the advertisement, but the child should not do that here".

Finally, the recent shift of Nobel prizes in economics to behavioural economics parallels the issue I just mentioned. It is a reflection and an indicator of these developments. In other words, customer behaviour has become even more essential, and studies on methods that will remove uncertainty have started to increase.

Prof. Dr A. Ercan GEGEZ's Biography

Prof. Ercan Gegez received the title of Doctor of Production Management and Marketing from Marmara University in 1997. Having received the titles of Assistant Professor in 1999, Associate Professor in 2004 and Professor in 2009.

Prof. Gegez was appointed Dean of the Faculty of Economics and Administrative Sciences of Marmara University in September 2011.

Prof. Gegez was appointed as the founding Dean of the Faculty of Management in 2012 with the transformation of the Faculty into the Faculty of Business Administration.

Working on International Marketing, Competition and Marketing Research, Prof. Gegez has many national and international articles, papers and books on these subjects.

Prof. Gegez, who served as the Chairman of the Board of the Turkish Marketing Association and the Vice President of the Marketing and Marketing Research Association, was appointed as the Dean of the Faculty of Economics and Administrative and Social Sciences at Altınbaş University in 2016.

Prof. Gegez has been appointed as the Rector of Istanbul Arel University by the Presidential decision dated 14 July 2021.

Global Environmental Issues

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ
Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye

Although it is not easy to give a full and clear definition of globalization, it is defined as the increase in communication and interaction between societies and states living in different parts of the world and becoming mutually dependent in the process of cross-border mutual economic integration and inclusion of national economies in world markets as a result of the increasing mobility of goods, services and capital. can be expressed.

Although globalization is an increase in positive communication and interaction between states, it also means the globalization of negativities or problems. Chief among these problems is the global climate crisis.

While the climate provides a suitable environment for the conditions of human life, the changes in the climate bring about changes in the conditions of human life as well. The change in these conditions is largely called a crisis.

The climate crisis is the rise in global temperature and the change in average climate values, with the increase in the concentration of greenhouse gases (carbon dioxide, methane, nitrous oxide, ozone, etc.) in the atmosphere, which is mainly caused by human activities.

A recent report from the BBC: "*Climate crisis research: 216 million people around the world may have to migrate, but cities can be our saviour.*"

One of the main consequences of the climate crisis has been human mobility in the world.

Although we have recently observed that this human mobility mostly emerges on the basis of wars, especially in Türkiye, human mobility in the world is realized with the disappearance of the environment in which people can live due to climate change.

The most important migration targets of immigrants are the global big cities of the global world.

Cities that are connected to each other by positive and negative communication and interaction networks also reveal large populations and the issue of managing these populations.

The management of cities has moved away from being a problem for the residents of the city, and has become a problem area that the global world needs to solve.

Prof. Dr. Kemal GÖRMEZ's Biography

Prof. Görmez was born in Kayseri in 1958 and obtained his undergraduate degree from Ankara University's Faculty of Political Sciences in 1981. He then proceeded to pursue his Master's and Doctoral degrees in Public Administration at Gazi University in 1985 and 1989, respectively.

In 1996, Görmez was appointed as an Associate Professor and became a full-time Professor in the Department of Political Science and Public Administration at Gazi University's Faculty of Economics and Administrative Sciences in 2002.

Presently, he is employed as a Professor at Ankara Hacı Bayram Veli University and is the Head of the Department of Political Science and Public Administration in the Faculty of Economics and Administrative Sciences at the same University in 2020.

Prof. Görmez has written a number of books such as "Environmental policies in Türkiye" (1991, Gazi Bureau), "Child and environment in 99 questions" (1993, Children's Foundation Publications), "City and Politics" (1997, Gazi Bookstore), "Local democracy and Türkiye" (Vadi Publications), "Environmental issues and Türkiye" (1997, Gazi Bookstore).

The New Normal in the Economy: Uncertainty

Prof. Dr. Muhsin KAR
Turkish Higher Education Quality Council, Türkiye

Following World War II, the importance of institutional architecture in maintaining equilibrium in national and global economies rose. As a result, rules and regulations on international trade were proposed and implemented through organizations such as the GATT (1944) and the WTO (1995).

The IMF also played a part in financial stability by setting guidelines for international stability. The World Bank aided in the reconstruction of Europe. During the liberal world order period, production, trade, capital, and knowledge became more interconnected, leading to decreased autonomy and greater inequality. The decentralisation of production altered the geopolitical map, and the deregulation of finance caused instability.

Digital technology has weakened the connection between the financial and real sectors and has failed to boost productivity, exacerbating inequality. A tremendous permanent stagnation emerged after the 2009 US housing market crash, prompting states to intervene in their economies, borrow fiscally, and try unconventional policy options.

The COVID-19 pandemic and the lack of global cooperation and leadership in its aftermath, combined with simultaneous supply and demand shocks, the disruption of international supply chains, global inflation, the questioning of liberal values, the implementation of protectionist measures, and the outbreak of the Ukrainian War all contributed to the globalisation of the crisis of the liberal world order.

New topics such as increasing unemployment, climate change, global warming, epidemics, and green development, among others, have been added to the agenda due to these events. Consequently, both national and international uncertainty will remain on the agenda.

Prof. Dr. Muhsin KAR's Biography

Prof. Kar holds his bachelor's degree in Economics from Ankara University's Faculty of Political Sciences, a master's degree in Economic Development from Leicester University in England, and a doctorate in Economics from Loughborough University. He was a visiting researcher at the University of Southern California in the USA.

He received the title of Associate Professor in 2005 and Professor in 2011 in Macro Economics. His studies include economic development, growth, foreign direct investment, European integration, and transition economies, and especially the interaction of the financial sector and the real sector.

Prof. Kar has conducted academic studies at Kahramanmaraş Sütçü Imam University, Çukurova University, Necmettin Erbakan University, and Ankara Yıldırım Beyazıt University, where he has served various administrative positions such as deputy director, assistant dean, dean, and vice rector. Prof. Muhsin Kar served as the rector of Niğde Ömer Halisdemir University between 2017-2021.

Prof. Kar is currently working as a faculty member in the Economics Department of Yıldırım Beyazıt University in Ankara. In addition to projects supported by the Turkish State Planning Organization and TUBITAK, he has also been an expert for the Bologna Project under the National Agency and put forth by the Council of Higher Education. He is married and has three children.

Prof. Kar is an established member of the Turkish Academy of Sciences. Since January 2022, he has been serving as the President of the Turkish Higher Education Quality Council on behalf of the Interuniversity Board Presidency of Türkiye.

FULL TEXTS

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

BANKACILIK VE SİGORTACILIK FAALİYETLERİNDE RİSK YÖNETİMİ

Risk Management in Banking and Insurance Activities

Bahar OĞUL*

Öz

Türkiye'de 1980'li yıllarda atılan serbestleşme adımları ile birlikte ticari ve finansal açıdan birçok gelişme meydana gelmiştir. İlk olarak ithal ikameci politikaların terkedilmesi ile ticari serbestleşmenin gerçekleştiği görülmektedir. Türkiye'de ulusal paranın konvertibl olması ile birlikte finansal serbestleşmenin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllar ile birlikte finansal serbestleşme hareketliliği artmıştır. Türkiye'de Cumhuriyet döneminde bankacılık sektörü yapısal bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye'de bankacılık sektörü dönemsel açıdan ele alındığında serbestleşme ve dışa açılma dönemi (1980-1990), yoğun kamu borçlanması ve kriz dönemi (1990-2001), yeniden yapılanma dönemi (2001-2007) ve küresel kriz sonrası dönem (2008)'dir. 2007'de ABD'de başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan küresel finans krizinin Türkiye'de de etkileri ortaya çıkmıştır. Yasal altyapısıyla denetim sistemi çok sağlam oluşturulmuş olan Türk bankacılık sektörü, küresel krizin yansımalarından en az etkilenen sektörler arasında yerini almıştır. Bu dönemlerde katılım bankalarının sektördeki toplam şube sayısı içindeki payı istikrarlı olarak artmıştır. Bankacılık sektörünün yanında sigorta şirketleride önemli ölçüde gelişme göstermiştir. Hem bankalar hem de sigorta şirketleri, finansal kesim içerisindeki en önemli kurumları oluşturmaktadır. Söz konusu kurumların risk yönetimindeki başarısı finansal istikrarın sağlanması ve sürdürülmesi konusunda önem arz etmektedir. Bu çalışmada bankacılık ve sigortacılık faaliyetleri incelenmektedir. Çalışmada bankacılık ve sigortacılık sektörleri risk yönetimi açısından araştırılmaktadır. Bu kapsamda sigortacılık riskinde yanı sıra bankacılık riski kapsamında faiz

* YÖK 100/2000 Programı Doktora Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, baharogul@yahoo.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-4335-9086

riski, piyasa riski, kredi riski, operasyonel risk, döviz kuru riski, ülke riski ve likidite riski ve yönetimine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Sigortacılık, Risk Yönetimi.

Jel Kodları: E5, G21, G22.

Abstract

With the liberalization steps taken in Turkey in the 1980s, many commercial and financial developments have occurred. First of all, it is seen that trade liberalization has taken place with the abandonment of import substitution policies. With the convertibility of the national currency in Turkey, the first steps of financial liberalization began to be taken. With the 1990s, the mobility of financial liberalization increased. The banking sector in Turkey underwent a structural transformation during the Republican period. When the banking sector in Turkey is considered periodically, it is the liberalization and opening-up period (1980-1990), the period of intense public borrowing and crisis (1990-2001), the period of restructuring (2001-2007) and the period after the global crisis (2008). The effects of the global financial crisis, which started in the USA in 2007 and affected the whole world, have also emerged in Turkey. The Turkish banking sector, whose legal infrastructure and audit system has been established very well, has taken its place among the sectors least affected by the reflections of the global crisis. During these periods, the share of participation banks in the total number of branches in the sector increased steadily. In addition to the banking sector, insurance companies have also made significant progress. Both banks and insurance companies constitute the most important institutions in the financial sector. The success of these institutions in risk management is important in ensuring and maintaining financial stability. In this study, banking and insurance activities are examined. In the study, banking and insurance sectors are investigated in terms of risk management. In this context, within the scope of banking risk, credit, liquidity, market, capital, country, legal and operational risk are mentioned. For the insurance sector, insurance, financial and operational risks are discussed. In this context, in addition to insurance risk, interest risk,

market risk, credit risk, operational risk, foreign exchange risk, country risk and liquidity risk and management are addressed within the scope of banking risk.

Keywords: Banking, Insurance, Risk Management.

Jel Codes: E5, G21, G22.

1. Giriş

Küreselleşme sürecinin artmasıyla birlikte çeşitli sektörlerde değişimler meydana gelmiştir. Özellikle de ekonomide reel sektörün yanı sıra finansal sektör de öne çıkmaya başlamıştır. Bu süreçte sigortacılık ve bankacılık sektörlerinin ön planda olduğu görülmektedir. Bu sektörlerin gelişmesiyle risk ve belirsizlik kavramları da sıklıkla gündeme gelmektedir. Risk yönetimi, riskin ortaya çıkmadan önce önlenmesi ve risk ortaya çıktıktan sonra riskin zararını en aza indirmeyi hedefleyen bir süreçtir. Bu çalışmada sigortacılık sektöründeki risk yönetimi süreciyle bankacılık sektöründeki riskler ve uygulanacak politikalara değinilecektir. Sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılacaktır.

2. Sigortacılık Sektöründe Risk ve Yönetimi

Finansal sistemin gelişmesiyle birlikte finansal araçların sayısı artmış ve sermaye piyasalarından biri olan sigortacılık işlemleri de ön plana çıkmıştır. Sigorta, "daha önceden varlığı bilinemeyen, fakat ortaya çıkma ihtimali bulunan tehlikelere karşı varlıkları ve kişileri, belli bir prim karşılığında güvence altına alan bir sistemdir". Çeşitli hayati ve mali riskleri güvenceye alan bir sistemdir. Kurumlar ve bireyler tarafından riskin sigorta şirketine transferidir. Sigorta ile kurum ya da bireyler belirli bir risk primi karşılığında sigorta şirketine ödeme yapmaktadır. Sigortacılık faaliyetleri sonucunda ekonomideki risklerin minimizasyonu gerçekleştirilerek ekonomik faaliyetlerden verimli sonuçlar alınabilmektedir. Bu denli öneme sahip olan sigortacılık sektöründe oluşabilecek risklerin de tespiti ve yönetimi gerekmektedir. Sigortacılık sektöründeki risk yönetimi, öncelikle risklerin tespiti ve risklerin gerçekleşme seviyesini minimize etmektir.

Risk yönetimi için potansiyel tehditler belirlenerek belirsizlikler tespit edilmelidir. Yapılması gereken ilk aşama risk analizidir. Risk analizi ile risk yönetiminin yöntemi ile süreci belirlenmiş olacaktır (Yenisu, 2019: 206; Yıldırım, 2022: 453; Memiş ve Çelik, 2021: 1020). Sigortacılıkta risk yönetim metotları; riskten kaçınma, riskin paylaşılması, riski azaltmak ve riskin transferi şeklinde ortaya çıkmaktadır (Sarıoğuz, 2007: 53-58).

3. Bankacılık Sektöründe Risk ve Yönetimi

Bankalar, finansal sistem içerisinde ekonomik aktörlerle ilişki içerisindedir. Bu faaliyetlerin gerçekleştirilmesi noktasında güven ve istikrar gerekmektedir. Bu sebeple bankacılık sektöründeki riskler ve bu risklerin yönetimi önemlidir (Çavdar, 2021: 6). Bankacılık sektöründe ortaya çıkabilecek risklerin etkin biçimde yönetimi sağlanmalıdır. Bu amaçla risklerin tanımlanmasının ve risklerin ölçümünün yanı sıra hangi riskte hangi araçların kullanılabileceği araçların tespitinin analizi önemlidir (Kavcıoğlu, 2011: 11). Risk yönetimi süreci, risklerin ortadan kaldırılması için öncelikle risklerin belirlendiği ve politikaların geliştirildiği süreçtir. Risk yönetimi ile oluşabilecek zararlar minimize edilmektedir. Bankacılık sektöründeki risk yönetiminin iki önemli ilkesi: önleyici ve koruyucu risk yönetim politikaları olarak ayrılmaktadır. Risklerin zarara dönüşmeden önce engellenmeye çalışıldığı politikalara önleyici politikalar ve riskin ortaya çıkmasıyla birlikte risklerden korunmak amacıyla başvurulan politikalara ise koruyucu politikalar denir (Didin, 2009). Bankacılık sektöründe ortaya çıkan riskler; faiz riski, piyasa riski, kredi riski, operasyonel risk, döviz kuru riski, ülke riski ve likidite riski olarak sıralanabilmektedir.

3.1. Faiz Riski

Bankacılık risklerinden biri olan faiz riski, bankaya ait olan yükümlülükler ve varlıklar arasında meydana gelen vade uyumsuzluklarından dolayı ortaya çıkan risktir. Diğer bir deyişle bankaların pasifindeki yani borçlarındaki mevduat ve mevduat dışı kaynakların vade yapılarının aktifindeki yani alacaklarındaki kredi ve

menkul kıymetlerin vade yapılarından farklılaşması sebebi ile ortaya çıkan risktir. Bu risk ortaya çıktığında başvurulacak çeşitli politikalar mevcuttur. Bu politikalardan en etkilisi faiz riskinden korunmak için vadelerin eşitlenmesi şeklindedir. Diğer bir yöntem ise türev araçların kullanılmasıdır. Söz konusu türev enstrümanlar; faiz swapları, future sözleşmeleri, forward sözleşmeleri ve opsiyon sözleşmeleri olarak ortaya çıkmaktadır (Ertürk, 2010: 63-65).

3.2. Piyasa Riski

Piyasa riski, piyasadaki döviz kurları, faiz oranları, emtia fiyatları ve hisse fiyatlarındaki dalgalanmalardan kaynaklı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrca bu risk diğer finansal risklere bağlı bir şekilde de meydana gelebilmektedir. Piyasa riskinden korunmak amacıyla bu riski etkileyen risk faktörleri dikkate alınarak risk yönetimi değerlendirilmektedir (BDDK, 2016: 1).

3.3. Kredi Riski

Kredi riski, bankaların kredi müşterilerinin veya aralarında anlaşmaya vardığı tarafların anlaşma koşullarındaki yükümlülüklerin yerine getirilmemesi durumunda ortaya çıkan risktir. Kredi risk yönetiminde amaç bankanın maruz kaldığı riski minimize etmek ve risk altındaki getiriyi maksimize etmektir. Bu risk bankaların maruz kaldığı en önemli problemlerden biridir. Bu nedenle risk yönetiminin etkin bir şekilde yürütülmesi önem arz etmektedir. Kredi riski yönetiminde uygulanması gereken çeşitli politikalar mevcuttur. Özellikle bu riskten korunmak amacıyla bankaların gözetim ve denetim otoritelerinin uygulamaları çok önemlidir. Bankaların kredi riski ile mücadelesinde geçmiş dönem tecrübelerin tekrar gözden geçirilmesi gerekmektedir. Müşterileri ve anlaşmaya vardığı taraflarla ilgili topladıkları bilgileri kullanmaları önerilmektedir. Bu riskten kaçınmak amacıyla türev enstümanlara da başvurulabilmektedir (TTB, 1999).

3.4. Operasyonel Risk

Operasyonel risk, bankalar için çok eski risk türlerinden biridir. Operasyonel risk, "Yetersiz ve başarısız içsel süreçlerden, personel ve sistemlerden ya da dışsal olaylardan kaynaklanan, doğrudan veya dolaylı zarar riskidir" (Basel Komitesi, 2001: 2). Bu risk içerisinde personel riski (yolsuzluklar, hatalar vb.) teknolojik risk, organizasyon riski, yasal riskler ve dış riskler yer almaktadır. Operasyonel riskin yönetiminde öncelikle bu risk için bir politika geliştirilmelidir. İçsel süreç hakkında bilgi edinilmelidir. Riskin ölçümü yapılarak riskin aktif bir şekilde yönetimi gerçekleştirilmelidir (Boyacıoğlu, 2002: 52-53).

3.5. Döviz Kuru Riski

Döviz kuru riski, bankaların taşımış oldukları pozisyonlara bağlı olarak ulusal paranın yabancı para karşısında değer kazanması veya kaybetmesinden dolayı ortaya çıkmaktadır. Bu risk kurlardaki yükseliş ya da azalış sebebiyle bankaların portföylerindeki yabancı para cinsinden varlık ya da yükümlüklerin değişmesi ile görülmektedir (Aloğlu, 2005: 36-38).

Bu riskle karşılaşıldığında firma içi ve dışı döviz kuru riskinden korunma yollarına başvurulabilmektedir. Döviz varlıkları ve yükümlülükleri açısından tutar ve vade yönünden dengeleme yoluna gidilebilmektedir. Türev enstümanlara (swaplar, opsiyon sözleşmeleri, forward sözleşmeleri ve future sözleşmeleri) başvurularak riskten korunabilmektedir (Ünal, 2019: 48-60).

3.6. Ülke Riski

Ülke riski, yabancı fon tedarikçilerinin verdiği krediler ya da satın alınan menkul kıymetlerden dolayı hak etmiş oldukları geri ödeme miktarlarının ülke yönetimince alıkoyulmasıdır. Bu risk ile karşı karşıya kalan bankaların vade süresini uzatmak, faiz oranlarına dair iyileştirmelere başvurmak ve mahkeme ile çözüm sağlamak yöntemleri söz konusu olabilmektedir (Ertürk, 2010: 68).

3.7. Likidite Riski

Likidite riski, bankaların yükümlülüklerindeki azalmayı düzenleyememesinden dolayı veya bankaların aktiflerindeki artışı karşılamak için kaynağının yetersiz olmasından dolayı ortaya çıkmaktadır. Mevduat sahiplerinin paralarının ani çıkış durumundaki karşılaşılan risktir (Durak, 2009: 10).

4. Sonuç

Küreselleşme sürecinin artmasıyla ekonomide reel sektörün yanı sıra finansal sektörün ön plana çıktığı görülmektedir. Bu süreçte sigortacılık ve bankacılık sektörlerinin faaliyetlerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu sektörlerle birlikte risk ve risk yönetimi kavramları da sürekli gündeme gelmiştir.

Bankacılık, risk alma üzerine kurulmuş bir sistemdir. Bu risklerin etkin biçimde yönetimi ile bu amaçla risklerin tanımlanmasının ve risklerin ölçümü gerekmektedir. Risklerin türüne göre de hangi araçların kullanılması gerektiği değerlendirilmektedir. Risklerin etkisi ile ortaya çıkabilecek zararların iyi analiz edilerek risklerin hasarı minimize edilmelidir. Sigortacılık sektöründeki hizmetler çeşitlendirilmeli ve sigortacılıktaki risk yönetimiyle riskler minimize edilmelidir. Risk yönetiminde uzman kişilerle değerlendirmeler yapılarak önemli bir faaliyet olarak görülmelidir.

Kaynakça

Aloğlu, Z. T., & Ercan, M. K. (2005). *Bankacılık Sektörünün Karşılaştığı Riskler ve Bankacılık Krizleri Üzerindeki Etkileri*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.

Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2016). Piyasa Riskinin Yönetimine İlişkin Rehber. https://www.bddk.org.tr, [Erişim tarihi: 15 Ocak 2023]

Basel Komitesi (2001). Operational Risk, Consultative Document. www.bis.org, [Erişim tarihi: 15 Ocak 2023]

Boyacıoğlu, M. A. (2002). Operasyonel Risk ve Yönetimi. *Bankacılar Dergisi, 43*, 51.

Çavdar, P. (2021). *Stres testi ve finansal istikrar: Türk bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde bir uygulama*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çelik, H., & Memiş, H. Sigortacılık ve ekonomik Büyüme İlişkisi: G-8 Ülkeleri İçin Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *24*(46), 1017-1027.

Didin, S. (2009). Türk Bankacılık Sektöründe Kur Riskinin Ölçümü ve Yönetimi. *Mevzuat Dergisi, 12*(143), 6-17.

Durak, A. (2009). *Döviz Kuru Riski Yönetimi: Türk Bankacılık Sektöründe Bir Uygulama.* Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ertürk, H. (2010). Bankacilik Sektörünün Karşilaştiği Riskler ve Risk Yönetimi. *Denetişim,* (4), 62-70.

Kavcıoğlu, Ş. (2011). Ticari Bankacılıkta Kredi Riskinin ve Kredi Riski Ölçüm Modellerinin Değerlendirilmesi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 3*(5), 11-19.

Sarıoğuz, S. (2007). Sigorta Sektöründe Risk Yönetimi, Alternatif Risk Transfer Yöntemleri, Şirketler İçin Bir Öneri: Hava Durumu Opsiyonları. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türkiye Bankalar Birliği (1999). Kredi Riskinin Yönetimine İlişkin İlkeler. https://www.tbb.org.tr, [Erişim tarihi: 10 Ocak 2023]

Ünal, A. (2019). *Döviz Kurundaki Değişimin Bankacılık Sektörü Karlılığına Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.

Yenisu, E. (2019). Sigortacılık Sektörü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(2), 206-217.

Yıldırım, İ. (2022). The Impact of Insurance Sector Premium Production on Economic Development. *Journal of Economics and Administrative Sciences, 23*(2), 492-501.

Extended Abstract

Aim: With the increase in the globalization process, changes have occurred in various sectors. Especially in the economy, besides the real sector, the financial sector has also started to come to the fore. In this process, it is seen that the insurance and banking sectors are at the forefront. With the development of these sectors, the concepts of risk and uncertainty often come to the fore. Risk management is a process that aims to prevent the risk before it occurs and to minimize the damage of the risk after the risk occurs. In this study, the risk management process in the insurance sector, the risks in the banking sector and the policies to be applied will be discussed. The study will end with the conclusion part.

Conclusion and Discussion: With the increase in the globalization process, it is seen that the financial sector has come to the forefront in addition to the real sector in the economy. In this process, it has been observed that the activities of the insurance and banking sectors have increased. Along with these sectors, the concepts of risk and risk management have always been on the agenda. Banking is a system built on risk taking. Effective management of these risks, and for this purpose, it is necessary to define and measure risks. Depending on the type of risks, which tools should be used are evaluated. The damage of the risks should be minimized by analyzing the damages that may arise with the effect of the risks. Services in the insurance sector should be diversified and risks should be minimized through risk management in insurance. It should be seen as an important activity by making evaluations with experts in risk management.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

BRICS- T ÜLKELERİNDE SATIN ALMA GÜCÜ PARİTESİNİN GEÇERLİLİĞİ: YENİ NESİL PANEL BİRİM KÖK TESTLERİNDEN KANITLAR

Validity Of Purchasing Power Parity In BRICS-T Countries: Evidence From Next Generation Panel Unit Root Tests

Dilek ATILGAN*

Öz

Küreselleşme süreci ile birlikte tüm dünyada meydana gelen sermaye hareketliliğindeki serbestleşme, ülkeleri şoklara karşı önlem almaya yönelmiştir. Ülke ekonomilerinde ortaya çıkan şoklara karşı para politikalarında kurala dayalı anlayış benimsemiştir. Kurala dayalı politika temelde merkez bankalarının para politikası bağlamında bağımsız olmaları gerektiği fikrine dayanmaktadır. Bu politika anlayışı kapsamında satın alma gücü paritesinin geçerli olup olmadığının incelenmesi hem araştırmacılar hem de politika yapıcılar tarafından, önemli bir çalışma konusu haline gelmiştir. Satın alma gücü paritesi (SAGP), ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılıklarını ortadan kaldırarak ülkelerin para birimlerinin satın alma gücünü eşitlemektedir. Politika yapıcılar tarafından satın alma gücü paritesi, ulusal paranın aşırı değerliliğinin ölçülmesi ve döviz kuru belirleme modelleri için önem arz etmektedir. Bu bağlamda satın alma gücü paritesinin geçerli olup olmadığını dair pek çok ampirik analiz bulunmakla birlikte ortak bir uzlaşı sağlanamamıştır. Bu çalışmada BRICS-T ülkelerinde 1994-2020 dönemi için satın alma gücü paritesinin geçerli olup olmadığını yeni nesil birim kök testleri ile incelemeyi amaçlamaktadır. Ekonometrik yöntem olarak yeni nesil panel birim kök testleri olarak ifade edilen yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier yaklaşımına dayanan Panel LM birim kök testi ve yapısal kırılmaları dikkate almayan PANICCA birim kök testi kullanılmıştır. Elde edilen bulgular, analize dâhil edilen söz konusu ülkelerde ilgili dönem

* Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, atlgndilek@hotmail.com,ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3776-558X

içerisinde satın alma gücü paritesinin hem yapısal kırılmalı hem de yapısal kırılmasız birim kök testlerinde geçersiz olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Satın Alma Gücü Paritesi, BRICS- T, Panel Birim Kök Testleri.
Jel Kodları: F30,050, C23.

Abstract

With the globalization process, liberalization in capital mobility all over the world has led countries to take precautions against shocks. It has adopted a rule-based approach in monetary policies against the shocks in the country's economies. Rule-based policy is basically based on the idea that central banks should be independent in the context of monetary policy. Within the scope of this policy understanding, the examination of whether the purchasing power parity is valid or not has become an important subject of study by both researchers and policy makers. Purchasing power parity (PPP) equalizes the purchasing power of countries' currencies by eliminating price level differences between countries. Purchasing power parity is important for policy makers to measure the overvalued national currency and for exchange rate determination models. In this context, although there are many empirical analyzes on whether purchasing power parity is valid or not, a common consensus has not been reached. In this study, it is aimed to examine whether the purchasing power parity is valid for the 1994-2020 period in BRICS-T countries with new generation unit root tests. Panel LM unit root test, which is based on the Fourier approach, which takes into account structural breaks, expressed as new generation panel unit root tests, and PANICCA unit root test, which does not consider structural breaks, were used as econometric methods. The findings reveal that purchasing power parity is invalid in both unit root tests with and without structural break during the relevant period in the countries included in the analysis.

Keywords: *Purchasing Power Parity, BRICS- T, Panel Unit Root Tests*

Jel Codes: *F30,050, C23.*

1. Giriş ve Kuramsal Çerçeve

Ülkelerde 1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra dalgalı kur rejiminin benimsenmesi yayınlaşmıştır. Döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılması merkez bankalarının etkisinin zayıflamasına ve kurların gelecekteki değerlerinde belirsizliklerin yaşanmasına neden olmuştur. Döviz kurları, portföy yatırımları ve global ticaretteki önemi nedeniyle hem politika yapıcılar hem de araştırmacılar tarafından ilgiyle araştırılan konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda döviz kuru ve dinamiklerinin belirlenmesinde satın alma gücü paritesi (SAGP) teorik temellerin yapı taşını oluşturmaktadır (Kaya ve Çelik, 2018:353). SAGP, Gustav Cassel tarafından 1918 yılında ortaya atılmıştır. Teori temelde, ülkeler arasındaki fiyat farklılıkları ortadan kaldırarak ülkelerdeki fiyat seviyelerinin aynı para birimiyle belirtileceğini savunmaktadır. Bu durum uzun dönemde iki ülke arasındaki reel döviz kurların dengede olduğuna işaret etmektedir (Koçak ve Özbek, 2020:23).

SAGP, "mutlak ve nispi" olarak bir sınıflandırma ile açıklanabilmektedir. Mutlak SAGP, döviz kurunun ulusal fiyat düzeyinin uluslararası fiyat düzeyine bir oranı olduğunu ifade etmekte ve formülasyonu Denklem (1)'de sunulmaktadır.

$$E_t = \frac{P_t^{Yİ}}{P_t^{YD}} \tag{1}$$

Eşitlikte E_t "döviz kuru", $P_t^{Yİ}$ "belirli bir sepetin yurt içi fiyatı ile yurt dışı fiyatını" P_t^{YD}, "yurt dışı fiyatını" göstermektedir. Nispi SAGP ise, nispi fiyat düzeylerindeki değişikliklerin nominal döviz kurundaki değişiklikler ile dengeleneceğini belirtilmekte ve formülasyonu Denklem (2)'de gösterilmektedir.

$$\frac{\mathrm{E_t} - \mathrm{E_{t-1}}}{\mathrm{E_{t-1}}} = \pi_{\mathrm{Yİ}} - \pi_{\mathrm{YD}} \tag{2}$$

Eşitlikte denklemin sol tarafı döviz kurlarındaki değişme oranını, sağ tarafı ise, iç ve dış enflasyon oranları farkını göstermektedir (Seyidoğlu, 2017:471-474).

Reel döviz kurunun uzun dönemde temel denge değerine yaklaşması önemi göz önüne alındığında, uzun vadeli SAGP ilişkisi akademisyenler ve politika yapıcılar için büyük önem taşımaktadır (Cerrato ve Sarantis, 2007:427). Reel döviz kuru, nominal döviz kurlarının mevcut enflasyona göre belirlenmiş değerini ifade etmektedir. Bu doğrultuda yaygın yaklaşım, reel döviz kurlarının uzun dönemde ortalamaya dönüş yapıp yapmadığını belirlenmesidir. Reel döviz serileri uzun dönemde ortalamasına geri dönüyorsa seri durağandır yani SAGP geçerlidir. Reel döviz serileri uzun dönemde ortalamasına geri dönmüyorsa seri birim kök sürece sahiptir yani SAGP geçersizdir. Elde edilen bulgu, merkez bankalarının para politikalarının etkinliğinin zayıfladığını vurgulamaktadır (Taylor, 2003:436).

Bu çalışma 1990-2020 dönemi yıllık verilerini kullanarak BRISC-T ülkelerinde SAGP'nin geçerli olup olmadığını araştırmaktadır. Çalışmanın diğer çalışmalardan farkı güncel birim kök testlerinden olan yapısal kırılmasız PANICCA (2016) ve yapısal kırılmalı Panel LM (2017) testler ile sonuçlarının etkinliğinin karşılaştırılmasıdır. Dünyanın en önemli beş yükselen ülkesi olan BRICS-T ülkelerine ait çalışmanın sonuçları politika yapıcılar için önemli bilgiler sunacaktır. Bu kapsamda alan yazınına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Giriş ve teorik bölümünden sonra konu ile ilgili literatür özeti sunularak ekonometrik analiz kısmına geçilecektir. Son olarak sonuç kısmında bulgular tartışılarak ve politika önerileri sunulacaktır.

2. Literatür Özeti

Literatür incelendiğinde, SAGP'nin geçerli olup olmadığını araştıran, çok sayıda panel veri ve zaman serisi analizlerin olduğu görülmektedir. Uygulamalı çalışmaların bazılarında SAGP geçerli olduğu (Erlat (2003); Alba ve Park (2005); Narayan, vd. (2009); Güloğlu, vd. (2011); Koçak ve Özbek (2020) sonucuna ulaşılmış iken; bazılarında SAGP'nin geçerli olmadığı (Zumaquero ve Urrea (2002); Baharumshah, vd. (2007); Zdarek (2012); Akçay ve Erataş (2015) sonucu elde edilmiştir. Ülkelerin tek tek yorumlanma aşamasında ise

sonuçların incelenen dönem ve tercih edilen yöntemlere göre farklılık gösterdiği söylenebilmektedir (Akdi, vd. (2009); Bozoklu ve Yılancı (2010); Çeviş ve Ceylan (2015); Destek ve Okumuş (2016); Ümit (2016); Sağlam ve Sönmez (2017); Altıner ve Bozkurt (2018); Uğur (2021)). Bu bakımdan literatür kapsamında elde edilen bulgulara göre ortak bir sonuçtan bahsetmek mümkün olmayacaktır. Bu çalışma hem yapısal kırılmaları dikkate almayan hem de yapısal kırılmaları dikkate alan güncel birim kök testleri ile diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Tablo 1'de konu ile ilgili literatür özeti sunulmaktadır.

Tablo 1: Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem/Ülke	Yöntem	Bulgular
Zumaquero ve Urrea (2002)	1975: 1-1995: 12 / 7 Gelişmiş Ülke (Almanya, Belçika, İspanya, Fransa, Hollanda, İtalya, ABD)	Birim Kök Testi ve Granger ECM Eşbütünleşme Analizi	Bulgular, 7 gelişmiş ülkede SAGP'nin geçerli olmadığı yönündedir.
Erlat (2003)	1984: 1-2000: 9 / Türkiye	Kırılmalı Birim Kök Testi, ARFIMA model	SAGP geçerlidir.
Alba ve Park (2005)	1973:1-2002: 7 / Türkiye	TAR Modeli	Analiz sonucu SAGP'nin geçerli olduğunu göstermektedir.
Baharumshah, vd. (2007)	1997-2006 / Asya Ülkeleri (Güney Kore, Tayland, Endonezya, Malezya, Singapur, Filipinler)	ADF ve KPSS Birim Kök Testleri	Bulgular, söz konusu ülkeler için SAGP'nin geçerli olmadığı yönündedir.

Akdi, vd. (2009)	1975-2000 / G-7 Ülkeleri	ADF Birim Kök Testi	Sonuçlar, Fransa hariç diğer ülkelerde SAGP'nin geçerli olduğunu göstermektedir.
Narayan, vd. (2009)	1973-2002 / 15 OECD Ülkesi	Kırılmalı Birim Kök Testi	Bulgular, 14 OECD ülkesinde SAGP'nin geçerli olduğunu göstermektedir.
Bozoklu ve Yılancı (2010)	1995: 1- 2009: 12 / E7 Ülkeleri	LLS Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi	Ampirik bulgular, Çin ve Meksika dışındaki diğer ülkelerde SAGP'nin geçerli olmadığı yönündedir.
Güloğlu, vd. (2011)	1991:1- 2008:3 / 18 Ülke	Kırılmalı Panel Birim Kök Testi	Bulgular, SAGP'nin geçerli olduğu göstermektedir.
Zdarek (2012)	1995: Q1-2011: Q4 / 10 Geçiş ekonomisi ve Türkiye	ADF, PP, KPSS, DF- GLS Birim Kök Testleri, ESTAR Yöntemi	Bulgular, 10 Geçiş ekonomisi ve Türkiye SAGP yaklaşımının geçerli olmadığı yönündedir.
Yıldırım, vd. (2013)	1960-1975/ 1975-2012 / 1990-2012 / Türkiye, AB-27, AB-15, OECD ve G-8	ADF, PP, LS Kırılmalı Birim Kök Testleri / CADF Panel Birim Kök Testi	SAGP'nin Türkiye hariç diğer ülkelerde geçerli olduğu sonucu elde edilmiştir.
Akçay ve Erataş (2015)	1995-2012 / G7 Ülkeleri	LLC, IPS ve Hadri-Kruzomi Birim Kök Testleri	G7 ülkelerinde SAGP'nin geçerli olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çeviş ve Ceylan (2015)	2003:1-2013:8 / Kırılgan Beşli Ekonomileri	ADF birim kök testi ve Johansen-Juselius Eşbütünleşme Yöntemi	Brezilya, Hindistan, Güney Afrika ve Türkiye'de SAGP geçerli iken, Endonezya'da SAGP geçerli değildir.
Destek ve Okumuş (2016)	1990:1-2015:5 / 27 OECD Ülkesi	ADF, KSS, Fourier ADF ve Fourier KSS birim kök testleri	14 OECD ülkesinde SAGP'nin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Ümit (2016)	2003: 1-2015: 10 / Kırılgan Beşli Ülkeleri	Kırılmalı Panel Birim Kök Testi	SAGP'nin Güney Afrika ve Hindistan için geçerli olmadığı sonucu tespit edilmiştir.
Sağlam ve Sönmez (2017)	1994-2015 / BRIC-T Ülkeleri	Kırılmalı Panel KPSS Birim Kök Testi	Sonuçlar, Brezilya hariç diğer ülkelerde SAGP'nin geçerli olduğu göstermektedir.
Altıner ve Bozkurt (2018)	1994-2017 / E7 Ülkeleri	SURADF ve Panel KPSS Birim Kök Testleri	Sonuçlar, SURADF testinde sadece Rusya ve Brezilya ülkelerinde, Panel KPSS testinde ise tüm ülkelerde SAGP'nin geçerli olduğunu göstermektedir.
Koçak ve Özbek (2020)	1994:1-2019:1 / Türkiye	ADF, PP, KPSS ve Yapısal	Türkiye'de SAGP geçerlidir.

		Kırılmalı Birim Kök Testleri	
Uğur (2021)	Ocak 1994-Aralık 2020 / BRIC-T Ülkeleri	ADF, PP ve Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testleri	Hindistan hariç diğer ülkelerde SAGP'nin geçersiz olduğu; yapısal kırılmalı birim kök test sonuçları ise Türkiye, Brezilya, Çin ve Rusya'da SAGP'nin geçerli olduğunu göstermektedir.

3. VERİ SETİ, AMPİRİK YÖNTEM VE TAHMİN SONUÇLARI

3.1. Veri Seti ve Ampirik Yöntem

SAGP'nin geçerli olup olmadığını BRICS-T ülkeleri için analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada 1990-2020 dönemi yıllık verileri kullanılmıştır. Logaritmik dönüşümü yapılan reel efektif döviz kuruna ait veri "Uluslararası Ödemeler Bankası'ndan" elde edilmiştir.

Çalışma BRICS-T ülkelerinde satın alma gücü paritesinin geçerli olup olmadığının belirlenmesi için panel birim kök testlerini uygulamayı amaçlamaktadır. Ampirik yöntemde, güncel panel birim kök testlerinden olan "yapısal kırılmaları dikkate almayan Reese & Westerlund (2016)'un geliştirdiği PANICCA Panel Birim Kök Testi" ile yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier yaklaşımına dayanan Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen Panel LM birim kök testleri kullanarak bulguların etkinliği karşılaştırılacaktır. Söz konusu testlerden önce yatay kesit bağımlılığı ve eğim katsayısının homojenliğinin belirlenmesi gerekmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının belirlenmesinde aşağıdaki denklemlerdeki testler kullanılmaktadır. Testlerin boş hipotezleri "H_0: yatay kesit bağımlılığı yoktur" üzerine kuruludur ve test istatistikleri aşağıda gösterilmektedir.

Denklem (3)'te "Breusch ve Pagan (1980)", test istatistiği gösterilmektedir. N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerli olan LM testi boş hipotez altında "N(N-1)/2 serbestlik derecesinde asimptotik kikare dağılımına" sahip olmakla birlikte N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerlidir.

$$\text{LM}= T\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{P}_{ij}^{2}, \quad \sim X^{2}N(N-1)/2 \tag{3}$$

Denklem (4)'de "Pesaran (2004)", tarafından geliştirilen test istatistiği gösterilmektedir. "CD $\rightarrow N(0,1)$ fonksiyonun limiti N $\rightarrow \infty$'dur" ve T yeterince büyüklük olduğu durumda geçerlidir.

$$\text{CD}= \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}}\left(\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\hat{P}_{ij}\right) \tag{4}$$

Denklem (5)'te "Pesaran vd. (2008)" test istatistiği gösterilmekte ve k, regresörlerin sayısını, μ_{Tij} ve v^2_{ij} Pesaran ve diğerleri tarafından sağlanan *(T-k)* $\tilde{\rho}^2_{ij}$ 'nin sırasıyla ortalaması ve varyansını ifade etmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)}\sum_{i=1}^{N-1}\sum_{j=i+1}^{N}\frac{(T-k)\tilde{\rho}^2{}_{ij}-\mu_{Tij}}{\sqrt{v2_{Tij}}} \sim N(0,1) \tag{5}$$

Yatay kesit bağımlılığının varlığı ikinci nesil testlerin uygulanması gerektiğini vurgulamaktadır (Özbek ve Türkmen, 2021:652). Ayrıca yatay kesit bağımlılığı serilere gelen şokların etkisinin seçilen örneklemdeki ülkeleri de etkileyeceğini savunmaktadır.

Pesaran ve Yamagata (2008) geliştirdiği Eğim Homojenliği testinin boş hipotezi "eğim katsayısı homojen" olarak belirtilmiştir. Test istatistiğine ait prosedür aşağıda gösterilmektedir

$$\Delta = \sqrt{N}\left(\frac{N^{-1}\hat{S}-k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}}\right) \sim N(0,1) \tag{6}$$

Test istatistiğine göre hata terimleri normal olarak dağıtıldığında "N ve T'nin göreceli genişleme hızları üzerinde hiçbir kısıtlama olmaksızın (N, T) $\rightarrow \infty$" olarak geçerlidir (Pesaran ve Yamagata, 2008).

Birim kök testinden önce belirtilen testlerin tespiti analizlerin güvenilirliği açısından önemlidir. Çünkü bu testler sonucunda ikinci nesil testlerin uygulanacağına karar verilmektedir. Bu aşamadan sonra SAGP hipotezinin geçerli olup olmadığının analizi ilk önce yapısal kırılmaları dikkate almayan "Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA birim kök testi" ile araştırılmıştır. Ortak faktör modellemesine dayanan yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulunduran testin boş hipotezi serilerde birim kök sürecine işaret etmektedir. Aşağıda sabitli model için test istatistikleri gösterilmektedir (Reese ve Westerlund, 2016:966-967).

$$P_a=\frac{\sqrt{N}T(\hat{\rho}_0{}^{+}-1)}{\sqrt{\frac{2\hat{\emptyset}_\epsilon^4}{\hat{w}_\epsilon^4}}} \tag{7}$$

$$P_{\mathrm{b}}=\sqrt{N}T(\hat{\rho}^{+}-1)\sqrt{\frac{1}{NT^2}tr(\hat{e}'_{-1}\,\hat{e})}\,\frac{\hat{w}_\epsilon^2}{\hat{\emptyset}_\epsilon^4} \tag{8}$$

$$\mathrm{PSMB}=\frac{\sqrt{N}(tr(\frac{1}{NT^2}\hat{e}\prime\hat{e})-\frac{\hat{w}_\epsilon^2}{2})}{\sqrt{\frac{\hat{\emptyset}_\epsilon^4}{3}}} \tag{9}$$

Sabitli ve trendli modeller için ise test istatistikleri aşağıdaki gibidir.

$$P_a=\frac{\sqrt{N}T(\hat{\rho}^{+}-1)}{\sqrt{(36/5)\hat{\emptyset}_\epsilon^4\hat{\sigma}_\epsilon^4/\hat{w}_\epsilon^8}} \tag{10}$$

$$\mathrm{P_b}=\sqrt{N}T(\hat{\rho}^{+}-1)\sqrt{\frac{1}{NT^2}tr(\hat{e}'_{-1}\,\hat{e})\,\frac{5}{6}\,\frac{\hat{w}_\epsilon^6}{\hat{\emptyset}_\epsilon^4\hat{\sigma}_\epsilon^4}} \tag{11}$$

$$\mathrm{PSMB}=\frac{\sqrt{N}(tr(\frac{1}{NT^2}\hat{e}\prime\hat{e})-\frac{\hat{w}_\epsilon^2}{6})}{\sqrt{\frac{\hat{\emptyset}_\epsilon^4}{45}}} \tag{12}$$

PANICCA birim kök testinden sonra bulguların etkinliği karşılaştırmak için Fourier yaklaşımına dayanan Nazlıoğlu ve Karul (2017) geliştirdiği Panel LM birim kök testi kullanılmıştır.

$$y_{it} = a_{i\lambda}(t) + r_{it} + \lambda_i F_t + \varepsilon_{it} \tag{13}$$

$$r_{it} = R_{i,t-1} + \mu_{it} \tag{14}$$

Denklem (13) ve (14)'de "r_{it}; rassal yürüyüş sürecini, F_t ; gözlemlenemeyen ortak faktörü, λi ; ağırlıkları göstermekte ve $\alpha_{i\lambda}(t)$ zamanın bir fonksiyonu olarak tanımlanmaktadır. Denklem (15)'te ise, "κ; fourier frekans olmak üzere, $bi \neq 0$ iken de sabit terimde ve trendde oluşacak, formu önceden bilinmeyen yapısal kırılmaların fourier sürecini" ifade etmektedir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017:189-190)

$$a_{it} = a_i + b_i \mathrm{t} + \sum_{k=1}^{n} \gamma_{ki} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^{n} \gamma_{ki} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), n \geq T \; / \quad (15)$$

LM istatistiği Enders ve Lee (2012) tarafından önerilen;

$$z_{LM}\ (\mathrm{k}) = \frac{\sqrt{N}(\mathrm{Pt(K)} - \xi(\kappa)))}{\zeta(\kappa)} \sim \mathrm{N}(0,1) \quad (16)$$

Denklem (16)'da elde edilmektedir. ξk ve varyans $\zeta 7$ ile "κ" istatistikleri sırasıyla ortalama ve varyansların ortalamasını göstermektedir.

3.2. Tahmin Sonuçları

BRICS-T ülkelerine ait 1990-2020 dönemi reel efektif döviz kuru verisi kullanılarak yapılan uygulamaların tahmin sonuçları aşağıda sunulmaktadır. Tablo 2'de test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenite Test Sonuçları

Yatay Kesit Bağımlılığı Sonuçları				
	Sabitli Terimli		**Sabitli ve Trendli**	
Ön Testler	***İstatistik Değeri***	***Olasılık Değeri***	***İstatistik Değeri***	***Olasılık Değeri***
CD_{lm1} (BP,1980)	23.630*	0.072	28.531**	0.018
CD_{lm2} (Pesaran, 2004)	1.576*	0.058	2.740***	0.007
CD_{lm3} (Pesaran, 2004)	-3.049***	0.000	-2.938***	0.002
LM_{adj} (PUY, 2008)	1.599*	0.055	1.686*	0.046

Homojenite Test Sonuçları		
	İst-Değeri	**Ols-Değeri**
Delta Tilde	-1.584	0.943
Delta Tilde$_{adj}$	-1.681	0.954

"***" işareti %1, "**" işareti %5 ve "*" işareti %10 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir".

Sabit ile sabit ve trendli reel efektif döviz kuruna ait yatay kesit bağımlılığı tahmin sonuçlarına göre boş hipotez %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığı bulgusu tespit edilmektedir. Sonuç bir ülkede ortaya çıkan bir şokun diğer ülkeleri de etkilediğini savunmaktadır. Homojenite test sonuçlarına göre eğim katsayılarının homojen olduğu kabul edilmektedir. Sonuç ekonomik yapıları benzer olan ülkeler için beklenmektedir (Örnek ve Türkmen, 2019:119). Buna göre BRICS-T ülkelerinde reel efektif döviz kurunda meydana gelen bir değişimin diğer ülkelerde de hemen hemen aynı benzer etki meydana getirdiğini belirtmektedir.

Elde edilen sonuçlardan sonra güncel testler arasında yer alan, yapısal kırılmaları dikkate almayan PANICCA (2016) birim kök testi ile yapısal kırılmaları dikkate alan ve fourier yaklaşıma dayanan Panel LM (2017) birim kök testine ait sonuçlar sunulmaktadır. Tablo 3'te ilk olarak yapısal kırılmaları dikkate almayan PANICCA (2016) birim kök testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Yapısal kırılmaları Dikkate Almayan Birim Kök Testi Sonuçları

		Düzey	
		Sabit Terimli	***Sabit ve Trendli***
PANICCA	Pa	-2.858 (0.002)	2.254 (0.988)
	Pb	-2.137 (0.016)	2.941 (0.998)
	PMSB	-2.131 (0.109)	3.116 (0.999)

PANICCA birim kök test sonuçlarına göre değişken seviyede birim kök sürece sahiptir. Yani reel efektif döviz kuru uzun dönemde ortalamasına geri dönmemekte ve bu durum BRICS-T ülkelerinde yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testinde SAGP hipotezinin geçersiz olduğu göstermektedir.

Tablo 4: Yapısal Kırılmalı Panel LM Birim Kök Testi Sonuçları

BRICS- T	***Fourier tau LM_1 k=1***	***Fourier tau LM_2 k=2***	***Fourier tau LM_3 k=3***
Brezilya	1.863	-1.037	0.302
Rusya	-1.908	-2.901	-2.526
Hindistan	0.139	-0.156	-0.311
Çin	-2.677	-1.475	-2.148
Güney Afrika	-2.608	-1.044	-1.625
Türkiye	-1.050	0.775	0.797
Panel Sonuçları			
Z_{LM} (İstatistik Değeri)	5.141	4.196	4.307
Olasılık Değeri	1.000	1.000	1.000

Fourier panel LM birim kök test sonuçlarına göre değişken seviyede birim kök sürece sahiptir. Yani reel efektif döviz kuru uzun dönemde ortalamasına geri dönmemekte ve bu durum BRICS-T ülkelerinde yapısal kırılmaları dikkate almayan birim kök testinde SAGP hipotezinin geçersiz olduğu göstermektedir.

PANICCA (2016) ve Fourier Panel LM (2017) birim kök testleri sonuçlarına göre BRICS-T ülkelerinde SAGP'nin geçerli olmadığı görülmektedir.

4. Sonuç

Döviz kuru öngörüsü esnek kur sisteminin küreselleşme ile birlikte yayınlaşmasıyla önem kazanmıştır. Döviz kurları, ülke ekonomilerinin dış ticaret dengesi, yatırım karar aşaması ve merkez bankalarının yürüttükleri kur politikalarında önem arz etmektedir. Bu bakımdan

SAGP hipotezinin geçerli olup olmadığını inceleyen çalışmalarda kurların uzun dönemde kendi ortalamasına dönüp dönmediği ekonomik istikrar, yapısal uygulamalar ve reformlara önemli bilgiler sağlamaktadır.

Çalışma, SAGP'nin geçerli olup olmadığını BRICS-T ülkeleri için 1990-2020 dönemi yıllık verileri kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Ampirik yöntem olarak bulguların etkinliğini karşılaştırmak için hem yapısal kırılmaları dikkate almayan PANICCA (2016) hem de yapısal kırılmaları dikkate alan Fourier Panel LM (2017) birim kök testleri kullanılmıştır. Tahmin sonuçları BRICS-T ülkelerinde SAGP'nin geçerli olmadığını göstermektedir. SAGP'nin geçerli olmadığı (Zumaquero ve Urrea (2002); Baharumshah, vd. (2007); Zdarek (2012); Akçay ve Erataş (2015) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir.

Ekonometrik analiz sonuçlarına göre, BRICS-T ülkelerinde uzun dönemde SAGP'nin geçerli değildir. Bu durum söz konusu ülkelerde istikrarlı bir döviz kuru politikasının olmadığı ve reel kurdan sapmaların kalıcı olduğunu göstermektedir. Ayrıca ülkeler arasındaki fiyat farklılıklarının kur tarafından ortadan kaldırılamayacağı söylemek mümkündür. Buna göre döviz kuru değişimlerinin ülkelerde dış ticaret rekabetlerinin önemli olduğu ve kurdan sapmaların kalıcı olması durumunda ülke ekonomilerinin dış ticaretlerini olumsuz yönde etkileyeceği söylenebilir. Bu kapsamda politika yapıcılarının kur politikasını istikrarlandırmak için önlem almaları gerektiğini göstermektedir.

Kaynakça

Adiguzel, U., Sahbaz, A., Ozcan, C. C., & Nazlioglu, S. (2014). The Behavior of Turkish Exchange Rates: A Panel Data Perspective. Economic Modelling, 42, 177-185.

Akçay, A. Ö., & Erataş, F. (2015). Satın alma gücü paritesi teorisinin geçerliliği: G7 örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(1), 81-100.

Akdi, Y., Ozdemir, Z. A. & Olgun, H. (2009). Testing the PPP Hypothesis for G-7 Countries. *Applied Economics Letters*, 2009, 16, 99–101.

Alba, J. D. & Park, D. (2005). Non-Linear Mean Reversion of Real Exchange Rates and Purchasing Power Parity: Some Evidence from Turkey. *Applied Economics Letters*, 12(11), 701-704.

Altıner, A. & Bozkurt, E. (2018). The Validity of Purchasing Power Parity Hypothesis in E-7 Countries: Panel Data Analysis. *Business and Economics Research Journal*, 9(4), 735-747.

Baharumshah, A. Z., Aggarwal, R. & Haw, C. T. (2007). East Asian Real Exchange Rates and PPP: New Evidence from Panel-data Tests. *Global Economic Review*, 36 (2), 103-119.

Bozoklu, Ş., & Yılancı, V., (2010). Reel Döviz Kurlarının Durağanlığı: E7 Ülkeleri İçin Ampirik Bir İnceleme, *Maliye Dergisi*, 158, 587-606.

Breusch T.S. & Pagan, A.R.. (1980), A Lagrange multiplier test and its applications to model Specification in Econometrics, Review Of Economic Studies, 47 (1), 239-253.

Burak, U. (2021). Reel Efektif Kurun Durağanlığı: BRIC ve Türkiye. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 225-237.

Cassel, G. (1918), Abnormal Deviations in International Exchanges. *The Economic Journal*, 28, 413-415.

Cerrato, M., & Sarantis, N., 2007. Does purchasing power parity hold in emerging markets? Evidence from a panel of black market exchange rates. *Int. J. Finance Econ*, 12, 427–444.

Çeviş, İ. & Ceylan, R. (2015), Kırılgan Beşlide Satın Alma Gücü Paritesi (SAGP) Hipotezinin Test Edilmesi, *Journal of Yasar University*, 10(37), 6381-6393.

Destek, M. A., & Okumuş, İ. (2016). Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi Geçerliliğinin Fourier Birim Kök Testleri İle İncelenmesi: OECD Ülkeleri Örneği. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, *15*(1), 73-87.

Erlat, H. (2003). The Nature of Persistence in Turkish Real Exchange Rates. *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(2), 70-97.

Güloğlu, B.; İspir, S. & Okat, D. (2011). Testing the Validity of Quasi PPP Hypothesis: Evidence from a Recent Panel Unit Root Test with Structural Break. *Applied Economics Letter*, 18(18), 1817-1822.

Kaya, H., & Çelik, İ. (2018). Türkiye'de Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezinin Geçerliliği: Uzun Hafıza Testlerinden Kanıtlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 351-365.

Koçak, İ. & Özbek, S. (2020). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliği: Durağanlık ve Birim Kök Testlerinden Yeni Kanıtlar. *Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 22-31.

Narayan, P. K., Narayan S. &Arti P. (2009). Evidence on PPP from a Cointegration Test with Structural Breaks. *Applied Economic Letters*, 16 (1): 5-8.

Nazlıoğlu, S., & Karul, C. (2017). Panel LM Unit Root test with Gradual Structural Shifts. 40th International Panel Data Conference, July 7-8, 2017, Thessaloniki-Greece, ss. 1–26.

Nazlıoğlu, Ş. (2010). Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma. Yayınlanmamış Doktora Tezi, TC Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Örnek, İ. ve Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sürdürülebilir Enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 28(3), 109-129.

Özatay, F., (2011). Parasal İktisat: Kuram ve Politika, Efil Yayınevi, Ankara.

Özbek, S., & Türkmen, S. (2021). İşsizlik Histerisi Mi, Doğal İşsizlik Oranı Mı? E7 ve G7 Ülkelerinden Yeni Kanıtlar. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (22), 643-662.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests For Cross Section Dependence In Panels. *Empirical Economics,* s. 10–38. https://doi.org/10.1007/s00181-020-01875-7

Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity In Large Panels. *Journal of Econometrics,* 142(1), 50–93. https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2007.05.010

Pesaran, M. H., Ullah, A., & Yamagata, T. (2008). A bias-adjusted LM test of error cross-section independence. *The Econometrics Journal,* 11(1), 105–127.

Reese, S. & Westerlund, J. (2016), Panicca: Panic on Cross-Section Averages, *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.

Sağlam, Y., & Sönmez, F. E. (2017). Satın Alma Gücü Paritesi Hipotezi'nin Panel Çoklu Yapısal Kırılma Testleri ile Analizi: BRICT Örneği. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(1), 19-34.

Seyidoğlu, H. (2017). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Güzem Can Yayınları.

Taylor, M.P., 2003. Purchasing power parity. Rev. Int. Econ. 11, 436–452.

Ümit, Ö., A. (2016). Stationary of Real Exchange Rates in the Fragile Five: Analysis with Structural Breaks. *International Journal of Economics and Finance*, 8(4), 254- 270.

Yıldırım, K., Mercan, M., & Kostakoğlu, S. F. (2013). Satın Alma Gücü Paritesinin Geçerliliğinin Test Edilmesi: Zaman Serisi ve Panel Veri Analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8 (3), 75-95.

Zdarek, V., (2012). An Empirical Investigation of Purchasing Power Parity Hypothesis in European Transition Countries. *Prague Economic Papers,* 2188: 257-276.

Zumaquero, A. M. & Rodrigo P. U. (1998). Purchasing Power Parity: Correction Models and Structural Breaks. *Open Economic Review*, 13(1), 5-26.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

AFET YÖNETİMİ: TR81 DÜZEY 2 BÖLGE PLANI BAĞLAMINDA BİR İNCELEME

Disaster Management: A Review in The Context of TR81 NUTS II Regional Plan

İsmail BAŞARAN[1]
Duygu AKYÜZ[2]

Öz

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren insan ve insan topluluklarının yaşamlarını etkileyen birçok afet olayları meydana gelmiştir. Doğal veya insan kaynaklı olan afetler, genellikle en beklenmeyen durumlarda ve her an meydana gelebilecek felaketlerdir. Afetler meydan geldiği yerlerde bireylerin mevcut durumlarını olumsuz olarak etkileyen, can ve mal kayıplarına sebep olan, ekonomik, sosyal ve fiziksel olarak çevreye zarar veren, faaliyetleri kısa veya uzun süreli kesintiye uğratan ya da tamamen yok eden, sadece meydana geldiği yerlerde değil aynı zamanda çevresindeki diğer canlıların yaşamlarını ve lokasyonunu doğrudan veya dolaylı bir şekilde etkileyen, maddi ve manevi kayıplara neden olan olaydır. Olası afet olaylarının risklerinin geçmiş dönemlerde kalkınma ve planlama çalışmaları ile ele alınmaması büyük kayıplara ve zararlara neden olmakla beraber kalkınma politikalarında afetlere ilişkin konular ön planda tutulmaya başlamıştır. Bu kapsamda afet öncesi riskleri azaltmak, afetlerin yarattığı olumsuz etkileri en aza indirmek ve ortaya çıkabilecek ikincil tehdit olarak doğal ya da insan kaynaklı afetleri önceden belirleyerek gerekli önlemleri almak ve olası hasarlara karşı çözümler üretmek, yaşanabilecek zararları azaltmak ve kayıpların önüne geçmek amacıyla planlı, sistemli, kapsayıcı, etkin ve verimli bir afet yönetimi önem kazanmıştır. Afet yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde uygulanması için toplumdaki kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, sivil toplum

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, ismailbasaran74@gmail.com , ORCID: 0000-0002-3792-8035.
[2] Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi ABD, duyguakyuz@posta.mu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-5333-4344.

örgütleri ve vatandaşlar gibi aktörlerin bu amaç doğrultusunda koordine edilerek yönetilmesi gerekmektedir. Afet yönetiminin sadece aktörler arası değil aynı zamanda örgüt içerisinde de işbirliği ve koordinasyona gereksinim duyulmaktadır. Bu bağlamda ulusal düzeyde görev yapan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve İl Özel İdareleri'ne bağlı İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri'nin afet yönetimi konusunda kilit rolleri bulunmaktadır. Bu hususta yürürlükteki mevzuatlarda da afetlere hazırlıklı olma, önleyici çalışmalarda bulunma ve riskli bölgeleri tespit ederek faaliyetlerden bahsedilmektedir. Konu kapsamında afetlerin bölgesel düzeyde bütünleştirici afet yönetimi, kalkınma ajansları tarafından gerçekleştirilmektedir. 2006 yılında 5449 sayılı Kanun ile kurulan Kalkınma Ajansları, bölgeler arası gelişmişlik farkını azaltmak, kaynakları etkili ve etkin kullanmak ve bölgelerin dengeli ve uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak için kurulmuştur. Kalkınma Ajansı'nın bölgeleri ise sosyoekonomik gelişmelere göre düzenlenen Düzey 2 bölge illeri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Kalkınma Ajansları bölgeleri olarak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre düzenlenen TR81 Düzey 2 bölge illeri bağlamında afet yönetiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada söz konusu TR81 Düzey 2 bölge illeri olan Zonguldak, Karabük ve Bartın illerinin yer aldığı 2014-2023 dönemini kapsayan Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından düzenlenen Batı Karadeniz Bölge Planı'nda afet yönetimine ne düzeyde yer verildiği, etkin afet yönetimi için öncelik ve tedbirler ile bu hususta çalışmalarının neler olduğu analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Yönetimi, İBBS, TR81 Bölge Planı.

Jel Kodları: Q54, R58.

Abstract

From the beginning of history, there have been many disasters which have affected lives of human and communities. Disasters rooted in natural or human happen in the most unexpected situations and always-on. They are events that adversely affect the current situation of individuals where they are challenged; cause loss of life and property; damage the economic, social and physical environment or destroy activities for short or long periods of time, cause financial and moral losses directly or indirectly affect the lives and location of other living things not only where they occur, but also around them. Failure to address the risks of potential disaster through past years of development and planning has caused major losses, but issues related to disasters in development policies have started to be prioritize. In this context, planned, systematic, inclusive disaster management has become important in order to reduce the risk of it, minimize the adverse effects and pre-identify natural and human disasters as a secondary threat and to take necessary and to produce solutions for possible damage and prevent losses. The effective and efficient implementation of disaster management requires that actors such as public institutions and organizations, private sector, NGOs and citizens be coordinated and managed to do so. Disaster management requires not only co-operation and co-ordination within the actors, but also within the organization. In this context, the Disaster and Emergency Management Directorate (AFAD) and Provincial Special Administration have key roles in disaster management. In this respect, the legislation in force also refers to the activities by preparing for disasters, conducting preventive work and identifying risky areas. As part of the matter, disaster management at the regional level is carried out by development agencies. Established by Law No. 5449 in 2006, Development Agencies were established to reduce the difference in regional development, use resources effectively and ensure that regions develop in a balanced and harmonious manner. The regions of the Development Agency are Level 2 regional organized for socioeconomic development. In this study, the Classification of Statistics Regional Units (IBBS) as regions of Development agencies is aimed at examining disaster management in the context of TR81 Level 2 regional provinces organized according to the socioeconomic development ranking. In this context, the level of disaster management included in the West Black Sea Regional Plan covered the period of 2014-2023 and organized by the Western Black Sea Development Agency, which includes

the provinces of Zonguldak, Karabük and Bartın; and are the TR81 Level 2 provinces, the priority and measures for effective disaster management and what their work on this issue will be analyzed.

Keywords: *Disaster, Disaster Management, NUTS, TR81 Regional Plan.*

Jel Codes: *Q54, R58.*

1. Giriş

Afet, insan ve insan yerleşimlerinin tamamını veya bazı kesimlerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen, ekonomik, toplumsal, fiziksel ve çevresel kayıplar doğuran, gündelik yaşamı ya da insanların etkinliklerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilediği toplumun baş etme kapasitesinin yetersiz kaldığı, doğal, teknolojik veya insan kökenli olaylardır (AFAD Sözlüğü, 2014: 23). İnsanlık tarihi boyunca dünyanın birçok yerinde meydana gelen afet olayları, yerel imkân ve kaynaklarla başa çıkılamadığından dolayı insanların yaşamları üzerinde pek çok olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu olumsuz etkiler olarak her yıl can kaybına ve mallarda hasar ve kayıplara neden olmaktadır. Bir bölgede meydana gelen afet olayının etkisine bağlı ikincil afet olayları da ortaya çıkarak uzun vadeli başka sorunlara neden olmakta ve büyük zararlar doğurabilmektedir (Dölek, 2021: 6). Deprem, sel, tsunami, kuraklık gibi doğal kökenli olarak ortaya çıkan afetlerin yanı sıra yangın, büyük kazalar, patlamalar, göçük, nükleer kazaları, sanayi kazaları, savaşlarda kullanılan silahların etkileri, terör olayları gibi insan kökenli olarak ortaya çıkan felaketlerdir (Genç, 2021:5; Yaman ve Düger, 2017:5). Bunların yanında afetlerin hızlarına ve kökenlerine ilişkin gibi sınıflandırılmalar doğrultusunda afet olaylarının sonuçları dikkate alındığında yaşam üzerinde ciddi şekilde etkilerinin olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanların yaşamını ve günlük hayatını önemli ölçüde etkileyen afet olaylarının önlenmesi ve olumsuz etkilerini azaltılması için birtakım düzenlemeler gerekmektedir. Bu hususta akla ilk gelen afet yönetimidir. Afet yönetimi, afetin olumsuz etkilerini önlemek, zararları en az düzeye

indirmek ve bunları en ivedi olarak ortadan kaldırmak için afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası olacak şekilde afet süreçlerinde gerekli tedbirleri almak veya sağlamak ve bu doğrultuda planlamalar yapmak, koordinasyonu sağlamak, etkin, etkili ve verimli şekilde uygulanması için toplumdaki farklı aktörler olarak kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri ve vatandaşların gönüllü katılımı ve onların bu sürece uyumu doğrultusunda çalışmaların öncelik ve önem sırasına göre stratejik hedefleri uygulamaktır. Bu hususta afet yönetimi aşamaları, zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirmekten oluşmaktadır. Aslında bu aşamalar kendi içindeki döngüden hareketle birbirinin tamamlayıcısı ve bütünleştiricisi olduğu için bütünleşik afet yönetimi olarak da açıklanmaktadır. Temel olarak bütünleşik afet yönetimi aşamaları afet öncesi yapılan zarar azaltma ve hazırlık evresi olarak bilinen aşama ile afet sırası ve sonrasında yapılan müdahale ve iyileştirme çalışmalarından oluşmaktadır (Kadıoğlu, 2020: 55-59).

Türkiye'nin jeolojik durumu, topografik yapısı ve iklim özelliklerine göre oluşan afet olaylarından dolayı pek çok kayıplar yaşanmıştır. Ülkemizdeki tarihsel sürece bakıldığında İstanbul'da meydana gelen depremlerden dolayı hayatını kaybeden insan sayısı oldukça fazla olmakla beraber pek çok yapıya ciddi hasarlar vermiştir. Bu ve bundan sonraki süreçlerde afetlerin etkileri azaltmak için düzenlemeler yapılmaya başlamıştır. 1939 yılında meydan gelen Erzincan depremi akabinde afet yönetimine ilişkin ilk hukuki düzenlemeler 1940'lardan itibaren oluşturulmuştur. 1999 yılındaki Marmara depremleri, afet yönetimi konusunda önemli dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Afet yönetimi ve koordinasyonu bakımından etkin, etkili ve işbirliği içinde görevini yürütmek amacıyla 2009 yılında Başbakanlığa bağlı 5902 sayılı Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD) kurulmuştur. 2018 yılında yeni hükümet sistemiyle oluşturulan 4 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile AFAD hem İçişleri Bakanlığı'na bağlanmış hem de merkezi yönetimin taşra teşkilatında örgütlenmesi için il afet ve acil durum müdürlüklerinin kuruluş ve görevlerinden bahsedilmiştir.

Afet yönetiminin etkin, etkili ve verimli şekilde yürütülmesi, koordine edilmesi amacıyla oluşturulan bu örgütlenme yanında geçiş dönemlerinde afet olaylarının etkileri azaltmak ya da zararlarına engel olmak amacıyla kalkınma ve planlama çalışmalarında yer verilmemesi büyük kayıplara neden olmuştur. Bu doğrultuda büyük ölçüdeki kayıpları ve zararları yaşamamak için kalkınma politikalarında afetlere ilişkin konular ön planda tutulmaya başlamıştır. Konu kapsamında afetlerin bölgesel düzeyde bütünleştirici afet yönetimi kalkınma ajansları tarafından gerçekleştirilmektedir. Dünyada yaşanan gelişmeler çerçevesinde bölgesel ve yerel düzeyde kalkınmasın sağlanması ve bu yönde politikaların oluşturulması ile kalkınmanın yerel potansiyelleri harekete geçirmesi amacıyla 2006 yılında 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun oluşturulmuştur. Bu kanun çerçevesinde yeni bir kamu örgütü olarak kurulan Kalkınma Ajansları, bölgelerarası gelişmişlik farkını azaltmak, kaynakları etkili ve etkin kullanmak ve bölgelerin dengeli ve uyumlu bir şekilde gelişmesini sağlamak için kurulmuştur. Bölgeler arasında ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarını en aza indirmek ve bölgelerin küresel düzeydeki rekabetini güçlendirmek için ülkemizde 26 tane kalkınma ajansı bulunmaktadır. Bunlardan birini de 2009 yılında Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA) oluşturmaktadır. BAKKA, 2010 yılında merkezi Zonguldak olarak belirlenen Karabük ve Bartın illerinden oluşan TR81 Düzey 2 bölgesinin faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. Kalkınma Ajansı'nın bölgeleri aslında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılmasının sosyoekonomik gelişmelere göre düzenlediği ve 5449 sayılı Kanun'un EK-1 listesinde yer verilen Düzey 2 bölge illeri oluşturmaktadır.

Bu çalışmada Kalkınma Ajansları bölgeleri olarak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırılması (İBBS) sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre düzenlenen TR81 Düzey 2 bölge illeri bağlamında afet yönetiminin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda çalışmada söz konusu TR81 Düzey 2 bölge illeri olan Zonguldak,

Karabük ve Bartın illerinin yer aldığı 2014-2023 dönemini kapsayan Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı tarafından düzenlenen Batı Karadeniz Bölge Planı'nda afet yönetimi çerçevesinde incelenmiştir. Söz konusu olan 2014-2023 Bölge Planı, üç cilt halinde yayınlanmıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda afet yönetimine ilişkin ifadelere çok az yer verildiği görülmektedir. Bölgenin bulunduğu topografik yapısı nedeniyle deprem felaketine yatkınlığı daha fazla olmakla beraber diğer afet olaylarının da yaygın bir şekilde meydan geldiği tespit edilmiştir. Ancak bölge özelinde ise planda etkin bir afet yönetimine iyileştirme ve diğer geliştirme çalışmalarının yeterli düzeyde yer verilmediği tespit edilmiştir. Bölgenin sadece bugünü değil aynı zamanda geleceği açısından gereken nemin etkin, etkili ve yerinde olacak şekilde planlanıp uygulanması gerekmektedir. Güvenli bir lan oluşturmak, yaşam kalitesini arttım ak için afet yönetimi sistemini geliştirici politikaların uygulanması ve olası afet risklerinin önlenip azaltılmasına ilişkin düzenlemelerin planda yer verilmesi gerekmektedir. Öte yandan afetin ikincil türünün ortaya çıkması ya da etkisini azaltmak amacıyla da planlamaların ve düzenlemelerin ivedi bir şekilde yapılıp koordine edilmesi ve bunun planda yer verilmesi gerekmektedir. Bu hususta sadece kurumlar değil aynı zamanda bölge halkının da afet yönetimi konusunda bilgilendirme ve bilinçlendirmeye ilişkin eğitimler ile gönüllü bireylerin ve kurumların bu alanda farkındalığının sağlanması için yapılacak çalışmaların planda kapsamlı ve sistematik olarak düzenlemesi gerekmektedir.

2. Afet ve Afet Yönetimi

2.1. Afet

Afetler, insan ve insan topluluklarının yaşamlarını kısa veya uzun vadeli olarak olumsuz şekilde etkilemektedir. Aniden ve beklenmeyen şekilde gerçekleşen afetlerin ne olduğu, etkilerinin neler olduğunu ve bunların giderilmesi için alınması gereken önlemlerden bahsetmek gerekmektedir. Afet, halk dilinde "kıran" olarak belirtilen bir kavram (Gökçe ve Tetik, 2012: 4) olmakla beraber her ülke tarafından farklı

algılanmakta ve farklı şekilde ifade edilmektedir. Afet kavramı, köken olarak Arapça "bela, yıkım veya büyük felaket" anlamında (Yaman ve Düger, 2017: 2-3) iken İngilizce "disaster" kelimesinin karşılığıdır (Dölek, 2021: 5). AFAD Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'ne göre afet, "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olaydır." (2014: 23). Afet, yerel imkân ve kaynakları kullanarak başa çıkılamayan, insanların yaşantısında sosyal, kültürel, çevresel gibi kayıplara neden olan, günlük yaşam ve faaliyetlerini durdurarak ya da kesintiye uğratarak toplumları doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyen, doğal veya insan kaynaklı olay ya da olaylar sonrası ortaya çıkan sonuçlardır (Kadıoğlu, 2020: 42). Dünya sisteminde doğal, insan ya da teknolojik kaynaklı olarak ortaya çıkan afet olayları, meydana geldiği yerlerde insanların yaralanmalarına, ölümlerine, yaşam alanları ve mallarını kaybetmelerine yol açmaktadır. Ayrıca konut ve yerleşim alanları, tarımsal bölgeleri ile iletişim ve ulaşım yapılarında ciddi hasarlara neden olarak insanların barınma, sağlıklı yaşam, güvenlik gibi yaşam alanlarında insan onuruna yakışır sürdürülebilir bir yaşamın olması ve devamlılığını olumsuz şekilde etkilemektedir (Dölek, 2021: 5-6). Bir olayın afet olarak tanımlanması ve kabul edilmesi için insanların yerleşim alanları üzerinde hasarlar yaratması ve kayıplara neden olması gerekmektedir. Örnek olarak toplumların yaşamlarını sürdürmediği bir alanda ortaya çıkan volkan, deprem gibi afet olayı o alan için yalnızca doğal bir tehlikedir. Ancak insanların yerleşim alanları üzerindeki tehlikeler sosyal ve ekonomik yapıyı olumsuz şekilde etkileyerek kaynaklarda kayıplara neden olmasıyla afet olayı olarak ortaya çıkmış olur (Genç, 2021: 4). Aslında afet, bir olayın kendisi değil, beklenen ya da beklenmeyen olayın doğurduğu sonuçtur (Kadıoğlu, 2020: 43).

Afetler, insanlık tarihi boyunca en çok görülen felaketler olarak dünyanın birçok yerinde insan ve diğer canlı varlıkların yaşamları

üzerinde ciddi etkileri olmuştur (Tercan, 2018: 162). Oluşturduğu sonuçlara göre en çok can ve mal kayıpları meydana gelmektedir. Bu kayıpların bir kısmı afet olayı ile ortaya çıkarken bir kısmı da belirli bir süre sonrası ortaya çıkmaktadır. Bir bölgede meydana gelen su baskınları ya da seller nedeniyle birçok can ve mal kaybı yaşanırken akabinde ise su baskınlarından dolayı kum, moloz, çamur gibi gelen bu maddeler tarımsal alanların verimliliği üzerinde uzun vadeli zararlara neden olmaktadır (Dölek, 2021: 6).

Afetler konusunda uzun süredir hâkim olan anlayışa bakıldığında afetler iki türde ele alınmaktadır: doğal kaynaklı afetler ve insan kaynaklı afetlerdir (Genç, 2021: 5). Doğal afetler deprem, sel, tsunami, kuraklık, heyelan gibi ağırlıklı olarak veya tamamen doğal yollarla kendi aralarında aniden oluşan, ortaya çıkması için belirli bir gelişme sürecine bağlı olan, insanların etkili olmadığı olağan akışta büyük can ve mal kayıplarına sebep olan olaylardır (Sözcü, 2019: 2; Genç, 2021: 5). Aslında doğal afetler sadece doğa olayları ile ortaya çıkan bir afet türü olmanın yanında plansız ve çarpık kentleşme, sanayileşme etmenlere bağlı olarak da ortaya çıkabilmektedir (Yaman ve Düger, 2017: 5). İnsan kaynaklı afetler olarak yangın, büyük kazalar, patlamalar, göçük, baraj kazaları, kontrol edilemeyen nükleer etkinlikler (Genç, 2021: 5), biyolojik ve kimyasal madde sızıntısı, savaşlar sırasında kullanılan silahların biyolojik, kimyasal ve nükleer etkileri gibi insanların doğrudan ya da kullandıkları araç ve gereçlerin neden olduğu felaketlerdir. Ayrıca bu afet türünü doğal afet olayı da tetikleyebilmektedir. (Yaman ve Düger, 2017: 5).

Afet olaylarını meydana geliş hızlarına ve kökenlerine göre sınıflandırmak da mümkündür. Meydana geliş hızlarına göre kendi içinde ani gelişen afetler ve yavaş gelişen afetler şeklindedir. Ani gelişen afet olayları her ne kadar tahmin edilmiş olsa da kesin olarak hangi gün ya da saatte oluşacağı bilinememektedir. Depremler, çığ, kaya düşmesi, su baskını, heyelan örnek verilebilir. Yavaş gelişen afet olayları ise bir anda ortaya çıkmayan ve belirli bir süreçte gelişme göstererek oluşan olaylardır. Kuraklık, erozyon, çölleşme, iklim

değişikliği, orman tahribatı gibi olaylar örnek verilebilir. Kökenlerine göre sınıflandırmaya bakıldığında kendi içinde 3 şekildedir: Jeolojik, meteorolojik ile teknolojik ve insan yapısıdır. Jeolojik kökenli afetler, depremler, tsunami, heyelanlar, volkan patlamaları, kaya düşmesi ve toprak kaymasıdır. Meteorolojik kökenli afetler ise fırtına, kasırga aşırı sıcaklık ve soğukluk, sel ve su baskınlarıdır. Teknolojik ve insan yapısı afetler olarak nükleer kazalar, kimyasal kazalar, savaşlar, salgın hastalıklar, orman yangınları olarak sıralanabilir (Gökçe ve Tetik, 2012: 5-6). Aşağıdaki şekilde belirtildiği üzere çok farklı afet türleri bulunmaktadır.

Şekil 1: Genel Afet Türleri

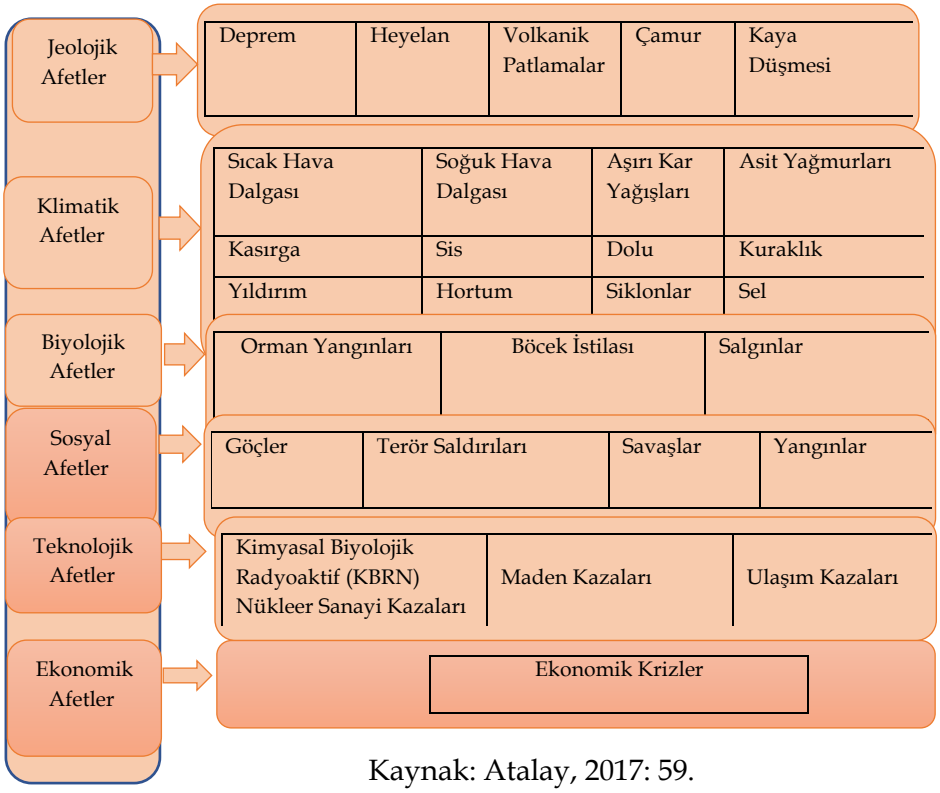

Kaynak: Atalay, 2017: 59.

İnsanların ve diğer canlıların yaşamlarını etkileyen, genellikle bir tehlike tarafından tetiklenen, insan yaşamlarında doğrudan veya dolaylı olarak zarar verebilen, meydana geldiği bölgede toplumun yerel kaynaklarıyla baş edebilme kapasitesini aşan, ekonomik, sosyal ve çevresel süreçlerde tahribatlara yol açarak normal düzeni bozan veya kesintiye uğratan (Kadıoğlu, 2020: 44), olay anı ve sonraki süreçte panik, şaşkınlık, travma gibi psikolojik etkileri bulunan, afetin boyutuna göre dış yardım ihtiyacı doğuran durumlar afetlerin ortak özelliklerini oluşturmaktadır (Çağlar, 2020: 7-10).

Afet olayları nedeniyle meydana gelen can ve mal kayıpları, yaralanmalar, yerleşim birimlerinin hasara uğraması, ekonomik ve sosyal kayıpların yaşanması gibi oluşan hasarlarla afetin büyüklüğü ölçülmektedir. Yaşanan kayıplar arasında insan merkezde yer aldığı için afetin büyüklüğü, neden olduğu yaralanmalar ve can kayıplarının büyüklüğü ile afetin büyüklüğü değerlendirmektedir. Afetin büyüklüğüne etki temel faktörler aşağıdaki gibidir (Erkal ve Değerlikurt, 2009: 149):

- Afetin fiziksel büyüklüğü,
- Afetin yoğun yerleşme birimlerine olan uzak mesafesi,
- Az gelişmiş ve fakir olması,
- Nüfus artışındaki hızlı yükseliş,
- Tehlikeli olan bölgelerde sanayileşme ve kentleşmenin düzensiz, hızlı ve denetimsiz olması,
- Ormanların ve çevrenin yanlış kullanımı ve tahribatı,
- Bilgisizlik ve eğitim yetersizliği,
- Toplumun afetlere karşı önceden alabildiği koruyucu ve önleyici önlemlerin ulaşabildiği seviye.

2.2. Afet Yönetimi

Afet yönetimi kavramının literatürdeki kapsamı ve niteliği farklı şekillerde belirtilmektedir. Dar kapsam olarak nitelendirilen afet yönetimi afet aşamalarındaki çalışmaların işbirliği içinde yapılarak yönetilmesi olarak tanımlanmaktadır (Gündüz, 200928). Daha

kapsayıcı ve geniş afet yönetimi kavramı ise Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'ne göre "Afetlerin önlenmesi ve zararlarının azaltılması amacıyla, afet öncesi, sırası ve sonrasında alınması gereken önlemler ve yapılması gereken çalışmaların planlanması, yönlendirilmesi, koordine edilmesi, desteklenmesi ve etkin olarak uygulanabilmesi için toplumun tüm kurum ve kuruluşlarıyla, imkan ve kaynaklarının belirlenen stratejik hedefler ve öncelikler doğrultusunda kullanılmasını gerektiren, çok yönlü, çok disiplinli ve çok aktörlü, dinamik ve karmaşık bir yönetim süreci" olarak tanımlanmaktadır (2014: 33). Bir afet olayının etkilerini azaltmak, ortadan kaldırmak ya da tamamen oluşmasını önlemek amacıyla afet öncesi, afet sırası ve sonrası izleyen süreçte yapılan faaliyetlerin tamamı olarak değerlendirilmektedir (Durmuş ve Duğral, 2021: 88). Afetlerin etkileri belirlemek ve olumsuz etkilerini en aza indirmek, olumsuz etkileri en kısa sürede ortadan kaldırmak gibi amaçlara sahip olan afet yönetiminin temel amaçları şu şekilde sıralanabilir (Kadıoğlu, 2020: 53):

- Can ve mal kayıplarına yol açabilecek riskleri en az düzeye indirerek, olası hasar, kayıp ve riskleri önlemek,
- Afet olayında birinci derecede zarar gören afetzedeleri kurtarmak,
- Mal-mülk, doğal çevreyi, tabiat ve kültür varlıklarını korumak ve önleyici tedbirler almak,
- Afet sonrası normal yaşama eskisinden daha iyi şekilde geçilmesini sağlamak,
- İşlerin devamlılığı, hizmetlerin sürekliliği ve sürdürülebilir gelişmeyi sağlamaktır.

Afet yönetimi çalışmaları sadece afet sırası ve sonrasında yapılan çalışmaları değil (Kadıoğlu, 2020: 54) aynı zamanda afet öncesi süreci de içeren ve hiçbir zaman sonlandırılmayan, sürekliliği bulunan (Kiriş, 2021: 4-5), dinamik ve yaşayan bir yönetimdir (Kadıoğlu, 2020: 54). Afet yönetimi aşamalarının etkin, verimli ve başarılı bir şekilde uygulanması v gerçekleşmesi için oluşabilecek olası afet olayları göz

önünde bulundurularak planlama ve hazırlığın yapılması gerekmektedir. Ayrıca bu süreçte kamu sektörü, özel sektör, gönüllü kuruluşların katılımının sağlanması ve onların bu sürece entegrasyonu doğrultusunda çalışmaların gerçekleştirilmesi etkin ve başarılı bir süreci ortaya koyacaktır. Bu hususta afet yönetimi aşamaları zarar azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme gibi 4 ana evreden oluşmaktadır. Aslında bu evreler kendi içinde de alt evreleri kapsayarak oluşturulduğu için bir bütünlük içinde yürütülmektedir. Dinamik ve yaşayan afet yönetimi ana ve alt evreleri kendi içinde bir döngüde ilerlemektedir. Dolayısıyla afet yönetim sistemi kendi içinde kapsamlı, uyumlu, birbirini tamamlayıcı ve bütünleşik şekilde işlediği için bütünleşik afet yönetimi olarak da adlandırılmaktadır (Kadıoğlu, 2020: 54). Bütünleşik afet yönetimi kendi içinde afet öncesi ve afet sonrası olacak şekildedir. Afet öncesi aşamasında yapılan risk ve zarar azaltma ile hazırlık evre çalışmaları risk yönetimi iken afet anı ve sonrasındaki aşamadaki yapılan müdahale ve iyileştirme çalışmaları ise kriz yönetimi olarak kabul edilmektedir. Afet risk yönetimi, afetler oluşmadan önce yapılan, zarar azaltma ve hazırlık evresi olarak da bilinen aşamadan oluşmaktadır. Bu aşamada tehlike ve risklerin önceden belirlenip risk ve zarar azaltma çalışmalarının yapıldığı, toplumun afet olaylarına karşı eğitimler verildiği, tatbikatların yapıldığı, tahmin ve erken uyarı işlemlerinin yapıldığı ve organizasyonun hazırlandığı, koordinasyonun sağlandığı aşamadır. Afet kriz yönetimi ise müdahale ve iyileştirme aşamalarından oluşmaktadır. Afet anı ve afet sonrası yapılan çalışmaları içeren bu aşamada hasar tespiti yapılması ve iyi analiz edilmesi, arama-kurtarma faaliyetleri, erken iyileştirme çalışmalarının yapılması, hasarlı yapıların düzeltilmesi, iyileştirilmesi ve afet öncesinden daha iyi hale gelmesi için yapılan çalışmaları içermektedir (Kiriş, 2021: 5-6; Kadıoğlu, 2020: 55-59).

2.3. Türkiye'de Afet Yönetimi

Türkiye'nin coğrafik yapısı, jeolojik, topografik yapısı ve iklim özelliklerine göre çok sayıda doğal, teknolojik ve insan kaynaklı afet

olayları yaşanmaktadır. Doğal afetler arasında deprem başta olmak üzere heyelan, sel ve taşkın felaketleri, kaya düşmesi, çığ, orman yangınları gibi olaylar meydana gelmektedir. Bu meydana gelen afet olayları ülkemiz açısından oldukça önemli ölçüde ekonomik kayıplara neden olmaktadır (Dölek, 2021: 3). 1980 ve 2017 yıllarını içeren dönemlere bakıldığında doğal afetler nedeniyle ülkemizde çok fazla can kayıpları yaşanmıştır (AFAD, 2018: 8). Dünyanın var oluşundan itibaren etkili olan ve özellikle de teknoloji ve sanayileşmenin gelişimi ve ilerlemesine bağlı olarak ülkemizde 1950'lilerden sonra yaşanan plansız, denetimsiz ve hızlı kentleşme ve yapılaşma süreci ile doğal ve insan kaynaklı afetlere ve afetlerin etkilerine karşı savunmasız ve dirençsiz alanları ortaya çıkarmıştır (Özdemir, 2022: 74). Bunların yanı sıra mülteci ve göç hareketleri, terör olayları, ulaşım kazaları, endüstriyel kazalar, insana etkisiyle meydana gelen yangınlar gibi başlıca afet olayları insan kaynaklı afetler olarak gün be gün artmaktadır. Bu hususta bakıldığında afet yönetiminin etkin olacak biçimde düzenlenmesi ve yürütülmesi büyük önem taşımaktadır (Tezcan ve Şahinöz, 2021: 7).

Afet yönetimi konusunda tarihi kaynaklara bakıldığında en eski afet olaylarını İstanbul'da gerçekleşen depremler oluşmaktadır. Bu alandaki ilk düzenlemeler 1509 yılında gerçekleşen ve "küçük kıyamet" olarak da adlandırılan (AFAD, 2018: 17) İstanbul depremi ile 13.000 insanın hayatını kaybettiği ve binlerce yapının yıkılıp yok olduğu bu deprem sonrası Osmanlı padişahı 2. Beyazıt tarafından çıkarılan bir ferman ile evleri yıkılan insanların yapılarının yeniden inşası için yirmi altın verilmiştir. Öte yandan 1782 yılında büyük kayıplara yol açan ve uzun süre etkili olan İstanbul'da büyük yangın gerçekleşmiştir. Büyük hasarlara ve kayıplara neden olan bu afet olaylara ilişkin 1848 yılında şehirleşme ve yapılaşmaya yönelik bazı kuralları düzenleyen "Ebniye Nizamnamesi" oluşturulmuştur (Çekiç vd., 2017: 221-227; Avaner ve Fedai, 2020: 27-30). Afetlere yönelik müdahale kapsamında 1868 yılında "Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti" adıyla Hilal-i Ahmer Cemiyeti

kurulmuştur (AFAD, 2018: 18). Türkiye Cumhuriyeti dönemine kadar yaşanan afet olaylarına yönelik olarak bu kuruluşun adı Kızılay Derneği olarak değiştirmiş ve afet konusundaki müdahale faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu dernek, afet yöneten bir dernek yerine afet sırasında gereksinim olan beslenme, barınma, sağlık gibi birçok konuda afete maruz kalan insanların ihtiyaçlarını gideren ve onlara yardımlarda bulunan kuruluş görünümüne sahiptir (Akyel, 2005: 18). Bu düzenlemeler yanında afet yönetimine ilişkin ilk hukuki düzenleme 1940'lı yıllarda oluşturulmuştur. 26 Aralık 1939 yılında Türkiye'de o güne kadar yaşanan en büyük felaket olan Erzincan Depremi'nin meydana gelmesiyle o dönemin hükümeti bununla ilgili bazı yasal düzenlemeler yapma gereksinimi duyarak 17 Ocak 1940 tarihinde 3773 sayılı "Erzincan'da ve Erzincan Yer Sarsıntısından Müteessir Olan Mıntıkalarda Zarar Görenlere Yapılacak Yapılar Hakkında Kanun" çıkarılmıştır. Akabinde 1944 yılında çıkarılan 4623 sayılı "Yer Sarsıntılarından Evvel ve Sonra Alınacak Tedbirler Hakkında Kanun" ile afet olaylarının yaşandığı ve yaşanmadığı tüm bölgeler için belirli önlemlerin alınmasında yönelik düzenlemeler oluşturulmuş ve afet yönetim süreciyle ilgili birimler kurularak görevlendirilmiştir. İhtiyaçlar doğrultusunda afet konusunda çalışmalar, yönetmelikler, kanunlar, bakanlık düzeyinde yapılanmalar ve afetle ilgili ileri yürütmek amacıyla müdürlüklerde kurulmuştur (Çekiç vd., 2017: 221-227; Avaner ve Fedai, 2020: 27-30). 1956 yılında 6785 sayılı "İmar Kanunu" oluşturulmuştur. Buna göre belediye hudutları içerisinde ve mücavir alanlarda planlama, yapılaşma, ruhsat alıp-verme konusunda kurallar oluşturulmuş ve yerleşim alanlarının ilk kez belirlenirken doğal kaynaklı afet olaylarının tehlike ve risklerinin göz önünde bulundurulacağı ve bu hususta 1958 yılında İmar ve İskân Bakanlığı görevlendirilmek için kurulmuştur (AFAD, 2018: 20). 1958 yılından itibaren doğal kaynaklı afetlerin etkilerini azaltmak amacıyla politikalar oluşturulması için adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu doğrultuda 1959 yılında doğal afetler konusunda boşluğu gidermek amacıyla 7269 sayılı "Umumi Hayata Müessir

Afetler Dolayısıyla Alınacak Tedbirlerle Yapılacak Yardımlara Dair Kanun" çıkarılmıştır. Bu kanunun bir diğer adı da "Afet Kanunu "dur (AFAD, 2018: 22). Söz konusu bu kanunda afet öncesi, sırası ve sonrasındaki süreçte yapılması gereken faaliyetlere yer verilmiştir. Afetlerle ilgili çalışmalar 1980'li yıllarda devam etmiştir. 1988 yılında devletin tüm olanaklarının afete maruz kalmış bölgelere ulaşımı ve afetzedelerin ihtiyaçlarının giderilmesi amacıyla "Afetlere İlişkin Acil Yardım Teşkilatı ve Planlama Esaslarına Dair Yönetmelik" oluşturulmuştur (https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda , Erişim Tarihi: 08.01.2023). 1990'lı yıllardan itibaren ülkemizde yaşanan afet olayları arasından deprem, su baskınları, heyelan gibi afet çeşitliliği ve etkilerinin büyüklüğüne göre on binlerce can kayıplarına neden olmuştur (AFAD, 2018: 13). 1997 yılında Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi Yönetmeliği düzenlenerek "…tabi afetlerin, tehlikeli ve salgın hastalıkların, büyük yangınların, radyasyon ve hava kirliliği gibi…" afet olaylarının meydana gelmesinde görev yapacak birim Başbakanlık Kriz Yönetim Merkezi'ni kurumsal olarak düzenlemiştir (AFAD, 2018: 22). Doğal kaynaklı afetlerin önlenmesi, zararlarının en aza indirilmesi doğrultusunda afet yönetimi ve koordinasyonu bakımından dönüm noktası olarak kabul edilen 1999 Marmara (Kocaeli Gölcük) Depremi ile afet yönetimindeki eksiklikler ve yetersizlikler doğrultusunda afet yönetiminin sadece afet sonrası değil aynı zamanda afet öncesi ve afet sırasında faaliyetlerin yapılması, can ve mal kayıplarının azaltılması hususunda uzun vadeli planlara gereksinim duyulduğunu ortaya koymuştur (Avaner ve Fedai, 2020: 31). Bu doğrultuda afetlerle ilgili görev yapmak için öncelikle İçişleri Bakanlığı'na bağlı Sivil Savunma Genel Müdürlüğü, Bayındırlık ve İskân Bakanlığı'na bağlı Afet İşleri Genel Müdürlüğü ve Başbakanlık'a bağlı Türkiye Acil Durum Yönetimi Genel Müdürlüğü kapatılmıştır. Bunun yerine 2009 yılında 5902 sayılı "Afet ve Acil Durum Başkanlığı'nın Görev ve Teşkilatları Hakkında Kanun" ile tek bir çatı altında toplanan Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD) kurulmuştur. 2017 yılında 6771 sayılı Kanun kapsamında 2018 yılı itibariyle yeni hükümet sistemi olan

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmiştir. 2018 yılında çıkarılan 4 sayılı "Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum Ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile 2009 yılında oluşturulan ve Başbakanlık'a bağlı olarak kurulan Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD) İçişleri Bakanlığı'na bağlanmıştır (https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda , Erişim Tarihi: 08.01.2023).

Afet yönetiminin etkin ve verimli bir şekilde uygulanması için toplumdaki kamu kurum ve kuruluşları, özel sektör, sivil toplum örgütleri ve vatandaşlar gibi aktörlerin bu amaç doğrultusunda koordine edilerek yönetilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda afet olaylarının yürütülmesi için pek çok örgütün görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Ancak her örgüt arasında çok sesliliği gidermek, kurumlar arasında (Dölek, 2021: 4-5) ve aynı zamanda kurumun kendi içerisinde de işbirliği ve koordinasyonu sağlamak, afet yönetimi ve bu süreci etkin bir şekilde sürdürülmek amacıyla oluşturulan Afet ve Acil Durum Başkanlığı (AFAD), ulusal düzeyde afet yönetiminin kurumsal ve hukuki yapısını oluşturarak afet yönetimi sürecindeki işbirliği ve koordinasyonun tek bir noktadan yürütülmesini sağlamıştır. Ayrıca afet ve acil durum faaliyet çalışmaları ile mevzuat düzenlemeleri, sivil savunma kapsamındaki çalışmaların etkin, etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesi için gerekli tedbirlerin oluşturulması ve afet yönetim safhalarındaki tüm adımların koordineli şekilde yürütülmesi, diğer kuruluşlarla işbirliğinin sağlanması gibi bu hususlarda yapılan çalışmalar, oluşturulan politikalar ve yürütülen hizmetler AFAD'nın görev ve sorumlulukları arasındadır (Tercan, Bahadır ve Saime Şahinöz, 2021: 7).

4 sayılı CBK'nın ikinci bölümünde yer verilen 30. maddeye göre AFAD "*… afet ve acil durumlar ile sivil savunmaya ilişkin hizmetlerin ülke düzeyinde etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması ve olayların meydana gelmesinden önce hazırlık ve risk azaltma, olay sırasında yapılacak müdahale ve olay sonrasında gerçekleştirilecek iyileştirme çalışmalarını yürüten kurum ve kuruluşlar arasında koordinasyonun*

sağlanması, yurt içinde ve yurt dışında insani yardım operasyonlarının yapılması ve koordine edilmesi ile bu konularda politika önerilerinin geliştirilmesi ve uygulanması hususlarını kapsar." hükmü bulunmaktadır. Aslında bu hüküm afet ve acil durumların neden olduğu zararlara önleyici tedbirlerin alınması için tehlike ve risklerin önceden belirlenmesi, afet olayı öncesi olası zararları önleyecek ya da çok az düzeyde etkileyecek şekilde tedbirlerin oluşturulması, müdahale ve koordinasyonun etkin şekilde sağlanması ve afet sonrası süreçte iyileştirme çalışmalarının yapılması günümüzde bütünleşik afet yönetim sistemi olarak açıklanmaktadır (AFAD, 2018: 29).

Afet öncesi ve afet sonrası afet politikalarının oluşturulması, tedbirlerin alınması, müdahalelerin yapılması ve afet faaliyetleri hakkında bilgi verilmesi amacıyla AFAD içinde Afet ve Acil Durum Danışma Kurulu oluşturulmuştur (4 sayılı CBK, 32.mad). AFAD kendi içinde merkez ve taşra teşkilatları şeklinde ikili bir hizmet birimleri oluşturmuştur. 4 sayılı CBK'nın 35.maddesine göre merkez teşkilatı hizmet birimleri daire başkanlıkları biçiminde düzenlenmiştir. Buna göre, "Planlama ve Risk Azaltma Dairesi Başkanlığı, Müdahale Dairesi Başkanlığı, İyileştirme Dairesi Başkanlığı, Sivil Savunma Dairesi Başkanlığı, Deprem Dairesi Başkanlığı, Personel ve Destek Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Eğitim Dairesi Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Uluslararası İnsani Yardım Dairesi Başkanlığı, Gönüllü ve Bağışçı İlişkileri Dairesi Başkanlığı, Denetim Hizmetleri Dairesi Başkanlığı, Strateji Geliştirme Dairesi Başkanlığı, Bilgi Sistemleri ve Haberleşme Dairesi Başkanlığı ile Hukuk Müşavirliği Dairesi Başkanlığı" bulunmaktadır (4 sayılı CBK, 34.mad). AFAD koordinasyon ve işbirliğini düzenleyen 51.maddeye göre "*(1) Başkanlık, görevleriyle ilgili konularda kamu kurum ve kuruluşları, üniversiteler, yerel yönetimler, Türkiye Kızılay Derneği ve konu ile ilgili diğer sivil toplum kuruluşları, özel sektör ve uluslararası kuruluşlar ile işbirliği ve koordinasyonu sağlamakla yetkilidir. (2) Çeşitli kamu kurum ve kuruluşları tarafından üretilen ve afet ve acil durum yönetiminin her safhasında kullanılabilecek sayısal ve sayısal olmayan her türlü veri ve envanter bilgisi Başkanlıkla bedelsiz olarak*

paylaşılır. Verinin gerektirdiği önem derecesine uygun olarak bilgi güvenliğinin gerekleri yerine getirilir.". İçişleri Bakanlığı örgütü haline getirilen AFAD, 4 sayılı CBK'nın 52.maddesinde taşra örgütlenmesinden bahsedilmektedir. Buna göre "İllerde bütünleşik afet ve acil durum yönetiminin tüm unsurlarını içerecek şekilde, Başkanlığın taşra teşkilatı olarak valiye bağlı il afet ve acil durum müdürlükleri kurulmuştur. Müdürlüğün sevk ve idaresinden, ildeki afet ve acil durum faaliyetlerinin yönetiminden vali sorumludur.". Ayrıca bu maddede ek olarak "İl afet ve acil durum müdürlüklerinin" görev ve sorumluluklarına dair hükümlerde bulunmaktadır. Buna göre görev ve sorumluluklar şu şekildedir (4 sayılı CBK, 52/2.mad):

- Afet ve acil durum tehlike ve risklerini belirleyip hazırlıklar yapmak,
- Afet ve acil durum risk azaltma, müdahale ve iyileştirme il planlarını, yerel yönetimler ve kamu kurum ve kuruluşlarıyla koordineli ve işbirliği içinde hazırlayıp uygulamak,
- Afet ve acil durum merkezlerini kesintisiz ve güvenli haberleşmeyi sağlayacak şekilde yürütmek,
- Afet ve acil durumlarda hasar ve kayıpları belirlemek,
- Afet ve acil durumlara yönelik eğitim faaliyetlerinde bulunmak,
- Sivil toplum kuruluşları ile gönüllü kişilerin afet ve acil durum yönetimi ile ilgili akreditasyonunu yapmak ve bunu belgelendirmek,
- Afet ve acil durumlarda arama ve kurtarma malzemeleri ile vatandaşın beslenme, barınma ve sağlık gibi gereksinimlerinin giderilmesi için kullanılacak araç, gereç, gıda ve diğer gerekli ürünleri saklamak için depolar hazırlamak ve onları yönetmek,
- İlgili hukuki düzenlemeye göre seferberlik ve savaş hazırlıkları ile sivil savunma hizmetlerine ilişkin görevleri illerde yerine getirmek,
- Başkanlığın belirlediği usul ve esaslar doğrultusunda risk azaltma, hazırlık, müdahale ve iyileştirme faaliyetlerini diğer kurum ve kuruluşlarla koordineli olarak beraber yürütmek,

- Biyolojik, kimyasal, radyoaktif ve nükleer maddeler ile bunlara benzer diğer maddelerin belirlenmesi ve yok edilmesi için hizmetler sunmak ve bunu ilgili kurumlarla koordineli olarak yürütmek,
- Başkanlık tarafından belirlenen yıllık çalışma plan ve programlarını uygulamak ve her yıl sonu için faaliyet raporlarını hazırlayıp sunmaktır.

3. Kalkınma Ajansları ve İBBS TR 81 Düzey 2 Bölge İlleri

3.1. Kalkınma Ajansları

Kalkınma kavramı, Latin kökenli Batı dillerinde kullanılan "development-under development" ikilemenin Türkçe'deki anlamı "kalkınma-azgelişmişlik" ya da "gelişmişlik-azgelişmişlik" olarak belirtilmektedir. Literatürde de birden fazla tanımlaması bulunan kalkınma kavramı, sadece ekonomik anlamda değil siyasal alanda ve toplumsal yapıda daha iyiye doğru yapılan değişim, dönüşüm ve gelişim olarak ifade edilmektedir (Coşkun ve Almalı, 2020: 222). Bölgesel kalkınma, ulusal gelişmeyi teşkil eden bir kavram olarak bir bölgenin ekonomik, sosyal ve kültürel olarak başka bir bölgedeki gelişmişlik düzeyindeki eşitsizliği gidermek, farklılıkları azaltmak amacıyla yapılan düzenlemelerdir (Şengül vd., 2013: 76). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan ve günümüzde de tartışılan konular arasında yer alan bölgelerarası gelişmişlik farklılıkları azaltmak ve hatta gidermek amacıyla ele alınmaya başlamıştır. Bu doğrultudaki adımlar 1950'de uygulanmaya başlamış ve 1990'lı yıllara gelince bölge içinde ve bölgelerarasında bu sorunun giderilmesi için bölgeye özgü politikalar üretilmeye başlanmıştır. Bu hususta o bölgenin bölgesel otoritesinin sağlanması için ekonomik kalkınmayı teşvik etmek ve bunu sürdürülebilir kılmak amacıyla politika araçları kurulmaya başlamıştır (Uzay, 2010: 5-6).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren ulusal ve bölgesel düzeyde kalkınma planı ve programı uygulanmıştır. Bu hususstaki temel sınırlılık topografik ve iklim özelliklerine göre oluşturulan yedi coğrafi bölge ayrımından ziyade ekonomik ve sosyal farklılıkların

giderilmesi amacıyla kalkınmada öncelik yerler 1960'lı yıllardan itibaren ön planda tutulmuştur. Türkiye'deki bölgeselleşme 1970'li yıllara kadar hâkim olan yapılan merkezi düzeydeki örgütlenmedir (2010: 94-95). Günümüz dünyasındaki her ülkenin temel amacı toplumsal refahı arttırmaktır. Bu hususta ülke içinde yapılacak kalkınma çalışmaları ve politikalarının dengeli ve uyumlu yürütülmesi gerekmektedir. 20. Yüzyılın son dönemlerinde ortaya çıkan ve günümüze kadar gelişme gösteren yerelleşme ve bölgeselleşme olgularından hareketle yeni kamu örgütlerinin oluşturulması yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda kalkınma politikaların oluşturulması, yerel ve bölge esaslı kaynakların farklılıkları azaltacak şekilde verimli, etkin ve yerinde kullanılması, ulusal düzeyde ekonomi ve sosyal uyum politikalarının geliştirilmesi amacıyla yeni bir kurumsal yapı olarak kalkınma ajanslarının kurulması istenmektedir. Bunlara ek olarak demografik ve coğrafik yapılardan dolayı oluşan ve ekonomik ve diğer yatırımların belirli merkezlerde yoğunlaşması nedeniyle bölgelerarası ve bölge içi gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkmaktadır. Bu farklılıkları azaltmak ve bölgelerin kalkınmasını sürdürülebilir hale getirmek amacıyla devletler çeşitli ve farklı şekilde kamu politikaları üretmek, özel sektör ve yerel yönetimleri dahil etmek gerekmektedir (Coşkun ve Almalı, 2020: 221-222).

AB'nin öncelikli amaçlarından olan ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma olarak bölgesel gelişme çerçevesinde bölgesel politikalar üretmek ve mekânsal altyapıları oluşturmak için mevzuatlarında yer vermiştir. AB, Türkiye'yi 1999 yılında Helsinki Zirvesi'nde aday ülke olarak kabul etmesiyle başlayan AB adaylık sürecine ilişkin Türkiye üye ülke yükümlülüklerini yerine getirmek amacıyla çalışmalarda bulunmaktadır (Şengül vd., 2013: 77). Bu hususta AB bölgesel politikaları bağlamında düzenlemeler yapılmaya başlamıştır. Zaten 1970'li yıllardan itibaren bölgesel gelişme ve verimliliği arttırmak için yerel nitelikli yatırım politikalarını ön plana çıkarmıştır. Hem 1970 sonrası yerel nitelikli yatırımların ön plana çıkarılması hem de AB tam

üyelik için uyum politikaların oluşturulması faaliyetlerine yoğunlaşılmıştır (Tiftikçigil, 2010: 95-96). Bu bağlamda hem bölgesel gelişmelerin sağlanması, sosyal ve ekonomik analizlerin yapılması ve bölgesel politikaların oluşturulması hem de AB'ye uyum süreci çerçevesinde coğrafi, üretim ve tüketim yapılarında benzerlik gösteren bölgeler için sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırma Nomenclature of Territorial Units for Statistics (NUTS) ya da Türkçe olarak İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (İBBS) sistemi için 2000'lerden itibaren çalışmalar başlamıştır. Türkiye, AB'ye üyelik için ulusal program hazırlıklarına Katılım Ortaklığı Belgesini 2001 yılında imzalayarak başlamıştır. Bu hususta 2001 yılında Türkiye İstatistiki Kurumu (TÜİK) ve Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan İBBS raporu ile 2002 yılında 4720 sayılı Bakanlar Kurulu kararı ile kabul edilmiştir (Şengül vd., 2013: 76-77; Tiftikçigil, 2010: 95-96). Bu çerçevede Türkiye, NUTS'un belirlediği üç kriter olan coğrafya, nüfus ile aynı potansiyele sahip faaliyetler bazında sosyoekonomik gelişmişlik sıralamasına göre sınıflandırma yoluna gitmiştir (Şengül vd., 2013: 77). İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması bölgesel istatistiklerin toplanması, geliştirilmesi, bölgelerin sosyoekonomik gelişmelerinin incelenmesi, bölgesel düzeyde politikaların belirlenmesi ve AB Bölgesel İstatistik Sistemi'ne göre veri tabanı oluşturulması ve bölgesel değerlendirmelerin yapılması için kendi içinde 2002 yılında 3 düzeye göre sınıflandırılmıştır. Düzey 1 için 12, Düzey 2 için 26 ve Düzey 3 için 81 bölge sınıflandırılması yapılmıştır (https://www.bakka.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/istatistiki-bolge-siniflandirmasi-nedir , Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Dünyada yaşanan küreselleşme süreci ve AB adaylığı çerçevesinde 2000'li yıllarda merkezi ve yerel yönetimler alanında önemli reformlar yapılmıştır. Bölgesel ve yerel düzeyde kalkınmanın sağlanması ve bu yönde politikaların oluşturulması ile kalkınmanın yerel potansiyeli de harekete geçirmesi amacıyla 2006 yılında yeni bir kamu örgütü olarak Kalkınma Ajansları kurulmasına yönelik 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun

oluşturulmuştur. 5449 sayılı Kanun uyarınca Kalkınma Ajansları kurulmuştur. Bu doğrultudaki faaliyetleri yürütmek için Devlet Planlama Teşkilatı görevlendirilmiştir. Ancak 2011 yılında yapılan değişiklikle Türkiye'deki 26 kalkınma ajansının görevlendirilmesi Kalkınma Bakanlığı'na bırakılmıştır. Ulusal düzeyde kalkınma planı koordinasyon görevlendirilmesi 2018 yılında yeni hükümet sistemine geçilmesiyle beraber Kalkınma Bakanlığı kaldırılmış ve bu konudaki görevlendirme Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bırakılmıştır (Coşkun ve Almalı, 2020: 222).

Kalkınma Ajanslarına ilişkin ilk yasal düzenleme olan 5449 sayılı Kanun'un EK 1 sayılı listesinde İstatistikî Bölge Birimleri Sınıflandırması'na yer verilmiştir. Bu Kanuna göre bölge esaslı kurulan kalkınma ajanslarının kurulması veya kaldırılmasında Bakanlar Kurulu kararıyla belirlenmekteydi. Ancak 2017 yılında 6771 sayılı Anayasa Değişikliği Kanunu çerçevesinde yapılan düzenlemeler ile 2018 yılında yen, hükümet sistemine geçilmiştir. 2018 yılında 703 sayılı KHK ile 5449 Sayılı Kanun'un adı "Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun" olarak değiştirilmiştir. Ayrıca 19., 25., 26., 27., Geçici 3. maddeleri ile yürürlük ve yürütme maddeleri olan 31. ve 32. maddeleri dışındaki bütün maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çerçevede 15.07.2018 tarihinde yayınlanan 4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin 184.-207. maddeleri arasında kalkınma ajanslarının kuruluşu, görev ve yetkileri, teşkilatı, personeli, gelir, gider ve bütçesi ile denetimi konuları gibi birçok konu düzenlenmiştir. Buna göre Kalkınma Ajanslarının amacı, "*…kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek, kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle Cumhurbaşkanınca belirlenen politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, gelişmenin sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak üzere oluşturulacak kalkınma ajanslarının*

kuruluş, görev ve yetkileri ile koordinasyonuna ilişkin usul ve esaslarını düzenlemektir." (4 sayılı CBK, 184. mad.).

Kalkınma Ajanslarının genel görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir (Uzay, 2010: 10-11):

- Bölgesel düzeyde ekonomik kalkınma stratejilerinin hazırlanması,
- Ekonomik, sosyal ve coğrafi yenilikler için yol gösterilmesi,
- Kırsal bölgedeki ekonomik gelişme ve yenileşmenin oluşturulması,
- İçsel düzeyde yapılan yatırımların bölgesel alanda koordinasyonun sağlanması,
- Bölgesel yardımlarla ilgili hükümetlere öneriler sunmak,
- Yapılan ya da yapılacak yatırımları kolaylaştırmak,
- Bölgenin bilgi ve beceri yapısını iyileştirmek,
- Toprak kullanımı, çevre, ulaşım, suçun önlenmesi, yoksulluğun giderilmesi, eşitsizliğin azaltılması, kamu sağlığı, spor gibi pek çok alanda faydalar sağlayacak politikalar üretilmek
- Bölgesel kalkınma için kamu birimleri ve diğer ajanslarla işbirliğini geliştirmek,
- Yerel ve bölgesel alandaki ekonomik aktörlere yeni olanaklar teşkil etmektir.

Kalkınma Ajansları, İBBS sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre düzenlenen Düzey 2 bölge illerini içermektedir. Burada yer verilen bölge illeri 5449 sayılı Kanun'un EK 1 sayılı listesindekiler değiştirilmeden aynen yer verilmiştir. Bu bölgeler 5449 sayılı Kanun'da Bakanlar Kurulu tarafından bölge esas alınarak düzenlenirken 4 sayılı CBK ile bölge illeri Cumhurbaşkanı tarafından kurulmaktadır. Kurulan bölgelerin düzenlenmesi, yenilenmesi veya kaldırılmasını Cumhurbaşkanı gerçekleştirmektedir. AB istatistiki sınıflandırma birimine uygun olarak düzenlenen Düzey 2 bölgeleri AB'den en fazla yardım alan bölge illeridir.

Tablo 1: Kalkınma Ajanslarının Kurulacağı Düzey-2 Bölgeleri (26 Alt Bölge)

TR10: İstanbul	TR71: Aksaray, Kırıkkale, Kırşehir, Niğde, Nevşehir
TR21: Edirne, Kırklareli, Tekirdağ	TR72: Kayseri, Sivas, Yozgat
TR22: Balıkesir, Çanakkale	TR81: Bartın, Karabük, Zonguldak
TR31: İzmir	TR82: Çankırı, Kastamonu, Sinop
TR32: Aydın, Denizli, Muğla	TR83: Amasya, Çorum, Samsun, Tokat
TR33: Afyon, Kütahya, Manisa, Uşak	TR90: Artvin, Giresun, Gümüşhane, Ordu, Rize, Trabzon
TR41: Bilecik, Bursa, Eskişehir	TRA1: Bayburt, Erzincan, Erzurum
TR42: Bolu, Düzce, Kocaeli, Sakarya, Yalova	TRA2: Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars
TR51: Ankara	TRB1: Bingöl, Elazığ, Malatya, Tunceli
TR52: Karaman, Konya	TRB2: Bitlis, Hakkari, Muş, Van
TR61: Antalya, Burdur, Isparta	TRC1: Adıyaman, Gaziantep, Kilis
TR62: Adana, Mersin	TRC2: Diyarbakır, Şanlıurfa
TR63: Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	TRC3: Batman, Mardin, Şırnak, Siirt

Kaynak: Tiftikçigil, 2010: 95-96.

3.2. 2014-2023 Dönemi Batı Karadeniz Bölge Planı

Çalışmanın bu başlığında BAKKA kapsamında yer alan TR 81 Düzey 2 bölge illerinin yer aldığı 2014 2023 Batı Karadeniz Bölge Planı incelenecektir.

3.2.1. Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA)

Ülkemizde kurulan kalkınma ajansları, kaynakların etkin, verimli ve yerinde kullanılmasını, bölge içi ve bölgelerarası gelişmişlik düzeyinin azaltılmasını ve ortadan kaldırılmasını, kamu sektörü, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları ile aralarında işbirliği sağlamasını ve koordinasyonu geliştirmesini, ulusal ekonomi ve sosyal politikaların geliştirilmesini, yerel potansiyelin harekete geçirilmesini ve yerel

yönetimlerin güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Bu kapsamda 2006 yılında 5449 sayılı Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanunu hazırlanmıştır. Bu Kanunun 3.maddesinden hareketle 25.07.2009 tarihli ve 27299 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 2009/15236 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA) kurulmuştur. 1 Mart 2010 tarihinde Zonguldak, Karabük ve Bartın illerinden oluşan ve merkezi Zonguldak olarak belirlenen TR81 Düzey 2 bölgesinde faaliyetlerini yürütmeye başlamıştır. 2018 yılında yürürlüğe giren 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 17. maddesi ile 641 sayılı Kalkınma Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin pek çok hükmü yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca 703 sayılı KHK'nın 75. maddesi ile 5449 sayılı Kanunun adı "Kalkınma Ajanslarının Hizmetlerine İlişkin Kanun" olarak değiştirilerek birçok maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile 2018 yılında yeniden yapılandırılan Bakanlıklar içerisinde yer alan Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı mevcut faaliyetlerine devam etmekle beraber hizmet birimleri arasında Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü bulunmaktadır. Bu doğrultuda işbirliği ve koordineli çalışma görevi bu Müdürlükçe sürdürülmektedir. Ajans, 5449 sayılı Kanun ve 4 sayılı CBK'da düzenlenen 184.-207. maddelerindeki hükümler doğrultusunda faaliyetlerine devam etmektedir (https://www.bakka.gov.tr/kurumsal/hakkimizda , Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Ajansın vizyonu, "Sürdürülebilir insani kalkınmaya güç ve yön veren öncü bir ajans olmak." iken misyonu "Güçlü kurumsal yapısı ve uzmanlaşmış kadrosu ile yerel potansiyeli harekete geçirip bölgenin yenilikçiliğe dayalı rekabet gücünü arttırır ve sosyo-ekonomik kalkınmasını sağlar.". Ajansın temel ilkelerini "tarafsızlık, şeffaflık ve hesap verebilirlik, eşitlikçilik, bütünsellik, kapsayıcılık, katılımcılık" oluşturmaktadır. BAKKA'nın 2021-2025 Stratejik Planı'nda 4 ana amaç ve 11 alt hedef bulunmaktadır. Bu hususta ana amaçlar ve alt hedefler şu şekildedir (BAKKA, 2021-2025 Stratejik Planı, 53-54):

- ***Amaç 1. Ajansın Kurumsal Yapısını İyileştirmek ve Kapasitesini Geliştirmek***
  - *Hedef 1.1. Personelin gelişimini desteklenecek ve organizasyon yapısı güçlendirilecektir.*
  - *Hedef 1.2. Kurum içi iletişim, işbirliği ve koordinasyon güçlendirilecektir.*
  - *Hedef 1.3. Ajans bilinirliği ve görünürlüğü arttırılacaktır.*
  - *Hedef 1.4. Bilişim hizmetlerinin etkinliği arttırılarak sürekliliği sağlanacaktır.*
- ***Amaç 2. Bölgenin Yatırım Ortamının Geliştirilmesine ve Rekabetçiliğinin Arttırılmasına Katkı Sunmak***
  - *Hedef 2.1. Bölgenin yatırım ortamı geliştirilerek etkin tanıtımı yapılacaktır.*
  - *Hedef 2.2. Yenilikçi yaklaşımlarla bölgenin markalaşması ve sektörel rekabetçiliğinin geliştirilmesine yönelik çalışmalar gerçekleştirilecektir.*
- ***Amaç 3. Bölgede Yenilikçi ve Sürdürülebilir Kalkınma Politikalarının Oluşturulmasına ve Kaynakların Etkin Kullanılmasına Katkı Sunmak***
  - *Hedef 3.1. Küresel gelişmeler ve bölgesel ihtiyaçlar doğrultusunda araştırma ve analizler yapılacak, strateji ve uygulamalar geliştirilecek ve paydaşlar yönlendirilecektir.*
  - *Hedef 3.2. Yerel finansal kaynak kapasitesi ve destek programlarının verimliliği artırılacaktır.*
- ***Amaç 4. Ortak Hedeflere Yönelimi Sağlamak Amacıyla Yönetişim ve İşbirliği Mekanizmalarını Geliştirmek***
  - *Hedef 4.1. Sosyo-ekonomik kalkınma politikalarında paydaşlarla işbirliği arttırılacaktır.*
  - *Hedef 4.2. Bölge paydaşları kalkınma odaklı ortak hedeflere yönlendirilecektir.*
  - *Hedef 4.3. Bölgenin sosyal ve çevresel sorunlarına yönelik çözüm yolları geliştirilecektir.*

Ajansın kurumsal yapısı ve organizasyon şekli 4 sayılı CBK'nın 190. maddesinde belirtildiği gibi Kalkınma Kurulu, Yönetim Kurulu, Genel

Sekreterlik ve Yatırım Destek Ofislerinden oluşmaktadır. Ajansın danışma kurulu Kalkınma Kurulu; karar organı Yönetim Kurulu; icra organı ise Genel Sekreterlikten müteşekkildir. Kalkınma Ajansları Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 29. maddesi gereğince Yönetim Kurulu´nun 16.12.2009 tarihli ve 5 sayılı kararı ile organizasyon şeması oluşturulmuştur.

BAKKA, 20 uzman personel, 5 destek personeli, 1 Genel Sekreter ve 14 yardımcı hizmetler personeli olmak üzere 40 personel bölgede hizmet vermektedir (BAKKA, 2021 Yılı Faaliyet Raporu, 10). BAKKA, Zonguldak, Bartın ve Karabük bölge illerinde bölgesel gelişmeyi sağlamak, bölgelerarasındaki gelişmişlik farkını azaltmak, illerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeyini değerlendirmek amacıyla o bölgeye ilişkin politikaların üretilmesine yönelik Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırmaları (SEGE) kapsamında yapılan bölgesel gelişme çalışmaları oldukça önemlidir. İller ve bölgesel düzeyde ilk çalışması 2003 yılında yapıldıktan sonra 2011 ve 2017 yıllarında da yapılmıştır. 2017 yılı en son yapılan SEGE rapor çalışması olmakla beraber buna göre TR81 Batı Karadeniz Bölgesi 26 bölge illeri arasında 12. sırada yer almaktadır. Ayrıca 81 il sıralamasına göre Karabük 22.sırada yer alırken, Zonguldak 28.sırada ve Bartın ise 46.sıradadır. İBBS'nin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyinde kullanılan 8 ana ve 52 alt değişken bağlamında belirlenen 6 kademe arasında en gelişmiş illerden en geri kalmış illere göre sıralama yapılmıştır. Buna göre TR81 Düzey 2 Bölge illeri arasında yer alan bu 6 kademeli sıralamada Zonguldak 3. kademede, Karabük 2. kademe ve Bartın ise 4. kademede yer alan iller arasında bulunmaktadır (https://www.bakka.gov.tr/bolgemiz/bati-karadeniz/genel-bilgiler, Erişim Tarihi: 10.01.2023).

3.2.2. 2014-2023 Dönemi Batı Karadeniz Bölge Planı

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı TR81 Düzey 2 bölgesinin kalkınması amacıyla ilk olarak bölge planını "TR81 Bölgesi 2010-2013 Batı Karadeniz Bölge Planı" olarak hazırlamıştır. Zonguldak, Karabük

ve Bartın illerini bütüncül olarak değerlendirerek bölgenin mevcut durumunu ve ihtiyaçlarını ortaya koyan, katılımcılık esasını benimseyerek ekonomik ve sosyokültürel alanlarda gerçekleştirilmesi hedeflenen kalkınma stratejileri ve önceliklerini ortaya koymak için hedefleri belirlenmiştir. 2010-2013 planı sonrası hazırlanan 2014-2023 dönemi Batı Karadeniz Bölge Planı üç aşamadan hazırlanmıştır. Bu plan hazırlanırken bölgedeki mevcut kaynakların etkin, verimli ve sürdürülebilir şekilde kullanılması ve yönetilmesi için bölge bağlamında yol gösterici bir haritayı oluşturmaktadır. Aynı zamanda bu plan öncelikli olarak belirlenen hedefler doğrultusunda üretilen politikaları uygulamak ve istihdam olanaklarını arttırmayı amaçlayan temel doküman olarak Mal Destek Programların zeminini de oluşturmaktadır (https://www.bakka.gov.tr/planlama/bolge-planlari , Erişim Tarihi: 10.01.2023).

Bölge planı kendi içinde üç cilt halinde düzenlenmiştir. Cilt 1'de "Mevcut Durum Analizi" yer alırken, Cilt 2'de "Gelişme Ekseni, Öncelik ve Tedbirler" ile Cilt 3'te Sektör Tanımlama, Önceliklendirme ve Rekabet Analizi Raporu ile İl-İlçe Analizi"nden oluşmaktadır. Cilt 1'i oluşturan "Mevcut Durum Analizi"nde katılımcılık esası kapsamında sektörel araştırmalar, kurum ve kuruluşların çalışmaları, ajansın kendi içindeki sektöre yönelik bilimsel çalışmalarının analizine yer verilmektedir. Kendi içinde "*ekonomik yapı; demografik ve sosyoekonomik yapı; mekânsal eğilimler ve kentleşme; sürdürülebilir çevre; ulaşım ve lojistik altyapı; internet teknolojilerine erişim*" şeklinde altı bölümden oluşmaktadır. Cilt 2'de "Gelişme Ekseni, Öncelik ve Tedbirler" de cilt 1'deki analizden hareket edilerek bölgenin gelişimi ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması, önceliklere göre stratejilerin oluşturulmasına engel olan durumları ortadan kaldırmak ve koruyucu tedbirler almak amacıyla il, ilçe ve diğer birçok analiz çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmaktadır. Cilt 3'te de önceki bölümlerden elde edilen analizlerin rekabetçilik değerlendirilmesi yapılmaktadır (TR81 BAKKA Bölge Planı Cilt 1, 2014: 15).

Batı Karadeniz Bölgesi, Zonguldak, Bartın ve Karabük illerini yer aldığı Düzey 2 bölge illerini oluşturmaktadır. 9.493,04 km² yüzölçümüne sahip olan bölgenin nüfusu 2013 yılı verilerine göre 1.020.957'dir. *"Katılımcılık", "çok sektörlü"* ve *"sürdürülebilir kalkınma"* esaslı hazırlanan bölge planının temel vizyonu olan *"Bağımlı Ekonomik Yapısını Kırmış ve Yaşam Kalitesini Yükseltmiş Bir Bölge Olmak"* ulaşmak için stratejik önlemler belirlemiştir. Bunlar (TR81 BAKKA Bölge Planı Cilt 1, 2014: 21):

- Sektörel çeşitliliğin sağlamak
- Mevcut sınai faaliyetlerin rekabet güçlerinin arttırmak
- Ulaşım, altyapı ile lojistik olanaklarını iyileştirmek,
- Turizmin hem çeşitlendirip hem de geliştirmek,
- Yerleşim alan ve yaşam kalitesinin arttırılmak
- Sosyal kalkınmayı sağlamak,
- Kırsalda kalkınmayı sağlanmak,
- Sağlıklı ve dengeli bir çevre oluşturmaktır.

3.3. Afet Yönetimi Bağlamında 2014-2023 Dönemi Batı Karadeniz Bölge Planı İncelenmesi

Yukarıdaki ifadelerde detaylı bir şekilde yer verilen afet kavramı, bilindiği üzere meydana geldiği bir bölgede ekonomik, toplumsal ve coğrafi gibi pek çok alanda büyük hasar ve kayıplara neden olan, beklenmedik bir şekilde ortaya çıkan, insanların normal hayatını durduran yahut kesintiye uğratan, hem can hem de mal kayıplarına neden olan, olası ikincil felaketleri beraberinde veya sonrasında yaratan, toplumları olumsuz şekilde etkileyen, olası etkileri gidermek amacıyla sadece yerel kaynakların yeterli olmadığı her türlü doğal kaynaklı ya da insan/teknolojik kaynaklı olaylardır. Olayın etkisi, şiddeti ve meydana geliş sürecinde farklılıklara neden olan afet olayları her şeyden önce mevcut durumu kötü etkilemektedir. Zaten günümüzde de dünya nüfusunun kentlerde artması ve bunu tetikleyen hızlı göç olgusunun yaşanması, buna bağlı olarak kentleşmenin denetlenmeden çarpık ve düzensiz bir şekilde gelişme göstermesinden dolayı ekonomik yapı, doğal yapı ve toplumsal

yapıda önemli ölçüde kayıplar yaşanmaktadır. Afet risklerini en aza indirmek amacıyla afet öncesi, sırası ve sonrasında etkili ve verimli faaliyetlerin yapılması oldukça önemlidir. Bu hususta geçmiş dönemlerde bir bölgenin gelişmesi amacıyla hazırlanan kalkınma planı ve politikalarında büyüklük ya da şiddetine bakılmaksızın afet risklerine yer verilmemesiyle nüfusun yoğun olduğu ve göç alan bölgelerde büyük felaketlere neden olmuştur. Bu doğrultuda gerek yaşam gerekse mekânsal düzey güvenli, risklerin azaltıldığı, gelişmelerin yaşandığı ve bu yönde kalkınma politikaların üretildiği kalkınma politikalarında afet risklerini en az düzeyde etkilemesi için oluşturulan politikalar etkili, kapsamlı ve sistematik düzeyde olduğu için bütüncül afet yönetimini ön plana çıkarmıştır. Afet yönetiminin etkin düzeyde olması için sadece afet öncesi değil aynı zamanda afet sırasında ve afet sonrasında çalışmaların koordineli olarak hem kendi içinde hem de diğer birimlerle uyumlu şekilde yürütülmesi gerekmektedir. Afet olaylarının bütün safhalarında sistemli, planlı, koordineli bir şekilde ortak amaca yönelik kaynakların ve olanakların bu yönde kullanılması oldukça önemlidir.

Bölge Planı'nın Cilt 1 kitapçığında "Batı Karadeniz Bölgesi ve Doğal Afetler" başlığı altında afet ve afet yönetimi kavramlarına yer verilmiştir. Buna göre afetler meydana geldiği alanda toplumsal, ekonomik ve coğrafi olarak olumsuz etkilere neden olması ve diğer tüm sektörleri de etkilemesi bakımından kalkınma politikalarındaki önemi gün be gün artmıştır. Türkiye'nin sahip olduğu jeolojik, topografik yapısı ve iklim özelliklerinden dolayı büyük felaketlere neden olan doğal felaketler yaşanmaktadır. Yüksek derecede risk taşıyan bu topografyada depremler başta olmak üzere pek çok doğal afetin yaşandığı ülkemizde depremlerin etkisini azaltmak amacıyla koruyucu önlemler almak, depreme hazırlıklı ve dirençli bir toplum yaratmak ve bu hususta deprem stratejileri ile eylem planı oluşturmak amacıyla düzenlenen "Ulusal Deprem Stratejisi ve Eylem Planı-2023 (UDSEP-2023)" ile afetlerde hem afet sonrası hem de afet öncesi riskleri azaltmaya yönelik ulusal ve yerel düzeyde önleyici faaliyetlerin

belirlenmesinin önemi vurgulanmıştır (2014- 2023Bölge Planı'nda Cilt 1, 2014).

Planda, afete hazırlık, iyileştirme, risk azaltma gibi afete yönelik konularda işbirliğini sağlamak amacıyla kurulan Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) ve İl Özel İdareleri'ne bağlı İl Afet ve Acil Durum Müdürlükleri'ne metin içinde yer verilmiştir. Güvenli ve kaliteli bir yapılaşma için 2012 yılında hazırlanan 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Kanun yürürlüğe girmiştir. 6306 sayılı Kanun kapsamında Zonguldak Belediyesi bir il belediyesi olduğu için 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda yapılan düzenlemelerle kentsel dönüşüm çalışmalarının yapılacağını yönünde karara gidilmiştir. Ayrıca yeni yerleşim alanları kurulurken afet risklerinin dikkate alınarak planlı ve düzenli bir kentleşmenin kurulacağı belirtilmiştir. Afete hem hazırlıklı olmayı belirten hem de afeti önlemenin üzerinde duran modern afet yönetimi, doğal afet yönetim tekniklerinde daha çok tercih edilen uzaktan algılama (UA) ve Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS)'den bahsedilmektedir. Bütünleşik Kentsel Gelişme Strateji Belgesi ve Eylem Planı'nın (KENTGES) "Mekânsal Planlama Sisteminin Yeniden Yapılandırılması" stratejisi de bölge düzeyinde ilgili verilerin CBS ile uyumlulaştırılmasından bahsedilmektedir (2014-2023 Bölge Planı'nda Cilt 1, 2014).

Planda doğal afetler bağlamında Cilt 1'de "deprem, heyelan, kaya düşmesi, sel ve orman yangınları" alt başlık altında bölgeyi tehdit eden afetler olarak bahsetmektedir. Bir afet türü olarak tasman konusunu "Zonguldak" başlığı altında yer verdiği için doğal afet başlığı altında açıklanmamıştır (2014-2023 Bölge Planı'nda Cilt 1, 2014):

- **Depremsellik**

Bölge Kuzey Fay Hattı üzerinde olan ve merkezler de bu derecede yer alan 1.derecede Karabük ve Bartın'dır. Zonguldak merkez ise 2.derecenin etkisi altındadır. Bölge ve çevresinin deprem üretme potansiyelin belirtmişlerdir. Ayrıca bölge ve çevresinde gerçekleşen

yaşanan depremlerin de bölgeyi olumuz etkilediğinden bahsedilmektedir.

- **Heyelan**

Zonguldak mücavir alanlarında gözlenen heyelan doğal afeti özellikle kentin ilçeleri olan Çaycuma ve Alaplı ilçelerinde yaygındır. Bartın'da yaygın olmakla beraber özellikle Ulus, Kurucaşile ve Merkez ilçede çok sık görülmektedir. Karabük'te de etkin olan heyelan bölgesi en çok ilçesi olan Yenice'de gözlemlenmektedir.

- **Kaya Düşmesi**

En fazla Karabük'te görülen kay düşmesi Zonguldak ve Bartın ilinde daha az gözlenmektedir.

- **Sel**

Coğrafi konumun Batı Karadeniz havzasında bulunmasından dolayı şiddetli sağanak yağışlar doğrultusunda sel felaketi veya su baskınları yoğun olarak görülmektedir. 1998 yılında yaşanan şiddetli sağanak nedeniyle bu gölge illerinde aşırı şekilde su taşkınlıkları yaşanmıştır.

- **Orman Yangınları**

Bölge, yangına çok hassas alanlarda yer almamaktadır. Yangına hassas bölge derecesi olarak 3.derecede bulunan bölgede yıldırım düşmesi ve insandan kaynaklı hatalardan dolayı yangınlara sebebiyet vermektedir. Ayrıca bölgede halim olan lodos unsuru da yangının şiddetini olumsuz şekilde etkilemektedir.

"Mekânsallaştırılmış Öncelikler" başlığı altında yer verilen "Öncelik 5- Yerleşmelerin Mekân ve Yaşam Kalitesinin Arttırılması" şemsiyesi altındaki "Tedbir 5.3'te Tasman Alanlarına Yönelik Tedbirlerin Alınması"nda belirtilen tasman afet türünden bahsedilmektedir. Buna göre tasman, yer altı madenciliğinde zemin içerisinde ve yeryüzünde oluşturulduğu hareketlenmeler ve şekil değişikliğidir. Yer altı kaynaklarından dolayı yaygın olarak oluşan ve jeolojik yapının yağmur sularına maruz kalmasından dolayı ve bunu

giderecek düzgün kanalizasyon sistemi bulunmayan Zonguldak'ta çökmeler yaşanmaktadır. Çok katlı yapıların bu alanlara yapılması ya da tasman sorunu yaşayan dairelere yeni katların çıkması durumunda buradaki yapılar kullanılmayacak duruma gelmektedir. Afet olaylarına davetiye çıkaran bu sorun kentsel alanda ulaşım sorunları, görüntü ve çevre kirliliğine de neden olmaktadır (2014-2023 Bölge Planı Cilt 1, 2014: 128-129).

2014-2023 Bölge Planı'nda Cilt 2'nin ana başlığı olarak "Gelişme Ekseni, Öncelik ve Tedbirler"de "Bağımlı Ekonomik Yapısını Kırmış ve Yaşam Kalitesini Yükseltmiş Bir Bölge Olmak" vizyonu kapsamında hedeflere ulaşmak için iki ana ve alt gelişme eksenlerinden bahsedilmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 2, 2014: 4-5):

- *Yenilikçilik ve girişimcilikte desteklenen sektörel çeşitlilik*
  - Sektörel çeşitliliği sağlamak,
  - Mevcut sınai faaliyetlerde rekabeti arttırmak,
  - Ulaşımda altyapı ve lojistik olanakları iyileştirmek,
  - Turizm faaliyetleri iyileştirmek.
- *Sürdürülebilir sosyal kalkınma*
  - Yerleşim alanları ile bu alanlardaki yaşam kalitesini yükseltmek,
  - Sosyal kalkınmayı oluşturmak,
  - Kırsal alanda kalkınmayı sağlamak,
  - Sağlıklı, dengeli ve uyumlu bir çevreyi oluşturmak.

2014-2023 Bölge Planı Cilt 2'de vizyon kapsamında belirtilen gelişme eksenlerindeki hedefleri gerçekleştirmek için öncelik ve tedbirlerde de doğrudan afet ve afet yönetimine ilişkin bir ifade yer almamaktadır. İki gelişme ekseninin şemsiyesi altında belirtilen önceliklere ulaşmak için yer verilen tedbirlerde de afet ya da afet yönetiminden doğrudan bahsedilmemektedir. Zaten Plan'ın Cilt 2'sinde afet ya da afet yönetimi kavramına rastlanmamıştır.

2014-2023 Bölge Planı Cilt 3'te Zonguldak, Bartın ve Karabük illerindeki sektörler ve bunların önceliklendirilmesi ile öncelikli sektörlerin analizlerine yer verilmektedir. İl düzeyinde sektörlere bakıldığında Zonguldak'ta *demir-çelik, toprak, seramik ürünleri ile ağaç-orman ürünleri;* Karabük'te *turizm, demir-çelik, lokum-şekerleme, orman ürünleri, seracılık, makine imalat, hazır giyim, arıcılık, eğitim;* Bartın'da *tekstil, mobilya, ağaç ve orman ürünleri, çimento, seramik, mermer/madencilik, ahşap yat/tekne, ayakkabı/saya, plastik/kauçuk, turizm, lojistik, organik tarım, tel kırma ve elişi ürünler*dir. Burada belirtilen sektörlerin rekabetçilik düzeyinde önceliklendirilirken eylem planlarında afet ve afet yönetimine dair ifadelere yer verilmemiştir. Ancak il ve ilçe analizlerinde afet ve afet yönetimi kavramları ile afet yönetimine dair öncelik ve tedbirlere bazı kısımlarda doğrudan yer verilmiş bazı kısımlarda da hiç verilmediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu plan hazırlanırken Zonguldak'a bağlı Kozlu ve Kilimli Beldeleri 2012 yılı sonunda ilçe statüsü kazandığı için bu yerler merkez ilçe içerisinde değerlendirilmiştir.

Zonguldak

Ülkemizde taş kömürü üretiminde önemli rezervlere sahip olan bu ildeki ana sorunlar plansız kentleşme, bazı öncü sektörlerin önemini yitirmesi nedeniyle oluşan işsizlik, doğal ve kültürel varlıkların yeterli düzeyde korunmaması ve bu farkındalığın sağlanamaması, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanamaması, şehre erişimin yetersiz olması, kentin giriş çıkışında tek yol bulunması ve bu durum da kent içinde trafik sorunlarını oluşturmaktadır. Kentteki bu sorunların giderilmesi amacıyla sektörler bağlamında kalkınma stratejilerine yer verilmiştir. Afet ya da afet yönetimi özelinde Zonguldak Merkez ilçesi kalkınma stratejilerinde yer verilmediği görülmekle beraber sadece GZFT Analizi olarak belirtilen bölümde "Fırsatlar" başlığı altında "afetlerde ve kurtarma faaliyetlerinde çalışabilecek tecrübeli maden işçilerinin bulunması" şeklinde ifadeye yer verildiği görülmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 6-10).

Demir-çelik fabrikası bulunan Ereğli ilçesindeki sorunlar işsizlik, altyapı sorunları, çevre kirliliği, turizm potansiyelinin kullanılmaması, göç, ekonomik alandaki dengesizlikler, demir-çelik dışında diğer sektörlerin gelişimin olamamasıdır. GZFT Analizi olarak belirtilen bölümde afet ya da afet yönetimine dair ifadeler görülmemektedir. Buna ek olarak sektörler bazında kalkınma stratejilerinde de buna dair bir ifade bulunmamaktadır (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 11-14).

Fındık üretiminde ön plana çıkan Alaplı ilçesindeki temel sorunlar arasında sosyal ve kültürel olanaklara ilişkin altyapının yetersiz olması, Alaplı Limanı'na dair çalışmaların başlanmaması, sanayi yerlerinin tarım bölgesinde bulunması ve bundan dolayı organize sanayi bölgesinin oluşturulamamasıdır. Sorunların giderilmesine yönelik kalkınma stratejileri ile GZFT Analizi'nde afet ve afet yönetimine dair ifadelere yer verilmediği görülmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 15-17).

Erişimi yüksek, havayolu, karayolu ve demiryolu erişim olanaklarına sahip Çaycuma ilçesinde tarım faaliyetleri yaygındır. İlçeye 2012 yılında yapılması planlanan Filyos Vadisi Projesi ile sanayi faaliyetlerini geliştirmek ve işsizliği azaltmak amaçlanmıştır. İlçenin sorunlarına bakıldığında ilk sırada işsizlik, arazilerin parçalı ve dağınık olması, Filyos Vadisi Projesi'nin gerçekleştirilmemesi, altyapı yetersizliğidir. GZFT Analizi'nde "Tehditler" başlığı altında Filyos Çayı'ndan kaynaklı doğal afet türü olan sel ve su taşkınlıklarına neden olabilecek durumların ortaya çıkacağı ve bunu önlemek için herhangi bir tedbirin alınmamasından bahsedilmektedir. Sorunların giderilmesine yönelik kalkınma stratejileri arasında ulaşım ve altyapı çerçevesinde "*Her an bir doğal afete gebe durumda olan ve ilçe halkının güvenliğini tehdit eden Filyos Çayı ıslah edilmeli, taşkınlara karşı önlemler alınmalıdır.*" şeklinde belirtilmektedir. (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 18-20).

Karayolları bağlantısı güçlü, tarımsal faaliyetlerin ve orman ürünleri sektörünün yoğun olduğu Devrek ilçesinde 1970'li yıllarda

kurulan ve 2005 yılında borçlarından dolayı atıl durumda olan Devrek Orman Ürünleri Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi (DEVREKTAŞ) bulunmaktadır. İlçedeki temel sorunlara bakıldığında işsizlik, göç, kamu yatırımlarındaki eksiklik, plansız ve çarpık kentleşme, çevre kirliliği gibidir. Bu planda sorunların giderilmesine yönelik kalkınma stratejileri ile GZFT Analizi'nde afet ve afet yönetimine dair ifadelere yer verilmediği görülmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 21-23).

Filyos Çayı kenarında olması, Ankara-Zonguldak yolu üzerinde bulunması, eğiminin daha az olması ve arazilerinin kullanılabilir şekilde olmasından dolayı fabrika, işyeri, atölye gibi yatırımların kolaylıklar burada sunulması ekonomik ve sosyal yaşamı olumlu etkilemektedir. İlçedeki sorunlara arasında işsizlik, göç, yatırımların sektörler bazında yetersiz olması, eğitim olanaklarının eksikliği gibidir. GZFT Analizi'nde "Tehditler" başlığı altında sel ve heyelan gibi doğal afet olayların bu bölgede yaygın olarak ortaya çıkmasına yer vermiştir. Sorunların giderilmesi amacıyla düzenlenen kalkınma stratejilerinde ulaşım ve altyapıya yönelik başlığı altında sel ve heyelan gibi doğal kaynaklı afet olaylarına koruyucu ve önleyici olan gerekli önlemlerin alınmasından ve bu kapsamda altyapıların güçlendirilmesine yer vermektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 24-26).

Karabük

Karabük ili, önceleri Zonguldak'ın bir ilçesi iken 1995 yılında il statüsüne kavuşmuştur. Karabük'te demir-çelik fabrikalarının işletilmesiyle sanayi faaliyetleri önemli hale gelmiştir. İlk demir-çelik fabrikası olan KARDEMİR'in burada kurulması kentin ekonomik bağlamında katkı sağlarken plansız kentleşme ve altyapı yetersizliği bakımından sorunlar ortaya çıkarmıştır. Ağır sanayi faaliyetlerinin yapılmasından dolayı çevre kirliliği oluşması, haddehanelerin şehir içinde bulunması, demir-çelik odaklı iş sektörü olduğu için diğer sektörlerin gelişememesi gibi sorunlar görülmektedir. GZFT

Analizi'nde "Zayıf Yönler" başlığı altında bölgedeki Araç Çayı'nın ıslah edilememesinden dolayı çevre kirliliğinin olması; "Tehditler" başlığı altında da bölgenin 1.derecede deprem bölgesinde yer alması ve orman yangınlarının bulunması gibi afet türlerinden bahsedilmiştir. Sorunları gidermek ve çözümler üretmek amacıyla kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetiminden doğrudan bahsedilmediği tespit edilmiştir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 27-29).

Tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak yapıldığı ve yaşlı nüfusun daha çok olduğu Eflani ilçesinde temel sorunlar arasında bölgede işsizlik, göç, kamu yatırımlarının yetersizliği, iş sahalarının güvenirliğinin yeterli düzeyde olmaması gibidir. GZFT Analizi olarak belirtilen bölümde afet ya da afet yönetimine dair ifadeler görülmemektedir. Buna ek olarak sektörler bazında kalkınma stratejilerinde de buna dair bir ifade bulunmamaktadır (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 30-32).

Tarihi varlıklar, tarım, sanayi ile turizm sektöründe önemli konumda olan Eskipazar ilçesinin lojistik yapısı oldukça güçlüdür. Ancak bölgede iş olanaklarının yetersiz olması, toprakların bilinçsiz kullanımı, göç, tarım topraklarının iyileştirilmemesi gibi sorunlar olduğu görülmektedir. GZFT Analizi'ndeki "Zayıf Yönler" başlığı altında su kaynaklarının iyi kullanılmaması; "Tehditler" başlığı altında iklimsel değişikliklerden bahsedilmektedir. Sorunları gidermek amacıyla düzenlenen kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetimine ilişkin afetzedelerden bahsedilmemektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 33-35).

Organik tarım ve alternatif turizm doğasında sahip Ovacık ilçesinde yaşlı nüfusun artış göstermesi ve genç nüfusun işsiz kalması, il merkezine olan uzaklık, ulaşım ve altyapı yetersizliği, arazi yapısına uygun sosyal, kültürel ve konut alanlarının yapılmaması bölgedeki temel sorunlar arasında yer almaktadır. GZFT Analizi'ndeki "Zayıf Yönler" başlığı altında kış aylarındaki olumsuz koşullar ifadesine yer verildiği görülmektedir. Bölgedeki sorunların giderilmesi amacıyla

düzenlenen kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetimine ilişkin ifadelere yer verilmediği görülmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 36-38).

Somut ve somut olmayan kültürel miras değerleri, doğal değerler, geleneksel konutlar, sözlü kültür, zanaat gibi değerler sahip olan Safranbolu ilçesi sahip olduğu bu özellikler ile UNESCO kültürel miras listesine dahil olmuştur. İlçenin sorunları bağlamında turizm yatırımcılarının profesyonelliğinin eksikliği, turizm yatırım teşvikinin olmaması, tarım arazilerindeki sulama sınırlılığı, pahalılık, konut fiyat ve kiralarının yüksekliği, göç olayı gibidir. GZFT Analizi'ndeki "Zayıf Yönler" başlığı altında engebeli alanların fazlalığından bahsedilmektedir. Bunun dışında GZFT Analizi ile sorunların çözüme kavuşturulması amacıyla oluşturulan kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetimine ilişkin ifadeler bulunmamaktadır (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 39-43).

Konumu ve ormanların yoğunluğu bulunan Yenice ilçesinde ormanlar ve turizm açısından önemlidir. Ancak bölgede çeşitli afet olay risklerinin bulunması temel sorundur. Bunlara ek olarak göç olayı, sosyal ve kültürel olanakların yetersizliği gibi sorunlar da bulunmaktadır. GZFT Analizi başlığı altındaki "Tehditler"de bölgenin heyelan bölgesi olmasından bahsedildiği görülmektedir. Bölgedeki sorunların giderilmesine yönelik düzenlenen kalkınma stratejilerinde "Altyapı ve Çevre" başlığı altında *"Heyelan bölgelerinde afet planlaması yapılmalıdır. Orman yangınlarına karşı gereken tedbirler alınmalıdır."* ifadelerine yer verildiği görülmektedir. Ayrıca yerel düzeydeki halkın bu konularda bilgilendirilmesi gerektiğinden de bahsedilmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 44-45).

Bartın

Bartın ili, önceleri Zonguldak'ın bir ilçesi iken 1991 yılında il olmuştur. Bartın'ın Merkez ilçesi, yeşil alanların en fazla bulunduğu ilçe iken topografyasından dolayı birtakım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunlar arasında kentsel sit alanının olması, şehir içi

ulaşım bağlantısının yetersizliği, altyapı yetersizliği, çarpık ve plansız kentleşme, işsizlik, çevre kirliliği, Bartın Irmağı'nın iyileştirilmemesi gibi sorunları bulunmaktadır. GZFT Analizi'nde "Tehditler" başlığı altında ilçenin deprem kuşağında bulunması, sel baskınları ve su taşkınlıklarının yaşanması afet olaylarına yer verildiği tespit edilmiştir. İlçe analizi kapsamında ortaya çıkan sorunların giderilmesi amacıyla hazırlanan kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetimine dair bilgilere yer verilmediği görülmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 46-49).

Doğası, tarihi dokusuyla turizm alanında önemli bir rolü bulunan Amasra ilçesinde doğal yapıya büyük tahribatlar verecek olan termik santral projesi ilçeyi tehdit eden temel sorundur. Ayrıca ilçenin plansız ve çarpık şekilde konumlanması da kent özelinde temel sorunlardan birini oluşturmaktadır. GZFT Analizi'nde "Zayıf Yönler" başlığı altında madencilik, denizcilik, turizm alanında eğitimsizlik, kentleşmenin çarpık olması ve bundan dolayı ilçeye verilen zararlar; "Tehditler" başlığı altında da madencilik sektöründeki kullanım ve yatırımın bilinçsiz şekilde yapılması, ilçe sınırları içerisinde kurulması planlanan termik santralden bahsedilmektedir. Ancak bunların afet olayı ya da afet yönetimi bağlamında yer verilmediği tespit edilmektedir. Sorunların giderilmesi amacıyla düzenlenen kalkınma stratejilerinde çevre alt başlığında termik santral yapımının kesin olarak engellenmesi gerektiği; içme ve kullanma su hatlarının iyileştirilmesi gerektiği; bölgedeki denizlerin kirliliğinin giderilmesi ve kirliliğe neden olan sorunların önlenmesi gerektiği; arıtma ve çöp toplama tesislerinin yapılarak çevre kirliliğinin önlenmesi gerektiği; kömür seçimi ve baca temizliği gibi konularda vatandaşların eğitilmesi gerektiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca kalkınma stratejileri altında kentleşme alt başlığında bölgenin tarihi yapısının göz önünde tutularak depreme dayanıklı yapıların inşasından bahsedilmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 50-52).

Yüzyıllık tarihi geçmişe sahip Kurucaşile ilçesinde kültürel miras olarak da kabul edilen ahşap tekne ve yat imalatı bulunmaktadır.

Nitekim günümüzde ahşap yat imalatı konusunda sıkıntı çeken ilçede göç sorunları yaşanmaktadır. Ulaşım, altyapı, konaklama ve hizmet sektörlerindeki yaşanan yetersizlikler nedeniyle sorunlar ortaya çıkmaktadır. Sorunları gidermek amacıyla hazırlanan kalkınma stratejileri ile GZFT Analizi'nde afet ve afet yönetimine ilişkin verilerin yer almadığı tespit edilmiştir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 53-55).

Ormanlık ve tarımsal faaliyetlerin çok olması, yaşlı nüfus yoğunluğuna sahip Ulus ilçesinde göç, işsizlik ve ulaşım temel sorunlar arasında yer almaktadır. GZFT Analizi başlığı altında yer verilen "Zayıf Yönler"de tarım arazilerini yeterli düzeyde işlenememesi ve bundan dolayı oluşan çoraklık, topografik yapısından dolayı kış mevsiminde yaşanan sorunlar; "Tehditler" kısmında ise ilçe köyleri olan Ulus Hoca Köyü ile Karadiken Köyü'nde HES Projesi doğrultusundaki çalışmalar ve bundan dolayı tarım arazilerini geri dönüşü olmayan zararlar görmesi; Amasra'da kurulacak olan termik santralin bu ilçe dahil olmak üzere tüm bölgeyi büyük zararlar vereceğinden bahsedilmektedir. Ancak sorunların giderilmesi amacıyla düzenlenen kalkınma stratejilerinde afet ve afet yönetimine ilişkin konulardaki stratejilere yer verilmediği tespit edilmektedir (2014-2023 Bölge Planı Cilt 3, 2014: 56-58).

4. Sonuç

TR81 Düzey 2 Bölge İllerini oluşturan Zonguldak, Karabük ve Bartın 2014-2023 Bölge Planı kapsamında her il ve ilçeye özgü analizler yapıldığı görülmektedir. Her il ve ilçe özelinde o bölgenin sahip olduğu ögeler ve temel sorunları içermektedir. Bölgelerin gelişmesi ve temel sorunların giderilmesi amacıyla hazırlanan ilgili sektörler bazında hazırlanan kalkınma stratejileri afet ve afet yönetimine ilişkin ifadelere çok az yer verilmekle beraber ağırlıklı olarak yer verilmediği dikkat çekmektedir. Bölge kuzey fay hattı topografik yapısı üzerinde bulunması nedeniyle deprem tehlikesi ve riskine daha çok yakalanmaktadır. Topografik yapısı yanında gerek ulaşım ve altyapı

sistemi gerek su taşkınlıkları ve sel baskınları gerek heyelan olayları gerekse deprem bölgesinde yer alması gibi doğrudan ve dolaylı olarak afet türlerinin yoğun ve yaygın bir şekilde meydana geldiği bu bölge için düzenlenen planda etkin afet yönetimine ilişkin yapı güçlendirme, yapı kalitesi iyileştirme, deprem dışındaki sel heyelan, orman yangınları, maden faaliyetleri ortaya çıkabilecek göçükler, grizu patlamaları gibi afet olaylarına karşı müdahale çalışmaları ile afetlerin etkilerini en az düzeye indirecek şekilde önlemlerin alınması, sel felaketleri, barajlar ya sel kapanları gibi su kaynaklı afet olaylarını önlemek amacıyla çay, ırmak alanlarında akış rejim çalışmalarının yapılması, yangın olaylarına karşı gerekli önlemlerin alınması hususunda makine ve teçhizatların ilgili bölgede hazır halde yer alması gibi bölgede meydana gelebilecek doğal kaynaklı ve insan kaynaklı afet olaylarına karşı önlem, tedbir ve diğer gelişme çalışmalarında yeterli düzeyde yer verilmediği görülmektedir. Üç cilt halinde olan bu planda afet ve afet yönetimi konusunda bölgenin geleceği açısından gereken önemin etkin ve yerinde bir şekilde planlanıp uygulanması gerekmektedir. Mekan ve yaşam kalitesinin yüksek ve güvenli olduğu bir alan oluşturmak için afet yönetim sisteminin etkin hale getirilmesi gerekmektedir; afet öncesi, afet sırası ve afet sonrası aşamalarda bütüncül olarak afet risklerini azaltmaya yönelik politikaların oluşturulması gerekmektedir; afet riski taşıyan doğal, kültürel ve tarihi değerlerin afet yönetimi kapsamında incelenmesi gerekmektedir; bir bölgede oluşan afetin ikincil türünün meydana gelmesi veya etkisini en az düzeyde olması için gerekli gerekli planların oluşturulup ivedi olarak koordineli bir şekilde yürütülmesi; kamu kurum ve kuruluşları ile vatandaşların bilgilendirilmesi; afetler konusunda gönüllü bireylerin ve kurumların kapasitesinin oluşturulması ve bu konuda farkındalığın sağlanması; afet aşamalarında kaynakların etkin ve verimli kullanılmasının sağlanması; afetlerin risklerine karşı azaltıcı düzenlemeler ve hartaların oluşturulması; birçok kurumun afet yönetimi konusunda kapasitesini yükseltmek; kamu yapılarının mevcut durumlarını afet

karşı dirençli hale getirmek ve bu konularda vatandaşı bilgilendirmek; insan kaynaklı afetler olan salgın hastalık, sanayi kazaları, terör olayları gibi afetlerin risklerini en az düzeyde gerçeklemesi için diğer kurumlarla işbirliği içinde ve onların özelliklerini dikkate akarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Ayrıca bu planların bölge planında daha detaylı, sistematik ve ilgili afet türüne ilişkin doğrudan yer verilmesi önem arz etmektedir.

Kaynakça

AFAD Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü (2014).

AFAD Türkiye'de Afet Yönetimi ve Doğa Kaynaklı Afet İstatistikleri (2018).

AFAD ve Tarihçesi, https://www.afad.gov.tr/afad-hakkinda , Erişim Tarihi: 08 Ocak 2023.

Akyel, R. (2005). Türkiye kamu yönetiminde afet yönetimi. *Çukurova Üniversitesi SBE Dergisi. 14(1),* 15-29.

Altay, A. (2017). *Karmaşıklık Kuramı, Afetler ve Kamu Politikaları,* (Ed.) Ö. Önder & M. Yaman, Dumlupınar Üniversitesi Afet ve Acil Durum Yönetiminde Kurumlararası İşbirliği ve Yönetim Çalıştayı. Bursa: Ekin Yayıncılık.

Avaner, T. & Fedai, R. (2020). *Türkiye'de Afet Yönetiminde Kurumsal Yapılanma,* M. Yaman & E. Çakır (Ed.), Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2021-2025 Stratejik Planı.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2021 Yılı Faaliyet Raporu.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2014-2023 Bölge Planı Cilt 1.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2014-2023 Bölge Planı Cilt 2.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (BAKKA), 2014-2023 Bölge Planı Cilt 3.

Coşkun, B. & Almalı, V. (2020). Türkiye'de kalkınma ajansları: DAKA'nın kalkınma kurulu üyeleri perspektifinden değerlendirilmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 8.* 221–232.

Çağlar, T. (2020). *Afet Yönetiminin Temel İlkeleri,* M. Yaman & E. Çakır (Ed.), Farklı Boyutlarıyla Afet Yönetimi. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Çekiç, O., Yazgan, J. & G. Akdağ (2017). *Türkiye'de Afet Yönetiminin Tarihsel Gelişimi,* Ö. Önder & M. Yaman (Ed.), Dumlupınar Üniversitesi Afet ve Acil Durum Yönetiminde Kurumlararası İşbirliği ve Yönetim Çalıştayı, Bursa: Ekin Yayıncılık.

Dölek, İ. (2021). *Afetler ve Afet Yönetimi,* Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Durmuş, A., & Duğral, E. (2021), pandemi sürecinde hastanelerde kişisel koruyucu ekipman (KKE) dağıtımının süreç yönetimi tekniği ile değerlendirilmesi, *Journal Of Business İn The Digital Age, 4(1).*

Ergünay, O. (2009). Doğal Afetler ve Sürdürülebilir Kalkınma, *Deprem Sempozyumu,* 11-12 Kasım 2009, Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Erkal, T. & Değerlikurt, M. (2009). Türkiye'de afet yönetimi. *Doğu Coğrafya Dergisi. Cilt: 14(22),* 147-164.

Genç, F. N. (2021). *Afet Yönetimi,* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gökçe, O. & Tetik, Ç. (2012). *Teoride ve Pratikte Afet Sonrası İyileştirme Çalışmaları,* Ankara: AFAD.

Gündüz, İ. (2009). *Dünyada ve Türkiye'de Afet Yönetimi,* İstanbul: Erdem Yayınları.

Kadıoğlu, M. (2020). *Afet Yönetimi: Beklenmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek,* İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları.

Kiriş, R. (2022). *Afet Yönetiminde Yapay Zekâ,* S. Cengiz, (Ed). Acil Durum ve Afet Yönetiminde Multidisipliner Yaklaşımlar 1, Ankara: Gazi Kitabevi.

Özdemir, A. (2022). *Belediyelerde Afet Yönetimi,* M. Turan, (Ed.), Afet Direnci Kapsamında Yapılan Çalışmalar. Ankara: Gazi Kitabevi.

Sözcü, U. (2019). *Doğal Afetler ve Doğal Afet Okuryazarlığı,* Ankara. Pegem Akademi Yayıncılık.

Şengül, Ü., E., Seyedhadi ve Eren, M. (2013). Türkiye'de istatistikî bölge birimleri sınıflamasına göre düzey 2 bölgelerinin ekonomik etkinliklerinin VZA yöntemi ile belirlenmesi ve tobit model uygulaması, *Yönetim Bilimleri Dergisi, Cilt: 11(21),* 75-99.

Tercan, B. (2018). *Afetler ve Yerleşim Yeri Değişikliği,* H. Şengün, S. G. M. Yıldız & B. Tercan (Ed.), Türkiye'nin Afet Yönetimi: Sosyal, Siyasal ve Yönetim Boyutuyla. İzmir: Palme Yayınevi.

Tercan, B. & Şahinöz, S (2021). *Bütünleşik Afet Yönetimi ve Türkiye İle Bazı Ülkelerin Afet Yönetim Sistemlerinin Karşılaştırılması,* V. Oral, (Ed.), Disiplinlerarası Afet Risk Yönetimi Çalışmaları. Ankara: Gazi Kitabevi.

Tiftikçigil, B. Y. (2010). *Türkiye'de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Yaşanan Dönüşüm ve Kalkınma Ajansları,* İstanbul: Der Yayınları.

Uzay, Nısfet (2010), *Kalkınma Ajanslarına Genel Bir Bakış,* B. Akgül, Birol & N. Uzay (Ed.), Türkiye de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları. Bursa: Ekin Yayınevi.

Yaman, M. & Düger, Y. (2017). *Afet Yönetiminde Kavramsal Çerçeve ve Türkiye'de Afet Yönetiminin Genel Tarihsel Gelişimi,* Ö. Önder, & M. Yaman (Ed.), Afet Yönetimi. Bursa: Ekin Yayıncılık.

4 sayılı "Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar İle Diğer Kurum Ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018).

https://www.bakka.gov.tr/sikca-sorulan-sorular/istatistiki-bolge-siniflandirmasi-nedir , Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023.

https://www.bakka.gov.tr/kurumsal/hakkimizda , Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023.

https://www.bakka.gov.tr/bolgemiz/bati-karadeniz/genel-bilgiler , Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023.

https://www.bakka.gov.tr/bolgemiz/bati-karadeniz , Erişim Tarihi: 10 Ocak 2023.

KREDİ GENİŞLEMESİ İLE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ

The Relationship Between Credit Expansion and Economic Growth

Gülşah GENEŞ[3]

Öz

Gelişmekte olan ülkelerde fona duyulan ihtiyacın giderilmesi, tasarrufların yatırımlara dönüşerek, sürdürülebilir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu doğrultuda finans sektörü tarafından kullandırılan kredilerin kontrollü bir şekilde arttırılması ve bu kredilerin ülke ekonomisine fayda sağlayacak yatırımlara kanalize edilmesi, güçlü bir ekonomik sistemin temel yapı taşını oluşturmaktadır. Çalışmada, 2006 ve 2022 yılları arasında, Türkiye'de kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu iki değişkenin analizi için gerekli olan verilere, Türkiye İstatistik Kurumu ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası internet veri tabanlarından erişilmiştir. Veriler 3'er aylık olarak ele alınmış ve ekonomik büyüme, gayri safi yurtiçi hasıla verileri ile ölçülmüştür. Verilerin sahip olduğu özellikleri ve verilerde yıllar itibariyle meydana gelen değişiklikleri belirtmek amacıyla; tanımlayıcı istatistikler ve verilere ilişkin grafikler sunulmuştur. Ardından, çalışmanın analizi için Basit Doğrusal Regresyon modeli ve ANOVA testi kullanılmıştır. Sonuç olarak, oluşturulan hipotezlerden H0 hipotezinin reddedildiği, kurulan modelin istatistiksel olarak anlamlı olduğu, kredilerdeki genişlemenin ekonomik büyümeye olanak sağladığı ve kredi genişlemesinin toplam ekonomik büyümenin %20,5'ini açıkladığı görülmektedir. Başka bir ifadeyle kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasında pozitif, tek yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu tek yönlü ilişki ise kredi genişlemesinden ekonomik büyümeye doğru arz yönlü bir ilişki olarak ifade edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik büyüme, finansal gelişme, kredi genişlemesi

---

[3] Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü, gulsahgenes@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-5795-1208

Jel Kodları: E44, E51

Abstract

Meeting the need for funds in developing countries is important in terms of realizing sustainable economic growth by transforming savings into investments. In this respect, the controlled increase in the loans extended by the finance sector and the channeling of these loans into investments that will contribute to the country's economy constitute the basic principles of a strong economic system. The study analyzes the relationship between credit expansion and economic growth in Turkey between 2006 and 2022. The data required for the analysis of these two variables were obtained from the internet databases of the Turkish Statistical Institute and the Central Bank of the Republic of Türkiye. The data were analyzed quarterly and economic growth was measured with gross domestic product data. In order to indicate the characteristics of the data and the changes that have occurred in the data over the years; descriptive statistics and graphs of data are presented. Then, the Simple Linear Regression model and ANOVA test were used for the analysis of the study. As a result, it is seen that the H0 hypothesis is rejected, the model is statistically significant, the expansion in credits allows economic growth and credit expansion explains 20.5% of the total economic growth. In other words, it is concluded that there is a positive, unidirectional and significant relationship between credit expansion and economic growth. This one-way relationship is expressed as a supply-side relationship from credit expansion to economic growth.

Keywords: *Credit expansion, economic growth, financial development*

Jel Codes: *E44, E51*

1.Giriş

Makroekonomik politikanın temel amaçlarından biri olan ekonomik büyüme, yaşam standartlarının yükseltilmesinin bir sonucu olarak ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesini sağlamaktadır. Ekonomik büyüme ile ilgili farklı tanımlar bulunmakla birlikte, ekonomik büyüme; belirli bir zaman diliminde meydana gelen, mal ve hizmet üretimindeki veya ülkenin milli gelirindeki artış olarak ifade

edilmektedir. Ancak ortak bir görüş olarak, ekonomik büyüme; gayri safi yurtiçi hasıladaki artış olarak kabul edilmektedir (Timsina, 2014:2).

Ekonomik büyümenin sağlanması ve ekonomik gelişmenin sürdürebilirliği açısından, "reel sektör" ve "finans sektörü" arasındaki ilişkinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Reel sektör, üretim ve tüketim faaliyetlerini gerçekleştiren bireylerin tümünü ifade etmektedir. Finans sektörü ise sermaye piyasası, bankalar ve aracı kuruluşlardan oluşmaktadır. Finans sektörü, reel sektörün faaliyetlerini gerçekleştirebilmesi için ihtiyaç duyduğu fon taleplerini karşılamaktadır. Finans sektörü, fon talebini karşılayabilmek amacıyla reel sektörden topladığı tasarrufları tekrar reel sektöre kredi olarak kullandırmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, finans sektörünün topladığı tasarrufların yatırıma dönüşmesi, üretim kapasitesini ve ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir (Sever ve Han, 2015:1).

Finans sektörü, gerçekleştirdiği işlemlerin tümünü "Para ve Sermaye Piyasası" aracılığıyla yerine getirmektedir. Sermaye piyasası; tahvil ve hisse senedi gibi uzun vadeli finansal araçlar vasıtasıyla alım-satım işlemlerinin ve uzun vadeli yatırımların gerçekleştirildiği piyasa türünü ifade etmektedir. Para piyasası ise hazine bonosu, finansman bonosu ve mevduat hesapları aracılığıyla kısa vadeli fon arz ve talebinin karşılandığı piyasa türü olarak tanımlanmaktadır. Bazı ülkeler, sermaye piyasasının ağır bastığı bir finans sektörüne sahipken; Türkiye, Almanya gibi ülkeler para piyasasının ağır bastığı bir finansal yapıya sahiptir. Dolayısıyla Türkiye'deki finans sektörü, sahip olduğu işlevleri para piyasası aracılığıyla yerine getirmektedir (Karahan vd., 2018:26).

Kredi genişlemesi, para piyasasında gerçekleşmektedir. Para politikasında meydana gelen olumlu veya olumsuz gelişmeler, başta bankaların kredi hacmi olmak üzere işletmelerin harcamalarını, kredi kullanan tüketicilerin harcamalarını ve toplam talebi etkilemektedir. Bankaların kredi hacmini genişletmesi, kullandırdıkları kredi

miktarına bağlıdır. Kredi mevduat hesaplarının genişlemesi, bankaların rezervlerini arttırmakta; rezervlerin artması ise faiz oranlarını düşürmektedir. Bu doğrultuda kredi piyasası genişlemektedir (Cambazoğlu, 2010:42).

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, bankalar tarafından kullandırılan kredilerin finansal gelişme ve ülke ekonomisine katkısı, ekonomik büyümenin yönünü ve büyüklüğünü belirlemede önemli bir faktördür (Coşkun ve Kandemir Kuloğlu, 2022:49). Ancak, Kar ve Pentecost (2000)'a göre finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmeden önce finansal gelişimin göstergelerinin neler olduğunun açıklanması gerekmektedir. Finansal gelişme; paranın, banka mevduat yükümlülüklerinin, özel sektöre verilen kredilerin ve toplam kredi hacminin GSMH'ya oranı ve buna ek olarak özel sektöre verilen kredilerin, toplam kredi hacmine oranı ile ifade edilmektedir. Levine, (2004) ise finansal gelişmenin, beş finansal işlev yerine getirildiğinde sağlandığını belirtmektedir. Bunlar; yatırımlar ile ilgili önceden bilgi sahibi olma, kurumsal yönetimin sağlanması ve yatırımların izlenmesi, mal ve hizmet alışverişi, risk yönetimi ve çeşitlendirmenin etkin bir şekilde uygulanması, tasarrufların birleştirilmesi ve belirli bir amaca yöneltilmesidir. Bu finansal işlevlerin her biri yatırımı ve tasarruf kararlarını, bunun bir sonucu olarak da ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Türkiye'de faaliyette bulunan işletmeler; üretim kapasitesini yükseltmek, pazar koşullarına hızla uyum sağlamak, gelişen teknolojiye ayak uydurmak, etkinlik ve verimliliği arttırmak için fona ihtiyaç duymaktadır. İşletmeler, bu ihtiyaçlarını bankalar veya özel kredi kuruluşlarından aldıkları krediler aracılığıyla gidermektedir (Coşkun ve Kandemir Kuloğlu, 2022:49). Bu doğrultuda bankalar, işletmelerin fon ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere sahiptir. Çünkü tasarruf sahiplerinin ellerindeki fonları mevduat hesaplarında biriktirerek; bunu, işletmelerin fon ihtiyacını karşılamak amacıyla kredilere dönüştürme faaliyeti bankalar tarafından yerine getirilmektedir. Bankaların, topladıkları mevduat hesaplarının krediye

dönüştürülmesi ile birlikte reel sektör ve finans sektörü arasındaki fon akımı sağlanmaktadır (Karahan vd., 2018:26). Buna bağlı olarak, ekonomik büyümenin önemli bir göstergesi olan GSYİH, üretimi gerçekleştirmek için ihtiyaç duyulan fon akımının sağlanması, yani reel sektör ve finans sektörü arasındaki fon akımının iyi bir şekilde koordine edilmesi sonucunda artmaktadır.

GSYİH' da meydana gelen büyüme, ne kadar hızlı ve yüksek olursa firmaların fon ihtiyacı o kadar fazla olmaktadır. Benzer olarak, farklı endüstri veya sektörler arasında bulunan büyüme oranlarındaki farklılık ne kadar artarsa hızlı büyüyen endüstrilerden, gelişmekte olan ve yavaş büyüyen endüstrilere doğru fon aktarımına yönelik ihtiyaç aynı oranda artmaktadır. Bu nedenle ekonomik büyüme sürecinde gelişmekte olan endüstrilerin, lider endüstriler tarafından desteklenmesi gerekmektedir. Bu destek ile birlikte finans sistemindeki genişleme teşvik edilebilmekte (Kar ve Pentecost, 2000:5): ancak dış tasarrufların sürekli olmaması, küresel fon akışındaki belirsizlik ve dış finansal kaynakların güvenilir olmaması ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyebilmektedir (Ceylan ve Durkaya, 2010:22).

Türkiye gibi gelişmekte olan endüstrilerdeki tasarruf eksikliği, yatırımların finansmanını olumsuz bir şekilde etkileyerek, ekonomik büyümenin yavaşlamasına veya engellenmesine neden olmaktadır (Ceylan ve Durkaya, 2010:22). Özellikle ekonomik büyüme dönemlerinde, aşırı borçlanma eğilimi, bireylerin ve işletmelerin temerrüde düşme olasılığını da arttırmaktadır (Kuş ve Bölükoğlu, 2022:363). Kredi genişlemesi, finansal istikrarsızlığı engellemenin en iyi yollarından biridir. Çünkü gelişmekte olan bir ekonomide, sermaye hareketliliğine bağlı olarak, kredi döngüleri ve sermaye akışları birbirlerini destekleme potansiyeline sahiptir (Jordà vd., 2010:37). Ancak gelişmekte olan ülkeler, ülkeye büyük miktarda sermaye girişinin bir sonucu olarak aşırı kredi genişlemesiyle de karşı karşıya kalabilmektedir. Bu nedenle, finansal istikrarsızlığa neden olan aşırı kredi genişlemesinin önlenebilmesi için aşırı kredi genişlemesinin önceden öngörülmesi, buna neden olan faktörlerin tespit edilmesi ve

ani kredi genişlemesinin yaşandığı dönemlerin belirlenmesi gerekmektedir (Binici ve Köksal, 2012:2).

Kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı bu çalışmada; dört bölüm bulunmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü giriş kısmından oluşmaktadır. Bu bölümde, finans sektörünün işlemlerini gerçekleştirdiği para piyasasında, bankalar tarafından kullandırılan kredilerin önemi ve bu kredilerin genişlemesi sonucunda ekonomik büyüme üzerinde meydana gelen etkileri ayrıntılı olarak açıklanmaktadır. Çalışmanın ikinci bölümünde, literatür taramasına yer verilerek; yapılan çalışmanın, benzer çalışmalara kıyasla farklılıkları ve ortak yönleri incelenmektedir. Çalışmanın üçüncü bölümünde; kurulan hipotezler, veri seti ve yöntem tanıtılarak ampirik uygulamalar gerçekleştirilmektedir. Çalışmanın son bölümünde ise çalışma sonucunda ulaşılan bulgular ortaya konulmaktadır.

2. Literatür Taraması

Ekonomik büyümenin sürdürebilirliği ve güçlü bir finans sistemi, ülke ekonomilerinin temel amacını oluşturan iki önemli faktördür. Krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde çok tartışılan ve ortak bir sonuca ulaşılamayan bir konu olarak ele alınmaktadır(Sakızlı, 2019:42-43). Bu çerçevede, 1990'dan sonra farklı ülkeler ve farklı bağlamlarda; kredi genişlemesi veya genel anlamda finansal gelişme ile ekonomik büyümenin rolüne ilişkin birçok çalışma bulunmaktadır (Paudel ve Acharya, 2020:20).

Kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ele alan literatürdeki çalışmalar incelendiğinde ve bu konu ya da bu konuya benzer çalışmalardan çıkarılan sonuçlara bakıldığında, birden fazla ikili ayrıma ulaşılmaktadır. Bu çalışmalardaki ayrımları ise şu şekilde sıralamak mümkündür. Krediler ve ekonomik büyüme arasında; kısa dönemli bir ilişki mi var uzun dönemli bir ilişki mi, negatif bir ilişki mi var pozitif bir ilişki mi, tek yönlü bir ilişki mi var çift yönlü bir ilişki mi? Kredilerin mi ekonomik büyüme üzerinde etkisi var, ekonomik büyümenin mi krediler üzerinde etkisi var? Ekonomik büyüme mi

kredi hacmini arttırmaktadır, kredi hacmi mi ekonomik büyümenin artmasına katkıda bulunmaktadır? Krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedeni, arz yönlü müdür ya da talep yönlü müdür? Bu doğrultuda krediler ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalar ve bu çalışmalardan ulaşılan sonuçlar aşağıda verildiği gibi özetlenmektedir.

Demetriades ve Luintel (1996) tarafından yapılan çalışmada, Hindistan'daki finansal derinleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki test edilmiştir. Hindistan Merkez Bankası'ndan toplanan veriler ile yapılan dışsallık testleri sonucunda, finansal derinleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu bulunmuştur. Bu nedenle, finansal derinleşmeyi etkileyen politikaların ekonomik büyümeyi de etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır.

Beck ve Levine (2002) tarafından yapılan çalışmada, 1976 ve 1998 yılları arasındaki hisse senedi piyasaları, bankalar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu ilişki, 40 ülke ve 146 gözlemden oluşan bir panelde analiz edilmiştir. 5 yıllık dönemler şeklinde oluşturulan verilere, GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi) teknikleri uygulanmıştır. Çalışmada hem borsa gelişiminin hem de banka gelişiminin ekonomik büyüme üzerinde bağımsız ama pozitif etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Al-Yousif (2002) tarafından yapılan çalışmada, 1970 ve 1999 yılları arasında 30 gelişmekte olan ülkedeki finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi test etmek amaçlanmıştır. Hem panel verileri hem de zaman serileri kullanılarak yapılan analizde, üç sonuca ulaşılmıştır. İlk olarak, finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki nedenselliğin çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. İkinci olarak, iki değişken arasında herhangi bir ilişki olmadığı bulunmuştur. Üçüncü olarak da bu ilişkinin ülkelere özgü olduğu, genelleştirilemeyeceği ve ülkelerin finansal gelişmişlik düzeylerine göre farklılık gösterebileceği belirtilmiştir.

Siaw ve Adam (2010) tarafından yapılan çalışmada, 1970 ve 2007 yılları arasında Ghana'daki finans sektörü gelişiminin, ekonomik büyüme ve yatırıma neden olup olmadığı incelenmiştir. Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri uygulanarak yapılan analizde; uzun dönemde hem ekonomik büyüme hem de yatırım ile finans sektörü gelişimi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Leitão (2012) tarafından yapılan çalışmada, 1990 ve 2010 yılları arasında Avrupa Ülkelerindeki (AB-27) banka kredileri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, dinamik bir panel veri analizi (GMM-Sistem tahmincisi) ile test edilmiştir. Çalışmada, ekonomik büyümenin dinamik bir süreç olduğu, tasarrufların ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği; enflasyon ve iç kredilerin ise ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Banka kredilerinin ekonomik büyümeyi engellediğinin ve tasarrufların makroekonomik istikrar için gerekli olduğunun önemi vurgulanmıştır.

Onuorah ve Ozurumba (2013) tarafından yapılan çalışmada, 1980 ve 2011 yılları arasında Nijerya'da mevcut bulunan banka kredilerinin gerekliliği ve banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Banka kredilerinin; üretim, hizmet, genel ticaret gibi sektörel dağılımı sonucunda elde edilen veriler analiz edilmiştir. Birim kök, eş bütünleşme, nedensellik ve Var modeli gibi istatistiksel testler uygulandıktan sonra banka kredileri ile ekonomik büyüme arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Aynı zamanda Toplam Üretim Bankası Kredileri ve Toplam Genel Ticaret Bankası Kredileri gibi kredi önlemlerinin, Nijerya'daki ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Duican ve Pop (2015) tarafından yapılan çalışmada, 2005 ve 2014 yılları arasında Romanya'daki 8 bölgede kredi ve gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişki araştırılmıştır. Kriz öncesi ve kriz sonrası veriler dahil edilerek, panel regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda, kredilerin gayri safi yurtiçi hasıla üzerinde önemli bir etkiye sahip

olduğu bulunmuştur. Buna bağlı olarak, bankaların sürdürdükleri kredi faaliyetlerinde; fonları, yenilikçi ürünlere ve kârlı yatırımlara yönlendirerek ekonomik büyümeye katkı sağlamaları gerektiği önerilmiştir.

Tahir vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, 1973 ve 2013 yılları arasında Pakistan'da özel sektöre verilen banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ele alınmıştır. Uzun vadeli ilişkiyi analiz etmek için Angle-Granger nedensellik ve Johansen-Jusilius eşbütünleşme teknikleri; kısa vadeli ilişkinin analizinde ise VECM (Vektör Hatası Düzeltme Modeli) kullanılmıştır. Çalışmada, değişkenlerin uzun vadede bir ilişkiye sahip olduğu; ancak, kısa vadede iki değişken arasında atalet olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bankaların, özel sektöre kullandırdıkları kredilerin, ekonomik büyüme üzerindeki etkisi analizinin regresyon sonuçları ise olumsuz çıkmıştır.

Vurur ve Özen (2013) tarafından yapılan çalışmada, 1998 ve 2012 yılları arasında Türkiye'de mevduat, banka kredisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Bu değişkenler arasındaki ilişkinin analizinde Granger nedensellik testi kullanılmıştır. Çalışmanın analizinde hem ekonomik büyümeden banka kredilerine doğru hem de mevduatlardan banka kredileri ve ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu doğrultuda bankaların mevduat hacminin genişletilmesiyle ekonomik büyüme ve kredi hacminin arttırıldığı; banka mevduatlarının, ekonomik büyümenin bir nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tuna ve Bektaş (2013) tarafından yapılan çalışmada, 1998 ve 2012 yılları arasında Türkiye'de mevduat bankaları yurtiçi kredi hacmi ile gayri safi yurtiçi hasıla arasındaki ilişki ele alınmıştır. 3 aylık veriler kullanılarak yapılan analizde; Zivot-Andrews birim kök, Granger nedensellik ve Gregory-Hansen eşbütünleşme testleri uygulanmıştır. Çalışmada, değişkenler arasında uzun dönemde herhangi bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Kredi genişlemesi ile ekonomik

büyüme arasında herhangi bir ilişki olmamasının yanı sıra, kredi büyümesinin cari açık ve enflasyon açısından risklere yol açabileceği belirtilmiştir.

Mercan (2013) tarafından yapılan çalışmada, 1992 ve 2011 yılları arasında Türkiye'de kredi hacminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışmada veriler 3 aylık olarak alınarak; birim kök testi, eşbütünleşme testi ve nedensellik analizi yapılmıştır. Eşbütünleşme testi sonucunda değişkenler arasında bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu doğrultuda ARDL modeli ile değişkenler arasında uzun dönemde anlamlı ve pozitif bir ilişki elde edilmiştir. Ancak kısa dönemde modelin hata düzeltme katsayısı negatif olarak saptanmıştır. Granger nedensellik testi sonucunda ise iki değişken arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğu bulunmuştur.

Göçer vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada, 2000 ve 2012 yılları arasında Türkiye'de bankalar aracılığıyla kullandırılan kredilerin hacmindeki artışın, istihdam ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini tespit etmek amaçlanmıştır. Çalışmanın analizinde, çoklu yapısal kırılmalı birim kök ve eşbütünleşme testinin yanı sıra en küçük kareler yöntemi uygulanmıştır. Çalışmanın sonucunda değişkenler arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır. Başka bir ifadeyle, ülkedeki işsizlik oranını azaltarak istihdamı sağlamak ve ekonomik büyümeyi gerçekleştirmek için kredi hacminin arttırılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Apaydın (2018) tarafından yapılan çalışmada, 2000 ve 2016 yılları arasında Türkiye'de kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, kredilerin sektörel dağılımına göre ele alınmıştır. Çalışmanın analizinde, birim kök testi ve ARDL modeli uygulanmıştır. Genel olarak sektörler tarafından kullanılan toplam kredi oranlarında bir artış saptanmıştır. Ancak tüm sektörler içerisinde, hizmet ve inşaat sektörünün kredi payı artarken, tarım ve sanayi sektörünün kredi payı azalmıştır. Sanayi sektörü, payı azalmasına rağmen ekonomik büyümeyi olumlu yönde en çok etkileyen sektör olarak tespit

edilmiştir. Tarım ve hizmet sektörü de ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, inşaat sektörü olumsuz yönde etkilemiştir.

Yetiz ve Ergin Ünal (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2005 ve 2020 yılları arasında Türkiye'de banka kredileri, para arzı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmanın analizinde, Toda-Yamamoto nedensellik testi ve ARDL sınır testi kullanılmıştır. Toda-Yamamoto testi sonucunda değişkenler arasında tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu bulunmuştur. Sonuçlar uzun ve kısa dönem olarak değerlendirilmiştir. Uzun ve kısa dönemde banka kredileri ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilerken, para arzı ekonomik büyümeyi sadece kısa dönemde olumlu etkilemiştir. Sonuç olarak, para arzının ekonomik büyüme üzerinde banka kredileri kadar etkin olmadığı tespit edilmiştir.

Akpınar ve Kara (2021) tarafından yapılan çalışmada, 2002 ve 2018 yılları arasında Türkiye'de banka kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişki; Philips-Peron birim kök, Johansen eşbütünleşme, Granger nedensellik testleri ve VECM (Vektör Hata Düzeltme Modeli) ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, Etki-Tepki fonksiyon grafiği ve Varyans ayrıştırması yoluyla yorumlanmıştır. Çalışmada, ekonomik büyümenin banka kredilerini arttırdığı; uzun dönemde banka kredileri ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.Veri ve Yöntem

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kredi genişlemesi, ekonomik büyümenin yönünü belirlemede önemli bir etkendir. Finans sektörü tarafından kullandırılan kredilerin arttırılması veya kredilerin sektörel dağılımı etkin bir şekilde gerçekleştirilerek genişletilmesi, ülke ekonomisinin gelişmesine ve büyümesine olanak sağlamaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmada, Türkiye'de kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemek amaçlanmaktadır. Çalışmanın literatür bölümünde de belirtildiği gibi bu iki değişken veya bu iki değişkene benzer değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan

birden fazla çalışma bulunmaktadır. Genel olarak çalışmalarda; finansal gelişme, banka kredileri, kredi kullanımı, kredi büyümesi, kredi hacminin arttırılması ya da kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Bu çalışmaların sonucunda, krediler ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü veya çift yönlü, negatif veya pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Buna bağlı olarak tek yönlü bir ilişkinin tespit edildiği çalışmalarda ise kredilerin mi ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır ya da ekonomik büyümenin mi krediler üzerinde etkisi bulunmaktadır şeklinde iki tür ayrım yapılmaktadır. Bu çerçevede kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmek için ele alınan çalışmada, iki tür hipotez oluşturulmuştur.

Hipotezler:

H0: Kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme oranları arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır.

H1: Kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme oranları arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmada, kullanılan kredi genişlemesi ile ilgili verilere, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası internet veri tabanından; ekonomik büyüme ile ilgili verilere ise Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) internet veri tabanından erişilmiştir. Ayrıca ekonomik büyüme verileri olarak, ekonomik büyümenin bir göstergesi olan gayri safi yurtiçi hasıla verileri kullanılmıştır.

Tablo 1: Ekonomik Büyüme ve Kredi Genişlemesi Verileri

Yıllar	Ekonomik Büyüme				Kredi Genişlemesi			
	Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2	Q3	Q4
2006	14	19.1	17.2	17.2	1.03	16.37	8.51	5.62
2007	17.6	10.1	9.4	10.5	4.95	6.17	6.97	6.46
2008	15	17.4	13.2	7.3	7.44	9.31	6.71	4.01
2009	-3.2	-3.4	1.1	6.2	-2.56	0.10	3.00	5.64
2010	13.6	15.5	17.2	17.2	6.70	9.74	9.25	8.49
2011	21.1	20.8	19.9	19.8	10.11	9.14	9.35	5.28
2012	14.6	13.7	11.2	11.4	2.77	5.90	4.00	4.01
2013	15.8	15.5	15.7	14.4	5.63	8.21	9.61	6.05
2014	16.8	10.2	11.4	13	6.78	1.78	4.69	5.34
2015	10.2	15.5	15.1	16.2	6.16	7.14	5.56	2.11
2016	13.5	12.3	5.7	15.8	2.25	2.60	2.89	5.47
2017	15.2	16.5	25.3	19.5	6.99	5.00	3.78	5.72
2018	21.7	21.3	23.4	14.3	3.31	7.72	9.68	-4.04
2019	16.1	14.6	11.5	17	-1.24	5.41	0.95	2.77
2020	15.8	0.8	22.4	26.9	5.68	14.06	9.87	5.58
2021	30.4	53.5	36.5	52.7	-0.59	6.49	2.59	14.26
2022	79.6	114.6			14.32	14.39		

Tablo 1'de 2006:Q1-2022:Q2 yılları arasındaki kredi genişlemesi ve ekonomik büyüme ile ilgili veriler gösterilmektedir. 2006-2022 yıllarına ait veriler 3'er aylık olarak incelenmektedir. Buna bağlı olarak, her yıl; Q1(birinci çeyrek), Q2(ikinci çeyrek), Q3(üçüncü çeyrek) ve Q4(dördüncü çeyrek) olmak üzere 4 döneme ayrılarak değerlendirilmektedir. Veriler, 2006'nın ilk çeyreğinden başlanarak, 2022'nin üçüncü çeyreğine kadar alınmıştır. Bu doğrultuda ise 66 gözlem oluşturulmuştur. Tabloda; kredilerde, herhangi bir dönemde bir önceki döneme oranla meydana gelen artış veya azalış, aynı şekilde gayri safi yurtiçi hasılada herhangi bir dönemde bir önceki döneme oranla meydana gelen artış veya azalış gözlemlenebilmektedir.

Şekil 1: Değişkenlere Ait Grafikler

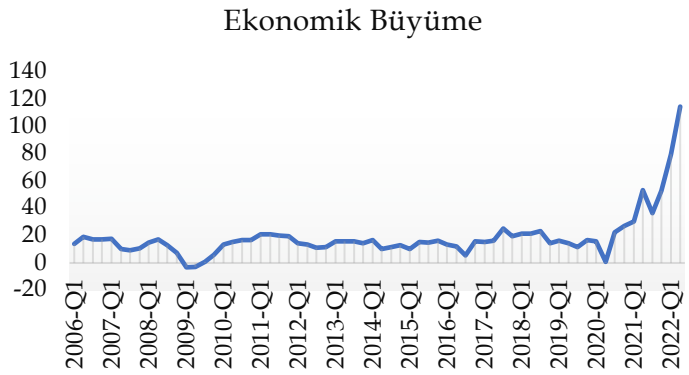

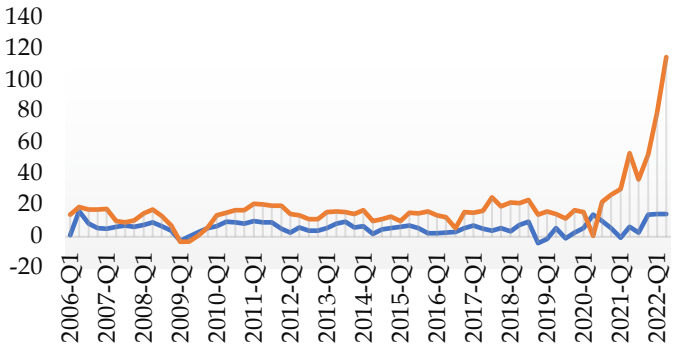

Şekil'de kredi genişlemesi ve ekonomik büyümenin dönemler itibariyle artış ve azalışları ayrı ayrı ele alınmakta; ardından bu iki değişkendeki artış ve azalışlar üçüncü grafikte birleştirilerek gösterilmektedir. 2006:Q1-2022:Q2 zaman dilimindeki, ekonomik büyüme ile ilgili grafiğe bakıldığında; 2009 yılının ilk çeyreğinde -3.2 ile ekonomik büyümede bir düşüş söz konusu olsa da takibi yıllar stabilite göstermektedir. Ancak 2020 yılının ikinci çeyreğinden sonra ekonomik büyümede önemli bir sıçrayış yaşanmaktadır. 2006:Q1-2022:Q2 zaman dilimindeki kredi genişlemesi ile ilgili grafiğe bakıldığında; 2006 yılının ikinci çeyreğinde 16.37 en önemli kredi genişlemesi gerçekleşmektedir. Kredi genişlemesi ile ilgili dramatik düşüşler, 2009 yılının ilk çeyreği ve 2018 yılının son çeyreğinde meydana gelmektedir. Genel olarak grafikler incelendiğinde, önemli büyümeler ve dramatik küçülmeler vurgulanması gereken iki önemli noktayı ifade etmektedir. Ekonomik büyüme ve kredi genişlemesinin birleştirildiği son grafiğe bakıldığında ise 2006-2020'nin ikinci çeyreğine kadar ekonomik büyüme ve kredi genişlemesi oranları, doğru orantılı bir seyir izlemektedir. Ancak 2020'nin ikinci çeyreğinden sonra kredi genişlemesi oranları aşırı değişiklik göstermezken, büyüme oranlarında başka bağımsız faktörler doğrultusunda önemli bir sıçrayış yaşanmaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	f	Max.	Min.	Ortalama	Medyan	Standart Sapma
Kredi Genişlemesi	66	16.37	-4.04	5.8718	5.66	3.9999
Ekonomik Büyüme	66	114.6	-3.2	12.2669	15.75	17.0736

Tanımlayıcı istatistikler, verilerin sahip olduğu özellikleri ve verilerin nasıl bir dağılım gösterdiğini tanımlamak amacıyla açıklanmaktadır. Tablo 2'de kredi genişlemesi ve ekonomik büyüme değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler gösterilmektedir. Bu değişkenlere ait veriler incelendiğinde, 66 gözleme ait veriler içerisinde en yüksek değer; 114.6 ile ekonomik büyümeye ve en düşük değer -4.04 ile kredi genişlemesi değişkenine aittir. Bunun yanı sıra tabloda, değişkenlere ait ortalama ve medyan değerleri de verilmektedir. Değişkenlerin standart sapma değerleri incelendiğinde ise kredi genişlemesine ait standart sapma değerinin, ekonomik büyümeye ait standart sapma değerinden daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Regresyon analizi ile iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişki tespit edilmektedir. Regresyon analizinde y bağımlı değişkeni, x ise bağımsız değişkeni temsil etmektedir. Basit doğrusal bir regresyon denklemi kurduğumuzda:

Basit Doğrusal regresyon ➔ $y_i = \beta_0 + \beta_1 x_i$
$y_i = Ekonomik\ büyümeyi\ ifade\ etmektedir.$
$x_i = Kredi\ genişlemesini\ ifade\ etmektedir.$

Tablo 3: Regresyon İstatistikleri

Model	R	R Kare	Ayarlı R Kare	Standart Tahmin Hatası
1	0.453	**0.205**	0.193	15.34343

Tablo 3'te regresyon istatistiklerine yönelik bilgiler verilmektedir. Tablodaki, R square değeri 0.205 olarak bulunmaktadır. Bu doğrultuda kredi genişlemesi, ekonomik büyüme toplamının %20.5'ini açıklamaktadır. Başka bir ifadeyle toplam ekonomik büyümenin %20.5'ini kredi genişlemesi sağlamaktadır. Geriye kalan %79.5'lik büyüme değeri diğer değişkenlerle açıklanabilmektedir.

Tablo 4: ANOVA Testi Sonuçları

Model		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
1	Regresyon	3890.966	1	3890.966	16.528	**0.000**
	Fark	15066.935	64	235.421		
	Toplam	18957.901	65			

Tablo 4'te verilen ANOVA testi sonucunda sig. değeri **0.000** olarak bulunmuştur. ANOVA testindeki sig. değerinin 0.05'ten küçük olması durumunda, kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin test edilmesi amacıyla oluşturulan modelin, istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Başka bir ifadeyle oluşturulan model, büyümeyi anlamlı bir şekilde açıklamaktadır. Buna bağlı olarak sig. değerinin 0.00<0.05 olarak hesaplanması ile H0 hipotezi de reddedilmektedir.

Tablo 5: Basit Regresyon Analizi Sonuçları

Model		Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar	t	Sig.
		Beta	Std. Hata	Beta		
1	(Sabit)	7.300	3.372		2.165	0.034
	Kredi	1.934	0.476	0.453	4.065	0.000

Tablo 5'te Regresyon Analizi ile ilgili katsayılar verilmektedir. Basit doğrusal regresyon denklemini tekrar ele aldığımızda:

Basit Doğrusal regresyon ➔ $y_i = \beta_0 + \beta_1 x_i$

β_0 =7.300 ➔ "Eğer hiç kredi verilmeseydi bile büyüme 7.300 olurdu" anlamına gelmektedir. Çünkü kredi, büyümenin %20.5 ini açıklamaktadır.

Sig. değerleri tabloda da görüldüğü gibi 0.000 olarak bulunduğundan dolayı ekonomik büyüme ile kredi genişlemesi arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu söylenebilmektedir.

4. Bulgular ve Sonuç

Reel ve finans sektörü arasındaki ilişkinin, ekonomik sistem içerisinde önemli bir yeri bulunmaktadır. İşletmeler; yatırım yapmak, üretimi arttırmak ve istihdamı sağlamak gibi nedenlerle ihtiyaç duyduğu fonu finans sektörü vasıtasıyla para piyasasından karşılamaktadır. Aynı doğrultuda bireyler de harcamalarını attırmak ve ihtiyaçlarını gidermek amacıyla elde ettiği fona, finans sektörü aracılığıyla para piyasasından ulaşmaktadır. Buna bağlı olarak bankalar, tasarruf sahiplerinden topladıkları fonları, ihtiyaç sahiplerine kredi olarak aktarmaktadır. Başka bir ifadeyle bankalar, reel ve finans sektörü arasındaki fon akımını gerçekleştirerek, ekonomik büyümenin yönünü ve büyüklüğünü etkilemektedir. Bu bağlamda, bankalar tarafından kullandırılan kredilerdeki genişleme, ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratmaktadır.

Çalışmada, Türkiye'de 2006 ve 2022 zaman diliminin 3 aylık verileri kullanılarak, kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelenmektedir. Literatür taramasında yer alan ve krediler ile

ekonomik büyümeyi ilişkilendiren çalışmalara bakıldığında, ortak bir uzlaşı sağlanamadığı için bu konunun literatürde geniş bir yer kapladığı görülmektedir. Literatürdeki sonuçlar, birbirinden zıt çıkabilmekte ve uç noktalarda bulunabilmektedir. Bunun aksine benzer sonuçlara da ulaşılabilmektedir. Bu nedenle çalışmada, ele alınan konu ile ilgili literatürde bulunan çalışmalardan yola çıkarak, benzer çalışmalara ışık tutmak amaçlanmaktadır.

Kredi ve gayri safi yurtiçi hasıla verileri kullanılarak, gerçekleştirilen çalışmanın analizinde; öncelikle, veriler tablolaştırılarak verilere ilişkin grafikler sunulmaktadır. Ardından veriler ile ilgili tanımlayıcı istatistikler açıklanarak, kredi ve ekonomik büyüme değişkenlerine ait verilerin sahip olduğu özellikler ifade edilmektedir. Daha sonra Basit Doğrusal Regresyon modeli ve ANOVA testi uygulanmaktadır. Regresyon analizi sonucunda; kredi genişlemesinin, toplam ekonomik büyümenin %20.5'ini pozitif bir şekilde etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Toplam ekonomik büyümenin %79.5'ini ise kredi dışındaki faktörler etkilemektedir. Sonuçlar, kredi genişlemesi ile ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişki, kredi genişlemesinden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir ilişki olarak tespit edilmektedir.

Sonuç olarak, kredilerdeki genişlemesinin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Ekonomik kalkınmanın, sürdürebilir ekonomik büyümenin ve güçlü bir ekonomik sistemin oluşturulması için finans sektörüne önemli görevler düşmektedir. Özellikle kredilerin sektörel bazda kullandırılmasına yönelik uygulamalar, düzenlemeler ve iyi bir koordinasyon; üretimin, yatırımın, istihdamın ve milli gelirin artmasına buna bağlı olarak da ekonomik büyümeye olanak sağlamaktadır.

Kaynakça

Akpınar, S., ve Kara, M. (2021). Bankacılık Sektörü Kredileri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Assam Uluslararası Hakemli Dergi*, 8(18), 66–86.

Al-Yousif, Y. K. (2002). Financial Development and Economic Growth Another Look at The Evidence from Developing Countries. *Review of Financial Economics*, 11(2), 131–150.

Apaydın, Ş. (2018). Türkiye'de Banka Kredilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(4), 15–28. https://doi.org/10.25287/ohuiibf.446129

Beck, T., ve Levine, R. (2002). Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence. *NBER Working Paper Series*, 1–23.

Binici, M., ve Köksal, B. (2012). Türkiye'de Aşırı Kredi Genişlemeleri. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Ekonomi Notları*, 15, 1–13.

Cambazoğlu, B. (2010). Parasal Aktarım Mekanizması Kredi Kanalı: Kuram ve Türkiye Örneği. *Doktora Tezi*, 1-202

Ceylan, S., ve Durkaya, M. (2010). Türkiye'de Kredi Kullanımı-Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 24(2), 21–35.

Coşkun, H., ve Kandemir Kuloğlu, B. (2022). Türkiye'de Banka Kredilerinin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*, 6(1), 44–58. http://dergipark.org.tr/ueip

Demetriades, P. O., ve Luintel, K. B. (1996). Financial Development, Economic Growth and Banking Sector Controls: Evidence from India. *Source: The Economic Journal*, 106(435), 359–374.

Duican, E. R., ve Pop, A. (2015). The Implications of Credit Activity on Economic Growth in Romania. *Procedia Economics and Finance*, 30, 195–201. https://doi.org/10.1016/s2212-5671(15)01286-1

Göçer, İ., Mercan, M., ve Bölükbaş, M. (2015). Bankacılık Sektörü Kredilerinin İstihdam ve Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Ekonomisi İçin Çoklu Yapısal Kırılmalı Eş Bütünleşme Analizi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(2), 65–84. https://doi.org/10.17065/huiibf.58825

Jordà, Ò., Schularick, M., ve Taylor, A. M. (2010). Financial Crises, Credit Booms, and External Imbalances: 140 Years of Lessons. *NBER Working Paper Series*. 1-41

Kar, M., ve Pentecost, E. J. (2000). Financial Development and Economic Growth in Turkey: Further Evidence on the Causality Issue. *Laughborough University*, 1–22. https://www.researchgate.net/publication/228581900

Karahan, Ö., Yılgör, M., ve Özekin, A. A. (2018). Türkiye'de Banka Kredilerindeki Genişleme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, 55(636), 25–36.

Kuş, N., ve Bölükoğlu, A. (2022). Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Fiscaoeconomia*, 6(2), 362–401. https://doi.org/10.25295/fsecon.1062138

Leitão, N. C. (2012). Bank Credit and Economic Growth: A Dynamic Panel Data Analysis. *The Economic Research Guardian*, 2(2), 256–267.

Levine, R. (2004). Finance and Growth: Theory and Evidence. *NBER Working Paper Series*. http://www.nber.org/papers/w10766

Mercan, M. (2013). Kredi Hacmindeki Değişimlerin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Türkiye Ekonomisi İçin Sınır Testi Yaklaşımı. *Bankacılar Dergisi*, 84, 54–71.

Onuorah, C.-C. A., ve Ozurumba, B. A. (2013). Bank Credits: An Aid to Economic Growth In Nigeria. *Information and Knowledge Management*, 3(3), 41–50. www.iiste.org

Paudel, R. C., ve Acharya, C. P. (2020). Financial Development and Economic Growth: Evidence from Nepal. *NRB Economic Review*, 31(1), 15–36.

Sakızlı, A. (2019). Bankaların Kredi Hacminin Ekonomik Büyüme ile İlişkisinin Araştırılması: İngiltere Örneği. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(3), 42–53.

Sever, E., ve Han, V. (2015). Türkiye'de Reel Kesim ile Bankacılık Kesimi Arasındaki İlişkinin Analizi: Sektörel Bir Yaklaşım. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 1–10. http://iibfdergi.aksaray.edu.tr

Siaw, F., ve Adam, A. M. (2010). Does Financial Sector Development Cause Investment and Growth? Empirical Analysis of the case of Ghana. *MPRA*, 1–25.

Tahir, S. H., Shehzadi, I., Ali, I., ve Ullah, M. R. (2015). Impact of Bank Lending on Economics Growth in Pakistan: An Empirical Study of Lending to Private Sector. *American Journal of Industrial and Business Management*, 5(8), 565–576. https://doi.org/10.4236/ajibm.2015.58056

Timsina, N. (2014). Impact of Bank Credit on Economic Growth in Nepal. Nepal Rastra Bank, *Research Department*, 22, 1–23.

Tuna, K., ve Bektaş, H. (2013). Kredi Hacminin Ekonomik Büyüme Üzerindeki Rolünün İncelenmesi: Türkiye Örneği. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 5(9), 139–150.

Vurur, N. S., ve Özen, E. (2013). Türkiye'de Mevduat Banka Kredisi ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin İncelenmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 117–131.

Yetiz, F., ve Ergin Ünal, A. (2021). Banka Kredileri, Para Arzı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(37), 4487–4509. https://doi.org/10.26466/opus.873635

Extended Abstract

Aim: In this study, the relationship between credit expansion and economic growth in Turkey is examined. In the literature review actualize, in addition to similar results obtained from studies dealing with the relationship between loans and economic growth, generally different results are obtained. Consequently, studies investigating loans and economic growth, it occupies a wide place in the literature and this subject is much discussed. Thus, through this study, it is aimed to contribute to the relevant literature.

Method: In the study, which analyzes the relationship between credit expansion and economic growth, economic growth is measured with gross domestic product data. Credit and gross domestic product data obtained from the internet databases of the Turkish Statistical Institute and the Central Bank of the Republic of Turkey is addressed on a quarterly basis. In this direction, every year; It is evaluated by dividing into 4 periods as Q1 (first quarter), Q2 (second quarter), Q3 (third quarter) and Q4 (fourth quarter). Datas; It covers the period starting from 2006:Q1 to 2022:Q2. In the analysis of the data, primarily, the graphics and descriptive statistics of the data are included; Then Simple Linear Regression model and ANOVA test are implemented.

Findings: In the descriptive statistics presented in order to define the distribution of the data, by emphasizing the highest value and the lowest value of the credit expansion and gross domestic product variables; mean, median and standard deviation values of the variables are explained. Similarly, significant growths and dramatic shrinkages in the graphs of the variables it expression two important

points. In both descriptive statistics and graphs of data; In the credit expansion variable, the increase or decrease in any period compared to the previous period, in the same way, the increase or decrease in the gross domestic product variable in any period compared to the previous period are presented. Next, by presenting the Simple Linear Regression model, it is existed that 20.5% of the total economic growth is provided by credit expansion, and the remaining 79.5% growth value is related to other variables. As a result of the ANOVA test, sig. By calculating the value of 0.00<0.05, the H0 hypothesis is rejected and it is reached that the created model explains the growth in a meaningful way.

***Conclusion and Discussion*:** As a result of the study, there is positive and significant by finding a relationship between credit expansion and economic growth, and H1 hypothesis is accepted. In other words, the expansion in credits; conclusion is reaching that it enables economic growth, explains 20.5% of the total economic growth, and the model created is statistically significant. Therefore, the H0 hypothesis that there is no significant relationship between credit expansion and economic growth rates is also rejected. in the literature similar to the results of studies dealing with the relationship between credit expansion and economic growth, in cases where there is a one way relationship; If this one way relationship is from economic growth to credit expansion, it is demand side, and if it is from credit expansion to economic growth, it is explained supply side. In this direction, in the study where there is a one way relationship from credit expansion to economic growth, this relationship is expressed as supply side.

REZERV PARA OLARAK BITCOIN: BELİRSİZLİKLER, RİSKLER VE FIRSATLAR

Bitcoin as a Reserve Currency: Uncertainties, Risks and Opportunities

Fatih DEMİRCİOĞLU[4]

Öz

Blockchain teknolojisi üzerine inşa edilmiş olan Bitcoin, ilk kez 2009 yılında Satoshi Nakamoto tarafından çalıştırılmış ve günümüzde dünya çapında büyük bir yaygınlığa ulaşmıştır. İlk etapta bireyler tarafından üretilen ve biriktirilen bu kripto para birimi ilerleyen süreçte şirketler, firmalar ve borsalar tarafından benimsenmiş ve kullanılmaya başlanmıştır. Son gelişmeler ise Bitcoin'in devletlerce tanınması sürecinin başladığına ve El Salvador örneğinden anlaşılacağı üzere uluslararası sistemde bir rezerv para olma potansiyeli taşıdığına işaret etmektedir. Bitcoin'in olası rezerv para olarak kabulü, bu dijital paranın kendi doğasından veya piyasalardaki konumundan kaynaklanan; olası "genesis block" hareketi, %51 saldırısı, balina spekülasyonlarına bağlı değer değişimleri ve tekelleşme olasılığı gibi birtakım belirsizlikler sebebiyle devletler açısından büyük riskler taşımaktadır. Aynı zamanda Bitcoin'in rezerv para olarak kabul edilmesi, ekonomisi mevcut rezerv para doların sınırsız arzından, ABD merkez bankasının alacağı kararlardan ve ekonomik yaptırımlardan etkilenen devletler için yeni fırsatlar anlamına da gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bitcoin, Rezerv Para, Devletler

Jel Kodları: E42, E50, F02, G18, O30

[4] Dr. Öğretim Üyesi, Hakkari Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, fatihdemircioglu@hakkari.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7057-0795

Abstract:

Built on blockchain technology, Bitcoin was first run by Satoshi Nakamoto in 2009 and has now become widespread around the world. This crypto currency, which was produced and accumulated by individuals in the first place, was adopted and started to be used by companies, firms and stock markets in the following process. Recent developments indicate that the process of state recognition of Bitcoin has begun and that it has the potential to become a reserve currency in the international system, as can be understood from the example of El Salvador. The acceptance of Bitcoin as a possible reserve money carries great risks for states because of certain uncertainties due to the nature of this digital currency or its position in the markets such as possible "genesis block" movement, 51% attack, value changes due to whale speculation and the possibility of monopolization. At the same time, the acceptance of Bitcoin as a reserve currency also means new opportunities for states whose economy is affected by the unlimited supply of the current reserve currency dollar, the decisions of the US central bank, and economic sanctions.

Keywords: *Bitcoin, Reserve Currency, States*

Jel Codes: *E42, E50, F02, G18, O30*

1. Giriş

1971'den itibaren sınırsız basılmaya başlanan küresel rezerv para dolar son elli yılda yaklaşık %80 değer kaybederken sınırlı arza sahip bir rezerv olan altın aynı dönemde yaklaşık %150 değer kazanmıştır (Swammy vd., 2018, s. 9-13). Bitcoin ise 2010 yılından günümüze kadar olan dönem baz alınırsa değerini yaklaşık 220 bin kat arttırmış durumdadır (Swammy vd., 2018, s. 19-22). Bu bağlamda son dönemde devletlerce de kullanılmaya başlanan bitcoin uzun vadede bir rezerv para haline gelme potansiyeli taşımaktadır.

Çalışmanın ilk kısmında bitcoin ve onun çalışma prensibi olan blockchain teknolojisi temel seviyede açıklanacaktır. Bitcoin kendine has yapısı nedeniyle bünyesinde bir takım belirsizlikler ve riskler ile fırsatları bir arada barındırmaktadır. İlerleyen bölümlerde bu belirsizlikler ve riskler incelenerek bitcoinin devlet düzeyinde nasıl bir

fırsat oluşturduğu ortaya konulacaktır. Son olarak bitcoinin küresel bir rezerv para olmasının mümkün olup olmadığına yönelik görüşler ifade edilecektir.

2. Blockchain Teknolojisi ve Bitcoin

Blokchain, bir ağ üzerinde şeffaf biçimde bilgi paylaşımını mümkün kılan bir veritabanı mekanizmasıdır (O'Dair, 2019, s. 4). Blokchain, verileri bir zincir üzerinde birbirine bağlanmış bloklarda depolamaktadır (Yao, 2022, s. 189). Ağın katılımcıları arasında oy birliği olmadan zincir değiştirilemediği veya silinemediği için veriler birbiriyle her zaman tutarlıdır (Swammy vd., 2018, s. 133-140). Merkezi otoritenin var olduğu veritabanı sistemlerinde, işlemler karmaşık ve tek noktada toplanmıştır. Bu durum bir güvenlik zaafiyeti ortaya çıkarmaktadır. Bu tarz merkezi kontrolün var olduğu veri tabanlarının güvenliği tehlikeye girdiğinde işlemlerin muhatapları zarar görmektedir. Blokchain, merkeziyetsiz yapısıyla bu sorunu engellemektedir (Wattenhofer, 2016, s. 1). Bir işlemin blockchain üzerinde paylaşılan deftere kaydedilmesinin ardından hiçbir katılımcı tarafından tahrif edilmesi mümkün değildir (Morabito, 2017, s. 9-10).

Blockchain teknolojisinin temelleri 1970'li yılların sonunda Ralph Merkle'in "Merkle Ağaçları"nın patentini almasına kadar uzanmaktadır. Merkle Ağaçları, şifreleme kullanılmak suretiyle blokların birbirine bağlanması ve verilerin saklanmasını amaçlayan bir yapıyı temsil etmektedir (Summers, 2022, s. 15-16). 2008'de, Satoshi Nakamoto blokchain teknolojisini Bitcoin blok zinciri fikriyle günümüzde bildiğimiz şekliyle tanımlamıştır (O'Dair, 2019, s. 15-19).

Satoshi Nakamoto, 2008'de yayınladığı Bitcoin "white paper"ı ile Bitcoin'in çalışma prensipleri ve temellerini açıklamıştır (Nakamoto, 2008): Bitcoin, internet üzerindeki eşler arasında güvenli bir şekilde işlem yapılabilmesini sağlayan dijital bir paradır (Swammy vd., 2018, s. 140-142). Merkezi değildir ve dünyanın herhangi bir yerindeki iki kişi, herhangi bir üçüncü tarafın katılımı olmaksızın aralarında bitcoin transferi gerçekleştirebilirler (Yao, 2022, s. 188). Her bitcoin işlemi

blockchain ağında kaydolur ve izlenebilir. Bitcoin blockchain ağı tüm katılımcıları arasında dağıtılmıştır. Herkes bu ağın bir parçası olabilir ve kimse tek başına bu ağı kontrol edemez (Zhu vd., 2019, s. 18-19). Bitcoin arzı sınırlıdır ve sadece 21 milyon bitcoin olacaktır. Bu sebeple bitcoin manipülasyona maruz kalmayacaktır. Bitcoin yalnızca dijital olarak mevcuttur. Fiziksel hali yoktur. Ortak bitcoin ağındaki üyeler, isterlerse yeni bloklar oluşturmak üzere şifreleme denklemleri çözmek suretiyle bitcoin madenciliği yapabilirler. Madencilik faaliyetinin karşılığında ise küçük miktarlarda bitcoin kazanırlar (Summers, 2022, s. 99-115).

Bitcoin mekânsal ve zamansal sınırlamalara tâbi olmadığından dolayı küreseldir (Garg, 2023, s. 43-47). Bitcoin ile transfer gerçekleştirirken gereksiz kişisel bilgiler vermeye gerek olmadığı için gizliliği korumaktadır (Zhu vd., 2019, s. 18). Kriptografik yapısı nedeniyle bitcoinin kullanımı standart finansal işlemlerden çok daha güvenlidir. Bitcoin blockchain ağındaki her işlemin istisnasız bir şekilde açıklanmasından dolayı işlemlerde manipülasyon veya bitcoin arzının değiştirilmesi mümkün değildir. Bu yönüyle şeffaf ve güvenilirdir (Wattenhofer, 2016, s. 79-87). Tüm bu unsurlar bitcoinin muhtemel gelecekte rezerv para haline gelmesini sağlayabilecek potansiyelde olduğuna işaret etmektedir.

3. Belirsizlikler ve Riskler

3.1. Genesis Block Hareketi Olasılığı

Genesis Block, bitcoin blockchain ağında ortaya çıkan ilk bloktur ve diğer tüm blokların atasıdır. 2009 yılında, Satoshi Nakamoto tarafından yaratılmıştır. Blok 0 olarak da bilinen Genesis Block, bitcoin blockchain ağındaki yeni blokların eklemlendiği ilk bloktur. Bu blok, bitcoin işlemlerinin doğrulanması ve yeni bitcoinlerin ortaya çıkması sürecini başlatmıştır (Poston, 2022, s. 43-52). Bloklar arasındaki ortalama zaman aralığının on dakika olarak öngörüldüğü düşünülürse Genesis Block'tan bir sonraki bloğun altı gün sonra çıkarılmış olması gariptir. Genesis Block bitcoin ortaya çıktığından bu yana takas

edilemez durumdadır. Satoshi Nakamoto'nun yüklü miktarda bitcoin barındıran diğer cüzdanlarıyla birlikte bu bloğun da özel anahtarına (private key) sahip olduğu düşünülmektedir. Satoshi Nakamoto, 12 Aralık 2010'da attığı son halka açık mesajın ardından ortadan kaybolmuştur ve onunla ilişkili hesaplarda bugüne dek hiçbir hareket gerçekleşmemiştir.

Satoshi Nakamoto, bitcoinin kuruluş dönemindeki en etkili madencidir. Ona ait olduğu düşünülen cüzdanlarda 750 bin ila 1,2 milyon bitcoin bulunmaktadır. Bitcoin'in değerinin 100 bin doların üzerine çıkması durumunda Satoshi bir anda dünyanın en zengin insanlarından biri haline gelecektir. Bu olasılık gerçekleştiğinde Satoshi Nakamoto, Genesis Block ve kendi cüzdanlarını hareket ettirmesi halinde, sonuçta geri dönüşü olmayan bir güvensizlik ortamı oluşacak ve bu bitcoinin sonu olacaktır.

3.2. %51 Saldırısı

Yüzde 51 saldırısı, bir blokchain ağındaki akış(işlem) oranının en az %51'ine sahip bir kişi ya da grubun (Morabito, 2017, s. 72-73), ağdaki işlemleri kendi dileği doğrultusunda kontrol edebilmesi ve değiştirebilmesi durumunu ifade eden bir tür siber saldırıdır. %51 saldırısını organize edenlerin ağın %51'ini ele geçirmeleri halinde işlemleri geri çevirebilmeleri mümkün hale gelmektedir (Summers, 2022, s. 191-193). Bitcoin blockchain ağı gibi büyük ve geniş kitlelere yayılmış ağların %51 saldırısı ile karşılaşma ihtimali küçük ağlara göre daha zayıftır. Bitcoin için %51 saldırısının gerçekleşmesi neredeyse imkânsız olsa da teorik olarak hâlâ mümkündür (Poston, 2022, s. 55-56).

3.3. Balina Spekülasyonları

Piyasa fiyatlarını yönlendirme ve ani fiyat dalgalanmaları yaratabilme kabiliyetine sahip olacak büyüklükte bitcoine sahip olan kişiler "balina" olarak nitelendirilmektedir. Çok büyük miktarlarda bitcoin barındıran cüzdanlardaki hareketler bitcoin fiyatlandırmasını

olumsuz bir şekilde etkileyerek ani fiyat değişimlerine sebebiyet vererek bitcoine olan güveni azaltıcı bir etki yapmaktadır. Bu hareketlilik bitcoin sahipleri için kayba da yol açmaktadır.

Balina listesinin zirvesinde bitcoinin erken döneminde gerçekleştirdiği madencilik ile 1.125.150 bitcoin üreten Satoshi Nakamoto yer almaktadır. Satoshi Nakamoto'nun yanı sıra Facebook'un kurucu yazılımında katkısı olan ve popüler kripto para borsası Gemini'nin kurucuları olan Cameron ve Tyler Winklevoss kardeşler, Digital Currency Group CEO'su ve kurucusu Barry Silbert'in yatırım firması Greyscale, Amerikalı risk sermayesi yatırımcısı ve Draper Üniversitesi'nin kurucusu Tim Draper, FTX ve Alameda Research'ün kurucusu Sam Bankman-Fried MicroStrategy firmasının kurucusu Michael Saylor gibi isimler de bitcoin balinaları arasında yer almaktadır (Rodrigues, 2022).

4. Fırsatlar

4.1. Devletlerin Bitcoin'i Resmi Para Birimi Olarak Tanımasına Dair Örnekler

El Salvador, 2021 yılının Eylül ayında bitcoini resmi para birimi ilan eden ilk ülke olmuştur. Orta Amerika'nın coğrafi olarak en küçük ülkesi olan El Salvador bölgenin dördüncü büyük ekonomisidir. El Salvador'un Bitcoin'i resmi para birimi olarak ilan etmesindeki en büyük etken ülke dışında çalışan vatandaşlarının ülkeye para gönderirken ciddi sorunlarla karşı karşıya olmasıdır. Büyük bir riske girilerek gerçekleştirilen bu hamlenin ardından ülke ekonomisi bitcoin kullanımının heyecanıyla hareketlenmiş ve bu karar bitcoin kullanıcıları tarafından büyük bir destek görmüştür (Belsie, 2022).

El Salvador'un rezervleri, resmi para birimi bitcoin olduğundan ötürü piyasadaki kötü gidişten de doğrudan etkilenmektedir. Bitcoin El Salvador'un bu kripto parayı resmi para birimi ilan etmesinin ardından büyük değer kaybı yaşadığı bir sürece girmiş ve bu durum El Salvador'un rezervlerinin neredeyse yarısının erimesine sebebiyet

vermiştir. Ancak El Salvador Devlet Başkanı Nayib Bukele, bitcoinin ülkeye uzun vadeli kazanç sağlayacağına inandığı için El Salvador'un dip seviyelerden bitcoin alımına devam etmesi gerektiğini savunmaktadır (Belsie, 2022).

2022 yılının Nisan ayında Orta Afrika Cumhuriyeti, El Salvador'un ardından bitcoini yasal ödeme aracı ilan eden ikinci ülke olmuştur. Orta Afrika Cumhuriyeti günümüze dek diğer Fransız sömürgeleri gibi CFA olarak bilinen ve Fransa'da basılan Euro kuruna sabitlenmiş bir para kullanmaktadır. Orta Afrika Cumhuriyeti, bitcoinin yanı sıra ülke kaynaklarını uluslararası piyasalardaki alıcılarla buluşturabilmek amacıyla kendi dijital parası "sango coin"i de uygulamaya almak istemiştir (Hall, 2023). Ancak bu gelişme Orta Afrika Devletleri Bankası (BEAC)'nın konuya müdahil olmasıyla askıya alınmıştır. Orta Afrika Cumhuriyeti'nin de paydaşı olduğu BEAC bünyesinde "sango coin"in kullanımıyla ilgili uzunca müzakereler yapılmış ve bu hamlenin ortak para birimi CFA ekosistemine zarar vereceği konusu vurgulanmıştır (Hall, 2022).

4.2. Bitcoin Küresel Bir Rezerv Parası Olabilir Mi?

Rezerv para denildiğinde, merkez bankalarının kasalarında tuttukları para anlaşılmaktadır. Dünya üzerindeki ülkelerin merkez bankaları kasalarında genel olarak hangi yabancı para birimini tutuyorlar ise o çağın küresel rezerv parası odur. Günümüzde küresel rezerv parası dolardır. Neredeyse bütün merkez bankalarının kasalarında dolar bulunmaktadır. Uluslararası ticarette fiyatlamanın ve ödemelerin dolar ile yapılıyor olması da doların rezerv para olmasına işaret eden bir özelliktir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde bitcoin henüz bir rezerv para değildir. Yalnızca birkaç ülkenin rezervlerinde bitcoin vardır. Üstelik bitcoinin değeri uluslararası alışverişlerde fiyatlama yapılamayacak derecede oynaktır (O'Dair, 2019, s. 84-85). Bitcoin banka rezervleri anlamında daha da geri durumdadır. Bitcoinin banka rezervi olabilmesi için bu kurumların

kripto para borsalarının sağladığı hizmetleri yaygın bir şekilde sunuyor olması gerekmektedir. (Vadgama vd., 2022, s. 21)

Bitcoin yatırımcılar için de henüz piyasalar herhangi bir nedenle dalgalanmaya başladığında varlıklarını kaybetmemek için sığınabilecekleri bir güvenli liman konumunda değildir. Bir gün içerisinde değeri rahatlıkla %10 - %20 seviyelerinde düşebilen bitcoin kısa vadeli şok ve dalgalanmalarda güven veren bir yatırım aracı değildir. Uzun vadede ise ortaya çıktığından bugüne kadar olan değer artışı ve yapısal potansiyeli sayesinde başta bireyler olmak üzere devletler açısından da rezerv para olma noktasında umut vaat etmektedir (Halaburda vd., 2022, s. 197-199). Dünyada üretim biçiminin endüstri 4.0'a dönüşmesi, bilgi ekonomisine geçiş, demografik değişimler ve enflasyon gibi güçlü etkileri olan unsurlara karşı bitcoin, en güçlü varlık koruma potansiyelini taşımaktadır.

5. Sonuç

Bitcoin mevcut durumu ile bir uluslararası rezerv para değildir. Ancak uzun vadede rezerv para olma potansiyeli çok kuvvetlidir. Bazı iktisatçılara göre rezerv para sınırsız olmalıdır. Bu görüşte olanlar inançlarının temelini rezerv paranın ancak istenilen anda ve sınırsız bir şekilde üretilebilmesiyle 2008 yılında yaşanan küresel ekonomik kriz gibi açmazlardan kurtulabilmenin mümkün olduğuna dayandırmaktadırlar. Bu durum aslında yok olması gereken yapıların bir şekilde hayatta tutulmasıyla sorunları ötelemek anlamına gelmektedir. Bu gerçeğin farkında olan devletler rezervlerinde arzı sınırsız doların yanında sınırlı arza sahip altın tutmayı tercih etmektedir (Swammy vd., 2018, s. 9-13). Bu bağlamda yakın gelecekte altının yanında bitcoinin de rezerv para olarak değerlendirileceğini söylemek şimdiden mümkündür (Swammy vd., 2018, s. 23-27). Bitcoinin kullanımının yaygınlaşması ile günümüzde uzun vadeli bir rezerv olan bitcoin zamanla daha kısa vadeleri de kapsayacaktır (Halaburda vd., 2022, s. 197-199).

Devletler düzeyinde El Salvador ve Orta Afrika Cumhuriyeti'nin atmış oldukları ve atacakları adımlar şu an için yalnızca sembolik olarak bir anlama sahip olsa da ilerleyen süreçte büyük çaplı bir dönüşüm lehine işler değişebilir. Özellikle BM içerisinde G-77 olarak bilinen ve büyük ölçüde Güney ve Orta Amerika, Afrika ve Asya'da yer alan ülkelerde bitcoinin yasal zemin kazanması an meselesidir. Böylesi bir dönüşüm gerçekleşirse bu süreç Çin ve Rusya gibi aktörleri de dönüşüme dâhil ederek doların küresel hâkimiyetinin sonunu getirebilir.

Kaynakça

Belsie, L. (2022). "El Salvador's Experiment with Bitcoin as Legal Tender", 7 Temmuz 2022, https://www.nber.org/digest/202207/el-salvadors-experiment-bitcoin-legal-tender, (28.01.2023/Erişim tarihi).

Garg, R. (2023). *Blockchain for Real World Applications*, New Jersey: John Wiley & Sons.

Halaburda, H., Sarvary, M. & Haeringer, G. (2022). Beyond Bitcoin: Economics of Digital Currencies and Blockchain Technologies, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Hall, J. (2022). "Sango Coin listing postponed by Central African Republic", 20 Aralık 2022, https://cointelegraph.com/news/sango-coin-listing-postponed-by-central-african-republic, (28.01.2023/Erişim tarihi).

Hall, J. (2023). "Bitcoin, Sango Coin and the Central African Republic", 8 Ocak 2023, https://cointelegraph.com/news/bitcoin-sango-coin-and-the-central-african-republic, (28.01.2023/Erişim tarihi).

Morabito, V. (2017). Business Innovation Through Blockchain, Switzerland: Springer.

Nakamoto, S. (2008). "Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System", 31 Ekim 2008, https://bitcoin.org/bitcoin.pdf, (28.01.2023/Erişim tarihi).

O'Dair, M. (2019). Distributed Creativity: How Blockchain Technology will Transform the Creative Economy, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Poston, H. E. (2022). Blockchain Security from the Bottom up, New Jersey: John Wiley & Sons.

Rodrigues, F. (2022). "Hodlers and whales: Who owns the most Bitcoin in 2022?", 4 Temmuz 2022, https://cointelegraph.com/news/hodlers-and-whales-who-owns-the-most-bitcoin-in-2022, (28.01.2023/Erişim tarihi).

Summers, A. (2022). Understanding Blockchain and Cryptocurrencies: A Primer for Implementing and Developing Blockchain Projects, New York: CRC Press.

Swammy, S., Thompson, R. & Loh, M. (2018). Crypto Uncovered: The Evolution of Bitcoin and the Crypto Currency Marketplace, Switzerland: Palgrave Macmillan.

Vadgama, N., Xu, J. & Tasca, P. (2022). Enabling the Internet of Value: How Blockchain Connects Global Businesses, Switzerland: Springer.

Wattenhofer, R. (2016). The Science of the Blockchain, U.S.: Inverted Forest Publishing.

Yao, Q. (2022). Blockchain-based New Financial Infrastructures: Theory, Pratice and Regulation, Beijing: China Financial Publishing House.

Zhu, L., Gai, K. & Li, M. (2019). Blockchain Technology in Internet of Things, Switzerland: Springer.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

DİJİTAL EKONOMİ'YE TEŞVİK: PANDEMİ

Incentive to Digital Economy: Pandemic

Onur DEMİRCİ*

Öz

Dijital ekonomi kavramı 1990'lı yıllarda hayatımıza giren ve halen içinde bulunduğumuz bilgi ve iletişim çağında ekonominin teknoloji destekli dönüşümünü içine alan geniş kapsamlı bir tanımlamadır. Günümüzde bir seçimden ziyade zorunluluk haline dönüşen dijitalleşme, pandemi döneminde alınan önlemlerin aşılmasında büyük rol oynamıştır. Ayrıca küresel değer zinciri, çalışma hayatı, kamusal hizmetler ve finansal erişim gibi hususlarda pandemi sonrası dönemde önemli fırsatlar ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, pandemi döneminde ortaya çıkan ekonomik ve toplumsal koşulların "dijital ekonomi"nin gelişimine hız kazandırdığı savından hareketle pandemi koşullarının dijital ekonomiye sağladığı faydaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda yaşanan sosyo ekonomik değişimler, ikincil veriler ve alanyazın taramasından elde edilen sonuçlarla birlikte teorik düzlemde incelenmiştir. Ulaşılan sonuçlara göre çalışma hayatı, sektörel istihdam, e-ticaret, kamusal hizmetler, kargo ve paket taşımacılığı, finansal kapsayıcılık ve erişim gibi hususlarda pandemi ve sonrası dönem önemli fırsatlar doğmuştur. Bu fırsatlar pandeminin dijital ekonomiye sunduğu önemli bir teşvik olarak değerlendirilmiştir. Nitekim pandemi süreci ile birlikte dijital ekonomi sürecinin hız kazanması yeni normallere de imkân tanımıştır.

Anahtar Kelimeler: Dijital Ekonomi, Covid-19, Teknoloji, Sürdürülebilir Kalkınma, Finansal Piyasa, Çalışma Hayatı

Jel Kodları: O10, O16, J20, J8, L00

*Arş. Gör. Dr., Ardahan Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü, onurdemirci@ardahan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-498s9-3829

Abstract

The concept of digital economy is a comprehensive definition that entered our lives in the 1990s and includes the technology-supported transformation of the economy in the information and communication age we are still in. Nowadays, digitalization, which has become a necessity rather than a choice, has played a major role in overcoming the measures taken during the pandemic period. In addition, important opportunities have emerged in the post-pandemic period in issues such as the global value chain, working life, public services and financial access. This study aims to evaluate the benefits of pandemic conditions to the digital economy, based on the argument that the economic and social conditions that emerged during the pandemic period accelerated the development of the "digital economy". Socio-economic changes in this scope were studied in the theoretical plane, along with secondary data and results from literature screening. According to the results, the post-pandemic period has created important opportunities in issues such as working life, sectoral employment, e-commerce, public services, cargo and package transportation, financial inclusion and access. These opportunities have been evaluated as an important incentive offered by the pandemic to the digital economy. As a matter of fact, the acceleration of the digital economy process along with the pandemic process has also allowed new normals.

Keywords: *Digital Economy, Covid-19, Sustainable Development, Financial Market, Working Life*

Jel Codes: *O10, O16, J20, J8, L00*

1. Giriş

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) temelinde yaşanan hızlı gelişim ekonomik birimlerin tüketim, üretim ve hizmet gibi alışkanlıklarındaki eğilimlerini değiştirmiştir. BİT'de yaşanan gelişim, firmaları rekabete zorlarken tüketicilerin ise alternatiflerini artırmış ve küresel pazar için yeni fırsatlara kapı açmıştır. Küresel ekonominin hızla dijitalleştiği, internet ve tenolojilere olan bağımlılık ve entegrasyonun arttığı dünyamızda artık BİT'ler tamamlayıcılık özelliğinden ziyade çağımız ekonomik sistemlerinin temel öğesi haline gelmiştir. İş yapma biçimlerini, tüketim alışkanlıklarını ve çalışma

hayatını yeniden dizayn eden dijitalleşme, çevremizi hızla değiştirmektedir. Bu değişim buharlı makineler ile başlayan ve Endüstri 1.0 olarak nitelebilecek sanayileşme serüvenini "Endüstri 5.0"[1] olarak nitelenen ve insansız teknolojilerin kullanıldığı bir çağa evriltmiştir.

BİT'lerde yaşanan akıl almaz hız, endüstri devrimlerinin zaman aralığını da kısaltmıştır. Endüstri 4.0'a gelene kadar her aşamada uzunca bir süre geçmesine rağmen 5.0'ın gündeme gelmesi sadece altı yıl sürmüştür. Şekil 1'de sanayi devrimlerinin aşamaları ve bazı temsili buluşlar ile dönemde öne çıkan unsurlara yer verilmektedir. Endüstri 1.0'da mekanik bir devrim yaşanmış ve buharlı makinenin kullanımıyla sanayileşme süreci başlamıştır. Endüstri 2.0 bilimin ağırlık kazanmaya başladığı, elektrik ve iletişim teknolojilerinin önplana çıktığı bir süreci ifade etmektedir. 20. yy'a gelindiğinde artık insanoğlunun bilgisayar serüveni başlamış ve günümüze varan BİT'in temelleri atılmıştır. BİT'lerin hız kazanmasıyla sanayi devrimlerinin her bir aşamasının daha kısa bir sürede gerçekleştiği görülmektedir. Endüstri 4.0'ın konuşulduğu bir süreçte Endüstri 5.0'ın gündeme gelmesi sadece altı yılda gerçekleşmiştir. Bu kadar kısa bir süre zarfında ekonomik birimlerin bu dijitalleşmeye uyumunun ise gecikmeli olması kaçınılmaz bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır

[1] Kavram ilk kez 2017 yılında Almanya'nın Hannover kentinde düzenlenen CeBIT fuarında Society 5.0 felsefesi ile gündeme gelmiştir.

Şekil 1: Sanayi Devrimleri: Aşamalar ve Temsili İcatlar

Kaynak: Kalaycı, İ., & Demirci, O. (2019). * Yazar tarafından eklenmiştir.

Küreselleşmenin 1980 sonrası artan hızı uluslararası alanda pek çok gelişimi de beraberinde getirmiştir. Ekonomik ve sosyal alanlarda yaşanan gelişim kimi çevreler tarafından "yeni ekonomi" kimileri tarafından ise "dijital ekonomi" olarak isimlendirilmiştir. Dijital ekonomi kavramı ilk defa Don Tapscott tarafından 1996 yılında yayımlanan "The Digital Economy: Promise and Peril in The Age of Networked İntelligence" isimli kitap ile gündeme gelmiştir (Karaçor vd., 2020: 2141, 2143). Kavram günümüzde dijitalleştirilmiş bilgi ve bu bilgiyi bir üretim faktörü olarak kullanan geniş bir ekonomik faaliyet yelpazesini ifade etmektedir. Kavram internet, bulut sistemleri, fintech, nesnelerin interneti, artırılmış sanal gerçeklik, blokchain ve diğer dijital teknolojiler bilgileri toplamak, depolamak, analiz etmek ve paylaşmak için kullanılmaktadır (Asian Development Banking Institute- ADBI, 2018). Literatürde dijital ekonomi sürecinin ortaya çıkışını Endüstri 3.0 ile birleştirenler olduğu gibi bu sürecin başlangıcını Endüstri 4.0 ile bağdaştıranlar da vardır (Bank of Canada, 2017).

Ekonomik birimlerin hızla djitalleşen dünyaya uyumlarının bu hızın gerisinde kalığını söylemek mümkündür. Nitekim dijital

becerilerin edinilmesi, teknolojilerin üretimde kullanımı hem zamansal hem de finansal açıdan çeşitli maliyetler barındırmaktadır. Ancak özellikle pandemi döneminde yaşanan zorlukların aşılmasında, teknoloji bir seçimden ziyade zorunluluk haline dönüşünce ekonomik birimlerin dijitalleşmesi de hız kazanmıştır. Teknolojiye uyumda hızlı dönüşüm gerçekleştirebilen sektörler ve bireyler bu süreci daha az kayıpla atlatmıştır. Pandemi döneminin dijitalleşme üzerindeki etkisi bu çalışmanın başlangıç noktasını oluşturmakla birlikte pandeminin dijital ekonomiye olan teşviki çalışmanın özünü meydana getirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle pandeminin yarattığı sosyo ekonomik fırsatların dijital ekonomiye geçişi hızlandırıp hızlandırmadığı, ikincil veriler ışığında incelenmektedir. Böylece dijital ekonomiye geçiş için öncelikle hangi adımların atılabileceği daha iyi anlaşılmakta ve teknoloji ile ekonomik birimlerin uyuşmazlığına dair ne gibi çözümlerin üretilmesi gerektiğine dair cevaplar aranmaktadır. Çalışmanın takip eden bölümlerinde Covid 19'un yarattığı fırsatlar ve dijital ekonomiye uyum ele alınarak pandeminin dijital ekonomiye olan teşvikine değinilmektedir.

2. Dijital Ekonomiye Uyum

Dijital ekonomi, son yıllarda hızla gelişen ve evrim geçiren bir ekonomik modeldir. Bu modelde, üretim, dağıtım, tüketim ve finansman işlemleri dijital teknolojiler kullanılarak yapılmaktadır. Dijitalleşmenin hızla gelişmesi ile birlikte, firmalar ve bireylerin dijital ekonomiye uyum sağlamaları giderek daha önem kazanmaktadır. Dijital ekonomiye uyum sağlamak şirketlerin ve bireylerin dijital teknolojilere ve bunun yarattığı olanaklara ayak uydurmalarını, güncel teknolojik gelişmeleri takip etmelerini ve bu teknolojileri etkili bir şekilde kullanmalarını gerektirir. Dijital ekonomiye uyum sağlanması sadece teknolojik altyapıların geliştirilmesini değil, aynı zamanda dijital becerilerin ve kapasitelerin de artışını gerektirir.

Dijital ekonomiye uyumun ilk şartı olarak teknoloji kullanımının yaygınlaşmasını gösterebiliriz. Bu noktada bireylerin ve işletmelerin dijital becerilerinin teknolojinin son yıllarda geçirdiği evrimsel hızın gerisinde kaldığını söylemek mümkündür. Endüstri 4.0 ve 5.0 için kurumsal anlamda en büyük adımları atan AB'de bile ekonomik birimlerin dijitalleşmeye uyumunun, sürecin kendisinden daha yavaş ilerlediğini söylemek mümkündür. Avrupa Komisyonu (EC)'nin 2015 yılında yayınladığı raporda Avrupa Birliği vatandaşlarının ancak % 59'unun temel digital becerilere sahip olduğu belirtilmekte ve bu oranın 2030'a kadar %80'e çıkartılması hedeflenmektedir (EC,2022). Tablo 1'de AB'de ve Dünyada dijitalleşmeye ait bazı seçilmiş veriler gösterilmektedir. 2017 yılında dünya nüfusunun yarısından daha azı düzenli bir internet kullanıcısı iken 2020'de bu rakam %60 seviyesine çıkmıştır. Pandemi döneminden bir sonraki yıla kadar yaklaşık altı puanlık bir artış söz konusudur. Benzer bir artış AB rakamlarında da göze çarpmaktadır. Dijitalleşen ekonomiler için en büyük gereksinimlerden biri olan BİT uzmanlarının sayısında ise dikkat çekici bir artış söz konusudur. AB'de toplam çalışan sayısının %3,7'sinin BİT uzmanı olduğu 2017 yılına kıyasla 2021 yılında %4,5 gibi bir rakam yakalanmıştır. Bu durum AB'nin dijitalleşmeye verdiği önemi göstermektedir.

Tablo 1: AB ve Dünyada Seçilmiş Dijital Beceriler

	2014	2016	2017	2019	2021
***AB'de İnternet Kullanıcısı (%toplam Nüfus 16-74 yaş)**	**75**	**79**	**81**	**83**	**87**
***Dünyada İnternet Kullanıcısı (%toplam Nüfus 16-74 yaş)**	**38**	**43**	**46**	**54**	**60***
***Temel Dijital Beceriler (%toplam nüfus)**	**59**	**56**	**57**	**58**	**-**
***BİT Uzmanları (%Toplam Çalışan)**	**2.8**	**3.5**	**3,7**	**3,9**	**4,5**
***BİT Mezunu (%)**	**-**	**-**	**3,8**	**3,9**	**4,0**

Kaynak: European Commission (EC), DESI 2022 ve The World Bank (WB), World Development Indicators, 2022b * 2020 yılına ait veridir. Rakamlar en yakın sayıya yuvarlanmıştır.

Avrupa Birliği (AB)'nin dijital ekonomiye verdiği önemin bir diğer göstergesi de "Dijital Tek Pazar"dır. AB tarafından dijitalleşmeden doğan fırsatların değerlendirilebilmesi ve dönüşümsel değişimin zorlukları ile başa çıkılabilmesi, birliğin dijital egemenliğini güçlenirmek ve bu konuda standartlar belirlemek adına Dijital Tek Pazar (DTP) oluşturulmasını temel önceliklerinden biri olarak belirlemiştir. 2019-2024 için Avrupa Komisyonu (EC)'nin 6 temel önceliğinden biri olan DTP malların, kişilerin, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımının sağlandığı, bireylerin ve işletmelerin çevrimiçi faaliyetlere sorunsuz bir şekilde erişebildiği ve bunları uygulayabildiği bir pazarı ifade etmektedir (EC, 2015:3). Bu kapsamda 6 Mayıs 2015 yılında EC tarafından kabul edilen DTP stratejisi 3 temel ayak üzerine inşaa edilmiştir.

Şekil 2: AB Dijital Tek Pazar Stratejisi

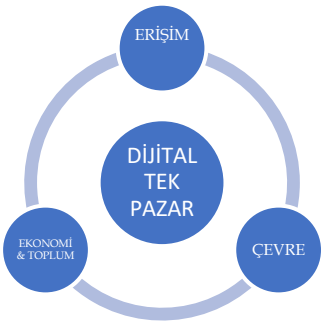

Kaynak: EU4Digital, 2022 kaynağından yazar tarafından oluşturulmuştur.

DTP stratejisinin ilk ayağı olan çevirimiçi mal ve hizmetlere erişimin artırılması için ekonomik birimlerin güvenebileceği e-ticaret kurallarının belirlenmesi, uygun maliyetli kargoculuk sisteminin oluşturulması, üye devletler içerisinde e-ticaret kullanımında coğrafi engellerin kaldırılması (web sitelerine), telif haklarının düzenlenmesi ve KDV ile ilişkili engelleri azaltıcı düzenlemelere gidilmesi planlanmıştır. Stratejinin ikinci ayağını ise çevresel koşulların iyileştirilemesi meydana getirmektedir. Bu bağlamda dijital ağların ve yenilikçi hizmetlerin gelişmesi için doğru koşulların, eşit şartların ve düzenleyici bir ortamın yaratılmasının gerekliliği ön plana çıkartılmıştır. Ayrıca dijital hizmetlerde ve kişisel verilerin işlenmesi noktasında güvenliğin güçlendirilmesi de öncüller arasındadır. Nitekim günümüzde yaygınlaşan internet kullanımı kişisel verilerin güvenliği hususunu birçok kez gündeme getirmiştir. Bu doğrultuda öncelikle yeniliği teşvik eden, hızlı ve uygun fiyatlı ağların kurulumu, bulut sistemleri, büyük veri (big data) ve Endüstri 4.0'ı da kapsayan nesnelerin interneti gibi yeniliklerden yararlanılabilmesi için güçlü, dinamik ve rekabetçi bir telekom sektörünün oluşturulması gerekmektedir.

DTP stratejisinin son ayağını ise dijital ekonominin büyüme potansiyelini en üst düzeye çıkaracak "ekonomi ve toplum" eksenli

politikalar oluşturmaktadır. E-devlet, e-sağlık, e-enerji ve e-ulaştırma gibi dijital hizmetlerden AB vatandaşlarının tam olarak yararlanabilmesi amaç edinilmektedir. Bu amaçla kapsayıcılığı artırmak için dijital becerilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda AB mali yönden de önemli destekler sunmaktadır. Bu destek ve harcamalar diğer gelişmiş ülkelerde de benzerdir.

Şekil 3: Seçilmiş Ülkelerde Dayanıklı Bilgi Teknolojilerine Yapılan Toplam Harcama* (% Yıllık Değişim)

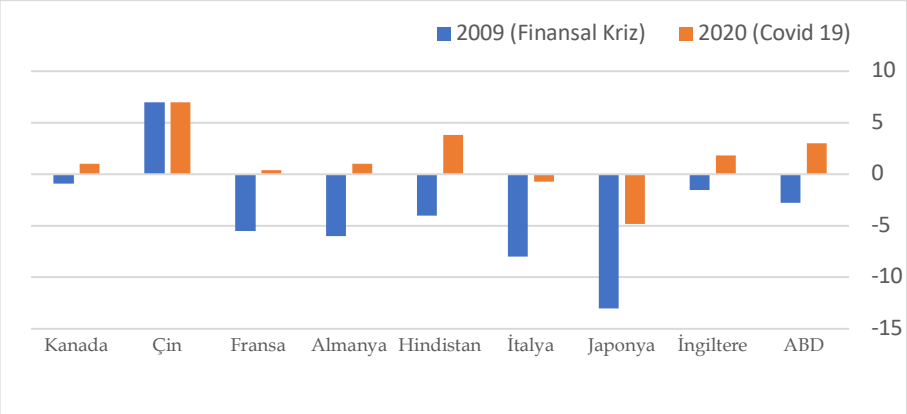

Kaynak: The Economist, 2022.* Paket yazılım, donanım ve BT hizmetleri için toplam harcama

Şekil 3 bazı gelişmiş ekonomilerde dayanıklı bilgi teknolojilerine (BT) yapılan harcamaların yıl bazlı değişim yüzdelerini göstermektedir. 2008 finansal krizinin etkilerinin yoğun olarak hissedildiği 2009 yılında Çin dışındaki ülkelerin harcamalarında önemli bir üdşüş gözlenmektedir. Bu düşüş Covid-19 salgının pandemiye dönüşmesiyle tersine dönmüş ve 2020 yılında İtalya ve Japonya hariç diğer tüm ülkeler BT'lere harcamalarını artırmıştır. En büyük harcamayı gerçekleştiren Çin'in ardından Hindistan, ABD ve İngiltere gelmektedir. Bu iki kriz dönemi karşılaştırması bize pandemi krizinin dijitalleşmeye verilen önemi ne kadar artırdığını göstermektedir. Bu noktada pandeminin dijital ekonomi için bir teşvik

haline geldiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim pandemi döneminde alınan önlemlerin aşılmasında, kamusal hizmet sürekliliğinin sağlanmasında, gıda, perakendecilik, eğitim ve sağlık gibi hizmetlerin devamında BİT'ler önplana çıkmıştır.

Şekil 4: Müşteri Etkileşimlerinin Dijital Kanallar Aracılığıyla Yapılma

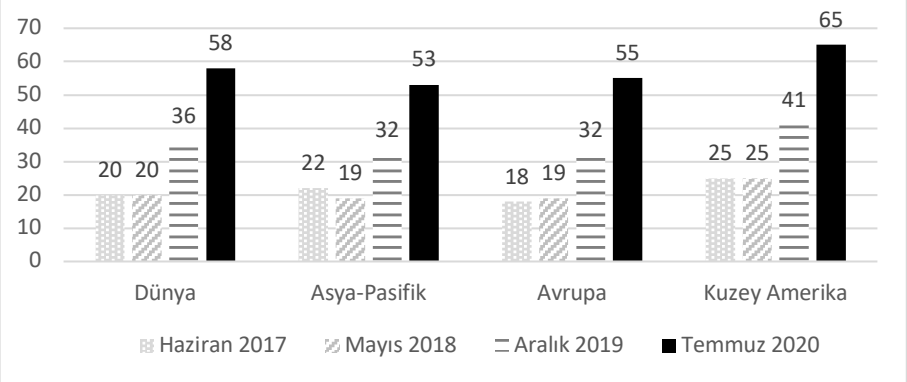

Oranı, %

Kaynak: McKinsey&Company (2020)

Pandemi döneminde tüketiciler hizmet edinme başvurularında çevirimiçi kanalları yoğun olarak kullanmıştır. Böylece pek çok bireyin dijital beecrilerinin geliştiği söylenebilir. McKinsey&Company tarafından 7 Temmuz- 31 Temmuz 2020 tarihlerini kapsayan anket çalışmasının sonuçları Şekil 4'de paylaşılmıştır. Anket sonuçlarına göre pandemi sırasında tüketiciler önemli ölçüde çevrimiçi kanallara yönelmiş ve buna karşılık şirketler ve sektörler de buna yanıt vermiştir. Tüketicilerin dijital kanallar aracılığıyla etkileşime geçmeye yönelik hızlı değişimi 2020 yılında büyük bir sıçramaya işaret etmektedir. En büyük sıçrayış ise 2019'a göre 24 puanlık artışla Kuzey Amerika'da gerçekleşmiştir. Dünya genelinde de 2017-18'de aynı oranda olan etkileşimde dijital kanalların kullanımı, Covid-19 salgınının başladığı 2019 yılında 16 puanlık bir artışla %36'ya yükselmiştir. Mart 2020'de ise Dünya Sağlık Örgütü'nün Covid-19

salgınını pandemi ilan etmesinin ardından sadece Temmuz 2020'e kadar tüketicilerin dijital kanalları kullanma oranında büyük bir artış gerçekleşmiştir. Dünya geneline yansıyan bu durum Asya-Pasifik ve Avrupa kıtası özelinde degöze çarpmaktadır.

Şekil 5: Kısmen ya da Tamamen Dijitalleştirilmiş Mal/Hizmetlerin

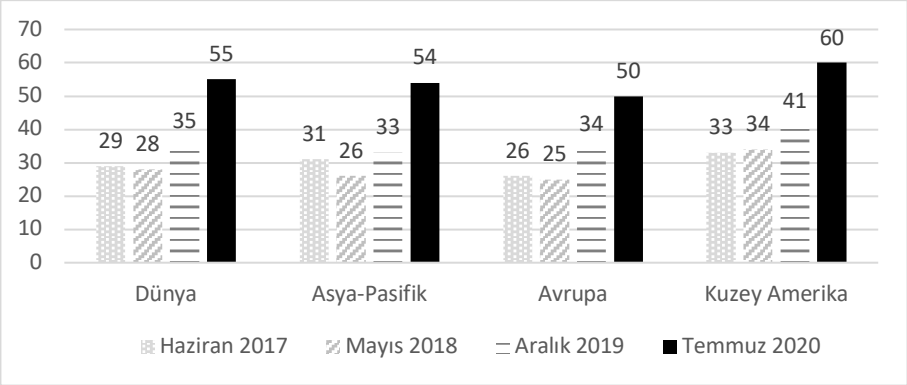

Ortalama Payı

Kaynak: McKinsey&Company (2020)

Dijitalleşme mal/hizmet sektörünün önemli bir değişime uğramasına neden olmuştur. BİT'lerin gelişim süreci ile birlikte şirketler de dijital teknolojileri kullanarak mal/hizmet sunma süreçlerini optimize etmeye başlamış ve müşterilerin değişen beklentilerine ayak uydurmaya çalışmıştır. Pandemi dönemi ise bu süreci daha da hızlandırmıştır. Şekil 5'de kısmen ya da tamamen dijitalleştirilmiş mal/hizmetlerin ortalama payı gösterilmektedir. Covid-19'un pandemiye dönüşmesiyle birlikte sunulan mal/hizmetlerin dijitalleşme hızında önemli bir artış kaydedilmiştir. Böylece şirketler, dijital kanallar aracılığıyla müşterilerine daha fazla erişebilir ve onların ihtiyaçlarını daha hızlı ve etkili bir şekilde karşılayabilir hale gelmişlerdir. Pandemi döneminde gerek tüketicilerin gerekse şirketlerin dijitalleşmeye olan uyumu dijital ekonominin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olarak görülebilir.

3. Pandeminin Dijital Ekonomiye Teşviki ve Fırsatlar

Günümüzde bir seçimden ziyade zorunluluk haline dönüşen dijitalleşme, pandemi dönemi ile birlikte ekonomik birimlerin teknolojiyi içselleştirme süreciyle hız kazandı. Pandemi döneminde alınan önlemlerin aşılmasında bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) büyük rol oynamıştır. Bu süreçte eğitim, sağlık ve sanat gibi ekonomik olmayan alanların yanında pandemi sürecinden en çok etkilenen ulaşım, perakendecilik, tarım ve hizmet gibi sektörler teknolojiden önemli oranda faydalanmıştır. Ayrıca küresel değer zinciri, çalışma hayatı, kamusal hizmetler ve finansal erişim gibi hususlarda pandemi sonrası dönemde büyük fırsatlar ortaya çıkmıştır.

Bu fırsatlardan biri pandemi döneminde iş hayatında uzaktan çalışmaya geçişin yaygınlaşması ve haftalık çalışma saatlerinin revizyona uğraması hususunda karşımıza çıkmaktadır. Pandemi dönemi boyunca çalışma hayatında yaşanan radikal değişimler, iş verimliliği konusunu gündeme getirmiştir. Özellikle hizmet ağırlıklı sektörler pandemi süresince uzaktan çalışma ve/veya haftalık çalışma saatlerinde sınırlama metoduna sıklıkla başvurmuştur. Örneğin Türkiye'de pandemi sırasınca dönem dönem okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar tüm kademelerde uzaktan eğitime geçilmiş ve eğiticiler bulundukları konumdan eğitimlerini sürdürmüştür. Bu sürec Türkiye'de hem eğitimciler hem de öğrenciler için teknoloji kullanımını en üst düzeye yükseltmiştir. Benzer biçimde eğitim alanında teknolojik altyapının hızlı inşaası dijital ekonomi için önemli bir adım olmuştur.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) pandemi döneminde çalışma hayatında yaşanan radikal değişimi "*yeni uzaktan çalışma çağı*" olarak nitelemektedir. Covid-19 salgınından önce hiçbir ekonomik kriz çalışma hayatında böyle radikal değişiklikler yaratmamıştı. Pandemi öncesi dünyada işgücünün yanlızca küçük bir bölümü uzaktan çalışmaktaydı. Pandemi öncesi 2017 verilerine göre Danimarka ve Hollanda'da %30 civarında olan uzaktan çalışan sayısı 2020 yılında yaklaşık %50'in üstüne çıkmıştır. Daha yüksek bir sıçrayış ise İtalya'da

görülmüş ve 2017'de %10'dan daha az olan uzaktan çalışan sayısı 2020'de yaklaşık %40'a yükselmiştir. Avrupa'nın genelinde daha önce hiç uzaktan çalışmamış kişilerin yaklaşık %24'ü ve en az bir kez uzaktan çalışmış olanların %56'sı pandemi sonrası dönemde uzaktan çalışmaya başlamıştır. Çalışma hayatındaki bu değişimler, doğru teknolojilerin kullanımı ve yeniden örgütlenme ile birlikte daha çok iş alanında uzaktan çalışma metodunun kullanılabileceğine işaret etmektedir (ILO, 2023a).

Şekil 6: Çalışan Başına Haftalık Çalışma Saati, 2010-2024, Gelir Grubuna Göre

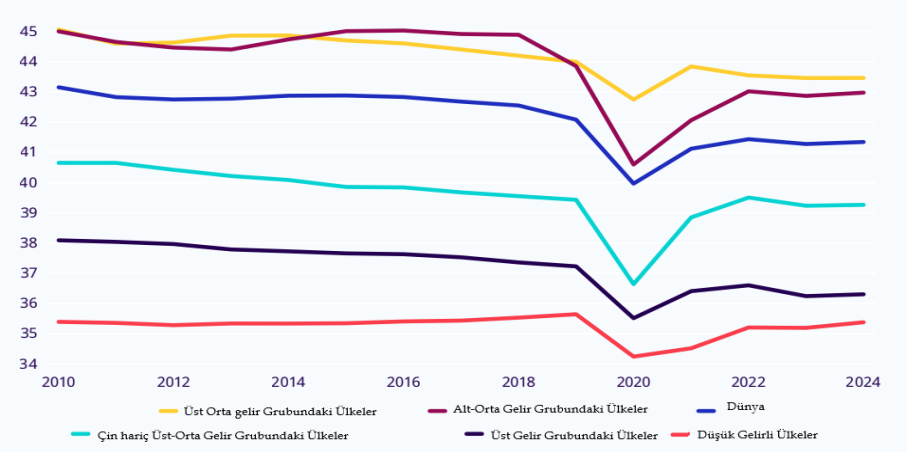

Kaynak: ILO (2023b). World Employment and Social Outlook.

Şekil 6'da ülke gelir gruplarına göre haftalık kişi başı çalışma saatlerinin 2010-2024 seyri ve perspektifi gösterilmektedir. Pandemi ile başlayan ve 2020'e kadar geçen süreçte haftalık çalışma saatlerindeki keskin düşüş tüm dünyada ve bütün gelir grubundaki ülkelerde benzer şekildedir. Pandemi öncesi dönemde dünya otalaması izlendiğinde haftalık çalışmanın 42 saatin biraz üstünde seyrettiği görülmektedir. Pandemi döneminde BİT'lerin ve uzaktan çalışma metodunun sunduğu avantajlarla haftalık çalışma süreleri yaklaşık 40 saate kadar düşmüştür. Ardından "V" biçiminde bir düzeltme

gerçekleşerek 2021 yılında 41 saatin biraz üzerine çıkmıştır. 2024 projeksiyonlarına göre çalışma saatleri pandemi öncesi dönemden daha düşük kalmaya devam edecektir.

Çalışma sürelerinin düşüşünde bazı ülkelerin haftalık çalışma gününü 5'den 4'e düşürmeleri de etkili olmaktadır. Bu ülkelerin başında Belçika, Yeni Zelanda ve İzlanda geliyor. Bu ülkeler çalışma süresinde bir değişiklik yapmadan haftalık 4 gün çalışma opsiyonu sunuyor. İspanya'da ise çalışma sürelerini de azaltan bir yasa kabul edildi. Yasayı uygulamayı kabul eden şirketlerin çalışanları 32 saat üzerinden 4 gün çalışma hakkı elde ediyor ve hükümet maliyet farklarını finanse ediyor. Uygulamanın verimlilik üzerine katkıları olduğu düşünülmektedir. İspanya'da ilgili yasayı uygulana teknoloji şirketlerinden biri çalışan devamsızlığının %20 azaldığını ve satışların %20 arttığını rapor etmiştir. Bu ülkelerin yanında İngiltere, Almanya, Danimarka, Finlandiya, Japonya, BAE, Kanada, ABD ve Avustralya'da da benzeri teşvik ve pilot uygulamalar başlatılmıştır (Kuşoğlu, 2022).

Çalışma hayatında ve saatlerinde yaşanan değişimde dijitalleşmenin rolü büyük olduğu gibi geri beslemeli bir etkiden de söz edilebilir. Teknolojinin sunduğu avantajların çalışma hayatında aktif biçimde kullanımı aynı zamanda dijital ekonominin yaygınlaşması bakımından önemli bir teşvik unsuru olmuştur. Pandemi sürecinde yaşanan kapanmalar[2], bireylerin günlük yaşam rutinlerinde ve çalışma hayatlarında meydana değişim, farklı sektörlerin gelişimini de hızlandırmıştır. Buna en belirgin örnek olarak gıda ve perakendeciliğe yönelik online sipariş uygulamalarının yaygınlaşması ve paralelinde yeni bir ulaşım/teknoloji ağının gelişimi verilebilir. Benzer şekilde e-ticaret sektörü de pandemi döneminde oldukça yaygın biçimde kullanılmış ve sektörel gelişme hız

[2] Kapanma: Covid-19 salgının pandemiye dönüşmesinin ardından Dünya Sağlık Örgütü'nün de tavsiyeleriyle pek çok ülke sosyal mesafenin sınırlandırılması ve bulaşın önlenebilmesi amacıyla sokağa çıkma yasakları başta olmak üzere çeşitli önlemlerle insanları konutlarında tutma yoluna yönelmiştir. Bu süreçte pek çok işletme ise zorunlu olarak kapalı tutulmuş ve/veya çalışma saatleri sınırlandırılmıştır.

kazanmıştır. UNCTAD'ın verilerine göre istatistiklerin bulunduğu 66 ülkede, online alışverişe yönelen kullanıcıların ortalama payı 2019'dan önce %53 iken pandeminin başlamasından (2020/21) sonra %60'a kadar yükselmiştir. Küresel GSYİH'nin yaklaşık yarısını oluşturan yedi ülkede online perakende satışlar 2019'da pandemiden önce 2 trilyon dolar civarından 2021'de 2,9 trilyon ABD dolarına yükselmiştir. Online alışverişlerdeki en büyük artışlar ise gelişmekte olna ülkelerde yaşanmıştır. Örneğin BAE'de online alışveriş yapan kullanıcıların payı 2019'da %27 iken 2020'de %63'e yükselmiştir. Bahreyn'de pandemi öncesi %15'den 2020 yılında %45'e; Özbekistan'da ise %4'den %11'e yükselmiştir (UNCTAD, 2022).

Pandemi döneminin e-ticaret üzerindeki etkileri oldukça güçlüdür. Teknolojinin ise e-ticareti kolaylaştırdığı ve daha güvenilir kıldığı bir gerçektir. Nitekim çevirimiçi alışverişlerin pandemi dönemindeki yoğun artışı perakende ve pazar yeri işletmelerinin pazar yoğunlaşmasını daha fazla güçlendirmiştir (UNCTAD, 2022). Bu durum, pandeminin açığa çıkardığı fırsatların somut bir örneğini oluşturmakta ve dijital ekonomiye verdiği katkıyı ortaya koymaktadır.

Pandemi dönemindeki dijital ekonomi için oluşan fırsatlardan kamusal hizmetler de büyük bir pay almıştır. Özellikle sağlık ve eğitim gibi kamusal hizmetlerde görülen dijitalleşmenin diğer pek çok sektörün önüne geçtiği söylenebilir. Sağlık hizmetlerinde telemedicine ve online randevu sistemlerinin kullanımı bu dönemde artış göstermiştir. Eğitim alanında ise online eğitim ve öğrenim platformlarının kullanımı yaygınlaşmıştır. Uzaktan çalışma uygulamalarına kamu sektörünün uyumu da oldukça hızlı gerçekleşmiş ve evden çalışmaya olanak sağlayan dijital araçlar ve yazılımların kullanımı artmıştır. Kamu kurumlarının hizmetlerinin dijitalleşmesi ve internete erişimin yaygınlaşması noktasında sosyal adalet ve eşitlik konusunda da pozitif etkilerden bahsedilebilir.

Kamu sektörü için pandemi döneminde ortaya çıkan fırsatlardan biri de kamu-özel iş birliğinde görülen iyileşmedir. Pandemi sırasında

kamu kurumları, özel sektörün teknolojik becerilerini ve kaynaklarını kullanarak hizmet sunumunda ve himetleri yaygınlaştırmada daha etkili hale geldi. Aynı zamanda bu dönemde kamunun veri ve analitik kullanımının arttığı gözlemlenmiştir. Kamu kurumları, verileri toplayarak ve analiz ederek, pandemiye karşı daha etkili bir şekilde mücadele edebilmek için pek çok çalışma yürütmüş ve online uygulamalar geliştirmiştir. Aynı konu minvalinde, elde edilen verilerin güvenliği ve gizliliğinin sağlanması içinde dijitalleşme önemli bir araç olarak kullanılmıştır. Kamunun bu dönemde veri bilimi adına geliştirdiği yetenekler gelecekte dijital ekonomi için önemli bir yatırım olarak görülebilir.

Pandemi dönemi koşulları finans piyasaları için de çeşitli fırsatlar yaratmıştır. Pek çok ülke finansal erişim, derinlik ve kapsayıcılık konularında gelişme göstermiştir. Pandemi döneminde yaşanan kapanmalar neticesinde özellikle internet ve mobil bankacılık ağı yaygınlaşmış ve kullanımı artmıştır. Finansal sistemin temel taşı olan bankacılık sistemi dijitalleşmeden en çok faydalanan sektörlerin başında gelmektedir. Pandemi döneminde e-ticaretin de yaygınlaşması sonucunda, yeni ve mevcut ödeme sistemlerinin kullanımı artmış, finansmana erişim hızlanmış ve dijital bankacılık hizmetleri tabana yayılım göstermiştir. Tablo 2'de Dünya Bankası (WB)'nin Global Findex veri tabanından elde edilen bazı finansal göstergelere yer verilmektedir. Finansal erişim ve kapsayıcılığı gösteren veriler pandemiyi takiben bazı sıçramalara işaret etmektedir. Pandemi öncesi dönemlerde kredi kartı sahipliği oranında üçer yıllık periyotlarda %2-3 bandında bir artış görülürken pandemiyi izleyen 2021 yılında %6'lık bir artış yaşanmıştır. Bu artış uzun süredir kullanımda olan kredi kartlarının pandemi sonrası dönemde daha da yaygınlaştığını göstermektedir. Kredi kartı sahipliğinin paralelinde kullanımının da arttığı gözlenmektedir. Pandemi öncesinde kredi kartı kullanımında belirgin bir artış görülmezken 2021 yılında önceki döneme göre %6'lık bir artış yaşanmış ve %21'e yükselmiştir.

Tablo 2: Seçilmiş Finansal Göstergeler, Dünya*

	2011	2014	2017	2021
Finansal kurum hesabı olanlar (% 15+ Yaş)	51	61	67	74
Kredi kartı sahipliği (%15+ Yaş)	15	17	18	24
Gençlerde Kredi kartı sahipliği (% 15-24 yaş)	7	9	8	12
Yetişkinlerde kredi artı kullanımı (%25+ yaş)	17	20	21	28
Kredi kartı kullanımı (%15+ Yaş)	-	15	15	21
Finansal kurumlardaki tasarruf oranı	22	27	27	29
Resmi bir finans kurumundan borç alanlar (%15+)	9	22	22	28
Dijital ödeme yapan/alan (%15-24 yaş)	-	35	40	53
Dijital ödeme yapan/alan (%25+ yaş)	-	47	55	67

Kaynak: WB,(2022a). The Global Findex Database 2021 * 123 ülkede 128.000 kişiyi kapsayan anket verilerinin sonuçlarıdır.

Pandemi döneminde uygulanan politikalardan biri de helikopter para politikasıydı. Bu dönemde merkez bankalarının büyük bir çoğunluğu parasal genişleme yoluna girerek krizin etkilerini minimize etmeye çalışmıştır. Bu durum dijitalleşmedde yaşanan artışla birlikte finansmana erişimi de kolaylaştırmıştır. Resmi bir finans kurumundan borç alanların yüzdesi 2014 ve 2017 yılların da%22 iken 2021 yılında %28'e yükselmiştir. Pandemi ve takip eden dönemde dijital ödeme sistemlerinin ve mobil bankacılık kullanımında yaşanan artışlar, 15-24 yaş aralığını kapsayan nüfusta %53 iken 25 yaş ve üstü nüfusta %67'lik bir orana sahiptir. WB verileri pandemi sonrası dönemde finansal erişim ve kapsayıcılık hususunda kayda değer bir sıçrama olduğuna işaret etmektedir. Dijital ekonominin gelişimi için finansal sitemin önemi düşünüldüğünde bu durum pandeminin yarattığı fırsatlara bir örnek teşkil etmektedir.

Pandemi dönemi dijitalleşme üzerinde olumlu etkiler yaratsa da teknolojik anlamda bazı yetersizlikleri de gün yüzüne çıkartmıştır. Değişen arz-talep dengesinden kaynaklı olarak pandemi dönemi ve

sonrasında özellikle otomotiv sektörünü ve tüketici elektroniğini etkileyen *çip krizi* pandemi sonrası dönemde teknolojik altyapı ve üretimin ne denli önemli olduğunu tüm dünyaya göstermiştir. Pandemi dönemindeki karantinalar, çip üretiminde kullanılan hammadde sıkıntısı ve ABD-Çin arasındaki ticaret savaşının da etkisiyle çip endüstrisi arz yönlü şoklar yaşamıştır. Kapanmaların etkisi ve pandemide değişen tüketici davranışları tüketici elektroniğine yönelik talep artışlarına sebep olmuştur. Bu durum ise çip krizinde talep şoku olarak karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu unsurlar pandemi sonrası dönemde ilgili endüstrinin cazibesini artırmış ve mevcut firmalar ile piyasaya girmek isteyen oyuncular yeni yatırım kararları almıştır. Yakın gelecekte çip tasarım ve üretim yeteneğini geliştirebilen ekonomiler önemli bir politik güç de elde edecektir (Sarıtaç, 2022). Çip krizi, pandemi döneminin açığa çıkarttığı bir olgu olsa da bu endüstrinin gelişimi için ülkelere önemli fırsatlar sunacağı da kaçınımaz bir gerçektir.

4. Sonuç

Dijitalleşmenin hızlandığı pandemi dönemi, dijital ekonominin büyümesine ve gelişmesine yol açarken aynı zamanda işletmelerin, kurumların ve bireylerin dijitalleşmeye hız kazandırmasına olanak tanımıştır. Pandemi sürecinde pek çok insanın kapanmalar sebebiyle evde kalması, online alışveriş hacmini artırmıştır. Bu durum, e-ticaret işletmelerinin satışlarının arttırmasına ve yeni pazarlar keşfetmelerine olanak tanımıştır. Bu süreçte işletmelerin iş yapma biçimleride değişerek fiziksel satışlar yerini çevirimiçi satışlara bırakmıştır. Kapanma aynı zamanda çalışanların evlerinden çalışmalarını gerektirdiği için iş yapış şeklinin dijitalleşmesine ve çalışanların daha esnek çalışma saatlerine geçişi kolaylaştırmıştır.

Covid-19 salgını daha dijital bir dünyaya geçişi hızlandırmıştır. Dünya çapındaki sağlık ve güvenlik kapsamlı kısıtlamalar, ekonomik birimlerin dijital kanallar üzerinden işlem yapmasını zorunlu kıldı. Bu durum, e-ticaret, çevrimiçi ödeme sistemleri, sanal toplantılar, çevrimiçi eğitim ve diğer dijital hizmetlere olan talebi artırdı. Böylece

ekonomik birimlerin dijital becerileri önemli bir gelişim gösterdi. Bu gelişim reel ekonomide çalışma hayatı, finansal sistem, kamusal hizmetler ve e-ticaret başta olmak üzere pek çok teknolojik yeniliğe de kapı aralayarak dijital ekonominin gelişimine hız kazandırmış ve bir anlamda pandemi dönemi bu süreci teşvik etmiştir.

Eğitim, sağlık ve çeşitli kamusal hizmetlerin sunumunda ve e-ticaret gibi sektörlerde birincil hizmet şekli çevirimiçi hale gelmiştir. Kapanmalar neticesinde artış gösteren uzaktan çalışma ve çalışma sürelerinde yaşanan düşüşün bazı sektörlede verim artışı sağlaması, pandemi sonrası dönemde de çalışma hayatının dijitalleşme çerçevesinde yeniden şekillenmesine katkı sunmuştur. Benzer biçimde finansal sistemin temel taşı olan bankacılık hizmetlerinin dijitalleşmesi ve tüketicilerin bu hizmetlere yöneliminin artması da pandemi döneminin dijital ekonomiye sunduğu teşvikin önemli bir göstergesi olmuştur. Bu süreçte finansal sisteme erişim ve sistemin kapsayıcılığı artmıştır.

Pandemi döneminin dijital ekonomiye sunduğu faydaların yanı sıra bazı olumsuz etkilerden de bahsetmek mümkündür. Tüketicilerin harcama eğilimlerinin değişti ve bu dönemde fiziksel ürünlerin satışları azaldı. Bu da dijital ekonomi alanında hizmet veren bazı perakende ve dağıtım şirketleri için olumsuz bir senaryo yarttı. Pandemi sürecinde çevrimiçi etkinliklerin artması bir başka olumsuz tabloyu da beraberinde getirmiştir. Dijital ekonomi ile yakın ilişkili olan bu tablo veri güvenliğini içermektedir. Dijitalleşmenin artması veri güvenliği sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu durum veri güvenliği ve bulut sistemlerinin dijital ekonomi öneminde daha da geliştirilmesi için bir kapı aralamaktadır. Dijital ekonominin gelişimine paralel olrak veri güvenliğinin de ileri düzeyde sağlanması bir gerekliliktir.

Uzun vadeli bir değerlendirme olarak endüstri 5.0'ın yaygınlaşmasıyla emeğin yerini ikame edecek olan robotlar, bilgisayarlar ve makinelerin kullanımının artması, emek yoğun

gelişmekte olan rekabet avantajlarını zayıflatcaktır. Emek yoğun ekonomiler için var olan bu tehlike gün geçtikçe artmaktadır. Bu kapsamda dijital ekonomiye uyum çerçevesinde ekonomilerin daha hızlı biçimde planlama yaparak politik kararları yürürlüğe sokması elzemdir. Bu noktada AB'nin DTP politikası bir örnek teşkil edebilir.

Pandemi döneminin ekonomiler üzerinde yarattığı olumsuz tabloya rağmen bazı fırsatları da sunduğu bir gerçektir. Dijital ekonomiye geçiş için teşvik mahiyetindeki bu fırsatların değerlendirilmesi ve geliştirilmesi dijital çağa uyum için bir gerekliliktir. Bu çalışma pandemi döneminin sunduğu bazı fırstların dijital ekonomiler üzerindeki olumlu etkilerini değerlendirmiştir. Bu kapsamda sektörel ve ülke/ülke grubu bazında dijital ekonomi ve pandemi ilişkisi farklı akademik çalışmalarla ampirik ve/veya teorik temelde incelenerek dijital ekonomi sürecine katkı sağlanabilir.

Kaynakça

ADBI- Asian Development Banking Institute. (2018). Understanding the Digital Economy: What Is It and How Can It Transform Asia?. https://www.adb.org/news/events/understanding-digital-economy-what-it-and-how-can-it-transform-asia [Erişim tarihi: 01.01.2023).

Bank Of Canada. (2017-Spring). The Digital Economy. https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2017/05/boc-review-spring17-dsouza.pdf [Erişim tarihi: 01.01.2023].

EC-European Comission.(2015). A Digital Single Market Strategy for Europe. Communicatıon From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions. COM (2015) 192 final, Brussels. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52015DC0192&from=DE [Erişim tarihi: 11.01.2022].

EC-European Comission. (2022). A Europe fit for the digital age, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/europe-fit-digital-age_en [Erişim tarihi:10.01.2023].

Kuşoğlu, İ. (2022, 03 Kasım). Haftada 4 gün mesai hangi ülkelerde uygulanıyor? Artıları ve eksileri neler?, Haberturk.com, https://www.haberturk.com/haftada-4-gun-calisma-karari-hangi-ulkelerde-uygulaniyor-3534484 [Erişim tarihi: 02.01.2023].

Kalaycı, İ., & Demirci, O. (2019). Akıllı Sanayi Sanayi 4 0 Türkiye Ekonomisi İçin Bazı Beklentiler. Presented at the II. Uluslararası Battalgazi Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, Malatya.

Karaçor, Z.; Güvenek, B. & Karadoğan, E. (2020). "Ekonominin Değişen Maskesi: Dijital Ekonomi", Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences, 6(34).

McKinsey&Company. (2020, Ekim 5). How COVID-19 has pushed companies over the technology tipping point—and transformed business forever. https://www.mckinsey.com/capabilities/strategy-and-corporate-finance/our-insights/how-covid-19-has-pushed-companies-over-the-technology-tipping-point-and-transformed-business-forever [Erişim tarihi: 29.12.2022].

ILO-International Labour Organization. (2023a). COVID-19 Ortamında ve Sonrasında Uzaktan Çalışma Uygulama Kılavuzu. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf [17.01.2023].

ILO-International Labour Organization. (2023b). World Employment and Social Outlook: Trends 2023, https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@inst/documents/publication/wcms_865332.pdf [Erişim tarihi: 17.01.2023].

Sarıtaş, S.Ç. (2022, Temmuz 28). Global Çip Krizi ve Tedarik Zincirinde Arz Güvenliği.TSKB, https://www.tskb.com.tr/blog/sektorler/global-cip-krizi-ve-tedarik-zincirinde-arz-guvenligi [Erişim tarihi: 20.01.2023].

The Economist. (2022). Trade challenges and opportunities in the post-pandemic world,pp.10.www.impact.economist.com/perspectives/sites/default/files/eiu_dit_trade_post_pandemic_2022.pdf [Erişim tarihi: 05.01.2023].

UNCTAD- United Nations Conference on Trade and Development. (2022, Nisan 25). COVID-19 boost to e-commerce sustained into 2021, new UNCTAD figures show, https://unctad.org/news/covid-19-boost-e-commerce-sustained-2021-new-unctad-figures-show [Erişim tarihi: 24.12.2022].

WB-The World Bank. (2022a). Worldbank Developent Indicators, https://databank.worldbank.org/home.aspx [Erişim tarihi:27.12.2022].

WB-The World Bank. (2022b). The Global Findex Database 2021. https://www.worldbank.org/en/publication/globalfindex/Data#sec1 [Erişim tarihi: 27.12.2022].

Extended Abstract

Aim: The utilization of technology by economic entities has experienced an increase during the pandemic period. The objective of this study is to investigate the contributions of Covid-19 and the subsequent pandemic process to the digital economy. In this regard, the study aims to examine whether the opportunities that emerged during the pandemic have served as a catalyst for the growth of the digital economy.

Method(s): The socio-economic changes experienced during the pandemic period were examined theoretically in the light of secondary data, literature review and reports of various institutions.

Findings: The pandemic period has drawn a negative picture for many economies. However, it is possible to talk about some opportunities among these negativities. During the Covid-19 process, forced closures were experienced in many countries due to quarantines. In this process, workplaces were closed and physical production, consumption and service decreased. However, this negative picture has opened a door for economic units with the contribution of information and communication technologies. Companies, consumers and the public sector have minimized the negative effects of quarantine periods with the advantages of digitalization. The digital skills of economic units have improved and new sectors have emerged. In a rapidly digitalizing global economy, where reliance on and integration with the internet and technology is on the rise, information and communication technologies (ICTs) have evolved into a fundamental aspect of modern economic systems, rather than simply being a supplementary feature.

Conclusion and Discussion: According to the results, important opportunities have emerged in the pandemic and post-pandemic period in matters such as working life, sectoral employment, e-commerce, public services, cargo and package transportation, financial inclusion and access. These opportunities have been evaluated as an important incentive offered by the pandemic to the digital economy. As a matter of fact, the acceleration of the digital economy process along with the pandemic process has also allowed new normals.

The Covid-19 pandemic has accelerated the transition to a more digital world. Comprehensive health and safety restrictions around the world have required economic agents to transact over digital

channels. This has increased the demand for e-commerce, online payment systems, virtual meetings, online education and other digital services. Thus, the digital skills of economic units showed a significant improvement. This development accelerated the development of the digital economy by opening the door to many technological innovations, especially working life, financial system, public services and e-commerce in the real economy, and in a sense, the pandemic period encouraged this process.

The increase in remote working as a result of the closures and the decrease in working hours have resulted in an increase in productivity in some sectors. Quarantines have also contributed to the reshaping of working life within the framework of digitalization in the post-pandemic period. Similarly, the digitalization of banking services, which are the cornerstones of the financial system, and the increase in consumers' orientation to these services have also been an important indicator of the incentive offered by the pandemic period to the digital economy. In this process, access to and inclusiveness of the financial system has increased.

KÜRESEL ÇEVRE SORUNLARI ÜZERİNE İKLİM ADALETİ YAKLAŞIMI

Climate Justice Approach To Global Environmental Issues

Mehtap TAŞDEMİR[5]

Öz

Çevre sorunları, oldukça uzun bir zaman önce bilinen bir gerçek olmasına rağmen, sorunun küresel boyutlara ulaştığının fark edilmesi ve önemsenmesi ancak 1960'lı yılların sonunda, çevresel sorunların gözle görülür bir hale gelmesinden sonra olmuştur. Sanayi devrimi sonrası hızla artan kentleşme, üretim-tüketim artışı ve sonrasında hızla gelişen teknoloji ile çevre sorunları da hızla artmaya ve giderek küresel bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Hatta çevre sorunları, ekonomik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkeleri etkilemiş ve çözülmesi gereken en büyük sorun haline gelmiştir. Ancak çevre sorunları hem kaynakların adil dağıtımı hem de sanayileşmenin olumsuz dışsallıkları, henüz tam sanayileşmemiş topluluklar üzerinde daha kötü ve eşitsiz etkiler oluşturmuştur. Bu noktadan hareketle, çevre sorunlarının adil olmayan etkisini bu toplulukları merkezine alarak sorunu çözmeyi amaçlayan iklim adaleti anlayışı ortaya çıkmıştır. Söz konusu adil olmayan etkiler ve sorunun giderilmesi için Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin (BMİDÇS) kabul edildiği 1992 yılından, bugüne iklim değişikliği müzakerenin en önemli gündemini oluşturmuştur. Günümüzde, iklim değişikliğinin bazı toplumları daha olumsuz etkileyeceği artık tartışılmaz bir gerçek olmuştur. Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (Intergovermental Panel on Climate Change-IPCC) Beşinci Değerlendirme Raporu'na ilişkin 2014 Sentez Raporu, iklim değişikliğinin oluşturduğu risklerin kırılgan toplumları, adil olmayan bir şekilde daha kötü etkilediğini ortaya koymuştur. İklim adaleti oldukça farklı adaletsizliklere temas etmesinden dolayı da adaletin farklı boyutlarını gündeme getirmiştir. Bu çalışmada, küresel çevre sorunlarının çözümüne yönelik iklim adaleti

[5] Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, tasdemirmehtap14@gmail.com

yaklaşımı ve uluslararası alanda çözümüne yönelik müzakerelerden, BMİDÇS ve Paris Anlaşması ile küresel çevre sorunlarının hangi düzeyde karşılandığının görülmesi amaçlanmıştır. Konu ile ilgili her türlü kitap, makale, tez ve bilimsel veriler incelenerek özellikle sözü geçen müzakereler ile iklim adaleti yaklaşımının soruna yaklaşımı ve sorunu çözmedeki etkisi değerlendirilmiştir. Günümüzde iklim adaleti yaklaşımı ve müzakereler, iklim değişikliği sorununun uluslararası alanda farkındalık oluşturup tüm ülkelerde, çözülmesi gereken en önemli sorun olarak görülmesine ve teorik olarak çözümler sunmasına rağmen, tüm ülkelerin katıldığı ve uzlaşarak eylemsel olarak hareket ettikleri bir yapıyı ya da oluşumu henüz oluşturamamıştır. Bu nedenle de birçok çözüm önerisinin masada kaldığı ve sorunun özde çözümlenemediği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Küresel çevre sorunları, İklim değişikliği, İklim adaleti, BMİDÇS, Paris Anlaşması.

Jel Kodu: Q54, K32, I38.

Abstract

Although environmental problems, have been known a long time ago, it was only after the environmental problems became visible at the end of the 1960s that the problem reached global dimensions and was given importance. With the rapidly increasing urbanization, production-consumption increase and the rapidly developing technology after the industrial revolution, environmental problems have also started to increase rapidly and gradually become a global problem. In fact, environmental problems have affected all countries regardless of their economic level and have become the biggest problem. However, environmental problems, both the fair distribution of resources and the negative externalities of industrialization, have created worse and unequal effects on communities that are not yet fully industrialized. From this point of view, due to the unfair effect of environmental problems, the understanding of climate justice, which aims to solve the problem by putting these communities at the center, has emerged. Climate change has been the most important agenda of the negotiation since 1992, when the United Nations Environment Convention on Climate Change (UNFCCC) was adopted in order to eliminate the said unfair effects and the problem. Today, it has become an indisputable fact that the climate change

will affect some societies more negatively. The 2014 Synthesis Report on the Fifth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change reveals that the risks posed by climate change risk exacerbating fragile societies, unfairly and unjustly. Climate justice has also achieved different dimensions of justice because it touches on quite different injustices. This type of climate justice approach to the solution of global environmental challenges and the level of global environmental challenges are expected to be met with the UNFCCC and Paris Agreement from international negotiations for a solution. All kinds of books, articles, theses and scientific aspects related to the subject were examined and the approach of the mentioned compromises and climate justice measures to the problem and their effect on the solution of the problem were evaluated. Although the world's climate justice approach and compromises are seen as the most important that in all countries should be preserved and theoretically offer solutions in order to ensure that the continuation of climate change occurs consciously in the international arena, it has not yet been able to create or build a structure in which all countries participate and act by reconciliation. For this reason, it could not be noted that many solutions remained on the table and the problems could not be resolved in essence.

Keywords: *Global environmental problems, Climate change, Climate justice, UNFCCC, Paris Agreement.*

Jel Codes: *Q54, K32, I38.*

1. Giriş

İnsanoğlu, yeryüzünde varoluşundan bu yana hayatını devam ettirebilmek için sürekli doğa ile mücadele etmiş, doğayı ihtiyaçlarına göre kullanarak onun yeniden şekillenmesine neden olmuştur. İnsanlığın ilkel dönemlerinde bu şekillendirme doğaya çok tahrip vermese de giderek doğanın yapısında geriye döndürülemez yıkımların başlamasına ve günümüzde çevre sorunları olarak adlandırdığımız sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zamanla da çevre sorunları yerel ölçekten çıkıp küresel boyutlara varan sorunlar haline gelmiş ve sanayi devrimiyle birlikte daha çok hissedilmeye başlanmıştır. Özellikle 1960'lı yılların sonrasında inkâr

edilemeyen bir gerçek olarak uluslararası alanda sorunun çözümüne yönelik çalışmalar büyük önem kazanmaya başlamıştır.

1960'lı yıllara kadar olan sanayileşme hareketleri veya politikaları dünyanın doğal kaynaklarının tüm ülkelerin sanayilerini sürekli büyütmeye yetebileceğini ve aynı zamanda doğanın sanayileşme sonucu olumsuz dışsallıkları da kendi kendine telafi edebileceği yönündeydi. Ancak hızlı nüfus artışı ve sanayileşmeyle birlikte hızlı kentleşme sonucu artan tüketim ve fosil yakıtların yoğun kullanımı, ekolojik dengenin hızla bozulmasına ve insanlığı tehdit eder boyutlara varmasına neden olmuştur. Nihayetinde küresel boyutlara ulaşan çevre sorunları, günümüzde ekonomik düzeyi ne olursa olsun tüm ülkelerde çözülmesi gereken en önemli sorun haline gelmiştir (Karabıçak, 2004:203-204).

Günümüzde, küreselleşen birçok şey gibi küreselleşen çevre sorunları da giderek daha telafi edilemeyecek boyutlara ve apaçık deneyimlenen sorunlar haline gelmiştir. Bu sorunların en önemlileri; ormansızlaşma, çölleşme, biyolojik çeşitliliğin ve hayvan türlerinin azalması, toprak, su ve hava kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi, asit yağmurları, ozon tabakasının delinmesi, kimyevi ve nükleer atıklar gibi sınır tanımayan sorunlar ekolojik küreselleşme denilen bir olguyu ortaya çıkarmıştır (Kaypak, 2011a:22). Ekolojik dengenin bozulması ile oluşan iklim değişikliği sorunu, ülkelerin yalnız başına çözemeyecekleri bir sorun haline gelmesiyle de çözüm için küresel alanda bir birlikteliğe ihtiyaç duyulduğu görülmüştür. Özellikle de 1970'li yıların başında sorunun çözümüne yönelik olarak uluslararası alanda farkındalıklar oluşmaya başlamış yeni çalışmalar ve yeni yaklaşımlar tartışılmaya başlanmıştır. Yine küresel çevre sorunlarından en öne çıkan iklim değişikliği konusu ile ilgili önemli bir yaklaşım olan iklim adaleti anlayışı sorunun çözümüne yönelik farklı bakış açısı ile çözüm arayışına yönelik bir yaklaşım olmuştur.

İklim değişikliğinin çözümüne yönelik, iklim adaleti kavramının ortaya çıkışında ve şekillenmesinde çevresel adalet kavramı başlangıç

kabul edilmektedir. Bu nedenle, iklim adaleti kavramını daha iyi kavrayabilmek için öncelikle çevresel adalet kavramından da bahsetmek gerekmektedir. Çünkü çevresel adalet, çevre politikası alanında hem fikir hem de hareket olarak iklim adaletinin kavramsallaştırılmasında büyük etki oluşturan bir söylemi ifade etmektedir. Çevresel adalet, çevresel eşitsizliğin bir sonucu olarak ortaya çıkmış, daha sonra bir hareket olarak adını oluşturan "çevre" ve "adalet" terimlerinin aynı anda kullanıldığı yeni bir kavram olmuştur. Çevresel adalet hareketinde yeşil alanlar, parklar ve diğer alanlar da hareketin ilgi alanı içerisinde yer almıştır. İklim adaletinin kaygı noktası ise, "vahşi doğa" olarak tanımlanan alan olmasa da, gündelik yaşam içerisindeki çevreye odaklanarak, insanların yaşamadığı ortamlarda tamamen dışlanmamıştır (Tatgın, 2019:105).

İklim adaleti, iklim değişikliğinin yaşanmasında en az sorumluluğa sahip olanların, iklim değişikliğinin sonuçlarından ilk ve en fazla etkilenenler/etkilenecekler olması şeklinde tezahür eden temel bir adaletsizliği dile getirmek için kullanılmaktadır. İlk defa iklim adaleti kavramı ABD'de tartışılmaya başlanmıştır ve kavramın babası olarak sosyoloji profesörü Robert Doyle Bullard kabul edilmektedir (Doğru, 2019:7). İklim adaleti yaklaşımında, söz konusu orantısız etkiler ve bunların giderilmesi, iklim değişikliğine ilişkin tartışmaların merkezinde yer almakta ve uluslararası iklim müzakerelerinin gündemini önemli ölçüde meşgul etmektedir. Yine iklim değişikliği sorunu birçok alanı olumsuz etkilediğini göz önüne sermektedir. Bu etkiler, başta tarım ve balıkçılık olmak üzere birçok faaliyette ekonomik gerilemeye, kuraklığa bağlı olarak su ve gıda güvensizliğine, aşırı hava olayları nedeniyle can ve mal kayıplarına ve iklim krizine bağlı olarak yaşanan ya da yaşanacak olan göçler olarak sıralanabilmektedir. IPCC, İklim Risk Endeksi'nden edinilen bilgilere göre, bu etkiler en çok gelişmekte olan ülkeler, küçük ada devletleri gibi kırılganlığı yüksek ancak söz konusu etkilerle başa çıkma kapasitesi açısından düşük olan kesimlerde daha da yoğunlaştığı belirtilmektedir. Ayrıca IPCC'nin İklim Değişikliği Raporu'na göre söz

konusu riskler düzensiz dağılmış ve genel olarak, tüm ülkelerdeki dezavantajlı insanlar ve bazı grupları daha çok etkilediğini ortaya koymuştur (Akkuş, 2021:109). Yine bu bağlamda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki eşitlik, hak ve sorumluluk gibi konulardaki tartışmalar da büyük ölçüde iklim adaletinin farklı boyut ve yorumları üzerine temellenmiştir.

2. Küresel Çevre Sorunları: İklim Değişikliği

Çevre, insanların ve diğer tüm canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ortamı ifade etmektedir. Ancak sadece insanlar yaşamaya çalışırken çevreye/doğaya zarar vermeye başlamış ve günümüzde çevre sorunları diye adlandırdığımız problemli bir sürece girilmiştir. Çevre sorunları en basit ifadeyle, çevrenin kendini yenileyebilmesini ve devamlılığını sağlayamamasıdır. Genel olarak çevre sorunları ise, çevrenin bilinçsizce kullanımı ya da tüketilmesi sonucunda ortaya çıkmaktadır. Bu sorunların en önemlileri; hava, su ve toprak kirliliği, erozyon, orman kaybı, endüstriyel atıklar ve nüfus artışının getirdiği aşırı üretim ve tüketim sonucu çevresel tahribat ile çarpık kentleşme olarak sayılabilmektedir.

Günümüzde artık çevre sorunları, sadece yerel bir sorun olmaktan da çıkmış ve küresel bir sorun haline gelmiştir. Yalnızca insanlığı da değil, aynı zamanda bütün canlı türlerini ve dünya yaşamını yok edecek düzeye ulaşmıştır. Kısacası, mikro boyuttan çıkıp, makro boyuta taşınmış ve küreselleşmiş çevre sorunları tüm dünya canlılarının geleceğini tehdit eder duruma gelmiştir. Küresel felaketlerle birlikte can ve mal kayıpları, maddi ve manevi zararlar milyarlarla ifade edilmeye başlanmıştır. Çevresel kirlenme ve bozulmanın yol açtığı zarar, evrensel ve yaygın bir nitelik kazanmıştır (Kaypak, 2013b:19-20). Kaçınılmaz ve geri döndürülmez bir olgu durumuna gelen küresel çevre sorunlarına karşı gösterilen yerel düzeydeki çabaların küresel boyutlara ulaşan çevre sorunlarını çözmede yetersiz kalması, artık çevresel sorunları çözmek için küresel bir iş birliği ve eşgüdümün gerekli olduğunu göz önüne sermiştir.

Aynı zamanda küreselleşen çevre sorunları sadece gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de tartışılan ve çözüm aranılan güncel bir sorun haline gelmiştir. Konu ile ilgili, Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve Avrupa Komisyonu çevre sorunlarının, giderek en önemli küresel sorunlar haline gelmekte olduğunu belirtmiştir. Yine bu örgütler, yerel düzeyde ve birbirinden kopuk çabaların; küresel ısınma, ozon tabakasındaki incelme ve biyolojik çeşitlilikteki azalma gibi küresel sorunların çözümünde yeterli olmadığını ve olamayacağını dikkatle belirtmişlerdir. Bu nedenle de küresel düzeydeki çevresel sorunların ancak tüm ülkelerin ortak işbirliği ile yapılacak eylem ve hareketlerle bir çözüm getirilebileceği öngörülmüştür (Tuna, 2008:8).

Küresel çevre sorunlarının en önemli sorunlarından biri de küresel ısınma sonucu meydana gelen ve günümüzde en önemli küresel çevre sorunu haline gelen iklim değişikliği sorunudur. Ne yazık ki yapılan araştırmalara göre insanlar iklim değişikliğinin en birinci sebebi olarak sayılmaktadır. Bu konuda, Hükümetler arası İklim Değişikliği Panelinin 2007 yılında hazırlamış olduğu 4. Değerlendirme Raporu'nda, bunun bir kanıtı olarak; insanların yapmış oldukları bilinçsizce davranışlar, küresel ısınmanın en geçerli sebebi olarak belirtilmiştir (Baykal, 2008:7).

İklim değişikliğinin en büyük nedeni olarak sayılan sera etkisi, yeryüzünde ve atmosferde tutulan ısı enerjisi, atmosfer ve okyanus dolaşımıyla yeryüzünde dağılıp uzun dalgalı yer radyasyonu olarak tekrar atmosfere geri verilmesi ile gerçekleşir. Ancak bunun bir bölümü, bulutlarca ve atmosferdeki sera etkisini düzenleyen sera gazlarınca soğurularak atmosferden tekrar geri salınır. Bu yüzden yerküre yüzeyi ve alt atmosfer ısınmaya başlar. Yerkürenin beklenenden daha fazla ısınmasını sağlayan ve ısı dengesini düzenleyen bu süreçte doğal sera etkisi oluşmaya başlar. Sonuç olarak, tüm insan faaliyetleri sonucu artan sera gazı emisyonu iklim değişikliğine sebep olur (Uluer, 2019).

İklim değişikliğine neden olan atmosferdeki insan kaynaklı sera gazı birikimlerinde sanayi devriminden beri gözlenen artış sürmektedir. Özellikle atmosferdeki birikiminin büyüklüğü, artış hızı ve artan yaşam süresi dikkate alındığında, atmosferdeki CO2 düzeyi oldukça önemli bir gösterge olmaktadır. 1958 yılından bu yana yapılmakta olan Mauna Loa ölçümlerine göre, Yerküre atmosferindeki CO2 birikimi çok hızlı bir biçimde artmaktadır. 2005 yılında yayımlanan ölçüm sonuçları göre, sanayi öncesinde yaklaşık 280 ppm iken 1958 yılında CO2 birikimi yaklaşık 315 ppm olduğu ve 2004'te ise bu birikiminin, 377.4 ppm'e ulaştığı görülmüştür. Atmosferdeki CO2 birikiminin günümüzdeki düzeyi geçmiş 420,000 yıllık kayıtlardaki doğal CO2 birikimi değişimlerinin oldukça üzerine çıkmıştır. Sera gazı birikimlerindeki bu artışlar da, Yerküre'nin uzun dalgalı ışınım yoluyla soğuma etkinliğini zayıflamasına, onu daha fazla ısıtma eğilimindeki pozitif ışınımsal zorlamanın oluşmasına neden olmaktadır. Atmosferde oluşan bu zorlamanın etkisi de, Yerküre/atmosfer ortak sisteminin enerji dengesine yapılan pozitif katkı ile "kuvvetlenen sera etkisi" durumunu oluşmasına neden olmaktadır. Bu etki de Yerküre atmosferindeki doğal sera gazları (su buharı, O3, CO2, N2O ve CH4) yardımıyla yüz milyonlarca yıldır devam eden doğal sera etkisinin kuvvetlenmesine sebep olmakta (Türkeş, 2008:31-32) ve artık günümüzde tartışılmaz bir gerçek olan iklim değişikliği sorununa neden olmaktadır.

Diğer bir ifadeyle de küresel iklim değişikliği, fosil yakıtların aşırı kullanımı, toprağın işleyiş şeklinin ve kullanımının değişikliği, ormansızlaştırma, çölleştirme ve yoğun sanayi süreçleri gibi insan etkinlikleriyle atmosfere salınan sera gazı birikimlerindeki hızlı artışın doğal sera etkisini kuvvetlendirmesi sonucunda Yerküre'nin ortalama yüzey sıcaklıklarındaki artışı ve iklimde oluşan değişiklikler şeklinde de ifade edilebilmektedir (Davarcıoğlu, 2018:2). Bugün gelinen nokta itibariyle de iklim değişikliği; doğal çevreden, kentleşmeye, kalkınmadan ekonomiye, teknolojiden, tarım, gıda, temiz su kaynaklarına, sağlık ve insan haklarına kadar hemen hemen

hayatımızın her safhasını etkilemektedir. Bu nedenle de bu ve benzeri diğer sorunlara, gerek yerel, gerek bölgesel ve gerekse de uluslararası düzeyde yönetimlerin çözüm getirebilmek için çabalarını arttırmalarını zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda iklim değişikliği sorununu küresel doğasının, ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklarına ve sosyal ve ekonomik koşullarına uygun olarak çözüm getirebilmek için, diğer bir kaynakta (United Nations, 1992:1) belirtildiği gibi 16 Haziran 1972'de Stockholm'de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu kabul edilmiştir. Deklarasyon, tüm ülkeler tarafından mümkün olan en geniş işbirliğini, etkili ve uygun bir uluslararası katılımın sağlanması amacını taşımaktadır. Daha sonra iklim değişikliğine yönelik İklim Değişikliği Rejimi çalışmaları ilki 1995 yılında Berlin'de, sonuncusu ise 2010 yılında Cancun'da yapılmıştır. Yine 2008 yılında başlayan Kyoto Protokolü birinci yükümlülük dönemi, 31 Aralık 2012 tarihi itibariyle sona ermiştir, ancak günümüzde süreç, iklim rejiminin 2012 yılı sonrası dönemine ilişkin müzakereler olarak devam etmektedir. İklim değişikliği sorunu ile uluslararası düzeyde mücadele edilme sürecine yönelik temel ilkelerin belirlenmesi ve başlıca yükümlülüklerin ortaya konulması BMİDÇS ile hazırlanmıştır. Kyoto Protokolü ile de bu yükümlülükler somut ve ayrıntılı bir hale getirilmiştir. Aynı zamanda Kyoto Protokolü ile salım indirim yükümlülükleri belirlenmiş ve uygulanma konularına yönelik mekanizmaların genel çerçevesi çizilmiştir. Söz konusu yükümlülüklerin yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesi açısından da düzenlemeler yapılmıştır. Bu bakımdan, Kyoto Protokolü de aslında çerçeve bir belge niteliğine sahip olmaktadır (Anlar Güneş, 2011:70). Kyoto Protokolü'nde yükümlülüklere ilişkin temel başlıklar ise Taraflar Konferansı (TK) kararlarıyla yerine getirilmektedir.

Yine Kyoto Protokolü'nde yer alan, "Ortak Fakat Farklılaştırılmış Sorumluluk" ilkesinin bir gereği olarak, salım indiriminde öncelikli sorumluluk öncelikle gelişmiş ülkelere verilmiştir. Gelişmiş ülkelerin durumunun gelişmekte olan ülkelerle dengelenmesi ve salım indirim

hedeflerini tutturmalarına yardımcı olması için de, "Ortak Yürütme, Salım Ticareti ve Temiz Kalkınma" şeklinde esneklik mekanizmaları oluşturulmuştur. Ancak pazar mekanizmalarına dayalı ve geniş bir ekonomik faaliyet alanını kapsayan Kyoto Protokolü, özel sektörü doğrudan ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Bu nedenle de hükümlerini uygun bir şekilde uygulayanlar için yüksek maliyetlere sebep olmaktadır. Bu da sorumluluklarını yerine getiren özel sektör muhatapları açısından ne yazık ki haksız rekabet koşulları ortaya çıkarabilmektedir (Anlar Güneş, 2011:71).

İklim değişikliğine yönelik Birleşmiş Milletler'e bağlı Dünya Meteoroloji Örgütü ve Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından 1988 yılında, (Yeşil Direniş, Ekoloji ve Yaşam Gazetesi, 2019); (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022) "insan faaliyetlerinin neden olduğu iklim değişikliğinin risklerini değerlendirmek üzere kurulmuş" Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC)'nin 2018'de açıkladığı 1,5^{o}C Küresel Isınma Özel Raporu'na göre dünyanın "İklim Krizi"nden çıkabilmesi için sıcaklık artışı 1, 5 derece altında tutulmalı ve sera gazı emisyonlarının 12 yıl içinde yarı yarıya azaltılması gerekmektedir. Aksi takdirde 2030-2050 yılları arasında sıcaklığın 2 derece artması durumunda iklim değişikliğinden etkilenecek olan ekosistemlerin boyutunun 2 kat artacağını belirtmiştir.

Yine rapora göre, sera gazı emisyonlarının azaltılmaması durumunda küresel ısınma 2030 ile 2052 yılları arasında yaklaşık 1,5^{o}C sınırını geçecektir. Bu sınır, (1,5^{o}C sınırı) ki "sürdürülebilir kalkınma" ve "yoksulluğu önleme" için oldukça kritik bir öneme sahiptir. Çünkü küresel ısınmayı 1,5^{o}C ile sınırlandırmak hem ekolojik sistemler hem de yaşam alanları üzerindeki birçok olumsuz ve kalıcı etkinin önlenmesi anlamına gelmektedir. Bu nedenle de bu sınırı geçmemek için küresel emisyonları 2030 yılında 2010 yılına göre %45 azaltmalı ve 2050 yılında ise net sıfır emisyona ulaşmak gerekmektedir (Yeşil Direniş, Ekoloji ve Yaşam Gazetesi, 2019); (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2022). İstenilen amacı gerçekleştirebilmek için de

tarım, sanayi, enerji, bina, ulaşım, şehirlerde vb. alanlarda hızlı, geniş, kapsamlı ve etkili dönüşümler yapılması gerekmektedir.

3. İklim Değişikliği Sorunu Üzerine İklim Adaleti Yaklaşımı

İnsanlık tarihinin toplumsal erdemlerinin en eskisi olan adalet kavramı, kişilerin temel haklarının korunması, sürekli bir biçimde ülkeler ve dünya düzeyinde ve somut koşullarda gereklerinin gerçekleştirilmesi istemi olarak ifade edilebilmektedir. Bu bağlamda üst bir ilke olarak karşımıza çıkan adalet kavramı, toplumsal ve politik ilişkilerin düzenlenmesini belirleyen ilkeleri, tüm tarihsel zaman dilimi içerisindeki somut koşullara insan hakları düşüncesi temelinden bakarak türetmek istemektedir (Gürbüz, 2021:178).

İklim adaleti bağlamında, adalet kavramının önemli boyutu ise ekolojik adalettir. Ekolojik adalet, ulusal kimliği veya geliri ne olursa olsun hiç kimsenin adil olmayan bir şekilde yük taşımaya zorlanamamasını, çevreye yönelik düzenlemelerin uygulanması bakımından herkese hakkaniyetli davranılması gerektiği şeklinde ifade eder. Ekolojik adalet, çevrenin hem faydalarının hem de risklerinin dağıtımında hakkaniyetin sağlanmasına öncelik ve önem verir. Çevre sorunları açısından ise adalet, esas olarak çevreyi ve kaynakları kullanmanın getirdiği faydaların adil paylaşımı olmaktadır. Ekolojik adalet, sadece bugünkü ve gelecek nesilleri değil, aynı zamanda insan dışı varlıkları ve ekosistem süreçlerini de içine dahil etmektedir (Demirci, 2013:187).

1980'lerde Birleşik Devletlerde ortaya çıkan Çevresel Adalet Hareketi'nin bir uzantısı olarak ortaya çıkan İklim Adaleti Hareketi, küresel ölçekte oldukça hızlı bir şekilde geniş bir tabana yayılmıştır. İklim adaleti yaklaşımı, iklim adaletine yönelik tartışmaların sivil platformunu oluşturan bir iklim adaleti hareketi olmuştur. Hareket, gerek söylemin şekillendirilmesinde gerekse de bu söylemin resmi platformlara taşımada üstlendiği rolle söyleme ilişkin taleplerin belirlenmesi açısından önemli bir kaynak oluşturmuştur. Hareket, sadece iklim adaleti savunucularını değil, aynı zamanda yerli halkları,

doğa korumacıları, neoliberal politika ve kapitalizm karşıtlarını da bünyesinde barından esnek ve kapsayıcı bir yapıya sahiptir olmuştur. İklim Adaleti Hareketi, yürüyüş, direniş, gösteri, protesto, toplantı vb. yöntemlerle iklim adaletsizliğine dikkat çekerek, resmi müzakereleri etkilemeye ve hareketin talepleri ile uyumlu yasal çıktılar üretilmesini sağlama amacıyla çalışmaktadır (Demirci, 2013:188). Bu nedenle de hareket, özellikle BMİDÇS Taraflar Konferanslarının (TK) hemen öncesinde ya da TK'nın hazırlık toplantıları sürecinde yoğunlaşmaktır.

İklim Adaleti Hareketi, müzakereler nezdinde sesini ilk defa 2000 yılında, Hollanda'nın Lahey kentinde yapılan 6. TK'ya paralel olarak düzenlenen İklim Adaleti Zirvesi ile duyurmayı başarmıştır. Daha sonra hemen hemen bütün TK toplantıları öncesinde ve sonrasında geniş kapsamlı eylemler düzenlemişlerdir. Eylemler sonrasında İklim Adaleti Hareketi'ne ilişkin talepleri yansıtacak üç temel belge ele alınmıştır. Bunlar; 2002 Bali İklim Adaleti İlkeleri, 2010 Cochabamba Halklar Anlaşması ve 2013 Durban İklim Adaleti Diyaloğu Deklarasyonu olmaktadır. Bali İklim Adaleti ilkeleri, iklim değişikliğinin insan hakları ve çevresel adaletle olan bağlantısını ortaya koymak amacıyla, Kuzey ve Güney ülkelerinden bir grup sivil toplum kurumu tarafından oluşturulan uluslararası bir koalisyonca hazırlanmış ve 2002 yılında Johannesburg'ta gerçekleşen Dünya Zirvesi'ne sunulmuştur (Kaya, 2017:92). İlkeler Bildirgesi'nin ilk maddesi olan iklim adaleti ilkesi, tüm toplulukların iklim değişikliğinin etkilerinden ve diğer çevresel bozulmaların etkilerinden uzak şekilde yaşama hakkına sahip oldukları ilkesini kabul etmesi şeklindedir. Bildirge, aynı zamanda iklim adaleti kapsamında yerli halkların temsil hakkına, özel şirketler tarafından desteklenen piyasa temelli çözümlerin reddine, gelişmiş ülkelerin gelişmekte olan ülkelere ekolojik borçlu olmalarına ve bu borçla ilgili olarak kusursuz sorumluluğa tabi olmaları gerektiği şeklindedir. Yine çevresel sorunlar sonucu oluşan kayıp ve zararların söz konusu bu ülkeler tarafından karşılanması gerektiğine de dikkat çekmektedir. Genel olarak, Bildirge iklim adaleti ile doğanın ticarileştirilmesine diğer bir ifadeyle de

metalaştırılmasına karşı çıkarak, yerli halkların kendi kültürlerinin, yaşamlarının, kaynaklarının ve kaderlerinin hâkiminin kendilerinin olması gerektiğini vurgulayarak bu toplulukların öz belirlenim haklarını onaylamaktır (Kaya, 2017:93).

İklim adaleti arayışı ve tartışmalarında İklim Adaleti Hareketi (Climate Action Network) CAN bu alanda yapılan ve koordinasyonsuz olarak hareket eden birçok iklim hareketini bir çatı altında toplamıştır. Doğayı ve gelecek nesilleri iklim değişikliği sorununda sosyal, ekonomik ve siyasi alanlarda iklim adaletinin sağlanması için birçok çalışmalar yapmıştır. BM İklim Değişikliği Taraflar Konferansında (COP) soruna yönelik bütün ülkeleri sorumluluk altına alacak kararların alınmasını sağlamaya çalışmıştır. Bu konferanslardan Kasım 2021'de Glasgowda düzenlenen COP 26'da hareket, taleplerini ulusal/uluslararası düzeylerdeki karar alıcılara yönelterek iklim krizine karşı acil eylem planlarının adil bir biçimde uygulanmaya koyulmasını istemiştir. Yine bugünkü ve gelecek nesiller için felaket getirecek küresel değişimlerin kontrol altına alınması ve sıcaklık artış seviyesinin aşağılara çekilmesi gerektiği, ancak bunları yaparken de etik olarak adalet ve eşitlik kavramlarının göz ardı edilmemesi bir zorunluluk olarak görülmüştür (Demir, 2022:67).

Ancak iklim değişikliği sorununun çözümünde, iklim adaletinin sağlanmasına yönelik bazı eleştiriler yöneltilmektedir. Bu görüşlerden biri, taraflar arasında nesiller arası ve nesiller içi (devletlerarası) sorunu olmaktadır. Çünkü iklim değişikliği sorununda hem sebep hem da sonuç ilişkileri zaman ve mekân açısından dağınıktır. Sorun, nesiller arası adalet meselesi olarak görüldüğünde ilgi alanı, iklim değişikliğinin getirdiği mevcut yüklerin ve faydaların bugünkü nesillerle gelecek nesiller arasında nasıl paylaştırılacağıdır. Bu bağlamda, bazı çevrecilere göre bugünkü nesillerin karbondioksit emisyonunu artırarak, gelecek nesillerin ciddi iklim felaketlerine maruz bırakılması hem adil hem de ahlaki değildir (Demirci, 2013:191). Esasında bugünkü nesillerin gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya

bırakma sorumluluğu vardır ve bu yönde de hareket edilmelidir. İkinci görüş ise, nesiller arası belirsizlikler olarak, "mütekabiliyetin olmaması" ve "özdeşsizlik" sorunu ileri sürülmektedir. Bu adalet anlayışına göre, iklim adaletinde dağıtım, katkılara göre yapılmalıdır. Yani mütekabiliyet (karşılıklılık) temelli adalet anlayışında yalnızca başkalarının refahına katkıda bulunan bireyler dağıtımda adil pay sahibi olmayı hak etmiştir. Bu açıdan adil dağıtım, katkılara göre yapılmalıdır, ancak farklı nesiller arasında doğrudan karşılıklı faydalı işlemler olmadığı için kuşaklar arası böyle bir adaleti gerçekleştirmek de mümkün olamamaktadır. Diğer yandan özdeşsizlik sorunu da henüz çözüme kavuşturulamamıştır. Çünkü adalet meselelerinde gelecek nesiller geçmişteki davranışlardan dolayı haklarının ve çıkarlarının ihlal edildiğini gelecekte ileri süremektedirler (Demirci, 2013:193).

Yine iklim değişikliğinin yol açtığı eşitsizlik ve adalet çerçevesinden esas alınacak olan dağıtımda adalet ölçütünü belirleme, yük paylaşımı ve kaynak paylaşımı son derece önemli olmaktadır. Ülkeler açısından iklim değişikliğinde temel sorun, sera gazları emisyon artışını sınırlamak ve sorumluluğunu dağıtmak olmakla birlikte, pratikte Kyoto ile yapılmaya çalışılan karbondioksit emisyon haklarını adil olarak paylaştırmaktır. Ancak hak ve sorumluluk paylaşımında taraf ülkeler farklı tavırlar sergilemektedir. Her ülke emisyon hakkını yükseltmek isterken aynı zamanda emisyon indirim sorumluluğundan da kaçınmaktadır. Yine tüm sera gazlarının indirime tabi tutulması ile yalnızca karbondioksit emisyonunun indirime tabi tutulması da ülkelerin yükümlülükleri açısından oldukça farklılıklara sebep olmaktadır. Diğer yandan, sorumlulukları bir yana bırakıp yalnızca haklar üzerinden paylaşım yapmanın da sorunun çözümüne katkı sağlayacağı şüphelidir. Bu bağlamda Hayward, "emisyon hakkı diye temel bir hak olamaz, çünkü kirletme hakkı diye bir insan hakkı olamaz. Tam aksine, insanların kirlilikten uzak temiz bir çevrede yaşama isteği, bir insan hakkıdır. Bu nedenle de

paylaşılması gereken emisyon hakları değil, emisyon üretiminden elde edilen faydalardır" (Demirci, 2013:194), şeklinde ifade etmiştir.

Genel itibariyle, 1992 BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, iklim değişikliğine karşı mücadeleyi özellikle iklim adaleti açısından sorumluluğu iki ülke grubu arasında bölmüştür. Sözleşme, bu ayrımı, "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" ülkeler şeklinde yapmıştır. Sözleşme, gelişmiş ülkelerin, çevre sorunlarının çözümünde adil sorumluluğun sağlanması için öncülük yapması gerektiğini vurgulamıştır. Ancak gelişmekte olan ülkeler, sıklıkla gelişmiş ülkelerin yeterli düzeyde liderlik yapmadıklarını dile getirmişlerdir. Diğer yandan gelişmiş ülkeler de dünyanın, 1992'den beri oldukça değişmiş olduğunu ve bazı "gelişmekte olan ülkelerin" artık onlar kadar ve hatta belki onlardan daha zengin olduğunu söylemişlerdir. Bu bakımdan gelişmiş ülkeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin rol ve tanımlarının her dönem/zaman için sabitlenmesi gerektiği fikrini kabul etmemektedirler (Yanardağ ve Bozkurt, 2017:90). Bu nedenle de iklim değişikliği konusunda sorumlulukların adil dağıtımı sorunu çözümlenemediği gibi ileride daha da karmaşık bir hale geleceği de aşikâr bir sorun olmaktadır.

4. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS)

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği müzakere süreci 21 Aralık 1990'da "BM Genel Kurulu'nun 45/212 nolu kararıyla "Hükümetlerarası Görüşme Komitesi (INC/HGK)" ile başlamıştır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Dünya Meteoroloji Örgütü'nün (WMO) 1988'de ortaklaşa kurduğu Hükümetlerarası İklim Değişikliği Panelinin (IPCC) insan kaynaklı faaliyetlerin neden olduğu küresel ısınmanın iklim üzerindeki olumsuz etkilerine karşı duyarlılığın bir göstergesi olarak Rio'da Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı düzenlenmiştir. 1992 yılının 3-14 Haziran tarihleri arasında gerçekleştirilen ve "Rio Dünya Zirvesi" olarak da adlandırılan bu konferansta Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği

Çerçeve Sözleşmesi imzaya açılmıştır (Uluer, 2019). Sözleşmeye Mart 2021 itibariyle 191 üye anlaşmaya taraf olmuştur. Anlaşmayı imzalamayan beş üye devlet vardır. Bunlar; Eritre, İran, Irak, Yemen ve Libya'dır. Bunların içinde en büyük emisyon kaynağı olarak görülen İran'dır. Yine anlaşmaya taraf olan, Amerika Birleşik Devletleri 2020'de anlaşmadan çekilmiş, ancak 2021'de yeniden sözleşmeye taraf olmuştur (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2022).

Müzakerede ele alınan üç önemli konudan biri iklim değişikliği sorunu olmuştur. Diğerleri ise; çölleşme ve biyolojik çeşitliliktir. Sözleşmenin 2. maddesi amaç kısmını, 3. maddesi ilkelerini ve 4. maddesi ise yükümlülükler şeklinde düzenlenmiştir. Sözleşmenin genel amacı "atmosferdeki sera gazı birikimlerini, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan etkilerini önleyecek bir düzeyde tutmayı başarmak" olmaktayken; sözleşmenin ilkeleri ise; eşitlik ilkesi, ihtiyatlılık ilkesi, sürdürülebilir bir kalkınmayı destekleme ve ortak ama farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler ilkesi olarak belirtilmiştir. İlgili sözleşmenin 2. 3. ve 4. maddeleri yükümlülükleri belirlerken aynı zamanda taraf ülkeler için ortak yükümlülükler, gelişmiş ve gelişmekte ülke ayrımını da belirlemiştir. Taraf ülkeler için yükümlükleri içeren bu durum üç şekilde tasnif edilmektedir: a) Tüm tarafları bağlayıcı yükümlülükler b) EK-I taraflarının yükümlülükleri. c) EK-II taraflarının yükümlülükleri şeklinde olmaktadır. Ek-I tarafları; 1992 yılında OECD'ye Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne üye olan sanayileşmiş ülkeler, Rusya Federasyonu, Baltık Devletleri ve birçok Orta ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan 40 ülkeyi ve (ekonomisi geçiş sürecinde ülkeler) EİT ülkelerini kapsamaktadır. Ek-II tarafları ise; EİT ülkeleri dışındaki, OECD'ye üye olan 24 ülke ile AB'den oluşturmaktadır. Sözleşme ile tüm taraflara sera gazı azaltışına yönelik uygun politikalar izlenmesi konusunda yükümlülükler getirilmiştir. Ek-I taraflarına, sera gazı salımlarını 1990 yılı seviyelerine indirmeleriyle birlikte, salınımlarını sınırlamaya yönelik önlemler almaya ve yutaklarını iyileştirmeye yönelik politika geliştirmeleri konusunda da yükümlülükler

yüklemiştir. Ek-II taraflarına ise, gelişmekte olan ülkelerin sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirebilmeleri konusunda, onlara gerek mali ve gerekse de teknolojik destek sağlamaları noktasında yükümlüler getirmiştir (Öztürk ve Öztürk, 2019:531).

İklim değişikliğine yönelik toplantılara devam eden Birleşmiş Milletler (BM) İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 27. Taraflar Konferansını (COP27), Mısır'ın Şarm el-Şeyh şehrinde 6 Kasım 2022 tarihinde başlamıştır, ancak yoğun geçen görüşmeler/tartışmalar nedeniyle planlanan tarihten 2 gün gecikmeli olarak 20 Kasım 2022 tarihinde tamamlanabilmiştir. Konferansta toplam 197 ülkeden yaklaşık 35 bin katılımcı yer almıştır. Konferansın gündem maddeleri, gelişmekte olan ülkelere yönelik iklim fonu taahhüdü, iklim değişikliğine uyum ve sera gazı emisyonları azaltım planları gibi başlıklar yer almıştır. Ancak Rusya-Ukrayna arasındaki savaş, küresel çaptaki yüksek enflasyon oranları ve enerji tedarik sıkıntısı gibi büyük boyutta insani ve ekonomik krizlerin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmesinden dolayı COP27 kapsamında önemli adımlar atıldığına dair olumlu görüşlerin yanında, alınan kararların iklim değişikliği ile mücadele için yeterli seviyede olmadığına yönelik eleştiriler de dile getirilmiştir.

Konferans sonucunda, karara varılan konularla ilgili bir taslak sonuç bildirgesi yayınlanmıştır. Bildirgede, bir önceki yıl düzenlenen COP26'da alınan birçok karar tekrar edilmiş, Paris Anlaşması ve Glasgow İklim Paktı'nda alınan kararların önemine tekrardan vurgu yapılmıştır. Ayrıca tüm taraf ülkelerin ulusal katkı beyanlarını yeniden gözden geçirmeleri talebi yinelenmiştir. Yine Atmosferdeki sıcaklık artışının 2 derece yerine 1,5 derece ile sınırlı tutulmasının, iklim değişiminin olumsuz etkilerini önemli düzeyde azaltacağı belirtilmiştir. Bu hedefi gerçekleştirmek için de daha fazla çaba sarf edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bu nedenle de sıcaklık artışının 1,5 derece ile sınırlı kalabilmesi için küresel sera gazı emisyonlarında 2019 yılındaki seviyeye oranla 2030 yılına kadar %43

oranında azaltım yapılması gerektiği teyit edilmiştir (immib.org.tr.cop27-27taraflar-konferansı).

Konferansta alınan kararlar arasında en dikkat çekici husus ise, gelişmekte olan ülkelerin iklim değişikliği sonucunda maruz kaldıkları kayıp ve zararları tazmin edebilmek için bir fon kurulması talebi olmuştur. Afrika ülkeleri başta olmak üzere gelişmekte olan ülkeler iklim değişikliğinden kaynaklanan hem ekonomik hem de beşeri birçok sorun ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu açıdan kayıp ve zararlarının karşılanması için oluşturulması planlanan bu fon, bu süreçte tarihi bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Dikkat çeken bir başka önemli husus ise; taslak metinde "kömür enerjisinin kademeli olarak azaltılmasına yönelik tedbirlerin hızlandırılması ve verimsiz fosil yakıt sübvansiyonlarının aşamalı olarak kaldırılarak rasyonalize edilmesi" ve "enerji karışımında yenilenebilir enerjinin payının artırılmasının" önemi vurgulanmıştır. Ancak kömür başta olmak üzere fosil yakıt tüketiminin aşamalı olarak sonlandırılması çağrısının metinde yer almaması" ise oldukça dikkat çekmiştir (immib.org.tr.cop27-27taraflar-konferansı).

Konferansta ele alınan diğer bir konu olarak da gıda krizi ön plana çıkmıştır. Özellikle Rusya-Ukrayna arasında devam eden savaşın gıda endüstrisine yönelik riskleri artırdığı bir dönemde, iklim değişikliği ile mücadelenin önemli bileşenlerinden gıda güvenliği COP27'de görüşülen önemli konular arasında yer almıştır. Konferans sonunda, 275 hükümet, çok uluslu şirketler, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerin de çabalarıyla "yeşil tarım" uygulamaları için 8 milyar dolardan daha fazla bir kaynak ayrılması kararı alınmıştır. Böylece "Yeşil Tarım Fonu" ile çiftliklerin ve çiftçilerin iklim değişikliği ile mücadeleye uyum sağlaması ve küresel gıda güvenliğinin artırılması amaçlanmıştır (immib.org.tr.cop27-27taraflar-konferansı).

28. Taraflar Konferansı (COP28) ise 2023 yılı Kasım ayında Birleşik Arap Emirlikleri'nde düzenlenmesi planlanıyor.

5. Paris İklim Anlaşması

Paris Anlaşması, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS) kapsamında, iklim değişikliğinin azaltılması, adaptasyonu ve finansmanı hakkında 12 Aralık 2015'te imzalanmış ve 21. Taraflar Konferansı'nda (COP 21) 2020 yılı sonrası iklim değişikliğinin çerçevesini oluşturmuştur. Aynı zamanda Paris Anlaşması içeriği bakımından her yönüyle de tarihi bir anlaşma özelliğine sahip olup, yerel, ulusal, bölgesel, küresel ölçekte toplumları, ekonomileri ve çevreyi temelden değiştirebilecek niteliğe sahip olmaktadır (Karakaya, 2016:1). Anlaşma ile ilk kez tüm ülkeler küresel ölçekte sera gazı emisyon azaltımında taahhütte bulunmuşlardır. Sera gazı emisyonlarının %55'inden sorumlu bulunan en az 55 Taraf ülke tarafından onaylanması sonucunda 4 Kasım 2016 itibariyle yürürlüğe girmiştir ve bu açıdan da kabulünün üzerinden 1 yıl geçmeden onaylanan ilk küresel anlaşma olmuştur (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Günümüz itibariyle de 197 taraf ülkeden 187'si Paris anlaşmasını onaylamıştır.

Paris Anlaşması iklim değişikliğine karşı uluslararası işbirliğini farklı bir yoldan sürdürmeye çalışmaktadır. Bu amaçla da anlaşma, sözleşmenin ekler sistemi ve özellikle de Kyoto Protokolü ile kurulan yapının küresel emisyonlarda en yüksek paya sahip olan Amerika Birleşik Devleti ve Çin gibi önemli tarafların emisyonları azaltım eyleminin dışında kalmasına yol açtığı için etkili olmadığı savından yola çıkılarak, tüm tarafları azaltım eyleminde ortak etmek amacıyla yeni bir işbirliği çerçevesi oluşturmuştur. Anlaşma, temel olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne dayanmaktadır ve Kyoto Protokolü'nün sona erme tarihi olan 2020 sonrası iklim değişikliği rejimini düzenlemeyi amaçlamaktadır (İklim Değişikliği Başkanlığı, 2022).

Paris Anlaşması, BMİDÇS ile karşılaştırıldığında en belirgin özelliği ise tüm ülkelerin katılımlarına dayanan bir sistemin öngörülmüş olmasıdır. Anlaşma, iklim değişikliğiyle mücadele konusunda

gelişmiş ve gelişmekte olan ülke sınıflandırmasına giderek, tüm ülkelerin "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve göreceli kabiliyetler" ilkesi nezdinde sorumluluk üstlenmesi anlayışına dayandırılmıştır (Bozoğlu, 2018:66). Ancak gelişmiş/gelişmekte olan ülke sınıflandırılmasının yapılabilmesi için bir kıstas belirlenmemiş ve herhangi bir farklılaştırılmaya da gidilmemiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019). Anlaşma'nın amacı, küresel ısınmayı sanayi devrimi öncesine göre 2°C'nin oldukça altında ve hatta 1.5°C ile sınırlamayı hedefleyen uzun vadeli bir hedefi vardır. Bu hedefle fosil yakıt (petrol, kömür) kullanımının giderek azaltılmasını ve yenilenebilir enerjiye daha çok yönlenilmesi gerektiğini belirtmiştir (Bozoğlu, 2018:67).

Yine Paris Anlaşması uyarınca, her ülke küresel ısınmayı azaltmak için üstlendiği katkıyı belirlemeli, planlamalı ve düzenli olarak raporlamalıdır. Fakat hiçbir mekanizma, bir ülkeyi belirli bir tarihe kadar belirli bir emisyon hedefi koymaya zorlayamamaktadır. Diğer yandan her ülke önceden belirlenmiş hedeflerin ötesine geçme çabasında olmalıdır. Ancak, 1997 Kyoto Protokolü'nün aksine, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ayrım bulanıktır, bu nedenle gelişmekte olan ülkeler de emisyon azaltma planlarını sunmaları gerekmektedir (Bozoğlu, 2018:68).

Paris Anlaşması, ülkelerin ulusal şartlarına uygun bir şekilde hazırladıkları ve BMİDÇS Sekretaryasına sundukları emisyon azaltım beyanlarını (Ulusal Katkı Beyanı) baz almakta ve ülkeleri 5 yılda bir kendi beyanlarını iyileştirmeye davet emektedir. 2015 yılı Ekim ayı sonunda BMİDÇS sekretaryasına sunulmuş olan beyanlar 4 ana grupta toplanmaktadır:

1) Mutlak azaltım: Belli bir yıldaki emisyon seviyesi referans alınarak, hedef yıldaki emisyonların bu seviyenin altına indirilmesi amaçlanmaktadır.

2) Tavan emisyon yılı: Ülkelerin ulusal emisyonlarının öncelikle en üst seviyeye (tavan) ulaşacağı yılın belirlenmesi ve bu yıldan itibaren emisyonların azaltılması yönünde çalışmaların yapılması.

3) Referans senaryodan azaltım: Ülkelerin halihazırdaki politikaları altındaki emisyon seviyelerini referans senaryo olarak kabul etmesi ve daha sonraki emisyon oranlarının bu senaryodaki seviyenin de altına indirmeye çalışmaları.

4) Emisyon yoğunluğu hedefi: Ülkelerin yılık olarak birim ekonomik çıktı başına ürettikleri emisyonların belli bir seviyeyi geçmeyeceğine ya da bu yoğunluğun azaltılacağına dair hedeflerin açıklanması şeklinde olmaktadır.

Ancak ülkelerin ne zaman ve ne kadar sera gazı azaltım taahhüdünde bulunacağına Ulusal Katkı Beyanı çerçevesinde kendileri karar verebilirler. Bu nedenle de Paris Anlaşması konu ile ilgili bir yaptırım uygulama ya da emisyon azaltımının belli bir seviyede tutulmasını zorunlu tutma gibi bir mekanizması bulunmadığını gösteriyor (Özenç, 2021:1). Bu açıdan da iklim değişikliğinin etkisini azaltmak ya da İklimi korumak için emisyonların belli bir orana azaltılması ve fosil yakıtların kullanılmaması ya da azaltılması yönünde anlaşmanın zorlayıcı unsuru olmaması nedeniyle Anlaşma'nın şartlarının yerine getirilmesinde bağlayıcılığını ne yazık ki sağlayamıyor.

Paris Anlaşması'nda gelişmiş ülkelerin, gelişmekte olan ülkelere sera gazı salınımlarının azaltılmasında öncülük etmesi ve iklim değişikliğinin sonuçlarına uyum konusunda maddi destek sağlayacağı da yine anlaşmada yer almıştır. Ayrıca sera gazı emisyonlarının azaltılması, iklim değişikliğine uyum, zarar, kayıp, finans, teknoloji geliştirme ve transferi, uygulamaların ve desteklerin şeffaflığı, küresel envanter vb. uygulamaların ve uyumun kolaylaştırılması gibi başlıklar da yer almaktadır. Aynı zamanda Kyoto Protokolü'nün bitiş yılı olan 2020 yılı öncesinde neler yapılacağı, bütçe, idare ve taraf olmayan paydaşlar konularını da kapsamıştır. Ancak, Zirve'de yoğun tartışmalar yapılmış ve daha önce Kopenhag'da yaşanan hayal kırıklıklarının benzerinin oluşmasından korkulmuştur. Yine anlaşmanın son günde sağlanması nedeniyle de konunun tam olarak

görüşülememesine ve bir karara bağlanamayarak belirsizliği olan alanların olmasına ve anlaşmaya dair eleştirilerin artmasına bir gerekçe oluşturmuştur. Anlaşma'nın sürece en önemli katkısı ise, tüm emisyonların yaklaşık %98'inden sorumlu tutulan 189 ülkenin sunduğu ulusal iklim planları (ulusal niyet beyanları) INDC (Intended Nationally Determined Contributions) ile iklim değişikliği ile mücadele bir küresel çaba haline gelmiştir (Bozoğlu, 2018:69).

Yine Paris Anlaşması'nın nasıl uygulanacağına dair hususları içeren Paris Anlaşması Çalışma Programı (Kural Kitabı) 31 Ekim-13 Kasım 2021 tarihleri arasında Birleşik Krallık'ın (BK) ev sahipliğinde yapılmış ve Glasgow'da düzenlenen 26.Taraflar Konferansında (COP 26) tamamlanmıştır. Tamamlanan bu Çalışma Programı ile 2020 sonrası iklim rejimini düzenleyen Paris Anlaşması'na işlevsellik kazandırılmıştır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2019).

6. Sonuç

Küresel ısınma ve iklim değişikliği, dünyayı tehdit eden çevre sorunlarının başında gelmektedir. Küresel ve bölgesel anlamda bir takım etkilerinin ortaya çıkacağı beklenen küresel iklim değişikliğinin en büyük etkileri; tarım, orman, temiz su kaynakları, deniz seviyesi, enerji, insan sağlığı ve bio çeşitlilik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Ayrıca dünyanın her yerinde henüz tam anlamıyla yaşanmamış olsa da, ekonomik, ekolojik ve sosyal yaşamda bir takım zincirleme etkilere neden olacak olması, küresel iklim değişikliğine karşı gerekli önlemlerin alınmasında, tüm ülkelerin, uluslararası işbirliğine gerekli duyarlılığı göstermesini gerektirmektedir (Doğan ve Tüzer, 2011:21). Yine iklim değişikliği sorunun birçok aktörün katılımları, ortak bir eşgüdüm ve uzlaşı çerçevesinde çözülebileceği düşünülmektedir. Ancak birçok konferans düzenlenmesine, raporlar yayımlanmasına, STK'ların çalışmalarına rağmen henüz sorunların bir çözüme kavuşamadığı ve dünyanın giderek daha da problemli bir yapıya dönüştüğü görülmektedir. Sorunun uluslararası alanda çözümüne yönelik yaklaşık 60 yıllık süreçte çevre sorunlarının politikleşmesi ile

devletlerin de soruna yaklaşımlarını politikleştirdikleri ve yalnızca kendi menfaatleri doğrultusunda işbirliğine gittikleri ve hatta bu doğrultudaki organizasyon ve faaliyetlerin içerisinde yer aldıkları gizlenemez bir gerçek olmuştur. Bu da sorunun çözümünde çabaların içselleştirilerek özde çözümler sağlamasını engellemektedir. Sonuç olarak, neredeyse tüm devletler sürdürülebilir kalkınmanın yanında daha yeşil çevre sloganını benimsemiş olmalarına rağmen, ne yazık ki çözüm çabaları somut sonuçlar üretemeyip eleştiriler ciddi boyutlara ulaştığında küresel çevre sorunları yine "low politic" seviyesine inmektedir. Bu duruma en iyi örnek olarak da ABD'nin Kyoto Protokolünü imzalamaması gösterilebilir (Tarhan, 2018:167). Bu sebeple de küresel çevre kirliliği ile çevreye verilen zararların engellenmesi de her geçen gün daha da zor bir hal almaktadır.

Yine özellikle sera gazları çerçevesinde, karbon emisyonunun azaltılması yönündeki söylemlerin, çabaların ve çalışmaların ne yazık ki masada kalması nedeniyle de iklim değişikliği sorunu tam anlamıyla çözülememektedir. Çünkü yapılan çalışmalarla, gelişmiş, güçlü ve zengin ülkelerin ürettiği sera gazı salımlarına henüz yasal bir bağlayıcılık getirilememiştir. Diğer yandan İklim değişikliğinin özellikle zarar gören kırılgan toplum ve ulusların haklarını korumada ve adaleti sağlamada da yapılan müzakereler, STK'ların çalışmaları ve uluslararası organizasyonların çabaları ne yazık ki somut çıktılar elde edememiştir. Paris Anlaşması ile sağlanmaya çalışılan iklim değişikliği sorunun iklim adaletinin sağlanması açısından önemli bir dönüm noktası olmasına rağmen anlaşmanın bazı şartlarının ulusların çıkarlarının zaman zaman çatışması nedeniyle ülkeler nezdinde henüz bir uzlaşı sağlanamamıştır. Küresel iklim değişikliği sorunun ekolojik dengenin sağlanması, ülkeler ve toplumlar ve özelikle de yapıları gereği zayıf ve kırılgan ülkeler ve toplumlar açısından adil ve ahlaki bir şekilde çözümü bir zorunluluk olmaktadır. Bu nedenle de yapılması planlanan tüm önerilerin sözde değil özde çözümü için oluşturulacak yasal araçlar ve bu araçların somut olarak bağlayıcılığının olduğu bir sistem oluşturulması gerekmektedir. Aksi

takdirde söylemde dile getirilen birçok çözüm önerisinin, sadece öneri olarak söylemde kalacağı ve hiçbir sorunu çözemeyeceği kaçınılmaz bir gerçek olacaktır.

Kaynakça

Akkuş, A. (2021). Küresel Güney Bağlamında İklim Etiği ve İklim Adaleti Uygulamaları. *Kapadokya Üniversitesi Dergisi,* 3(2), 209.

Anlar Güneş, Ş. (2011). İklim Değişikliği Yükümlülüklerine Uygunluğun Sağlanması: Kyoto Protokolü Uygunluk Mekanizması. *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* 8(31), 70.

Baykal, H. & Baykal, T. (2008). Küreselleşen Dünyada Çevre Sorunları. *Mustafa Kemal* Üniversitesi *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 7.

Bozoğlu, B. (2018). *Paris İklim Anlaşması Kapsamında Türkiye'nin Erken Uyarı Sistemine Dair Yapması Gerekenler*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Çevre Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Davarcıoğlu, B. & Lelik, A. (2018). Küresel İklim Değişikliği ve Uyum Çalışmaları: Türkiye Açısından Değerlendirilmesi. *Mesleki Bilimler Dergisi*, 2(7), 12.

Demir, A. (2022). İklim Adaleti'nde Rawls'un Etik Temelli Adalet Teorileri Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım. *İnsan ve İnsan,* 9(33), 67.

Demirci, M. (2013). İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(2), 187-188.

Doğan, S. & Tüzer, M. (2011). Küresel İklim Değişikliği ve Potansiyel Etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 12(1), 21.

Doğru, B. & Gökalp Alıca, S. S. (2019). İklim Mücadelesinde Ekonomik, Sosyal ve Ekolojik Adalet. İklim Değişikliği Eğitim Modülleri Serisi 16, Ankara, 7, [Çevrimiçi kaynak]. https://www.iklimin.org › moduller › adaletmodulu. [Erişim tarihi]. 20 Aralık 2022.

Gürbüz, A. (2021). *Hukuk ve Meşruluk*. 4. Baskı, İstanbul, Beta Basım ve Yayım.

İklim Değişikliği Başkanlığı (2022). Kyoto Protokolü, [Çevrimiçi kaynak]. https://iklim.gov.tr › kyoto-protokolu-i-35. [Erişim tarihi]. 23 Aralık 2022.

İMMİB (İstanbul Maden ve Metaller İhtacatçı Birlikleri). (28 Kasım 2022). (COP 27) 27. Taraflar Konferansı. 20 Aralık 2022, [Çevrimiçi Kaynak]. www.immib.org.tr.cop27-27taraflar-konferansı. [Erişim tarihi]. 25 Aralık 2022.

Karabıçak, M. & Armağan, R. (2004). Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkış Süreci, Çevre Yönetiminin Temelleri ve Ekonomik Etkileri. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 203-204.

Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 3(1), s.2.

Kaya, Y. (2017). Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 14(54), 92-93.

Kaypak, Ş. (2000a). Çevre Sorunlarının Çözümünde Küresel Çevre Politikalarının Önemi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (31), 19-20.

Kaypak, Ş. (2011b). Küreselleşme Sürecinde Sürdürülebilir Bir Kalkınma İçin Sürdürülebilir Bir Çevre. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(20), 22.

Özenç, B. (30 Mart 2021). Paris İklim Anlaşması'nda Çok Tatışılan, Az Bilinen Doğrular. TEPAV ve SEFİA, [Çevrimiçi kaynak]. https://www.sefia.org. [Erişim tarihi]. 15 Aralık 2022.

Öztürk, M. & Öztürk, A. (2019). BMİÇS'den Paris Antlaşması'na: Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliğiyle Mücadele Çabaları. *Ömer Halis Demir Üniversitesi İktisai ve İdari Bilimler Dergisi,* 12(4), 531.

Tarhan, K. (2018). Küresel Çevre Sorunlarının Politikleşmesi ve Uluslararası İlişkiler Teorileri Kapsamında Analiz. International Journal of Social And Humanities Sciences , 2 (1) , 152-170 . [Çevrimiçi kaynak].

https://dergipark.org.tr//pub/ijshs/issue/39160/460862. [Erişim tarihi]. 26 Aralık 2022.

Tatgın, E. (2019). İklim Adaleti Kapsamında Toplumsal Cinsiyet Tartışması. *Kent ve Çevre Araştırmaları Dergisi,* 1(1), 105.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2019). B.M. Çerçeve Sözleşmesi. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.mfa.gov.tr › bm-iklim-degisikligi-cerceve. [Erişim tarihi]. 27 Aralık 2022.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2022). İklim Değişikliği Hakkında Enerji Verimliliği ve Çevre Dairesi, [Çevrimiçi kaynak]. https://enerji.gov.tr › evced-cevre-ve-iklim-iklim-degisi. [Erişim tarihi]. 25 Aralık 2022.

Tuna, M. (2000). Çevresel Sorunları Küreselleşmesi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 8.

Türkeş, M. (2008). Küresel İklim Değişikliği Nedir? Temel Kavramlar, Nedenleri, Gözlenen ve Öngörülen Değişiklikler. *Dergipark,* 1(1), 31-32.

Uluer, M. (2019). Küresel Isınma ve BM İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi ve KYTO Protokolü", Uluslararası Ekonomik Sorunlar Dergisi, (3), [Çevrimiçi kaynak]. www.mfa.gov.trküresel-isinma-bm-iklim-değişikliği. [Erişim tarihi]. 28 Aralık 2022.

United Nations. (1992). United Nations Framework Convention On Climate Change. [Çevrimiçi kaynak]. from, FCCC/INFORMAL/84 GE.05-62220 (E) 200705. [Erişim tarihi]. 10 Aralık 2022.

Yanardağ, M. Ö. & Bozkurt, K. (2017). Bedavacılık Sorununun Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (53), 90.

Yeşil Direniş ve Ekoloji ve Yaşam Gazetesi. (20 Eylül 2019). İklim Krizi ve Küresel İklim Adaleti Hareketi. [Çevrimiçi kaynak]. www.yesildirenis.com. [Erişim tarihi]. 20 Aralık 2022.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

TOPLUMSAL CİNSİYET ALGISI VE YAŞAM DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

An Empirical Research to Determine the Relationship Between Communal Gender Perception and Life Satisfaction

Ersin ERASLAN[*]

Ali Davut ALKAN[**]

Öz

Toplumlara ait değerler doğum anından itibaren bireylere aktarılmaya başlanmaktadır. Bu aktarımın ilk halkası aile müessesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyin ailesi içerisinde gözlemlediği toplumsal cinsiyet rolleri gelecekteki toplumsal cinsiyet algısının temellerini oluşturmaktadır. Aile kurumu içinde yaşanıan toplumun en temel bileşenidir. Toplumsal cinsiyet algısının bir cinsiyet lehine geliştiği ve toplumsal cinsiyet rollerinin dengeli dağılım göstermediği toplumlarda cinsiyete dayalı suç ve anlaşmazlıklar artış göstermektedir. Toplumsal cinsiyet, sağlıklı oluşturulması durumunda toplumsal barışa azımsanmayacak ölçüde katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Araştırma kapsamında toplumsal cinsiyet algısı ve yaşam doyumu arasındaki ilişkinin mevcudiyetinin tespiti ve varsa bu ilişkinin yönü ve şiddetinin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Araştırma, nicel araştırma yöntemlerinden anket desenine göre tasarlanmış, farklı yaş ve eğitim düzeylerine sahip 383 katılımcıdan veri toplanmıştır. Verilerin eş zamanlı toplanması için Google Formlar uygulaması kullanılmıştır. Toplanan veriler Jamovi (version 2.3.2) istatistik programı yardımıyla analiz edilmiştir. Araştırmada ölçüm aracı olarak; Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen

[*] Öğr. Gör. Dr., Niğde Ömer Halisemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler MYO, Sosyal Güvenlik Programı, ersin_eraslan@ohu.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0800-8966.

[**] Öğr. Gör., Niğde Ömer Halisemir Üniversitesi, Niğde Sosyal Bilimler MYO, Özel Güvenlik ve Koruma Programı, alidavutalkan@ohu.edu.tr, ORCID: http://orcid.org/0000-0002-9463-8683.

Yaşam Doyumu Ölçeği ile Altınova & Duyan (2013) tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizi sonucunda, katılımcıların toplumsal cinsiyet algıları ile yaşam doyumu düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı ($p<.001$) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde katılımcıların cinsiyetleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasında pozitif yönlü anlamlı ($p<.001$) bir ilişki olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Yaşam Doyumu, Toplumsal Cinsiyet Rolleri, Cinsiyet Çalışmaları, Cinsiyetçilik, Cinsiyet Rolleri.

Jel Kodları: M12, M54, R23, Z18.

Abstract

Values belonging to societies begin to be transferred to individuals from the moment of birth. The first link of this transfer is the family institution. The gender roles that the individual observes in his/her family form the basis of the future percepiton of gender. The family is the most basic component of the society in which one lives. In societies where the perception of gender develops in favor of one gender and gender roles do not Show a balanced distribution, crimes and conflicts based on gender increase so many times. Gender has the potential to contribute significantly to social peace if it is formed in a healthy way. Within the scope of the research, it is aimed to determine to existence of the relationship berween gender perception and life satisfaction and to reveal the direction and intensity of this relationship, if any. The research was designed according to the questionnaire design, which is one of the quatitative research methods and data were collected from 383 participants with different ages and education levels. Google Forms application was used fort he simultaneous collection of data. The collected data were analyzed with the help of the Jamovi (version 2.3.2) statistical program. As a measurement tool of in the research; The Life Satisfaction Scale developed by Diener et al. (1985) and the Gender Percepiton Scale developed by Altınova & Duyan (2013) were used. As a result of the analysis of the data, it was determined that there was a positive ($p<.001$) relationship between the gender perceptions of the participants and their level of life satisfaction. Similarly, it was obsrved that there was a positive ($p<.001$) relationship between the genders of participants and their perceptions of gender.

Keywords: *Communal Gender, Life Satisfaction, Communal Gender Roles, Gender Studies, Sexism, Gender Roles.*

Jel Codes: *M12, M54, R23, Z18.*

1. Giriş

Toplumların temel özellikleri ve kültürleri, ilk olarak toplumun en küçük birimi ve yapıtaşı olarak değerlendirilen aile müsessesi üzerinden yeni nesillere aktarılmaktadır. Aile müessesi anne ve baba gözetiminde sürdürülen ve toplumsal yapının çekirdeğini oluşturan bir özellik taşımaktadır. Aile içerisinde çocukların kadın ve erkek cinsiyetlerine biçilen rolleri anne, baba, kardeş, ağabey, abla gibi aile üyeleri üzerinden gün gözlemleme şansı bulduğu düşünüldüğünde toplumsal cinsiyet algısının ailede başladığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Her toplumda farklılık göstermekle birlikte toplumsal cinsiyet, tarihten gelen ve kültürle kısmen değişiklik gösteren ancak ana hatları son derece zor ve uzun yıllarda değiştirilebilen sosyal bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal bilimlerde bir olguyu ölçmenin zorluğu da hesaba katıldığında bu olgu üzerine araştırma yapmak ve önemli görülen farklı değişkenlerle ilişkisini ortaya koymak önem kazanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet rollerinin dengeli dağılım göstermediği toplumlarda cinsiyet temelli şiddet olaylarının arttığı görülmektedir. Bu noktada toplumsal cinsiyet algısına göre şekillenen toplumsal cinsiyet rollerinin adilane ve dengeli dağılımı önem arz etmektedir. Araştırma kapsamında son dönemde özellikle kadına şiddet eğiliminin temelinde yer alan unsurlardan biri olarak kabul edilen toplumsal cinsiyet kavramı ele alınacak, yaşam doyumu ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin yönü ve şiddeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

2. Kavramsal Çerçeve

Toplumsal cinsiyet, kişilerin biyolojik cinsiyetlerini odak noktası olarak ele alan bir anlayışıyla oluşturduğu düşünce ve hayat pratikleri olarak isimlendirilebilir. Burada toplumsal cinsiyet, kişinin tercih ve yaptıklarından çok bireyin belirli bir cinsiyete mensup olduğu ve bu çerçevede toplum nezdinde kişiden beklenen davranışlar ile toplumun o cinsiyete sahip bireyi yerleştirdiği konumu ifade etmektedir (Vatandaş, 2007: 29).

Çiçek ve Çopur (2018: 1) toplumsal cinsiyeti, erkek veya kadın olmaya yönelik kültürün veya içinde yaşanılan toplumun bireyden beklentileri ve yüklenen anlamlar olarak tanımlamaktadır. Akkaş (2019: 97), toplumsal cinsiyeti dünyaya gelen bireylere yüklenen rollerin tanımlandığı alan, toplum veya kültürün cinsiyetiyle bağlantılı olarak bireyden beklentileri şeklinde bir tanımlama yapmıştır. Kaypak (2014: 344), erkek ve kadın olarak toplumun bireyi nasıl gördüğünün toplumsal cinsiyetin tanımı olduğunu ifade etmektedir.

Özer ve Karabulut (2003), kişinin yaşamında sahip olduğu şeyler ile sahip olmak istediği şeyler arasındaki farkın ortaya koyduğu durumu yaşam doyumu olarak tanımlamaktadır (Akt. Demir vd., 2021: 193). Yaşam doyumu ya da yaşam memnuniyeti, bireyin yaşam koşullarından memnun olması ve bu şartları kabul etmesi veya bireyin yaşamından bir bütün olarak ihtiyaç ve isteklerini karşılaması olarak tanımlanabilir (Köse vd., 2022: 326).

Vatandaş (2007: 29), kişiler arasındaki en belirgin ayrımın yaradılış cinsiyetleri kadar belirleyici olmadığına dikkat çekmiş, ancak biyolojik cinsiyetin tek başına cinsiyeti ifade etmekte yetersiz kaldığını, bireylerin yaşamlarının ilk dönemlerinden itibaren cinsiyetlerini toplumsal bir sınıflandırma dâhilinde hissetmeye başladıklarını belirtmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere cinsiyet kavramı sadece biyolojik cinsiyetle değil aynı zamanda bireyin içinde yaşadığı toplumun özelliklerine bağlı olarak da şekillenmektedir. Zira toplumda son dönemde daha sık görülmeye başlanan farklı cinsel

tercihler ve bazı cinsiyetteki bireylerin kendilerini karşı cinsiyette biri gibi hissetmesi ve biyolojik cinsiyetinden farklı bir hayatı tercih etmesi özellikle muhafazakâr toplumlarda kabul görmemektedir. Kabaoğlu (2017: 1), toplumsal cinsiyet ayrımının toplumun en önemli meselelerinden bir olduğuna değinmiş ve daha çok kadına yönelik ayrımcılık şeklinde tezahür ettiğine dikkat çekmiştir.

Toplumsal cinsiyet kimlikleri ve buna bağlı olarak toplumsal cinsiyet rolleri tarihsel, kültürel, sosyolojik ve psikolojik süreçlere bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bununla birlikte erkek ve kadın cinsiyetinden beklentiler hemen her toplumda farklılık göstermektedir (Akkaş, 2019: 115). Altıparmak (2018: 179), bu unsurlara ilave olarak aile, eğitim, ekonomi ve siyaset gibi hususların da toplumsal cinsiyeti şekillendirici etkisine işaret etmiştir. Toplumsal cinsiyet ekonomi, politika, felsefe, sosyoloji, tarih vb. düzlemlerde açık veya örtük şekilde yaşanan ve tartışılan bir kavramdır (Karacan, 2016: 1079).

İçinde yaşadığı toplum bireyin her türlü inanç, düşünce, davranış, tutum, algı, görünüm vb. özelliğinin eril/dişil (erkekçe ve kadınca) olarak sınırlandırarak bunu zaruri kılmaktadır. Bu noktada kişi, toplumun kendisine açtığı alanda hareket etmek durumunda kalmakta ve bu alanın dışına her çıktığında toplumsal kontrolün müdahalesiyle karşılaşmaktadır. Ancak bu noktada önemli ve özel bir yere sahip kamusal/özel alan ayrımı önemlidir (Vatandaş, 2007: 48). Günümüzde kadın çoğunlukla özel alan ait bir konumda görülme eğilimindeyken erkek çoğunlukla kamusal alana ait görülme eğilimindedir (Akkaş, 2019: 97).

Toplumsal cinsiyet, kadınların siyasete aktif katılımına tesir eden/engelleyen unsurlardan biri olarak ele alınmıştır (Kabaoğlu, 2017: 1). Akkaş (2019: 116), toplumsal cinsiyet algısına bağlı olarak kadının bilhassa kamusal alanda kendini yeterince temsil etmeye fırsat bulamadığına ve bu ayrımcılığın sonucu olarak şiddete maruz kaldığına dikkat çekmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin bir sonucu olarak kadınlar daha az eğitimli, daha sağlıksız, işgücüne

katılımı daha düşük ve emeği karşılığında daha az getiriye sahip işlerde çalışmak durumunda kalmaktadır (Demirgöz Bal, 2014: 15).

Karaduman (2021: 165), özellikle kadınların kendilerine biçilen ağır cinsiyet rolleri sebebiyle bilhassa geçmişte kamusal hizmetlerle (sağlık, eğitim vb.) ilgili yeterli bilgiye sahip olmadıklarına ve söz konusu hizmetleri talep etme noktasında dahi zorlandıklarına dikkat çekmiştir. Eryılmaz (2020: 5), toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve toplumsal baskıların kadın sağlığını ve bilhassa üreme sağlığını olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir.

Kaypak (2014: 344), Türkiye'de son dönemde nüfusun büyük bölümünün yaşadığı kentlerin toplumsal cinsiyetin hâkim olduğu bakışla eril olarak şekillendiğine dikkat çekmekte ve toplumsal cinsiyetin kadına reva gördüğü rolün kadınların kente katılımını azalttığını belirtmektedir.

Kadına şiddet ve kadın cinayetleri gibi ciddi toplumsal problemlerin, toplumun inşa ettiği cinsiyet rolleri (bilhassa oluşturulan erkeklik kimliği) ile bağlantılı olduğu değerlendirilmektedir (Çekiç, 2021: 6-7).

Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine Dünya genelinde hemen her ülkede rastlanılabilir. Bu ayrım geçmişten günümüze devam etmektedir ve etmeye devam edeceği öngörülebilir. Ancak bu eşitsizliğin sebepleri, kuvveti ve hissedilme şekli ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Bingöl, 2014: 108). Shechner (2010: 132) kadın veya erkek bireyin içinde yaşadığı topluma göre oluşan tutum, davranış ve kişiliğinden oluşan karakterin, kültürel ve tarihsel içerikle ortaklaşa verilen rollerle şekillendiğine dikkat çekerek bu rolleri cinsiyet rolleri olarak tanımlamıştır. Yalçınkaya (2015: 647), Türkiye'de toplumsal cinsiyet rollerinin erkek ve kadın arasındaki dağılımında kadına yüklenen temizlik vazifesinin kadınları günlük yaşantılarında daha hassas hale getirdiğini tespit etmiştir.

Türkiye'de kadınlar toplumsal cinsiyet rollerinin bir sonucu olarak genellikle içe dönük ve küçük mekânlarla ilişkilendirmekte ve böylesi sınırlı bir alanda zamanı geçirmenin getirdiği mekânlara karşı daha duyarlı olma ve daha çok sorunlu noktayı görüp çözüm önerileri sunmasına neden olmaktadır. Erkekler ise dışa dönük ve daha büyük mekânlarla ilişkilendirilerek günlük hayatlarında içeriyle değil dışarıyla daha ilişkili bir yaşantıya sahiptir. Bu sebeple her iki cinsiyete sahip bireylerin bulundukları mekânlara bakış açıları ile bu mekânlara müdahale şekil ve düzeyleri farklılaşmaktadır (Yalçınkaya, 2015: 644).

Toplumsal cinsiyetin neden olduğu eşitsizlik sosyal yaşam, eğitim, iş hayatı, ev içindeki görev dağılımında dahi kendini göstermektedir (Akkaş, 2019: 116). Özellikle kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin getirdiği görev dağılımında daha çok aile/ev işleri ve anne olma yeteneği sebebiyle çocuk bakımı gibi konularda tek sorumlu gibi düşünüldüğü sıklıkla karşılaşılan bir durumdur (Çiçek ve Çopur, 2018; Kaypak, 2014). Bu durum çoğunlukla insanlık tarihinin ilk dönemlerine (avcı-toplayıcı toplumlara) atıfta bulunularak açıklanmaya çalışılsa da günümüz koşullarında geçerli olduğunu iddia etmek bir hayli güçtür. Türkiye, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin kadınlar aleyhinde en yoğun hissedildiği ülkelerden biridir denilebilir (Bingöl, 2014: 108).

3. Yöntem

Araştırmada, nicel araştırma yöntemlerinden anket deseni kullanılmıştır. Bu kapsamda, kolayda örneklem yöntemiyle seçilen 383 katılımcıdan veri toplanmıştır. Anket, uzaktan erişime imkân sağlayan Google Formlar uygulaması aracılığıyla uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde Jamovi (version 2.3.2) istatistik programı kullanılmıştır.

3.1. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapamında ölçüm aracı olarak; Diener vd. (1985) tarafından geliştirilen Yaşam Doyumu Ölçeği ile Altınova ve Duyan (2013) tarafından geliştirilen Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeği

kullanılmıştır. Ölçüm araçlarının güvenilirlikleri incelendiğinde; Yaşam Doyumu Ölçeğinin Cronbach Alpha değeri **α** 0.879 ile yüksek güvenilir ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Ölçeğinin Cronbach Alpha değeri **α** 0.762 ile oldukça güvenilir olarak tespit edilmiştir. Bu değerler her iki ölçeğin de yüksek derecede güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Evren ve Örneklem

Katılımcılar 200 tanesi erkek, 182 tanesi kadındır. Bir katılımcı cinsiyetini belirtmek istememiştir. Katılımcıların yaşları 18 ila 62 arasında değişmektedir. 285 katılımcı bekâr, 93 katılımcı evli olduğunu beyan ederken dört katılımcı bu soruda diğer seçeneğini işaretlemiştir. 167 katılımcı halen bir işte çalışıyorken, 214 katılımcı hâlihazırda bir işte çalışmadıklarını beyan etmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

Tablo 1'de görüldüğü gibi katılımcıların toplumsal cinsiyet algıları ile yaşam doyumu düzeyleri arasında pozitif yönlü anlamlı (p<.001) bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Yaşam Doyumu ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Korelasyon Tablosu.

		Toplumsal Cinsiyet Algısı TCA	**Yaşam Doyumu YD**	**Yaş**
TCA	Pearson's r	—		
	p-value	—		
YD	Pearson's r	0.327***	—	
	p-value	< .001	—	
Yaş	Pearson's r	0.079	0.104*	—
	p-value	0.133	0.045	—

Not: * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Benzer şekilde Tablo 2'de görüldüğü gibi katılımcıların cinsiyetleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasında pozitif yönlü anlamlı (p<.001) bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 2: Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet Algısı Korelasyon Tablosu.

		Toplumsal Cinsiyet Algısı TCA	Yaşam Doyumu YD	Cinsiyet
TCA	Pearson's r	—		
	p-value	—		
YD	Pearson's r	0.327***	—	
	p-value	< .001	—	
Cinsiyet	Pearson's r	0.242***	0.052	—
	p-value	< .001	0.315	—

Not: * p < .05, ** p < .01, *** p < .001

Bulgular da konula ilgili diğer araştırmalarla paralellik göstermektedir ki katılımcıların cinsiyetleri ile toplumsal cinsiyet algıları arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Benzer şekilde Bayezit (2021: 67-97), Türkiye'de sosyoloji bölümünde öğrenim gören üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı araştırmada, katılımcıların büyük bölümünün eşitlikçi/modern cinsiyet rollerini benimsediğini ortaya koymuştur. Aynı araştırmada kadın öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran daha eşitlikçi/modern tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Erkeklerin ise kadın öğrencilere göre geleneksel tutumları daha fazla benimsedikleri görülmüştür.

Yalçınkaya (2015: 646) Türkiye'de üniversite öğrencilerinin yurt odalarında yaptığı araştırmada, oda ile dışarısı arasında görsel sınırlılığın sağlanması noktasında kadınların erkeklere nazaran daha kaygılı olduğunu tespit etmiştir. Bu durumun, toplumsal cinsiyet rolleri gereğince kadının kendini dış etkilerden koruması ve çevresi ile ilişkilerinde sınırlar belirlenmesi gibi hususlarla açıklanabileceğini öne sürmüştür.

Türkiye'de üniversite öğrencileri üzerinde yapılan bir diğer araştırmada gençlerin toplumsal cinsiyet temelli ayrımcılığı en çok kültürde gördükleri, toplumsal cinsiyet algısıyla mücadelede en etkili olacağını düşündükleri iki kurumun eğitim ve aile olduğu sonucuna

ulaşılmıştır (Altıparmak, 2018: 179). Altıparmak (2018: 179), Türkiye'de gençlerin toplumsal cinsiyete yönelik kalıpları kabul etmedikleri ve cinsiyetler arasında daha eşitlikçi bir anlayışa ve bakışa sahip olduklarını tespit etmiştir.

Gelişme sürecinde toplumdan aldığı mesajları daha eşitlikçe şekilde algılama eğilimine sahip bireyler ile toplumsal cinsiyet rollerine yönelik eşitlikçi bir anlayışa sahip bireylerin kadınların çalışması konusunda daha olumlu bir tutum izledikleri tespit edilmiştir (Çiçek ve Çopur, 2018: 18).

Yapılan araştırmalara göre, kişilerin eğitim düzeyleri yükseldikçe toplumsal cinsiyet noktasında geçerli ayrımcılığın belirli oranda azaldığı bilinmektedir (Vatandaş, 2007: 48). Ancak bu araştırma kapsamında katılımcıların eğitim durumları ile yoplumsal cinisyet algıları arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Erkek üniversite öğrencileri kaldıkları yurt odasında sosyal hayatlarının devamlılığın sağlayıcı ve yaşantıyı kolaylaştırıcı özellikleri sebebiyle elektronik araçları daha çok tercih ederken kadın üniversite öğrencileri kaldıkları yurt odalarını düzenlemek ve daha iyi görünmesini sağlamak amacıyla örgütleme yönünde donatılar tercih etmektedir. Kadınların mekân ve eşyalarla (donatılarla) kurduğu ilişki ve beklentilerin erkeklere oranla daha fazla olduğu görülmüştür. Erkekler odaklanmış algıya sahip olduğundan bu algılarına bağlı olarak mekâna ve donatılara karşı duyarlılığı değişebilmektedir (Yalçınkaya, 2015: 644-645). Bu durum kadın ve erkeğin iş ve özel yaşantılarındaki farklılıkları açıklama noktasında önemli bir veri olarak değerlendirilmiştir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgularla geçmiş araştırmalar sonunda elde edilen bulguların benzeştiği görülmüştür. Yaşam doyumu ve toplumsal cinsiyet algısı arasındaki ilişkiyi ortaya koymaya yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet algısı arasındaki pozitif ilişkiyi farklı örneklemlerde tespit eden çalışmalar mevcuttur.

5. Sonuç

Seçkin-Halaç ve Meşe (2021: 264), toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltmaya yönelik olarak kadın girişimciliğine dikkat çekmiştir. Kadın girişimciliğinin desteklenmesiyle birlikte politikacılar, sivil toplum kuruluşları ve akademisyenler gibi pek çok farklı kesimin sosyal ve ekonomik boyutlarıyla kadın girişimciliğinin faydalarını göreceği ve böylelikle toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltıcı bir etki yapacağı öngörülmektedir. Ancak Türkiye'de kadın girişimciliği ağırlıklı olarak ekonomik boyutuyla ele alınmakta, toplumsal cinsiyeti dengeleyici sosyal boyutu ikinci planda tutulmaktadır. Toplumsal cinsiyet algısında beklenen dengeyi sağlayabilmesi ancak sosyal boyutuna hak ettiği değer ve öncelik verilerek sağlanabilecektir (Seçkin-Halaç ve Meşe, 2021: 265).

Kaypak (2014: 355), kent konseyleri aracılığıyla kadınların kente dokunma olanaklarının artırılmasının toplumsal cinsiyet eşitsizliğini azaltacağını ve kadınların karar süreçlerine dâhil olmalarının sağlanacağını, böylelikle hem Türkiye'deki kentlerde görülen erkek egemen yapının hem de toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin dengelenmesine katkı sağlanabileceğini işaret etmektedir.

Çelik ve Ertürk Atabey (2013: 163), toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik alternatif bir politik çözüm önerisi olarak toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme uygulamasını önermektedir. Benzer öneriyi Özuğurlu (2017: 24), cinsiyetlerin eşit hakları ve farklı ihtiyaçlarını daha görünür hale getirme noktasında toplumsal cinsiyet odaklı bütçelemenin önemini vurgulayarak yapmaktadır.

Bireyin çocukluğundan itibaren tabi tutulduğu eğitimin cinsiyet boyutunun da üstünde insani boyutu merkeze alan bir anlayışla planlanması, kişilerin cinsiyete dayalı olarak kendilerine biçilen rollerden çıkarak daha sağlıklı ve özgür tercihler yapabileceği öngörülmektedir. Böylelikle doğru ve yanlış anlayışları daha farklı bir boyut kazanacak, bu iki kavram cinsiyetlere göre farklı değerlendirilmeyerek insan olarak değerlendirilecek ve toplumun

cinsiyete bağladığı beklentiler asgari seviyede kalabilecektir (Çekiç, 2021: 141).

Çelik ve Ertürk Atabey (2013: 151), toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması yoluyla toplumsal cinsiyet eşitliği temelli anlayışın hemen her ana akım politika süreçlerinin planlama ve icra safhalarında dikkate alınmasını ve bu süreçte her aşamada toplumsal cinsiyete hassas izleme, ölçme ve değerlendirme yapılmasını önermektedir. Ana akımlaştırma; pozitif eylem ve fırsat eşitliği gibi bir toplumsal cinsiyet politikası olarak tanımlanabilir (Çelik ve Ertürk Atabey, 2013; Özuğurlu, 2017).

Toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması için izlenen politika çoğunlukla devletler tarafından takip edilen politikanın bir parçası olup toplumların gelişmişlik ve demokrasi düzeylerinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kabaoğlu, 2017: 1). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilmesi ve eşitlikçi bir bakış açısının yakalanması izlenecek strateji, politika ve eylemlerde kendine yer bulmak zorundadır (Demirgöz Bal, 2014: 15).

Son tahlilde toplumsal cinsiyetin sosyal yapıyı şekillendiren belki de en önemli değişken olduğu ve diğer önemli bileşenlerle (yaşam doyumu gibi) etkileşim halinde olduğu söylenebilir. Bu çerçevede sosyal yapının oluşumunda ve idamesinde yetkili olan kurumların bu temel dinamiklerin ve bu dinamiklerin birbirini tetikleme potansiyelinin farkında olmasının son derece önemli olduğu değerlendirilmektedir. Ayrıca sağlıklı bir toplumsal cinsiyet anlayışının oluşturulması ve bunun doğal bir sonucu olarak cinsiyet rollerinin adilane ve dengeli dağılımı sonucunda oluşması muhtemel çatışma ve anlaşmazlıklar en aza inecek ve kadına şiddet başta olmak üzere pek çok toplumsal mesele münferit vakalar haricinde temelinde çözümlenmiş olacaktır.

Araştırmanın en önemli kısıtlarından biri sınırlı bir örneklem grubunda uygulanmış olmasıdır. İlerleyen dönemde yapılacak araştırmalarda daha büyük örneklem gruplarından veri toplanarak

geniş kapsamlı araştırmalar yapılması önerilebilir. Eğitim ve sosyal statü gibi değişkenlere göre farklı evrenlerden seçilen örneklem gruplarında araştırmalar yapılarak sonuçların mukayese edildiği araştırmalar yapılmasının faydalı olacağı tahmin edilmektedir.

Kaynakça

Akkaş, İ. (2019). Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramları çerçevesinde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ayrımcılığı. *EKEV Akademi Dergisi, 2019/Mart*(ICOAEF Özel Sayısı), 97-118. http://dx.doi.org/10.17753/Ekev1038

Altınova, H.H. ve Duyan, V. (2013). Toplumsal cinsiyet algısı ölçeğinin geçerlik güvenirlik çalışması. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, 24*(2), 9-22.

Altıparmak, İ.B. (2018). Toplumsal cinsiyet üzerine sosyolojik bir araştırma: Kaynakları ve mücadele alanlarına yönelik öneriler. *Turkish Studies Social Sciences, 13*(18), 179-194. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13823

Bayezit, G. (2021). Sosyoloji bölümü öğrencilerinin toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumlarının sosyokültürel faktörler açısından incelenmesi (Bingöl Üniversitesi örneği). *Bingöl Araştırmaları Dergisi, 8*(1), 67-100. https://doi.org/10.53440/bad.1012856

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye'de kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014*(3), 108-114. https://doi.org/10.18493/kmusekad.36760

Çekiç, F. (2021). *Toplumsal cinsiyet temelli kimlik inşası: Erkeklik kimliğinin oluşumu, tutum ve davranışlar üzerinde etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.

Çelik, Ö. & Ertürk Atabey, S. (2013). Toplumsal cinsiyetin ana akımlaştırılması ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13*(4), 151-166.

Çiçek, B. & Çopur, Z. (2018). Bireylerin kadınların çalışmasına ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin tutumları. *International Journal of Eurasian Education and Culture, 2018*(4), 1-21.

Demir, R., Tanhan, A., Çiçek, İlhan, Yerlikaya, İbrahim, Çırak Kurt, S., & Ünverdi, B. (2021). Yaşam kalitesinin yordayıcıları olarak psikolojik iyi oluş ve yaşam doyumu. *Yaşadıkça Eğitim Dergisi*, *35*(1), 192-206. https://doi.org/10.33308/26674874.2021351256

Demirgöz Bal, M. (2014). Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine genel bakış. *Kadın Sağlığı Hemşireliği Dergisi, 1*(1), 15-28.

Diener, E., Emmons, R.A., Larsen, J.R. & Griffin, S. (1985). The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment, 49*(1), 71-75.

Eryılmaz, S. (2020). Toplumsal cinsiyet rolü ve kadın sağlığı. *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 5-13.

Kabaoğlu, S.Q. (2017). Toplumsal cinsiyet ve siyaset. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(Özel Sayı 2), 1-4.

Karacan, N. (2016). Toplumsal cinsiyet kavramı, yeniden inşası ve sanata yansımaları. *İdil Sanat ve Dil Dergisi, 5*(24), 1079-1094. http://dx.doi.org/10.7816/idil-05-24-02

Karaduman, A. (2021). Toplumsal cinsiyet açısından sağlık hizmetlerine erişim. *Eurasia Journal of Mathematics, Engineering, Natural & Medical Sciences, 8*(14), 165-174. https://doi.org/10.38065/euroasiaorg.463

Kaypak, Ş. (2014). Toplumsal cinsiyet bakış açısından kente bakmak. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 7*(1), 344-357.

Köse, M.F., Çobanoğlu, G., ve Mercan Sarı, R. (2022). Yaşam memnuniyeti ölçeği'nin geliştirilmesi ve psikometrik özellikleri. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* 55, 324- 346. https://doi.org/10.9779/pauefd.1020012

Özuğurlu, H.Y. (2017). Toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde cinsiyete duyarlı bütçeleme. *Journal of Awareness, 2*(1), 19-26.

Seçkin-Halaç, D. & Meşe, G. (2021). Toplumsal cinsiyet bakış açısından Türkiye'de kadın girişimciliğinin durumu. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 68, 255-270. https://doi.org/10.51290/dpusbe.838567

Shechner, T. (2010). Gender identity disorder: A literature review from a developmental perspective. *Israel Journal of Psychiatry and Related Sciences, 47*(2), 132-138.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal cinsiyet ve cinsiyet rollerinin algılanışı. *Sosyoloji Konferansları, 2007*(35), 29-56.

Yalçınkaya, Ş. (2015). Toplumsal cinsiyet bağlamında mekansal davranış: Yurt odaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8*(37), 639-649.

Yıldız, D. & Uzunsakal, E. (2018). Alan araştırmalarında güvenilirlik testlerinin karşılaştırılması ve tarımsal veriler üzerine bir uygulama. *Uygulamalı Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 14-28.

Extended Abstract

Aim: Gender-based crimes and conflicts increase in societies where the perception of gender develops in favor of one gender and gender roles do not show a balanced distribution. Gender has the potential to contribute significantly to social peace if it is formed in a healthy way.

Within the scope of the research, it is aimed to determine to existence of the relationship berween gender perception and life satisfaction and to reveal the direction and intensity of this relationship, if any.

Method(s): The research was designed according to the survey design, which is one of the quatitative research methods and data were collected from 383 participants with different ages and education levels. Google Forms application was used for the simultaneous collection of data. The surveys transferred to the electronic media platform and was sent to the mobile phones of the participants and data was collected online. The collected data were analyzed with the help of the Jamovi (version 2.3.2) statistical program. As a measurement tool of in the research; The Life Satisfaction Scale developed by Diener et al. (1985) and the Gender Percepiton Scale developed by Altınova & Duyan (2013) were used.

When the reliability of measurement tools is examined; the cronbach alpha value of the Life Satisfaction Scale was found to be highly reliable with **α** 0.879 and the cronbach alpha value of the Gender Perception Scale was found to be highly reliable with **α** 0.762. These values were found to be highly reliable for both scales.

Findings: As a result of the analysis of the data, it was determined that there was a positive ($p<.001$) relationship between the gender perceptions of the participants and their level of life satisfaction. Similarly, it was obsrved that there was a positive ($p<.001$) relationship between the genders of participants and their perceptions of gender.

Conclusion and Discussion: It can be sait that gender is perhaps the most important variable that shapes the social structure and interacts with other important components (such as life satisfaction). In this context, it is considered that it is extremely important for the institutions authorized in the formation and maintenance of the social structure to be aware of these basic dynamics and the potential of these dynamics to trigger to each other. In addition, possible

conflicts and disagreements will be minimized as a result of the establishment of a healthy understanding of gender and as a natural consequence the fair and balanced distribution of gender roles and many social issues. Especially violence against women will be resolved on the basis of all but isolated cases.

According to the variables such as education and social status, it is estimated that it will be beneficial to conduct researches in which the results are compared by conducting research on sample groups selected from different universes.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

PANDEMİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARI: ULUSLARARASI POLİTİKALAR ÇERÇEVESİNDE BİR ANALİZ

Pandemic and Renewable Energy Resources: An Analysis in the Framework of International Policies

Emrah ATAR[*]
Rabia TORLAK[**]

Öz

Nüfus artışı, kentleşme ve endüstrileşmeyle beraber her geçen gün enerjiye olan ihtiyaç artmaktadır. Günümüzde kullanılan enerji çoğunlukla fosil yakıtlardan sağlanıyor. Fosil yakıtlar yenilenemediği, rezervi kıt olduğu ve çevreye fazlasıyla zarar verdiği için alternatif enerjilere yönelim başlamıştır. Bu nedenle, güneş, rüzgar, biyokütle, jeotermal, hidrolik, hidrojen ve dalga gibi yenilebilir enerji kaynaklarına her geçen gün ihtiyaç ve talep artmaktadır. Tüm dünyada yenilenebilir enerji için yatırımların hızla arttığı görülmekle beraber uluslararası sistemde bu alanda yeni politikalar da üretilmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Ulus-devlet veya uluslararası arenada gerçekleşen politikaların temel amacı günümüz kuşaklara hitap etmekle beraber uzun vadede gelecek kuşakların da ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yenilenebilir enerji kaynak kullanımının artması gerektiği yöndedir. Bu çalışmada, yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgi vermek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının avantajları ve dezavantajlarından bahsederek uluslararası alanda politikalar ve Türkiye üzerinden değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu çalışmada, yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgi verilmiştir, yenilenebilir enerji ile ilgili uluslararası

[*] Dr. Öğretim Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İ.İ.B.F., Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, emrah.atar@erdogan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1221-5415.
[**] Yüksek Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, rabia_torlak22@erdogan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-9258-5269

politikalardan bahsedilmiştir, SWOT analizi yapılmıştır ve son olarak Türkiye üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, temiz enerji, sürdürülebilirlik, Uluslararası Politikalar, Türkiye

Jel Kodları: Q20, Q28, Q42, Q48

Abstract

With population growth, urbanization and industrialization, the need for energy is increasing day by day. The energy used today is mostly derived from fossil fuels. Since fossil fuels cannot be renewed, their reserves are scarce and they cause great harm to the environment, a tendency towards alternative energies has begun. Therefore, the need and demand for renewable energy sources such as solar, wind, biomass, geothermal, hydraulic, hydrogen and wave are increasing day by day. Although it is seen that investments for renewable energy are increasing rapidly all over the world, new policies are being produced and tried to be implemented in this area in the international system. The main purpose of the policies realized in the nation-state or in the international arena is that the use of renewable energy resources should be increased in order to meet the needs of future generations in the long run, as well as addressing today's generations. In this study, it is aimed to give information about renewable energy sources and to make an evaluation on international policies and Turkey by mentioning the advantages and disadvantages of renewable energy sources. In this study, information was given about renewable energy sources, international policies related to renewable energy were mentioned, SWOT analysis was made and finally an evaluation was made on Turkey

Keywords: *Renewable energy, clean energy, sustainability, International Policies, Turkey*

Jel Codes: *Q20, Q28, Q42, Q48*

1. Giriş

Dünya nüfusunun artması, endüstrileşme ve teknolojideki gelişmelerle beraber enerjiye talep artmaktadır. Üretimde en temel girdi enerjidir ve günlük hayatta her alanda kullanılmaktadır (Koç ve Kaya, 2015). Bu noktada enerji kaynakları üç kategoriye ayrılmıştır:

fosil yakıtlar, yenilenebilir kaynaklar ve nükleer kaynaklar. Makinelerin hareket etmesini ve yaşamı kolaylaştıran aletlerin çalışmasını sağlayan güç enerjidir. Enerji üretilebilmesi için ülkeler yüksek maliyetler ödemektedir. Türkiye için de ithal edilen enerji ham maddelerine ödenen maliyetler bütçede mühim yer tutmaktadır. Endüstri devriminden beri enerji ihtiyacının karşılanmasında, doğal gaz, petrol ve kömür fazlaca kullanılmıştır. Fosil enerji kaynakları, su, hava ve toprak kirliliklerine neden olmuştur. Bunun sonucunda; iklimde değişimler ve doğal dengede bozulma gözlenmiştir ve Dünya'nın normal sıcaklığı artmaya başlamıştır. Tedbirler alınmazsa sıcaklık artışı sürecek ve iklim değişikliği artarak devam edecektir ve böylece Dünya'da yaşanabilir alanlar azalacaktır (Adıyaman, 2012).

Bütün ülkelerin iç ve dış politikalarını belirleyen en önemli faktörlerden birisi enerjidir (Hiçdurmaz, 2019). Globalleşmeyle birlikte, üretim ve ticari faaliyetlerin artmasına paralel olarak giderek artan enerji ihtiyacı, devletlerin enerjiye olan tabiiyetini artırmaktadır. Aynı zamanda dış ticaret açıklarıyla karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Birincil (primer) enerji girdileri olan doğalgaz, kömür ve petrol temel enerji girdileri içindedir ve çoğu devletin ithalatında önemli hisseye sahiptir. Doğalgaz, kömür ve petrol fiyatlarının hızlı yükselişi, birçok devletin ödemeler dengeleminde beklenmedik değişmelerine sebep olabilmektedir. Bundan dolayı devletler enerjiye olan tabiiyetini azaltmak ve enerji çeşitliliğini çoğaltmak için, yenilenebilir enerji kaynaklarına (renewable energy sources) yönelmektedirler (Bayraç ve Çildir, 2017).

Yenilenebilir enerji kaynakları dünyanın geleceğinde önemli bir rol oynayacaktır, ancak aynı zamanda yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı çok eski devirlere kadar gitmektedir. Yiyeceklerin öğütülmesi, kurutulması, su pompalanması, suyun ısıtılması gibi alanlarda yenilenebilir enerji kaynakları kullanılmaktadır. Fakat Endüstri Devrimi ve İngiltere'de buharlı makinelerin keşfedilmesiyle Amerika ve Avrupa'da yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı azalmıştır (Solomon ve Krishna, 2011). 1970'li yıllarda yaşanan Petrol

Krizi ile enerjide arz güvenliği sorunu ortaya çıkmıştır (Daojiong, 2006). 1990'lı yıllarla birlikte dünya gündeminde yer almaya başlayan küresel ısınma ve çevreye karşı duyarlılıkla da yenilenebilir enerji kaynaklarının daha aktif kullanılması ve yaygınlaştırılması maksadıyla politikalar oluşturulmaya başlanmıştır (Seydioğulları, 2013).

Bu çalışmada, yenilenebilir enerji kaynakları hakkında bilgi vermek ve yenilenebilir enerji kaynaklarının avantajları ve dezavantajlarından bahsederek uluslararası alanda politikalar ve Türkiye üzerinden değerlendirme yapılması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada yenilenebilir enerji kaynakları üzerinde durularak bunların avantaj ve dezavantajları araştırılmıştır. Bu avantaj ve dezavantajlar ile beraber uluslararası arenada var olan politikalar incelenmiş ve bu politikaların SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Son olarak ise Türkiye özelinde bir vaka incelemesi yapılarak Türkiye'nin bu noktada ortaya koyduğu politikalar değerlendirilmiştir.

2. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine

Daimi devam eden, doğal süreçlerdeki var olan enerji akışından elde edilen enerjiye "yenilenebilir enerji" (renewable energy) denir (Yenilenebilir Enerji Sistemleri, t.y.). Günümüzde dünya çapında enerjinin %80'i fosil yakıtlardan (doğalgaz, petrol, kömür) elde ediliyor ve fosil yakıtlara olan tabiiyeti azaltmada yenilenebilir enerji kaynakları önemli yere sahiptir (Yenilenebilir Enerji Sistemleri, t.y.). Hidrolik, hidrojen, güneş, rüzgâr, biyokütle, dalga ve jeotermal enerji gibi doğada spontane var olan kaynaklardan yenilenebilir enerji elde edilebilmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları, fosil enerji kaynaklarının aksine zamanla bitmez. Doğalgaz, petrol ve kömür gibi yenilenemeyen ve bir zaman sonra tükenen enerjilere seçenektirler. Günlük hayatta birçok farklı alanlarda kullanılabilmektedirler (Yenilenebilir Enerji Kaynakları, t.y.).

Günümüzde en çok kullanılan yenilenebilir enerji kaynaklarına baktığımız zaman ise karşımıza güneş enerjisi, rüzgar enerjisi,

biyokütle enerjisi, jeotermal enerji, hidrolik enerji, hidrojen enerjisi ve dalga enerjisi çıkmaktadır.

2.1. Güneş Enerjisi

Güneşin çekirdeğinde bulunan hidrojen gazını helyuma dönüştüren füzyon reaksiyonu sonucu ortaya çıkan güçlü enerjiye "güneş enerjisi" (solar energy) denir. Güneş ışınları aracılığıyla dünyaya gelen güneş enerjisinden faydalanmak için güneş panelleri, güneş pilleri ve güneş kolektörleri gibi teknolojiler geliştirilmiştir. Güneş enerjisi güneş kolektörleri aracılığıyla ısı enerjisi olarak direkt kullanılabilir. Aynı zamanda güneş enerjisi güneş panelleri aracılığıyla elektrik enerjisine dönüştürülerek endirekt olarak da kullanılabilir (Koç ve Kaya, 2015).

Güneş enerjisinin avantajları incelendiği zaman; çevreye herhangi bir gaz salınımı yapmadığı için temiz bir enerji kaynağıdır; doğada daimi var olduğundan yenilenebilir; doğrudan ulaşılabilir ve kullanılabilir; tüm binaların çatısına kolayca kurulabilir ve herkesin kendi enerjisini üretmesi enerji kaybını da azaltacaktır (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Doğal bir kaynak olduğundan dışa bağımlı değildir ve ekonomiktir (Öztürk, 2013: 15).

Güneş enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; güneş pillerinin randımanı düşük ve üretim maliyetleri yüksektir; güneş her gün olmadığı için her zaman kullanabilmek amacıyla depolanması gerekir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Güneş enerjisi günün her saati kullanılamaz ve sadece gündüz kullanılabilir (Guangul ve Chala, 2019: 2). Başlangıç maliyeti ve tüketiciler için maliyeti yüksektir (Öztürk, 2013: 15).

2.2. Rüzgâr Enerjisi

Yenilenebilir enerji kaynakları içinde tarihi en eski olan "rüzgâr enerjisi"dir (wind energy). Çok eski zamanlarda rüzgâr enerjisinden yararlanarak rüzgâr değirmenleri yapılmıştı ve bu sayede buğday öğütmek ya da su pompalamak işlemler yapılabilmişti. 1980'lerde rüzgâr enerjisi elektrik enerjisine dönüştürülerek kullanılmıştır ve

günümüzde elektrik enerjisi üretmek için rüzgâr türbinleri kullanılmaktadır (Öymen, 2020). Aynı zamanda deniz ulaşımı ve yelkenli gemiler için de rüzgâr enerjisinden yararlanılmıştır (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

Rüzgâr enerjisinin avantajları incelendiği zaman; çevreye zarar vermediği ve kirletmediğinden temiz enerji kaynağıdır; daimidir ve yenilenebilir, rüzgâr türbinlerinin yakıt maliyeti yoktur ve çıkarılıp işlenmesine gerek yoktur (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Rüzgar santrali projeleri, rüzgar türbinlerinin bakımı ve ömrü dolan rüzgar türbinleri söküp kaldırmak kolaydır (Acaroğlu, 2013: 238). Yeryüzünde %95 civarı alanda rüzgar enerjisi elde edilebilir ve bu alanlarda aynı anda başka faaliyetler de sürdürülebilir (Öztürk, 2013: 15).

Rüzgâr enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; rüzgâr türbinleri gürültülü çalışırlar, rüzgar türbinleri için geniş alanlar gereklidir ve rüzgar türbinlerinin devrilme ve parçalanmasına ilişkin güvenlik sorunu oluşabilir (Öztürk, 2013: 15).

2.3. Biyokütle Enerjisi

Yüz yıllık dönemden daha kısa sürede yenilenebilen, yaşayan ya da yakın zamanda yaşamış organizmalardan elde edilen fosilleşmemiş biyolojik malzemelere "biyokütle" (biomass) denir. Hayvansal ve bitkisel kökenli tüm organik maddeler biyokütle enerji kaynağı ana bileşenleridir ve elde edilen enerjiye "biyokütle enerjisi" (biomass energy) denir (İlleez, 2020). Hayvansal, orman ve tarım atıkları, hayvansal ve bitkisel yağlar, çöpler biyokütle enerjisi elde etmede öncelikli olarak kullanılırlar. Herhangi bir canlının yararlanmayacağı ve atık maddeler olmasına dikkat edilerek malzemeler kullanılır. Böylece doğaya zarar veren atıklar yok edilmiş olur.

Biyokütle enerjisinin avantajları incelendiği zaman; çevreye zarar veren atıklar enerjiye dönüştürülerek doğayı ve toprağı korur; atıkların su ve besin üretimine zarar vermesi önlenir; her yerde kullanılabilen ve yerli bir kaynak olduğu için ekonomik yarar sağlamış

olur (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Çevre açısından daha az zararlı etkileri vardır ve depolanabilir (Öztürk, 2013: 15).

Biyokütle enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; çöp gibi atıkların yakılmasıyla ortaya çıkan atıklar çevresel problemlere neden olabilir; atıkların depolanması kısa bir süreliğine çevre kirliliğine neden olabilir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Geniş yerleşim alanlarında sadece kullanılabilir ve tarım alanları için rekabet oluşturabilir (Öztürk, 2013: 15).

2.4. Jeotermal Enerji

Yer kabuğunun derinliklerindeki magmadan ve kayaçlardaki radyoaktif kaynaklı sıcaklıktan elde edilen enerjiye "jeotermal enerji" (geothermal energy) denir. Sıcak yer altı suları, evleri ısıtmada ve elektrik üretmede jeotermal enerji kullanılır. Eski zamanlarda da hamam sularını ısıtmada jeotermal enerjiden faydalanılmıştır (F.Ç. Kılıç ve Kılıç, 2013). Jeotermal enerji kaplıca turizmi yönünden de önemli bir enerji kaynağıdır. Aynı zamanda bu sıcak sular yüzyıllar boyunca tedavi amaçlı da kullanılmıştır. Türkiye, jeotermal kaynaklarında zengin bir ülkedir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

Jeotermal enerjisinin avantajları incelendiği zaman; fosil yakıtların tüketiminden kaynaklanan sera etkisi ve asit yağmurları gibi çevre sorunları jeotermal enerjinin kullanılmasıyla önlenebilir; jeotermal enerjinin randımanı yüksektir; daimi ve yenilenebilir bir enerji kaynağıdır; pek çok alanda enerji gereksiniminin karşılanmasında kullanılır; fosil enerji kaynağı olan doğalgaza kıyasla jeotermal enerji yangın, zehirlenme ve patlama gibi tehlikeleri çok azdır ve nadiren görülür; ani hava değişikliğinden hiç etkilenmez (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Doğal kaynak olduğundan dışa bağımlı değildir ve direkt ulaşılabildiği için maliyeti düşüktür (Öztürk, 2013: 15).

Jeotermal enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; jeotermal sıvı kullanıldıktan sonra yeryüzüne bırakılırken sorunlar oluşabilir;

jeotermal sıvı uzak mesafelere taşınamaz (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

2.5. Hidrolik Enerji

Suyun potansiyel enerjisinin kinetik enerjiye dönüştürülmesiyle enerji elde edilir ve buna "hidrolik enerji" (hydraulic energy) denir. Türbinlerin dönmesini, suyun akmasıyla oluşan kinetik enerji sağlar ve böylece elektrik enerjisi elde edilir. Canlıların yaşaması için su döngüsünün devam etmesi gereklidir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Hidrolik enerji en çok ırmaklar üzerinde kullanılır. Irmaklar üzerinde barajlar inşa edilerek su biriktirilir ve biriktirilen suyun potansiyel enerjisinden faydalanılarak elektrik enerjisi üretilir. Hidroelektrik enerji santrallerinden (HES) yararlanılarak elektrik enerjisi üretilir (Koç ve Şenel, 2013). Hidroelektrik (hydroelectric), dünyada yaygın bulunur ve ekonomik bir yenilenebilir enerji kaynağıdır (Ürün ve Soyu, 2016).

Hidrolik enerjisinin avantajları incelendiği zaman; hidroelektrik enerji santralleri temizdir ve çevreyi kirletmez; hidroelektrik enerji santralleri yakıta ihtiyaç duymaz ve randımanı yüksektir (%90'ın üzerinde); yüksek ve güvenilir güç üretirler ve böylece enerji şebekesinin koruması konumundadır; hidroelektrik enerji santralleri için yapılan barajlar, suyun hızını keser ve erozyonun önüne geçmiş olur (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Enerji ihtiyacında hızlıca devreye girebilir ya da acil durumlarda hızlıca devreden çıkarılabilir (Öztürk, 2013: 15).

Hidrolik enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; hidroelektrik enerji santralleri için yapılan barajlar, çevresindeki yerin çevrebilimini (ecology) olumsuz etkileyebilir; hidroelektrik enerji santrallerinin kurulum maliyeti yüksektir ve toplam inşası uzun sürer (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Yerleşim alanlarının su altında kalma ihtimali bulunmaktadır (Öztürk, 2013: 15).

2.6. Hidrojen Enerji

Hidrojen (hydrogen) doğal bir yakıt değildir ve birincil enerji kaynaklarından yararlanılarak su, biyokütle ve fosil yakıtlar gibi ham maddelerden üretilebilen bileşimli bir yakıttır. Hidrojen üretilirken atık gazların saflaştırılması, buhar iyileştirme, radyoliz gibi pek çok hidrojen üretim teknolojileri bulunmaktadır. Hidrojen üretildikten sonra boru hatları ya da tankerler ile uzak mesafelere taşınabilir (Ün, 2003). Hidrojen, rahat ve güvenli bir şekilde taşınabilir ve rahat taşınabilir olmasından dolayı her alanda kullanılabilir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Hidrojen enerji (hydrogen energy) geleceğin alternatif enerji kaynağı görülmektedir (Kumbur, Özer, Özsoy ve Avcı, 2005).

Hidrojen enerjisinin avantajları incelendiği zaman; hidrojen doğada fazlaca bulunur ve farklı metotlarla elde edilebilir; hidrojen gazı karbon içermediğinden çevreye zararı yoktur; hidrojen, depolanabilir ve böylece her alana taşınarak enerji üretimi gerçekleştirilebilir; hidrojen rahatlıkla elektrik enerjisine dönüştürülebilir; denizaltı, gemiler ve uçaklar için hidrojen uygun yakıttır; hidrojen yakıtı istem dışı suya karışırsa buharlaşarak kaybolur ve böylece su kirliliğine sebep olmaz (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

Hidrojen enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; hidrojen kolaylıkla sızabildiği için korunması ve kapalı bir alanda uzun zaman tutulması zordur; oksijenle birleşmesiyle patlama ortaya çıkabilir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

2.7. Dalga Enerjisi

Denizin üzerinde seyreden taşıtlar, denizin altındaki depremler ve rüzgâr gibi dış etkenlerden dolayı denizin dengesi bozulur. Denizin eski haline dönmesi için yaptığı hareketler dalgaları oluşturur. Deniz dalgalarının yoğun olduğu yerlere türbinler konulur ve türbinlerin dönmesiyle yenilenebilir ve temiz enerji kaynağı üretilir. Üretilen bu kaynağa "dalga enerjisi" (wave energy) denir. Nehir ağızlarına ya da

deniz girişlerine yapılan barajlarla elektrik üretimi gerçekleşmiş olur (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020).

Dalga enerjisinin avantajları incelendiği zaman; dalga enerjisi türbinlerinin yakıta ihtiyacı yoktur ve ömürleri uzundur; denize bırakacağı zararlı yakıtı bulunmaz; dalga enerjisi türbinleri çok fazla bakıma ihtiyaç duymaz ve senelerce çalışabilme potansiyeline sahiptir; fosil yakıtlara olan tabiiyeti azaltır ve çevreyi temiz tutar; elektrik enerjisinin ulaşımının zor olduğu kıyı yerlere elektrik enerjisini ulaştırabilirler; deniz üzerine kurulduklarından dolayı tarım arazilerine zarar vermez (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Kıyıların korunmasını sağlar ve tatlı ya da tuzlu suya dönüştürülerek ihtiyaç alanlara pompalanır (Öztürk, 2013: 15).

Dalga enerjisinin dezavantajları incelendiği zaman; ses kirliliği oluşmaması için kıyılarda iyi ses yalıtımı yapılmalıdır; dalga enerjisi türbinlerinin ilk başta maliyetleri yüksektir; denizi durgunlaştırdığı için balıkçılık olumsuz etkilenebilir ve denizcilik faaliyetleri için olumsuzluğa neden olabilir (Aktaş, Süner, Balkan Kuşcu ve Usta, 2020). Sistem yerleşim alanlarına yakın olmalı ve yeni bir teknoloji olduğu için teknik eleman zor bulunur (Öztürk, 2013: 15).

3. Yenilenebilir Enerji Kaynakları Kapsamında Uygulanan Uluslararası Politikaların Değerlendirilmesi

Yenilenebilir enerji sistemleri, bireysel, yerel veya toplu kullanım noktasında çevreye faydalı enerjinin üretilmesi ve kullanılması noktasında bağımsız ve doğal bir kalite olarak üretilmektedir. Çevresel faktörlerin atmosferi etkeleyecek oranda zarar görmeden özellikle elektrik üretimi ve dağıtımına ve insanların bunu kullanmasına izin verir. Yenilenebilir enerji politikaları, dağıtım planlamasını, yenilenebilir enerji sistemlerinin ticari yönlerine ilişkin mevzuatı, verimlilik standartlarını, mali politikaları, enerji güvenliğini ve yukarıdakilerin uluslararası anlaşmalar, anlaşmalar ve ittifaklar uyarınca uygulanmasını dikkate alır. Bu nedenle uluslararası politikalar hayati bir öneme sahiptirler.

Uluslararası düzeyde politika üretilirken özellikle ulus devletler ön plana çıkmaktadır. Ancak sürdürülebilir bir yaşam ortamının oluşturulması için ulus devletlerin uluslararası arenada aktif rol alması gerekmektedir. Bu sayede, insan ve çevrenin uyumlu birlikteliği ve sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerjinin kaçınılmaz olduğu bilinci daha iyi seviyelerde gerçekleşebilir. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynaklarının teşviği noktasında anahtar ve en önemli güç tabii ki devlet desteğidir. Son yıllarda ülke kaynaklarına ve uygulanan politikalara baktığımız zaman, yenilenebilir kaynakların işletilmesi ve kullanılması konusunda ciddi adımların ve önemli bir ilerlemelerin kaydedildiğini de açıkça görebilmekteyiz (Peidong v.d., 2009). Uluslararası politikaların belirlenmesinde de önemli yere sahip olan ulus devletler tüm paydaşların sisteme dahil edilmesini sağlayarak özellikle yasalara ve yönetmeliklere uygun politikaların belirlenmesinde ve hayata geçirilmesinde aktif rol oynamalıdırlar. Bununla beraber yenilenebilir kaynakların ülke içerisinde daha aktif kullanılabilemesi adına ekonomik teşvik politikaları, sanayileşmiş destek politikaları ve teknik araştırma ve geliştirme politikalarının belirlenmesi de gerekmektedir. Bu noktada özellikle bu politikaları gerçekleştiremeyecek ülke gruplarına uluslararası sistemde gerekli desteğin verilmesi de gerekmektedir.

Bu noktada ulus devlet düzeyinde yönetişim sistemlerine de bakmamız gerekmektedir. Yenilenebilir Enerji politikalarıyla ilgili dört düzeyde yönetişim sisteminden bahsedebiliriz (Ackah, 2021). Bunlar, küresel Yenilenebilir Enerji sözleşmeleri, kıtasal düzeyde gerçekleşenler, alt-bölgesel politika direktifleri ve ulusal hedefler ve sistemlerdir. Afrika kıtası üzerinden örneklendirme yapacak olursak, alt bölgesel düzeyde Afrika Temiz Enerji Koridoru ve Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu, Yenilenebilir Enerji Politikası noktasında üye ülkelerin enerji karışımlarında orta ve büyük hidroenerji dahil olmak üzere Yenilenebilir Enerji penetrasyonunun payını 2030'a kadar %48'e çıkarmasını şart koşuyor. Bölgesel düzeyde, Afrika Birliği'nin Gündem 2063'ü karşımıza çıkmaktadır ve bu sistem

Afrika'yı tüm Afrika hanelerine, işletmelerine, endüstrilerine ve kurumlarına modern, verimli, güvenilir, uygun maliyetli, yenilenebilir ve çevre dostu enerji sağlamak için tüm enerji kaynaklarını kullanmaya çağırarak bölgesel enerji havuzları, şebekeleri ve enerji projelerinin oluşmasını hedeflemektedir. Küresel olarak, iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma gibi uluslararası sözleşme ve protokole imza atılması gösterilebilir. Ulusal düzey yönetişim yapısına baktığımız zaman ise yenilenebilir enerji potansiyelinden yararlanmayı hızlandırmak ve ölçeklendirmek için kapsayıcı, dönüştürücü, Afrika'nın sahip olduğu ve Afrika liderliğindeki bir çaba olan Afrika Yenilenebilir Enerji Girişimi kurulmuştur ve ulusal düzeyde hedefler belirlenmiştir. Sonuç olarak bakıldığı zaman yerel unsurlar başta olmak üzere sisteme tüm paydaşların dahil edilmesi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması noktasında ortaya konulan hedeflerin gerçekleşmesine ve özellikle iklim değişikliği ile mücadelede oldukça kritik bir öneme sahiptir.

Görüldüğü üzere yenilenebilir enerji politikaları yalnızca devlet düzeyinde geliştirilip uygulanmamaktadır. Hükümetlere ve devlete destek olarak uluslararası kuruluşlar, sendikalar gibi bir çok paydaşın dahil olduğu sistem üzerinden gerçekleşmektedir. Bu noktada, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Afrika Birliği gibi devletlerin dahil olduğu sistemlere ek olarak, özellikle Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı, 21. y.y'da Yenilenebilir Enerji Politikası Ağı, Yenilenebilir Enerji ve Enerji Verimliliği Ortaklığı, Uluslararası Güneş Birliği, Avrupa Yenilenebilir Enerji Konseyi ve Amerika Enerji ve İklim Ortaklığı gibi düşünce kuruluşlarının da önemi ciddi bir şekilde karşımıza çıkmaktadır.

Küresel politika üretimi ve uygulanmasında üzerinde durulan bir diğer önemli konu da tüm bu paydaşların dahil olduğu sistem ile beraber iklim, çevre ve ekoloji üzerindeki etkilerinin de belirlenmesidir (Farah ve Rossi, 2011).

Bu doğrultuda bölgesel veya küresel yenilenebilir enerji politikalarından daha iyi seviyede ve ihtiyaca uygun belirlenmesi noktasında tanımlanan başlıca faktörler mevcuttur. Bunlar (Hamilton, 2014) ;

1. Yenilenebilir enerji kaynaklarına ilişkin mevcut ve gelecekteki kendi kendine yeterlilik potansiyeli,

2. Yenilenebilir sistemlerin nasıl ve nerede konuşlandırılacağı,

3. Yenilenebilir enerji dağıtımının yönetimi,

4. Dağıtılan yenilenebilir enerji kurulumlarının çevresel etkisi,

5. Enerji verimliliğine sahip donanımların benimsenmesinin teşvik edilmesi,

6. Teknoloji Modernizasyonu ve Sera Gazı (GHG) emisyonlarının azaltılması,

7. Bölgesel ve küresel ölçeklerde yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmeye yönelik teşvikler ve mekanizmalar.

Bu politikalar neticesinde bir çok somut adım atılmıştır. Özellikle Birleşmiş Milletler öncülüğünde küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadele ve bunların neticesinde yenilenebilir enerji konusu sıklıkla gündeme gelmiştir. İklim değişikliğine sebep olan sera gazı salımlarını azaltmaya müteveccih eylem stratejilerini ve sorumluluklarını içeren ilk uluslararası belge Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesidir (BMİDÇS). Aynı konuda Kyoto Protokolü yasal olarak uyulması zorunlu sorumluluklar getirmiştir. Tarihin en kapsamı geniş olan iklim değişikliği anlaşması Paris İklim Anlaşmasıdır. 2020 yılının sonunda Kyoto Protokolünün süresi doldu ve yerini Paris İklim Anlaşmasına bıraktı (Pınarcıoğlu, 2018). Bu doğrultuda bakıldıuğı zaman ise, yenilenebilir enerji ile ilgili en önemli uluslararası politikalar olarak karşımıza; Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (1992), Kyoto Protokolü (1997) ve Paris İklim Anlaşması (2015) çıkmaktadır. Paris İklim Anlaşmasının 2021 yılı ile

beraber faaliyete geçmesi de bu anlaşmanın şuan için odak noktası olması anlamı taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi 1992'de Rio'da imzaya açıldı ve Rio Sözleşmeleri olarak adlandırılan üç sözleşmeden bir tanesidir (Şahin, 2017). Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesinin esas amacı "atmosferdeki sera gazı konsantrasyonlarını, iklim sistemi üzerindeki tehlikeli insan kaynaklı etkiyi önleyecek bir düzeyde durdurmayı başarmak"tır. Sözleşmenin üç temel ilkesi (UNFCCC, 2003);

1. Ortak ve eşitlik fakat farklılaştırılmış sorumluluklar ve imkânlar
2. Önceden tedbir alma ilkesi
3. Kalkınma ile iklim değişikliğinin birbirine bağlı olduğunun kabulü olarak belirlenmiştir.

Kyoto Protokolü 1997'de imzaya açılmış ve 2005'de yürürlüğe girmiştir. Protokolün öncelikli hedefi; sanayileşmiş ülkelerin sera gazı emisyonlarını azaltmaktır (Şahin, 2017). Kyoto Protokolü'nde sınırlama ve azaltım (mitigation) yükümlülüklerinin yerine getirilmesini kolaylaştırmak amacıyla Kyoto Mekanizmaları adı verilen Emisyon Ticareti, Ortak Uygulama (JI) ve Temiz Kalkınma Mekanizması (CDM) yenilikçi üç düzeneği devreye sokarak yeni dönem başlatmıştır. Bu mekanizmalarla amaçlanan hedefler; tarafların emisyonlarını azaltmak ya da karbon yutaklarını geliştirmek için yapacakları faaliyetleri kendi sınırları dışında daha ucuza gerçekleştirmek. Böylece iklim değişikliğine yol açan etmenleri azaltıcı uygulamalarının daha maliyet etkin hale getirilmesi amaçlanmaktadır (UNFCCC, 2003).

Paris İklim Anlaşması 4 Kasım 2016 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Paris İklim Anlaşması sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğun ortadan kaldırılması bağlamında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin uygulamasını geliştirmeyi amaçlamaktadır.

Anlaşmanın uzun dönemli hedefi ise küresel ortalama sıcaklık artışının endüstrileşme öncesi döneme göre 2°C altında tutulması ve bu artışın 1,5°C'nin altında tutulmasına müteveccih global çabaların sürdürülmesidir. Düşük emisyonlu ve iklim dirençli kalkınma yolunda finans akışının dengeli hale getirilmesi amaçlar arasındadır (Paris Anlaşması, t.y.). Paris İklim Anlaşması, temiz enerjiye global olarak geçişin vazgeçilmez olduğuna ilişkin herkese açık mesaj yollamaktadır ve bu anlaşma global ölçekte temiz ve yenilenebilir enerjiye geçişte tüm dünyaya yol göstermektedir. Paris İklim Anlaşması, hemen hemen tüm dünya emisyonlarını kapsayan ve iklim değişikliği konusundaki ilk çok uluslu anlaşma özelliğine sahiptir (Geleceğe Dair: Paris İklim Anlaşması, t.y.).

Paris Anlaşmasına baktığımız zaman ortaya konulan şu hedefler açıkça yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması noktasında adımlar atıldığını ortaya koymaktadır.

'Bu Anlaşma, amacı da dahil olmak üzere Sözleşme'nin uygulanmasını geliştirirken, sürdürülebilir kalkınma ve yoksulluğu ortadan kaldırma çabaları bağlamında, iklim değişikliği tehdidine yönelik küresel tepkiyi güçlendirmeyi amaçlamaktadır; Küresel ortalama sıcaklıktaki artışı sanayi öncesi seviyelerin 2,0 °C'nin oldukça altında tutmak ve sıcaklık artışını sanayi öncesi seviyelerin 1,5 °C üzerinde sınırlamak için çaba sarf etmek, bunun iklim değişikliğinin risklerini ve etkilerini önemli ölçüde azaltacağını kabul etmektedir; Gıda üretimini tehdit etmeyecek şekilde iklim değişikliğinin olumsuz etkilerine uyum sağlama ve iklim direncini ve düşük sera gazı emisyon gelişimini teşvik etme yeteneğini artırmak; ve Finans akışlarını, düşük sera gazı emisyonları ve iklime dayanıklı kalkınmaya yönelik bir yolla tutarlı hale getirmektir (UNFCCC, 2015).'

Bununla beraber Birleşmiş Milletlerin öncesinde 2030 daha sonra ise 2050 olarak belirlediği Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (17 hedef) de bu minvalde önem arz etmektedir. Küresel olarak belirlenen hedefler arasında iklim değişikliği ile mücadelenin yer alması

yenilenebilir enerji kaynakları noktasında da önemli adımlar atıldığını veya atılacağını göstermektedir. Ancak İklim değişikliği hedefi diğer 16 hedeften bağımsız değildir. Bu hedefe ulaşmak için BM üyeleri, küresel sıcaklık artışını 2°C'nin altında sınırlamak için 2015'te Paris Anlaşması'nı (PA) kabul etmişlerdir. Bu karar, iklim değişikliğinin dünyadaki ülkeler üzerindeki etkisi nedeniyle alınmıştır. BM üyesi ülkelerin sisteme aktif bir şekilde dahil edilmesi ve uygulanacak politikalara desteklerinin sunulması beklenmektedir (BM, t.y.). Birleşmiş Milletler yenilenebilir enerji noktasında tüm bu çabaların ortaya çıkmasına öncülük etmekle beraber şu hedeflerin de gerçekleşmesi için çaba sarf edilmesi gerektiğine değinmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojisini küresel bir kamu malı haline getirilmesi gerekmektedir. Bileşenlere ve ham maddelere küresel erişimi iyileştirmesine öncülük edilmeilidir. Yenilenebilir enerji teknolojileri için oyun alanını eşitlenmesi gerekmektedir. Enerji sübvansiyonlarını fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye kaydırılması ve yenilenebilir enerjiye güçlü bir yatırım sisteminin oluşturulması kaçınılmaz olmalıdır.

Bu neticede özellikle son yıllarda küresel iklim finansmanı akışları hızla artış göstermektedir. 2019 itibarıyla 28 ülke, ulusal uyum planlarının oluşturulması ve diğer uyum planlama süreçleri için 75 milyon ABD doları tutarında Yeşil İklim Fonu hibe finansmanına erişmiştir (United Nations Economic and Social Council, 2019). Bunların %67'si en az gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan küçük ada devletleri ve Afrika devletleri için kullanılmıştır. Toplamda 75 ülke, ulusal uyum planları ve diğer uyum planlama süreçleri için toplam değeri 191 milyon dolar olan Yeşil İklim Fonu'ndan destek istemektedir. Paris iklim anlaşmasının ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin imzalanması, iklim değişikliğini durdurma, enerji erişimini artırma ve biyolojik çeşitliliği korumaya yönelik uluslararası bir çabayı göstermektedir.

Yine bununla beraber karşımıza yaklaşık 200 ülkenin dahil olduğu ve sera gazı emisyonu azaltma hedeflerini belirledikleri, Ulusal Olarak

Belirlenmiş Katkıları (Nationally Determined Contributions) ortaya konulmuştur. Bu platform iler beraber uluslararası toplum iklim değişikliğini durdurmaya, enerji erişimini artırmaya ve biyolojik çeşitliliği korumaya kararlı adımlar ortaya koymaya çalışmıştır. Ancak bu hedeflerin tabiki başarılı bir şekilde uygulanması için zorlukları da devam etmektedir. Alınan olumlu sonuçlar mevcut iken, küresel ve bölgesel sonuçlara bakıldığı zaman, 57 ülkenin 2050 (Baruch-Mordo v.d., 2019) enerji taleplerini yalnızca dönüştürülen arazilerle karşılayamayacağını ortaya koymaktadır.

Devletler seviyesine baktığımız zaman, Avustralya hükümeti, enerji politikası çerçevelerinin birçoğunda, Avustralya'daki yerli ve endüstriyel tüketicilere güvenli, güvenilir, yeşil ve düşük maliyetli enerji sağlama hedefleri belirlemiş ve bu doğrultuda spesifik politikalar üretmiştir (Mahmood v.d., 2021). Öte yandan ise Brezilya hükümeti, yenilenebilir enerji sistemleriyle ilgili olarak esasen enerji verimliliğini ve piyasanın serbestleştirilmesini hedeflemektedir. Yenilenebilir enerjiye ilişkin etkili yeni politikalar sayesinde Çin, şüphesiz tek başına en büyük yenilenebilir enerji üreticisidir, çünkü, Çin Ulusal Kalkınma ve Reform Komisyonu, daha temiz ve daha yeşil bir gelecek için çevreye verilen karbon emisyonunu en aza indirmek için pilot karbon üst sınırını ve ticaret planını uygulamaya koymuştur (Aktaş, 2015).

Avrupa Birliği tarafından ortaya konulan Yenilenebilir Enerji Direktifi, ekonominin tüm sektörlerinde yenilenebilir enerjinin geliştirilmesi için ortak kurallar ve hedefler belirlemektedir. Bu doğrultuda çalışmalar yürüten Avrupa Birliği, Avrupa'nın iç enerji piyasasının oluşturulması, ülkelerin bu yenilenebilir kaynakları kullanmaları ve ulusal yenilenebilir enerji hedeflerine ulaşmaları için birlikte çalışmaları için büyük fırsatlar yaratır. Bunu, Yenilenebilir Enerji Direktifi kapsamında kurulan 3 işbirliği mekanizması aracılığıyla yapabilirler: istatistiksel transferler, AB ülkeleri veya AB ülkeleri ve üçüncü ülkeler arasındaki ortak projeler ve ortak destek programları. Enerji sektörü, AB'nin sera gazı emisyonlarının

%75'inden fazlasından sorumludur. Bu nedenle, ekonominin farklı sektörlerinde yenilenebilir enerjinin payını artırmak, AB'nin enerji ve iklim hedeflerine ulaşması için önemli bir yapı taşıdır. Bu doğrultuda 2030 yılına kadar sera gazı emisyonlarını en az %55 (1990'a kıyasla) azaltmak ve 2050 yılına kadar iklim nötr bir kıta olmak hedefleri belirlenmiştir (The European Commission, t.y.).

Ülkelerin sürdürülebilir bir enerji geleceği oluşturması ve bu enerjiye geçişi destekleyen Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA) yenilenebilir enerji noktasında uluslararası platformda politika ve kaynak üretimi ile beraber bilgi paylaşımı hususunda da önemli kuruluşlardan birisidir. Kuruluş, sürdürülebilir kalkınma, enerji erişimi, enerji güvenliği ve düşük karbonlu ekonomik büyüme ve refah arayışında, biyoenerji, jeotermal, hidroelektrik, okyanus, güneş ve rüzgar enerjisi dahil olmak üzere her türlü yenilenebilir enerjinin yaygın olarak benimsenmesini ve sürdürülebilir kullanımını desteklemektedir (IRENA, t.y). Bu doğrultuda tüm paydaşlarla iş birliği yapılarak politikalar üretilmekte ve uygulanmaktadır. Bölgesel pazar analizi, ulusal ve bölgesel veri analizi, sürdürülebilir biyoenerji politikaları ve yenilenebilir enerji ihaleleri husunda paydaşlara yol göstermektedir. Bunu gerçekleştirirken de özellikle verimli enerji planlaması noktasında adımalr atılmaktadır. Güçlü modelleme yeteneklerine ve metodolojilerine dayanarak özellikle gelişmemiş, az gelişmiş veya gelişmekte olan ülke gruplarına öncelik tanınmaktadır.

4. Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikalar Çerçevesinde SWOT Analizi

Yukarıda belirtilen uluslkararası politikalar yenilenebilir enerji noktasında ciddi somut adımalr atıldığını bizlere göztermektedir. Ancak politika üretimi ve vhayata geçirilmesi noktasında hem olumlu hem de olumsuz durumlar ile karşı karşıya kalınabilinmektedir. Bu notkada, yenilenebilir enerjinin uluslararası politikalar çerçevesinde SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. Sizin için önemli olan konular hakkında bilinçli bir anlayış geliştirin. SWOT analizi özellikle önemli konular noktasında analizler yapılmasına ve küresel bir bakış açısıyla

düşündürücü fikirler ortaya konmasına yardımcı olmaktadır. Yenilenebilir enerjinin önemi ciddi seviyelere geldiği bu dönemde, uluslararası boyutta uygulanan politikaların daha iyi anlaşılabilmesi ve benimsenmesi açısından güçlü ve zayıf yönlerinin yanında fırsat ve tehditlerinin de analiz edilmesi gerekmektedir. Bu analiz sayesinde mevcut ilerleme, beklentiler ve politika sonuçlarının da analizi daha sağlıklı yapılabilir. Yenilenebilir enerji noktasında karşımıza çıkan güçlü yönler (strenghts), zayıf yönler (weaknesses), fırsatlar (opportunities) ve tehditler (threats) aşağıda sıralanmıştır:

Güçlü yönler;

Yenilenebilir enerji kaynakları temizdir, tükenmezdir, yerlidir, ekonomiktir ve sürekli yenilenebilir kaynaklardır. Hava, su ve nükleer kirliliğini azaltır, flora ve hayvan varlığını korur, sera etkisini ve toprak erozyonunu azaltır (Ataman, 2007: 162). Enerji sektöründe devletin bağımsız olmasını sağlar ve istihdam olanakları fazladır. Bugünkü ve gelecek neslin haklarına saygılıdır ve sosyal ve ekonomik gelişmeyi destekler. Sosyal maliyetleri, güvenlik maliyetleri, yakıt maliyetleri ve atıklarının yok edilme maliyetleri düşüktür. Nükleer silahların artma riskini azaltır, iç ve dış barışı destekler (Ataman, 2007: 163). Yenilenebilir enerji kaynakları sınırsızdır, kullanımı kolaydır ve çevre dostudur. Fosil yakıtlara göre daha az maliyetlidir (Guangul ve Chala, 2019: 1-2). Küresel ölçekte uygunluğunun fazla olması, fosil yakıt kaynağı ile rekabetçi maliyetlerinin var olması, sıfıra yakın yakıt kullanımı, çok az veya hiç bakım maliyeti gerektirmesi ve tabiki sürekli kullanılabilir enerji kaynakları olmaları yenilenebilir enejinin en önemli özellikleri olarak akrşımıza çıkmaktadır.

Zayıf yönler;

Yenilenebilir enerji kaynakları kurulurken ilk maliyeti yüksektir (Guangul ve Chala, 2019: 2). Bundan dolayı işletmeler yenilenebilir enerjiye yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar (Nuri, 2017). Bununla beraber, iyi kaynakların enerji talep merkezlerinden uzakta olması nedeniyle maliyetinin yükselmesi de bir engel olmaktadır. Global

ölçekte aktif faaliyet gösteren ulusal enerji şirketleri çok azdır ve yasal düzenlemeler yetersizdir (Yılmaz, 2018). Ayrıca bazı kaynaklar için mühendislik zorlukları da ön plana çıkmaktdır. Enerji üretim grafiğinde arz dengesizliği yaşamak ya da performans düşüklüğü yaşamak olasıdır ve fosil yakıtlarla rekabet güçlüğü vardır (Öztürk, 2013: 14). Bunlarla beraber özellikle uluslararası sistemde politika belirleme ve uygulamada karşımıza çıkan koordinasyon ve tutarlılık eksikliği de önemli bir eksikliktir. Özellikle hidropower enerjinin popülasyonların yer değiştirmesine neden olması da önemli bir etkendir. Teşvik sisteminde zayıflık ve eksiklik, bölgesel politikalarda yeniliğe açık olmama ve ülke gruplarının teknik ve teknolojik açıdan yetersiz kalmaları da bu noktada olumsuz unsurlar olarak görülmektedir.

Fırsatlar;

Yeni iş olanakları yaratır ve ülkeler sübvansiyon ve destek kullanabilir. Fosil yakıtlara kıyasla maliyetleri azaltır (Guangul ve Chala, 2019: 3). Kıt olan fosil yakıtların ithalatının azaltılmasına ve çevrenin korunmasına katkı sağlar. Yenilenebilir enerji kaynakları sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında çok önemli bir role sahiptir. Ülkeler yenilenebilir enerji ile enerji güvenliğini sağlar ve ekonomik ve siyasi dalgalanmalardan kaynaklı etkiler azalır (Nuri, 2017: 94). Başlangıçtaki yüksek yatırım maliyeti olan yenilenebilir enerji kaynaklarında rekabetin az olmasından dolayı kar fırsatları yakalanabilir (Nuri, 2017: 95). Bunlara ek olarak, Yapısı gereği herhangi bir zamanda başlatılabilir ve durdurulabilir bir yapıya sahiptirler. Gelişen teknoloji nedeniyle elektrik üretiminin artmasına sebebiyet verecek olmaları. Sürdürülebilirlik gereksinimleri ve sertifikasyon yenilenebilir enerji noktasında küresel ölçekte politikaların güçlendirilmesine sebebiyet verecek olması. En önemlisi ise çevre üzerinde önemli bir etkisinin olmaması gelmektedir.

Tehditler;

Yenilenebilir enerji kaynaklarının doğal olması ve kamunun etkin rol oynaması nedeniyle yasal izlekler yavaş işliyor (Nuri, 2017: 96). Politika eksikliğinin ve politika gruplamasının etkinliğinin artırılması noktasında ülke gruplarının isteksiz olması özellikle uluslararası politikaların uygulanması noktasında bir tehdit oluşturmaktadır. Aynı zamanda araştırma ve geliştirme noktasında yeterli bütçe ve kaynakların oluşturulmaması da yenilenebilir enerji kaynakalrına geçiş noktasında sürecin yavaşlamasına sebebiyet vermektedir. Bu nedenle özellikle tüm paydaş grupların sisteme dahil olması gerekmektedir. Ancak bunun gerçekleşmeme durumu da başlı başına bir tehdit oluşturmaktadır. Bunun yanısıra jeotermal enerjilerin akarsu ve göllerin kirlenmesine ve arazi çökmesine neden olması hem toplumu hem de çevreyi etkileyebilmektedir. Aynı şekilde, rüzgar enerjisinin elde edilmesinde kullanılan elektronik cihazlar nedeniyle kuşlar ölümle veya yer değiştirme ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Biyokütle enerjisi su kıtlığına neden olabilir ve küresel iklim değişikliğini kötüye götürebilir (Okoye v.d., 2017).

5. Türkiye Üzerinden Bir Değerlendirme

Enerji sektörü kaynakları ülkenin her alanında kullanmak zorunda kaldığı kaynaklardır. Dışa bağımlı bir enerji sektörünün varlığı ülkenin gelişimi ve büyümesi önünde de bir engeldir. Dolayısıyla Türkiye'nin enerjide dışa bağımlılığını azaltmak, arz güvenliğini sağlamak ve sera gazı emisyonlarındaki artışı önlemek için yerli yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması hayati önem taşımaktadır (Kucukali ve Baris, 2011). Bu doğrultuda bakıldığı zaman, Türkiye'de yenilenebilir enerji noktasında diğer büyük ölçekteki ülke gruplarına göre daha geç resmi adımlar atmıştır. 2005'te resmi olarak atılan adımlar ile Yenilenebilir Enerji Kanunu (YEK) bu doğrultuda düzenlemeler yapılmasına sebebiyet vermiştir. Daha sonrasında ise Avrupa Birliği'ne uyum kapsamında Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı (YEEP) yürürlüğe girmiş ve yenilenebilir enerji sektöründe ciddi atılımlar yapılmıştır. Verilen

bilgiler enerji ve özellikle yenilenebilir enerjinin, son 20 yıllık zaman dilimi içerisinde ülkemizin öncelik alanlarından olduklarını göstermektedir.

Avrupa ve Orta Doğu'nun en büyük nüfusuna sahip ülkelerinden biri olması bu noktada atacağı adımların da önemini arttırmaktadır. Toplam elektrik enerjisi tüketimi yaklaşık olarak yılda 213,20 milyar kWh'dir olan Türkiye'de kişi başı ortalama enerji tüketimi 2.640 kWh civarındadır (Erdin ve Ozkaya, 2019). Yenilenebilir enerji kaynakları arasında en yüksek payı 31 bin 280 megavatla hidroelektrik santralleri almakla beraber; 9 bin 543 megavatla rüzgar, 7 bin 70 megavatla güneş, 1595 megavatla jeotermal ve 945 megavatla biyokütle takip etmiştir (Anadolu Ajansı, 2021). Türkiye'nin temiz enerji haritasında, İzmir rüzgar, Konya güneş, Aydın jeotermal, Şanlıurfa hidroelektrik ve İstanbul biyokütle kapasitesiyle lider şehirler olarak öne çıkmaktadır (Anadolu Ajansı, 2021).

Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı noktasında etkili politikaların belirlenmesi ve uygulanması özellikle bu enerji kaynaklarının teşvik edilmesine ve karbon emisyonlarında hedeflenen noktalara gelinmesine yardımcı olacaktır. Türkiye'de de yenilenebilir enerji politikası noktasında özellikle düşük emisyonlu enerji üretiminin dağıtımı ve kullanımı noktasında son yıllarda önemli adımlar atılarak teşvik edildiği görülmektedir. Ancak tabiki yerel düzeylerde yenilenebilir enerji kaynaklarının konuşlandırılması için gerekli olan ulusal çabanın etkinliği noktasında tam anlamıyla istenilen seviyede olduğu söylenemez.

Türkiye'de ithal kaynaklı fosil yakıtlar kullanılarak enerji tüketiliyor. Böylece hem fosil yakıtlar sera gazlarını çevreye salarak doğayı kirletiyor, hem de ithalat cari açığı doğuruyor. Bu yüzden yenilenebilir enerji kaynaklarının üretilmesi ve kullanılması tüm ülkelerde olduğu gibi Türkiye için de mühim duruma gelmiştir (Narin ve Gholizadeh, 2018). Türkiye kaynak konusunda zengin bir ülke olmasına rağmen enerji kaynaklarını devreye koyamamıştır (İlbaş,

2014: 194) ve enerji konusunda arz güvenliği, pahalılık, dışa bağımlılık, elektrikte doğalgaza bağımlılık, enerji kullanımında verimsizlik gibi önemli sorunlara sahiptir (İlbaş, 2014: 192).

Türkiye enerjide %70 civarlarında dışa bağımlıdır ve bunun içinde fosil kaynakların oranı %90 civarlarındadır. Gelecekte bu oranın artacağı öngörüsü ile yerli ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanmak özendirilmelidir. Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarında iyi bir coğrafi konumdadır. Fakat yenilenebilir kaynaklı enerji üretim düzeyi düşük ölçüdedir (Karagöl ve Kavaz, 2017). Türkiye enerji politikalarını belirlerken enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ve enerji ihtiyacını kendi karşılayabilecek ve kendine yetebilecek bir ülke olmayı hedeflemelidir (Özdemir, 2020: 246).

Dünyada hidroelektrik enerjisi potansiyeline önem ve değer verilmektedir. Türkiye, hidroelektrik enerji potansiyelinin dünyadaki toplam potansiyelin %1'i, Avrupa'nın ise %16'sı oranındadır. (Özdemir, 2020: 242). Hidrolik enerji yenilenebilir ve sürdürülebilir enerji kaynakları için çok önemli bir yerdedir. Türkiye bu enerji için doğru denetim, analiz ve planlama ile uzun vadeli projeleri en kısa zamanda hayata geçirmelidir. Hidroelektrik santralleri inşa edilirken halk bilinçlendirilmeli ve halkın onayı ve desteği alınarak kurulmalıdır (Özdemir, 2020: 242-243).

Türkiye üç tarafı denizlerle çevrili olduğundan rüzgâr enerjisi potansiyelinde zengin bir ülkedir. Rüzgâr türbinlerini ithal etmeyip kendi üreterek rüzgâr enerjisinden tam kapasiteyle yararlanabilir. Türkiye güneş enerjisi kaynağında da zengindir. Güneş enerjisini elektrik üretiminde kullanmak için önemli bir fırsattır ve devlet teşvik edip politika yapmalıdır (Özdemir, 2020: 243).

Türkiye tektonik yapısı nedeniyle jeotermal enerji kaynağında dünyada beşinci sıradadır. Türkiye'nin sahip olduğu jeotermal enerji kaynak potansiyeli, elektrik ve ısı enerjisinin ortalama olarak %14'ünü karşılayabilecek düzeydedir. Yenilenebilir, temiz ve çevre dostu olan jeotermal enerji için gerekli önlemleri alarak gelişen teknolojiyle en

kısa zamanda devreye sokulmalıdır (Özdemir, 2020: 244). Türkiye, kömürde %50 dışa bağımlıdır ve kömüre yatırım yapmak yerine yerli ve çevre dostu jeotermal enerjiye yatırım yapmak daha mantıklıdır.

Karadeniz'in tabanında kimyasal şekilde depolanmış hidrojen bulunmaktadır ve hidrojen üretimde Türkiye şanslıdır. Karadeniz'i hidrojen enerji merkezi kabul ederek projeler geliştirmeli ve hidrojeni diğer yenilenebilir enerji kaynaklarıyla destekleyerek hidrojene geçişi başlatmalıdır. Cari açığın ve enerjide dışa bağımlılığın azaltılması, istihdamın artırılması, kesintisiz ve nitelikli enerji için Türkiye'nin yenilenebilir enerjide atacağı adımlar ekonomik istikrarı da sağlayacaktır (Özdemir, 2020: 246).

Türkiye'de enerji ile ilgili bütün yürütümler, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı tarafından yönetilmektedir ve Elektrik Piyasası Düzenleme Kurumu tarafından yürütülmektedir. Araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) çalışmaları, Elektrik İşleri Etüt İdaresi ve Türkiye Bilimsel Teknik ve Araştırma Kurumu üstlenmektedir (Denruyter ve diğer., 2011).

Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (BMİDÇS), Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşmasına dahildir. Türkiye, Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesine 24 Mayıs 2004'te, Kyoto Protokolüne ise 26 Ağustos 2009'da taraf olmuştur (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, t.y.). Türkiye, 4 Kasım 2016 itibariyle Paris İklim Anlaşması'nı yürürlüğe koymuş ve 2021 yılı itibarı ile resmen taraf ülke olmuştur. Bu doğrultuda 2053'de net sıfır emisyon seviyesine ulaşmayı hedeflediğini açıkladmıştır (WWF-Türkiye, 2022). Paris İklim Anlaşması, esas olarak Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne dayanmaktadır. 2020'de Kyoto Protokolü sona erdikten sonra Paris İklim Anlaşması iklim değişikliği rejimini düzenlemeyi amaçlamaktadır (Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, t.y.) ve 2021 yılı itibari ile Türkiye de resmi olarak bu anlaşmaya taraf ülke olmuştur.

6. Sonuç ve Öneriler

Enerji, insan yaşamının vazgeçilmez bir parçasıdır ve sosyal refahın sağlanmasında en önemli faktördür. Nüfus arttıkça her geçen gün enerjiye olan talep artmaktadır. Üretilen enerji miktarının %85'i doğalgaz, petrol ve kömür gibi fosil yakıtlardan elde edilmektedir. Fosil yakıtlar aşırı karbondioksit (CO2) salınımına sebep olmaktadır ve böylece iklim değişikliğinin başlıca sebebidir. Sera gazlarının etkisiyle kuraklık ve seller artmaktadır ve çevre sorunlarına sebep olmaktadır. Fosil yakıtlar tükenebilir ve sınırlıdır. Yenilenebilir enerji kaynakları ise doğal, tükenmez ve sınırsızdır. Aynı zamanda çevreye zararları yok denecek kadar azdır, çevre dostu bir enerjidir. Yenilenebilir enerji iklim değişikliğini önlemede önemli bir araç ama maliyeti fazladır. Bu konuda endüstrileşmiş ülkeler gelişmekte olan ülkelere destek sağlamalıdır.

Enerji her alanda gereklidir ve stratejik bir öneme sahiptir. Bu yüzden devletin kontrolünde olmalıdır. Her ülkede arz güvenliği yaşanmaktadır. Kaynak çeşitliliği ve enerjide dışa bağımlılığın en düşük düzeye indirilebilmesi gibi gelişmeler sonucunda yenilenebilir enerji kaynaklarının önemi artmaktadır. Günümüzde yenilenebilir enerji artık kaçınılmaz hale gelmiştir. Ülkelerin dışa bağımlılığını azaltması, gelecek kuşaklara temiz bir çevre ve tükenmeyen bir enerji bırakması için yenilebilir enerjiye yönlenmelidir. Tüm ülkeler doğalgaz, petrol, kömür, nükleer gibi yenilemeyen enerji kaynakları yerine güneş, biyokütle, hidrolik, hidrojen, jeotermal, dalga, rüzgâr gibi yenilenebilir enerji kaynakları kullanmalıdır. Doğanın insanlara değil; insanların doğaya ihtiyacı var.

%100 yenilenebilir enerji noktasında ise yerel ulusal ve uluslararası arenada atılması ve dikkat edilmesi gereken önemli durumlar mevcuttur. Dünya Doğayı Koruma Vakfı'nın (2022) ortaya koyduğu öneriler bu minvalde oldukça büyük önem arz etmektedir. Vakıfın belgeleri incelendiği zaman şu politika önerileri özellikle karşımıza çıkmaktadır: 2050 yılına kadar herkes için temiz enerji sağlamak ve bu enerjilerin sürdürülebilir olması ancak mevcut kaynakların

geliştirilerek yeni yenilenebilir enerji kaynakları ortaya koymak ile mümkün olacaktır. Bunun gerçekleşmesi ve insan oğlunun kullanımına sunulması ulaşım ve iletişim ağının küresel ölçekte gerçekleşmesine bağlıdır. Bu durumun gerçekleşmesi de özellikle temiz enerjiye ulaşım noktasında büyük sıkıntılar yaşayan gelişmekte olan ülkelerin temiz ve yenilenebilir enerjiye ulaşmasına ve bu ülkelerde sürdürülebilir uygulamaların artmasına yardımcı olabilecektir. Öte yandan ise herkesin sürece dahil edilebileceği basit öneriler de mevcuttur. Gıda israfı durdurulmalı ve verimli ve sürdürülebilir bir şekilde elde edilen gıdalar tüketilmelidir. Atıklar en aza indirilmeli, dayanıklı ve geri dönüştürülebilir malzemeler üretilmelidir. Toplu taşıma teşvik edilmeli ve yaygınlaştırılmalıdır. Havacılık ve ulaşım, hidrojen gibi yenilenebilir yakıtlar kullanmalıdır. Yenilenebilir enerji ile ilgili araştırma ve geliştirme desteklenmelidir. Tescilli sürdürülebilir ürünlerin üretimi ve tüketimi teşvik edilmelidir. Yenilenebilir enerji ve iklim konusunda küresel rehberlik verilebilir ve küresel işbirliğini teşvik etmek için enerji anlaşmaları desteklenmelidir. Tüm arabalar, minibüsler ve trenler 2050 yılına kadar elektrikli olmalıdır. Üreticiler ve tüketiciler elektrikli araçlara geçmeye teşvik edilmeli, ve yatırım yapılmalıdır. Yenilenebilir enerjiye yönelik finansal desteğin etkili olabilmesi için tüketicilere ve piyasaya ücretsiz erişim izni verilmelidir. Hükümetler ve finansal kurumlar, yenilenebilir enerjiye yatırımı teşvik etmek için finansal araçlar geliştirmelidir. Fosil yakıtlar ve nükleer enerji için sübvansiyonlar durdurulmalıdır. Büyük ölçekli enerji altyapısı yatırımları için çevresel etki değerlendirmesi (ÇED) yapılmalıdır. Sürdürülebilir olmayan ağaçlar kesilmeli ve REDD (Reducing Emissions from Deforestation and Degradation) gibi düzenlemeler yoluyla ormanlardan kaynaklanan karbondioksit emisyonları azaltılmalıdır. Sürdürülebilir yenilenebilir enerji için uygun ortam ve koşullar bir an önce oluşturulmalıdır. Maksimum versiyon limiti ve uluslararası ticaret ile ilgili düzenlemeler olmalıdır. Enerji tasarruflu ev aletlerindeki KDV indirilmelidir. Sıfır enerji sağlayan teknolojilerin araştırılması,

geliştirilmesi ve ticarileştirilmesine yönelik yatırımlar artırılmalıdır. Ülkeler, sanayi ve finans dünyasının temsilcileriyle işbirliği içinde yenilenebilir enerjiyi destekleyen bir politika geliştirmelidir. Ülkeler bilim insanlarını, mühendisleri ve vasıflı çalışanları eğitmeli ve desteklemelidir (WWF-Türkiye, 2022).

Kaynakça

Acaroğlu, M. (2013). *Alternatif Enerji Kaynakları* (3. Basım). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Ackah, I., & Graham, E. (2021). Meeting the targets of the Paris Agreement: an analysis of renewable energy (RE) governance systems in West Africa (WA). *Clean Technologies and Environmental Policy*, *23*(2), 501-507.

Adıyaman, Ç. (2012). *Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikaları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Niğde Üniversitesi, Niğde.

Aktas, A. Z. (2015, November). A Review and comparison of renewable energy strategies or policies of some countries. In *2015 International Conference on Renewable Energy Research and Applications (ICRERA)* (pp. 636-643). IEEE.

Aktaş, A., Süner, M.E., Balkan Kuşcu, N.S. ve Usta, O. (2020). *Yenilenebilir Enerji Teknolojileri Alanı.* http://kitap.eba.gov.tr/panel/dosyalar/upload/1332/0/U_0_04_08_2020_16_35_38_51 4.pdf

Anadolu Ajansı, (2021). Türkiye'nin enerji haritasında 'yeşil'in payı artıyor. https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turkiyenin-enerji-haritasinda-yesilin-payi-artiyor/2280401

Ataman, A.R. (2007). *Türkiye'de Yenilenebilir Enerji Kaynakları* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Baruch-Mordo, S., Kiesecker, J. M., Kennedy, C. M., Oakleaf, J. R., & Opperman, J. J. (2019). From Paris to practice: sustainable

implementation of renewable energy goals. *Environmental Research Letters*, *14*(2), 024013.

Bayraç, H.N. ve Çildir, M. (2017). AB Yenilenebilir Enerji Politikalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 13*(13), 201-212.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi. (t.y.). *İklim Değişikliği Başkanlığı.* https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33

Birleşmiş Milletler, (t.y.). Five ways to jump-start the renewable energy transition now. https://www.un.org/en/climatechange/raisingambition/renewable-energy-transition

Daojiong, Z. (2006). China's energy security: Domestic and international issues. *Survival*, *48*(1), 179-190.

Denruyter, J.P., WWF International, Kalem, S., Yener, D., Ayas, C. ve WWF-Türkiye. (Ed.). (2011). *Yenilenebilir Enerji Geleceği ve Türkiye.* İstanbul: WWF.

Erdin, C., & Ozkaya, G. (2019). Turkey's 2023 energy strategies and investment opportunities for renewable energy sources: Site selection based on electre. *Sustainability*, *11*(7), 2136.

Farah, P. D., & Rossi, P. (2011). National energy policies and energy security in the context of climate change and global environmental risks: A theoretical framework for reconciling domestic and international law through a multiscal. *European Energy and Environmental Law Review*, *20*(6).

Geleceğe Dair: Paris İklim Anlaşması. (t.y.). *Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu*. https://www.avrupa.info.tr/sites/default/files/201608/brochure_4_v2.pdf

Guangul, F.M. ve Chala, G.T. (2019). Solar Energy as Renewable Energy Source: SWOT Analysis. *2019 4th MEC International Conference on Big Data and Smart City (ICBDSC)*, s.1-5. Doi:10.1109/ICBDSC.2019.8645580

Hamilton, M. S. (2014). *Energy Policy Analysis: A Conceptual Framework: A Conceptual Framework*. Routledge.

Hiçdurmaz, B. (2019). Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kaynakları Ve Politikaları. *Social Sciences Studies Journal, 5*(34), 2223-2028.

IRENA, (t.y.). Vision and Mission, https://www.irena.org/About/Vision-and-mission

İlbaş, M. (2014). *Enerji-Politik Dünya ve Türkiye* (1.baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.

İlleez, B. (2020). Türkiye'de Biyokütle Enerjisi. *Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020* (1.baskı) içinde (s.317-345). https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/TEG-2020-13_%20Biyok%C3%BCtle%20Enerjisi%20_B%C3%BClent%20%C4%B0lleez.pdf

Karagöl, E.T. ve Kavaz, İ. (2017). *Dünyada ve Türkiye'de Yenilenebilir Enerji.* İstanbul: Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık.

Kılıç, F.Ç. ve Kılıç. M.K. (2013). Jeotermal Enerji ve Türkiye. *Mühendis ve Makine, 54*(639), 45-56.

Koç, E. ve Kaya, K. (2015). Enerji Kaynakları–Yenilenebilir Enerji Durumu. *Mühendis ve Makine, 56*(668), 36-47.

Koç, E. ve Şenel, M.C. (2013). Dünyada Ve Türkiye'de Enerji Durumu-Genel Değerlendirme. *Mühendis ve Makine, 54*(639), 32-44.

Kucukali, S., & Baris, K. (2011, November). Renewable energy policy in Turkey. In World Renewable Energy Congress-Sweden; 8-13 May; 2011; Linköping; Sweden (No. 057, pp.2454-2461). Linköping University Electronic Press.

Kumbur, H., Özer, Z., Özsoy, H.D. ve Avcı, E.D. (2005). Türkiye'nin Geleneksel ve Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Potansiyeli ve Çevresel Etkilerinin Karşılaştırılması. *Mersin Üniversitesi*, s.1-7.

Mahmood, A., Qasim, M., & Khan, M. F. (2021). Renewable energy policy around the globe. *Engineering And Applied Science Letters*. 4(3), 30-43; doi:10.30538/psrp-easl2021.0073

Narin, M. ve Gholizadeh, Y. (2018). Avrupa Birliği ve Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Politikalarının Karşılaştırılması. *International Conference On Eurasian Economies*, s.277-285.

Nuri, F. İ. (2017). *Sürdürülebilir Kalkınma Ve Yenilenebilir Enerji: Avrupa Birliği SWOT Analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya.

Okoye, P. U., Ezeokonkwo, J. U., & Nworji, G. C. (2017). Sustainability of Renewable Sources of Energy for Rural Communities in Anambra State. *Advances in Energy and Power*(CEASE PUBLICATION) Vol. 5(4), pp. 37 – 47. DOI: 10.13189/aep.2017.050401

Öymen, G. (2020). Yenilenebilir Enerjinin Sürdürülebilirlik Üzerindeki Rolü. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19*(39), 1069-1087.

Özdemir, Y. (2020). *Türkiye'nin Enerji Stratejisi* (1.baskı). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Öztürk, H. H. (2013). *Yenilenebilir Enerji Kaynakları*. İstanbul: Birsen Basımevi.

Paris Anlaşması. (t.y.). *İklim Değişikliği Başkanlığı*. https://iklim.gov.tr/paris-anlasmasi-i-34

Peidong, Z., Yanli, Y., Yonghong, Z., Lisheng, W., & Xinrong, L. (2009). Opportunities and challenges for renewable energy policy in China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, *13*(2), 439-449.

Pınarcıoğlu, N.Ş. (2018). İklim Değişikliği Müzakerelerinde Gelinen Nokta: Paris Anlaşması ve Sonrası. *Turkish Studies, 13*(23), 211-224.

Seydioğulları, H.S. (2013). Sürdürülebilir Kalkınma için Yenilenebilir Enerji. *Planlama, 23*(1), 19-25.

Solomon, B. D., & Krishna, K. (2011). The coming sustainable energy transition: History, strategies, and outlook. *Energy Policy*, *39*(11), 7422-7431.

Şahin, Ü. (2017). Başlangıcından Bugüne Uluslararası İklim Değişikliği Rejimi**.** G. Orhan, S. Cerit Mazlum ve Y. Kaya (Ed.), *Uluslararası Çevre Rejimleri* (1.baskı) içinde (s.76-83). Bursa: Dora Yayıncılık.

The European Commission, (t.y.). Renewable energy targets. https://energy.ec.europa.eu/topics/renewableenergy/renewable-energy-directive-targets-and-rules/renewable-energy-targets_en

UNFCCC (2003). *İklime Özen Göstermek: İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Kyoto Protokolü için Kılavuz,* Çeviri: Çevre ve Orman Bakanlığı ile Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP). Bonn.

UNFCCC (2015) The Paris Agreement: UNFCCC. https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement

United Nations Economic and Social Council (2019) Special edition: progress towards the Sustainable development goals. https://sustainabledevelopment.un.org/sdg13

Ün, T.Ü. (2003). Hidrojen enerjisi: Depolanması, güvenliği, çevresel etkisi ve dünyadaki durumu. *Mühendis ve Makine, 44*(525), 17-22.

Ürün, E. ve Soyu, E. (2016). Türkiye'nin Enerji Üretiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı*, 31-45.

WWF-Türkiye. (2022). *2021 Faaliyet Raporu*. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/2021faaliyetweb_1_1.pdf

WWF-Türkiye. (2022). *Enerji Raporu 2050 yılında %100 Yenilenebilir Enerji*. https://wwftr.awsassets.panda.org/downloads/wwf_enerjiraporu.pdf?1410/2050deyuz de100yenilenebilirenerji

Yenilenebilir Enerji Kaynakları. (t.y.). *Ege Üniversitesi Güneş Enerjisi Enstitüsü*. https://eusolar.ege.edu.tr/tr-3482/yenilenebilir-enerji-kaynaklari.html

Yenilenebilir Enerji Sistemleri. (t.y.). *T.C. Bingöl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü*. https://fbe.bingol.edu.tr/programlar_/yenilenebilir-enerji-sistemleri/

Yılmaz, S.S. (2018). *Türkiye'de Ve Dünya'da Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Durumu* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). T.C. Maltepe Üniversitesi, İstanbul.

Extended Abstract

With population growth, urbanization and industrialization, the need for energy is increasing day by day. The energy used today is mostly derived from fossil fuels. Since fossil fuels cannot be renewed, their reserves are scarce and they cause great harm to the environment, a tendency towards alternative energies has begun. Therefore, the need and demand for renewable energy sources such as solar, wind, biomass, geothermal, hydraulic, hydrogen and wave are increasing day by day. Although it is seen that investments for renewable energy are increasing rapidly all over the world, new policies are being produced and tried to be implemented in this area in the international system. The main purpose of the policies realized in the nation-state or in the international arena is that the

use of renewable energy resources should be increased in order to meet the needs of future generations in the long run, as well as addressing today's generations.

Renewable energy sources will play an important role in the future of the world, but at the same time, the use of renewable energy sources goes back to ancient times. Renewable energy sources are used in areas such as grinding food, drying, pumping water, heating water. However, with the Industrial Revolution and the discovery of steam engines in England, the use of renewable energy sources decreased in America and Europe. With the Oil Crisis in the 1970s, the problem of supply security in energy emerged. With the global warming and environmental awareness, which started to take place on the world agenda with the 1990s, policies have been started to be formed in order to use and expand renewable energy resources more actively.

When looking at it in this direction, one of the most important factors determining the domestic and foreign policies of almost all countries is energy. With globalization, the increasing energy need in parallel with the increase in production and commercial activities increases the dependence of states on energy. It also causes them to face foreign trade deficits. Natural gas, coal and oil, which are primary energy inputs, are among the main energy inputs and have a significant share in the imports of most states. The rapid rise in natural gas, coal and oil prices may cause unexpected changes in the balance of payments of many states. Therefore, states are turning to renewable energy sources in order to reduce their dependence on energy and to increase energy diversity.

In this study, it is aimed to provide information about renewable energy sources by examining the period before and after the pandemic, and to make an evaluation on international policies and Turkey by mentioning the advantages and disadvantages of renewable energy sources. In this direction, in this study, the

advantages and disadvantages of renewable energy sources were investigated. Along with these advantages and disadvantages, the existing policies in the international arena were examined and a SWOT analysis of these policies was carried out. Finally, by making a case study specific to Turkey, the policies put forward by Turkey at this point were evaluated.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

COVİD 19 DÖNEMİNDE TÜRK KARGO (PAKET VE DOSYA TAŞIMACILIĞI) SEKTÖRÜNDE Kİ GELİŞMELER

Developments in the Turkish Cargo (Packet and File Transportation) Sector in the Period of COVID 19

Abdullah Oktay DÜNDAR[*]
Halit KAYA[**]

Öz

Tüm Dünya'da etkili olan COVİD-19 virüsü, insanoğlunun yaşam biçimlerinde radikal değişikliklere sebep olmuştur. İnsanlar rutin yaşam tarzından, hastalıktan korunma odaklı yaşam tarzına geçmiştir. Vaka sayısını azaltmak için geliştirilen bu yaşam tarzı sadece insanların hayatını değiştirmemiş ekonomik hayatta da değişimlere yol açmıştır. Özellikle tedarik zincirinde ürünlerin hammaddeden başlayarak, nihai tüketiciye ulaşıncaya kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetlerde kendini göstermiştir. Pandemi döneminde uzun süre evlerinde kalan insanlar, ihtiyaçlarını kargo şirketleri aracılığıyla temin etmiştir. Böylelikle bu süreç lojistik sektörünün fark edilmeyen önemini daha görünür kılmıştır. Bu süreçte artan talebi karşılamak zorunda kalan kargo şirketlerinin yükü artmıştır. Beklenmedik bu durum karşısında emek yoğun olan kargo sektörü talebi karşılayabilmek için birçok problemle karşı karşıya kalmıştır. Bu çalışmanın amacı, Covid 19 döneminde Türk kargo sektörünün durumunu ortaya koymaktır. Pandemi döneminin ilk yılında önemli problemlerle karşılaşan sektörle ilgili şikâyetlerin arttığı belirlenmiştir. Özellikle teknolojik yatırımlar sayesinde sektörle ilgili şikâyet artış hızında azalmaların görüldüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Kargo, Paket, Dosya, COVİD-19

---

[*]Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, UBF, Lojistik Yönetimi Bölümü, aodundar@erbakan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-8508-165X

[**]İş Geliştirme Müdürü, Mila Lojistik Ticaret. A.Ş., hltky550@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3280-2492

Jel Kodları: R41, R42

Abstract

COVID-19, or coronavirus disease, with its long name, is an infectious disease that affects people, causing severe respiratory diseases. The disease, which first appeared in the city of Wuhan in China's Hubei province, has caused a worldwide COVID-19 pandemic since its emergence. The COVID-19 virus, which is effective all over the world, has caused radical changes in the way of life of human beings. People have moved from a routine lifestyle to a disease prevention-oriented lifestyle. In this new lifestyle, there are many new practices such as using masks, wearing gloves, giving importance to hygiene and cleaning, not being in public areas, paying attention to social distance rules, and taking new precautions while shopping. This lifestyle, which was developed to reduce the number of cases, not only changed people's lives, but also led to changes in economic life. It has manifested itself especially in all activities carried out in the supply chain, starting from the raw material of the products until they reach the final consumer. People who stayed at home for a long time during the pandemic period provided their needs through cargo companies. Thus, this process has made the unnoticed importance of the logistics sector more visible. In this process, the burden of cargo companies, which had to meet the increasing demand, increased. In the face of this unexpected situation, the labor-intensive cargo industry faced many problems in order to meet the demand. The aim of this study is to reveal the situation of the Turkish cargo sector in the period of Covid 19 and the general situation of the cargo sector within the framework of the changes in customer behavior with the effect of e-commerce in this period.

Keywords: *Logistics, Cargo, Package, File, COVİD-19*

Jel Codes: *R41, R42*

1.Giriş

COVID-19 hastalığı insanları etkileyen, şiddetli solunum yolu rahatsızlıklarına neden olan bulaşıcı bir hastalıktır. İlk olarak Çin'in Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde ortaya çıkan hastalık, ortaya çıktığından beri, dünya çapında COVİD-19 pandemisine sebep olmuştur. Tüm Dünya'da etkili olan bu pandemi, insanoğlunun yaşam

biçimlerinde radikal değişikliklere sebep olmuştur. İnsanlar rutin yaşam tarzını terk edip hastalıktan korunma odaklı yaşam tarzına geçmiştir. Bu yeni yaşam tarzında maske kullanmak, eldiven takmak, hijyen ve temizliğe önem vermek, toplu alanlarda bulunmamak, sosyal mesafe kurallarına dikkat etmek, alışveriş yaparken yeni önlemler almak gibi birçok yeni uygulama bulunmaktadır. Vaka sayısını azaltmak için geliştirilen bu yaşam tarzı sadece insanların hayatını değiştirmemiş, ekonomik hayatta da değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler, tedarik zincirinde hammadde aşamasından başlayarak nihai tüketiciye ulaşana kadar gerçekleştirilen tüm faaliyetlerde kendini göstermiştir. Pandemi döneminde uzun süre evlerinde kalan insanlar, ihtiyaçlarını kargo şirketleri aracılığıyla temin etmiştir. Böylelikle bu süreç lojistik sektörünün fark edilmeyen önemini daha görünür hale getirmiştir. Bu süreçte artan talebi karşılamak zorunda kalan kargo şirketlerinin yükü artmıştır. Beklenmedik bu durum karşısında emek yoğun olan kargo sektörü talebi karşılarken birçok problemle karşı karşıya kalmış, (www.pazarlamasyon.com) bu problemlerle başa çıkmak için süreçlerini yeniden yapılandırmıştır. Bu çalışmanın amacı, Covid 19 döneminde müşteri davranışlarındaki değişimler çerçevesinde Türk kargo sektörünün genel durumunu ortaya koymaktır. Bu çalışma, kurumsal paket ve dosya taşımacılığında müşteri memnuniyetinin incelenmesi, bu hizmeti veren firmalarının hizmet kalitesini geliştirilmesi ve iyileştirilmesi bakımından önemlidir.

2. Lojistik ve Kargo Sektörü

Lojistik, tarihin ilk dönemlerinden bu yana fiilen kullanılmasına rağmen 20. Yüzyıl başlarında askeri alanda daha sonrasında ise 1960'larda ticari literatüre giren bir kavramdır. Lojistik kavramının kökeni Yunanca "Logistikos" kelimesine dayanmaktadır. Logistikos "hesap yapma", "hesapta yetenekli" anlamlarına gelmektedir (Deniz ve Gödekmerdan, 2011). İlk defa 1905 yılında askeri alanda "orduların hareketi, ihtiyaçların giderilmesi, malzeme tedariki, personelin taşınması, araçların; bakım, onarım, yedek parça tedariki ve

yenilenmesi olarak" tanımlanmıştır (Kobu, 2003). Lojistik kavramının askeri bir terim olarak ilk defa ele alınmasının ardından 1916 yılında Arch W. Shaw "*Iş Dünyasındaki Problemlere Yaklaşım*" çalışmasında lojistiğin stratejik yanına dikkat çekmiştir (Duran,2017:110). CSCMP'ye (Tedarik Zinciri Yönetimi Uzmanları Birliği) göre lojistik; "hammaddenin kaynağından başlayarak, ürünün tüketilmeye başlandığı son noktaya kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, servis hizmetlerinin, bilgi akışının etkili ve verimli bir şekilde taşınmasının, depolanmasının, planlaması, uygulanması ve kontrol edilmesidir" (Akbulut, 2020).

Küresel pazarlarda artan rekabet koşulları lojistiği, günümüz firmaları için önemli ve büyük bir rekabet aracı haline getirmiştir. Lojistik hizmet kavramı, müşteri beklentilerinde etkin hizmet temelini oluşturan müşteri odaklı yaklaşım, butik hizmet, yeteri kadar stok bulundurulması, siparişlerin hızlı bir şekilde hazırlanması, dağıtımın hızlı ve zamanında gerçekleştirilmesi, tüm süreçlerin doğru maliyet ile planlanması, yapılan islerin düzgün ve doğruluk unsurları üzerinde önemle durmaktadır (Deniz ve Gödekmerdan, 2011).

Lojistik sektöründe yaşanan hızlı değişimler ve ilerleyen teknoloji sayesinde kullanılan gelişmiş alt yapı lojistik faaliyetlerin önemini ve gelişimini arttırmaktadır. Lojistik sektörü tüketicilerin talep ve beklentilerine cevap verecek, kaliteli ve zaman tasarrufu sağlayan ve müşteri memnuniyeti odaklı yaklaşım izlemektedir (Alp vd, 2019). Sosyal ve ekonomik olarak paket ve dosya taşımacılığı, kargo sektörü, hızlı ve ekonomik gelişme ile birlikte halkın günlük ihtiyaçlarının karşılanması boyutuyla insan yaşamında önemli bir yere sahiptir. Kargo taşımacılığı, paket, dosya ve kurye sektörü ülkeler arası ekonomik ve ticari bağlar kurması sebebiyle ülkelerin ekonomik kalkınması için önemli bir yere sahiptir. Tüketicilerin taleplerine cevap vermek adına faaliyetlerini sürdüren kargo sektörü hızla gelişen, yeni teknolojik gelişmeleri bünyesine katan ve uygulayan bir hizmet kolu konumundadır. Kargo sektöründe görülen hızlı gelişim ve değişim yalnızca insanların yaşamlarının ritmini hızlandırmakla kalmayıp,

aynı zamanda dağıtım kanalının genişlemesi, teslim modellerinin gelişmesi, müşteri odaklı butik uygulamaların gerçekleşmesi ve müşteri memnuniyetini arttırıcı etki ile birlikte geleneksel mağazalar üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Weiguo vd.,2017).

2.1. Kargo Sektörü ve Özellikleri

Kargo taşımacılığı, bir paketin bir adresten alınıp teslimi yapılacak adrese götürülmesi ve teslim edilmesi olarak tanımlanabilir. Türkiye'de bir ürünün kargo olarak nitelendirilebilmesi için tek parça 0-100 kg arasında ve uzunluğunun maksimum 300 cm olması gerekmektedir. Ülkemizde tek parça maximum 75 kg olarak taşıma işlemleri yapan kargo şirketleri de mevcuttur. Kargo kelimesi sözlük anlamı itibariyle "yük, hamule" anlamında kullanılmaktadır (Göncü, 2010). Kargo taşımacılığı uluslararası literatürde "ağırlığı, ebadı ve içeriği önemli olmaksızın herhangi bir yükün taşınması" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de ise her türlü yük kargo kapsamında girmemekte, belirli bir ağırlığın üstünde ki paketler ve yükler kargo olarak değerlendirilmemektedir. Türkiye'de kargo taşımacılığı olarak adlandırılan faaliyet, içeriği itibariyle yabancı literatürde "paket ve dosya dağıtımı " olarak adlandırılmaktadır (Göncü, 2010).

Dağıtım, doğru planlandığı takdirde pazar payına etki eden en önemli etkenlerden biri olarak üretim ile tüketim arasındaki açığı kapatır. Bu sebeple her satıcı, ürünlerini hedef pazara nasıl ulaştıracağına yani doğru dağıtım planlamasına karar vermek zorundadır. Bu planlar veya stratejiler hizmet bileşenlerinin müşterilere nasıl ulaştırılacağı, teslimat yeri, zamanı, şekli ve maliyeti ile ilgidir. Çeşitli sebeplerle üretimin belirli merkezlerde toplanması üretici ile tüketici arasındaki mesafeleri arttırmış, mal ve hizmetlerin üretildikleri yerden tüketim noktalarına ulaştırılmaları işlevi önem kazandırmıştır. Üretimin nitelik kazanması ve pazarın büyümesi ile pazara ulaşma zorunluluğu, mal ve hizmetlerin dağıtımının belirli bir düzen içinde planlı ve doğru maliyetler ile ele alınmasını gerektirmiştir. Diğer taraftan dağıtım faaliyetlerinin her geçen gün

artması ve pazarlama giderleri içindeki payının giderek yükselmesi öneminin artmasına neden olmuştur.

Dağıtım faaliyetleri çeşitli yapıdaki hizmet sağlayıcılar tarafından yerine getirilmektedir. Üretici dağıtım faaliyetini kendisi gerçekleştirebileceği gibi tüketici ile arasında bazı aracılara dağıtım işini devredebilmektedir. Dağıtım konusunda bu kuruluşların üstlendikleri sorumluluklar yer, zaman, mülkiyet ve bilgi faydası yaratıcı fonksiyonlardır. Dağıtımla ilgili süreçlerde lojistik hizmetin müşteriye nasıl ulaştırılacağı planlanmaya çalışılır. Kargo taşımacılık hizmetlerinin her türlü pazarda çok geniş bir kitleye hitap etmesi, dağıtım stratejilerinde çeşitliliği ve yaygın dağıtım modellerini zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla kargo taşımacılığında hizmet yaygın bir ağ ile dağıtımı sağlayacak şekilde doğrudan, dolaylı, elektronik ve teknolojik kanalları kullanılarak müşteri odaklı üretilmelidir.

Belirlenen dağıtım stratejisi firmaların hedef ve politikalarına bağlı olmakla birlikte bu hizmeti talep eden pazarın çok geniş olması, firmaların tek bir dağıtım yöntemi kullanma olanaklarını sınırlandırmaktadır. Bu durum kargo hizmeti veren şirketlerin hizmet çeşitliliğine etki etmektedir. Bu anlamda kargo taşımacılığı firmaları, hizmetlerini gerçekleştirirken gerek kendi şubeleriyle gerek acentelikler vererek ve gerekse telefon ve internet üzerinden elektronik kanalları müşterilerinin hizmet alımına yönlendirerek geniş bir dağıtım ağına sahip olabilirler. Dağıtımla ilgili önemli bir karar da, alım ve dağıtım operasyonlarının sağlıklı yürütülebilmesi için yer seçimidir. Pek çok hizmette olduğu gibi kargo taşımacılık hizmetlerinde de işletmenin müşteriye yakın olması önemlidir. Dolayısıyla kargo taşıma firmalarının kargo aktarma merkezlerini nispeten uzak bölgelere kursalar da yoğun dağıtımı ve alımı sağlayabilmek için (özellikle hizmet birimleri için) pazara yakınlığı hedeflemeleri, hizmet şubelerini müşterinin olabildiğince yakınına kurmaları önem arz etmektedir.

3.Türkiye'de Kargo Sektörü (Paket ve Dosya Taşımacılığı)

Tarih boyunca birçok kıtada hüküm sürmüş, toplumlara hükmetmiş, sosyal ve ekonomik anlamda birçok toplumu etkilemiş, teknoloji geliştirmelerine katkı sağlamış bir millet olan Türkler, ulaşım ve haberleşmeyi kalkınmanın önemli bir tarafı olarak görmüşlerdir. Türkiye'de Cumhuriyetin kurulması ile birlikte taşımacılık ve haberleşme alanında gelişmeler hız kazanmıştır (Mecham, 2004). İlk posta teşkilatı Tanzimat Fermanı sonrası gelişmeler ile birlikte 23 Ekim 1840 tarihinde kurulmuştur. İlk postahane İstanbul Yeni Camii avlusunda Postahane-i Amire ismi ile açılmıştır. 1843 tarihinde telgrafın icat edilmesi ile birlikte ülkemizde de telgraf hizmeti başlamıştır. 1855 yılında Telgraf Müdürlüğü kurulmuştur. 1901 yılında koli (kargo) işlemleri başlamıştır. Günümüze kadar farklı isimlerle farklı bakanlıklara bağlı faaliyetlerini sürdüren PTT'nin, 23.05.2013 tarih ve 28655 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 6475 sayılı "Posta Hizmetleri Kanunu" ile görevleri yeniden düzenlenmiş ve "Posta ve Telgraf Teşkilatı Anonim Şirketi" adı ile yeniden yapılandırılmıştır (www.ptt.gov.tr). Gelişen küresel ticaret beraberinde de ekonomik yeni girişimlerin doğmasına, teknolojik gelişmeler ile birlikte mal alım-satımın çoğalmasına, insan ihtiyaçlarının ve o ihtiyaca ulaşmada ki davranışlarında değişmesine sebep olmuştur (UTİKAD, 2017). İnsan ihtiyaçlarının ve beklentilerinin klasik niteliklerden sıyrılarak çağın şartlarına uyum sağlayacak şekilde değişmesi, özel sektörün bu yönde büyük yatırımlar yapmasına sebep olmuştur. Türkiye'de kargo şirketleri bu talepleri karşılayabilmek adına yatırımlar gerçekleştirmiş, teknolojik ve insan kaynaklı süreçlere önem vermeye başlamışlardır. Türkiye'de kargo taşımacılığı olarak yapılan faaliyetler daha çok zarf (dosya) ve paket taşımacılığı olarak gerçekleşmektedir. Kargo firmalarının taşımacılık faaliyetleri içinde yasal bir mevzuat altına alınmasına 2003 yılında başlanmıştır (UTİKAD, 2017).

Ekonomi açısından stratejik öneme sahip olan kargo sektörü dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hızla büyümeye devam

etmektedir (Duran, 2017). Ülke geneline yayılmış olan yatırımlar, kargo şubelerinin gönderici ve alıcı taleplerine göre şekillenmektedir. Türkiye'de kargo taşımacılığı yoğun olarak dosya ve paket şeklinde yürütülmekte olup, bazı özel teslim gerektiren hizmet şekilleri de bulunmaktadır. Özellikle e-ticaretin gelişmesi ile birlikte kargo hizmeti veren şirketlerin teslimat ve hizmet şekillerinde önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Türkiye'de güncel olarak özel sektör odaklı kargo sektörü toplam çalışan sayısı 150.000 kişidir. Tüm Türkiye'de günlük yaklaşık 15.000 hizmet noktasında yine günde 15 milyon adrese kargo hizmeti verilmektedir. (www.karid.org.tr/).

Kargo sektör büyüklüğü önemli bir ekonomik gösterge olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla kargo taşımacılığının yoğunluğu ve gelişmişliğine bakarak ekonomik canlılığa dair bir bilgi edinilebilir. Sektörde faaliyet gösteren şirketlerden alınan bilgiler dâhilinde kargo sektöründen faydalanan kişi sayısının günlük 5 milyon kişi olduğu tahmin edilmektedir. Özel günlerde bu sayının daha da arttığı belirtilektedir (Akbulut,2016).

2017-2020 yılları arasında, Türk kargo sektörü değişen kargo pazar verileri aşağıda ki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda büyüme oranları göstermesi açısından sektör temsilcileri ile yapılan görüşmeler ekseninde hazırlanmış ve ortalama sayılar eklenmiştir.

Tablo 1: Değişen Kargo Pazarı

Alan	2017	2020
Pazar büyüklüğü	5 milyar TL / Yıl	10 milyar TL / Yıl
Şube sayıları	Ortalama 650	Ortalama 1000
Personel sayıları	9.000	15.000
Araç sayıları	5.000	10.000

Tablo yazarlar tarafından hazırlanmıştır.

Ülkemizde kargo sektörünün sahiplik yapısı incelendiğinde sadece bir tane kamu kurumu olduğu diğer şirketlerin ise özel sektör girişimi olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda Türkiye'de faaliyet gösteren bazı kargo şirketlerinin kuruluş tarihleri, personel ve şube sayıları verilmiştir.

Tablo 2: Türkiye'de Faaliyet Gösteren Bazı Kargo Şirketleri

Firma	Kuruluş Yılı	Personel Sayısı	Şube Sayısı
PTT Kargo	1840	43.000	5000
Aras Kargo	1979	14.000	900
Yurtiçi Kargo	1982	16.000	900
MNG Kargo	2003	10.000	800
Sürat Kargo	2003	6000	700
UPS Kargo	2003	3000 (Türkiye)	260 (Türkiye)

4. Covid-19 Pandemi Döneminde Türk Kargo Sektörünün Durumu

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de e-ticaretin her yıl büyüyen bir ivme kazanması, özellikle kargo şirketleri odaklı hizmet kalitesini sorgulanabilir hale getirmiştir. Kargo şirketlerinin mevcut hizmet kalitesi ve müşteri davranış ve beklentilerindeki değişiklikler Türk kargo sektörü ile ilgili şikâyet ve kalite oranını etkilemiştir. Bununla birlikte Covid-19 Pandemi süreci ile birlikte müşteri davranışları normal dönemden farklılaşmıştır (www.sikayetvar.com).

İstanbul Üniversitesi Ulaştırma ve Lojistik Fakültesi'nin yaptığı, ulaştırma ve lojistik sektöründen 104 uzman ile yapılan ankete göre; sektör uzmanlarının %83'ü Covid-19'un sektörü çok fazla etkileyeceğini, %9'u etkileyeceğine, %3'ü az etkileyeceğine, %5'i ise etkileyeceği belirtmiştir (https://avesis.istanbul.edu.tr/). Dünya

genelinde yaşanılan Covid-19 pandemisi sebebiyle online alışverişler de büyük artışlar yaşanmış, Türkiye'de bu artıştan etkilenmiştir. (bkz. Tablo 3). Covid-19 pandemisi sebebi ile evlerinde izole olan insanlar ihtiyaçlarını karşılamak için e-ticarete yönelmiştir (aa.com.tr). Bu dönemde online alışverişlerde %70'e varan artışlar yaşanmış, tüketicilerin kuru gıda, temizlik ve kişisel bakım ürünleri gibi hijyene yönelik satın alımlarının arttığı görülmüştür (AA). COVİD-19'un hızla yayılması ile alınan önlemler kapsamında günlük hayat eve taşınmış ve tüketiciler ihtiyaçlarının büyük bölümünü e-ticaret platformlardan alınan ürünlerle karşılamaya başlamıştır. Bu dönem içerisinde alışveriş merkezleri ve cadde mağazaları kapanmış ve şirketler operasyonlarının büyük bölümünü e-ticaret kanalları ile gerçekleştirmiştir. Dijital platformlar üzerindeki trafik yoğunluğu katlanarak artarken buradaki talep artışına cevap vermek isteyen çok sayıda şirket ise kapalı olan alışveriş merkezlerinde ki ürünlerini e-ticaret depolarına taşımıştır. Pandemi tüketici alışkanlıklarını değiştirmiş ve bu dönemde kazanılan alışkanlıklar, pandemi sonrasında da devam etmektedir. Dolayısıyla geleneksel ticaret anlayışının da eskiye göre çok daha fazla dijitalleşeceği öngörülmektedir. Hem tüketici hem de satıcı tarafındaki dijitalleşme, kargo şirketlerini vazgeçilmez hale getirmiştir.

Türkiye'de yaklaşık 15.000 hizmet noktasında günde 15 milyon adrese kargo hizmeti ulaştırılmaktadır (KARİD). Covid-19 pandemisi ile birlikte artış gösteren e-ticaret sektörü ve buna paralel kargo hareketliliği adrese teslim hizmet oranlarını e-ticaret verilerine bakıldığında arttırmıştır. Bununla birlikte pandemi sürecinde alınan karantina önlemleri, ithalat sıkıntıları, bazı üretim tesislerinin kapanması ve ulaşımda yaşanan sıkıntılar sebebiyle sektörde önemli tedarik sıkıntıları yaşandığı bilinmektedir. Kargo/kurye şirketlerinin beklenen performansı gösterememesi sektörün geleceği için en büyük riskler arasında yer almaktadır. Kargo hizmetlerinin e-ticaret ile benzer seviyelerde artış gösterememesi sebebiyle, e-ticaretin hızını limitleyeceği ve müşteri memnuniyetsizliğine yol açacağı düşünülmektedir (www.halitkaya.net).

Ürün tedarikinde yaşanacak sıkıntılar hem e-ticaret yöneticilerinin hem de KOBİ'lerin yaklaşık %75'i tarafından gelecekte yaşanabilecek

bir sıkıntı olarak öne çıkmaktadır (www.etid.org.tr/). Talebe konu olan ürünlerin tedarik şekilleri de önemli bir husustur. Covid-19 sürecinde özellikle e-ticaret odaklı taleplerde ciddi bir artış olduğu görülmektedir. Ticaret Bakanlığına ait www.eticaret.gov.tr sitesinin yayınladığı 2020-2021 karşılaştırmalı raporunda resmi veriler Tablo 3'deki şekilde yayınlanmıştır.

Tablo 3: Türkiye E-Ticaret Hacmi 2020-2021 Karşılaştırılması

	2020	**2021**
E-Ticaret Hacmi	226,2 Milyar TL	381,5 Milyar TL
E-Ticaret Hacmi Büyüme Oranı	%66	%69
E-Ticaret Genel Ticarete Oranı	%15,70	%17,70
E-Ticaretin GSYİH'deki Payı	%4,10	%5,10
E-Ticaret Sipariş Adedi	2,297 Milyar	3,347 Milyar
Kişi Başı E-Ticaret Harcaması	2.808 TL	4.749 TL
E-Ticaret İşletmelerinin Sayısı	256.861	484.347
Pazaryerlerindeki E-Ticaret İşletmelerinin Sayısı	247.654	472.604
E-Ticarette Mobil Uygulamaların Payı	%63	%70

Kaynak: Ticaret Bakanlığı Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi (ETBİS)

E-ticaret artışına paralel olarak kargo gönderileri de artış göstermiştir. Dağıtım oranlarında artış, e-ticaret sektöründe görülen artış ile paralel ilerlemektedir. Türkiye'de faaliyet gösteren e-ticaret şirketleri satılan ürünlerin teslimi için kargo şirketlerini kullanmaktadır. E-ticaret şirketleri dışında bireysel ve kurumsal şirketler boyutuyla da yoğun olarak kargo şirketlerinden hizmet alınmaktadır.

Sektörde faaliyet gösteren kargo-kurye şirketleri artan kapasiteleri karşılamak ve müşteri taleplerine cevap vermek adına 2021 yılında 10 Milyar TL yatırım yapmıştır. Böyle büyük bir yatırıma rağmen sektörde halen günde ortalama %30 kapasite eksikliği bulunmaktadır. Zamanında teslimat performansı ise, sektör temsilcileri arasında %75 ila %95 arasında değişiklik göstermektedir (www.strategyand.pwc.com).

5.Pandemi Sırasında Müşteri Alışkanlıklarında Değişimin Durumu

Müşterinin satın alma karar süreci sabit bir faaliyet değildir ve bazı faktörlerden etkilenebilir. Bunlar; psikolojik faktörler, kişisel faktörler ve sosyal faktörlerdir (Duran G, 2017). Müşteri algı ve davranışlarının değişimi, toplumsal bir olay karşısında takınılan tutum Covid-19 Pandemisi sonrası mal ve hizmet alımında değişime uğrayacağı düşünülmektedir. Bir toplum içerisinde hayatlarını sürdüren bireylerin toplumda meydana gelen sosyal, ekonomik, kültürel ve pandemi şeklinde kendini gösteren kriz durumlarından etkilenmemesi kaçınılmazdır. Covid-19'un bu yönde derin bir etki bırakacağı beklenmektedir. Dolayısıyla bu sürecin, yaşam biçimleri ve tüketici mal, hizmet alımlarında da kendini göstereceği beklenmektedir (Çakıroğlu vd, 2020).

Global hizmet veren diğer pazar araştırması şirketi olan Ipsos'un 18 yaş üstü 1000 kişiye uyguladığı, Covid-19 pandemisi tüketici davranışlarına etkisini ölçen raporda, Türkiye'de pandeminin başladığı ilk haftadan sonra ki haftada kolonya, sirke ve makarnaya talep artarken, diğer haftalarda en çok talep gören gıda maddesi turşu olmuştur (Çevik Tekin. İ, 2020). Pandemi sonrası müşteri alım değerleri sağlıklı, güvenilir, çevreye saygılı, insana değer veren ürün ve hizmete doğru kaymaktadır (www.covid19.tabipacademy.com/). Covid-19 pandemisi esnasında Türkiye'de ki e-ticaret alışverişlerine yönelik gerçekleşen bir araştırmada, araştırmaya katılanların bu dönemde e-ticaret alışverişlerine daha çok yöneldiği görülmüştür. Özellikle acil insani ihtiyaçların eve teslim şeklinde talep edildiği belirtilmiştir. Genele bakıldığında tüketicilerin eve teslim hizmetinden

memnun oldukları, yaşanılan tek problemli sürecin kargo hizmetlerinden kaynaklandığı belirlenmiştir (Çakıroğlu vd, 2020).

Daha önce ki yıllara kıyasla, Covid-19 sürecinin etkisiyle tüketici kargo ağırlıklı alışverişi tercih etmiş, yoğun artış gösteren kargo sektörü buna hazırlıksız yakalanmıştır. Yeteriz kalan kargo alt yapısı, alışveriş tercihini e-ticaret üzerinden yapan tüketicilere hizmet vermekte zorlanmış, memnuniyetsizlik ortaya çıkmıştır. Sikayetvar.com verilerine göre sektörlere ait şikâyet verileri Tablo 4'de verilmiştir.

Tablo 5: Şikâyet Sayılarının Sektöre ve Yıllara Göre Değişim

Sektör	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**
Kargo	24.566	134.321	221,892	245,308
Market	6.483	23.865	155,694	186,663
E-Ticaret	32.399	115.045	415,145	469,961
Banka	29.771	100.378	322,523	360,439
Servis Sağlayıcıları	18.724	56.359	137,589	267,030
GSM	17.767	42.132	69,475	68,572

Kaynak: www.sikayetvar.com

2019 yılında kargo sektörüne ait 24,566 şikâyet sayısı varken, 2020 yılının bahar döneminde bu sayı %447 artarak 134,312'e yükselmiştir. Pandeminin başladığı 2020 yılında en fazla şikâyet kargo sektörü ile yaşanmıştır. Sonraki yıllarda şikâyet sayıları artmasına rağmen artış hızında göle görülür bir düşüş yaşanmıştır (www.sikayetvar.com).

Müşteriler kargo gönderirken karşılaşılan bir problem ve genel durumda, çözüme yönelik tedbirler alabilirler (Deniz ve Gödekmerdan, 2011). Bu tedbirlerden bazıları sipariş ettikleri

ürünlerin kendilerine ulaştırılması noktasında teslim şekli ve zamanı odaklı butik hizmet veren firmalardan hizmet almak şeklinde kendini gösterebilir. Yakın zamanda faaliyete başlayan hızlı kurye teslimat şirketlerinin sayısı pandemi döneminde artmıştır. Bu şirketler, kargo şirketleri mantığında hizmet veren, lakin teslimat süreleri daha kısa olabilen hizmetler sunmaktadır. Bu firmalardan bazıları aşağıda verilmiştir.

- GELAL
- GİTKARGO
- HEPSİJET
- PAKETTAXİ
- TRENDYOLEXPRESS
- SENDEO
- KOLAYGELSİN

Lojistik hizmeti alan insanların pandemi öncesi davranışları sürdürmeyeceği görülmektedir. Covid-19 etkilerine bakıldığında Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de çok az insanın eski davranışlarını sürdüreceği tahmin edilmektedir. Bu dönemde tüketici endeksi araştırmasında şu an ki, kaydet ve stokla halinden, pandemi sonrası, tutumlu kal ve dikkatli abartı haline dönüşeceği öngörülmektedir. Tüketicinin öncelikli beklentisi kargo firmalarının kendisi ve ailesinin sağlığını önemsemesi ve buna yönelik davranışlar geliştirmesidir. Müşteri, alacağı ürünün ve hizmetin sağlıklı olduğundan emin olmak istemektedir. Bu dönemde kargo şirketlerinden beklentiler, kuryelerin hijyen kurallarına uygun tedbirler alması, temassız teslimat seçeneklerin geliştirilmesi, hızlı teslimatın sağlanması ve kargo ile gelen ürünlerin hijyenik kurallar çerçevesinde ulaşımının sağlanması yönündedir (www.covid19.tabipacademy.com).

6.Sonuç ve Değerlendirme

Her yıl hacmi katlanarak büyüyen Türk kargo sektörü, pandeminin etkisiyle beklenen büyüme artışını birkaç yıl önceden yakalamıştır. Normal kargo dağıtım ve teslim modellerinden beklenmedik bir

şekilde farklı operasyonlar yapan ve teslim modelleri belirleyen sektör, pandemi koşullarına en çabuk ayak uydurabilen sektörlerden biri olmuştur. İnsanlar için hayati öneme sahip ve yaşantılarını devam ettirebilmek için gerekli tüm ürünleri taşıyan kargo sektörü, özellikle pandemi döneminde evde yaşamak zorunda kalan insanlara ihtiyaç tedariki sağlamıştır. Giyim, temizlik maddeleri, elektrik, elektronik ve gıda ihtiyaçlarının teslim süreleri saatler içinde yapılabilir bir modele geçilmiştir. Özelikle hijyen odaklı ve teması azaltıcı teslim modelleri, kolileme şekilleri, sağlıklı kargo hizmetlerinin sunulması müşteri beklentilerinin en üst sırasında yer almıştır. Hızlı tüketim ürünlerinin acil teslimat gerektirmesi sebebiyle, dakikalar içinde teslimat modeli ekseninde aksiyon alan firmalar, ürün hazırlama, doğru adrese teslim, araç, techizat ve insan kaynakları gibi birçok süreçte yatırımlar gerçekleştirmiştir. Özellikle dijitalleşme ile birlikte teknolojik yatırımlarını ivedi şekilde gerçekleştirebilen firmalar, müşterilerine canlı takip hizmetleri sunarak, ürün çıkış noktasından teslim edilinceye kadar tüm süreçleri takip imkânı sağlamıştır. Müşteri tarafında çok önem verilen hız ve anlık takip sistemleri bu dönemdeki müşteri beklentilerinin karşılanmasını sağlamıştır. E-ticaretin her yıl büyümesine ilaveten pandemi koşullarının getirdiği ek yoğunluk kargo-kurye şirketlerinin önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Pandeminin ilk yılında yaşanan yoğunluk ve bu yoğunluğa cevap veremeyen firmaların şikâyet sayılarının artış gösterdiği, genel kargo şikâyet oranlarının tüm hizmet sektörü içinde en büyük orana sahip olduğu görülmüştür. Gelecek yıllarda e-ticaret, pandemi etkisi ve yine küresel bir durumun ortaya çıkmasına karşılık kargo şirketlerinin dijitalleşme odağında gerekli tüm yatırımları yapması gerektiği ortaya çıkmıştır. Müşteri odaklı bir yaklaşım tarzı ile yatırımlarına yön veren ve çağın taleplerine göre teknolojik yatırımlarını yapan şirketlerin gelecek yıllarda faaliyetlerini sürdüreceği anlaşılmaktadır.

Kaynaklar

Akbulut, D. (2016). *Türkiye'de Karayoluyla Yapılan Kargo Taşımacılığının Yapısı ve Sektörel Değerlendirmeler, Yayımlanmamış Ulaştırma ve*

Haberleşme Uzmanlığı Tezi, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı.

Alp, M. Köleoğlu, N., Çınar, B. (2019), *Kargo Firmalarının* Itıbarının Müşteri Memnuniyetine Etkisi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, E-ISSN:2587-005X 60,1-13.

Çakıroğlu, I., Pirtini, S., ve Çengel, Ö. (2020). COVİD-19 sürecinde ve post-pandemi döneminde yaşam tarzı açısından tüketici davranışlarının değişen eğilimi üzerine kavramdal bir çalışma, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37): 81-103.

Çevik Tekin İ. (2020)., Pandemi Sürecinde Değişen Tüketici Davranışları, *BMIJ*, 8(2): 2331-2347 doi: http://dx.doi.org/10.15295/bmij.v8i2.1528

Deniz, A., & Gödekmerdan, L. (2011). Müşterilerin kargo firmalarının sunduğu hizmetlere yönelik tutum ve düşünceleri üzerine bir araştırma, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *15*(2), 379- 396.

Duran G. (2017). Kargo hizmetlerinin tüketici davranışlarına etkisi üzerine bir uygulama. *Strategic Public Management Journal*, *3*(5), 109-123.

Göncü, K. K. (2010). Lojistik sektöründe kargo taşımacılığında uzak nokta çözümleri. *Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Proje Çalışması*

Kobu, B. (2003). *Üretim Yönetimi*, İstanbul, Avcıol Yayınları.

Mecham M. (2004). Cargo Rules. *Aviation Week&Space Technology*, September, 11: 161-169.

Weiguo Fan et al. (2017), "Considerable Environmental Impact of The Rapid Development of China's Express Delivery Industry", *Resources, Conservation & Recycling*, Vol.126, p. 174.

URL-1: Kargo Sektörünün Özellikleri, https://www.google.com/ search?q= KARGO+ SEKT%C3%96R%C3%9CN%C3%9CN+%C3%96ZELL%C4%B0KLER%C4 %B0&rlz= Erişim Tarihi: 21.12.2022).

İnternet Sitesi:

https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/naming-the-coronavirus-disease-(covid-2019)-and-the-virus-that-causes-it Erişim Tarihi:22 .12.2022).

https://abs.mehmetakif.edu.tr/upload/1454_2014_dosya.pdf Erişim Tarihi:23 .12.2022).

https://www.strategyand.pwc.com/tr/tr/medya/turkiye-kargo-pazarinda-yeni-ortaya-cikan-musteri-ihtiyaclarini-karsilamak.html#drivers Erişim Tarihi:23.12.2022).

http://www.karid.org.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.araskargo.com.tr/tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.mngkargo.com.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.suratkargo.com.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.ups.com.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.ptt.gov.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.yurticikargo.com/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://avesis.istanbul.edu.tr/yayin/48ed2d3d-c376-49fd-a424-179713b83a88/covid-19un-ulastirma-ve-lojistik-sektorune-etkileri Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.kargohaber.com/kargo-sektoru-hizmete-devam-ediyor-5658h.htm Erişim Tarihi:29.12.2022).

http://www.karid.org.tr/kargo-sektoru-durum-analizi-ve-sektorun-gelecegi/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

www.eticaret.gov.tr Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.utikad.org.tr/ Erişim Tarihi:28.12.2022).

https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/bakanlik-yayinlari/ulasan-ve-erisen-turkiye-2019.pdf Erişim Tarihi:05.01.2023).

www.uab.gov.tr Erişim Tarihi:05.01.2023).

https://covid19.tabipacademy.com/2020/05/18/degisen-tuketici-davranislari/ Erişim Tarihi:14 .12.2022).

https://www.aa.com.tr/tr/analiz/e-ticaret-pandemi-doneminde-buyuk-bir-ivme-kazandi/2094385 Erişim Tarihi:03.01.2023).

http://www.halitkaya.net/turk-kargo-sektoru-e-ticaretin-gerisinde/ Erişim Tarihi:03.01.2023).

https://www.pazarlamasyon.com/turkiyede-kargo-sorunu-nasil-cozulur Erişim Tarihi:10.12.2023).

https://www.sikayetvar.com/ Erişim Tarihi: 11.01.2023).

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

Z KUŞAĞI AİDİYET DUYGUSU VE İŞ TATMİNİ İLİŞKİSİ: YATAK SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA

The Relationship of Z Generation Feeling and Job Satisfaction: A Study in The Bedding Industry

Ebru AYKAN[*]
Fatma KOCATÜRK[**]

Öz

Günümüz şartlarında çalışanların aidiyet duygusu işverenler için önemli bir yer tutmaktadır. Çalışanlar üzerindeki bu psikolojik baskı, işletmelerde personel devir hızının artışına sebep olduğu gibi ayrıca çalışanlarda da iş tatminsizliğine ve performans düşüklüğüne neden olmaktadır. İşletmelerin en değerli kaynağı olan iş görenlerin kalıcı olabilmesi için onların yaşadığı problemleri çözmek adına İnsan Kaynakları Yönetimi tarafından yapılan çalışmalar ile koşullar iyileştirilmeye ve personelin iş tatmini artırılmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmada da özel bir işletmede Z kuşağı çalışanlarının iş tatmini ve aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi tespit etmek amaçlanmaktadır. Araştırma Kayseri'de faaliyet gösteren ve yatak üreten bir işletmenin Z kuşağı çalışanları üzerinde yürütülmüştür. Veri toplama aracı olarak anket formu kullanılmış ve anket formu; demografik özellikler, aidiyet duygusu ve iş tatmini ölçeği olmak üzere üç kısımdan oluşmuştur. Çalışmanın evrenini işletmede görev yapan 400 Z kuşağı çalışanı oluşturmuş bu çalışanlardan 262'sine ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizinde tanımlayıcı istatistiksel yöntemler, korelasyon analizi ve regresyon analizi kullanılmıştır. Korelasyon ve regresyon analizi sonuçlarına göre aidiyet duygusu ile iş tatmini arasında pozitif yönlü anlamlı ve zayıf bir ilişki tespit edilmiştir. Öncelikli olarak bu çalışma zaman aralığının kısıtlı olmasından dolayı Kayseri'de bulunan ve yatak sektöründe faaliyet gösteren özel bir işletme ile sınırlandırılmıştır. Bu

[*] Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, UBF, İKY Bölüm Başkanı, ebruaykan@kayseri.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3537-5235
[**] Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Ana Bilim Dalı, fatma.kocaturk@icloud.com, ORCID: 0000-0002-1482-9421

nedenle daha net verilere ulaşmak için farklı sektörlerdeki işletmelerde de benzer çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışma, farklı sektörlerde hizmet veren işletmelerle yapıldığında karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilecektir. Dijital Kuşak olarak da adlandırılan Z kuşağı bireyleri, tüm olgularda, teknolojiyi yüksek performansta kullanmayı tercih ederler. Bu kuşağın örgüte bağlılığını arttırabilmek için öğrenme ve kendilerini geliştirme uygulamalarını dijital platformlara entegre etmek işletmeler için büyük bir artı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Z Kuşağı, aidiyet duygusu, iş tatmini.

Jel Kodları: D23, J28, M54.

Abstract

In today's conditions, employees' sense of belonging plays an important role for employers. This psychological pressure on the employees causes an increase in the personnel turnover rate in the company and causes job dissatisfaction and low-performance rate in the employees. Human Resources carried out studies related to solving the problems experienced by the employees, who are the most valuable resource of the company, and try to improve the conditions regarding the job satisfaction of the personnel. This study aims to determine the relationship between job satisfaction and the sense of belonging of Z-generation employees in a private enterprise. The research was carried out in terms of the Z-generation employees of a mattress company operating in Kayseri. The questionnaire form was used as a data collection tool and the questionnaire form, demographic characteristics, a sense of belonging, and a job satisfaction scale. The universe of the study consisted of 400 Z-generation employees working in the enterprise, and 262 of these employees were reached. Descriptive statistical methods, correlation analysis, and regression analysis were used in the analysis of the obtained data. According to the results of the correlation and regression analysis, a positive, significant, and weak relationship was found between the sense of belonging and job satisfaction. First, this study is limited to a private enterprise operating in the mattress sector in Kayseri due to the limited time interval. For this reason, it is necessary to carry out similar studies in businesses in different sectors in order to reach clearer data. Comparative results can be obtained when the study is conducted with companies serving in different sectors. Generation Z individuals, also

called the Digital Generation, prefer to use technology with high performance in all cases. In order to increase the commitment of this generation to the organization, integrating learning and self-development practices into digital platforms will provide a big plus for businesses.

Key Words: *Generation Z, sense of belonging, job satisfaction.*

Jel Codes: *D23, J28, M54.*

1. Giriş

Günlük yaşantımızın büyük bir kısmı iş yerinde geçmektedir. Çalışma ortamı konfor alanını ne kadar iyi karşılar ise o kadar çalışan bağlılığı etkilenmektedir. İşgören, duygu ve düşüncelerinin dikkate alındığı, önemsendiği iş ortamında kendini aile içerisinde gibi hissetmektedir. Bu durum çalışanın iş yerine olan aidiyet duygusunun oluşmasına önemli katkı sağlamaktadır. İş tatmininin olumlu yönde olması bu duyguyu artırırken, olumsuz yönde olması bu duyguyu azaltmaktadır.

Bu çalışma iş tatmini ve aidiyet duygusu arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Öncelikle Z kuşağı, aidiyet duygusu ve iş tatmini ile ilgili kavramsal çerçeveye yer verilecektir. Daha sonra uygulama kısmı özetlenmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Z Kuşağı

1995 yılı ve sonrasında doğanlardan oluşan Z Kuşağı, İnternetin Çocukları, Dijital Kuşak, Kristal Nesil, Medya Kuşak ya da Instant Online olarak adlandırılmaktadır. Bu kuşağın en belirgin özellikleri arasında yüksek özgüven, bağımsızlık, bireysellik, teknoloji bağımlılığı ve hızlı düşünmesi beceresi yer almaktadır (Baysal Berkup, 2014:223-224). Z neslinin türlü karakterlerinin ortaya çıkmasında anne ve babalarının genel olarak X kuşağından oluşması önemli bir etkeni oluşturmaktadır. X kuşağı çok fazla sıkıntılarla uğraşmış ve çocuklarının hayata karşı ayakta durmalarını sağlamışlardır. Bu

nedenle Z kuşağının aileleri ile olan bağları ve tavırları bir hayli güçlü oluşmaktadır (Taş ve Demirdöğmez, 2017:1045).

Ne istediklerini bilmeleri, kendilerini kolay ifade edebilmeleri, dürüst ve girişimci olmaları Z kuşağının olumlu yönlerini temsil etmektedir. Z kuşağı bireyleri bireysel ve bağımsız çalışmayı tercih etmektedir. Diğer yandan sadakatsizlik, benmerkezci olma ve çabuk vazgeçme olumsuz yönlerini göstermektedir (Yalçın, 2019:16).

Z kuşağı bireyler için "Suskun Kuşak" tabiri de kullanılmaktadır. Suskun benzetmesinin kullanılmasının nedeni de bir olay karşısında verilecek cevabı sözlü olarak ya da bedensel işlevlerle vermek yerine cevaplarını teknolojik araçlar ile vermelerinden kaynaklanmaktadır (Kavak, 2020:31). Teknolojiye düşkün olan Z kuşağı belirtilen olumlu özellikler sayesinde gelecekte örgütler tarafından aranan iş görenler olmaları beklenmektedir.

2.2. Aidiyet Duygusu

İnsanın belli başlı toplumsal gereksinimlerinden biri olan aidiyet duygusu, bir topluluğa, ülkeye veya kişiye ilgi duymak manasına gelmektedir. Bu duygunun ortaya çıkmasında takdir edilme ve onaylanma ihtiyacı önemli rol oynamaktadır. Toplumsal bir varlık olan bireyin en önemli özeliklerinden biri olan bağlılık duygusu, yaradılıştan gelen ve başka kişilerle ilişki kurmak maksadı üstlenen etkili bir isteği içermektedir (Akşit Aşık, 2018:28). Ayrıca aidiyet kavramı kişinin bir yöntemle ahenkli olması kadar, kişinin kendisini bu yöntem içinde kıymetli ve onaylanmış hissetme tecrübesini de ihtiva etmektedir (Arslan ve Ayazlar, 2016:1455).

Aidiyet bir başka deyişle sahip olunan bir şeye bağlı bir tamamlanma gayretini de kapsamaktadır. Katılmak, içerilmek gibi benzer bazı duygularla sanki birey olmanın gereğidir. Bu duruma göre aidiyet, kişiyi çevreleyen toplumsal çevre ile oluşturulan dolaylı veya doğrudan bağlantılarda ortaya çıkarak hayatın somut paradigmalarını göstermektedir (Alptekin, 2011:20).

Aidiyet hissi, türlü baskıcılar veya özendiriciler ile kişiye gösterilebilir. Baskıcılar olarak ailenin ve çevrenin baskısı örnek gösterilebilir. Ancak özendiricilik, zorlayıcılıktan çok daha etkili bir faktörü içermektedir (Kaban Kadıoğlu, 2013:107).

Örgütler, varlıklarının sürekliliği açısından çalışanlarını kuruluşlarında tutmayı hedeflemektedir. Çalışanların aidiyet duygusunun yüksekliği ya da düşüklüğü, örgüt içinde kalmak veya ayrılmak konusundaki kararlarında belirleyici etkenlerden biri olmaktadır (Yenihan, 2014:172). Aidiyet duygusu ne kadar yüksek olursa personelin işletmede devam etme süresi artacaktır. Bu durum örgütlerdeki personel devir hızının da düşmesine yardımcı olacaktır.

2.3. İş Tatmini

İş tatmini, kişinin işe karşı davranışında sınırlayıcı bir rol üstlenmektedir. Kişinin işle ilgili umutlarına yetişmesi ya da iş neticelerini güzel bir biçimde temin etmesini ifade etmektedir. Başka bir ifade ile çalışanın işe karşı kendisini nasıl anladığı şeklinde tanımlanmaktadır. Çalışan işe karşı olumlu ya da olumsuz tavır gösterebilir. Olumlu tavır iş doyumu, olumsuz tavır ise iş doyumsuzluğu şeklinde nitelendirilmektedir (Demirel ve Özçınar, 2009:132). İş tatmini, iş koşullarının veya iş sonucunda ortaya çıkan sonuçların bireysel bir değerlendirmesidir (Altaş ve Çekmecelioğlu, 2007:50).

İş tatmini aşaması, beklentiler ile deneyimlenenler arasındaki ayrım olarak izah edilebilir. Çalışanın ihtiyaçları işinin ve iş çevresinin ihtiyaçları tarafında büyümektedir. Söz gelişi ihtiyaçlar yalnızca bir yönlü ve basit ise, çalışan işini sıradan, sıkıcı bulacak ve ihtiyaçlarını hafifletecektir (Bayrak Kök, 2006:293).

İşletmelerde iş tatmini, insan ilişkileri modelinin temeli olarak değerlendirilmektedir. Belirli sınırlar zarfında performansı etkilemektedir. İş tatmini elde eden kişiler bunun karşılığını daha verimli ve etkili çalışarak göstereceklerdir (Kaymakçı, 2013:63). İş

hayatının kalite ölçütü olan iş tatmininin en mühim özelliği, zihinsel olmasından çok duygusal bir tarz olmasıdır (Mete ve Karahan, 2014:20). Bir örgütte iş tatmininin yüksek olması çalışanın beklentilerinin karşılandığının bir göstergesidir.

1.4. Z Kuşağı Aidiyet Duygusu ve İş Tatmini İlişkisi

İş yaşamında sürekli artış gösteren rekabet karşısında işletmelerin hayatta kalabilmeleri için çalışanların kuruma olan sadakatini elde etmek olabildiğince mühim bir husustur (Çelik Gönültaş, 2021:291). Z nesli için bağlılık yalnızca örgüte duyulan bağlılık olmamalı, örgüt ve birey arasında karşılıklı bir aidiyet duygusu olmalıdır (Taş ve Kaçar, 2019:658).

Z kuşağı iş hayatında artan iş yeri esnekliği, daha fazla iş-yaşam dengesi ve kariyer odaklı çalışmanın daha hızlı olması gibi beklentileri ile başka çalışanlardan farklılaşırken ayrıca kendinden emin, mutlu, takım ruhuna uygun, sosyal hizmet faaliyetlerini seven ve önceki nesillere göre faaliyetlere daha çok ilgi duyan bir kuşak olarak karşımıza çıkmaktadır (Durmaz ve Okumuş, 2021:60-61). Özellikle teknolojinin büyük tesiri ile kabiliyetlerini çabuk geliştirebilme olanağına ve kurumların yarınlarını sınırlayacak çokluğa ait olmalarından dolayı, Z kuşağı, şirketlerin gereksinim hissettiği en mühim birey olmuştur (Taş vd., 2017:1033). Süreçlerin güncellenmesi, yeniliklerin iş hayatı ile bütünleştirilmesi, teknolojinin işleri kolaylaştırması iş doyumunu artırmakta ve Z kuşağının işine daha bağlı olacağını ortaya çıkarmaktadır (Taş ve Kaçar, 2019:669).

Yapılan literatür taramalarında Z kuşağının örgüt aidiyeti ile iş tatmini arasında ilişki olup olmadığı araştırılmış ve pozitif yönde bir ilişki olduğu görülmüştür (Kılıç ve Yener, 2015; Özel, 2014; Karataş ve Güleş, 2010). Bu çalışmada Z kuşağının iş tatmini arttıkça örgütsel bağlılığının da arttığı varsayılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_1: Z kuşağının aidiyet duygusu ve iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Z kuşağının iş tatmini, aidiyet duygusunu pozitif yönde etkilemektedir.

2. Araştırma Metodolojisi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmamızın iki amacı bulunmaktadır. Birinci amaç; Yatak sektöründe özel bir işletmede çalışan Z kuşağının örgüt aidiyet duygusunun iş tatmini açısından değerlendirilmesi, ikinci temel amacımız; yatak sektöründe özel bir işletmede iş tatmininin aidiyet duygusuna etkisinin değerlendirilmesidir.

2.2. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Yatak sektöründe özel işletmelerde çalışan Z kuşağının iş tatmininin aidiyet duygusuna etkisini amaçlayan çalışmanın evrenini özel bir işletmede çalışan Z kuşağından 400 kişi oluşturmaktadır. 400 çalışanın tamamına ulaşmak hedeflenmiş olup 262 çalışandan dönüş sağlanmıştır.

Hipotezleri test etmek için 3 bölümden oluşan anket formu kullanılmıştır. İlk bölümde çalışanın aidiyet duygusu, ikinci bölümde iş tatmini ile ilgili sorular, üçüncü bölümde de çalışanlar ile ilgili demografik verilere ilişkin ifadeler kullanılmıştır. Bu ölçekler:

Aidiyet Duygusu Ölçeği: Yataş A.Ş.'de çalışan Z kuşakların aidiyet duygusunu ölçmek amaçlanmış olup ankette 10 adet tabir bulunmaktadır. Anket 5'li Likert ölçeği ile derecelenmektedir.

İş Tatmini Ölçeği: Yataş A.Ş.'de çalışan Z kuşakların iş tatmin düzeylerinin belirlenmesini sağlayan 15 adet tabi yer almaktadır. Anket 5'li Likert ölçeği ile derecelenmektedir.

2.3. Araştırmanın Hipotezleri

Bu çalışmada Z kuşağının iş tatmini arttıkça örgütsel bağlılığının da arttığı varsayılarak aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir:

H_1: Z kuşağının aidiyet duygusu ve iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Z kuşağının iş tatmini, aidiyet duygusunu pozitif yönde etkilemektedir.

3.4. Araştırmanın Bulguları

3.4.1. Katılımcılara İlişkin Tanımlayıcı Demografik İstatistikler

Tablo-1'deki verilere göre demografik özellikler göz önünde bulundurularak araştırmaya katılanların cinsiyetleri değerlendirildiğinde %85,1 oran ile erkek katılımcıların daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya katılan Z kuşağı çalışanlarını, %66,4 oran ile bekâr katılımcılar oluştururken %58 oran ile de 24-26 yaş aralığındaki katılımcılar oluşturmaktadır. Eğitim düzeyine göre en yüksek %51,5 oran ile lise mezunlarından oluşmaktadır.

Tablo 1: Araştırmaya Katılanların Demografik Özellikleri

Cinsiyet	Frekans	Yüzde	Medeni Durum	Frekans	Yüzde
Kadın	39	14.9	Evli	88	33.6
Erkek	223	85.1	Bekâr	174	66.4
Toplam	**262**	**100**	Toplam	**262**	**100**
Yaş	**Frekans**	**Yüzde**	**Eğitim**	**Frekans**	**Yüzde**
18-20	6	2.3	Ortaöğretim	61	23,3
21-23	56	21.4	Lise	135	51.5
24-26	152	58	Ön Lisans	25	9.5
27 ve üzeri	48	18.3	Lisans	40	15.3
Toplam	**262**	**100**	Lisansüstü	1	0.4
			Toplam	**262**	**100**

3.4.2. Korelasyon Analizine İlişkin Bulgular

Korelasyon analizi tablosunda Pearson korelasyon değerine göre aidiyet duygusu ortalamaları ile iş tatmini ortalamaları arasında %17,2'lik oranında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Bu durumda;

H_1: Yatak sektöründe çalışan Z kuşağının aidiyet duygusu ve iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki vardır.

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

		Aidiyet Duygusu	İş Tatmini
Aidiyet Duygusu	Pearson Correlation	1	.172**
	Anlamlılık(p)/ sig.		,005
	N	262	262
İş Tatmini	Pearson Correlation	.172**	1
	Anlamlılık(p)/ sig.	.005	
	N	262	262

Tablo 2'ye göre H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

3.4.3. Regresyon Analizine İlişkin Bulgular

Regresyon modeline göre iş tatmini bağımsız değişken, aidiyet duygusu bağımlı değişkendir. İş tatmininin aidiyet duygusu üzerine etkisi %3'tür.

Tablo 3: Regresyon Analizi Sonuçları

Model	R	R^2	Düzeltilmiş R^2	Tahmini Standart Hata	Durbin-Watson
1	.172[a]	.030	.026	.51003	2.144

a. Bağımsız değişken: İş Tatmini

b. Bağımlı değişken: Aidiyet Duygusu

Tablo 3 ve Tablo 4'de yer alan bilgiler incelendiğinde F (2,144) = 7,879, p<.00,1 R^2=.30 olması sebebiyle iş tatmini değişkenin modelin içerisinde yer alması istatistiksel olarak anlamlıdır.

Tablo 4: ANOVA Analiz Sonuçları

Model		Kareler Toplamı (Sum of Squares)	Sd	Kare Ortalaması (Mean Square)	F	Anlamlılık Düzeyi (p)
1	**Regresyon**	2.049	1	2.049	7.879	.005[b]
	Artık Kalan	67.373	259	.260		
	Toplam	69.422	260			

a. Bağımlı değişken: Aidiyet Duygusu
b. Bağımsız değişken: İş Tatmini

Katsayılar tablosu incelendiğinde β=.102, t=18,642 p<.00,1 olması sebebiyle yatak sektöründe çalışan Z kuşağının iş tatmini katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla Z kuşağının iş tatmininin aidiyet duygusu üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak araştırma modelinde yer alan H_2 hipotezi kabul edilmiştir.

4. Sonuç

Çalışan Z kuşağının iş tatmininin aidiyet duygusu üzerindeki etkisinin belirlenmesini amaçlayan bu araştırma, özel bir işletme de çalışan Z kuşağı üzerinde yapılmıştır. Çalışma, 400 Z kuşağı çalışanın 262'sinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre iş tatmininin, Z kuşağı çalışanlarının aidiyet duygusunu %3 oranında pozitif yönde etkilediği görülmüştür. Dolayısıyla yapılan çalışmalara bağlı olarak iş tatmini ve aidiyet duygusu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Literatürde farklı sektörlerde yapılan çalışmalarda (Kılıç ve Yener, 2015; Özel, 2014; Karataş ve Güleş, 2010; Mete ve Karahan, 2014; Bayrak Kök, 2006) iş tatmininin örgüt aidiyeti üzerine etkisi isimli araştırmaya emsal pozitif ilişki tespit edilen araştırmalar bulunmaktadır.

Öncelikli olarak bu çalışma zaman aralığının kısıtlı olmasından dolayı Kayseri'de bulunan ve yatak sektöründe faaliyet gösteren özel bir işletme ile sınırlandırılmış olup sonuçlar ilgili şirketi bağlamaktadır. Bu nedenle daha net verilere ulaşmak için farklı sektörlerdeki işletmelerde de benzer çalışmaların yapılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bu şekilde, çalışma farklı sektörlerde hizmet veren işletmelerle yapıldığında karşılaştırmalı sonuçlar elde edilebilecektir.

Dijital Kuşak olarak da adlandırılan Z kuşağı bireyleri, tüm olgularda, teknolojiyi yüksek performansta kullanmayı tercih ederler. Bu kuşağın örgüte bağlılığını arttırabilmek için öğrenme ve kendilerini geliştirme uygulamalarını dijital platformlara entegre etmek işletmeler için büyük bir artı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akkamış, O. (2010). İlköğretim I. Ve II. Kademe öğretmenlerinin iş tatmini üzerine bir değerlendirme. (Tez No.249051) [Yüksek Lisans Tezi, Yeditepe Üniversitesi]

Akşit Aşık, N. (2018). Aidiyet duygusu ve nomofobi ilişkisi: turizm öğrencileri üzerinde bir çalışma. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 7(2), 28.

Alptekin, D. (2011). Toplumsal aidiyet ve gençlik: üniversite gençliğinin aidiyeti üzerine sosyolojik bir araştırma. (Tez No.294490) [Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.

Altaş, SS., & Gündüz Çekmecelioğlu, H. (2007). İş tatmini örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışının iş performansı üzerindeki etkileri: bir araştırma. *Öneri Dergisi*, 7(28), 50.

Arslan, R., & Ayazlar, G. (2016). Yerel halkın turizmin etkilerine yönelik tutumunda aidiyet duygusu ve yaşam tatmininin rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 1455.

Aydemir, P. (2013). İş görenlerin ücret tatmini, iş tatmini ve performans algısı: bir uygulama, (Tez No.345327) [Yüksek Lisans Tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi]

Aykan, E. vd., (2019). İş yaşamında yalnızlık algısı ve iş stresinin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Erciyes Üniversitesi idari personeli örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 8(1).

Bayrak Kök, S. (2006). İş tatmini ve örgütsel bağlılığın incelenmesine yönelik bir araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 293.

Baysal Berkup, S. (2014). Working with generations X and Y generation Z period: management of different generations in business life. *Mediterranean Journal of Social Sciences*,5(19), 223-224.

Çelik Gönültaş, M. (2021). Farklı kuşakların örgütsel bağlılıklarının sosyal psikoloji çerçevesinde değerlendirilmesi: literatür taraması. *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(2), 291

Demirel, Y., & Özçınar, M.F. (2009). Örgütsel vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerine etkisi: farklı sektörlere yönelik bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 129-145.

Durmaz, Ş., & Okumuş, B. (2021). İş hayatında kuşaklar arası farklılıklar ve Z kuşağı. *Pearson Journal of Social Sciences ve Humanities*, 6(16), 60-61.

Kaban Kadıoğlu, Z. (2013). Kitle iletişim araçlarının şekillendirdiği sosyal kimlikler ve aidiyet duygusu ekseninde tüketici davranışları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 0(45), 107.

Karataş, S. & Güleş, H. (2010). İlköğretim okulu öğretmenlerinin iş tatmini ile örgütsel bağlılığı arasındaki ilişki. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2).

Kavak, A.B. (2020). Z kuşağı çalışanların çalışma değerlerinin belirlenmesine yönelik Ankara ilinde bir alan araştırması.

Kaymakçı, K. (2013). Örgütsel vatandaşlık davranışı ve iş tatmini arasındaki ilişki: sağlık sektöründe bir araştırma. (Tez No.348251) [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir.

Kılıç, K.C. & Yener, D. (2015). Birey-örgüt ve birey-iş uyumunun çalışanların iş tutumlarına etkisi: Adana ilinde bankacılık sektöründe çalışanlar üzerine bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1).

Mete, M., & Karahan, M. (2014). Çalışanların iş tatminine etki eden faktörlerin belirlenmesine yönelik bir çalışma: tekstil sektöründe bir işletme örneği. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 20.

Özel, N. (2014). İş tatmini iş güvencesi ve örgütsel özdeşlik algılarının çalışanların işte kalma niyetleri üzerindeki etkisi: Bolu imalat sektör çalışanları üzerinde bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 24.

Stamper, C.L. & Masterson, S.S. (2002). Insider or outsider? How employee perceptions of insider status affect their work behavior, *Journal of Organizational Behavior*, 23, 875-894.

Yalçın, M. (2019). Yetenek yönetiminde kuşaklar ve iş tatmini, www.iksadyayinevi.com 116.

Yenihan, Bora. (2014). Örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişki. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 172.

Taş,H., vd., (2017). Geleceğimiz olan Z kuşağının çalışma hayatına muhtemel etkileri. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 7(13), 1033.

Taş, H.Y., & Kaçar, S. (2019). X, Y ve Z kuşağı çalışanlarının yönetim tarzları ve bir işletme örneği. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 11(18), 658.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

COVID-19'UN HAYAT SİGORTASI ÜRETİM ORANLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

The Impact Of Covid-19 On Life Insurance Production Rates

Hümeyra ÇAPARLAR*

Öz

Sigortalı tarafından sigortacıya gelecekte oluşacak risk durumlarında ödeme karşılığında periyodik bir meblağ ödemeyi taahhüt ettiği sözleşmeye dayalı yapılan anlaşmaya sigorta denir. Sigorta, hayat sigortası ve hayat dışı sigorta olmak üzere iki ana kategoriden oluşmaktadır. Sigorta sektörü, topladığı prim miktarı, yatırım ölçeği ve daha da önemlisi, kişisel ve ticari riskleri karşılamada oynadığı temel sosyal ve ekonomik rol nedeniyle ekonominin kilit bir bileşenidir. 2019 yılı sonunda ortaya çıkan ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 her alanda ciddi şekilde etkisini göstermiştir. Fakat sigorta sektörü, diğer birçok sektörün tersine güçlü bir büyüme performansı göstermiştir. Bu salgının etkilediği alanların çokluğuyla, devletlerin kritik süreçlerde önemli tedbirler alması gerektiğine yönelik çalışmalar yapmalarının önemini bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Her ülke salgının olumsuz etkisine karşı, ekonomik ve sosyal tedbirler almıştır. Çalışmada "Salgın döneminde, sigorta sektörünün gerçekleşmiş prim üretim tutarları ve teknik kar'ının (kazançlar) ne oranda etkilendiği?" sorusuna cevap aranmıştır. Çalışmanın amacı, salgının, hayat sigortası primleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. 2020 ve sonrasında sigorta alanı ile ilgili yapılmış çalışmalar, farklı yöntemler kullanılarak analizler yapılmıştır. Çalışmada yapılan araştırmalar sonucunda sigorta prim tutarlarında olumlu artışlar olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın, diğer çalışmalardan farkı, Türkiye'de ve Dünyada Covid 19 öncesi ve sonrası belli dönemlerin araştırılması, hayat sigortası prim üretimleri analizine yönelik yapılan ilk çalışmalardan biridir. Prim üretim miktarları, dünya ortalamaları ve gelişmiş ülkelerdeki prim

*Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme ABD, azrahumeyra@hotmail.com, (http://orcid.org/0000-0001-8153-7501).

üretim miktarları ile uluslararası kabul görmüş raporların oranları karşılaştırılmıştır. Çalışmada, nicel verilerden yararlanılmıştır. Çalışmada, elde edilen bulgularda, raporlar incelendiğinde pandemi sonrasının pandemi öncesine göre, prim üretim satışlarının teknik karlarının salgından olumlu yönde etkilenmiş olduğu tespit edilmiştir. Çalışma araştırmacılara, araştıracakları konular için yeni bilgiler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Covid 19, Hayat Sigortası, Sigorta pirimi

Jel Kodları: I10, N10, G22, M10

Abstract

The contractual agreement, in which the insured undertakes to pay the insurer a periodic amount in return for payment in case of future risk, is called insurance. Insurance consists of two main categories, life insurance and non-life insurance. The insurance industry is a key component of the economy due to the premiums it collects, the scale of investment and, more importantly, the fundamental social and economic role it plays in covering personal and business risks. The Covid-19 pandemic, which emerged at the end of 2019 and affected the whole world, has seriously affected all areas. However, the insurance sector, unlike many other sectors, showed a strong growth performance. With the multitude of areas affected by this epidemic, it has once again revealed the importance of working on the need for states to take important measures in critical processes. Every country has taken economic and social measures against the negative impact of the epidemic. In the study, "To what extent were the realized premium production amounts and technical profit (earnings) of the insurance industry affected during the epidemic period?" The answer to the question has been sought. The aim of the study is to investigate the impact of the epidemic on life insurance premiums. Studies conducted in the field of insurance in 2020 and beyond, and analyzes were made using different methods. As a result of the research, it was determined that there were positive increases in the insurance premium amounts. The difference of the study from other studies is that it is one of the first studies to investigate the specific periods before and after Covid 19 in Turkey and in the world, and to analyze life insurance premium production. Premium production amounts are compared with world averages and premium production amounts in developed countries according to reports accepted worldwide. Quantitative data were used in

the study. In the findings obtained in the study, when the reports were examined, it was determined that the technical profits of the premium production sales were positively affected by the epidemic compared to the post-pandemic pre-pandemic. The study provides researchers with new information for the topics they will investigate.

Keywords: *Insurance, Covid 19, Life Insurance, Insurance premium*

Jel Codes: *I10, N10, G22, M10*

1.Giriş

Çin'in Wuhan şehrinde zahir olduğu belirtilen ve kısa zamanda tüm dünyayı etkisi ile toplumu genel yönleriyle negatif etkileyen Covid-19 buhranı, iş dünyasında da gerek kurumsal işletmeler gerekse bireysel işletmelerin fonksiyonlarını muazzam düzeyde etkilemiştir (Güven ve Gön, 2021, s.7).

Covid-19 salgını, sigorta ürünlerini, kurumsal anlaşmalı bankalar aracılığıyla satışa sunmak için ortaklık stratejisi ile bir format düzenlemiş fakat banka sigortacılığı da dahil, birçok sektörü önemli bir şekilde etkilemiştir (Fernando, 2022, s.1).

Japonya, bu etkilenmelere karşılık vatandaşlarına kapsamlı bir sigorta sağlayan ve sağlık hizmetlerine iyi erişime sahip bir evrensel sağlık sigortası sistemi oluşturup, hastalık ile beraber sigortanın önemini ortaya çıkarmıştır (Takuya Aoki MD, PhD, MMA, 2022, s.2).

Sigorta sektörü, ekonomik ve sosyal kalkınma için hayati öneme sahip olup, finans sektöründe gelişmiş ülkelere göre büyük bir pazar payına sahiptir ve müşterilerin ihtiyaç ve isteklerine cevap verebilecek sunumlar oluşturmak için sürekli bulundukları alanlarda gelişim göstermektedir. Kendilerini veya sevdiklerini ekonomik ve sosyal bağlamda güvence altına almaktır (Sezal, 2017, s.42).

Diğer bir deyişle, bireyler yaşamlarında pek çok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Sigorta sistemi, bu tehlikeler ve bedensel ya da bedensel zararlar karşısında oluşan kayıpları tazmin edecek uygulamalar geliştirmiştir (Atilla ve Gülay, 2022, s. 30).

Sigorta, maddi kayıplardan korunma aracıdır. Bir risk yönetim şeklidir. Esas olarak, olası veya belirsiz bir kayıp, bilinen ve bilinmeyen riskler için kullanılmaktadır. Riske karşı sigorta koruması olduğundan, bu salgın örneklerden biridir (Atilla ve Gülay, 2022, s.30).

Salgınla birlikte değişen küresel ortamda ve artan rekabet ortamında işletmelere rekabet avantajı kazandıran en önemli etkenlerden birinin operasyonlarının reklamcılık olduğu ortaya çıkmıştır. Genel olarak reklam, ürünleri, hizmetleri veya fikirleri hedef kitleye iletmek için kullanılan bir pazarlama aracı olarak tanımlanabilir. Hayat sigortası ürünleri ise, Covid 19 salgını ile daha fazla talep kriteri belirleyerek çağın gelişimi için birçok dijital reklam ve hizmet sunuyor. Reklam, sosyal medya veya kaliteli reklam yoluyla sigorta endüstrisinin ihtiyaçlarını etkilemiştir (Beşki ve Rani, 2022).

Globalleşen dünyada oluşan yeni pazar koşullarında firmalar arasındaki rekabet giderek kızışmaktadır. Bu yenilikçi rekabet ortamında firmalar farklı reklam kanallarını kullanarak rakiplerine üstünlük sağlamaya çalışmaktadır. İşletmeler için en önemli kanal reklamdır. Reklam faaliyetleri, Covid 19 döneminde sigorta sektörünün talebini daha da artırmaktadır (Polat ve Aslan, 2021, s.26).

Çalışma, hayat sigortasına yönelik satışları bu dönemde nasıl bir etki göstermiştir araştırma amacını oluşturmaktadır. Çalışma, pandeminin etkisini tahmin etmek için hem nitel ve hem nicel bilgilerden yararlanılmıştır. Çalışmada, 2018-2019 ve 2020-2021 yılları arasında sigorta sektörünün satış performanslarının hayat branşları sigortalarında, yani Covid 19 öncesi ve sonrası dönem olarak hayat branşlarındaki sigorta grupları satışları üzerinde nasıl bir etki oluşturmuştur ve Covıd-19 ile beraber salgınının hayat sigortası sektörü üzerindeki büyüme, satışlar ve sigortacıların bu salgın döneminde etkisini analiz edilmektedir. Bu araştırmanın farkı sigorta alt dallarında hayat branşı tek bir katagori olarak araştırılması yapılmamıştır. Gelecekle ilgili araştırmalara yeni bilgiler sunmaktadır. Covid-19 hala etkisini devam ettirdiği için bu çalışma, devletlerin yeni

politikalar oluşturmasında, sigorta şirketlerinin, farklı reklam stratejisi ile sigorta satışlarını maksimum düzeyde etkilemesini sağlayacak yeni stratejiler oluşturmasını, ihtiyaca yönelik alternatifler geliştirerek müşterilere cevap verilmesine yönelik bilgiyi daha açık hale getirerek literatürün ilerlemesine katkıda bulunmaktadır.

2. Literatür Taraması

Uçkun & Ersoy (2021), jeopolitik risklerin ve ekonomik büyümenin Türkiye'de kişi başına düşen hayat sigortası primleri üzerindeki etkisini incelemeyi amaçladı. Çalışmada 1987-2019 yıllarına ait yıllık veriler kullanılmıştır. Araştırmanın deneysel sonuçlarına göre, bağımsız değişkenler uzun dönemde bağımlı değişken üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip olduğu kanaatine varmıştır.

Contuk (2021), koronavirüs salgınının finansal piyasalar üzerindeki etkisi, Distributed Delayed Self-Regression Limit Test (ARDL-Latched Limit Test) kullanılarak analiz edilmiştir. Bağımsız değişken olarak günlük teyitli COVID-19 pozitif vaka sayısı, bağımlı değişken olarak Borsa İstanbul (BIST) toplam işlem hacmi verileri kullanılmıştır. COVID-19'un hisse senedi işlem hacmi üzerinde kısa vadede negatif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, uzun vadede ise pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Meral (2021), Türk sigorta sektörünün 2016-2020 yılları arasındaki performansının hayat dışı ve hayat branşları açısından entropi ağırlıklı TOPSIS yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiş ve 2020 yılı pandemi etkisindeki performansı diğer yıllarla karşılaştırılmıştır. Pandeminin Türkiye sigorta sektöründeki hayat dışı branşını olumsuz etkilememesi nedeniyle 2020'de en iyi performansa ulaştığı hayat dışı branşta, 2018'de ise hayat branşında en iyi performansa ulaşmıştır. Bu bağlamda Covid-19'un olmadığı ve hayat sigortası alanında işleyişini sınırlı da olsa olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Eroğlu (2020), diğer Covid-19 pandemilerinin ekonomik etkilerinin ve pandemi ile mücadelede alınan mali tedbirlerin

değerlendirilmesidir. Bu, yayınlanmış istatistiksel verilere ve raporlara dayalı olarak mevcut durumun bir değerlendirmesidir. Bu kapsamda küresel ekonomide ve Türkiye'de pandemi sürecinde yaşanan değişimler ve salgınla mücadele kapsamında ABD, İtalya, Almanya, Fransa, İspanya, Çin ve Türkiye gibi ülkelerde alınan mali tedbirlere yer verilerek ve sunulmuştur.

Genç, (2021), hayat sigortası sektöründe faaliyet gösteren 10 sigorta şirketi ve hayat dışı sigorta sektöründe faaliyet gösteren 10 sigorta şirketi incelenerek teknik karlılığı etkileyen faktörler irdelenmiştir. Teknikleri panel Autoregressive Distributed Lag yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde 2005 yılından 2019 yılına kadar olan 15 yıllık veriler kullanılmıştır. Hayat ve hayat dışı sektörlerde faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin durumu ayrı ayrı incelenmektedir. Her kapsama grubu için 150 olmak üzere toplam 300 veri noktası elde edildi. Hayat sigortası şirketlerinin teknik getirilerini olumlu yönde etkileyen en önemli göstergenin hayat dışı sigortalarda yatırımlardan elde edilen gelirler ve kazanılan primler olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca her iki grupta da işletme maliyetlerindeki artışın teknik karlılığı yüksek ve istatistiksel olarak anlamlı katsayılarla olumsuz etkilediği sonucuna varılmıştır.

Akyüz (2022), hayat dışı sigorta şirketlerinin finansal performansının değerlendirilmesinde en uygun yöntemi belirlemek ve yöntem seçimi için bir karar noktası oluşturarak en iyi yöntemin bulunacağıdır. Bu amaca ulaşmak için hayat dışı sigorta şirketlerinin 2014-2020 dönemi performans analizleri ağır ağırlıklı Topsis ve Mabac yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiş ve optimal yöntem denenmiştir. Sermaye yeterliliği, karlılık, operasyonel risk ve operasyonel kaliteyi temsil eden oranlardan oluşan kriterler ile elde edilen Topsis ve Mabac finansal performans sıralamaları arasında pozitif bir ilişki. Endüstri analistlerinin performansı değerlendirmek için en uygun yöntemi belirlerken dikkate almaları gereken temel çıkarım, yöntemlerin benzer sonuçlar çıkarmıştır.

Kamil Çelebi (2012), Türkiye'deki sigorta sektörünün SWOT analizini yaptığı çalışmasında, sermaye şirketlerinin yabancı yatırımcıların Türk sigorta sektörüne entegrasyonu ile sektörün yapısının değiştiği sonucuna varmıştır. Analiz sonucunda, ülkedeki refah ve gelir düzeyi arttıkça sigorta talebinin artacağı ve bununla birlikte prim üretiminin de aynı yönde artacağı tespit edilmiştir. Kamil çelebi' ye göre; Türkiye'nin sigortacılık sektöründe gelişmiş ülkelerle rekabet edebilmesi için öncelikle bu alanda çalışan işgücünün daha iyi yetiştirilmesi, sigorta şirketlerinin hızlı, verimli, kaliteli hizmet vermesi ve dolayısıyla teknolojik altyapılarını geliştirilmesi gereklidir.

Akyüz ve Kaya (2013), Türkiye'deki hayat ve hayat dışı sigorta şirketlerinin 2007'den 2011'e kadar olan prim üretimlerini ve finansal performanslarını TOPSIS yöntemini kullanarak analiz etmişlerdir. Yapılan araştırmalara göre bir ülkede sigorta sektörünün gelişmişlik düzeyi ile oluşan prim tutarları ile ekonomik gelişmişlik arasında doğrusal bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca 2008 küresel ekonomik krizi Türk sigortacılık sektörünü olumsuz etkilemiştir. Böylece 2008 ve 2009 yıllarında dünyada olduğu gibi Türkiye'de de prim üretimi artış hızı gerilemiştir.

Attila ve Gülay (2022), Karşılaştırmalı olarak incelenen dünya sigorta piyasasındaki Türk sigorta prim üretimi ve yıllar itibariyle Türkiye'deki prim üretim faaliyetleri analiz edilmiştir. Bu prim üretim miktarı, gelişmiş ülkelerdeki dünya ortalaması ve üst düzey üretim miktarı ile karşılaştırılmıştır.

Yayar ve Tekgün (2021), Bu çalışmada amaç, Türkiye'de özel sağlık sigortası talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesidir. Bu amaçla 2019 Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bütçe Anketi veri seti örneklem olarak kullanılmıştır. Çalışmanın ekonometrik analizinde ikili lojistik regresyon yöntemi uygulanmıştır. Araştırmada elde edilen sonuçlara göre çocukların özel sağlık sigortası sahibi olma durumunu etkileyen değişkenler arasında ve birçok meslek grubu bağlamında cinsiyet, yaş,

medeni durum, eğitim düzeyi ve aylık gelir değişkenleri önemli sonuçlar elde etmiştir.

3.VERİ VE YÖNTEM

3.1. Hayat Sağlık Sigortalarında Pandemi Öncesi ve Sonrası Prim üretimlerine Etkisi Yıllar itibariyle Karşılaştırmalı Analizi

Çalışmanın amacı, salgının, hayat sigortası primleri üzerindeki etkisini araştırmaktır. Veriler ise, Türkiye'de ve Dünyada Covid 19 öncesi ve sonrası belli dönemlerin araştırılması için, prim üretim miktarları, dünya ortalamaları ve gelişmiş ülkelerdeki prim üretim miktarları ile uluslararası kabul görmüş raporların oranları karşılaştırılmıştır. Çalışmada, nicel verilerden yararlanılmıştır.

Sigorta türleri genel olarak hayat sigortası ve hayat dışı sigorta olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Hayat sigortası, sigortalının ölümü halinde veya herhangi bir olumsuz duruma karşı kişinin kendisinin ve yakınlarının yaşam standardını korumaktadır.

Hayat sigortasında sigorta, insan hayatının özüdür. Belirli bir meblağa karşı oluşturulan sigorta poliçelerindendir. Bu nedenle uzun vadeli bir sigortadır. Ferdi kaza sigortası ve sağlık sigortası da hayat sigortasının türleridir (Çuhacı, 2004,16).

Yani sigortalının istediği teminat, seçeceği ürün ve poliçe türüne göre değişmektedir. Hayat sigortası ürünlerine yönelik teşvikler, ihtiyaç ve tercihlere göre belirlenmektedir. Para biriktirmenin amacı ne olursa olsun, sadece tasarruf sağlayan hayat sigortası poliçeleri tercih edilmektedir.

Belirsiz durumlarla karşı karşıya kaldığınızda, yaşam standartlarınızı ve sevdiklerinizi korumak için koruma içeren hayat sigortasını tercih etmeniz gerekiyor. Hem hayatınızı kurtarmak hem de sigortalamak istiyorsanız her ikisini de kapsayan hayat sigortasını seçebilirsiniz. Sigortanın temel işlevleri; riskten korunma sağlar, risk tazminatı sağlar ve fonları yönetir. Sigorta şirketleri sadece bireylerin ve işletmelerin tasarruf etmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı

zamanda sermaye birikimini teşvik eder ve sermaye sağlamakla yükümlüdür. Sigorta sektörü topladığı parayı finansal piyasalar aracılığıyla reel piyasaya aktarmaktadır. Böylece sigorta sektörü hem ekonomik riskleri en aza indirmesini sağlamakta hem de ekonominin tanıtımına ve gelişmesine katkı sağlamaktadır (Davarcıoğlu Özaktaş, 2017, 30).

Teminat bölümünde iki tür teminat vardır. Bunlar hayat sigortası ve hayat dışı sigortadır. Hayat dışı sigorta, sigortadan kaynaklanan mal hasarı ve kaybı için sigortadır. Hayat dışı sigorta; Yangın sigortası, kaza sigortası, nakliye (kargo) sigortası, tarım ve sorumluluk sigortası gibi bölümlere ayrılabilir. Öte yandan, hayat sigortası alanın özüdür, diğer yandan tasarruf çalışmaları yapma fikri, bir kişiyi ferdi kaza, hastalık veya sağlıktan kaynaklanan olası risklere karşı sigortalayarak hayatını sürdürmesine katkıda bulunacaktır (Akyüz ve Kaya, 2013; 355, Dalkılıç ve Ada, 2014;181).

Hayat sigortasının amacı insan hayatıdır. Hayat sigortası; "Risk ağırlıklı hayat sigortası" ve "Tasarruf hayat sigortası" olmak üzere iki kategoride derecelendirilir. Risk bazlı hayat sigortası; Bunlar 1 yıl süreli kısa vadeli sigortalardır. Sigorta kategorisinde iki tür sigorta bulunmaktadır. Birinci sigorta, bir gerçek kişiye (kanuni mirasçıya) yapılan ödemedir ve tazminat miktarı, bu kişinin sigortalılık süresi içinde ölümü üzerine tespit edilen meblağ üzerinden belirlenir. İkincisi, sigorta, bir kişinin sigortalı olduğu süre içinde bir kaza, bedensel acı veya hastalık sonucu maluliyete uğraması sonucu uğradığı zararlar karşılığında, belirli bir miktar tazminatın ödenmesidir. Birikimli hayat sigortası; uzun vadeli sigortadır. Kişinin hayatındaki olası risklere karşı kendini koruma ve aynı zamanda tasarruf etme arzusudur. Detaylar; ölüm, bedensel yaralanma veya sakatlığın garantisidir. Başka bir deyişle, sigorta bireylere iki tür durumda teminat sağlar. Birincisi, sigortalılık süresi içinde vefat olursa, menfaat paylaşımı tazminat tutarına dahil edilir ve adı geçen kişilere ödeme yapılır. Diğer kategori ise Ferdi Kaza teminatı kapsamındaki poliçelerin sigorta süresi boyunca herhangi bir riske

maruz kalması durumunda uğranılan zararların tazminidir. Risk gerçekleşmezse, sigortalı on yıl süreyle prim ödeme sisteminde kalırsa, bu süre içinde sigortalı toplu ödeme yapacak veya sistemden ödeme alacaktır (Çil Koçyiğit & Dağdaş, 2016;91, Tsb, 2013;2, Dalkılıç, Sevim, & Gülbandılar, 2014;182).

Hayat Sigorta Teminatları;

Eğitim Sigortası

- Bu hayat sigortası çeşidi, kaza veya vefat durumunda çocuğunun veya çocuklarının eğitiminin devamlılığını sağlar.

Ferdi Kaza Sigortası:

- Beklenmedik ve beklenmeyen kazalara karşı sigorta teminatı sağlar. Vefat, kaza ve sağlıkla ilgili diğer durumlarda poliçede belirtilen oranda tazminat ödenir.

Maluliyet Sigortası:

- Kişinin poliçe kapsamındaki bir kaza sonucu kalıcı olarak sakat kalması durumunda tazmin edilir.

Sağlık Sigortası:

- Bireylerin hastalık risklerini teminat altına alan bir sigortadır. Sigorta şirketinin anlaşmalı olduğu sağlık kuruluşlarında geçerlidir. Ayakta ve yatarak tedaviyi içerebilir. İşlem maliyetlerini karşılamak için kullanılır.

Ölüm Hali Sigortası

- Sigortalının ölümü halinde aktifleştirilen tazminat, o kişinin varislerine veya poliçede belirtilen kişilere ödenir.

Grup Hayat Sigortası:

- Aynı tüzel kişilikte çalışan en az 10 kişinin yaptırdığı hayat sigortası poliçesidir. Ölüm, kaza sonucu vefat, sürekli maluliyet gibi durumlarda prime ek olarak tazminat ödenir.

Özel Durum Sigortası:

- Diğer sigortaların kapsamadığı özel durumlar için kişilerin kendi istekleri doğrultusunda yaptırılan sigortalardır. Sigorta poliçesi kapsamına girmeyen hastalıklar kaza riskine göre yapılır ve düşük risk grubunda yer alması nedeniyle primleri diğer sigortalara göre yüksek olabilir.

Kaynak: https://www.sigortam.net/hayat-sigortasi

3.2. Hayat Sigorta Talebini Belirleyen Faktörler

Bireylerin gelirleri, tercihleri, geleceğe yönelik ekonomik düşünceler ve herhangi bir riskin oluşmasına yönelik tedbirlerden dolayı hayat sigortasının taleplerini etkilemiştir. Covid-19'un ortaya çıkması ile insanların panikleri daha çok artmıştır bu sebeple hayat sigortalarına talebi daha çok artırmıştır. Türk sigorta alanında ise, hayat sağlık sigortalarında salgın hastalıklar teminat kapsamında olmadığı halde, pandeminin ilk günlerinde alınan kararla sigortacılar Covid-19'u güvence altına alınmıştır. Buna istinaden 2020 yılında sağlık sigortası taleplerinde beklendiği gibi hasar oranlarında önemli bir artış görülmemektedir. Covid-19 nedeniyle artan tedavi maliyetlerine rağmen birçok kişi acil olmayan durumlarda hastanede hastalığın yayılma riskinden dolayı tedaviyi başka bir güne ertelemiş ve bu nedenle toplam tedavi maliyetinde önemli bir değişiklik olmamıştır. Covid-19 tüketicinin sağlık risklerine ilişkin endişelerini artırdı, sağlık sigortası prim üretimi arttı ancak bu endişelerin yaşanan kayıplara etkisi sınırlı kaldı (Meral, 2021:5).

SGK bilgilerine göre, Türkiye'de sosyal güvencesi olan yirmi beş milyondan yukarı çalışan bulunmaktadır. Buna rağmen, tamamlayıcı sağlık sigortası sahip olan, birey sayısı yalnız iki buçuk milyon civarındadır. Fakat bu rakam Covıd-19 önce, 2019 yılı sonunda 1,3 milyondu. Covıd-19 ile beraber, sağlık sigortalarının ne kadar önemli olduğunu birkez daha göstermiştir. Sigorta alanı, salgın süresinde önemli sorumluluk üzerine almıştır. Covıd-19 teminatı, özel sağlık sigortası poliçelerinin çoğunluğunda yoktu. Buna istinaden, Covıd-19 teminatını poliçelere eklemişlerdir. Hem SGK'nın üzerindeki yük'e ortak olmak hem de sigorta sahiplerine destek olmak amacıyla giderler için sorumlulukları üzerlerine almışlardır. Tamamlayıcı sağlık sigortaları, hem sigorta şirketlerine hem devlet'e ve hemde sigortalılar için de önemli bir artıdır. 2019 yılının ilk 7 ayında sağlık alanında prim üretimi 5 milyar lira civarında iken. 2022 yılının ilk 7 ayında ise, 13,8 milyar liraya ulaşmıştır. Üç katına yakın bir artış meydana gelmiştir. Hayat sağlık sigortalarına olan talebin arttığını göstermektedir

(https://sigortacigazetesi.com.tr/covid-19-saglik-sigortasinin-onemini-hatirlatti/).

3.3. Dünyada Hayat Sigorta Primleri

Dünya Sigorta Raporu'na (2020) göre, Dünya prim üretiminde gerçekleşmiş oranlar 2018 yılı 2019 yılına göre %3 oranında düşük seviyede idi. 2019 yılında %3 istikrarlı bir büyüme ortaya çıkmıştır. ABD doları üzerinden gerçekleştirilen tutarlarda toplam prim üretimi 6,2 trilyon ABD doları olarak açıklanmıştır. Yapılan 6,2 trilyon dolarlık primin 2,9 trilyon doları hayat sigortası, 3,3 trilyon doları hayat dışı sigortalardan karşılanmıştır. 2019 yılında hayat sigortası primleri %2,2 artarken hayat dışı sigorta %2,7 oranında artmıştır (Swiss Re, 2020:33). Dünya Sigorta Raporu'na (2020) göre, 2019 yılında dünyanın toplam 6,2 trilyon dolarlık prim üretiminin 2,5 trilyon doları Amerika Birleşik Devletleri'nde, 1,7 trilyon doları Avrupa'da, 1,7 trilyon doları ise Asya'da gerçekleşti. Afrika'da 47 milyon ABD doları ve Okyanusya ülkelerinde 157 milyon ABD doları işlem gerçekleştirilmektedir (Swiss Re, 2020:33).

2020'de hayat sigortası prim artışı yaklaşık yüzde 1,2'ye geriledi (2010 ile 2020 arasında yılda yüzde 4'ün üzerindeydi). Kârlar 2019'a göre yaklaşık yüzde 15 düştü. Düşüş en keskin şekilde Asya-Pasifik'te gerçekleşti (https://www.mckinsey.com/industries/financial - services/our-insights/creating-value-finding-focus-global-insurance-report 2022#0).

2021 döneminde hızlı bir toparlanma sürecine sigorta sektörü girmiştir. Dünya genelinde prim üretim gerçekleşen oranlar % 2.3 oranında artış ortaya gerçekleşmiştir. 2021-2022 yılları arasında prim üretimi %3.5 oranında artış göstermiştir.

Tablo 1: Küresel Prim Üretim Oranları (%)

	2021			2022		
	Hayat sigortası	**Hayat Dışı**	**Toplam**	**Hayat sigortası**	**Hayat Dışı**	**Toplam**
Dünya	**3.5**	**3.3**	**3.4**	**2.8**	**3.5**	**3.2**
Gelişmiş Piyasalar	**4.1**	**2.8**	**3.3**	**2.3**	**2.4**	**2.4**
Gelişmekte Olan Piyasalar	**1.4**	**5.8**	**3.4**	**4.6**	**8.2**	**6.4**

Kaynak: https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2021-05.

Tablo 1'de Küresel prim oranlarında 2021 yılında hayat sigortalarında dünya geelinde %3.5 gelişmiş piyasalarda % 4.1 ve gelişmekte olan piyasalarda % 1.4 oranında gelişim olmuştur. En düşük gelişim gelişmekte olan piyasalarda görülmüştür. Hayat dışı sigortalarında dünya genelinde %3.3 gelişmiş piyasalarda % 2.8 ve gelişmekte olan piyasalarda % 5.8 oranında gelişim olmuştur. En düşük gelişim gelişmiş opiyasalarda görülmüştür. 2022 yılında hayat sigortalarında dünya genelinde %2.8 gelişmiş piyasalarda % 2.4 ve gelişmekte olan piyasalarda % 4.6 oranında gelişim olmuştur. En düşük gelişim gelişmiş piyasalarda görülmüştür. Hayat dışı sigortalarında dünya genelinde %3.5 gelişmiş piyasalarda % 2.4 ve gelişmekte olan piyasalarda % 8.2 oranında gelişim olmuştur. En düşük gelişim gelişmiş piyasalarda görülmüştür.

Tablo 2: Türkiye ile Dünya Sigorta Prim Üretimleri Karşılaştırma Bilgileri

	2017	2018	2019	2020	2021
Dünya Direkt Prim Üretimi (Milyar $)	**4.957,5**	**6.149,0**	**6.293,1**	**6,290**	**6,860.598**
Hayat Dışı	**2.233,5**	**3.266,8**	**3.376,8**	**3,490**	**3.863.029**
Hayat	**2.724,0**	**2.882,2**	**2.916,3**	**2,800**	**2.997.569**
Türkiye Direkt Prim Üretimi (Milyar $)	**44,0**	**50,3**	**63,3**	**68,5**	**70**
Hayat Dışı	**37,2**	**43,5**	**52,1**	**48,4**	**24**
Hayat	**6,8**	**6,8**	**11,2**	**20,1**	**46**
Direkt Prim Reel Artış Oranı (%)					
Dünya	**3,2**	**3,2**	**2,9**	**-3,1**	**3,4**
Türkiye	**0,16**	**-1,46**	**9,26**	**13,2**	**28**
Dünya Prim Üretiminde Türkiye'nin Payı Direkt Prim Üretimi GSYH (%)	**0,26**	**0,22**	**0,19**	**0,20**	**0,20**
Dünya	**6,13**	**6,09**	**7,23**	**7,4**	**7**
Türkiye	**1,42**	**1,36**	**1,48**	**1,64**	**1,3**
Kişi Başına Direkt Prim Üretimi ($)					
Dünya	**650**	**682**	**818**	**800**	**874**
Türkiye	**149**	**128**	**134**	**201**	**124**

Kaynak:https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2022/08/sigorta-sektorel-bakis.pdf.https://seddk.gov.tr/upload/doc/2021-sigortacilik-ve-BES-faaliyet-raporu. Pdf.

https://www.swissre.com/dam/jcr:864e8938-3d3c-48cc-a3d7-8682962971e7/sig ma-4-2020 -extra-complete.pdf

Dünya prim üretimi 2021 yılında bir önceki yıla göre reel olarak %3,4 oranında artmıştır. Toplam 6,9 trilyon ABD doları olarak kaydedilen prim üretiminin 3 trilyon ABD doları hayat, 3,9 trilyon ABD doları ise hayat dışı branşlarda gerçekleştirilmiştir. 2021 yılı prim üretimi reel olarak hayat branşında %4,5 oranında, hayat dışı branşlarda ise %2,6 oranında yükselmiştir. Türk sigortacılık sektöründe 2021 yılında hayat dışı sigorta branşlarında 87,6 milyar TL, hayat grubu sigorta dallarında ise 17,8 milyar TL olmak üzere toplam 105,4 milyar TL prim üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam prim üretimi 2020 yılına göre %28 oranında artmıştır. Toplam üretimin 96,7 milyar TL'lik kısmı direkt prim üretimi iken, kalan 8,7 milyar TL'lik kısmı endirekt üretimden sağlanmıştır. Tabloda 2017-2021 yılları arasında ciddi oranlarda değişim gelişim söz konusu olmuştur. Covıd-19 öncesine göre sonrası sektörel büyümeler, Dünya Direkt Prim Üretimi (Milyar $), Türkiye Direkt Prim Üretimi (Milyar $), Dünya Prim Üretiminde Türkiye'nin Payı, Kişi Başına Direkt Prim Üretimi ($),Direkt Prim Üretimi GSYH oranlarda çok büyük artışlar meydana gelmiştir. Buda Covıd-19'un Dünya piyasalarında olumlu etkisini raporların sonucu ile ortaya çıkmıştır (https://www.oecd.org/pensions/Insurance-sector-responses-to-COVID-19-by-governments-supervisors-and-industry.pdf)

Tablo 3: Toplam Primlerdeki Değişim

	2019-2021 DEĞİŞİM (%)	2020-2021 DEĞİŞİM(%)
Portekiz	0,7	0,35
Türkiye	0,52	0,28
İsveç	0,42	0,28
Romanya	0,30	0,25
Fransa	0,5	0,21
Norveç	0,20	0,21
Macaristan	0,21	0,18
Malta	0,10	0,15
Bulgaristan	0,12	0,14
Finlandiya	-0,3	0,10
Yunanistan	0,7	0,9
Hırvatistan	0,2	0,9
Polonya	0,8	0,9
Çek Cumhuriyeti	0,8	0,6
Almanya	0,3	0,1

Kaynak: https://sigortagazetesi.com/2021-raporu-aciklandi-iste-ulke-ulke-avrupa-sigorta-pazari/

Tablo 3 te değişimler yüzdelik olarak 2019-2021 ile 2020-2021 arasındaki toplam prim artış oranları en çok 2019-2021 arasındaki bu dönemde olduğu ortaya çıkmıştır. Buda Covid-19 sonrasında, Covıd-19 öncesine göre dönemler itibariyle önemli değişimlerin olduğunu ortaya çıkarmıştır. Büyüme oranlarının artışına yönelik analiz edilmiştir.

Tablo 4: Hayat Sigortası Primlerinde Büyüme Oranları (%)

	2019-2021 DEĞİŞİM	2020-2021 DEĞİŞİM
Portekiz (PT)	12	69,5
Türkiye (TR	57	20
İsveç (SE)	58	34
Romanya (RO)	18	17
Fransa (FR)	0,1	27
Norveç (NO)	20	23
Macaristan (HU)	22	21
Malta (MT)	13	18
Bulgaristan (BG)	40	43,5
Finlandiya (FI)	-0,3	18
Yunanistan (GR)	14	8
Hırvatistan (HR)	-4,1	11
Polonya (PL)	2,2	3,1
ÇekCumhuriyeti (CZ)	0,1	-2,1
Almanya	-	-1,4

Kaynak:https://sigortagazetesi.com/2021-raporu-aciklandi-iste-ulke-ulke-avrupa-sigorta-pazari/

Tablo 4'te Fransa'da, hayat sigortalarındaki primlerde oluşan büyüme artışları % 27 oranında meydana geldiği görülmüştür. Fransa 2020-2021 arasında hayat sigorta primleri yükselişe geçmiştir. Toplamda net tutarlarını, 23,7 milyar Euro'ya çıkarmışlardır. Fransa'da Covıd-19'dan sonra hayat sigortası çok önemli bir yer edinmiştir, emekliye ayrılmış tasarruf sahipleri bu branşa rağbet göstermiştir. Ve Fransa'da 18 milyon bu branşta poliçe sahibi bulunmaktadır. Buda hayat sağlık sigortasının talebi iyi bir seviyede olduğunu göstermektedir. Portekiz'de hayat sigorta çeşitleri piyasanın % 60'ını oluşturmuştur. 2020-2021 arasında toplam primler % 69,5 büyüme göstermiştir, hayat birikimli sigorta ürünlerinin primleri ciddi bir şekilde % 144. 2 büyüme yani artış meydana geldiğini ortaya koymuştur. 2022 yılında ise, yeni poliçe primlerinin oranları yıllık

bazda %67 oranında artış olduğunu göstermiştir. İsveç'te hayat sigortasındaki primlerin artış oranları %34'lere çıkmıştır, Norveç'te ise, % 28 oranında büyüme kattetmiştir. Romanya'daki değişimler ise, hayat sigortası primleri oranlarının %18 seviyesinde arttığını raporlara göre ortaya koymuştur. İspanya'da prim seviyelerinde ise %8 oranında yükselme olmuştur. 2021 yılı, 2020'ye göre seviye olarak artmış, fakat 2019'a göre geride kalmıştır. İtalya hayat sigorta primleri seviyelerinde ise, 2021 yılı %8,3 oranında olumlu yönde artmıştır. Bir önceki dönemde eksi % 5.8'lik gerilemeden sonra 2021 yılı pozitif yönde artış göstermiştir. Belçika, hayat sigortası %4 ve % 5 oranında büyüme göstermiştir. Yunanistan toplam olarak primlerdeki yükselme % 14 oranında meydana gelmiştir. İngiltere'de genel olarak diğer dönemlerin en önemli seviyesine ulaştı % 28,4 arttı ve net tutar olarak 1,3 milyar sterlin=1,5 milyar Euro'ya tekabül eden tutar ile diğer dönemlere göre rekor seviylere çıkmıştır. Covıd-19 dan sonra her ülkede ciddi bir toparlanma olmadı kimi ülkelerdeki piyasalarda sigorta branşındaki ürünlere talep olmadı ve hatta gerilemeler meydana gelmiştir. Almanya ve Avusturya bu piyasalardandır. Almanya'da hayat sigorta primlerinde %1.4 gerileme meydana gelmiştir.

Tablo 5: Özel Sağlık Sigortaları Büyüme Oranlar (%)

	2019-2021 DEĞİŞİM	2020-2021 DEĞİŞİM
Portekiz (PT)	12	8
Türkiye (TR	57	30
İsveç (SE)	-16	8
Romanya (RO)	37	10
Fransa (FR)	5	6,7
Norveç (NO)	17	23
Macaristan (HU)	77	77
Malta (MT)	5,6	6,7
Bulgaristan (BG)	-12	18
İsviçre (CH)	12	18
Yunanistan (GR)	23	12
Hırvatistan (HR)	5,8	6,7
Polonya (PL)	2,1	34
Çek Cumhuriyeti (CZ)	7,2	5,9
Almanya	5,6	3,2

Kaynak:https://sigortagazetesi.com/2021-raporu-aciklandi-iste-ulke-ulke-avrupa-sigorta-pazari/

Sağlık sigortaları günden güne önemi artmaktadır. Covid-19 un ortaya çıkmasıyla Dünya piyasalarında önemli oranda rağbet olmuştur Çek Cumhuriyeti'nde sağlık, sigortası primleri %7,2 büyüme elde etmiştir. Almanya'da hayat sağlık sigortaları prim oranları %5,6 oranında artış göstermiştir. Fransa'da son 21 yıl içinde maksimum büyüme oranı olarak %5 olarak kayıtlara geçmiştir. Portekiz'de özel sağlık tercihleri Covıd-19 ile artış göstermiştir. Yunanistan'da önemi artmıştır. Yunanistan'da sağlık primleri %12 oranında büyüme göstermiştir. Portekiz'de %8 büyüme olmuştur.

3.4. Türkiye Hayat Sigorta Primleri

Türkiye'de sigortacılık uygulaması 135 yıldır var. bir hikaye var gibi. Türkiye'de sigorta sektörünün durumu bu sektörün ekonomideki

yerini, büyüklüğünü, durumunu anlamak Sahaya karşı tutumu ve sahaya olan inancı dikkate alınmalıdır. Diğer yol, Her alan gibi bu alan da toplumun genel kültüründen etkilenir. Sigorta sektörünün durumunu anlamak için, İçinde bulunduğu kültürü de göz önünde bulundurmak gerekir.

Toplam Prim üretim %27,5 oranında artış göstermiştir. Türkiye Sigortanın temel işlevinin, kişi ve işletmelerin kontrolü dışındaki durumlara karşı koruma sağlaması olduğu bilinmektedir. Tehlikeler meydana geldiğinde, sigorta bireylerin ve işletmelerin toparlanmasını desteklemelidir. Riskten korunma ve risk azaltma sigortacılığın temel işlevleri olmakla birlikte topluma sunduğu hizmetler bunlarla sınırlı değildir. Küçük işletme sigortası, afet tasarruf koruması; Öte yandan, hayat sigortası, kişinin ölümü durumunda aileye yeterli geliri garanti altına almak içindir.

Tablo 6: 2018-2022 Arasındaki Hayat Sigortası Verileri

Yıllar	2018	2019	2020	2021	2022
Şirket Sayısı	18	17	15	15	6
Prim (Milyon TL)	6.920.646.675	11.358.900.328	14.431.321.814	17.337.565.390	20.596.730.206
Toplam Sektör İçindeki Payı	12,66	16,40	17,47	16,53	14,00
Değişim Önceki Yıla Göre (%)	1,12	64,13	27,05	20,14	67,00
Poliçe/ Adet	892.636	1.339.603	3.293.651	3.058.285	2.283.209

Kaynak:
Https://Tsb.Org.Tr/Media/Attachments/20200604_Tsb_Strateji_Tr_19.Pdf.https://Tsb.Org.Tr/Media/Attachments/Tsb_Sektor_Tr21_2807.Pdf.

Yukarıdaki tablo 6 da 2018-2022 arasında şirket sayılarında 18'den 6 şirkete düştüğü görülmüştür. Covıd-19 ile beraber ciddi şekilde hayat branşına yönelik sigorta şirketlerinin sayılarında ciddi gerilemeler olmuştur. Prim üretimlerinde ise, 2018 yılında 18 şirket iken prim üretimi 6.920.646.675 Milyar TL iken, 2022'de ise, 20.596.730.206 Milyar TL prim üretimi gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında şirket sayısı 18 iken prim üretimleri 2022'de 6 şirket ile prim üretimleri 3 katına çıktığı görülmüştür. Toplam sektör içindeki pay ise, 2018 %12,66 iken 2022'de %14 e yükselmiştir. Önceki yıllara göre değişim oranlarında ise, 2018 yılında %1,12 iken, 2022'de %67 e çıkmıştır. Poliçe/Adet üretimlerinde 2018 yılında 892.636 bin üretim gerçekleşirken, 2022' de bu rakam 2.283,209 milyon üretim gerçekleşmiştir. Dünya ve Türkiye'de hayat sigortası branşı prim üretim oranlarında ciddi artışlar belirli dönemlerde meydana gelmiştir. Covıd-19 hayat sigorta prim üretimleri üzerinde olumlu etki göstermektedir.

4. Bulgular ve Sonuç

Dünyada ve Türkiye'de sigorta piyasasının son yıllarına bakıldığında, 2020 yılında dünya çapında hayat sigortası primleri 2019 yılına göre %3,1 azalarak 2,89 milyar dolardan 2,80 milyar dolara geriledi.

Genel ve hayat sigortacılığı sektörlerindeki bu değişimlere bağlı olarak küresel sigorta sektöründe prim gelirleri 2020 yılında sabit kalarak 6,29 milyar dolar civarında kalmıştır. Covid-19 nedeniyle bu dönemde hayat sigortası primlerinde meydana gelen düşüş, bu dönemde ciddi sorunlar yaratmış ve sektörleri de etkilemiştir. 2021 yılında toparlanmaya başlayan sigorta sektörü kayıpları fırsata çevirmeyi başardı. İlk olarak, müşteri öncesi tarama ile hibrit bir sisteme geçiş oldu. Salgınla birlikte Covıd-19'u hayat sigortasında teminat olarak poliçelere dahil edilmiştir. Hem devlet üzerindeki yükü azaltmak hem de hastalık kaygısı nedeniyle hayat sigortası ve sağlık sigortası prim üretimini artırmak için yapılan bir uygulamadır. 2022

ve 2023'te toplam küresel primlerdeki artış sırasıyla %3,2 ve %3,3 olacaktır. Ülkeler bazında toplam premium hacim pazar payına bakıldığında, ABD'nin 2019'da olduğu gibi 2020'de de çok geride kaldığını ve pazar payını kademeli olarak artırarak liderliğini sürdürmüştür. Büyüyen ABD ekonomisi ve gelişmiş pazarlardaki istikrarlı talep nedeniyle 2021'deki %3,7'lik büyümenin ardından, küresel sağlık kapsamının 2022'de %4,2 ve 2023'te %4,1 büyümesi beklenmiştir. İlk 10 ülke toplam pazar payının %94'ünü oluştururken, Türkiye 2020 yılında ülke bazında %0,25'lik pazar payı ile 19. sırada yer almaktadır. %1'lik artışla en çok, İngiltere ve Fransa ise yaklaşık %1'lik düşüşle pazar payında en fazla düşüş yaşayan ülke olarak ortaya çıkmıştır (https://seddk.gov.tr/upload/doc/2021-sigortacilik-ve-BES-faaliyet-raporu.pdf).

Dünya prim üretimi 2021 yılında bir önceki yıla göre reel olarak %3,4 oranında artmıştır. Toplam 6,9 trilyon ABD doları olarak kaydedilen prim üretiminin 3 trilyon ABD doları hayat, 3,9 trilyon ABD doları ise hayat dışı branşlarda gerçekleştirilmiştir. 2021 yılı prim üretimi reel olarak hayat branşında %4,5 oranında, hayat dışı branşlarda ise %2,6 oranında yükselmiştir. Türk sigortacılık sektöründe 2021 yılında hayat dışı sigorta branşlarında 87,6 milyar TL, hayat grubu sigorta dallarında ise 17,8 milyar TL olmak üzere toplam 105,4 milyar TL prim üretimi gerçekleştirilmiştir. Toplam prim üretimi 2020 yılına göre %28 oranında artmıştır. Toplam üretimin 96,7 milyar TL'lik kısmı direkt prim üretimi iken, kalan 8,7 milyar TL'lik kısmı endirekt üretimden sağlanmıştır. Tabloda 2017-2021 yılları arasında ciddi oranlarda değişim gelişim söz konusu olmuştur. Covıd-19 öncesine göre sonrası sektörel büyümeler, Dünya Direkt Prim Üretimi (Milyar $), Türkiye Direkt Prim Üretimi (Milyar $), Dünya Prim Üretiminde Türkiye'nin Payı, Kişi Başına Direkt Prim Üretimi ($),Direkt Prim Üretimi GSYH oranlarda çok büyük artışlar meydana gelmiştir. Buda Covıd-19'un Dünya piyasalarında hayat sigortası branşına olumlu etkisini raporlar sonucu ile ortaya çıkmıştır

Küresel sigortacılık sıralamasında Türkiye'ye bakıldığında, 2019 ve 2020'de de benzer pazar payını koruduğu görülüyor. 2021, gelişmekte olan bir ülkenin dinamizmine uygun yüksek büyüme potansiyelini sürdürmektedir. Toplam varlıkları 2021 yılına kadar %38 artırmayı başaran sektör, 2019'da %33'ün, 2020'de ise %30'un üzerinde büyüme gerçekleştiriyor.

Türk sigorta sektörü 2021 yılında toplam prim üretimini bir önceki yıla göre yaklaşık %17 artırdı. Toplam hacmi 96,3 milyara ulaştı. Bu tutarın 2022 yılında 100 milyar TL'yi geçmesi beklenmektedir. Toplam tutarlarda artış eğilimi gösteren sigortacılık sektöründe hayat sigortası primleri %1 oranında azaldı. Son 3 yılda %20'lik istikrarlı büyüme kaydeden hayat dışı sigorta primleri, bu yıl %16 arttı. 2020 yılında OECD ülkelerinde kişi başına toplam yıllık prim üretimi 3.600$ iken Türkiye'de bu rakam 128$'dır. Türkiye, 2020'de olduğu gibi 2018'den bu yana istikrarlı yönünü korumuştur. 2022 Aralık sonu itibarıyla toplam prim hacmi bir önceki yıla göre %123,2 artmıştır. yıl ve 235.011.799.710 TL tutarındadır (https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2022/08/ sigorta-sektorel-bakisHtml).

2018-2022 arasında şirket sayılarında 18'den 6 şirkete düştüğü görülmüştür. Covıd-19 ile beraber ciddi şekilde hayat branşına yönelik sigorta şirketlerinin sayılarında ciddi gerilemeler olmuştur. Prim üretimlerinde ise, 2018 yılında 18 şirket iken prim üretimi 6.920.646.675 Milyar TL iken, 2022'de ise, 20.596.730.206 Milyar TL prim üretimi gerçekleştirilmiştir. 2018 yılında şirket sayısı 18 iken prim üretimleri 2022'de 6 şirket ile prim üretimleri 3 katına çıktığı görülmüştür. Toplam sektör içindeki pay ise, 2018 %12,66 iken 2022'de %14 e yükselmiştir. Önceki yıllara göre değişim oranlarında ise, 2018 yılında %1,12 iken, 2022'de %67 e çıkmıştır. Poliçe/Adet üretimlerinde 2018 yılında 892.636 bin üretim gerçekleşirken, 2022' de bu rakam 2.283,209 milyon üretim gerçekleşmiştir. Dünya ve Türkiye'de hayat sigortası branşı prim üretim oranlarında ciddi artışlar belirli dönemlerde meydana gelmiştir. Covıd-19 hayat sigorta prim üretimleri üzerinde olumlu etki göstermektedir. Teknik kar, 2018 yılında, 1.400.612.167

teknik kar, % 21,5 bir önceki döneme göre büyüme olmuştur. 2019 yılında, 2.251.486.188 teknik kar, bir önceki yıla göre %21,1 büyüme olmuştur. 2020-2021 2.238.857.353 kar %19,6 oranında büyüme elde etmiştir. 2022 yılını ilk yarı çeyreğinde 1.746.507.253 teknik kar elde etmiştir. İlk yarı çeyreğinde ise,%14,9 bir önceki döneme göre büyüme potansiyeline ulaşmıştır (https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler).

Rapora göre, Türk sigortacılık sektöründe şu anda 42 hayat dışı şirket, 6 hayat sigortası şirketi, 15 hayat sigortası şirketi ve 4 reasürans şirketi olmak üzere 67 şirket faaliyet göstermektedir (https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2022/08/sigorta-sektorel-bakisHtml).

Çalışmada, elde edilen bulgularda, raporlar incelendiğinde pandemi sonrasının pandemi öncesine göre, prim üretim satışlarının büyüdüğü salgından olumlu yönde etkilenmiş olduğu tespit edilmiştir. Çalışma araştırmacılara, araştıracakları konular için yeni bilgiler sunmaktadır.

Kaynakça

Akın, F. (2012), "Hayat Sigortaları". Egitim › ekitap_2, PDF Baskı, 2012. dt-audit.comhttp://www.dt-audit.com.

Akyüz, Y., & Kaya, Z. (2013). "Türkiye'de Hayat Dışı Ve Hayat\emeklilik Sigorta Sektörünün Finansal Performans Analiz Ve Değerlendirilmesi". İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 26, s.355–371

Akyüz, G. (2022). "Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Finansal Performans Analizinde Topsis ve Mabac Yöntemlerinin Değerlendirilmesi", *İzmir İktisat Dergisi*, 37(4), 891-912.

Atilla, İ., & Gülay, A. (2022). "Türkiye'de Sigorta Prim Üretimlerinin Dünya Sigortacılık Sektöründeki Yeri". 4(8), 30-45.

Contuk, F. Y. (2021). "Covid-19'un Borsa İstanbul üzerindeki etkisi: Bir ARDL sınır testi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi* . (89): 101-112.

Çil Koçyiğit, S., & Dağdaş, E. (2016). "Banka Sigortacılığı ve Banka Sigortacılığında Müşteri Tatmin Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma". *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi,* 51(1), s.1–27).

Çiftçi, H. (2004). " Türk sigorta sektörünün sorunları, dea analizi ile Türk sigorta şirketlerinin etkinlik düzeylerinin belirlenmesi". *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,*13 (1), 121-149.

Çuhacı, Y. K. (2004). "Açıklamalı Sigorta ve Reasürans Terimleri Sözlüğü", İstanbul: Milli Reasürans T.A.Ş.

Genç, H.(2021). "Hayat ve Hayat Dışı Sigorta Şirketlerinin Teknik Karlılıklarını Etkileyen Firmaya Özgü Faktörlerin Analizi". *Muhasebe ve Finansman Dergisi.* Ağustos 2021, 529-542.

Dalkılıç, N., & Ada, A. A. (2014). "Efficiencies of Life / Pension Insurance Industry in Turkey: An Application of Data Envelopment Analysis". *Journal of Applied Finance & Banking,* 4(1), s.181–191.

Dalkılıç, N., Sevim, Ş., & Gülbandılar, E. (2014). "Hayat Sigortalarında Bulanık Mantık Yöntemi ile Risk Değerleme Modeli". *İşletme Araştırmaları Dergisi,* 6(1), s.90–102.

Davarcıoğlu Özaktaş, F. (2017). "Hayat Sigorta Sektöründe Etkinlik Analizi: Türkiye Uygulaması (2002-2015)". *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 26(2), s.30–44.

Eroğlu, E. (2020). "Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi". I*nternational Journal of Public Finance.*5(2), 211-236.

Fernando, B,D. (2022). "A Qualitative Case Study of the Barriers faced by Bancassurance Managers due to the Covid-19 Pandemic". *University of Sri Jayewardenepura, Sri Lanka Vidyodaya Journal of Management,* 8(II) 1–23,DOI: https:/ /doi.org/10.31357 /vjm.v8iII.6088.

Güven., M, & Gön, E. (2021). "Covid-19 Sürecinin Girişimciler, İşletme Yöneticileri ve İşletme Fonksiyonları Açısından Etkileri (Bitlis İlindeki İşletmelerde Bir Araştırma)", *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar,* onlıne. 8.

Kamilçelebi, H. (2012). "Türkiye'de Sigorta Sektörü'nün SWOT Analizi ve Bir Araştırma", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4(1), 45-54.

Meral, H. (2021). "Covıd-19 Türk Sigorta Sektörünü Nasıl Etkiledi", *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 6(3,), 443-457, https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1816446

Polat, M., ve Aslan, M. (2021). "Bıst Gıda/İçecek ve Tütün Sektöründeki Firmaların Reklam Harcamalarının Firma Karlılık Ve Büyüme Performansına Etkisi". Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi: Krizler, Belirsizlikler ve Arayışlar, *onlıne,* 8

Beşki, S.I., & Rani, J.(2008). " Impact of Covid-19 on Life Insurance Sector: An Analysis on Ramanathapuram District". *Certified Journal*. (7.429). DOI: 10.35629/5252-040522782286, ISO 9001: 2008

Sezal, L. (2018). "Dünyada ve Türkiye'de Banka Sigortacılığı (Bankasürans) Uygulamaları" *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar.* (641), 41 – 66.

Takuya Aoki MD, PhD, MMA, (2022). "Covıd-19 Pandemisi Sırasında Birinci Basamak Bakım Niteliklerinin Hastaneye Yatış Üzerindeki Etkisi": *Japonya'da Ülke Çapında Prospektif Bir Kohort Çalışması*. 20(5), Https://Www.Researchgate. Net/Publication/367351362_Impact_Of_Primary_Care_Attributes _On_Hospitalization_During_The_Covıd19_Pandemic_A_Nation wide_Prospective_Cohort_Study_in_Japan.

Uçkun, & Ersoy. (2021). "Jeopolitik Risklerin Ve Ekonomik Büyümenin Hayat Sigortacılığına Etkisi: Türkiye İçin Bir Ardl Sınır Testi Yaklaşımı", *Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi.* 2021, 6(3), 824-844.

Yayar, R., & Tekgün, B. (2022), " Türkiye'de Özel Sağlık Sigortası Talebinin İkili Lojistik Regresyon Yöntemiyle Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 24(2), 595-618 http://dx.doi.org/10.16953/deusosbil.1088228

İnternet Kaynakları

OECD, https://www.oecd.org/pensions/Insurance-sector-responses-to-COVID-19-by-governments-supervisors-and-industry.pdf (Erişim Tarihi, 06.11.2022).

OECD,https://www.oecd.org/pensions/Insurance-sector-responses-to-COVID-19-by-governments-supervisors-and-industry.pdf (Erişim Tarihi, 09.11.2022)

KPMG, https://kpmg.com/tr/tr/home/gorusler/2022/08/ sigorta - sektorel-bakis.html

Mckınsey, https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/creating-value-finding-focus-global-insurance-report-2022. (Erişim Tarihi, 06.11.2022)

Mckınsey, https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/global-insurance-pools-statistics-and-trends-an-overview-of-life-p-and-c-and-health-insurance (Erişim Tarihi, 11.11.2022).

Sigorta ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK). 2020. 2019 Yılı Türkiyede Sigortacılık ve Bireysel Emeklilik Faaliyetleri Hakkında Rapor. Ankara.

Sigorta Strajesisi, 2020-2021 https://sigortastrateji.com/inceleme/covid-19-sonrasi-turk-sigorta-sektorunun-genel-gorunumu/.

Sigorta Gazetesi, https://sigortagazetesi.com/2021-raporu-aciklandi-iste-ulke-ulke-avrupa-sigorta-pazari/

Sigorta, https://www.sigortaladim.com/hayat-sigortasi-turleri-nelerdir (Erişim Tarihi, 08.11.2022).

Swiss RE Institute, (2019). Sigma Extra, World Insurance: Regional Review 2019 and Outlook, https://www.swissre.com/dam/jcr:864e8938-3d3c-48cc-a3d7-8682962971e7/sigma-4-2020- extra-complete.pdf, (Erişim Tarihi:1 Kasım 2021).

Swiss RE Institute, (2021). Sigma World Insurance: The Recovery Gains Pace, https://www.swissre.com/dam/jcr:ca792993-80ce-49d7-9e4f-7e298e399815/swiss-re-institutesigma-3-2021-en.pdf, (Erişim Tarihi: 25.12.2022).

Swıss Reınsurance Company Economıc Research; (2018), Bancassurance, Sigma, No: 5/2007 Emerging Trends, Opportunities And Challenges, 2018.Https://Docplayer. Net/14433528-Sigma-Bancassurance-Emerging-Trends-Op portunitiesand-Challenges.Html (Erişim Tarihi: 10/11/2022).

Swiss RE Institute, (2022). Sigma World Insurance: The Recovery Gains Pace, https://www.swissre.com/dam/jcr:ca792993-80ce-49d7-9e4f-7e298e399815/swiss-re-institutesigma-3-2021-en.pdf, (Erişim Tarihi: 21.01.2023).

TSB, https://tsb.org.tr/media/attachments/TSB_SEKTOR_TR21_2807.pdf (Erişim Tarihi, 14.11.2022)

T.C. Sağlık Bakanlığı. 2021. Türkiye Covid-19 Hasta Tablosu. https://covid19.saglik.gov.tr (Erişim Tarihi: 15.11.2022).

Türkiye Sigorta Birliği (TSB). 2021c. İstatistikler,poliçe/Adet, https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler (Erişim Tarihi: 01.012.2021)

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

A REVIEW ON THE IMPACT OF BLOCKCHAIN TECHNOLOGIES ON GLOBAL BUSINESS AND ECONOMY

Blokzincir Teknolojilerinin Küresel İş ve Ekonomi Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir İnceleme

Kağan OKATAN*

Abstract

With its increasing popularity in recent years, Blockchain technology adds a new perspective to the traditional functioning of the global business and economy. Although blockchain technologies, based on the concept of decentralized finance, were initially implemented in the context of cryptocurrency, blockchain applications have taken their place in traditional businesses, startups, economy and daily life. Blockchain technology acts as a digital, distributed, public ledger and transforms traditional business operations by streamlining processes, increasing trust and saving time and costs for companies. It is a fact that cannot be ignored: the Application of blockchain technology is disrupting the status quo and inspiring new ways of doing business in many industries, firms and corporate functions. Blockchain technology has the potential to transform international business practices and the economy. It changes the rules and the norms and has significant implications for global businesses and economies. International businesses are regulated by a combination of national governments, international organizations and non-governmental organizations that set rules and standards in the form of legislation and generally accepted norms and expectations. The application of blockchain technology is changing traditional business processes and the way businesses transact across borders, as well as allowing companies to operate out of reach of existing laws and governance mechanisms. At this point, it is extremely useful to review the opportunities and current applications of blockchain technology for global business and

* Doktor Öğretim Üyesi, Beykent Üniversitesi, kaganokatan@beykent.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-0517-665X

economy. This study highlights blockchain applications and their use in international trade and economy. This study discusses what opportunities or threats the current capabilities and potential of Blockchain technology poses or may pose to global businesses and economies and concludes with implications for future research as well as implications for global businesses and economies.

Keywords: Information systems, blockchain, global economy, global trade

Jel Codes: F00, F30, M00, O10

Öz

Son yıllarda artan popülaritesi ile Blockzincir teknolojisi, küresel iş ve ekonominin geleneksel işleyişine yeni bir bakış açısı katıyor. Merkezi olmayan finans kavramına dayanan blokzincir teknolojileri başlangıçta kripto para birimi bağlamında uygulanmış olsa da blokzincir uygulamaları geleneksel işletmelerde, startup'larda, ekonomide ve günlük hayatta yerini almıştır. Blockchain teknolojisi, dijital, dağıtılmış, halka açık bir defter görevi görür ve süreçleri kolaylaştırarak, güveni artırarak ve şirketler için zamandan ve maliyetten tasarruf ederek geleneksel iş operasyonlarını dönüştürür. Göz ardı edilemeyecek bir gerçektir: Blokzincir teknolojisinin uygulanması, statükoyu bozmakta ve birçok endüstride, firmada ve kurumsal fonksiyonda yeni iş yapma biçimlerine ilham vermektedir. Blokzincir teknolojisi, uluslararası iş uygulamalarını ve ekonomiyi dönüştürme potansiyeline sahiptir. Kuralları ve normları değiştirmektedir ve küresel işletmeler ve ekonomiler için önemli etkileri vardır. Uluslararası ticaretin işleyişi, mevzuat ve genel kabul görmüş normlar ve beklentiler şeklinde kurallar ve standartlar belirleyen ulusal hükümetler, uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum kuruluşlarının bir kombinasyonu tarafından düzenlenir. Blokzincir teknolojisinin uygulanması, geleneksel iş süreçlerini ve işletmelerin sınırlar ötesi işlem yapma şeklini değiştirmenin yanı sıra şirketlerin mevcut yasalar ve yönetişim mekanizmalarının erişemeyeceği bir yerde çalışmasına da izin vermektedir. Bu noktada, blokzincir teknolojisinin küresel iş ve ekonomi için sunduğu fırsatları ve mevcut uygulamalarını gözden geçirmek son derece faydalıdır. Bu çalışma, blokzincir uygulamalarını ve bunların uluslararası ticaret ve ekonomideki kullanımlarını vurgulamaktadır. Bu çalışma, blokzincir teknolojisinin mevcut yeteneklerinin ve potansiyelinin küresel işletmeler ve

ekonomiler için ne tür fırsatlar veya tehditler oluşturduğunu tartışmakta, küresel işletmeler ve ekonomiler için çıkarımlarda bulunmakta ve gelecekteki araştırmalar için fikirler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Bilişim sistemleri, blokzincir, küresel ekonomi, küresel ticaret*

Jel Kodları: *F00, F30, M00, O10*

Introduction

There has been a major research spurt on Blockchain Technologies over the past few years and attempts to incorporate them into countless business applications are skyrocketing. Blockchain Technologies promises to bring decentralized trust with the potential to disrupt digital ecosystems by offering alternatives to centralized data storage and management. This has the potential to radically transform industries and services through new models of data storage, transparency, monitoring, payment systems, among other benefits. However, Blockchain Technology is designed to provide other value propositions beyond decentralized storage, such as innovative crypto economic and investment models and radical new forms of decentralized participatory governance models that can lead to the development of next-generation business platforms and multi-stakeholder business interactions. The diversity, complexity and innovation of Blockchain Technologies creates a challenge and excitement in understanding the full spectrum of value propositions it can bring to business environments. In terms of its technological evolution, Blockchain Technology began in 2008 with the development of Bitcoin, a cryptocurrency that uses an energy-intensive computing mechanism, but blockchain-based technologies have rapidly evolved to overcome many of Bitcoin's limitations such as energy use. It later emerged by expanding the scope of Ethereum Blockchain Technologies to include multi-purpose, customizable Smart Contracts (Zutshi, Grilo, & Nodehi, 2021).

Table 1: Fields of Application of the Blockchain Technology

Application Area	Motive	Underlying Asset	Example
Financial services	Cost optimization, fraud reduction, secure transactions	Monetary asset	Direct transaction between parties
Supply chain	Data traceability, data verification, reduction of redundancy	Physical asset	Shared database for all members of the whole value chain
Two-sided markets	Disintermediation, cost optimization, risk decentralization	No asset specification	Publishing market, electricity supply
Social welfare	Authentication, security, reduction of information asymmetry	User-specific asset	E-voting, electronic health records, smart contracts

(Weking, et al., 2020)

The application areas in Table 1 are the business areas where blockchain technologies come to life and promise high potential. This study addresses the main areas where blockchain technology is used in the global business world.

International Finance, Banking and Insurance

International finance is certainly the most obvious business area for blockchain technology to hold onto, as the cryptocurrency became popular with the advent of Bitcoin. It has disrupted e-commerce and international money transfer as a payment alternative. However, the broader potential lies in the broader financial sector, where "all industries, such as clearinghouses in financial commerce or title search firms in real estate, can reasonably be displaced by reducing costs and

shortening the time required to complete a transaction." (Hooper & Holtbrügge, 2020).

With the introduction of blockchain technology, large and pioneering institutions in the financial sector, especially in the field of banking, have implemented some applications using this technology. Barclays, Signature Bank, Goldman Sachs, Santander are some of the corporations that have implemented blockchain technology.

- The introduction of blockchain at Barclays has reduced the time required to execute a capital exchange from a typical week to ten days to less than a day.
- Veem, a startup supported by Google and Goldman Sachs, allows businesses to send and receive payments in different currencies, but uses bitcoin as an intermediary asset.
- Santander has launched a mobile app called One Pay FX as an exchange service using Ripple's blockchain technology that allows individuals to transfer money to other people instantly or on the same day (Hooper & Holtbrügge, 2020).

On the other hand, insurance companies are also leveraging the blockchain-based contract application to automatically trigger the insurance claim processing procedure, providing greater trust and transparency between contracting parties. AXA uses smart contracts for flight delay insurance claim processing. This allows the storage and processing of insurance payments based on smart contracts linked to global air traffic control databases, meaning that when a delay of more than two hours is recorded, compensation is automatically triggered. In this case, blockchain streamlines processes for provider and customer and improves AXA's customer relationships (Hooper & Holtbrügge, 2020).

Blockchain Technology for Trade Finance Trust Issues

Trust refers to "one party's willingness to be vulnerable to risk". Trust is a fundamental element in almost all interactions between people, including business. Trust has many positive effects on economic transactions, including simplifying transactions, eliminating the need for contracts, reducing transaction costs, and encouraging cooperation. While trust facilitates economic transactions, the lack of trust between trading partners in trade finance is a major barrier to international trade.

However, Blockchain technology offers potential solutions to these persistent trust issues in trade finance. Specifically, blockchain technology can address issues of interpersonal trust and technology trust. Interpersonal trust refers to the trust built between the parties involved.

A blockchain is a group of cryptographically encrypted blocks of information linked together in a chain. It is an encrypted database shared, verified and executed by a network of contributors that have their own immutable version of the ledger. The network of participants performs and supports transactional activities through a computationally derived consensus mechanism and forms the basis for trust-free economic transactions, replacing intermediaries traditionally needed to instill trust among trading partners. With blockchain technology, actors do not need to trust their human counterparts or institutions, but rather the technology itself (Kowalski, Lee, & Chan, 2021) .

Decentralized Applications and Smart Contracts Enabled by Blockchain Technology

Blockchain technology can be instrumental in smart city development and reduce operational costs by using business transaction automation in digital business interactions. Blockchain-based smart contracts and decentralized applications can increase

confidence in computationally connected urbanism using data visualization tools, spatial data mining and machine learning techniques. Data-driven cities seek to articulate smart governance to increase transparency and trust in urban operations and public services, thereby facilitating citizen participation in decision-making processes. Continuous blockchain-based intelligent infrastructure maintenance can shape real-time citizen participation and public administration monitoring in the decision-making process using computer-based cognitive tools, visual data processing and cognitive artificial intelligence algorithms.

Blockchain technology assists networked cyber-physical systems and smart contracts in seamless data sharing and infrastructure mapping using spatial data mining, cognitive technologies, and virtual reality tools. Intelligent governance records and transactions can be interconnected by blockchain-based decentralized networks thanks to real-time monitoring capabilities, improving public service transparency.

Blockchain technology-enabled decentralized applications and smart contracts have improved the public governance of smart cities using computer vision algorithms, 3D modeling and digital twin-based smart tools and geospatial mapping technology. As core operating systems, blockchain urban applications in the public governance of smart cities leverage transparent citizen participation using image recognition tools, cognitive computing systems, and behavioral modeling technologies. Using transparent and decentralized blockchain technology, ambient scene detection, visual analytics and data sharing technologies, it can shape the sustainable urban environment in smart cities through data center networks. It results in business process harmonization by integrating smart contracts, digital twin technologies, remote sensing systems and virtual connectivity tools based on reliable and secure blockchain technology (Balcerzak, et al., 2022).

Supply Chain Management and Blockchain

Blockchain technology has emerged as a potentially critical technology for companies to use in global supply chains in response to both increasing complexity and risk. It also provides the necessary visibility to meet the supply chain management demands of stakeholders.

The potential for the use of BCT to detect origin is particularly strong. Companies that invest in traceability can improve the safety, quality and sustainability of food products. Fraud activity is also reduced as companies are more accountable for following regulatory and required certification processes. Companies like Walmart have found great value in having a BCT-enabled traceability capability for agricultural products, as they can be proactive in providing security controls and tracking defective products back to the source.

Starbucks has developed a mobile application that shows consumers where coffee is grown, where and when it's roasted, and what the company is doing to support local farmers. Likewise, Nestle uses BCT for its luxury coffee (Gligor, et al., 2021). Besides supply chain management, Blockchain technology is also included in the Industry 4.0 family to verify data integrity and prevent tampering. It is also useful against the problem of central single point failure by providing fault tolerance, immutability, trust, transparency and full traceability of stored transaction records (Kumar, et al., 2020).

International marketing and advertising

In the international marketing and advertising space, blockchain technology provides a more complete picture of advertising attributes such as time and performance of ads and increases transparency for advertisers. Additionally, the blockchain's public ledger offers transparency for advertised consumers, as it records information about how data is used and to whom it is sold. An example is Comcast. The company is working with industry partners to launch Blockgraph, a

blockchain-enabled platform that allows advertisers to have more control over data and more accurately target ads to viewers without revealing viewers' personal information to those advertisers. The platform was developed to increase the efficiency and effectiveness of TV marketing and advertising. An added benefit is consumer privacy, as each Blockgraph contributor's data remains in their system and the contributor continues to protect data and manage their users' privacy, including respecting any user preferences regarding the use of the data.

Facebook is another company that is interested in using blockchain to give users more privacy by implementing blockchain-based identities to log into their websites. Such a system could affect Facebook's monetization of user data. CEO Zuckerberg has said that a new login system like this will replace Facebook Connect with "something completely distributed", allowing users to choose which apps they want to allow access to and how much data they want to share without any middleman (Hooper & Holtbrügge, 2020).

Conclusion

In this study, some global business areas where blockchain technologies came to life and started to be implemented were tried to be mentioned. It should not be overlooked that the business areas where blockchain technologies can be implemented are not limited to these. These technologies, which are becoming more popular day by day, especially due to their decentralized structure, will continue to be applied to new business areas. With each passing day, we will encounter applications of blockchain technologies in a new field, perhaps with a new business model. This indicates that there is still a large gap for future research in this area.

References

Balcerzak, A. P., Nica, E., Rogalska, E., Poliak, M., Klieštik, T., & Sabie, O.-M. (2022). Blockchain technology and smart contracts in decentralized governance systems. *Administrative Sciences, 12*(3), 96.

Gligor, D. M., Davis-Sramek, B., Tan, A., Vitale, A., Russo, I., Golgeci, I., & Wan, X. (2021). Utilizing blockchain technology for supply chain transparency: A resource orchestration perspective. *Journal of Business Logistics, 43*(1), 140-159.

Hooper, A., & Holtbrügge, D. (2020). Blockchain technology in international business: changing the agenda for global governance. *Review of International Business and Strategy, 30*(2), 183-200.

Kowalski, M., Lee, Z. W., & Chan, T. K. (2021). Blockchain technology and trust relationships in trade finance. *Technological Forecasting & Social Change, 166*, 120641.

Kumar, G., Saha, R., Buchanan, W. J., Geetha, G., Thomas, R., Rai, M. K., . . . Alazab, M. (2020). Decentralized accessibility of e-commerce products through blockchain technology. *Sustainable Cities and Society, 62*, 102361.

Weking, J., Mandalenakis, M., Hein, A., Hermes, S., Böhm, M., & Krcmar, H. (2020). The impact of blockchain technology on business models–a taxonomy and archetypal patterns. *Electronic Markets, 30*, 285-305.

Zutshi, A., Grilo, A., & Nodehi, T. (2021). The value proposition of blockchain technologies and its impact on. *Computers & Industrial Engineering, 155*, 107187.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

U-TİCARET PERSPEKTİFİNDEN BİR GİRİŞİMİN DEĞERLENDİRİLMESİ: TOGG-USE CASE MOBILITY ÖRNEĞİ

Considering an Enterprise From U-Commerce Perspective: Togg-Use Case Mobility Assessment

Şafak ALTAY*

Öz

Günümüzde kullanıma sunulan teknolojik gelişmeler dâhilinde, fiziksel dünya ile dijital olanakların birlikte dikkate alınması kaçınılmaz bir zorunluluk olmuştur. Bu açıdan bugünü ve geleceği yakalamak, değişen tüketici ihtiyaçlarının farkına önceden varmak oldukça önemlidir. Hâlihazırda mevcut ve yeni kurulan işletmelerin teknolojik gelişmeler ile birlikte tüketici ihtiyaçlarını ele alma yaklaşımları oldukça değerlidir. Bilgiyi kullanmak ve bilgiyle teknolojiyi tüketici ihtiyaçları doğrultusunda çözümler üreten etkili araçlar olarak harmonize etmek, son derece yararlı neticeler elde edilmesini kolaylayacaktır. Bu yaklaşımı benimseyen u-ticaret perspektifi ve karakteristik u-yapısı (*her yerde, özel, evrensel, birleşik*), işletmeleri ve tüketicilere sunmayı amaçladıklarını değerlendirmek için oldukça yararlıdır. Bilginin kesintisiz, yer ve zaman sınırlılığı olmadan kullanılabilmesi, yine fiziksel olanakların bilgiyle birlikte kullanılması mevcut perspektifle ilişkiliyken, sunulan fiziksel ve bilgisel olanakların ihtiyaçlar doğrultusunda uyumluluğu u-yapısı ile bağlantılıdır. Bu çalışmada yakın zamanda kullanıma sunulacak Togg (Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu) girişiminin ve tüketicilere sunulacak ekosistemi temsil eden Use Case Mobility yaklaşımının u-yapıları açısından irdelemek amaçlanmaktadır. Çalışma vaka analizi türünde planlanmıştır. Togg işletmesinin resmî açıklama ve paylaşımları, işletme temsilcileri ile yapılan röportajlar, basında yer alan haberler ve içerikler, tanıtım içerikleri, vb. gibi bilgi kaynakları referans olarak değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında ortaya koyulmak

* Dr., Ardahan Üniversitesi, safakaltay@ardahan.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-7035-0362

istenen ekosistemin u-yapılarına uygunluğu irdelenecek olup, ileriye yönelik önerilere yer verilecektir. Çalışmada örnek olarak seçilen işletmenin mevcut durumunu u-yapılar perspektifinden ortaya koyması ve ileriye yönelik yapılabileceklere yer vermesi dolayısıyla önemlidir. Mevcut ve benzer girişimlere ortaya koyulan tespitler neticesinde katkı sunması beklenebilir.

Anahtar Kelimeler: U-ticaret, Togg, Use Case Mobility, U-yapılar

Jel Kodları: M31

Abstract

In today's technological developments, it has become an inevitable necessity to consider the physical world and digital possibilities together. In this respect, it is very important to catch up with the present and the future, and to be aware of the changing consumer needs in advance. The approaches of existing and newly established businesses to address consumer needs along with technological developments are very valuable. Using information and harmonizing information and technology as effective tools that produce solutions in line with consumer needs will facilitate extremely beneficial results. The u-commerce perspective that takes this approach and its characteristic u-constructs (ubiquitous, unique, universal, unison) are very useful for assessing businesses and what they aim to offer to consumers. While the uninterrupted use of information, without space and time limitations, and the use of physical facilities together with information are related to the existing perspective, the compatibility of the physical and informational opportunities offered in line with the needs is related to the u-constructs. In this study, it is aimed to examine the Togg initiative, which will be available soon, and the UsecaseMobility approach, which represents the ecosystem that will be offered to consumers, in terms of 4u structures. The study was planned in the type of case analysis. Information sources such as official statements and shares of Togg business, interviews with business representatives, news and contents in the press, promotional contents, etc. have been evaluated as references. In the light of the information obtained, the suitability of the ecosystem to the u- constructs will be examined and future suggestions will be given. It is important because it presents the current situation of the business chosen as an example in the study from the perspective of u- constructs and includes what can be

done for the future. It can be expected to contribute to existing and similar initiatives as a result of the findings.

Keywords: *U-commerce, Togg, Use Case Mobility, U-constructs*

Jel Codes: *M31*

1.Giriş

Teknolojik gelişmeler ile birlikte değişim ve dönüşümün her alanda yaşandığı bilinen bir gerçekliktir. Nitekim bireylerin günlük hayatlarını kolaylaştırmak ve daha önce olmadığı kadar farklı deneyimleri katarak zenginleştirmek günümüzde yaşanılan değişimler arasındadır. Aynı zamanda bireylerin sadece bugünkü ihtiyaçları ile değil gelecekteki ihtiyaç ve beklentileri doğrultusunda teknolojik geliştirmelerin yapıldığı, sürdürülebilirlik zorunluluğu dolayısıyla da dönüşümün kaçınılmaz olduğu açıktır.

Teknolojik ilerlemeler tüketicilere çözümler sunmayı vadederken, bunu gerçekleştirmek için bilgi odaklı olmak önem arz etmektedir. Ancak günlük hayatta bilginin daha çok dijital alanda yer aldığı, fakat bilgiyi kullanan ve bilgiler doğrultusunda ihtiyaçlarını gideren bireylerin fiziksel dünyada bulunduğu unutulmamalıdır (Watson vd., 2011, s. 55). Bu açıdan dijital ile fiziksel alanlarda yer alan bilgileri hem dijital hem de fiziksel alanlarda ortaya çıkan ihtiyaçları gidermek için kullanma gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Fleisch, 2007). Bilgiyi ihtiyaçlar doğrultusunda elde etme, işleme ve çözümler üretme işlevini yer ve zaman sınırlılığı olmadan sağlaması teknolojik inovasyonlardan elde edilmesi beklenilen nitelikler arasındadır. İnsan ihtiyaçları ile uyumlu bir şekilde işletme strateji ve ürünleri ortaya koyulurken ilgili teknolojilerin kullanılması, gelecek yönelimli yeni yaklaşımların dikkate alınması doğrultusunda gelişmelerden yararlanılması önem arz etmektedir. Bu açıdan işletmelerin ticari açıdan tüketici odaklı teknolojik olanakları en etkili şekilde nasıl dikkate alabileceğini gösteren u-ticaret yaklaşımı kolaylayıcı olabilir. Dolayısıyla u-ticaretin genel olarak neleri kapsadığının belirtilmesi ve

işletmelerin mevcut yaklaşımlarının bu doğrultuda ele alınması yararlı çıkarımların elde edilmesini sağlayabilir. Bu çalışmada, "Togg işletmesinin otomobilleri ile birlikte sunduğu Use Case Mobility anlayışının, u-ticaretin karaktestik u-yapıları perspektifinden muhtemel artı ve eksileri neler olduğu ve ileriye yönelik ayrıca neler yapılabileceğinin belirlenmesi" mevcut çalışmada hedeflenmektedir.

2.U-Ticaret ve Temel Karakteristik Özellikleri

U-ticaret (*ubiquitous/uber/ultimate- commerce*) içinde bulunduğumuz teknoloji temelli dönüşüm çağında işletmeler ile tüketiciler arasında bilgi toplama, etkileşim kurma, yer ve zaman sınırlılıklarını ortadan kaldırma ile birlikte tüketici ihtiyaçlarını gerçek zamanlı olarak karşılamaya çalışan yeni ticari dalga olarak öne sürülmektedir (Wang & Wu, 2014, s. 93). Bu açıdan işletmelerin fiziksel ve dijital ortamlar arasında varlıklarıyla kesintisiz bir şekilde bilgi akışı sağlayarak tedarikçi, tüketici ve ürünler arasında kurulan ticari bir etkileşim olarak ifade edilmektedir (Lee & Ju, 2007). Daha kapsayıcı bir tanımlamada ise "*geleneksel ticaretin üzerinde, üstünde ve ötesinde bir değer düzeyi sağlamak için işletme ile çeşitli paydaşları arasında kişiselleştirilmiş ve kesintisiz iletişim ve işlemleri desteklemek için her yerde bulunan ağların kullanılması*" olarak açıklanmaktadır (I. A. Junglas & Watson, 2003). Bu tanımda yer alan her yerde bulunan ağlar ve ilgili teknolojiler ile yer yerde bilişim (*ubiquitous computing*) (Weiser, 1991) kastedilmektedir. Tanımda ifade edildiği üzere bireylerin ihtiyaçlarının karşılanması için işletme ve paydaşlar arası bilgi akışının kesintisiz bir şekilde olması önem arz etmektedir. Bilgiler bireye özel sağlanırken sunulan çözümlerin özelleştirilmiş olmasına yönelik kullanılmalıdır. Tüm süreçlerde bilgi akışının her yerde bilişim unsurları ile (kablosuz bağlantı, sensörler, IoT, RFID, vb.) (Krumm, 2016) sağlanabileceği dikkate alınmalıdır.

U-ticaret fiziksel (ev, okul, kamusal alanlar vb.) ve dijital (bulut, web, sanal alanlar, vb.) alanlarda bilginin kesintisiz akışına

odaklanmaktadır. Böylelikle değişkenlikler (ihtiyaç, durum, zaman vb.) karşısında dinamik tüketici odaklı çözümler üretilebilir (Xin, 2009). Yeni ticari alan *u-space* olarak adlandırılırken, bu alanda geleneksel (fiziksel mağazalar gibi) ve elektronik ticaret (mobil, elektronik gibi) formları kesintisiz ve bütüncül bir şekilde gerçekleştirilebilir (Watson vd., 2004). Bu sebeple u-ticaret çoklu cihaz ve etkileşim kanallarının birlikte kullanılmasını, beraberinde farklı ticaret biçimlerinin değer yaratmada kullanılabilmesini işaret eder (Wook Seo vd., 2013). İlgili ticaret biçimleri sıklıkla kullanılan mobil ticaret ve elektronik ticaret formları dışında, temel olarak ses ile etkileşimin sağlanmasına dayalı sesle ticaret (*voice commerce*); tv cihazları üzerinden etkileşime dayalı t-ticaret (*tv commerce*); nesneler arası etkileşime dayalı sessiz ticaret (*silent commerce*); kablosuz etkileşime dayalı olarak geçekleştirilen kablosuz ticaret (*wireless commerce*) gibi formlar olabilir (Galanxhi-Janaqi & Fui-Hoon Nah, 2004). Ancak burada unutulmaması gereken önemli husus olarak, tüketici ihtiyaçlarının yer ve zaman sınırlılığı olmadan karşılanmaya çalışılması ve böylelikle kişisel ihtiyaçların bütün teknolojik olanaklar kullanılarak giderilmesi gösterilebilir.

U-ticaret bağlamında tüketici odaklı hareket edilirken, teknolojik olanakların en iyi şekilde kullanılması gerekliliği günümüz ve gelecek için açıktır. Ancak bunun gerçekleşebilmesinde kesintisiz bilgi akışı önemi yadsınamaz. Dolayısıyla u-ticareti mevcut ticaret formlarından üstün kılan en önemli yanı karakteristik u-yapıları (*u-constructs*) olan her yerde (*ubiquiotus*), özel (*unique*), evrensel (*universal*) ve birleşik (*unison*) yapılarının birlikte bulunmasıdır (I. Junglas & Watson, 2003). Mevcut yapılar arası uyumsuzlukların bulunmadığı, teknolojik entegrasyon dolayısıyla bütünün parçaları gibi birbirleriyle örtüştüğü ifade edilebilir (Bredican, 2016). Bu yapı özellikleri kısaca şu şekilde açıklanabilir (Bredican, 2016; Galanxhi-Janaqi & Nah, 2005; I. Junglas & Watson, 2003; Keegan vd., 2007; Morrison vd., 2015);

- *Her yerde*: Yer ve zaman ekseninde kısıtlama olmadan bilgilere erişmeyi gösterir. Günümüz koşullarında klasik teknolojik öğeler (PC, laptop, vb.), akıllı cihazlar (telefon, saat, vb.), bağlanabilirlik teknolojileri (kablolu, 5G, WiMax, vb.), nesneler (şarj istasyonu, ödeme noktaları, vb.) gibi bilgi akışının sağlanmasında tüm unsurların bilgi akışının devamlılığında ve etkileşimin gerçekleştirilmesinde kullanılması ile ilişkilidir. Böylelikle yer ve zaman sınırlaması olmadan, her zaman ve her yerde etkileşim (ulaşabilme, erişebilme gibi) mümkün olabilir.
- *Özel*: Bir kişinin veya varlığın özelliklerini, yerini ve ihtiyaçlarını tam olarak belirlemeyi ifade etmektedir. Kısaca bireysel ihtiyaçlara kitlesel çözümler yerine, bireysel ihtiyaçlara doğru çözümler sunulmasını öncelemektedir. Bu ihtiyaçlar durumsal (*context awareness*), yer-zaman, kişisel, vb. bilgilerden hareketle giderilebilir.
- *Evrensel*: Bilgi sistemleri arası uyumsuzlukların giderilmesi ve böylelikle kesintisiz bir akışın sağlanmasına karşılık gelmektedir. Küresel ölçekte cihazlar ve bağlanabilirlik seçeneklerinin sınırlılık olmadan çok fonksiyonlu bir şekilde kullanılmasını göstermektedir. Aynı zamanda verimlilik ve kolaylık adına teknolojik bir unsurun çok sayıda işlevi (kamera, iletişim, bilgi işleme, konum belirleme, müzik, vb.) bir arada sunabilmesiyle de ilişkilidir.
- *Birleşik*: Erişim noktasından ve zamandan bağımsız olarak bilgi tutarlılığın sağlanması gerektirmektedir. Bunun için tüm erişim noktalarında (veya bilgi kaynaklarında) senkronize erişimin olması ve bilginin sürekli aynı şekilde güncel kalmasına (veri indirme/yükleme) ihtiyaç duyulmaktadır. Senkronizasyonu sağlama için her türlü cihaz seçeneği için sunulan uygulamalar (*apps*) yararlı opsiyonlar olarak nitelentirilmektedir.

Günümüzde insanların ihtiyaçları fiziksel ve dijital alanlarda bulunmaları dolayısıyla, fiziksel ve elektronik açıdan u-yapılar farklılaşabilirler. U-yapıların önceki kısımlarda açıklanan ağırlılık olarak bilgi yönlü özellikleri, bilgisel açıdan ve fiziksel açıdan olmak üzere iki kısımda dikkate alınabilir. Her yerde yapısı fiziksel açıdan fiziki kaynakların kolaylıkla erişilebilir olmasını; özel yapısı ise fiziksel açıdan ilgili kaynaklara bireylerin ihtiyaçları doğrultusunda bulunur

olmasını göstermektedir. Evrensel yapısının ise fiziksel açıdan uyumsuzlukların giderilmesini gerektirirken, birleşik yapısı fiziki kaynaklara ilişkin fiziki süreçlerin tutarlılığını işaret etmektedir (Boudreau vd., 2008; Watson vd., 2011). İlgili u-yapıların bilgisel ve fiziksel açıdan mevcudiyetine ilişkin ayrım Tablo 1''de gösterildiği gibidir.

Tablo 1. Bilgisel ve Fiziksel Yönleriyle U-yapılar

	Bilgisel Açıdan	Fiziksel Açıdan
Her Yerde	Zaman ve mekân tarafından kısıtlanmamış bilgiye erişebilmek	İstenen kaynağın hazır bulundurulmasına olanağına sahip olmak
Özel	Bir kişinin (veya bir unsurun) özelliklerini ve yerini tam olarak bilmek/belirlemek	Kişinin kendine özgü ihtiyaçlarına yönelik fiziksel bir kaynağın kullanımını kesin olarak belirleme becerisine sahip olmak
Evrensel	Bilgi sistemleri uyuşmazlıklarının üstesinden gelmek	Fiziksel farklılık uyuşmazlıklarının üstesinden gelmek
Birleşik	Bilgi tutarlılığı	Prosedür tutarlılığı

Her yerde yapısı açısından bilgi ve iletişim hizmetinin hemen her yerde erişilebilir olmasını sağlama ile ilişkiliyken, fiziksel kaynaklara ilişkin beklentiler deneyim ve gerçeklik açısından dikkate alınabilir. Genel olarak fiziksel kaynakların belirli bir yoğunlukta bulunur olması fiziksel açıdan (ör. otobüs duraklarının ve otobüs seferlerinin sık bulunur olması gibi) her yerde olmakla açıklanabilir. Yine özel yapısı bağlamında fiziksel bir kaynağın kullanımını tam olarak kişinin benzersiz ihtiyaçlarına (ör. kişisel ulaşım için araba özel otomobil kullanımı) göre uyarlanmış olması gerektirir (Boudreau vd., 2008; Watson vd., 2011). Fiziksel olarak evrensellik, fiziksel kaynak farklılıkların ortaya çıkaracağı uyumsuzlukları gidermek için

önemlidir. Bunun için fiziksel kaynaklara yönelik standartlar (elektrik prizleri, sarj kabloları, kredi kartı ile ödeme vb.) ilgili farklılıkların giderilmesinde aranır. Son olarak fiziksel açıdan birleşik yapısı ilgili kaynaklara erişmede ve kullanmada ilgili farklılıkların minimum olması ve kullanım prosedürlerinin oldukça benzer olması (ör. farklı banka kartlarının tüm ATM'lerde kullanılırken izlenilen standart prosedürler ve karşılaşılan arayüzler gibi) ile ilişkidir. Kişisel zaman birçok insan için kıt bir kaynak olduğundan, prosedürel açıdan tutarlılık arzulanan ve güven duyulan bir unsur olarak dikkate alınabilir (Boudreau vd., 2008; Watson vd., 2011).

3.Togg Girişimi

Togg, öncelikli olarak Türkiye'nin otomobil ve ilişkili ekosistemde günümüz ve gelecekteki ihtiyaçlarını gidermek için 25.06.2018 tarihinde ve Kocaeli/Türkiye'de kurulmuş bir işletmedir. TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği), Anadolu Grubu, BMC, Kök Grubu, Zorlu Holding, Turkcell gibi hâlihazırda var olan işletmeler Togg'un kuruluşunda yer almıştır (e-Şirket, 2018). Türkiye'de yerli olanakları önceleyerek kurulan Togg, otomotive yönelik tedarikçilerin ve uluslararası ölçekte lokasyon avantajının bulunması, ülke sınırları içinde otomobil üretim yeteneklerinin mevcudiyeti ve güçlü işgücü sebebiyle sektördeki fırsatlardan yararlanmak niyetindedir. Bu açıdan 13 yılda 3,7 milyar dolara mal olması planlanan projeleriyle 175bin elektrikli araç üretmeyi, bunun içinde ileriye dönük inovasyonları kullanan stratejiler geliştirmeyi planlamaktadır (PwC, 2020). Bu doğrultuda Togg temel olarak elektrikli araçlar üretmeyi hedeflerken, ileriye yönelik işletme stratejisini mobilite ekosistemi dayalı Use Case Mobility olarak ifade etmektedir.

3.1.Ulaşım **Aracı** Olarak Togg

Togg, Türkiye'nin otomotiv endüstrisinin dönüşümüne öncülük etmesi gayesiyle Avrupa'nın tamamen elektrikli araç (SUV) üreticisi olmayı ve tamamen elektrikli otomobiller üretmeyi hedeflemektedir. Bu kapsamda iç ve dış tasarımıyla (Pininfarina tarafından) özgün

olması, sağlamlığıyla (2023 ENCAP çarpışma testlerinden 5 yıldız güvenlik seviyesi) gerekliliklere uyması, çeşitli otomobil sınıflarında (SUV, sedan, vb.) kullanıcı beklentilerini karşılaması, kültürel öğelere (renkler, dış tasarım vb.) yer verilerek farklılık oluşturma arzusu bulunmaktadır. Teknik açıdan teknolojik olanakların yüksek düzeyde araç içinde ve dışında kullanılması, yüksek elektrikli sürüş menzilinin mevcudiyeti (300+ ve 500+ km mesafesi), kısa süreli şarj olanaklarının bulunması (30dk de az sürede %80 doluluk), elektrikli olması dolayısıyla üretimde ve kullanımda geri dönüşüm hususlarında sürdürülebilirliği dikkate alması, otonom sürüş kabiliyetinin sunulması (Seviye 2+ ve Seviye 3+) gibi özellikler klasik kullanıcıların elektrikli bir araçta kolaylıkla bulabileceği unsurlar olarak Togg tarafından sunulması planlanmaktadır (Togg, 2019).

3.2. Akıllı Bir Cihaz Olarak Togg

Togg seri olarak üretimi yapmayı planladığı otomobillerini klasik bir araç olarak değil akıllı cihazlar şeklinde tanımlamaktadır (Togg, 2022). Bu durumun temel gerekçesi olarak, üretilecek otomobillerin bir mobilite ekosistemi (Use Case Mobility) parçası şeklinde dikkate alınması ve dolayısıyla birbirine entegre sistemin uyumlu, etkileşime açık ve işlevsel parçası şeklinde otomobillerin tasarlanması gösterilebilir (Ferah, 2021; Kılınç, 2022). Burada değinilen mobilite kavramından hareketi sağlama kabiliyetinin mevcudiyeti, mobil olmanın ise bir unsurun hareket edebilme olanağı kastedilmektedir (Başkaya, 2011, s. 87). Mobil ekosistem ile kullanıcılara hareket özgürlüğünü sağlayan, birbirlerine bağlı veya ilişkili alt sistemler ve unsurlar ile oluşturulan genel bir çevre sunulabilmektedir.

Birbiriyle ilişkili olarak tasarlanan teknolojik unsurların günümüz koşullarında bilgi toplayıp işleyen, etkileşim kurabilen, asıl amaçları dışında alternatif amaçlara uygun kullanımı mümkün kılan unsurlar olarak var olması oldukça yararlıdır. Dolayısıyla bir ekosistem içerisinde sadece ulaşım fonksiyonuna hizmet eden teknolojik bir unsurun sınırlılık göstereceği açıktır. Nitekim Togg Ceo'su Gürcan

Karakaş'ın da ekosistem dahilinde akıllı cihaz ve ilişkili ürünlerinin tanıtımlarının yapılacağını, kullanıcıların kesintisiz mobilite deneyimlerini yaşamaya öncelik verileceğini dile getirmiştir (Togg, 2022). Bu durumu da standart bir otomobilin bir noktadan başka bir noktaya ulaşmayı temel olarak vadetmesiyle ilişkilendirebilmek ve yeni nesil otomobillerden bundan fazlasını beklemek olasıdır. Dolayısıyla çeşitli bilgilerin her yerde bilişim unsurlarıyla (IoT, sensör, big data, yapay zekâ, vb.) tespit edilebildiği günümüz koşullarında iş birliği ekseninde daha fazla çözüm/ler üretmenin zorunluluk arz ettiği ve bunun içinde klasik bir ulaşım aracının akıllı bir cihaz olarak sistemde yer alması gerekliliği kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır (Karakaş, 2022).

3.3.Use Case Mobility Yaklaşımı

Use Case Mobility yaklaşımı Togg tarafından geleceğin mobilite ekosistemine yönelik çabalarını ifade eden anlayışı göstermektedir. Bu anlayış kullanıcı odaklı (user-centric), akıllı (smart), emptaik (emphatic), bağlantılı (connected), paylaşımlı (shared), otonom (autonomus) ve elektrikli (electric) bileşenlerini içine alan işletmenin gelecek perspektifini göstermekte ve bu bileşenlerin baş harflerinin kısaltması (USECASE) olarak küresel ölçekte tanıtılmaktadır (Togg, 2022). Togg Use Case Mobility yaklaşımı içinde var olan bileşenleri "Veri Tabanlı İş Modelleri", "Yeni Mobilite Hizmetleri", "Akıllı Yaşam" ve "Akıllı Şarj" gibi teknolojik çözümler ile nasıl sunulacağını ifade etmektedir. İlgili çözümler çeşitli anahtar kavramlar (Togg.com.tr, 2023) ile genel olarak Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Use Case Mobility Olanakları

	Çözümler/Amaçlar/Olanaklar
Veri Tabanlı İş Modelleri	• Özellikleri dolayısıyla birbirine benzemeyen (Unique) bireyler için özelleştirilmiş çözümler (Personalization) üretme, • Güvenli (Blokchain) altyapı (Infrastructure) dolayısıyla veri koruma ve yönetme, • Verileri (Data) ve dijital (Digital) olanakları kullanma, • Sosyalleşme (socilalization) ihtiyacına yanıt verme (Togg ID), • Deneyim paylaşımı (Share), • Oyunlaştırma (Gamification), • Uzman kişiler (Expertize) ile etkileşim kurma (Interact) , • Kullanıcıyı (User) anlama (Emphaty) ve yeni fırsatlar sunma (Possibilities), • Siber şehirlerde (Cybercity) kullanıcı sadakatini (Loyalty) sağlayan bütüne yararlı noktaları (Nebula) ve yenilikçi konseptleri (Concepts) inşa etme.
Yeni Mobilite Hizmetleri	• İhtiyaçları karşılamak için birbirine bağlı (Connectivity) cihazlar/ürünler ve ekosistem (Ecosystem) ile kullanıcı deneyimini (Journey) geliştirme, • Yeni konumların (Lokasyon) dikkate alınması ve asistan hizmetinin (Asistance) sunulması, • Güncel sürüş (Drive) deneyimi ile dinamik yol, park ve yürüme olanaklarının sunulması, • İhtiyaçlar doğrultusunda mobilite (Mobility) öncesi ve sonrası çözümler sunma, • Yeni (New) hizmetler ile uygun maliyet teklifi (Trip Win) sunma ve kazanma (Earn) • Sürdürülebilirlik perspektifine uygun paylaşım (Sharing) ve yenilikçi taşıma ağları (Transportation Networks) inşa etme, • Mobil ekosistem dahilinde iş ekonomisi (Gig Economy) oluşturma.
Akıllı Yaşam	• Ağlara (Networks) bağlı tüm cihazları (Home) kontrol etme, • Otomobillerin yaşam alanlarının devamlılığını sağlayacak (Living, Meeting) tasarımlar üretme (Futuristic Architecture), • Sürdürülebilir tasarım için doğadan (Nature) ve çevreden ilham alma (Biomimicry), • Yaşam alanları için sürdürülebilir otomobil tasarımı (Sustainable Architecture) ile insan ve nesneler dışında çevresel yaşamı dikkate alma (Ecology),

	• Otonom ve otomatik (Automatic) çözümler üretme, • Şehirler gibi yaşanılan yerlerde ihtiyaçlara göre akıllı (Smart), eğlenceli (Joyful) çözümler üretme, • Yine akıllı şehirlerde ihtiyaçlara yönelik öneriler alma (Restaurants, Delivery, Park Delivery), • Sosyal etkileşimin kesintiye uğramaması ve sürekli bağlantı (Networks) halinin sağlanabilmesi.
Akıllı Enerji Çözümleri	• Enerji kullanım (Signals) olasılıklarına göre şarj öncesi, sırası ve sonrasında kullanıcı kontrolünü sağlama (Care), • Akıllı şarj ile (Smart Charging) ile günlük gereksinimlerden (iş, eğlence vb.) kopuş olmaması, • Sürdürülebilirlik enerjili araçların var olması, • Mobil (Vip, hareketli ve taşınabilir) şarj çözümleri (Mobile Valet, Mobile, Charger) • İhtiyaçlar doğrultusunda enerji paylaşımı (Sustainable Design), • Akıllı (Smart) ve uzun süreli enerji (Battery) yönetimini sağlama.

Use Case Mobility yaklaşımı doğrultusunda sunulan araçların klasik araçlar gibi olmadığı, kullanıcı ihtiyaçlarının faaliyetlerin temel odak noktasına yerleştirildiği anlaşılmaktadır (Togg.com.tr, 2023). Bu bağlamda sunulan olanaklar dahilinde, verilerin tüm süreçlerde yoğun olarak kullanılması amaçlanmaktadır. Veri güvenliğinin sağlanması konularının da unutulmadığını belirtmek yararlı olacaktır. Elektrikli araçların günümüz kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda akıllı cihazlar olarak kullanılmasının mümkün ve bu açıdan araçların sürekli bir bağlantıya sahip olduğu; böylelikle mobil bir telefon gibi akıllı her unsurun uzaktan kontrol edilebildiği ve mobil cihazlar ile yapılabilen her şeyin akıllı otomobiller aracılığıyla da kesintisiz sürdürülmesi mümkün olmaktadır.

Akıllı otomobillerin sunduğu olanakların akıllı şehirlerin (smart city) özellikleri dikkate almadan hayata geçmesi, önemli eksiklikler ile hayata geçmesiyle eşdeğer sayılabilir (Gil-Castineira vd., 2011; Ilhan vd., 2015). Park yeri, trafik, alışveriş, dağıtım, güzergâh vb. şehirler içinde ulaşım araçları kullananların ihtiyaç duyduğu çözüm ve öneriler araç kullanıcıları için kişiye özel ve dinamik olarak sağlanabilmektedir. Bu olanaklardan yararlanılırken bireylerin

deneyimini zenginleştirme ve bunu birbirleriyle de paylaşma teşvik edilmektedir (Togg.com.tr, 2023). Böylelikle sosyal olanaklar çok yönlü fayda paylaşımı ve deneyim zenginliğine katkı sunabilir olmaktadır.

Elektrikli araçların günümüzde en önemli sorunları arasında gösterilen menzil ve enerji kaynaklarının kullanımı gibi konular (Gürbüz, 2021) ve halihazırdaki tüketici kitlesinin bu bağlamdaki beklentileri (EY, 2022), Use Case Mobility yaklaşımı ve üretilmesi planlanan araçlar için dikkate alınmış görülmektedir. Enerji ihtiyacı için akıllı şarj yerleri, mobil şarj çözümleri ve kullanım şekline göre enerji planlama olanakları dikkate alınarak memnuniyet geliştirilebilir. Enerjinin devamlılığı konusunda sürdürülebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması ve enerji paylaşımı dikkate alınmaya çalışılmaktadır. Sürdürülebilirlik bağlamında enerji konusu ile benzer şekilde üretim, tasarım, yeni olanaklar gibi konular göz önünde bulundurulmuştur. Üretilen araçların çevreye en az zarar vermesi, fabrikaların sürdürülebilirlik amaçlarına uygunluğu, araç tasarımlarının doğa ile uyumluluğu ve insan ihtiyaçları için en uygun yaşam alanı seçeneklerini barındırması dikkate alınan konular arasında yer almaktadır (Togg, 2023).

Bahsi geçen tüm olanakların geniş bir ekosistem dahilinde mümkün olabileceği unutulmamalarıdır. Mevcut ekosistem doğrudan kullanıcısına akıllı otomobil vasıtasıyla sunulabilirken, ayrıca mobil uygulamalar (applikasyonlar) vasıtasıyla diğer akıllı cihazlar (mobil telefon gibi) üzerinden de belirli formatlarda sunulabilir (Togg, 2023). Böylelikle Togg kullanıcısı bir bireyin zengin bir ekosistem içinde uzaktan erişim sağlama, fırsatlardan yararlanma, kişiselleştirilmiş olanaklardan faydalanma gibi kolaylıkları deneyimlemesi (ör. Trugo, Tromore gibi) söz konusu olabilir. Ancak burada unutulmaması gereken kısmın ekosistemi inşa etmek için çok sayıda paydaşın süreçlerde (üretim öncesi ve/veya sonrası) yer almasıdır. Bazı paydaşlar (ör. Ava Labs, Trendyol, Hopi, Plug and Play, THY, Shell, Paycell, ETIYA, SMART IX, Qualcomm, BlindLook gibi) tasarım ve

enerji konusunda rol üstlendikleri, bazılarının veri güvenliğinde görev aldığı, bazılarının da kullanıcı deneyimini zenginleştirmede görev alacağı bilinmektedir (PlugAndPlay, 2023).

Use Case Mobility yaklaşımında yer alan teknoloji çözümleri ve bu çözümlerin genel olarak neleri kolaylaştırmaya çalıştığı yukarıda ifade edilmiştir. Henüz bahsi geçen ekosistemin fiziksel ve bilgisel açıdan tam olarak hayata geçmemiş olduğu, dolayısıyla işletmenin sunmayı arzuladığı ekosistemin ortaya koyduğu betimlemelerinden ve kavramlardan (*tabloda yer alan italik kısımlar*) yola çıkılarak somutlaştırmanın anlaşılmasını zorlaştırması olasıdır. Bu açıdan tabloda yer alan "Çözümler/Amaçlar/Olanaklar" kısmının ne kadar gerçekçi olduğu ilerleyen süreçlerde anlaşılabilecektir.

4. Togg-Use Case Mobility'in U-Yapılar Bağlamında Değerlendirilmesi

4.1. Metodoloji

Yapılan bu çalışma nitel araştırma türlerinden örnek olay araştırması şeklinde yapılması planlanmıştır. Togg-Use Case Mobility yaklaşımının u-yapılar ile uyumluluğunun ortaya koyulması amaçlanmaktadır. Bu sebeple genel hatlara (u-yapılar ile ilgili teorik yaklaşım) uygunluğunun belirlenmeye çalışılması dolayısıyla, mevcut örnek olay tanımlayıcı örnek olaylar türünde yer almaktadır (Bruce L. Berg, 2015). Çalışmada tüketicilere sunulması öngörülen Togg akıllı otomobillleri ve Use Case Mobility olanaklarının her yerde, özel, evrensel, birleşik yapıları ile bilgisel ve fiziksel uyumluluğunu belirlemeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikli olarak Togg tarafından açıklanan bilgilerden yararlanılacaktır. Açıklanan bilgiler ile ilgili yapıların uyumlulukları Tablo 3'te yer alan kısımlardaki kriterlere göre "1-Düşük düzey, 2-Orta düzey, 3-Yüksek düzey" olarak nitelendirilecektir. İlgili ifadeler literatürde var olan benzer çalışmalara göre belirlenmiştir (Boudreau vd., 2008; Fiechter vd., 2013; Pitt vd., 2011; Plangger vd., 2015; Watson vd., 2011). Nitelendirme

durumlarına göre olanaklar ile yapı uyumlulukları değerlendirilecektir.

Tablo 3. U-Yapılara İlişkin Temel Değerlendirme Kriterleri

	Bilgisel	Fiziksel
Her Yerde	-Bilgilere erişirken yer ve zaman kısıtlaması mevcut mu?	-Otomobile fiziksel olarak erişmede yer ve zaman kısıtlaması mevcut mu?
Özel	-Bireyin tanılanabilmesini mümkün kılıyor ve bilgi yönüyle bireysel ihtiyaçlarına yanıt veriyor mu?	-Bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda fiziksel çözümler mevcut mu?
Evrensel	- Farklı cihazlara geçiş ile işlev ve verilere erişim sağlanabiliyor ve ürün çok yönlü kullanılabiliyor mu?	- Benzer fiziksel unsurlar ile uyumluluk ve fiziksel açıdan çok yönlü kullanım mümkün mu?
Birleşik	-Veri erişimi standart ve senkronize bir şekilde sağlanabiliyor mu?	- Araç ile ilgili fiziksel süreçler başka süreçler ile benzerlik gösteriyor mu?

Togg akıllı otomobilleri ile birlikte Use Case Mobility yaklaşımı günümüz ve gelecek için geniş bir ekosistem olanaklarını kapsamaktadır. Bu olanaklar ve ilgili özellikler önceki başlıklar altında gösterilmiştir. Değerlendirme yapılırken, metodolojide belirtilen yaklaşıma göre en uygun özellikler ağırlıklı olarak dikkate alınacaktır.

4.2. Değerlendirme

Togg akıllı otomobilleri ve sunulan ekosistemi temsilen Use Case Mobility ile kullanıcılarının araç kullanılırken sürekli bir şekilde mobil bağlantı halinde olacağını ve kesintisiz veri akışını sağlanacağını belirtmektedir. Bu olanağın yer ve zaman sınırlamasının olmadan kullanılabilmesi de mümkündür. Sunulan aplikasyonlar ile araç dışında araç ile ilgili konularda da bilgi akışı sürdürülebilir. Ancak kullanılan otomobillerin mobil telefonlar gibi taşınabilmesinin

mümkün olmaması dolayısıyla sadece ulaşım anında ve kullanım esnasında enerjinin varlığı ile bilgi akışının kesintisiz olmasından söz edilebilir. Bu açıdan bilgi yönüyle her yerde yapısının uyumu *orta düzey* olarak nitelendirilebilir. Fiziksel açıdan Togg otomobillerine sahiplik ve başka Togg kullanıcılarının otomobili paylaşması şeklinde erişmenin mümkün olması fiziksel olarak kullanılabileceğini gösterir. Bu sebeple fiziksel yönüyle her yerde yapısının uyumu *düşük düzey* olarak nitelenebilir.

Togg otomobillerinde verileri yoğun bir şekilde kullanmayı ve kullanırken bireyler için sunulan olanaklar ile değer yaratmaya çalışılacağı anlaşılmaktadır. Bunun için bireyin ihtiyaçlarını karşılarken diğer bireylerden ayırt edebilmeyi ve böylelikle kişiselleştirilmiş bilgi akışını sağlamayı hedeflemektedir. Nitekim kullanım esnasında bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda; kullanıcıyı anlama, kullanıma göre çözümler üretme, çevresel olanakları değerlendirme, konuma göre alternatifler üretme, kullanıma göre enerji yönetimi, vb. gibi olanakları sunmak için bilgi akışının sürekli sağlanacağını gerektirmektedir. Bu durum bilgisel açıdan Togg ve Use Case Mobility yaklaşımının *yüksek düzey* özelleştirme sunması olarak nitelendirilebilir. Fiziksel açıdan Togg otomobili kullanıcılarının (daha çok Togg ID sahipleri) iki nokta arasında seyahat ederken ihtiyaçlarına göre farklı güzergâh kullanımı, şarj seçeneklerini kullanmaları (hızlı şarj, rezervasyon yapma, vb.), paylaşıma açılan araçları kullanabilmeleri, park yeri bulabilmeleri, kişisel tercihlere göre farklı ödeme biçimlerini kullanmaları vb. gibi alternatifler sunmaktadır. Bu yönleriyle Togg otomobilleri ve yaklaşımının özel yapısı ile fiziksel açıdan *uyumu orta düzey* gösterilebilir. Yüksek düzey olarak ifade edilememesinin nedeni olarak henüz Togg ve bağlı hizmetlerinin yeteri kadar yaygınlaşabileceğine dair kanıtların eksikliği ve Togg otomobillerinin küresel ölçekte özelleştirmeye uygun sayılacak kadar bulunmaması gösterilebilir. Ancak sunulması planlanan ekosistemin fiziksel olarak kullanıcılarına kişiselleştirilmiş çözümler sunacak olması mevcut

olanakların düşük düzeyin üzerinde *orta düzey* olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Togg ve Use Case Mobility yaklaşımı ile kullanıcılara akıllı bir cihaz ile hem veri akışının sürekli olmasından hem de akıllı cihazı amaçlar doğrultusunda kullanmadan söz edilebilir. Bilgisel açıdan bireylerin araç ile ilgili bilgilere ve araç dışında ağlara bağlanarak elde edilmesi mümkün çeşitli bilgilere erişiminde herhangi bir kesintinin olmayacağı ileri sürülmektedir. Bu bağlamda araç içinde veya dışında erişilen bilgilere telefon, PC vb. gibi bilgiye ulaşmada kullanılan alternatif cihazlar üzerinden erişmek mümkün olabilir. Sunulan olanaklar bağlamında Togg kullanıcılarının bilgiye erişimde farklı cihazlara geçişte kesinti ve sınırlılık yaşamayacakları anlaşılmaktadır. Bilgisel açıdan evrensel yapısına uyumluluk düzeyinin *yüksek olduğu* ifade edilebilir. Fiziksel açıdan evrensellik yapısına uyumu ise araçların diğer araçlar (özellikle elektrikli araçlar) gibi standart olması, elektrikli araçların kullanılabileceği yerlerde (ulusal ve uluslararası sınırlar dahilinde) kullanım sınırlılığının bulunmaması, şarj standartlarının (ev tipi, akım aralığı, AC şarj, DC şarj vb.) küresel standartlara uyması, bağlantı türlerinin (mobil ağlar, veri transfer soketleri, vb.) genel standartlarda olması gibi özellikler ile desteklenmektedir. Fiziksel açıdan bu olanakların evrensel yapısı ile uygunluğunun *yüksek düzeyde* olduğunun kanıtları olarak gösterilebilir. Bu durumu aynı zamandan klasik bir otomobilin bir ödeme aracı, toplantı yeri, dinlenme alanı, eğlence yeri gibi kullanılması da desteklemektedir. Togg kullanıcılarının sahip oldukları giriş anahtarının (ID) çok fonksiyonlu olarak değerlendirebilmeleri de ayrıca önemli bir olanak gösterilebilir.

Togg ve Use Case Mobility yaklaşımı birleşik yapısı bakımından değerlendirilmesini mümkün kılan çeşitli olanaklara sahiptir. Bilgisel açıdan, araç içinde bilgi akışının sürekli ve senkronize bir şekilde sürdürülmesi mümkündür. Kesintisiz ve senkronize bilgi akışı araca ve diğer cihazlara (TV, akıllı telefon, vb.) yüklenen uygulamalar (Trumore, Trugo gibi) ile sağlanabilir. İhtiyaçlara uygun park yeri

bilgileri, yer ve zamana göre senkronize bilgi akışı, önerilere ilişkin güncel bilgi transferi, araç ile ilgili dinamik teknik destek hizmetleri, vb. gibi sunulan olanaklar ile kesintisizlik gerçekleştirilebilir. Bu özellikler dolayısıyla Use Case Mobility yaklaşımı ile birlikte Togg'un birleşik yapısına göre uygunluğunu *yüksek düzey olarak* nitelendirilebilir. Fiziksel açıdan birleşik yapısı ile uygunluk düzeyi irdelenirken uygulamalar vasıtası ile Togg otomobilini fiziksel olarak kontrol edebilme (ısıtma, şarj, ayarlama, araç paylaşma vb.) mümkün görünmektedir. Diğer taraftan Use Case Mobility ekosistemi dahilinde araca otomatik kargo teslimatı, vip şarj kullanımı gibi olanaklar ile fiziksel açıdan birleşik yapı uygunluğunun desteklendiği anlaşılmaktadır. Ayrıca Togg üzerinden başka fiziksel unsurların senkronize bir şekilde yönetilebilmesi de mümkün görünmektedir. Dolayısıyla fiziksel açıdan Togg ve Use Case Mobility yaklaşımının birleşik yapısı ile uygunluk düzeyinin *yüksek düzey* olduğu ifade edilebilir. Tüm yapılara göre yapılan değerlendirmeler Şekil 1'de gösterildiği gibi haritalandırılmıştır.

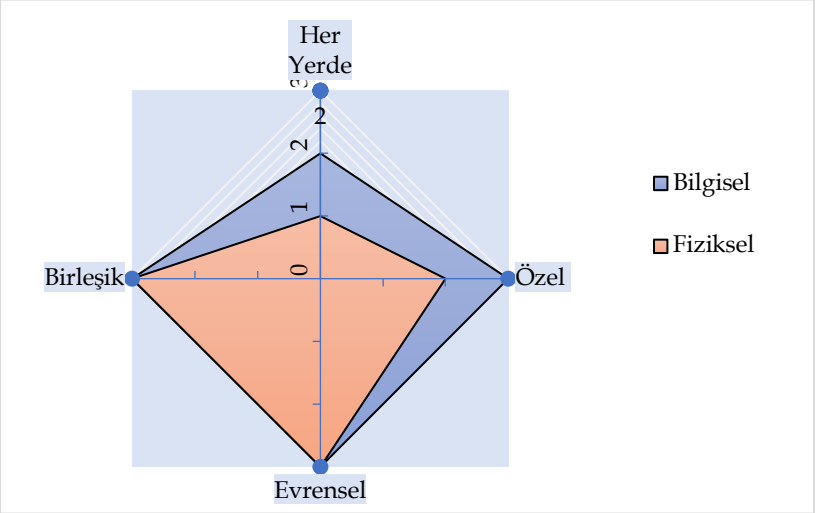

0-Hiç, 1-Düşük Düzey, 2-Orta Düzey, 3-Yüksek Düzey

Şekil 1.U-Yapılar Perspektifinden Togg-Use Case Mobility

5. Sonuç

U-ticaret günümüz ve gelecek zaman içinde gerçek anlamda tüketici odaklı faaliyetler gerçekleştirmek isteyen işletmelere önemli faydalar sağlayabilir. Bu faydalar karakteristik olarak sunulması arzulanan her yerde, özel, evrensel ve birleşik yapı özelliklerinin kullanımı ile bireylere değerler sunulabilmektedir. Bu açıdan ilgili literatürde yapılan bazı çalışmalarda bu duruma işaret edilmiştir (ör. Fiechter vd., 2013; Sammer vd., 2011; Treen vd., 2017; Watson vd., 2011).

Togg'un sunmayı planladığı akıllı otomobiller ile ekosistem olanakları içeren Use Case Mobility yaklaşımı, oldukça geniş bir mal ve hizmet bütününü kapsamaktadır. Dolayısıyla fiziksel dünya koşullarında fiziksel ihtiyaçlara yönelik çözümler üretilirken, diğer taraftan dijital perspektiften bilgisel yönüyle bireysel ihtiyaçları karşılamak zaruridir. Otomobillerin yapay zekâ, sensör vb. gibi her yerde bilişim teknolojileri ile donatılması, böylelikle bireysel ihtiyaçlara yanıt verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu açıdan fiziki unsurların da ihtiyaçlara göre kullanılabileceği çeşitli çözümler/alternatifler meydana getirilmeye çalışılmaktadır. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda (ör. Oc & Plangger, 2022; Pitt vd., 2011) bireysel ihtiyaçlar doğrultusunda sunulabileceklerin ne kadar önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Günümüz koşullarında klasik bir otomobilin, gereksinimler doğrultusunda ağlara sürekli bir şekilde bağlanabilen akıllı otomobillere dönüşümü kaçınılmaz bir gereklilik arz etmektedir. Böylelikle çeşitli cihazlar üzerinden senkronize kontrol edilebilen uygulamalar ile her türlü bilgiye erişme ve kullanım prosedürlerinin standartlaşması söz konusu olabilmektedir. Benzer şekilde fiziksel unsurlar üzerinde de senkronize kullanım tutarlığından da bahsedilebilecek ekosistemi inşa etmek mümkün olmaktadır. Ayrıca akıllı otomobillerin sadece ulaşım aracı olmak dışında çok yönlü kullanılabileceğine dair önemli olanaklar günümüz işletmeleri için

dikkate alınıyor durumdadır. Çok yönlü kullanım ve mobil uygulamalar ile kesintisiz veri akışının önemli olduğuna ilişkin benzer tespitler (ör. Bredican & Vigar-Ellis, 2014; Oreku, 2013) ayrıca bulunmaktadır.

6. Öneri ve Kısıtlar

Tüketici odaklı olmak isteyen işletmelerin tüketiciler için fiziksel ve dijital olanaklardan sonuna kadar istifade etmeleri kaçınılmazdır. Bu yüzden pazarlama faaliyetlerinin bütüncül kanal stratejisiyle, tüketicilerin etkileşim kurduğu, kurabileceği veya etkileşim kurması dışında bilgi akışının sağlanabileceği her türlü çevresel unsurlar dikkate alınarak gerçekleştirilmesi zaruridir. Yapılan bu çalışmada da genel olarak Togg işletmesinin ifade edilen bu hususu dikkate aldığı görülmüştür. Ancak bazı hususlarda (her yerde yapısının bilgisel ve fiziksel açıdan geliştirilebilmesi gibi) geliştirmelerin yapılabileceği de görülmektedir. Bu açıdan bilgisel kesintisizliğin sağlanabilmesi için otomobil ve ekosistemin devamı niteliğinde cihazlar (mobil telefon gibi kullanılabilen akıllı anahtarlar gibi) ilerleyen süreç içinde sunulabilir ve fiziksel açıdan sadece yolara bağlı olmayı ortadan kaldıran tamamlayıcı ürünler ile (uçabilen otomobiller, yolcu taşıyabilen dronlar, vb. gibi) her yerde yapısına uygunluk geliştirilebilir. Tüketicilere değer sağlamak için akıllı ürün ekosisteminin geliştirilmesi (akıllı yüzük ile araç girişi, akıllı şarj hizmetleri ile otomatik şarj edebilme, tamamen otonom sürüş, vb. gibi) değer sağlaması muhtemel faydalı unsurlar ortaya koyulabilir. Kişiselleştirme hususunda ise fiziksel unsurların bireylerin kullanım tercihleri ve isteklerine göre esnek kullanımı sağlanabilir. Bu açıdan araçlara yönelik (renk değiştirme, enerji kapasitesi arttırma, kişiye özel tasarım vb. gibi), çevresel unsurlara yönelik (sık aralıklı şarj istasyonu gibi), ekosisteme yönelik (arızalanma ve lastik patlamaları gibi durumsal ihtiyaçlara hızlı teknik çözüm hizmetleri, özel park yeri çözümleri, alışveriş avantajları elde etme vb. gibi), kişiselleştirme olanakları geliştirilebilir.

Togg ve benzeri girişimlerin günümüz ve gelecekte başarılı olabilmeleri için dikkate alınması gereken başka bir husus olarak ekonomik, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik boyutları gösterilebilir. Teknolojik olanaklar tüketiciler için değer yaratmada kullanılırken, toplum için de dikkate alınmak zorundadır. Bu açıdan çeşitli alternatifler geliştirilebilir (güneş/rüzgâr/dalga enerjileri ile şarj edilebilen istasyon opsiyonu gibi). Ayrıca uluslararası ölçekte sektörde dikkate alınan dinamiklerin talepte meydana gelen değişmelerden dolayı küresel ölçekte daha iyi irdelenmesi yararlı sonuçlar meydana getirecektir. Bu açıdan ekosistemde yer alan paydaşların küresel ölçekte revize edilmesi, marka iletişiminin ve dağıtım hizmetlerinin bütüncül kanal yaklaşımı ile ele alınması gereklidir.

Son olarak yapılan bu çalışma, Togg ve sunmayı planladığı ekosistem olanaklarını temsilen Use Case Mobility yaklaşımı doğrultusunda genel olarak teorik ve lanse edilen test bilgileri dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir. Dolayısıyla yapılan değerlendirmeler, Togg tarafından kamuoyu ile paylaşılan bilgilere göre oluşturulmuştur. Haliyle ürün ve hizmetler tamamen sunulmaya başladığında ve yaygınlaştığında gerçeklik ile farklılıklar (olumlu ve/veya olumsuz yönde) ortaya çıkabilir. Bu açıdan işletme stratejileri ile birlikte ürün/ler, ekosistem unsurları, işletmenin ulusal ve uluslararası pazarlardaki farklı yaklaşımları gibi değişkenler dikkate alınarak yeniden değerlendirilmesi gerekebilir.

Kaynakça

Başkaya, A. Z. (2011). Mobil iletişimde yeni mobilite gerçeği. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22, 87-99.

Boudreau, M.-C., Chen, A. J., & Huber, M. (2008). Green IS: Building sustainable business practices. *Information Systems: A Global Text*, 1-17.

Bredican, J. (2016). *Apps in the U-Space From Mobile to Ubiquitous Marketing*. KTH Royal Institute Of Technology, Stockholm, Sweden.

Bredican, J., & Vigar-Ellis, D. (2014). Smartphone Applications-Idea sourcing and app development: Implications for firms. *South African Journal of Economic and Management Sciences*, *17*(3), 232-248.

Bruce L. Berg, H. L. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Eğitim Yayınevi. https://books.google.com.tr/books?id=evyiDwAAQBAJ

e-Şirket. (2018, Haziran 25). *Türkiyenin Otomobili Girişim Grubu Sanayi Ve Ticaret Anonim Şirketi Türkiyenin Otomobili Girişim Grubu*. https://e-sirket.mkk.com.tr/esir/Dashboard.jsp#/sirketbilgileri/18226

EY. (2022). *Expectations of automotive customers when buying and using vehicles: The results of the EY survey among Turkish, Hungarian, and Czech drivers*.

Ferah, A. B. (2021, Aralık 28). *Togg'un Otomobil Haricindeki 5 Dünyası*. Webrazzi. https://webrazzi.com/2021/12/28/togg-un-otomobil-haricindeki-5-dunyasi/

Fiechter, D., Sammer, T., & Back, A. (2013). Efficient And Ubiquitous Resource Allocation-Can Smartphones Improve Urban Traffic Flow Associated With Numerous Cars Searching For Parking Spaces? *European Transport Conference*, 1-17. https://www.alexandria.unisg.ch/publications/226174

Fleisch, E. (2007). On the Management Implications of Ubiquitous Computing: An IS Perspective. *Proceedings of the 15th European Conference on Information Systems (ECIS 2007)*, 1929-1940.

Galanxhi-Janaqi, H., & Fui-Hoon Nah, F. (2004). U-Commerce: Emerging Trends and Research Issues. *Industrial Management & Data Systems*, *104*(9), 744-755.

Galanxhi-Janaqi, H., & Nah, F. F.-H. (2005). Ubiquitous Commerce: Beyond Wireless Commerce. Içinde *Mobile and Wireless Systems*

Beyond 3G: Managing New Business Opportunities (ss. 114-129). IGI Global.

Gil-Castineira, F., Costa-Montenegro, E., Gonzalez-Castano, F., López-Bravo, C., Ojala, T., & Bose, R. (2011). Experiences inside the Ubiquitous Oulu Smart City. *Computer*, *44*(6), 48-55. https://doi.org/10.1109/MC.2011.132

Gürbüz, H. (2021). Yerli Elektrikli Aracın Elektrik Sarfiyatını Güneş ve Rüzgâr Enerjisi ile Karşılama Potansiyeli. *European Journal of Science and Technology*. https://doi.org/10.31590/ejosat.896937

Ilhan, A., Möhlmann, R., & Stock, W. G. (2015). Citizens' Acceptance of U-Life Services in The Ubiquitous City Songdo. Içinde *Citizen's Right to the Digital City* (ss. 215-229). Springer.

Junglas, I. A., & Watson, R. T. (2003). U-commerce : An Experimental Investigation of Ubiquity and Uniqueness [The University of Georgia, Athens,Georgia]. Içinde *ICIS 2003 Proceedings*. http://purl.galileo.usg.edu/uga_etd/junglas_iris_a_200305_phd

Junglas, I., & Watson, R. (2003). *U-commerce: a conceptual extension of e-commerce and m-commerce*.

Karakaş, G. (2022). *Mobilite Ekosistemi Otomotiv Sektöründe Neleri Değiştirecek?* https://www.youtube.com/watch?v=Ux12sfn4h6I

Keegan, S., Byrne, C., O'Hare, P., & O'Hare, G. (2007). An Infrastructural Perspective on U-Commerce. Içinde *Encyclopedia of Mobile Computing and Commerce* (ss. 310-316). IGI Global.

Kılınç, Ü. (2022, Kasım). *Togg'a Neden 'Otomobil' Değil de 'Akıllı Cihaz' Deniyor?* WebTekno. https://www.webtekno.com/togg-neden-akilli-cihaz-h129329.html

Krumm, J. (2016). *Ubiquitous Computing Fundamentals*. Chapman and Hall/CRC.

Lee, K. J., & Ju, J.-I. (2007). Incentive-Based and Peer-Oriented Design of Ubiquitous Commerce. *ICEIS (3)*, 624-631.

Morrison, S., Pitt, L. F., & Kietzmann, J. (2015). Technology and Financial Services: Marketing in Times of U-Commerce. *Journal of Financial Services Marketing*, *20*(4), 273-281.

Oc, Y., & Plangger, K. (2022). GIST do it! How motivational mechanisms help wearable users develop healthy habits. *Computers in Human Behavior*, *128*, 107089. https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.107089

Oreku, G. S. (2013). Mobile Technology Interaction to E-Commerce in Promising of U-Commerce. *African Journal of Business Management*, *7*(2), 85-95.

Pitt, L. F., Parent, M., Junglas, I., Chan, A., & Spyropoulou, S. (2011). Integrating the Smartphone into a Sound Environmental Information Systems Strategy: Principles, Practices and a Research Agenda. *The Journal of Strategic Information Systems*, *20*(1), 27-37. https://doi.org/10.1016/j.jsis.2010.09.005

Plangger, K., Bredican, J., Mills, A. J., & Armstrong, J. (2015). Smart dental practice: capitalising on smart mobile technology. *British Dental Journal*, *219*(3), 135-138.

PlugAndPlay. (2023). *NewLeague by Togg: reDefine Mobility*. https://www.plugandplaytechcenter.com/istanbul/newleague-by-togg/?utm_campaign=mkg-linkedin-organic-startup-Turkey-multiple-x-ToggAcceleratorProgram&utm_id=ToggAcceleratorProgram&utm_content=228062812&utm_medium=social&utm_source=linkedin&hss_channel=lcp-18259270

PwC. (2020). *Standing on the Verge of Momentous Change: Automotive Supplier Industry in Turkey*. https://www.strategyand.pwc.com/tr/en/medya/turkiye-otomotiv-endustrisi-calismasi.html

Sammer, T., Camichel, F. A., & Back, A. (2011). *Integrating the Smartphone: Applying the U-Constructs Approach on the Case of Mobile University Services*.

Togg. (2019). Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu – Ürün Bülteni. Içinde *Press Release*.

Togg. (2022). Togg Technology Campus opens with a ceremony on October 29th, the C SUV rolls off the mass production line. Içinde *Press Release*. Togg. https://www.togg.com.tr/content/docs/ENG_Togg_Teknoloji_Kampusu_Acilisi_29_Ekim_Basin_Bulteni.pdf

Togg. (2023). *Ces2023: Beyond X, Trumore, Trugo-Energy Solutions, Digital Mobility Garden*. https://ces2023.togg.com.tr/

Togg.com.tr. (2023). *Togg*. https://www.togg.com.tr/

Treen, E., Pitt, L., Bredican, J., & Farshid, M. (2017). App Service: How Do Consumers Perceive The Quality of Financial Service Apps on Smart Devices? *Journal of Financial Services Marketing*, *22*(3), 119-125. https://doi.org/10.1057/s41264-017-0029-2

Wang, S.-C., & Wu, J.-H. (2014). Proactive Privacy Practices in Transition: Toward Ubiquitous Services. *Information & Management*, *51*(1), 93-103.

Watson, R. T., Berthon, P., Pitt, L. F., & Zinkhan, G. M. (2004). Marketing in The Age of The Network: From Marketplace to U-Space. *Business Horizons*, *47*(6), 33-40.

Watson, R. T., Boudreau, M.-C., Chen, A. J., & Sepúlveda, H. H. (2011). Green projects: An Information Drives Analysis of Four Cases. *The Journal of Strategic Information Systems*, *20*(1), 55-62. https://doi.org/10.1016/j.jsis.2010.09.004

Weiser, M. (1991). The Computer for the 21 st Century. *Scientific American*, *265*(3), 94-105.

Wook Seo, Y., Kun, C. L., & Sung Lee, D. (2013). The Impact of Ubiquitous Decision Support Systems on Decision Quality Through Individual Absorptive Capacity and Perceived Usefulness. *Online Information Review*, *37*(1), 101-113.

Xin, C. (2009). U-Commerce New Technologies and Issues. *Power Electronics and Intelligent Transportation System (PEITS), 2009 2nd International Conference On*, *2*, 88-91.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

COVID-19 PANDEMİSİ SONRASI MARKA SADAKATİNE DAİR BİR LİTERATÜR TARAMASI

A Literature Review on Brand Loyalty After The Covid-19 Pandemic

Saim AYDIN*

Öz

COVID-19 pandemisi toplumu ekonomik, sosyal, psikolojik başta olmak üzere hayatın her alanında etkilemiştir. Çeşitli ülkelerde yapılan araştırmalarda tüketicilerin yaklaşık %65'i pandemi nedeniyle farklı markalara ve yeni alışveriş yerlerine yöneldikleri tespit edilmiştir. Bu durum pandemi sonrası için de kalıcı olma göstergesi olabilmektedir. Yapılan bu çalışmanın amacı Ocak-Aralık 2022 arasında yayımlanan çalışmalar göz önüne alınarak pandemi sonrasında marka sadakatinde herhangi bir değişimin olup olmadığını tespit etmektir. Çalışma yöntemi olarak, Google Akademi arama motoru üzerinden belirtilen tarihler arasında "Marka Sadakati" konulu tarama yapılmış ve tespit edilen 54 adet ampirik çalışma; yazar, araştırma problemi, araştırma yöntemi, araştırmanın yapıldığı sektör, araştırmanın yapıldığı ülke ve araştırma bulgusu şeklinde tasnif edilmiştir. İncelenen çalışmalardan elde edilen sonuçlara bakıldığında marka sadakatinin tüketici satın alma davranışında önemli bir unsur olmaya devam ettiği görülmüştür. Ayrıca pazarda tanınmış markaların CEO'ları ve araştırma kuruluşlarının bir kısmı marka sadakatinin pandemi döneminde öneminin olmadığını vurgularken, bir kısmı ise yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların marka sadakatinin COVİD-19 pandemisi sürecinde de tüketici satın alma davranışında önemli bir unsur olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Marka sadakatinin pandemi sonrasında etkisinin literatürdeki çalışmalar dikkate alınarak incelenmesi bakımından çalışma özgündür.

* Doktora Öğrencisi, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme ABD, saydin@bingol.edu.tr, ORCİD: https://orcid.org/0000-0003-3664-7888

Anahtar Kelimeler: COVID-19 pandemisi, marka sadakati, tüketici davranışı.

Jel Kodları: M30, M31.

Abstract

The COVID-19 pandemic has affected society in all aspects of life, especially economic, social and psychological. In researches conducted in various countries, it has been determined that approximately 65% of consumers turn to different brands and new shopping places due to the pandemic. This situation can be an indicator of being permanent for the post-pandemic period. The aim of this study is to determine whether there is any change in brand loyalty after the pandemic, taking into account the studies published between January and December 2022. As a study method, 54 empirical studies on "Brand Loyalty" were searched and identified between the dates specified on the Google Academy search engine; classified as author, research problem, research method, research sector, research country and research finding. Looking at the results obtained from the studies examined, it was seen that brand loyalty continues to be an important element in consumer purchasing behavior. In addition, while the CEOs of well-known brands in the market and some of the research organizations emphasized that brand loyalty is not important during the pandemic period, some of them stated that the findings obtained from the studies carried out, brand loyalty continues to be an important element in consumer purchasing behavior during the COVID-19 pandemic. The study is unique in terms of examining the effect of brand loyalty after the pandemic by taking into account the studies in the literature.

Keywords: COVID-19 pandemic, brand loyalty, consumer behavior.

Jel Codes: M30, M31.

1. Giriş

Küresel rekabetin zirve yaptığı bu postmodern çağda, yeni müşteri kazanmaya çalışmak, mevcut müşterileri elde tutmaktan daha maliyetlidir. İşletmeler faaliyette bulundukları sektörde rekabet edebilmek için ürün veya hizmet kalitesini artırmanın yanında müşteri

memnuniyetini de düşünmek zorundadır. Çünkü memnun müşteri sadece sizi tercih etmekle kalmayacak aynı zamanda markanızı çevrelerine tanıtarak daha fazla müşteri kitlesine ulaşmanızı sağlayacaktır.

Markanın giderek önem kazandığı günümüzde, onunla ilişkili olan birçok kavramın da irdelenmesine ve dikkate alınmasına neden olmuştur. Bu kavramların başında da son yıllarda araştırmacıların ve sektörün oldukça ilgisini çeken ve araştırmaya değer katan marka sadakati kavramı yer almaktadır.

Oliver (1999:38) marka sadakatini, tercih edilen bir ürün veya hizmeti zaman içerisinde tutarlı olacak şekilde tekrar satın almaya yol açan durumsal etken olarak tanımlamıştır. Yine bir başka tanıma göre Özkan (2020) marka sadakatini bireylerin farklı elemanlara karşı hissettiği duyguların zaman içerisinde bir firmaya veya markaya karşı sadakat şeklinde ortaya çıkması olarak tanımlamıştır. İşletmelerde marka sadakatinin oluştuğunu söyleyebilmek için, o ürüne karşı sadık bir müşteri potansiyeli kazanmak ve müşterinin ürünü tekrar satın alma davranışı göstermesi gerekmektedir.

Pandemi döneminde müşterilerin markaya yönelik nasıl bir tutum sergiledikleri merak konusu olmuştur. Birçok işletme bu süreçte olumsuz etkilenirken, bazı işletmeler sadık müşteri kitlesine sahip olduğu için bu durumdan olumsuz etkilenmemiştir.

Yapılan bu çalışmada COVID-19 pandemisi sonrası marka sadakatinin etkisine yönelik literatür taraması yapılmıştır. Bu çalışmada yapılan diğer çalışmalardan farklı olarak, literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar sektörel bazda tasnif edilerek COVID-19 pandemisi sonrası marka sadakatinin tüketici davranışlarına ne tür bir etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

2. Kavramsal Çerçeve

Marka sadakatine yönelik şu ana kadar çok sayıda tanım yapılmıştır. Bu kavrama yönelik tanım ilk çalışmalardan biri olan

Brown (1952) tarafından yapılmıştır. Bu çalışmada sadakat kavramı tekrarlı satın alma davranışı olarak tanımlamıştır. Fakat, ilerleyen dönemlerde Sheth (1974) sadakati sadece tekrarlı satın alma davranışı olarak görmenin yetersiz kalacağını belirtmiştir. Bu nedenle yeni bir tanım geliştirmiştir. Yapmış olduğu tanımda bireyin daha önce satın almadığı mal ya da hizmetlere karşı da sadakat geliştirilebileceğini, müşteri profilindeki değişik ürün grupları için farklı sadakat durumlarının oluşabileceğini belirtmiştir. Ayrıca marka sadakatinin hem davranışsal hem de tutumsal boyutlarıyla tanımlanması gerektiğini vurgulamıştır.

Marka sadakatine yönelik tanımlamalar günümüze yaklaştıkça farklı olmaya başlamıştır. Günümüz marka sadakatine yönelik Koçak (2020) tarafından yapılan bir tanımda sosyal hayattaki gibi çok büyük bir önem atfedilen sadakatin, benzer şekilde her markanın da merkezinde marka sadakati şeklinde kendisini gösterdiğini ve elde edilmesinin meşakkatli olduğunu ancak kazanıldığı taktirde müşteri ilişkilerinin daha kararlı ve öngörülebilir bir hal alacağı şeklinde tanımlanmıştır.

Değişen dünya koşullarında her geçen gün marka sadakati kavramı daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Çin'de 2019 yılında başlayan ve sonrasında tüm dünyayı etkisi altına alan COVİD-19 salgını bu kavramın önemini artırmıştır. Bu salgın sonrası tüketicilerin satın alma davranışında değişiklikler meydana gelmiştir. Koç (2016:38) Çağımızın tüketici davranışı yalnızca satın alma sırasında oluşan davranışları değil, satın alma gerçekleşmeden önce ve satın alma gerçekleştikten sonraki durumları, tüketicilerin bu esnada yaşamış oldukları tecrübeleri ve daha birçok unsuru da kapsadığını belirtmiştir. Tüketici davranışını, satın alma öncesi, satın alma esnasında ve satın alma sonrası olmak üzere bütüncül bir şekilde ele almak gerekmektedir. Bu nedenle işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri, satışlarını artırabilmeleri ve mevcut konumlarını koruyabilmeleri için tüketici satın alma davranışına etki eden marka sadakatini göz ardı etmemeleri gerektiği belirlenmiştir.

3. Literatür Taraması

Bu konuyla ilgili literatür de çok sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan önemli olanların bazıları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ocak-Aralık 2022 Tarihleri Arası Marka Sadakati Konulu Çalışmalar.

YAZAR	LİTERATÜRE KATKISI
Wongsansukcharoen (2022)	Tayland'da bankacılık sektöründe "Topluluk İlişkileri Yönetiminin, İlişkisel Pazarlama Yöneliminin, Müşteri Katılımının ve Marka Güveninin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Tayland'daki Bir Ticari Banka Örneği" konulu çalışmada, 1650 anket ile veri toplanmıştır. Analaiz sonucunda; topluluk ilişkileri yönetimi ve ilişkisel pazarlama yönelimi temel başarı faktörlerinin, müşteri bağlılığı ve marka güvenine aracılık ederek marka sadakatini dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir.
Quaye vd. (2022)	Güney Afrika'da bankacılık sektöründe "Müşteri Savunuculuğu ve Marka Sadakati: Marka İlişkisi Kalitesi ve Güveninin Aracı Rolleri" konulu çalışmada, 351 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; tüketici-marka ilişkisi kalitesi ve markalara olan güvenin marka sadakatini artırdığı tespit edilmiştir.
Taoana vd. (2022)	Güney Afrika'da bankacılık sektöründe "Güney Afrika Perakende Bankacılığında Marka Sadakatinin Öncülleri" konulu çalışmada 351 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; bankacılık sektöründe sadakatin stratejik önemini daha da vurguladığı tespit edilmiştir.
Althuwaini (2022)	Suudi Arabistan'da bankacılık sektöründe "Bankalar İçin Sosyal Medya Faaliyetlerinin Marka Bağlılığına Etkisi: Marka Güveninin Rolü" konulu çalışmada, 252 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; Sosyal medya pazarlamasının marka sadakatine aracı olarak güven rolünün olduğu tespit edilmiştir.
Dülek (2022)	Türkiye'de bankacılık sektöründe "Hizmet Kalitesinin Marka Sadakati Üzerine Etkisinde Marka Deneyiminin Aracılık Rolü" konulu çalışmada, 417 anket ile veri toplananmıştır. Araştırma neticesinde; hizmet kalitesinin marka deneyimi ve marka sadakati üzerinde etkisi

	bulunurken marka deneyiminin de marka sadakati üzerinde etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Cui vd. (2022)	Çin'de çevrimiçi alışveriş sektöründe "Taze Gıda E-Satıcılarının Müşteri Sadakatini Sürdürmek: Çin'de Ampirik Bir Çalışma" konulu çalışmada, 602 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; çevrimiçi alışverişin algılanan riskinin müşteri güvenini ve sadakatini önemli ölçüde etkilemediği tespit edilmiştir.
Wei vd. (2022)	Malezya'da çevrimiçi alışveriş sektöründe "Yoğunlaştırılmış Pandemik Korkularla Sosyal Medya İletişimi: Kullanıcı ve Firma Tarafından Oluşturulan İçeriğin Marka Sadakati Üzerindeki Göreceli Etkisinin Değerlendirilmesi" konulu çalışmada, 434 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka güveninin ve algılanan kalitenin marka sadakatini pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Aljuhmani vd. (2022)	Ürdün'de havayolu sektöründe "Marka Sadakatini Artırmada Sosyal Medya Pazarlama Çabalarını Müşteri Marka Etkileşimi İle İlişkilendirmek" konulu çalışmada, 360 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; sosyal medya müşteri marka bağlılığının bilişsel yönünün marka sadakatini artırmada önemli bir itici güç olduğu ancak sosyal medya müşteri marka bağlılığının duygusal yönünün marka bağlılığının KOBİ'ler ile marka sadakati arasındaki ilişkide aracı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.
Güven vd. (2022)	Türkiye'de iletişim sektöründe "Akıllı Telefon Sektöründe Ülke Menşe ve Öz Saygının Marka Sadakatine Etkisinde Marka İmajının Aracılık Rolü" konulu çalışmada, 431 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; genelde akademisyenlerde ve öğrencilerde ülke menşeinin marka sadakatini etkilemediği ancak öz saygının marka imajı ve marka sadakatini etkilediği tespit edilmiştir.
Seduram vd. (2022)	Malezya'da iletişim sektöründe "Dört Aşamalı Sadakat Modeli Kullanarak Akıllı Telefon Marka Sadakatinin Tahmin Edilmesi" konulu çalışmada, 327 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; bilişsel, duygusal, koşullu ve eylem aracılığı ile ardışık sadakat geliştirme sürecini desteklendiği tespit edilmiştir.

Kurtoğlu vd. (2022)	Türkiye'de iletişim sektöründe "İçsel Olumsuz Duyguların Dışa Dönük Olumsuz Duygular, Marka Sadakati ve Olumsuz Ağızdan Ağıza İletişim Üzerindeki Etkilerini Yeniden Gözden Geçirmek" konulu çalışmada, 414 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; tüketici pişmanlığının marka sadakatini olumsuz etkilediği ve olumsuz ağızdan ağıza pazarlamayı olumlu etkilediğini, marka sadakatinin olumsuz ağızdan ağıza pazarlamayı etkilemediğini, marka nefretinin ise tüketicilerin olumsuz bilgi yayması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Putra & Pane (2022)	Endonezya'da kozmetik sektöründe "Batam'da Kozmetik Ürünlerde Marka Bağlılığını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi" konulu çalışmada, 330 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; hizmet kalitesi ve marka tanımlamanın tüketici hoşnutluğu üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğunu, kolaylık, güven ve ürün kalitesinin tüketici memnuniyeti üzerinde hiçbir etkisinin olmadığı, tüketici memnuniyeti değişkeni marka sadakati üzerinde anlamlı bir negatif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
hao vd. (2022)	Pakistan'da kozmetik sektöründe "Reklamların Tüketicilerin Satın Alma Davranışı ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkisini Marka Farkındalığı Yoluyla Çözmek: Algılanan Kalitenin Ilımlı Rolü" konulu çalışmada, 300 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; reklamların marka farkındalığını, marka sadakatini ve tüketici satın alma davranışını önemli ölçüde öngördüğünü, marka farkındalığının sadakati ve satın alma alışkanlıklarını artırdığı ve algılanan kalite sunulduğunda marka farkındalığının tüketici satın alma davranışını ve marka sadakatini önemli ölçüde yordadığı tespit edilmiştir.
Tran, vd. (2022)	ABD'de lüks alışveriş sektöründe "Markalı Uygulamalar Aracılığıyla Birlikte Değer Yaratma: Algılanan Kaliteyi ve Marka Sadakatini Artırma" konulu çalışmada, 355 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; tüketici marka bağlılığının birlikte değer oluşturma üzerinde olumlu bir etkisinin var olduğu ve marka birlikte oluşturma marka sadakatini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Ghosh& Bhattacharya (2022)	Hindistan'da lüks alışveriş sektöründe "Hindistan'daki Z Kuşağı Tüketicileri İçin Lüks Marka Sadakatinin Öncüllerini Araştırmak: Bir PLS-SEM Yaklaşımı" konulu çalışmada, 230 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; lüks marka güveni, lüks marka bağlılığı ile birleştiğinde, lüks marka güveni Hindistan Z Kuşağı tüketici segmenti arasında lüks marka sadakatini artırmada önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir.
Royo-Vela & Sánchez (2022)	İspanya'da lüks alışveriş sektöründe "Aşağıya Doğru Fiyata Dayalı Lüks Marka Yelpazesinin Genişletilmesi: Premium Lüks Alıcının Algısı Üzerindeki Etkiler ve Satın Alma Niyeti ve Marka Sadakati Üzerindeki Sonuçları" konulu çalışmada, 158 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; sonuçlar zayıf bir etki gösterse de, iki bağımlı değişken olan niyet ve sadakat yüksek oranda ilişkili olduğu sürece, marka kavramı tutarlılığının marka sadakatini etkilemektedir. Ayrıca aşağı doğru fiyata dayalı bir marka hattı uzantısı, marka konsepti tutarlılığını azaltır, bu da satın alma niyetini ve marka sadakatini düşürdüğü tespit edilmiştir.
Ju & Jang (2022)	ABD'de otelcilik sektöründe "COVID-19'un: Mesaj Çekiciliği Türü ve Marka Sadakatinin Rollerinin Araştırılması" konulu çalışmada, 311 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; pandemi ile marka sadakati arasındaki etkileşim etkisinin anlamlı olduğunu, marka sadakati yüksek olduğunda COVID-19 pandemisinin olumsuz etkisinin azaldığını tespit etmiştir.
Eklund (2022)	İsveç'te otomotiv sektöründe "Marka Sevgisi ve Marka İmajının Marka Deneyimi ve Marka Sadakati Arasındaki Aracı Etkisi: Otomobil Markalarının Analizi" konulu çalışmada, 897 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka sevgisi ve marka imajının, marka deneyimi ve marka sadakati arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini göstermektedir. Marka deneyimi, tüketicinin marka sevgisini ve marka imajını kolaylaştırmak için markayla ilgili uyaranlarla kişiye özel hale getirilebilir; bu da marka sadakatini olumlu yönde etkiler ve aralıklı satın alma olasılığını artırdığı tespit edilmiştir.

Suhan vd. (2022)	Hindistan'da otomotiv sektöründe "Marka Bağlılığı ve Marka Güveninin Aracılık Rolünün Marka Sadakati Üzerindeki Sürdürülebilir Etkisini Araştırmak: Ampirik Bir Çalışma" konulu çalışmada, 101 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka bağlılığının, marka sevgisi ile marka güveni arasındaki ve ayrıca marka güveni ile marka sadakati arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği tespit edilmiştir.
Gam vd. (2022)	Fransa'da perakendecilik sektöründe "Akıllı Müşteri Deneyimi ve Davranışsal Marka Bağlılığı: Ticaret Ortamından Ampirik Kanıtlar" adlı çalışmada, 302 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; akıllı müşteri deneyiminin müşteri memnuniyetini ve marka güvenini olumlu yönde etkilediğini ve bunun da marka bağlılığını olumlu yönde etkilediğini ortaya koydu. Ayrıca, marka sadakatinin üç boyutunun tümü, markaya bağlılıktan olumlu yönde etkilendiği tespit edilmiştir.
Khandai vd. (2022)	Hindistan'da perakendecilik sektöründe "Sürdürülebilir Pazarlama Uygulayan Firmalar İçin Marka Bağlılığının Sağlanması: Bir Yol Haritası" konulu çalışmada, 582 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; sürdürülebilir pazarlama uygulamalarının artan marka güveniyle sonuçlandığını, bunun da daha yüksek düzeyde marka etkisi anlamına geldiğini, dolayısıyla tutumsal marka sadakatine yol açtığını ve ayrıca davranışsal marka sadakati ile sonuçlandığı tespit edilmiştir.
Albert vd. (2022)	Endonezya'da perakendecilik sektöründe "Ürün İlgisi, Fiyat ve Marka Sadakati Arasındaki İlişkiye Açıklayıcı ve Öngörücü Bir PLS-SEM Yaklaşımı" konulu çalışmada, 100 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; fiyatın marka sadakati üzerinde bir etkisi olduğunu ve ürün katılımının marka sadakatini etkilediği, fiyat artışı olduğunda başka markalara geçiş olduğu tespit edilmiştir.

Roozitalab (2022)	İran'da perakendecilik sektöründe "Marka Farkındalığının Müşteri Sadakati Üzerindeki Etkisini İncelemek İçin Stratejik Yönetimin Kullanılması: Algılanan Marka Kalitesi ve Marka İletişiminin Arabuluculuk Etkisinin Araştırılması: Tahran Şubesindeki Samsung Elektronik Şirketi Üzerine Bir Araştırma" konulu çalışmada, 320 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka farkındalığının, hizmet kalitesi algısının ve marka iletişiminin marka sadakatini olumlu yönde artırabileceğini, ayrıca marka iletişimi ve algılanan kalitenin, marka farkındalığı ve marka sadakati arasındaki ilişkiye aracılık edebileceği tespit edilmiştir.
Sökmen & Kenek (2022)	Türkiye'de sağlık sektöründe "Marka Farkındalığının, Marka Tatmini ve Marka Sadakatine Etkisinde Marka Deneyiminin Aracı Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma" konulu çalışmada, 138 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka farkındalığı, marka deneyimi, marka memnuniyeti ve marka sadakati arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler mevcuttur. Marka farkındalığı ve marka deneyiminin, marka memnuniyeti ve marka sadakati üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Soleimani vd. (2022)	İran'da sigortacılık sektöründe "İçsel Markalaşmanın Örgütsel Finansal Performans ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Psikolojik Güçlendirmenin Aracı Rolü" konulu çalışmada, 200 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; içsel markalaşmanın marka sadakati üzerine olumlu yönde etkisi olduğu, psikolojik güçlendirmenin marka sadakati üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Fetais vd. (2022)	Katar'da sosyal medya sektöründe "Sosyal Medya Pazarlama Faaliyetleri Marka Sadakatini Artırır Mı? Lüks Moda Markaları Üzerine Ampirik Bir Çalışma" konulu çalışmada, 464 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; topluluk katılımı, aşk işareti ve marka sadakati arasında pozitif ilişkiler olduğunu, ancak, sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin marka sadakati üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Suartina vd. (2022)	Bali'de sosyal medya sektöründe "Yoğun Dağıtım ve Sosyal Medya Tanıtımının Marka Sadakati ve E-WOM Üzerindeki Etkisine Aracılık Etmede Marka Sevgisinin Rolü" konulu çalışmada, 200 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; yoğun dağıtımın marka sadakati ve marka sevgisi üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Yoğun dağıtımın müşteri sadakati üzerindeki etkisine marka sevgisi, marka ve e-WOM üzerindeki etkisine ve marka sevgisi, sosyal medya promosyonunun marka sadakati ve e-WOM üzerindeki etkisine aracılık ettiği tespit edilmiştir.
Aydın (2022)	Türkiye'de sosyal medya sektöründe "Instagram'da Nüfuzlunun İlgi Çekiciliğinin Marka Sadakati, Marka İmajı, Marka Farkındalığı ve Ağızdan Ağıza İletişim Üzerindeki Etkisinin Araştırılması" konulu çalışmada, 336 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; Instagram nüfuzlusunun ilgi çekiciliğinin ağızdan ağıza iletişim, marka sadakati, marka imajı ve marka farkındalığı üzerinde direkt pozitif etkisi olduğu, ayrıca marka imajı ve marka farkındalığının marka sadakati üzerinde direkt ve pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Çetin & Zengin (2022)	Türkiye'de sosyal medya sektöründe "Kadın Tüketicilerde Sosyal Medyada Marka İletişimine Yönelik Tutum, Tutku, Ağızdan Ağıza İletişim ve Marka Sadakati" konulu çalışmada, 204 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; kadın tüketicilerde marka sadakati üzerinde; markanın sosyal medya iletişimine yönelik tutum, sosyal medyada marka etkileşimine yönelik tutku ve olumlu ağızdan ağıza iletişim eğilimi olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Haudi vd. (2022)	Endonezya'da sosyal medya sektöründe "Sosyal Medya Pazarlamasının Marka Güveni, Marka Değeri ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi" konulu çalışmada, 450 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; sosyal medya pazarlamasının marka sadakati üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Yee vd. (2022)	Malezya'da sosyal medya sektöründe "Sosyal Medya Pazarlaması Marka Sadakatini Nasıl Artırır? Sinema Bağlamıyla İlgili Arabulucuların Belirlenmesi" konulu çalışmada, 270 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka memnuniyeti, marka ilişki kalitesi, marka bilinci ve değer bilincinin sosyal medya pazarlama ile marka

	sadakati arasındaki ilişkiyi etkileyen önemli aracılar olduğu tespit edilmiştir.
Han & Kwon (2022)	ABD'de sosyal medya sektöründe "Bir Markanın Facebook Sayfasına Duyulan Aşk Yoluyla Marka Sadakati: Motivasyonların ve Kişisel Özelliklerin Rolleri" konulu çalışmada, 260 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; tüketicilerin kendini sunma ve kendini ifade etme motivasyonlarının, tüketicilerin bir markanın Facebook sayfasına olan sevgisinin önemli yordayıcıları olduğunu ve bunun da marka sadakatini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir.
Çelik (2022)	Türkiye'de sosyal medya sektöründe "Marka Sevgisi, Marka Güveni, Marka Farkındalığı ve Marka İmajının Marka Sadakatine Etkisinde Influencer Çekiciliğinin Düzenleyici Rolü" konulu çalışmada, 318 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka farkındalığı, marka güveni, marka aşkı ve marka imajının marka sadakati üzerindeki etkisinde influencer çekiciliği önemli bir ılımlaştırıcı role sahip olduğu tespit edilmiştir.
Mansouri vd. (2022)	İran'da spor sektöründe "Satıcıların Etik Davranışlarının Müşteri Sadakati, Memnuniyeti ve Güveni Üzerindeki Etkisi" konulu araştırmada, 265 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; satıcıların etik davranışları ile tüketicilerin sadakati arasında önemli bir etki vardır. Ayrıca memnuniyet ve güven, satıcıların etik davranışları ile tüketicilerin sadakati arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir.
Chung & Peachey (2022)	Güney Kore'de spor sektöründe "Marka Deneyiminin Memnuniyet, Belirsizlik ve Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Golf Kulübü Endüstrisine Odaklanma" konulu çalışmada, 386 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka deneyimi, önceki araştırmalarda belirtildiği gibi golfçülerin memnuniyetini etkilemiyor. Ayrıca bulgular, sadece bir markayla deneyim sahibi olmanın golfçülerin sadakatine yol açmadığı tespit edilmiştir.
Mills vd. (2022)	İngiltere'de spor sektöründe "Marka Topluluklarının Kamu Ve Özel Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Profesyonel Sporlarda Bir Alan Araştırması" konulu çalışmada, 298 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; tüketicilerin marka topluluğu kimliğinin hem kamu hem de özel marka

	sadakati üzerinde önemli bir doğrudan ilişkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Chowdhury vd. (2022)	ABD'de tekstil sektöründe "Dini olarak konumlandırılan markaların ahlaki tartışmalarına tüketicilerin tepkileri: dindarlığın marka sadakati üzerindeki etkileri" konulu iki aşamalı yapılan çalışmada, 1. çalışmada 144 anket, 2. çalışmada ise 756 anket ile veri toplanmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, hem dindarlıkla ilgili hem de dindar olmayanla ilgili tartışma durumunda dindarlığın, dini olarak konumlandırılan markalar için pozitif marka sadakatine yol açtığı tespit edilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümünde ise, içsel dindarlığın/dışsal dindarlığın, dini markaların dindarlıkla ilgili tartışmalara girdiğinde tepki gösterme yoluyla değil, ahlaki ayrıştırma ve affetme yoluyla marka sadakatine yol açtığı tespit edilmiştir.
Huo vd. (2022)	Pakistan'da tekstil sektöründe "Kurumsal Sosyal Sorumluluğun Sürdürülebilir Satın Alma Niyetleri Üzerindeki Etkisinin Modellenmesi: Marka Güveni ve Marka Sadakatine İlişkin İçgörüler" konulu çalışmada, 373 anket ile veri toplanmıştır. Araştırmanın neticesinde; kurumsal sosyal sorumluluğun sürdürülebilir satın alma niyetleri ve yeşil yenilik teknolojisi arasındaki bağlantıya kısmen marka sadakatinin aracılık ettiği tespit edilmiştir.
Turunç & Zeybekoğlu (2022)	Türkiye'de tekstil sektöründe "Ürün Yeniliği ve Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisini Marka Memnuniyeti Nasıl Etkiler? Pandemi Sürecinde Tekstil Sektöründe Bir Çalışma" konulu çalışmada, 400 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; ürün yeniliği ve kalitesinin müşteri sadakati üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ayrıca ürün yeniliği ile müşteri sadakati ilişkisinde marka memnuniyetinin düzenleyici olduğu tespit edilmiştir.
Nguyen vd. (2022)	Vietnam'da tekstil sektöründe "Z Kuşağı'nın Marka Aktivizmi Algıların Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi: Vietnam'dan Kanıtlar" konulu çalışmada, 1133 anket ile toplanan veriler neticesinde; marka tutumu ve marka güveninin, marka sadakati üzerinde anlamlı bir pozitif etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Milman & Tasci (2022)	ABD'de turizm sektöründe "Tema Parkları Bağlamında Marka Renk Duygularının, Algılanan Marka Yaratıcılığının, Algılanan Değerin Ve Marka Sadakatinin Modellenmesi" konulu çalışmada, 547 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka renk duygularının değerliliği de faydacı değer, hedonik değer ve marka sadakati üzerinde orta düzeyde bir etki gösterirken, algılanan marka yaratıcılığı ise modelde hem doğrudan faydacı ve hedonik değerler üzerinde hem de dolaylı olarak marka sadakati üzerinde en güçlü etkileri göstermiştir. Faydacı değerin marka sadakati üzerinde orta düzeyde doğrudan etkisi varken, hedonik değerin marka sadakati üzerindeki etkisi orta ile zayıf arasında veya hiç olmadığı tespit edilmiştir.
Rather vd. (2022)	Hindistan'da turizm sektöründe "Pandemi Sırasında Müşteri Marka Sadakatini Şekillendirmek: Marka Güvenirliğinin, Değer Uyumunun, Deneyimin, Özdeşleşmenin Ve Bağlılığın Rolü" konulu çalışmada, 420 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka değeri uyumunun, güvenilirlik ve deneyim, müşterilerin marka tanımlaması üzerinde önemli olumlu etkilere sahip olduğu ve bunun da onların marka savunuculuğunu, bağlılığını ve sadakatini etkilediği tespit edilmiştir.
Öksüz & Eryılmaz (2022)	Türkiye'de yiyecek-içecek sektöründe "Marka Sadakatinin Kulaktan Kulağa Pazarlama Davranışı Üzerindeki Etkisi" konulu çalışmada, 272 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka sadakatinin hem bilişsel hem de davranışsal sadakat yönünden kulaktan kulağa pazarlamayı pozitif olarak etkilediği bulunmuştur. Duygusal sadakat açısından kulaktan kulağa pazarlama davranışı üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmadığı tespit edilmiştir.
Çevik vd. (2022)	Türkiye'de yiyecek-içecek sektöründe "Marka İmajının Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Bir Araştırma " konulu çalışmada, 660 anket ile toplanan veriler neticesinde; marka aşkı, marka güveni ve marka imajının bireysel etkilerinin marka sadakati üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Xu vd. (2022)	Çin'de yiyecek-içecek sektöründe "Geleneksel Restoranlarda Tüketici Marka Orijinalliği, Marka İmajı ve Yaşının Marka Sadakati Üzerindeki Etkileri: SEM ve fsQCA'dan Bulgular" konulu çalışmada, 437 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; geleneksel restoranlarda tüketici marka orjinalliği, marka imajı ve yaşının marka sadakati üzerindeki etkileri, kendine özgü özgünlüğün, marka sadakatini hem doğrudan hem de marka imajı aracılığıyla dolaylı olarak etkilediği tespit edilmiştir.
Hwang vd. (2022)	Güney Kore'de yiyecek-içecek sektöründe "Restoran Endüstrisinde Hizmet Sağlayıcı Türlerinin Deneyim Ekonomisi, Marka Tutumu ve Marka Sadakatine Etkisi" konulu çalışmada, 590 Anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; deneyim ekonomisinin dört alt boyutunun; eğitim, eğlence, estetik ve gerçeklerden kaçma, marka tutumunu olumlu yönde etkilediği ve bunun da marka sadakati üzerinde önemli bir olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Bae & Jeon (2022)	Güney Kore'de yiyecek-içecek sektöründe "COVID-19 Pandemisi Sırasında İnsansız Kahve Dükkânlarında Marka Deneyimi, Algılanan Ürün Kalitesi, Hedonik Değer, Faydacı Değer ve Marka Sadakat Arasındaki İlişkilerin Keşfedilmesi" konulu çalışmada, 463 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka deneyiminin ve algılanan ürün kalitesinin müşterilerin hazcı ve faydacı değerleri üzerindeki etkisi incelenmiş ve faydacı değerlerin marka sadakati üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.
Burcuoğlu & Akyüz (2022)	Türkiye'de yiyecek-içecek sektöründe "Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği." konulu çalışmada, 402 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka özgünlüğünün marka güveni ve marka sadakatini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği, marka sadakatinin ağızdan ağıza iletişimi pozitif ve anlamlı şekilde etkilediği tespit edilmiştir.
Jaipong vd. (2022)	Tayland'da yiyecek-içecek sektöründe "Marka Güveni, Marka Sevgisi ve Marka Sadakati Arasındaki İlişki: Bangkok Tayland'da Bir Kahve Markası Örneği" konulu çalışmada, 206 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; bir kahve

	markası müşterilerinin, marka sevgisinin marka sadakati üzerinde önemli bir aracı rolü olduğu tespit edilmiştir.
Jiménez-Barreto vd. (2022)	ABD'de yiyecek-içecek sektöründe "Marka Sadakatinin İnşasında Hizmet Markası Soğukluğu: Bir Kendini Sunma Kuramı Yaklaşımı" konulu çalışma üç aşamadan oluşmakta olup 1. çalışmada 39 kişi, 2. çalışmada 38 kişi ve 3. çalışmada ise 254 kişi ile yapılan görüşmeden veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; hem niş hem de kitlesel firmalar için hizmet markası soğukluğunun benzer şekilde toplumsal marka bağını ve sadakatini artırdığı tespit edilmiştir.
Kojongian (2022)	Endonezya'da yiyecek-içecek sektöründe "Esspecto Cafe Tondano'da Marka Deneyiminin ve Marka Güveninin Marka Sadakatine Etkisi" konulu çalışmada, 60 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; marka deneyimi ve marka güveninin aynı anda marka sadakati üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, ancak kısmen marka deneyiminin marka sadakati üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını tespit etmiştir.
Alsafra vd. (2022)	Belçika'da yiyecek-içecek sektöründe "Belçikalı Kahve Tüketicilerinin Tüketim Alışkanlıkları ve Marka Sadakati" konulu çalışmada, 1930 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; incelenen örneklemin hafif bir görüntü sergilediği sonucuna varılmıştır. %24 'çok sadık' ve %8 'tamamen sadık' ile kahve sadakatinin özellikleri, geri kalan katılımcıların markalar için net tercihleri olmadığı tespit edilmiştir.
Kiss vd. (2022)	Macaristan'da yiyecek-içecek sektöründe "Üretici ve Özel Markalı Markalar İle Çikolata Satın Alma Kararlarında Marka Sadakati Arasındaki Bağlantı – Hibrit Bir Seçim Yaklaşımı" konulu çalışmada, 500 anket ile veri toplanmıitır. Araştırma neticesinde; marka sadakati en çok genç ve yüksek eğitimli katılımcıların karakteristik özelliği olduğu ve marka sadakatindeki artış, özel markalı ürünlere kıyasla üretici markalı ürünlere yönelik tercihte artışa yol açtığı tespit edilmiştir.

Chieng vd. (2022)	Avustralya'da diğer(tüketici paneli) sektörde "Benlik Uyumunun ve Benzersiz Olma İhtiyacının, Marka Deneyimi ve Marka Bağlılığı Yoluyla Marka Sadakati Üzerindeki Etkileşimli Etkileri" konulu çalışmada, 428 anket ile veri toplanmıştır. Araştırma neticesinde; sosyal benlik uyumunun (SSC) marka bağlılığı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğunu, ancak gerçek ve ideal benlik uyumunun (ASC ve ISC) marka deneyimi aracılığıyla yalnızca dolaylı olarak etkilediğini göstermektedir. Ayrıca NFU (Benzersizlik ihtiyacı), ISC'nin olumlu etkisini güçlendirirken, SSC'nin marka bağlılığı üzerindeki etkisini zayıflattığı tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde 54 çalışmadan 46 tanesi marka sadakatinin önemli bir unsur olmaya devam ettiğini, 6 çalışmanın marka sadakatinin kısmen önemli olduğunu ve 2 adet çalışmada ise marka sadakatinin önemsenmediği tespit edilmiştir. Çalışmalardaki analiz sonuçlarına bakıldığında bir kısım çalışmalarda marka sadakatinin önemli olduğu vurgulanırken, bir kısım çalışmalarda ise marka sadakatinin önemli bir unsur olmadığı vurgulanmıştır. Bu nedenle çalışmanın yeniden değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmaların ülke ve sektörel bazda tasnif edilerek COVID-19 pandemisi sonrası marka sadakatinin tüketici davranışlarına ne tür bir etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Marka sadakati ile ilgili sektörde tanınmış markaların CEO'ları ve araştırma kuruluşlarının bir kısmı tüketicilerde marka sadakatinin devam ettiğini bir kısmı ise marka sadakatinin COVID-19 pandemisi sürecinde tüketici satın alma davranışında önemli bir unsur olmadığı ile ilgili ifadeleri aşağıda belirtilmiştir:

McKinsey & Company Danışmanlık Şirketi Ekim 2020 tarihli araştırma raporunda; birçok ülkede tüketicilerin yüzde 65'inin pandemi nedeniyle farklı markaları ve yeni alışveriş yerlerini tercih ettiklerini, Şubat 2021 tarihli raporunda ise tüketicilerin yeni mağaza, marka ve web sitesi gibi yeni tercihlere yöneldiği tespit etmiştir. Bu

durumun pandemi sonrası için de kalıcı olma göstergesi olabileceğini belirtmiştir.

Nielsen Araştırma Şirketinin "Yılın Seçilmiş Ürünü" adlı araştırmasında; tüketicilerin yüzde 84'ünün yeni ürünlere yöneldiğini, fiyat unsurunun ürün seçim kararını vermede yüzde 80 gibi bir etkisinin olduğunu ifade etmiştir. Bunun da Türk tüketicilerinin yeniyi deneme isteğinin çok yüksek olduğunu göstermektedir.

ERA Research & Consultancy Şirketinin Mayıs 2020 tarihli araştırma raporlarında; tüketicilerin yüzde 39'unun fiyatı çok önemsediklerini, bu oranın 2020 yılı sonunda yapılan araştırmada ise yüzde 65'e ulaştığını belirtmiştir. COVID-19 döneminde tüketicilerin fiyat hassasiyetinin iki kat arttığını, fiyatın dahada önemli hale geldiğini ve bu durum, tüketicilerin marka değişimi davranışının artmasına ve marka bağlılığının azalmasına sebep olmuştur.

Otokoç Otomotiv Genel Müdürü İnan EKİCİ; tüketici davranışları konusunda pandemi öncesinde başlayan değişim pandemi ile birlikte ivme kazandı. Müşteriler ihtiyaçlarını çevrimiçi ortamda araştırarak en uygun olanı seçme olanağına sahiptir. Bu durum marka sadakatini zayıflatırken, sadakatin oluşturulmasında yeni yollar ve yöntemler ortaya çıkarılması ile sonuçlanmaktadır. Otomotiv sektöründe son yıllarda sadık müşteri oranı değişmezken, araç kiralamada ise müşteri alışkanlıklarının ve sadakat oranlarının hızlı bir şekilde değiştiğini ifade etmiştir.

Koçtaş CEO'su Devrim KILIÇOĞLU; tüketiciler fiyat/performans merkezli bir tutumla alışverişe yönelmektedirler. Son bir yıldır marka sadakatinde bir azalma olduğunu görmekteyiz. Özel markalı ürünlere bir yönelme söz konusu, bu grup ürünlerin önümüzdeki süreçte payının biraz daha artacağını tahmin ettiklerini belirtmiştir.

Boyner CEO'su Eren Çamurdan; müşteri sadakati ve marka kayışlarını, Hopi'nin verilerine göre değerlendirdiklerini, müşterilerin bağlı oldukları markalara karşı sadakatlerinin devam ettiğini ancak,

son zamanlarda müşteri tercihlerinde bazı kategorilerin öne çıktığını ifade etmiştir.

Tepe Home Genel Müdürü Levent Çapan; Pandeminin ilk günlerinde müşteriler marka bağlılığının göz ardı ederek düşük fiyata yöneldiği, ancak bu durum, kalitede yaşanan olumsuz gelişmelerden sonra normal düzeylerine tekrar dönülmüştür. Pandemi dönemi, güvenilir marka algısının önemini ortaya çıkarmıştır. Marka sadakatinin tüketicilerin alışveriş kararlarını ilerleyen zamanlarda pozitif yönde daha da etkileyeceğini ifade etmiştir.

Mondelez International Türkiye Genel Müdürü İhsan Karagöz; yaşamakta olduğumuz COVID-19 pandemisi tüketicilere marka sadakatinin ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu süreçte tüketiciler sadık oldukları ve kalitesine güvendikleri markaları tercih ettiler. Ucuz fiyatlı markalar bu dönemde büyük ölçüde düzlem kaybettiklerini ifade etmiştir.

MediaMarkt Türkiye CEO'su Yenal GÖKYILDIRIM; Marka ile iyi bir deneyim yaşayan tüketici markadan vaz geçmiyor, onunla iyi bir bağ kuruyor ve marka sadakatini devam ettiriyor. Müşteri taleplerinin her geçen gün artmakta ve çeşitlenmektedir. Taleplere cevap verilmediği takdirde müşteri kaybı da kaçınılmaz olduğunu ifade etmiştir.

Brand Keys Marka Araştırma Danışmanlık Şirketi CEO'su Robert Passikof; müşteri sadakati konusunda son altmış yılda büyük değişim yaşanmıştır. Fakat sadakatin yok olmadığını, dönüştürüldüğünü, değişime internet, medya, e-ticaret, inovasyon ve artan rekabetin yön verdiğini, sadakat oluşturmanın giderek daha karmaşık hale geldiğini, değişimin pandemi sonrasında da devam edeceğini ifade etmiştir.

4. Sonuç

COVID-19 pandemisi hayatın tüm alanlarını etkilediği gibi insanların satın alma davranışları üzerinde de etkisi olduğu incelenen

çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Firma sahiplerinin veya üreticilerinin içinde bulunduğumuz postmodern dönemin rekabet koşullarında faaliyetlerini sürdürebilmeleri ve COVID-19 pandemisi gibi salgınların getirdiği ekonomik sıkıntılardan en az zararla kurtulmaları veya salgın dönemini fırsata çevirebilmeleri için müşterilerin zihninde marka sadakatini oluşturarak, bu sadakatin devam etmesi için çaba sarf etmelidirler.

Yeni müşteriler elde etmeye çalışmak, mevcut müşterileri elde tutmaktan daha pahalıya mal olabilmektedir. Markanıza sadık bir müşteri sadece sizden alış-veriş etmekle kalmaz aynı zamanda markanızı çevrelerine tanıtarak markanıza sadık yeni müşteri kitlesi oluşturulmasına katkıda bulunacaktır. Bu şekilde pazarlama ve reklam harcamalarından büyük bir tasarruf elde etmenize imkân sunacaktır.

Son zamanlarda fiyat artışlarına paralel olarak tüketiciler fiyatların bütçelerine uygun olmamasından dolayı marka değişikliğine yani daha ekonomik olanı tercih etme yolunu seçmektedir. Ancak, markanıza sadık bir müşteri üzerinde fiyatlandırmanın etkisi sıradan müşterilerde olduğu kadar belirleyici bir etki oluşturmayabilir. Meydana gelecek bir fiyat artışında büyük bir olasılıkla markanızı yine de desteklemeye devam edeceklerdir.

Bu çalışmada Google Akademi arama motoru üzerinden Ocak-Aralık 2022 tarihleri arasında "Marka Sadakati" konulu tarama yapılmış ve tespit edilen 54 adet ampirik çalışmadan elde edilen sonuçlar tablo halinde sunulmuştur. Bu çalışmada diğer çalışmalardan farklı olarak, konu ile ilgili literatürde yapılan çalışmaların ülke ve sektörel bazda tasnif edilerek COVID-19 pandemisi sonrası marka sadakatinin tüketici davranışlarına ne tür bir etkisinin olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Literatür incelendiğinde 54 çalışmadan 46 çalışma marka sadakatinin önemli bir unsur olmaya devam ettiğini, 6 çalışma marka sadakatinin kısmen önemli olduğunu ve 2 adet çalışma ise marka sadakatinin önemsenmediğini vurgulamıştır.

Çalışmalardaki analiz sonuçlarına bakıldığında bir kısım çalışmada marka sadakatinin önemli olduğu vurgulanırken, bir kısım çalışmada ise marka sadakatinin önemli bir unsur olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca pazarda tanınmış markaların CEO'ları ve araştırma kuruluşlarının bir kısmı marka sadakatinin pandemi döneminde öneminin olmadığını vurgularken, bir kısmı ise yapılan çalışmalardan elde edilen bulguların marka sadakatinin COVID-19 pandemisi sürecinde de tüketici satın alma davranışında önemli bir unsur olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Bu nedenle çalışmanın yeniden değerlendirilmesi gerektiği düşünülmüştür.

Pandemi döneminde marka sadakati ile ilgili yapılan literatür taramasında elde edilen bulgulardan da anlaşıldığı üzere pandemi döneminde de marka sadakatinin devam ettiği, kişilerin tüketim davranışlarında marka sadakatinin önemli bir unsur olduğu görülmüştür. Bu nedenle firmaların rekabet edebilme gücünü artırabilmeleri için mutlaka marka sadakatini göz önünde bulundurmaları ve firmalara bu alanda gerekli alt yapıyı oluşturmaları gerektiği önerisi sunulmuştur.

Yapılacak olan yeni çalışmalarda araştırmacılara, psikoloji alanında uzman kişilerden destek alınarak davranış unsuru göz önüne alınıp marka sadakatinin tüketicinin satın alma davranışına olan etkisi hem nitel hem de nicel olmak üzere incelenmesi önerisi sunulmuştur.

Kaynakça

Albert, A., Leonardi, F., Juliana, J., & Djakasaputra, A. (2022). An Explanatory and Predictive PLS-SEM approach to the Relationship between Product Involvement, Price and Brand Loyalty. *Journal Of Information Systems And Management (JISMA)*, 1(4), 32-41.

Aljuhmani, HY. , Elrehail, H. , Bayram, P. ve Samarah, T. (2022). Linking Social Media Marketing Efforts With Customer Brand Engagement İn Driving Brand Loyalty, *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*.

Alsafra, Z., Renault, V., Parisi, G., Scholl, G., Meulenaer, B. D., Eppe, G., & Saegerman, C. (2022). Consumption Habits and Brand Loyalty of Belgian Coffee Consumers. *Foods*, *11*(7), 969.

Althuwaini, S. (2022). The Effect of Social Media Activities on Brand Loyalty for Banks: The Role of Brand Trust. *Administrative Sciences*, 12(4), 148.

Aydın, İ. (2022). Instagram'da Nüfuzlunun İlgi Çekiciliğinin Marka Sadakati, Marka İmajı, Marka Farkındalığı ve Ağızdan Ağıza İletişim Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *Equinox, Journal of Economics, Business & Political Studies*, 9 (1), 38-68. doi:10.48064/equinox.1039577

Bae, J. H., & Jeon, H. M. (2022). Exploring the Relationships among Brand Experience, Perceived Product Quality, Hedonic Value, Utilitarian Value, and Brand Loyalty in Unmanned Coffee Shops during the COVID-19 Pandemic. *Sustainability*, *14(18), 11713*.

Brown, G. H. (1952). Brand Loyalty- Fact or Fiction, *Advertising Age, 23,9, 52-55*

Burcuoğlu, M., & Akyüz, S.(2022). Marka Özgünlüğü, Marka Sadakati, Marka Güveni ve Ağızdan Ağıza İletişim Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi: Kahve İşletmeleri Örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 12(3), 2365-2392.Doi: 10.48146/odusobiad.1115502*

Chieng, F., Sharma, P., Kingshott, R. P., & Roy, R. (2022). Interactive effects of self-congruity and need for uniqueness on brand loyalty via brand experience and brand attachment. *Journal of Product & Brand Management*.

Chowdhury, R. M., Arli, D., & Septianto, F. (2022). Consumers' responses to moral controversies of religiously positioned brands: the effects of religiosity on brand loyalty. *European Journal of Marketing*, (ahead-of-print).

Chung, M. R., & Peachey, J. W. (2022). The influence of brand experience on satisfaction, uncertainty and brand loyalty: a focus on the golf club industry. Sport, *Business and Management: An International Journal, 12(2), 154-170.*

Cui, L., He, S., Deng, H., & Wang, X. (2022). Sustaining customer loyalty of fresh food e-tailers: an empirical study in China. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, (ahead-of-print).

Çelik, Z. (2022). The Moderating Role of Influencer Attractiveness in the Effect of Brand Love, Brand Trust, Brand Awareness and Brand Image on Brand Loyalty. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *21*(43), 148-167.

Çetin, B., & Zengin, A. Y. (2022). Kadın Tüketicilerde Sosyal Medyada Marka İletişimine Yönelik Tutum, Tutku, Ağızdan Ağıza İletişim Ve Marka Sadakati. *INJOCMER International Journal of Communication and Media Research,* 2(1), 28-52.

Çevik, O., Yılmaz, N., Güçlü, Y. (2022). Marka İmajının Marka Sadakatine Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (25), 51-73.

Dülek, B. (2022). Hizmet Kalitesinin Marka Sadakati Üzerine Etkisinde Marka Deneyiminin Aracılık Rolü, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (30), 139-15

Eklund, A. A. (2022). The Mediating Impact of Brand Love and Brand Image Between Brand Experience and Brand Loyalty: an Analysis of Car Brands. *Academy of Marketing Studies Journal*, *26*, 1-14.

Fetais, A. H., Algharabat, R. S., Aljafari, A., & Rana, N. P. (2022). Do Social Media Marketing Activities Improve Brand Loyalty? An Empirical Study on Luxury Fashion Brands. *Information Systems Frontiers*, 1-23.

Gam, A., Bahri-Ammari, N., & Soliman, M. (2022). Intelligent Customer Experience and Behavioral Brand Loyalty: Empirical

Evidence from the Commerce Environment. *International Journal of Human–Computer Interaction*, 1-13.

Ghosh, K. & Bhattacharya, S. (2022). "Investigating the antecedents of luxury brand loyalty for Gen Z consumers in India: a PLS-SEM approach", *Young Consumers*, Vol. 23 No. 4, pp. 603-626. https://doi.org/10.1108/YC-09-2021-1390

Güven, M. E., Çatı, K. ve Oskaloğlu, E. (2022), Akıllı telefon sektöründe ülke menşe ve öz saygının marka sadakatine etkisinde marka imajının aracılık rolü. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları ve Araştırmaları Dergisi,* 3(1), 1-17.

Han, J., & Kwon, W. S. (2022). Brand loyalty through love for a brand's Facebook page: Roles of motivations and personal traits. *Journal of Global Fashion Marketing*, *13*(1), 16-29.

Haudi, H., Handayani, W., Musnaini, M., Suyoto, Y., Prasetio, T., Pitaloka, E., Wijoyo, H., Yonata, H., Koho, I & Cahyon, Y. (2022). The effect of social media marketing on brand trust, brand equity and brand loyalty.*International Journal of Data and Network Science,* 6(3), 961-972.

https://fastcompany.com.tr/calisma-hayati/sadakat-sikintisi/

Huo, C., Hameed, J., Zhang, M., Bin Mohd Ali, A. F., & Amri Nik Hashim, N. A. (2022). Modeling the impact of corporate social responsibility on sustainable purchase intentions: insights into brand trust and brand loyalty. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, *35*(1), 4710-4739.

Hwang, J.; Abbas,J.; Joo,K.; Choo, S.-W.; Hyun,(2022). S.S. The Effects of Types of Service Providers on Experience Economy, Brand Attitude, and Brand Loyalty in the Restaurant Industry. *Int. J. Environ. Res. Public Health 19*, 3430.

Jaipong, P., Siripipatthanakul, S., Sitthipon, T., Kaewpuang, P., & Sriboonruang, P. (2022). An Association Between Brand Trust,

Brand Affection and Brand Loyalty: The Case of a Coffee Brand in Bangkok Thailand. *Advance Knowledge for Executives*, *1*(1), 1-14.

Jiménez-Barreto, J., Loureiro, SMC, Rubio, N., & Romero, J. (2022). Service brand coldness in building brand loyalty: A self-presentation theory approach. Journal of Retail and Consumer Services, 65, 102876.

Jing (Bill) Xu, Girish Prayag, Hanqun Song (2022). The effects of consumer brand authenticity, brand image, and age on brand loyalty in time-honored restaurants: Findings from SEM and fsQCA, International Journal of Hospitality Management 107 (2022) 103340.

Ju, Y., & Jang, S. S. (2022). The Effect of COVID-19 on hotel booking intentions: Investigating the roles of message appeal type and brand loyalty. *International Journal of Hospitality Management,* 108, 103357-103357.

Khandai, S., Mathew, J., Yadav, R., Kataria, S., & Kohli, H. (2022). Ensuring brand loyalty for firms practising sustainable marketing: a roadmap. *Society and Business Review*, (ahead-of-print).

Kiss, M., Czine, P., Balogh, P., & Szakály, Z. (2022). The link between producer and private label brands and brand loyalty in chocolate purchasing decisions – A hybrid selection approach. *Appetite*, 177, 106145.

Koçak, A. (2020). Müşteri Temelli Marka Denkliği. R. Altunışık, B. Zengin, & Y. Yıldırım (Dü) içinde, *Marka Külliyatı* (s. 19-38). Ankara: nobel.

Koç, E. (2016). *Tüketici Davranışı ve Pazarlama Stratejileri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık San. ve Tic. A.Ş.

Kojongian, NNR, Tumbuan, WJFA & Pandowo, MH (2022). The Effect of Brand Experience and Brand Trust on Brand Loyalty at Esspecto

Cafe Tondano. Journal EMBA: Journal Riset Economics, *Manajemen, Bisnis and Akuntansi*, 10 (4), 1136-1145.

Kurtoğlu, R., Özbölük, T.& Hacıhasanoğlu, P. (2022). To reconsider the effects of internal negative emotions on external negative emotions, brand loyalty, and negative word of mouth. *Brand Management Journal*, 29 (1), 72-84.

Mansouri, H., Boroujerdi, S. S., & Husin, M. M. (2022). The influence of sellers' ethical behaviour on customer's loyalty, satisfaction and trust. *Spanish Journal of Marketing-ESIC*, (ahead-of-print).

Mills, M., Oghazi, P., Hultman, M., & Theotokis, A. (2022). The impact of brand communities on public and private brand loyalty: A field study in professional sports. *Journal of Business Studies,* 144, 1077-1086.

Milman, A., & Tasci, A. D. (2022). Modeling brand color emotions, perceived brand creativity, perceived value, and brand loyalty in the context of theme parks. *Consumer Behavior in Tourism and Hospitality*, (ahead-of-print).

Nguyen, D. T., Le, D. H. A., Truong, L. G., Truong, N. G., & Vu, V. V. (2022). The effect of Generation Z's perceptions of brand activism on brand loyalty: evidence from Vietnam. Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics, (ahead-of-print).

Oliver, Richard L. (Special Issue 1999). Whence Consumer Loyalty? *Journal of Marketing* Vol. 63, 33-44

Öksüz, N. & Eryılmaz, G. (2022). Marka Sadakatinin Kulaktan Kulağa Pazarlama Davranışı Üzerindeki Etkisi, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi,* 5(1):84-102.

Özkan, B. (2020). Marka Sadakati. R. Altunışık, B. Zengin, & Y. Yıldırım (Dü) içinde, *Marka Külliyatı* (s. 126-141). Ankara: nobel.

Putra, E. Y., & Pane, M. P. (2022). Analysis Of Factors Affecting Brand Loyalty On Cosmetic Products In Batam. *International Journal of Social Science and Religion (IJSSR)*, 231-250.

Quaye, E.S., Taoana, C., Abratt, R. et al. (2022) Customer advocacy and brand loyalty: the mediating roles of brand relationship quality and trust. *J of Brand Management vol* 29, pages 363–382. https://doi.org/10.1057/s41262-022-00276-8

Rather, R. A., Hollebeek, L. D., VO-THANH, T., Ramkissoon, H., Leppiman, A., & Smith, D. (2022). Shaping customer brand loyalty during the pandemic: The role of brand credibility, value congruence, experience, identification, and engagement. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(5), 1175– 1189. https://doi.org/10.1002/cb.2070

Roozitalab, A. (2022). Employing strategic management to study the effect of brand awareness on customer's loyalty: Exploring the mediation effect of perceived brand quality and brand communication: A study of Samsung electronics company in Tehran branch. *SMART Journal of Business Management Studies*, *18*(1), 38-46.

Royo-Vela, M., & Sánchez, M. P. (2022). Downward price-based luxury brand line extension: Effects on premium luxury buyer's perception and consequences on buying intention and brand loyalty. *European Research on Management and Business Economics*, *28*(3), 100198.

Seduram, L., Mamun, A. A., Salameh, A. A., Perumal, S., & Shaari, H. (2022). Predicting Smartphone Brand Loyalty Using Four-Stage Loyalty Model. *SAGE Open*, *12*(2), 21582440221099295.

Soleimani, M., Dana, L.P., Salamzadeh, A., Bouzari, P. & Ebrahimi, P. (2022). The effect of internal branding on organisational financial performance and brand loyalty: mediating role of psychological empowerment, *Journal of Asian Business and Economic Studies*, Vol.

ahead-of-print No. ahead-of-print. https://doi.org/10.1108/JABES-08-2021-0122

Sökmen, A., Kenek, G., (2022). Marka Farkındalığının, Marka Tatmini ve Marka Sadakatine Etkisinde Marka Deneyiminin Aracı Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Araştırma, *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 57(2), 1281-1292.

Suartina, I., Wimba, I., Astrama, I., Wulandari, N. L. A. A., Rahmayanti, P., Yasa, N., & Sujana, I. (2022). The role of brand love in mediating the effect of intensive distribution and social Media promotion on brand loyalty and E-WOM. *International Journal of Data and Network Science*, *6*(2), 335-346.

Suhan, M., Nayak, S., Nayak, R., Spulbar, C., Bai, G. V., Birau, R., ... & Stanciu, C. V. (2022). Exploring the sustainable effect of mediational role of brand commitment and brand trust on brand loyalty: An empirical study. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 1-23.

Taoana, M.C., Quaye, E.S. & Abratt, R.(2022). Antecedents of brand loyalty in South African retail banking. *J Financ Serv Mark* 27, 65–80. https://doi.org/10.1057/s41264-021-00111-2

Tran, T., Taylor, D. G., & Wen, C. (2022). Value co-creation through branded apps: enhancing perceived quality and brand loyalty. *Journal of Research in Interactive Marketing*, (ahead-of-print), 1-19.

Turunç, Ö. & Zeybekoğlu, A. (2022). Ürün Yeniliği ve Kalitesinin Müşteri Sadakatine Etkisini Marka Memnuniyeti Nasıl Etkiler? Pandemi Sürecinde Tekstil Sektöründe Bir Çalışma, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(21. Uluslararası İşletmecilik Kongresi" özel sayı), 168-181.

Wei, L. H., Huat, O. C., & Arumugam, P. V. (2022). Social media communication with intensified pandemic fears: evaluating the relative impact of user-and firm-generated content on brand loyalty. *Asia-Pacific Journal of Business Administration*.

Wongsansukcharoen, J. (2022). Effect of community relationship management, relationship marketing orientation, customer engagement, and brand trust on brand loyalty: The case of a commercial bank in Thailand. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 64, 102826.

Yee, W. F., Ng, S. I., Seng, K., Lim, X. J., & Rathakrishnan, T. (2022). How does social media marketing enhance brand loyalty? Identifying mediators relevant to the cinema context. *Journal of Marketing Analytics*, *10*(2), 114-130.

Zhao, J., Butt, R. S., Murad, M., Mirza, F., & Saleh Al-Faryan, M. A. (2022). Untying the influence of advertisements on consumers buying behavior and brand loyalty through brand awareness: the moderating role of perceived quality. *Frontiers in Psychology*, 12, 6280.

Extended Abstract

One of the most important elements of marketing in the postmodern era we live in is customer satisfaction. In terms of customer satisfaction, businesses strive to develop brand loyalty or retain existing brand loyalty customers in order to gain more loyal customers. In addition, brand loyalty, which is one of the important elements of consumers to prefer a brand, is an important tool that will provide competitive advantage for businesses. However, some extraordinary situations such as economic crises, natural disasters, global epidemics affect all areas of the global market, including brand loyalty, and cause consumers to prefer more economical choices and panic shopping. The COVID-19 pandemic has affected society in all aspects of life, especially economic, social and psychological. In researches conducted in various countries, it has been determined that approximately 65% of consumers turn to different brands and new shopping places due to the pandemic. This

situation can be an indicator of being permanent for the post-pandemic period.

Aim: The aim of this study is to determine whether there is any change in brand loyalty after the pandemic, taking into account the studies published between January and December 2022.

Method(s): As a study method, 54 empirical studies on "Brand Loyalty" were searched and identified between the dates specified on the Google Academy search engine; classified as author, research problem, research method, research sector, research country and research finding.

Findings: Looking at the results obtained from the studies examined, it was seen that brand loyalty continues to be an important element in consumer purchasing behavior. In addition, while the CEOs of well-known brands in the market and some of the research organizations emphasized that brand loyalty is not important during the pandemic period, some of them stated that the findings obtained from the studies carried out, brand loyalty continues to be an important element in consumer purchasing behavior during the COVID-19 pandemic.

Conclusion and Discussion: As the COVID-19 pandemic affects all areas of life, it has emerged in studies that have an impact on people's purchasing behavior. In order for company owners or manufacturers to continue their activities in the competitive conditions of the postmodern era we are in, and to get rid of the economic problems caused by epidemics such as the COVID-19 pandemic with the least damage, or to turn the epidemic period into an opportunity, they should strive to maintain this loyalty by creating brand loyalty in the minds of the customers.

Attempting to acquire new customers can be more costly than retaining existing customers. A loyal customer to your brand will not only shop from you, but will also contribute to the creation of

new loyal customers by promoting your brand to their circle. In this way, it will allow you to save a great deal on marketing and advertising expenses.

Recently, in parallel with the price increases, consumers choose to change the brand, that is, to prefer the more economical one, since the prices are not suitable for their budgets. However, the impact of pricing on a loyal customer may not be as decisive as it does on ordinary customers. In a price increase, they will most likely continue to support your brand anyway.

In this study, a search on "Brand Loyalty" was conducted between January-December 2022 on the Google Academy search engine and the results obtained from 54 empirical studies were presented in a table. In this study, unlike other studies, the studies conducted in the literature on the subject are classified as author, research problem, research method, the sector in which the research was conducted, the country where the research was conducted, and the research finding, and it is aimed to reveal what kind of effect brand loyalty has on consumer behavior after the COVID-19 pandemic has been studied. When the literature is examined, 46 studies out of 54 studies have emphasized that brand loyalty continues to be an important factor, 6 studies emphasize that brand loyalty is partially important and 2 studies emphasize that brand loyalty is not taken into account. Considering the results of the analysis in the studies, it was emphasized that brand loyalty was important in some studies, while it was emphasized that brand loyalty was not an important factor in some studies. In addition, while the CEOs of well-known brands in the market and some of the research organizations emphasized that brand loyalty is not important during the pandemic period, some of the findings obtained from the studies stated that brand loyalty continues to be an important element in consumer purchasing behavior during the COVID-19 pandemic period. For this reason, it was thought that the study should be re-evaluated.

As it can be understood from the findings obtained in the literature review on brand loyalty during the pandemic period, it has been seen that brand loyalty continues during the pandemic period, and brand loyalty is an important element in people's consumption behaviors. For this reason, it has been suggested that companies should definitely consider brand loyalty and create the necessary infrastructure in this area in order to increase their competitive power.

In the new studies to be done, it is proposed to the researchers, with the support of experts in the field of psychology, to examine the effect of brand loyalty on the consumer's purchasing behavior, both qualitatively and quantitatively, by considering the behavioral element.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

SÜRDÜRÜLEBİLİR HEDEFLERE ULAŞMAK: YEŞİL DÖNÜŞÜM VE KİLİT TEKNOLOJİLER TURİZM SEKTÖRÜNÜ NASIL GÜÇLENDİRİYOR?[1][2]

Achieving Sustainable Goals: How Green Transformation and Key Enabling Technologies Strengthen the Tourism Sector?

Seda KARAGÖZ ZEREN[*]

Öz

Çevreye yönelik artan farkındalık ve endişe ile dünyanın her yerindeki gezginler, tatillerini planlama söz konusu olduğunda giderek daha fazla yeşil ve sürdürülebilir seçenekler aramaya başlamışlardır. Turizm sektöründe hizmet veren bir işletmenin temel yetenekleri kilit teknolojiler ile desteklenerek yeşil ve dijital bir dönüşüm süreci uygulanması ile işletmenin sürekliliği sağlanabilmektedir. Kilit teknolojiler her alanda ürün ve hizmet yenilikleri yapılmasını sağlayan teknolojilerin genel bir çerçevesi olarak nano-teknolojileri, fotonik bilimi, yapay zekâ uygulamalarını, blokzincir teknolojisini, 3D yazıcı uygulamalarını vb. içeren konuları ele almaktadır. Yeşil dönüşüm ise üretimde, tüketimde, yaşama ve çalışma koşullarında kaynak verimliliğini arttırarak ve sera gazı, karbon emisyonunu azaltarak oluşturulabilecek bir dönüşümü hedeflemektedir. Bu noktada yeşil dönüşümün sağlanabilmesi için kilit teknolojilerin de desteği gerekmektedir. Bu çalışmada, turizm endüstrisinde dijital dönüşüm ve sürdürülebilirliğin rolü ve kilit teknolojilerin yeşil dönüşümü ve sürdürülebilir turizm hedeflerini nasıl yönlendirdiğinin keşfedilmesi araştırılmaktadır. Çalışmada sürdürülebilir turizm teknolojileri çerçevesinde sürdürülebilir turizmde dijital dönüşüm ve yeşil dönüşümün etkilerinin incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu çalışmada nitel veri araştırma yöntemlerinden durum

[1] Bu çalışma, 19-20 Ocak 2023 tarihleri arasında düzenlenen Bingöl Üniversitesi II. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi'nde sözel olarak sunulmuş ve özet bildiri kitabında özeti yer almıştır.

[2] Bu çalışma, TR Dizin etik kurul izni gerektiren çalışma grubunda yer almamaktadır.

[*]Arş. Gör. Dr., Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F., İşletme Bölümü, sedakaragoz@trakya.edu.tr, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-3466-0421

çalışması kullanılarak elde edilen bulgulara betimsel bir analiz uygulanmıştır. Ayrıca sürdürülebilir turizm örnekleri sunularak kilit teknolojilerin sürdürülebilir yeşil bir dönüşüme etkileri kavramsal çerçevede örnek durum olarak ele alınmaktadır. Sonuç olarak, söz konusu kilit teknolojilerin ve yeşil dönüşüm hareketinin turizm sektörüne güç veren bir yapı sunduğu ve rekabet edebilir turizm işletmeleri yaratarak ulusal alan ve uluslararası alanda herkes tarafından erişilebilir bir turizm hareketini sağladığı vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Dönüşüm, Kilit Teknoloji, Turizm, Sürdürülebilirlik

Jel Kodları: O33, Q01, Z32

Abstract

Travelers worldwide have increasingly started looking for green and sustainable options when it comes to planning their vacations with increasing awareness and concern for the environment. The basic capabilities of an enterprise providing services in the tourism sector are supported by key technologies, and the continuity of the enterprise can be ensured by implementing a green and digital transformation process. Key enabling technologies cover topics including nanotechnology, photonics science, artificial intelligence applications, blockchain technology, 3D printing applications, etc. as a general framework of technologies that enable product and service innovations in every field. On the other hand, green transformation seeks to create a transformation by increasing resource efficiency in production, consumption, and living and working conditions while lowering greenhouse gas and carbon emissions. At this point, the support of key enabling technologies is required to achieve a green transformation. This paper explores the role of digital transformation and sustainability in tourism and how key enabling technologies drive green transformation and sustainable tourism goals. In this paper, it is aimed to examine the effects of digital transformation and green transformation in sustainable tourism within the framework of sustainable tourism technologies. In this paper, a descriptive analysis was applied to the findings obtained by using a case study, one of the qualitative data research methods. In addition, by presenting examples of sustainable tourism, the effects of key enabling technologies on a sustainable green transformation are discussed as an example case in the conceptual framework. As a result, it is

emphasized that these key enabling technologies and the green transformation movement provide a structure that strengthens the tourism sector and makes the tourism movement accessible to everyone on a national and international scale by creating competitive tourism businesses.

Keywords: *Green Transformation, Key-EnablingTechnology, Tourism, Sustainability*

Jel Codes: *O33, Q01, Z32*

1. Giriş

Seyahat etmek günlük hayatımızın önemli bir parçası olarak yeni yerlerin keşfedilmesini sağlamakta ve merak duygusunun giderilmesini sağlamaktadır. Havayolları, oteller, seyahat acenteleri ve turistik yerler, kendilerini seyahat eden müşterilerini eğlendirmeye ve onlarla ilgilenmeye adamış işletmelerdir. Turizm sektörü de endişe verici bir hızla büyümektedir. Bu açıdan teknolojinin sektörü nasıl dönüştürdüğünü anlamak giderek daha önemli hale gelmektedir. Turizm sektöründe yaşanan dijital dönüşüm sektörün sunmuş olduğu ve sürdürülebilir uygulamalara da ortam sunmaktadır. Örneğin dijital dönüşüm turizm sektöründe kullanılan kaynak miktarının azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Sektörde kullanılan akıllı ulaşım ve akıllı uygulama sistemleri zamandan ve paradan tasarruf edilmesine de yardımcı olmaktadır. Dijital dönüşüm, tüketicilerin alışveriş yapma, seyahat planı yapma ve seyahat için ödeme yapma şeklini dönüştürmektedir. Gezginler artık dijital kanallar aracılığıyla çok sayıda bilgiye kısa sürede erişebilmektedir. Buna web siteleri, uygulamalar ve sosyal medya kanallarına erişim de dahildir. Dijital kanallar, insanların seyahatleriyle ilgili bilet, konaklama, yiyecek ve diğer mal ve hizmetlere hızlı ve kolay bir şekilde göz atmasına ve satın almasına olanak tanımaktadır. Bu, turizm sektöründe kullanılan kaynak miktarını da azaltmayı sağlamaktadır. Ayrıca işletmelerin dijital kanallar aracılığıyla müşterilerle kolayca iletişim kurmasını sağlamaktadır. Dijital dönüşüm, belgelerin hızlı ve kolay bir şekilde saklanmasını ve iletilmesini sağlayarak turizm sektöründe

kaynakların etkin kullanılmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca, işletmelerin müşteri siparişlerini ve ödemelerini takip etmesini çok daha kolay hale getirmektedir.

Teknoloji, turizm sektöründe yer alan havayollarının yolcularının uçuşlar sırasında güvenli ve rahat olmasını sağlama şeklini de değiştirmektedir. Havayolu işletmeleri kullanıcılarına uçak içi eğlence sistemi, klima ayar sistemi, emniyet kemeri sistemi, koltuk konumu, video, ses ve oyun programları için çeşitli seçenekler sunmaktadır. Dijital dönüşüm ile birlikte pek çok havayolu işletmesi, yolcuların uçuşlarına binmeden önce çevrimiçi check-in yapmalarına olanak tanıyan wifi özellikli check-in tesislerine sahiptir (Pegasus Havayolları, 2023; Türk Havayolları, 2023). Bu, havayolu işletmelerinin yolcularının check-in bagajlarını işlemek için harcanan zamanı azaltarak benzer şekilde turizm sektöründe kaynakların etkin kullanımını sağlamaktadır. Dijital dönüşüm, müşteri şikayetlerini takip etmeyi de kolaylaştırmaktadır, böylece havayolu işletmesi personeli, müşteri konforunu veya uçuş deneyimini olumsuz etkileyen sorunları hızla çözebilmektedir. Dijital dönüşüm, turistik yerlere gelen ziyaretçiler için ulaşım hizmeti veren işletmelere de kaynak ve zaman kazandırmaktadır. Nakliye şirketleri zamandan tasarruf etmek ve para kazanmak için dijital teknolojiyi kullanmaktadır. Örneğin: otobüs şirketleri, verimliliklerini artırmak için elektronik biletleme sistemlerini kullanırken (Gül & Boz, 2012), trenlerde araçlarda elektronik biletleme sayaçları bulunmaktadır (Tufan, 2014). Arabalarda, bir arabanın ne kadar yakıtının kaldığını gösteren dijital sayaçlar vardır (Volvo, 2018). Otomatik park sistemleri, sürücülerin turistik noktalarda açık park yeri bulmasını kolaylaştırmaktadır (Can & Ilıcalı, 2019). Tüm bunlar zamandan ve paradan tasarruf sağlamakta; işletmelerin yapmak istedikleri şeye odaklanmalarını sağlamaktadır. Dijital dönüşümün turizm sektöründeki kaynak israfını azaltması ve zamandan tasarruf sağlaması sürdürülebilir hedeflere ulaşmayı da kolaylaştırmaktadır. Sürdürülebilir hedefler aynı zamanda bir eylem çağrısı niteliğindedir.

2015 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yoksulluğun ortadan kaldırılması, adaletsizliğin önlenmesi ve eşitsizliklerle mücadele edilmesi hedefiyle 2030 yılında tamamlanarak bir yol haritası olma özelliği olacak "2030 Gündemi" için 17 adet "Sürdürülebilir Kalkınma Amacı (SKA)" kabul edilmiştir (Global Compact Network Türkiye, 2023). Aşırı yoksulluğu sona erdirme, eşitsizlik ve adaletsizlik ile mücadele etme, iklim değişikliğini düzeltme amaçları ile oluşturulan 17 Sürdürülebilir Kalkınma amacı; yoksulluğa son, açlığa son, sağlık ve kaliteli yaşam, nitelikli eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği, temiz su ve sanitasyon, erişilebilir ve temiz enerji, insana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sanayi, yenilikçilik ve altyapı, eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir şehirler ve topluluklar, sorumlu üretim ve tüketim, iklim eylemi, sudaki yaşam, karasal yaşam, barış, adalet ve güçlü kurumlar ile amaçlar için ortaklıkları içermektedir (UNDP Türkiye, 2023). Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına ulaşmak için ise sürdürülebilir kalkınmanın üç temel bileşeni olan ekonomik sürdürülebilirlik, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal sürdürülebilirlik bileşenlerinin bir arada ve uyum içerisinde çalışması gerekmektedir (Interreg-IPA CBC Bulgaria-Turkey Partnership European Union, 2022).

Sürdürülebilir hedeflere ulaşmak, başarılı ve gelişen bir turizm sektörünün de temel taşıdır. Yeşil dönüşüm ve kilit teknolojilerle turizm sektörü, sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk taleplerini karşılamak için daha donanımlı hale getirilebilir. Bu açıdan turizm sektöründe yeşil dönüşüm ve kilit teknolojilerin sürdürülebilir bir turizm hedeflerine ulaşarak sürdürülebilirlik amaçlarını gerçekleştirmesi önem taşımaktadır.

Bu araştırma da dijital ve yeşil dönüşüm ile kilit teknolojilerin önemini ve turizm ürününü geliştirmedeki ve rekabet avantajını artırmadaki rolünü vurgulayarak, sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmadaki rolünün incelenmesi amaçlamaktadır. Araştırma aynı zamanda kilit teknolojiler ile yeşil dönüşümün kavramsal çerçevede sunulmasını da tanımlamaktadır. Araştırma hedefine ulaşmak için ise

çalışmada oluşturulan hipotez: "Turizm sektöründe kullanılan yeşil ve dijital dönüşüm ile kilit teknolojilerin bu sektörde yaratacağı inovasyon turizm destinasyon ve işletmelerinin rekabet avantajını destekleyerek sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmada katkıda bulunabilir." şeklinde ifade edilmektedir. Bu hedef kapsamında araştırma yöntemi olarak nitel veri araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılarak elde edilen bulgulara betimsel bir analiz uygulanmıştır. Ayrıca sürdürülebilir turizm örnekleri sunularak kilit teknolojilerin sürdürülebilir yeşil bir dönüşüme etkileri kavramsal çerçevede örnek durum olarak ele alınmaktadır. Çalışmada Sürdürülebilir hedeflere ulaşmak ve kilit teknolojiler ile yeşil dönüşümün turizm sektörüne olan etkilerini inceleyerek kavramsal bir çerçeve sunmak için öncelikle sürdürülebilir turizm kavramı ve bu kavrama olan etkiler incelenmiştir.

2. Sürdürülebilir Turizm

Turizm sektörü, ekonomik büyümeyi yönlendiren ve dünya çapında milyonlarca insana iş sağlayan küresel ekonominin önemli bir parçasıdır. Aynı zamanda, çevre üzerinde önemli bir etkiye sahiptir, kaynakları tüketir ve emisyonlar üretir. Bu çevresel etkileri yönetmek ve sektörün sürekli sürdürülebilirliğini sağlamak için çeşitli yöntemler geliştirilmektedir.

Sürdürülebilir turizm hem çevresel hem de sosyal açıdan sorumlu bir turizm şekli olarak tanımlanmaktadır. Turizmin kültürel, ekonomik ve çevresel etkilerinin dikkate alınmasını ve sektörün uzun vadede sürdürülebilir olmasını sağlamayı içermektedir. Yeşil ekonominin önemli bir unsurudur ve iklim değişikliği ve çevresel bozulmanın etkileri nedeniyle giderek daha gerekli hale gelmektedir.

Sürdürülebilir turizm, BM Çevre Programı ve BM Dünya Turizm Örgütü tarafından "mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyal ve çevresel etkilerini tam olarak dikkate alan, ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan turizm" olarak tanımlanmaktadır (Küyük, 2023). Ek olarak, sürdürülebilir

turizmin "turizm gelişiminin çevresel, ekonomik ve sosyokültürel yönlerini ifade ettiğini ve uzun vadeli sürdürülebilirliğini garanti etmek için bu üç boyut arasında uygun bir denge kurulması gerektiği" söylenmektedir. ((UNEP & UNWTO, 2005).

Sürdürülebilir turizmin, sektörün çevresel etkisini azaltmak, yerel topluluklar için ekonomik fırsatlar yaratmak ve kültürel anlayışı ve yerel uygulamalara saygıyı teşvik etmek gibi birçok faydası bulunmaktadır. Sürdürülebilir turizm uygulamaları sektör için olumlu bir imaj oluşturmaya yardımcı olduğu ve gezginleri tatillerini seçerken sürdürülebilir seçenekleri seçmeye teşvik ettiği için sektöre de faydalı olmaktadır.

Şekil 1'de sürdürülebilir kalkınma hedefleri baz alınarak sürdürülebilir turizm hedefleri belirlenmiştir. Sürdürülebilir turizm hedefleri su tüketiminin azaltılması, enerjinin verimli kullanımı, atık yönetimi ve atık azaltımı, herkes için erişilebilirlik, biyolojik çeşitliliğin korunması, yerel işletmelerin desteklenmesi, yerel ekonominin

desteklenmesi ve adil ticaret, toplumsal ve kültürel değerlerin

Şekil 2: Sürdürülebilir Turizm Hedefleri (Gelecek Turizmde, 2019)

korunması, doğa dostu ulaşım ve istihdam yaratma hedeflerinden oluşmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ve Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından ise belirlenen sürdürülebilir turizm ilkeleri şunlardan oluşmaktadır (Gelecek Turizmde, 2019):

1. **Ekonomik Süreklilik:** Bu ilke kapsamında turizm güzergahlarının, girişimlerinin, destinasyon ve işletmelerin uzun vadede yarar sağlayabilmeleri amacıyla tasarlanan politikalar ile bu politikaların yerelde uygulanabilirliğini ve işletmelerin ulusal ve uluslararası düzeyde rekabet edebilir olmasını sağlamayı hedeflemektedir.
2. **Yerel Kalkınma:** Turizm faaliyetlerinin yerel halka ve destinasyona olan katkısını arttırmak amacı hedeflenmektedir. Bu amaç ile ziyaretçilerin yerelde geceleme sürelerinin artırılması ve teşviki, yerel üretici ve hizmet sağlayıcılar ile ziyaretçilerin etkileşimi, ziyaretçilerin yerelde yapmış oldukları harcama oranının çoğaltılması faaliyetleri bulunmaktadır.
3. **İstihdam Kalitesi:** Bu ilke kapsamında ise herhangi bir ayrımcılık gözetmeksizin (ırk, cinsiyet, engellilik, vb.) mesleki uzmanlaşmayı arttırarak, ücret ve hizmet kalitesinde iyileştirmeler ile yerel istihdam sayısının ve kalitesinin artırılmasını içermektedir.
4. **Sosyal Katılım ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği:** Ekonomik ve sosyal olarak dezavantajlı gruba sağlanan fırsatlar, gelir ve hizmetleri iyileştirerek turizm faaliyetlerinden elde edilen ekonomik ve sosyal faydayı paylaşmayı içermektedir.
5. **Ziyaretçi Memnuniyeti:** Herhangi bir ayrımcılık gözetmeden ziyaretçilere güvenilir, tatmin edilebilir, sürdürülebilir ve yenilikçi bir turizm deneyimi yaşatarak "sorumlu turist" olgusunun desteklenmesini sağlamaktır.
6. **Yerelden Kontrol:** Yerel yönetimler ile turizm paydaşlarının ortak olarak yer aldığı planlama, yönetim ve uygulama

faaliyetlerinin yürütülmesini sağlamak ve bölge halkı, toplulukları, sivil toplum ve paydaşları bölgedeki turizm faaliyetlerinin geliştirilmesi amacıyla güçlendirmek ve süreçlere dahil etmeyi içermektedir.

7. **Toplumsal Refah:** Yerel halkın sosyal kaynaklara, imkanlara ve yaşam destek erişimlerini sosyal bir bozulma ya da istismar olmadan sağlamak ve yaşam kalitesini iyileşmeye yönelik çalışmalardır.
8. **Kültürel Zenginlik:** Soyut ve somut olmayan mirasa, kültüre, gelenek ve örflere saygı duymayı ve değerlerini korumayı içermektedir.
9. **Fiziki Bütünlük:** Çevrenin fiziki yapısını, kentsel ve kırsal alanlarını iyileştirerek görsel açıdan da bozulmasını önleyen uygulamaların gerçekleştirilmesidir.
10. **Biyolojik Çeşitlilik:** Yöreye özgü türlerin, doğa hayatının, yaşam alanlarının, yaban hayatı ve türlerinin korunmasını sağlayarak verilen zararı asgari düzeye indirmek ve bunların bilinirliğinin artırılmasını sağlamaktır.
11. **Kaynakların Verimli Kullanımı:** Kısıtlı ve yenilenmeyen kaynakların kullanımını asgari düzeye indirerek, doğal, kültürel ve tarihi değerleri sahiplenmek ve bunların ulusal ve uluslararası bilinirliğini arttırmak ile koruma ve kollama faaliyetleri yürütmektir.
12. **Çevresel Etki:** Hava, su ve toprak kirliliği ile atık üretimini asgari düzeye indirmek ve yerel halkı, işletmeleri ve ziyaretçileri çevresel sorunlara karşı bilgilendirmek ve "sorumlu işletme", "sorumlu turist" gibi kavramları yaygınlaştırmayı içermektedir.

Sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşma gayesi ve yeni dijital teknolojilerin varlığı ile dijital dönüşüm sürecinin yaşanması turizm sektörünü desteklemek için yeşil dönüşüme ve kilit teknolojilere olan talepte bir artışa yol açmaktadır. Sürdürülebilir turizm ilkeleri temel alınarak yeşil dönüşümün ve

kilit teknolojilerin sürdürülebilirliğe etkileri turizm sektörünü yönlendiren önemli bir husus olmaktadır.

2.1. Sürdürülebilir Turizm ve Yeşil Dönüşüm

Yenilenebilir enerji kaynakları ve yeşil altyapıdan yenilikçi seyahat teknolojilerine ve son teknoloji sürdürülebilirlik programlarına kadar, işletmelerin sürdürülebilir hedeflerine nasıl ulaştıklarının belirlenmesi giderek önem kazanan bir konu olarak ele alınmaktadır.

Yeşil dönüşüm, sektörün çevresel etkisini azaltmak için sektörün çalışma şeklini değiştirmeyi içermektedir. Bu, sektörün enerji üretme ve tüketme şeklini değiştirmenin yanı sıra atık yönetimi, su kullanımı ve ulaşım açısından faaliyet gösterme şeklini değiştirmeyi de kapsamaktadır. Yeşil dönüşüm aynı zamanda ekonomik fırsatlar yaratmak ve sektörün çevresel etkisini azaltmak için sektörün yerel topluluklarla etkileşim biçimini değiştirmeyi de içermektedir. Bu, yerel topluluklar için istihdam fırsatları yaratmayı, yerel işletmelere ve altyapıya yatırım yapmayı ve eğitim ve öğretime erişim sağlamayı kapsamaktadır.

Yeşil dönüşüm yeşil büyümeyi de gerektirmektedir. Yeşil büyüme, Ekonomik İş birliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) tarafından *"çevresel etmenlerin ve doğal kaynakların insanların refahını ve esenliğini sağlamaya devam ettikleri, diğer taraftan ise ekonominin de bu hususları dikkate alarak geliştiği bir sistem"* olarak tanımlanmaktadır (OECD, 2011). Yeşil dönüşüm ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarda ele alınabilmektedir. Ekonomik açıdan yeşil büyüme (Ateş & Ateş, 2015; Yılmaz, 2018; Yıldırım Özcan, 2019) olarak ele alınan bir dönüşüm hareketi, sosyal açıdan yeşil sorumlu tüketim (Özkaya, 2010; Üstündağlı & Güzeloğlu, 2015), yeşil işletme (Çavuş & Tancı, 2013; Şenocak & Bursalı, 2018), yeşil insan kaynağı (Oncer, 2019) olarak ele alınmakta ve çevresel açıdan ise yeşil bina (Erdebe & Bektaş, 2014), ekolojik çevre (Kaypak, 2010), eko etiket (Gökdeniz, 2017), yeşil yıldız

(Giritlioğlu & Güzel, 2015) vb. kavramlarını içerecek şekilde ele alınmaktadır.

Yeşil dönüşüm, yenilenebilir enerji kaynakları ve enerji verimliliği stratejileri gibi ekolojik olarak ele alınacak uygulamaların ve teknolojilerin benimsenmesini içermektedir. Buna ek olarak, yeşil dönüşüm, sürdürülebilir turizm uygulamalarını teşvik etmeye yardımcı olabilecek eko-turizm ve yeşil girişimler gibi yeni iş fırsatları da ortaya çıkarabilmektedir.

Turizm sektörü yeşil dönüşümü benimseyerek sektörün karşı karşıya olduğu pek çok zorluğa sürdürülebilir çözümler geliştirebilmektedir. Turizm sektöründe, yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırım yaparak, atık yönetimini iyileştirerek ve sürdürülebilir malzemeler kullanarak olumsuz çevresel etki azaltılabilmekte ve daha sürdürülebilir bir geleceğin temelleri atılabilmektedir.

2.2. Sürdürülebilir Turizm ve Kilit Teknolojiler

Dijital dönüşüm, turizm sektöründe giderek daha önemli bir rol oynamaktadır ve yeşil dönüşüm ile sürdürülebilir turizm hedeflerini yönlendirmeye yardımcı olmaktadır. Yapay zekâ (AI) ve blockchain gibi dijital dönüşüm içerisinde yer alan kilit teknolojiler, sektör için daha verimli ve sürdürülebilir süreçler oluşturmak ve sektörün çevresel etkisini azaltmak için kullanılabilmektedir. Örneğin, yapay zekâ enerji kullanımını optimize etmek ve israfı azaltmak için kullanılırken, blockchain kaynakların kullanımını izlemek için kullanılabilmektedir. Bu kilit teknolojiler, sektörü daha verimli ve sürdürülebilir hale getirmeye yardımcı olmakta ve sürdürülebilir hedeflere ulaşmanın anahtarı olarak kullanılabilmektedir.

Dijital dönüşüm, turizm sektörünü herkes tarafından daha erişilebilir ve uygun fiyatlı hale getirmeye de yardımcı olmaktadır. Dijital cüzdanlar ve mobil uygulamalar gibi gezginler için daha erişilebilir ve uygun fiyatlı yeni ürün ve hizmetler oluşturmak için kilit

teknolojiler kullanılmaktadır. Bu teknolojiler, gezginlerin turizm sektörü tarafından sunulan hizmetlere erişmesini ve bunlardan faydalanmasını kolaylaştırmakta ve sürdürülebilir turizmin ilkeleri arasında yer alan turizm hizmetlerinin herkes için daha erişilebilir ve uygun fiyatlı olmasına yardımcı olmaktadır.

Kilit teknolojiler, sektöre performansı izlemek ve ölçmek için araçlar sağlayarak iyileştirme alanlarını belirlemesini sağlamaktadır. Örneğin, ayrıntılı analizlerin kullanılması, sektörde müşteri memnuniyetini, enerji kullanımını ve atık yönetimini izlemeye yardımcı olabilmektedir. Bu veriler daha sonra daha verimli süreçler oluşturmak, enerji tüketimini azaltmak ve yeni ürün veya hizmet teklifleri geliştirmek için de kullanılabilmektedir.

Kilit teknolojilerin kullanıldığı uygulamalar arasında akıllı destinasyonların oluşturulması, akıllı bina ve şehirlerin yönetimi ve akıllı uygulamaların turizm sektöründe kullanılması yer almaktadır. Akıllı destinasyonlar, turizm sektörünü dönüştürmenin anahtarıdır. Verimli karar vermeyi, önceliklendirmeyi ve zorlukları öngörmeyi sağlamak için verileri sürekli ve doğru bir şekilde ölçerek, entegre ederek ve analiz ederek, yerel kaynakları etkin bir şekilde yönetirken ziyaretçiler için sorunsuz ve heyecan verici deneyimler yaratılan akıllı destinasyonlar aynı zamanda yeşil dönüşüm ile birlikte karbon azaltımı, enerji tasarrufunun sağlanması, zaman ve maliyet tasarrufları ile herkes tarafından erişimin sağlanması hususunda sürdürülebilir turizminde bir parçası olmaktadır.

3. Sürdürülebilir Turizm Örnekleri

Dünyada sürdürülebilir turizmin birçok örneği mevcuttur. Son birkaç yılda giderek daha popüler hale gelen bir örnek Kosta Rika'daki ekoturizm destinasyonudur (Erdoğan, 2014; İsayeva & Kasalak, 2016). Ekoturizm, doğal çevreye daha derinlemesine bakmayı ve onu sorumlu ve sürdürülebilir bir şekilde keşfetmeyi içermektedir. Genellikle yürüyüş, kuş gözlemciliği ve vahşi yaşamı izleme gibi

etkinlikleri içerir ve ülkenin doğal güzelliğini deneyimlemenin harika bir yolu olarak görülmektedir.

Bir başka sürdürülebilir turizm faaliyetlerinin ve özellikle yeşil dönüşüm ve atık yönetimi konularının incelendiği destinasyon ise İskandinav Yarımadası'nın en önemli parçalarından biri olan İsveç olmaktadır. İsveç, nefes kesen yeşil alanları ve refah seviyesiyle olduğu kadar çok kültürlü yapısıyla da dikkat çekmektedir. Ekoturizmin doğduğu ülkelerden biri olan İsveç, kalite standartları ve geri dönüşüm konusundaki titizliği ile de fark yaratan bir ülke olarak çöplerin ve atıkların geri dönüştürülmesi konusunda bölgesel ekonomi ve sürdürülebilir çevresel aktivitelerin desteklendiği bir yapı sunmaktadır (Pegasus, 2019).

Sürdürülebilir turizm kapsamında sürdürülebilir destinasyonları barındırdığı gibi sürdürülebilir uygulamaları da barındırmaktadır. Sürdürülebilir uygulamaların geliştirilmesi ile sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşılmak istenmektedir. Sürdürülebilir destinasyonlar gibi sürdürülebilir uygulama örnekleri de çok sayıda bulunmaktadır. Türkiye'de sürdürülebilir uygulama projelerinden örnekler aşağıdaki şekilde sunulmaktadır (Gelecek Turizmde, 2019):

- Kars Peynir Rotası (Kars)
- Ayancık'ta Ketenin Yolculuğu (Sinop)
- Aromatik Bitkiler Evi Köyceğiz (Muğla)
- Troya Kültür Rotası (Çanakkale)
- Ovacık Köyü'nde Bir Gün (İstanbul-Şile)
- Perşembe'nin Işıklarını Kadınlar Yakacak (Ordu)
- Likya Yolunda Bir Tarih Molası (Antalya-Demre)
- Kuşlar Sizi Çağırıyor (Denizli-Buldan)
- Dört Mevsim Foça (İzmir)
- Kendi Kelebeğini Keşfet (Adana-Saimbeyli)
- Lavanta Kokulu Köy (Isparta-Kuyucak)
- Nar Kadın ile Edremit'in Yöresel Tatları (Balıkesir-Edremit)

- Dünyanın En Eski Tapınağı Göbeklitepe'de Taş İşçiliği (Şanlıurfa)
- Malatya'nın Mirası Arslantepe (Malatya)
- Safranbolu Hatırası (Karabük)
- Seferihisar'ın Geleneksel Mutfağı (İzmir)

Sürdürülebilir turizm projelerinin sayısı arttırılarak Türkiye'nin potansiyel turizm gelirlerinin artması, ulusal ve uluslararası mecralarda tanınırlık ve bilinirliğinin artması, kaynakların ve çevrenin etkin kullanımının sağlanması, kültürel değerlere saygı ve mirasın korunması, cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılarak özellikle kadın istihdamının artırılması ile sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşılması sağlanmaktadır.

Türkiye'de yeşil dönüşüm ve sürdürülebilir turizm kapsamında ele alınan bir başka uygulama örneği ise Bodrom Bitez'de uygulanan yenilenebilir enerji kullanımını ele alan karbon emisyonlarının azaltılmasına dair oluşturulan projedir. Bodrum Belediyesi tarafından yürütülen projede Bitez'de sera gazı emisyonlarının azaltımının sağlanması amacıyla 52 adet çevre aydınlatma direğinin enerjisinin %100 güneş panellerinden sağlaması çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Bayar, 2022).

Türkiye'de gerçekleştirilen ve yeşil dönüşümün sürdürülebilir turizme etkilerini ele alan ve hala daha uygulama aşamasında yer alan proje ise "Sentrum Yeşil Turizm" adı verilen Sürdürülebilir Enerji Temelli Turizm Uygulama Merkezi (SENTRUM) projesidir. Bu proje kapsamında seçilen destinasyonu yeşil turizm faaliyetleri ile sürdürülebilir destinasyona dönüştürmek, sürdürülebilir turizmi teşvik ederek yerel halka ve ekonomiye katkıda bulunmak amaçlanmıştır. Bu amaçla ilk olarak Balıkesir ili Ayvalık ilçesi Küçükköy'de yeşil enerji yatırımları yapılarak turizm sektörünün daha az atık üretmesi sağlanmaya çalışılmaktadır (SENTRUM, 2023).

Kilit teknolojilerin ve yeşil dönüşümün birlikte kullanıldığı ve sürdürülebilir turizm hedeflerini gerçekleştirmek amacıyla uygulanan

uygulamalarda bulunmaktadır. Bu uygulamalar arasında bir havayolu işletmesi olan Türk Havayolları (THY) işletmesinin sürdürülebilir turizm amacıyla başlatmış olduğu karbon emisyon sistemini azaltan enerji sertifikasyon uygulamasıdır. Uçuş kaynaklı karbon salımının dengelenmesini amaçlayan THY "Co2mission" adlı programı hayata geçirmiştir. 1 Ağustos tarihinde kullanıma açılan "turkishairlines.co2mission.com" internet sayfasında, yenilenebilir enerjiden ağaçlandırmaya kadar çeşitli karbon dengeleme projelerini bünyesinde barındıran THY uçuşlarında biletleme işlemlerinde çevresel ve toplumsal faydaya yönelik portföy seçenekleri sunulmaktadır. Bu proje ile uçuşuna ait emisyonu dengelemek isteyen bir yolcu, tercih ettiği proje portföyüne dilediği miktarda katkıda bulunarak, başka bir deyişle Birleşmiş Milletler tarafından akredite emisyon azaltım sertifikalarını satın alarak, karbon dengeleme işlemini gerçekleştirebilmektedir (Türk Havayolları, 2022).

Kilit teknolojilerden blockchain teknolojisin kullanıldığı sürdürülebilir turizm uygulamaları arasında yer alan başka bir örnek ise Singapur Havayollarının müşterilerine sunmuş olduğu sadakat programı "KrisFlyer" uygulamasıdır (Singapore Airlines, 2022). Singapur Havayolu işletmesinin blockchain tabanlı dijital cüzdan uygulaması ile "KrisPay-KrisFlyer" müşteri sadakat programı uygulaması da atık tüketimi, kağıt israfı vb. açılardan sürdürülebilir turizm faaliyetleri arasında yer almaktadır.

Dünya'nın en büyük ayakkabı şirketlerinden biri olan Ecco'nun özel gereksinimleri için inşa ettiği "Ecco's Hotel, Dissing + Weitling Architecture" yeşil proje kapsamında yer almaktadır. Tasarımında mevcut alan en iyi şekilde kullanılarak azaltılan yüzey alanı sayesinde ısı kayıplarını minimize etmektedir. Böylece Ecco's Hotel, jeotermal ısıtma/soğutma ve güneş enerjisi kullanımı sayesinde de enerji üreten bir "PlusEnergy" bina olarak sınıflandırılabilmektedir (Eko Yapı, 2014).

Yeşil dönüşüm ve kilit teknolojilerin birlikte sunulduğu turizmin çevresel, sosyal ve ekonomik olumsuzluklarının azaltılmasını sağlayan uygulamalar ile sürdürülebilir turizm destinasyon ve proje örnekleri artan teknolojik yenilikler ve güncellemeler ile giderek daha da yaygın olarak uygulanabilir ve niceliksel olarak artış gösterebilir. Yeşil dönüşümün ve kilit teknolojilerin turizm sektöründe kullanımı hem sektöre hem turizm iç ve dış paydaşlarına hem de tüm insanlığa ve gelecek nesillere olumlu etkiler sunacaktır.

4. Sonuç

Turizm, istihdama katkıda bulunduğu, milli geliri arttırdığı ve turizmin rekabet edebilirliğinin büyümesini teşvik ettiği için dünya çapında önemli bir sektör olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle turizm, dünya ekonomik büyümesinin en umut verici alanlarından birisidir. Bunun nedeni, birçok küresel zorluğa çözüm sağlamaya yardımcı olabilecek çok sayıda sosyal ve ekonomik faydaya sahip olmasıdır. Sonuç olarak, birçok turizm destinasyonu inovasyonu, yenilikçi turizm ürünleri sunan ve turistlerin değişen ihtiyaçlarını karşılayan yenilenebilir bir rekabet biçimi olarak benimsemektedir.

Dünya Ekonomik Forumu'nun Dijital Dönüşüm Girişimi'ne (DTI) göre, seyahat, turizm ve havacılık sektörlerindeki dijital süreçlerin değeri 2016 ile 2025 arasında 305 milyar dolara ulaşacaktır. Aynı rapor, dijital dönüşümün müşterilere ve topluma 700 milyar dolar fayda sağlayacağını tahmin etmektedir (Stratoflow, 2022).

Dünya Turizm ve Seyahat Konseyi, küresel seyahat ve turizm sektöründe karbon emisyonunun 2050 yılına kadar net sıfırlanması amacıyla Kasım 2021'de net sıfır yol haritası yayınlamıştır. Karbon emisyonlarının 2050 yılına kadar net sıfırlanması için atılan bir diğer adım ise Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği (IATA)'nin yvermiş olduğu taahhütten oluşmaktadır (Yeni Şafak, 2022).

McKinsey araştırma firmasının 13 ülkede iklim değişikliği ile ilgili olarak ankette ise ankete katılan her 2 yolcudan birinin iklim değişikliği konusunda "gerçekten endişeli" olduğunu göstermiştir. Bu

ankette ayrıca karbon nötr uçak biletlerinin satın alınmasındaki istek incelenerek seyahat edenlerin %40'ının bu niyette olduğu belirlenmiştir. McKinsey firmasının iklim değişikliği konusundaki araştırmasının sonuçlarının bir benzeri seyahat ve konaklama işletmelerinde online rezervasyon hizmeti sunan "Booking.com" işletmesi tarafından hazırlanan 2022 Sürdürülebilir Seyahat Raporu'nda belirtilmiştir. Bu rapora göre iklim değişikliği konuları ile birlikte seyahat edenlerden 2 kişiden birinin daha sürdürülebilir seyahat seçimleri yapma konusunda eğilimin olduğu belirlenmiştir (Inbusiness, 2022).

Tüm bu bilgiler dahilinde sürdürülebilir turizm, turizm sektörü için giderek daha önemli hale gelmektedir ve sürdürülebilir hedeflere ulaşmak için gerekli görülmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları, enerji depolama çözümleri ve sürdürülebilir ulaşım çözümleri gibi yeşil dönüşüm ve kilit teknolojiler, bu hedeflere ulaşmak için gereklidir. Dijital dönüşüm de sektörde giderek daha önemli bir rol oynamakta ve yeşil dönüşümü ve sürdürülebilir turizm hedeflerini yönlendirmeye yardımcı olmaktadır.

Turizm sektörü, yeşil dönüşümü ve kilit teknolojileri uygulayarak ve gezginler arasında sürdürülebilir turizm konusunda eğitim ve farkındalık yaratarak sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşabilir. Turizmde, yeşil dönüşüm ve kilit teknolojileri uygulamak sektörün çevresel etkisinin azaltılmasına, yerel topluluklar için ekonomik fırsatlar yaratılmasına ve daha keyifli ve akılda kalıcı bir tatil deneyimi yaratılmasına yardımcı olacağından hem sektöre sürdürülebilir hedeflere ulaşma noktasında hem de gezginlere deneyim oluşturma noktasında fayda sağlayacaktır.

Bu araştırmada incelenen örnek uygulamalar ile sunulan kavramsal çerçeve incelendiğinde turizm sektöründe kullanılan yeşil ve dijital dönüşüm ile kilit teknolojilerin bu sektörde yaratacağı inovasyon turizm destinasyon ve işletmelerinin rekabet avantajını destekleyerek sürdürülebilir turizm hedeflerine ulaşmada katkıda bulunabileceğini

göstermektedir. Araştırmada kavramsal çerçevede sınırlı sayıda örnek olayın incelenmesi dolayısı ile sınırlılıklar bulunmaktadır. Araştırmada, yeşil ve kilit teknolojilerin ayrı olarak ve birlikte sürdürülebilir turizm ile ilişkisi belirlenerek örnek olaylar ile ilişkilendirilmesi ile yorumlamaya çalışılmıştır. Özellikle kilit teknolojiler arasında yer alan yapay zeka, blockchain vb. kavramlar dijital dönüşüm süreci ile daha çok kullanılmakta ve turizm sektöründe de uygulamaları görülmeye başlanmaktadır. Literatürde ise kilit teknolojiler ile turizm sektörünün sürdürülebilir turizm kapsamında incelendiği çalışmaların niceliksel olarak daha az olduğu bilinmektedir. Bu açıdan araştırmanın literatüre ve ileriki çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

Ateş, S. A., & Ateş, M. (2015). Sosyo-ekolojik dönüşüm karşısında Türkiye: Bir alternatif olarak yeşil büyüme. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 3*(4), 69-94.

Bayar, S. B. (2022). Destinasyonlarda Sürdürülebilirlik ve Yeşil Uygulamalar: Green Destinations Top 100 Sürdürülebilir Hikayeler Yarışmasına Katılan Destinasyonların İncelenmesi. *Turizm ve İşletme Bilimleri Dergisi, 2*(2), 170-198.

Can, M., & Ilıcalı, M. (2019). Türkiye'de İleri Otopark Sistemleri İzmir Alsancak Otopark Uygulama Örneği ve Öneriler Sunulması. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Teknoloji ve Uygulamalı Bilimler Dergisi, 2*(1), 23-35.

Çavuş, M. F., & Tancı, N. (2013). Yeşil işletme ve çevre yönetim sistemleri. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi, 48*(1), 73-82.

Eko Yapı. (2014, 08 13). *10 Seçilmiş Sürdürülebilir Otel Örneği*. 01 14, 2022 tarihinde https://www.ekoyapidergisi.org/10-secilmis-surdurulebilir-otel-ornegi adresinden alındı

Erdebe, S. B., & Bektaş, S. (2014). Ekolojik açıdan sürdürülebilir taşınmaz geliştirme ve yeşil bina sertifika sistemleri. *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi, 6*(1), 1-12.

Erdoğan, N. (2014). Ekoturizm: Turizm, Çevre ve Sürdürülebilirlik. H. Reyhan, A. Mutlu, H. Doğan, & A. Reyhan içinde, *Sosyal Çevre Bilimleri,Editon 1,* (s. 143-185). Ankara: Sayisal Yayınevi.

Gelecek Turizmde. (2019). *Sürdürülebilir Turizm Nedir?* 01 22, 2022 tarihinde https://www.gelecekturizmde.com/surdurulebilir-turizm-nedir/ adresinden alındı

Giritlioğlu, İ., & Güzel, M. O. (2015). Otel İşletmelerinde Yeşil Yıldız Uygulamaları: Gaziantep ve Hatay Bölgesinde Bir Araştırma. *Journal of International Social Research, 8*(40), 889-904.

Global Compact Network Türkiye. (2023, 01 22). *Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları*. https://www.globalcompactturkiye.org/surdurulebilir-kalkinma-amaclari/ adresinden alındı

Gökdeniz, A. (2017). Konaklama sektöründe yeşil yönetim kavramı, eko etiket ve yeşil yönetim sertifikaları ve otellerde yeşil yönetim uygulama örnekleri. *International Journal of Social and Economic Sciences, 7*(2), 70-77.

Gül, H., & Boz, M. (2012). İnternet ortamında pazarlama, online rezervasyon; şehirlerarası otobüs firmaları üzerine bir araştırma. *Journal of Internet Applications and Management, 3*(1), 5-30.

Inbusiness. (2022, 06 01). *Sürdürülebilir turizm: Nasıl?* https://www.inbusiness.com.tr/surdurulebilirlik/2022/06/01/surdurulebilir-turizm-nasil adresinden alındı

Interreg-IPA CBC Bulgaria-Turkey Partnership European Union. (2022, 06 18). *Sürdürülebilirlik Nedir? Bileşenleri Nelerdir?* 01 22, 2022 tarihinde https://eco.euwomanbg.com/tr/surdurulebilirlik-nedir-bilesenleri-nelerdir/ adresinden alındı

İsayeva, S., & Kasalak, M. A. (2016). Sürdürülebilir Turizm Yönetimi Kapsamında Yer Alan Örnek Ekoturizm Uygulamaları. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1*, 183-200.

Kaypak, Ş. (2010). Ekolojik turizmin sürdürülebilirliği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi,, 2*(2), 93-114.

Küyük, A. (2023, 01 14). *Ekoturizm ve doğa turizmi doğanın korunmasına katkı sunabilir mi?* 01 22, 2023 tarihinde https://www.tohumtoprak.com/ekoturizm-ve-doga-turizmi-doganin-korunmasina-katki-sunabilir-mi/1493/ adresinden alındı

OECD. (2011). *Towards Green Growth: Monitoring Progress OECD Indicators, OECD Green Growth Studies.* Paris: OECD Publishing. https://doi.org/https://doi.org/10.1787/9789264111356-en.

Oncer, A. Z. (2019). Örgütlerde yeşil insan kaynakları yönetimi uygulamaları: Teorik bir inceleme. *İş ve İnsan Dergisi, 6*(2), 199-208.

Özkaya, B. (2010). İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar. *Öneri, 9*(34), 247-258.

Pegasus. (2019, 10 24). *Sürdürülebilir Turizm | Ekoturizmin Öne Çıktığı Ülkeler*. 01 16, 2023 tarihinde https://www.flypgs.com/blog/surdurulebilir-turizm/ adresinden alındı

Pegasus Havayolları. (2023, 01 22). https://www.flypgs.com/check-in adresinden alındı

SENTRUM. (2023, 01 22). *Sentrum Yeşil Turizm*. https://www.sentrum.com.tr/sentrum-projesi adresinden alındı

Singapore Airlines. (2022, 01 14). *PPS Club / KrisFlyer*. https://www.singaporeair.com/en_UK/us/ppsclub-krisflyer/use-miles/krisplus/ adresinden alındı

Stratoflow. (2022, 01 14). *Digital Transformation in the Travel and Tourism Industry*. https://stratoflow.com/digital-transformation-travel-industry/ adresinden alındı

Şenocak, B., & Bursalı, Y. (2018). İşletmelerde Çevresel Sürdürülebilirlik Bilinci Ve Yeşil İşletmecilik Uygulamalari İle İşletme Başarisi Arasindaki İlişki. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(1), 161-183.

Tufan, H. (2014). Akıllı ulaşım laşim sistemleri uygulamalari ve türkiye için bir aus mimarisi önerisi. Ankara, Türkiye: Ulaştırma ve Haberleşme Uzmanlığı Tezi. TC Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı.

Türk Havayolları. (2022, 01 14). *Uçuşunuzun karbon emisyonunu dengelemeye hazır mısınız?* turkishairlines.co2mission.com adresinden alındı

Türk Havayolları. (2023, 01 22). https://www.turkishairlines.com/en-int/any-questions/if-i-checked-in-online-what-should-be-done-for-baggage/ adresinden alındı

UNDP Türkiye. (2023, 01 22). *Sürdürülebilirlik Kalkınma İçin Küresel Amaçlar*. https://www.kureselamaclar.org/ adresinden alındı

UNEP, & UNWTO. (2005). *Making Tourism More Sustainable – A Guide for Policy Makers.* The United Nations Enviroment Programme and The World Tourism Organization.

Üstündağlı, E., & Güzeloğlu, E. (2015). Gençlerin Yeşil Tüketim Profili: Farkindalik, Tutum ve Davraniş Pratiklerine Yönelik Analiz. *Global Media Journal: Turkish Edition, 5*(10), 341-362.

Volvo. (2018, 07 23). *Yol Bilgisayarı*. 01 22, 2022 tarihinde https://www.volvocars.com/tr/support/manuals/v90/2017w46/ekranlar-ve-sesle-kumanda/yol-bilgisayari/yol-bilgisayari adresinden alındı

Yeni Şafak. (2022, 12 22). *Etstur'da Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'nin NET SIFIR Emisyon Planı için ilk adım atıldı*. 01 14, 2023 tarihinde https://www.yenisafak.com/ekonomi/etsturda-dunya-seyahat-ve-turizm-konseyinin-net-sifir-emisyon-plani-icin-ilk-adim-atildi-3897316 adresinden alındı

Yıldırım Özcan, K. (2019). Yeşil Yeni Düzen ve Yeşil Büyüme Bağlamında Kayseri, Sakarya, Hatay ve Samsun Örnekleri. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 23*(3), 1013-1031.

Yılmaz, V. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Büyüme Arasındaki İlişki. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives, 6*(2), 79-89.

Extended Abstract

Aim: The purpose of this research is to investigate the role of digital transformation and sustainability in the tourism sector, as well as how key enabling technologies and green transformation drive sustainable tourism goals. This research also aims to investigate the role of digital and green transformation, as well as key technologies, in achieving sustainable tourism goals, emphasizing their significance and role in developing tourism products and increasing competitive advantage. This investigation also seeks to provide a conceptual framework for key technology concepts and green transformation concepts that have emerged as a result of developing technological innovations.

Method(s): In order to achieve the research goal, the hypothesis created in this research is: "The innovation that will be created by the green and digital transformation and key enabling technologies used in the tourism sector can contribute to the achievement of sustainable tourism goals by supporting the competitive advantage of tourism destinations and businesses." is expressed as. Within the scope of this objective, a descriptive analysis was applied to the findings obtained through the use of a case study as a research method, one of the

qualitative data research methods. Furthermore, the effects of key enabling technologies on a sustainable green transformation are handled as an example case in the conceptual framework by presenting examples of sustainable tourism.

Findings: Green transformation involves the adoption of practices and technologies that will be considered ecological, such as renewable energy sources and energy efficiency strategies. In addition, green transformation can also open up new business opportunities such as eco-tourism and green initiatives that can help promote sustainable tourism practices. By adopting green transformation, the tourism sector is able to develop sustainable solutions to many challenges facing the sector. In the tourism sector, negative environmental impact can be reduced by investing in renewable energy sources, improving waste management and using sustainable materials, and the foundations of a more sustainable future can be laid. Digital transformation plays an increasingly important role in the tourism sector and helps drive green transformation and sustainable tourism goals. Key enabling technologies help make the sector more efficient and sustainable and can be used as the key to achieving sustainable goals. Key enabling technologies enable the sector to identify areas for improvement by providing tools to monitor and measure performance. Applications using key enabling technologies include the creation of smart destinations, the management of smart buildings and cities, and the use of smart applications in the tourism sector. Smart destinations are key to transforming the tourism sector.

Conclusion and Discussion: The practices that reduce the environmental, social and economic negative effects of tourism, where green transformation and key enabling technologies are offered together, and examples of sustainable tourism destinations and projects can be applied more and more widely and quantitatively increase with increasing technological innovations and updates. The use of green transformation and key enabling technologies in the

tourism sector will have positive effects on the sector, tourism internal and external stakeholders, and all humanity and future generations. The innovation that will be created by the green and digital transformation and key enabling technologies used in the tourism sector show that it can contribute to the achievement of sustainable tourism goals by supporting the competitive advantage of tourism destinations and businesses. There are limitations in the research due to the limited number of case studies in the conceptual framework. In the research, the relationship between green and key enabling technologies and sustainable tourism separately and together was determined and tried to be interpreted by associating them with case studies. In particular, artificial intelligence, blockchain, etc., which are among the key enabling technologies. concepts are being used more with the digital transformation process and their applications are starting to be seen in the tourism sector. In the literature, it is known that studies examining key enabling technologies and the tourism sector within the scope of sustainable tourism are quantitatively less. In this respect, it is thought that the research will contribute to the literature and future studies.

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

COVID-19 SALGINI ve TUNUS'TA OTORİTERLEŞME TEMAYÜLÜ

Covid-19 Pandemic and Authoritization Tendency In Tunisia

Sinem ARSLAN*

Öz

21. Yüzyılın en önemli hadiselerinden biri şüphesiz küresel bir krize dönüşen Covid-19 salgınıdır. 2020 yılında yerküreye yayılan salgının önlenmesi adına alınan tedbirler onu sağlık krizinin ötesine taşımıştır. Devletlerin bu dönemde almak zorunda kaldığı tedbirler hem ulusal hem uluslararası ölçekte bir takım siyasi ve ekonomik sonuçlar doğurmuştur. Özellikle toplumsal huzursuzluğun, istikrarsızlığın, yapısal sorunların hakim olduğu ülkelerde salgının ekonomik ve siyasi sonuçları daha hızlı ve sarsıcı bir biçimde hissedilmiştir. Bu anlamda salgından en fazla etkilenen MENA ülkeleri içinde yer alan Tunus'ta salgın, ekonomik ve siyasi sorunlar üzerinde çarpan etkisi yapmıştır. Esasında Tunus, 2011'den bu yana bölgedeki otoriter rejimlerin devrilmesi sonrası görece demokratik ve istikrarlı bir yönetim tesis eden rol model ülke olarak bilinmektedir. Lakin devrimin üzerinden geçen on yılda siyasi geçişte önemli ilerlemeler kaydedilse de ekonomik geçiş buna ayak uyduramamıştır. En nihayetinde Tunus'ta 2019 yılında ekonomik hoşnutsuzluğun seçim sonuçlarına yansıması ile siyasi anlamda parçalı ve istikrarsız bir ortam hakim omuştur. Bu istikrarsız ortamda, halkın mevcut siyasilere karşı hoşnutsuzluğundan, yapısal sorunlara karşı şikayetinden ve politikacıların fikir ayrılıklarında ve çekişmelerinden istifade eden Cumhurbaşkanı Kays Said, Tunus'taki demokratikleşme trendini otoriterleşme yönünde değiştirmiştir.

Bu çalışmada, Covid-19 salgınının ekonomik ve yapısal sorunları derinleştirerek, Tunus'ta gözlemlenen otoriterleşme üzerindeki hızlandırıcı etkisi ve salgın ile aralarındaki bağ tespit edilmeye çalışılacaktır.

* Dr., aarslan.sinem@outlook.com, ORCID: 0000-0003-1946-0624.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Yapısal Sorunlar, Tunus, Otoriterleşme.

Jel Kodları: H11, H75.

Abstract

Beyond any doubt, one of the most important events of the 21st century is the COVID-19 pandemic, which has turned into a global crisis. The measures taken to prevent the pandemic that spread to the world in 2020 carried it beyond the health crisis. The measures that the states had to take in this period had some political and economic consequences both on national and international scales. Especially in countries where social unrest, instability and structural problems are dominant, the economic and political consequences of the pandemic were felt more rapidly and shockingly. In this sense, the pandemic had a multiplier effect on economic and political problems in Tunisia, which is among the MENA countries most affected by the pandemic. Actually, Tunisia is known as a role model country that established a relatively democratic and stable administration after the overthrow of the authoritarian regimes in the region since 2011. However, although significant progress has been made in the political transition in the decade since the revolution, the economic transition has not kept pace. At the end, in Tunisia in 2019, with the reflection of the economic discontent on the election results, a politically fragmented and unstable environment prevailed. In this unstable environment, President Kays Said, who took advantage of the public's discontent with the current politicians, the complaints against structural problems, and the disagreements and conflicts of the politicians, changed the democratization trend in Tunisia towards authoritarianism.

In this study, the accelerating effect of the Covid-19 pandemic on the authoritarianism observed in Tunisia by deepening the economic and structural problems and the link between them will be tried to be determined.

Keywords: *Covid-19, Structural Problems, Tunisia, Authoritarianization.*

Jel Codes: *H11, H75.*

1. Giriş

21. Yüzyılın en önemli hadiselerinden biri şüphesiz küresel çapta çok yönlü bir krize dönüşen Covid-19 salgınıdır. Sadece bir sağlık krizi

olarak değerlendirilemeyecek bu küresel salgının uzun vadede ne gibi sonuçlar doğuracağını kestirebilmek güç olsa da; başta ekonomi, sağlık, eğitim, yönetim gibi alanlar olmak üzere hem ulusal hem de uluslararası ölçekte hiçbir şeyin eskisi gibi olamayacağına dair yaygın bir kanaat mevcuttur.

Özellikle Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Dünya Sağlık Örgütü (WHO) gibi uluslararası kuruluşların salgının sonuçlarına dair yapmış oldukları araştırmalara bakıldığında salgının önlenmesine dair alınan tedbirlerin devletler ölçeğinde öncelikle ciddi ekonomik sonuçlar doğurduğu ortaya konmuştur. Lakin salgının ekonomik sonuçları her ülkede aynı düzeyde hissedilmemiştir. Zengin ülkelerin salgının doğurduğu ekonomik yükü daha iyi tolere edebildiği gözlemlenirken; toplumsal huzursuzluğun, siyasi istikrarsızlığın, yapısal sorunların hakim olduğu ülkelerde ekonomik sonuçlar daha hızlı ve sarsıcı bir biçimde hissedilmiştir. Devlet kapasitesinin düşük olduğu, sosyal güvenlik politikalarının yetersiz kaldığı ve güçlü bir siyasi liderliğin ortaya konamadığı bu ülkelerde (Fukuyama ve Lopez-Calva, 2021) var olagelen sorunlar salgın sürecinde giderek derinleşmiş; salgının ekonomik sonuçları siyasi alanı etkilemiştir.

Nitekim Covid-19 salgını öncesinde bu tür yapısal sorunlarla mücadele eden ve 2011 yılında başlayan Arap Ayaklanmaları sonrasında henüz istikrara kavuşmamış olan Ortadoğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkeleri, salgından en fazla etkilenenler arasında yer almıştır. Geçen 10 yılda işsizlik, yolsuzluk, yoksulluk gibi sorunların çözülmemesi salgının getirdiği ekonomik sonuçların etkisiyle yönetimlere karşı hoşnutsuzluğu gün yüzüne çıkarmıştır. Bu durumun en fazla gözlemlendiği ülkelerden biri de Tunus olmuştur.

Bu çalışmada, öncelikle salgının küresel etkileri ortaya konacaktır. Sonrasında salgın sürecinde MENA bölgesindeki tablo ele alınacaktır. Akabinde Covid-19 salgınının Tunus'taki ekonomik ve siyasi sonuçları tartışılacaktır. Böylece yapısal sorunları derinleştiren Covid-19

salgınının, Tunus'ta otoriterleşme temayülü üzerindeki etkisi tartışılacaktır.

2. Covid-19 Salgınının Küresel Etkileri

Covid-19 salgını, 2. Dünya Savaşı'ndan bu yana hem ulusal hem de uluslararası ölçekte sistemi derinden etkileyen küresel bir kriz olarak kayıtlara geçmiştir. Uluslararası örgütlerin salgının önlenmesine dair küresel çapta işbirliğini ve koordinasyonu sağlamada yetersiz kalması, salgının önlenmesine dair ülkelerin münferiden aldığı tedbirler 1980'lerden bugüne ciddi bir meydan okuma ile karşılaşmayan uluslararası sistemi tartışmaya açmıştır.

1980'lerden itibaren başta ekonomik müdahale olmak üzere her türlü merkezi planlamayı reddeden, ekonomik karşılıklı bağımlılığa dayanan, bütün alanlarda serbest kalındığı ölçüde piyasanın her şeyi düzenleyebileceği fikrinin hakim olduğu, devletin kademeli bir biçimde tasfiye edilmeye çalışıldığı hakim sistem (Heywood, 2016: 73), salgınla birlikte ciddi bir meydan okumayla karşılaşmıştır. Salgının etkilerinin yavaş yavaş azaldığı günümüzde kesin yargılara varabilmek güç olsa da uluslararası sistemin karşılaştığı en güçlü meydan okuma devletin tekrar aktör olarak sahneye çıkması olmuştur. Başta Dünya Sağlık Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslar üstü/arası örgütlerin mevcut pandemideki verimsiz ve yetersiz rolleri hesaba katıldığında, kendi kendine yeten devlet ile güçlü devlet kavramları önem kazanmıştır. Covid-19 ve benzeri salgınların bir tehdit algısı olarak milli güvenlik doktrinlerine işlenmesi, salgınlarla mücadelenin eşsiz ve merkezi kurumu olan devlete ihtiyacı ve yönelimi artırmıştır (Ulutaş, 2020: 11).

Mevcut uluslararası sisteme yönelik bir diğer tehdit ise ekonomik alandan gelmiştir. Küresel ekonomik entegrasyonun büyümesi ve genişlemesi, Covid-19 salgınının önlenmesine dair alınan tedbirlerle ivme kaybetmiştir. Bu dönemde ülkelerin sınırlarını kapatması, üretimin durma noktasına gelmesi, küresel tedarik zincirinin kırılması, gıda stoklarında sıkıntılar yaşanması, ülkelerin ihracatı kısıtlamaya

yönelik politikaları küresel düzeyde birbirine entegre ekonomileri zora sokmuştur. IMF'in Ekim 2021'de yayınladığı World Economic Outlook (WEO) raporunda küresel büyümenin 2020'de %-3,1 olduğunu kaydetmiştir.

Diğer yandan salgından dolayı piyasaya hakim olan belirsizlik ve beklenenden uzun süren arz kesintileri ülkelerdeki enflasyonu beslemiştir. Arz-talep dengesizliğinin yarattığı enflasyonun en fazla hissedildiği alanlardan biri gıda sektörü olmuştur. Gıda fiyatlarındaki beklenmedik artışlar, gıdaya erişimi de kısıtlamıştır. Gıda fiyatlarındaki artışın en şiddetli hissedildiği ülkeler aynı zamanda gıda güvensizliğinin (food insecurity) en şiddetli olduğu düşük gelirli ülkeler olmuştur. Bu durum bir yandan yoksul hanelerin yükünü, diğer yandan toplumsal huzursuzluk riskini artırmıştır (WEO, 2021: xiii).

Covid-19, gıda ve enerji fiyatlarındaki artan göreli artışlarla birlikte dünyadaki her ekonomiyi etkilese de salgının ekonomik sonuçları her ülke için aynı olmamıştır. Zengin ülkeler süreçten daha hızlı bir biçimde çıkarken fakir ülkelerde ciddi gerilemeler yaşanmıştır. Bu da küresel eşitsizliği derinleştirmiştir. Gelir kaybı açısından, pandeminin en yüksek bedelini dünyanın yoksulları ödemiştir. Salgınla birlikte en yoksulların gelir kayıplarının yüzdesinin, en zenginlerinkinin iki katı olduğu tahmin edilmektedir (World Bank, 2022: 3).

Salgın küresel yoksullukta en büyük gerilemeyi tetiklemiştir. 1990'dan itibaren yoksulluğun azaltılmasındaki başarılı ilerleyiş, Covid-19 salgınının bütün dünyayı etkisi altına aldığı 2020 yılında bir dönüm noktası yaşamıştır. Salgınla birlikte yirmi yılı aşkın süredir azalan aşırı yoksullukta ilk artış kaydedilmiştir. 1990'dan 2019'a kadar geçen süreçte küresel nüfusun yoksulluk oranında yüzde 30 düşüş kaydedilirken bu oran 2020'de yüzde 9.3'e yükselmiştir (World Bank, 2022: 3). Yine 2022 yılı için aşırı yoksulluk tahminleri, 70 milyon insan artarken, yoksulluktan kurutulacağı tahmin edilen insan sayısı da 5 milyon düşmüştür (World Bank, 2022: 7).

Salgının etkilerinin ülkeler ölçeğinde farklılık göstermesine neden olan bir diğer etken ise salgının ekonomik etkilerini hafifletmeye yönelik ülkelerin aldığı önleyici tedbirler olmuştur. Devlet kapasitesine bağlı olarak değişen bu tedbirler, salgının dezavantajlı gruplar üzerindeki etkisinde de farklılaşmalara yol açmıştır. Bu dönemde ülkeler özellikle salgından olumsuz etkilenen iş çevrelerine, işçilere, sağlık çalışanlarına, işsizlere, yardıma muhtaç ya da dezavantajlı gruplara birçok yardım paketini içeren mali tedbirler almıştır. Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde (ABD) salgınla mücadele alınan ekonomik tedbirlerin en kapsamlısı olan CARES yasasıyla 2 trilyon dolarlık bir virüs yardım paketi getirilmiştir. Yasa kapsamında 17 yaşın altındaki çocuklara, düşük gelirli vatandaşlara, işsizlere, pandemi sürecinde işsiz kalanlara, serbest meslek çalışanlara, küçük işletmelere, çiftçilere, kredi borcu olanlara önemli tutarlarda transfer gerçekleştirilmiştir. ABD vaka sayısının en fazla görüldüğü ülke olmakla birlikte ekonomik tedbirlerde en fazla harcama yapan ülkelerden biri olmuştur (Eroğlu, 2020: 226).

Görüldüğü üzere Covid-19 salgının etkileri sağlık boyutunun çok ötesine geçerek ve ülke, işletmeler, insanlar ve özellikle de nüfusun en savunmasız kesimleri düzeyinde ciddi sosyo-ekonomik etkiler doğurmuştur. Kısa vadede gözlemlenebilen bu sonuçların, uzun vadede yaratacağı etkiyi kestirebilmek ise tam manası ile mümkün değildir.

3. Covid-19 Salgının MENA'ya Etkileri

Ortadoğu ve Kuzey Afrika (Middle East and North Africa- MENA) ülkeleri, Covid-19 salgınından da önce pek çok yapısal sorunlarla mücadele etmekteydi. 2010'un Aralık ayında Tunus'tan başlayarak bütün bir bölgeye yayılan Arap Ayaklanmaları'nın yapısal sorunların ve meşruiyet krizlerinin bir sonucu olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bölgenin uzun yıllardır bu meselelerle boğuştuğu daha iyi anlaşılmaktadır. Covid-19 salgının bölgeye etkileri üzerine Dünya Bankası'nın hazırladığı raporda, mevcut veriler ışığında 14 MENA ülkesinden 11'inde 2019'daki yaşam

memnuniyetinin, 2010'dakinden daha düşük olduğu kaydedilmiştir (Hoogeveen, vd., 2021: 1). Bu durum Arap Ayaklanmaları'ndan Covid-19 salgının başlangıcına kadar geçen on yıllık süreçte halkın beklentilerinin asgari düzeyde dahi karşılanmadığını göstermektedir.

Nitekim halkın beklentilerinin asgari düzeyde karşılanmaması ve yönetimlerin teker teker 2010 öncesindeki otokratik sisteme geri dönmesi ile ortaya çıkan toplumsal huzursuzluk, Covid-19 salgınının yerküreye yayılmadığı 2019 senesinde bölgede ortaya çıkan ayaklanmalarla kendini hissettirmiştir. Hatta Marwan Muasher'in 2019 Ekim'inde yayınladığı *Is this the Arab Spring 2.0?* yazısı bu dönemde ortaya çıkan ayaklanmaları Arap Baharı'nın ikinci bir versiyonu olarak değerlendirmiştir. Muasher'e göre, Arap Ayaklanmaları'nın ilk on yılını tasvir eden Arap Baharı'nın birinci versiyonunda halk, yapısal sorunların çözümü için muhalefet gruplarına güvenmiştir. Lakin protestolara yol açan yapısal sorunların ortadan kalkmadığı bu on yılın ardından halkın, artık muhalefet grupları da dahil olmak üzere mevcut siyasilere duyduğu güvensizlik geri dönülemez bir noktaya ulaşmıştır. Arap Baharı'nın 2019 yılında başlayan ikinci versiyonunda ise halk, bütün mevcut siyasi grupların dışında yapısal sorunların çözümü için yeni politikacı ve siyasi parti arayışına girmiştir (Muasher, 2019).

İşte MENA ülkeleri, lider yoksunluğu, hükümet yolsuzlukları, başarısız ekonomiler ve kötüleşen sosyal hizmetler dahil olmak üzere Arap Ayaklanmalarını tetikleyen koşulların ağır baskısı altında Covid-19 salgınına yakalanmıştır (O'toole, 2021). Dolayısıyla bu dönemde salgınla mücadelede gerekli olan koşullara sahip olmayan MENA ülkelerindeki devlet kapasitesinin düşük olmasından, sosyal güvenlik politikalarının yetersiz kalmasından ve güçlü bir siyasi liderliğin ortaya konmamasından dolayı salgın, yapısal sorunlar üzerinde çarpan etkisi yaratmıştır.

Salgından önce düşük yıllık büyüme, yüksek işsizlik oranları, yüksek kayıt dışılık, düşük kadın işgücü katılımı, kaliteli iş eksikliği,

elverişsiz bir iş ortamı, gıda güvensizliği, kırılganlık ve çatışma ile boğuşan MENA ülkeleri, salgınla birlikte bu yapısal sorunlara karşı daha da savunmasız kalmıştır. Salgınla birlikte MENA ülkesinde veriler ışığında şu sonuçlar kayda geçmiştir: *yoksullukta önemli bir artış; daha büyük eşitsizlik, bir grup "yeni yoksul"un ortaya çıkışı (2020'nin ilk çeyreğinde yoksul olmayan ancak o zamandan beri yoksullaşanlar); ve hem yoğun hem de kapsamlı marjlarda işgücü piyasasındaki değişiklikler* (Loopez-Acevedo, Hoogeveen, 2021).

Bölgedeki salgının ekonomik maliyetinin yaklaşık 227 milyar ABD Doları olduğu tahmin edilmektedir ve mali destek paketleri GSYİH'nın ortalama yüzde 2,7'sini oluşturmaktadır. Bu da MENA'nın zaten zayıf olan mali durumu üzerinde daha fazla baskı oluşturması anlamına gelmektedir (Hoogeveen, vd., 2021: 2). Öte yandan MENA'nın 2021 GSYİH seviyesi, ortalama olarak yüzde 6,3 puanlık bir düşüş yaşamıştır (Wood, 2021: 12). Ülkeler bazında GSYİH, Yemen yüzde 30, Irak yüzde 15, Kuveyt, Umman, BAE ve Tunus ortalama yüzde 9, Cezayir ve Fas yüzde 8 Mısır yüzde 4,6 oranında düşmüştür (Mandour, 2021: 17).

Ocak 2021 Küresel Ekonomik Beklentiler, bölgede 7 ila 8 milyon insanın yoksulluğa düşeceğini öngörmüştür (Hoogeveen, vd., 2021: 2). Yoksulluktaki artış oranlarının ülkelere göre yüzde 15 ile yüzde 100 arasında değişiklik göstermesi, zaten bölgenin kötü olan gıda güvenliği durumunu olumsuz yönde etkilemiştir. Örneğin, kriz sırasında hanelerin yüzde 18'inin daha az gıda tüketmesi ve en yoksul beşte birlik kesimin gıda tüketimini beş kat azaltmasıyla Tunus nüfusunun çok büyük zarar gördüğü tespit edilmiştir. Aynı durum hanelerin yüzde 70'inin kriz öncesine kıyasla daha az gıda tükettiği Libya için de geçerlidir (Mandour, 2021: 18-19).

Salgının sektörel bazda etkileri de farklılıklar arz etmiştir. Salgının en fazla etkisinin hissedildiği madencilik endüstrileri, turizm (oteller, kafeler ve restoranlar dahil), perakende ticaret, ulaşım ve inşaat sektörlerinde istihdam eden toplumun en savunmasız kesimi bu

dönemde daha da savunmasız hale gelmiştir. Zira bu sektörler, genellikle kayıt dışı günlük ücret kazananların veya sözleşmeli (geçici) işlerde çalışanların istihdam edildiği ve evden çalışma veya uzaktan çalışma seçeneklerinin bulunmadığı sektörlerdir (Hoogeveen, vd., 2021: 11). Bu da salgın döneminde ağır darbe alan bu sektörlerde çalışan savunmasız gruplardaki iş kayıplarının daha fazla olduğu anlamına gelmektedir. Geçim kaynakları bu sektörlere bağlı olan bireylerin yoksulluğa düşme riski yüksek oranda artmıştır (Wood, 2021: 17). Mısır, Fas, Tunus, Lübnan gibi ülkelerde büyük paylara sahip bu sektörlerde çalışanların iş kaybı, gelir kaybını, yoksulluğu ve dolayısıyla gıda güvensizliğini tetiklemiştir (Mandour, 2021: 19).

Gıda güvensizliği sadece iş ve gelir kayıpları sonucunda değil, salgından dolayı küresel tedarik zincirindeki bozulmalar nedeniyle gıda fiyatlarındaki ciddi bir artışın gerçekleşmesiyle de tetiklenmiştir. Çoğu ülkede fiyat artışları ılımlı (%5 veya daha az) olsa da Cibuti, İran, Lübnan, Suriye, Yemen ve hatta Malta'da 14 Şubat 2020'den bu yana temel gıda fiyatları yüzde 20'den fazla artmıştır. Lübnan, Cibuti, Suriye ve Yemen, 14 Şubat 2020 ile 16 Kasım 2021 arasında fiyatların her yerde artmasıyla özellikle ağır darbe almıştır (Wood, 2021: 18)

Gıda güvensizliğinin çeşitli boyutlarda politik istikrarsızlıklarla doğrudan bağlantılı olması onu bölge devletleri için önemli kılmaktadır. 2010'da başlayan Arap Ayaklanmaları'nda sokakları domine eden "Ekmek, Özgürlük, Onur" sloganı gıda güvenliği meselesinin Arap halkları için önemli bir gündem maddesi teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Ne var ki gıda güvenliği (gıdanın mevcudiyeti, satın alınabilirliği, ulaşılabilirliği) meselesine dair geçen on yılda makul koşullar sağlanamamakla birlikte, salgınla birlikte bölgede ciddi bir biçimde gıda güvensizliği hakim olmuştur (Mandour, 2021: 19). Dolayısıyla bu durum, bölge ülkeleri için politik istikrarsızlığın çanlarının çaldığını söylemek yanlış olmaz.

4. Covid-19 Salgını ve Tunus

Tunus, 2010'da başlayan Arap Ayaklanmaları'ndan sonra iç çatışmaların, istikrarsızlığın, otokratik eğilimlerin hakim olduğu bölge ülkelerinden farklılaşarak, görece demokratik bir sistem tesis etmesi ile öne çıkmıştır. Lakin siyasi alanda elde edilen bu başarı ekonomik alanda elde edilememiştir. Nitekim Dünya Bankası'nın web sitesinin ülkeler sekmesinden Tunus'a tıklanıldığında karşımıza şöyle bir ibare çıkmaktadır: "*Tunus bir zıtlıklar ülkesi olmaya devam ediyor: Açık, demokratik bir yönetişim sistemine doğru siyasi geçişte önemli ilerlemeler kaydetmiş olsa da, ekonomik geçiş buna ayak uyduramadı*" (https://www.worldbank.org/en/country/tunisia, Erişim: 25.1.2023).

Tunus'un siyasi arenada elde ettiği başarıya ekonomik başarıların eşlik etmemesi kaçınılmaz bir biçimde siyasi sonuçlar doğurmuştur. Covid-19 salgınının yapısal sorunlar üzerinde çarpan etkisi yaratması ile Tunus'taki demokratikleşme trendi yerini otokratikleşme temayülüne bırakmıştır. Lakin öncelikle Tunus'u bu noktaya getiren sosyo-ekonomik ve siyasi koşulları anlamak gerekmektedir.

4.1. Covid-19 Salgını Öncesi Tunus'taki Siyasi ve Ekonomik Tablo

Tunus'un da dahil olduğu MENA bölgesi 21. yüzyıla meşruiyet krizleri ve yapısal sorunlarla girmişti. Faslı İslam düşünürü Muhammed Abid el-Cabirî, *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma* isimli eserinde mevcut tabloyu şöyle aktarmaktadır (El-Câbirî, 2019: 7):

Arap dünyası 21. Yüzyılın eşiğine geldiği günümüzde… ekonomik, toplumsal, siyasal ve fikri alanlarda 'kapsamlı bir kriz' aşamasına ulaşmıştır. Bu dönemdeki her şey, sürecin, daha önce var olan aynı veriler, ilişkiler ve görüşlerle devam etmesinin mümkün olmadığını ve mevcut krizin, üçüncü bir şıkkı daha bulunmayan iki seçenekli bir kriz olduğunu açık ve kesin bir biçimde göstermektedir. Bu iki seçenek; ya krizin içerisinde boğulup, kargaşa, çözülme ve yok olma sürecine

girmek ya da mevcut kriz durumunu bilinçli bir şekilde analiz etmek ve farklı hareket noktaları ve bakış açılarıyla yeni bir yapı oluşturarak, bambaşka bir ortama geçmeyi sağlayacak şekilde bu krizi aşmaktır.

Bölgenin içinde bulunduğu kapsamlı kriz, Birleşmiş Milletler İnsani Gelişme Raporları'na da yansımaktaydı. 2009 yılındaki Birleşmiş Milletler'in Arap milletlerine yönelik İnsani Gelişme Raporu, sağlık, eğitim, cinsiyet eşitliği, genel ve özel hürriyetlerin seviyesi, güvenlik meseleleri ile alakalı hiç iç açıcı bilgiler içermemekteydi. Rapor, bugünkü Arap nesillerinin diğer toplumların ekseriyeti tarafından daha evvel görülmemiş ve bilinmeyen boyutta bireysel ve kolektif güvensizlik hali yaşadığını ifade etmekteydi. Bu, güvensizlik, halkların onurlu bir yaşam sürmesini sağlayacak asgari şartlardan yoksun olmak anlamına gelmekteydi (Merzûkî, 2019: 66-67).

Tunus özelinde bakıldığında, 2010'daki Freedom House endeksine göre Tunus 6 puanla (7 üzerinden 1 en özgür kabul edilmektedir) özgür olmayan ülkeler kategorisinde yer almaktaydı. Bu durum, vatandaşlarının temel siyasi ve medeni haklarının ihlal ve inkar edildiğini ifade etmekteydi. Aynı raporda Tunus'ta, bir takım yasal ve ekonomik müdahalelerle muhalif seslerin susturulması açısından "Arap dünyasının en kötü medya ortamlarından birine" sahip olduğu da öne çıkmaktaydı. Öte yandan 1987-2011 yılları arasında Tunus Devlet Başkanlığı yapan Zeynel Abidin Bin Ali, anayasa ile yürütme üzerinde geniş imtiyazlara sahip olmuş, ülkede pek çok yetkiyi kendinde toplayarak otokratik bir yönetim tesis etmişti (Affan, 2022: 118).

Bu anti-demokratik koşullara bir de yapısal sorunlar eklenmekteydi. 2010 yılına gelindiğinde işsiz sayısı yarım milyona ulaşmış, ülkenin bütün zenginlikleri diktatörün yakın akrabaları tarafından parsellenmiş, medya ve her türlü enformasyon kontrol altına alınmıştı. Ayrıca ülkeden Avrupa'ya legal ya da illegal yollarla göçen genç sayısı artmakla birlikte 2008 ekonomik krizi de Avrupa ile

ticarete bağımlı olan ve bir turizm ülkesi olan Tunus'u doğrudan etkilemişti (Okumuş, 2019: 185).

Tunus'ta 2008 yılında başlayan protestolar rejim tarafından bastırılsa da; 2010 yılının sonlarına gelindiğinde Tunuslu bir genç olan Muhammed el-Buazizi'nin kendini Sidi-Buzeyd kentindeki valilik binası önünde yakması ile yıllardır üzeri örtülen meşruiyet krizi patlak vermiş; yapısal sorunların halkı getirdiği nokta gözler önüne serilmiş ve bütün bir bölgede domino etkisi yaratacak olan Arap Baharı'nın fitili ateşlenmiştir (Şankıti, 2021: 409).

Bölgedeki otokratik rejimlere karşı başlatılan ve Arap Baharı olarak bilinen Arap Ayaklanmalarının sonuçları her ülke için aynı olmamıştır. Ayaklanmalar neticesinde kimisi iç savaşa sürüklenmiş (Suriye), kimisi tekrar askeri bir darbe ile devrim öncesine dönmüş (Mısır), kimisine de istikrarsızlık hakim olmuştur (Libya). Bu tecrübeler içinde Tunus ise müstesna bir örneklik teşkil etmiştir.

Tunus 2011'de Zeynel Abidin Bin Ali'nin devrilmesi ile birlikte, toplumsal mutabakatı sağlayabilmiş, demokratik seçimler yapabilmiş, yeni bir anayasa hazırlayabilmiş bir ülke olarak bölge ülkeleri içinden sıyrılmıştır. Görece siyasi istikrarın hakim olduğu Tunus, inişli çıkışlı da olsa 2019 yılına kadar gelebilmiştir. Lakin daha önce de ifade edildiği üzere siyasi başarılara ekonomik başarıların eşlik etmemesi, 2019 yılına gelindiğinde toplumsal huzursuzluğu daha hissedilir kılmıştır. Özellikle 2018 senesinde ekonomik anlamda pek çok alanda olumsuz gelişmelerin yaşanmıştır. Tunus'ta 2018 yılı, enflasyonun rekor seviyelere ulaştığı, Tunus Dinarı'nın Euro karşısında yüzde 14 değer kaybettiği, bunun sonucunda da kamu borcunun GSYİH'nın yüzde 78,5'ine yükseldiği (2010'da bu oran yüzde 40'tı) (Tunisia's Economic Update, 2019: 176), özellikle gençler arasındaki işsizliğin kritik seviyelerde seyrettiği bir yıl olmuştur. Bu ekonomik atmosfer, 2019 senesindeki cumhurbaşkanlığı ve parlamento seçim sonuçlarını da etkilemiştir.

Marwan Muasher'in Arap Baharı'nın ikinci bir versiyonuna işaret ettiği 2019 yılı ile başlayan süreçte, halkın müesses nizamın içindeki siyasilere olan güvenini kaybettiğini dolayısıyla yeni siyasi parti ve politikacı arayışına girdiği yukarıda ifade edilmişti. Tunus bu anlamda Muasher'in işaret ettiği durumu açık bir biçimde deneyimlemiştir. Zira 2019'da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerini gerçekten de mevcut siyasi liderlerin dışında müesses nizamın dışından biri olan Anayasa Profesörü Kasy Said kazanmıştır. Adaylık sürecinde sokağın taleplerini seçim propagandası olarak kullanan Said'in seçilmesi, 2019 yılına kadar siyasetteki mevcut partilerin, sistemin iyileştirilmesinde ve yapısal sorunların çözülmesinde başarısız olmalarına karşı halkın verdiği bir tepki olarak değerlendirilmiştir (Kor, 2021).

Öte yandan 2019 Parlamento seçimlerinde ise Tunus'ta 695'i parti olmak üzere 1592 liste yarışmıştır. Bu durum Tunusluların partilere güveninin genel olarak azaldığı parçalı bir siyasi yapıyı ortaya koymuştur (Şamihi, 2019). 10'u aşkın partinin meclise girdiği ve Nahda'nın birinci parti seçildiği 2019'dan 2021'e kadar 3 kez hükümet kurma girişiminde bulunulmuştur. Hükümet kurma girişimlerinin başarısız kaldığı siyasi ortamda, Said, Başbakan Hişam el-Meşişi'yi görevlendirerek mevcut partilerin temsil edilmediği bir teknokratlar hükümetine 2020'de onay vermiştir. Said daha sonra 25 Temmuz 2021'de meclisi tamamen feshedecek ve tüm yetkileri elinde toplayacağı otokratik bir yönetim kurmaya çalışacaktır.

4.2. Covid-19 Salgının Tunus'a Etkileri

Dünya Bankası'nın 2022 yılında hazırladığı rapor, Covid-19 salgının parasal olmayan boyutlarının parasal boyutlarından daha maliyetli olabileceğine işaret etmektedir (World Bank, 2022: 6). Bu açıdan değerlendirildiğinde Covid-19 salgını Tunus'u sadece ekonomik anlamda değil, siyasi istikrar anlamında da ciddi bir biçimde etkilemiştir. Dolayısıyla salgının maliyeti Tunus için sadece ekonomik boyutta kalmamış, siyasi alana da sıçramıştır.

4.2.1. Covid-19 Salgının Tunus'taki Ekonomik Etkileri

Tunus'ta ilk vakanın kaydedildiği 2 Mart 2020'nin öncesinde ülke ciddi anlamda derin makroekonomik dengesizliklerle, güçlü potansiyeline rağmen zayıf büyümeyle, yüksek işsizlik oranıyla, zayıf yatırım ve sosyal eşitsizlikle sonuçlanan büyük yapısal zorluklarla karşı karşıyaydı. Dolayısıyla salgın, devrim sonrasındaki dokuz yıllık süreçte mücadeleler neticesinde daha da kırılgan hale getirilen sosyo-ekonomik durumun üzerine gelmiştir. Üstelik Tunus'un küçük bir ülke olmakla birlikte dünyaya açık olması onun uluslararası arz-talep dengesizliklerinden daha fazla etkilenmesine neden olmuştur (Khouja, 2020).

Esasında Tunus hükümeti, Covid-19'un kritik sağlık sorununu hızla fark edip ve virüsü kontrol altına almak için hızlı önlemler almıştır. 2 Mart'ta ilk vakanın duyurulmasından itibaren, hükümet, salgının, toplumunun en savunmasız üyeleri üzerindeki sağlık, ekonomik ve sosyal etkilerini hafifletmek için bir dizi önlem almıştır. 22 Mart'ta hükümet ulusal sınırları kapatmış, zaruri olmayan faaliyetleri durdurmuş, restoran ve kafeleri kapatmış ve çalışmaya devam etmek isteyen şirketler için işgücünün yalnızca yüzde 15'ini kullanmalarına izin vermiştir. Bu istisnai önlemlerin ekonomik aktivite üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur (Elkadhi vd., 2020: 2).

Salgının önlenmesine dair alınan tedbirlerin sektörel bazda ekonomik sonuçları şu şekilde olmuştur (Elkadhi vd., 2020: 3-4):

- Tunus'ta ilk vakaların tespit edilmeye başlaması ile birlikte hanelerin temel gıda ürünlerini stoklamaya başlaması sonucu buğday ürünlerine olan talep yüzde 26 oranında artmıştır. Bu durum, dağıtım kanallarında önemli aksamalara neden olmakla birlikte kısa süreli kıtlıkların yaşanmasına yol açmıştır.
- Sanayi sektöründe zaten 2019'da büyümenin yavaşladığı gözlenmekteydi. Covid-19 salgının kontrol altına alınması için alınan tedbirler, özellikle tekstil ve hazır giyim ile makine ve elektrik

sanayiinin alt sektörlerindeki üretime yönelik dış talebin düşüşüne yol açmıştır.

- İlk kapanmalarla birlikte Tunus'ta önemli bir döviz kaynağı olan turizm sektörü ağır bir darbe almıştır. Mart ayındaki tedbirlerle turizm gelirleri yüzde 30 oranında düşmüştür. Nisan ayı boyunca tamamen kapanma ile birlikte turizm sektöründe yüzde 80'lik bir düşüş yaşanmıştır.
- Ulaştırma sektöründe tahminlere göre yüzde 60 civarında bir kayıp gerçekleşmiştir.
- Gıda ticareti dışındaki işletmelerin kapanması ile birlikte toptan ve perakende ticaret etkilenmiştir. Bu durum toplam cironun yüzde 62'sinin kaybına neden olmuştur.
- İnşaat ve diğer piyasa hizmetlerinin sırasıyla yüzde 47 ve yüzde 58, eğitim sektöründe ise yüzde 5'lik bir faaliyet kaybına uğramıştır.
- Sınırların kapanması ile birlikte ihracat ve ithalat Mart'ta sırasıyla yüzde 30 ve 27 oranlarında düşmüştür.
- Tarım ticaretinde Tunuslu üreticiler tarafından ihraç edilen taze ürünlerin yüzde 80'ini alan Avrupa Birliği'nin, taze ürün ithalatına yönelik getirdiği kısıtlama ile ihracatta önemli bir düşüş yaşanmıştır. Mart ayında sadece balık ihracatındaki kayıpların 13,3 milyon Tunus Dinarı olduğu belirtilmiştir.
- Bu dönemde havaleler yüzde 10 oranında düşmüştür. Bu, küresel ekonomik kriz ve sağlık hizmetlerine erişim eksikliği nedeniyle yabancı ülkelerdeki Tunuslu işçiler arasında işsizliğin artışına işaret etmektedir. Nitekim bunun sonucu olarak Tunuslu işçilerin yurt dışından ülkelerine geri dönmelerinde bir artış gözlenmiştir. Nisan ortasına kadar 9000 Tunuslu ülkelerine döndüğü kaydedilmiştir.
- Sağlık sektörüne bakıldığında 2019'da ülke yetenekli tıp doktorları ve sağlık görevlilerinin büyük bir göçüyle sarsılmıştı. Esasında 2013'ten itibaren ülkede var olan sağlık sektörü sorunları salgınla birlikte şiddetlenmiştir.

Öte yandan UNDP'nin 2020'de salgının Tunus'un ekonomisine etkilerine dair yaptığı bir araştırmada toplam yatırımda yüzde 4,9

azalma, hane halkı tüketiminde yüzde 8 azalma, parasal yoksullukta ve işsizlik oranında sırasıyla yüzde 4 ve 6 artış, dolaylı ve kişisel gelir vergilerinde yüzde 1,5 oranında artış, kurumlar vergisinde yüzde 6 artış, imalat dışı endüstrilerde yüzde 29, turizmde yüzde 23, toplu taşımada yüzde 19,6 ve tekstilde yüzde 17,7 oranlarında azalma kaydetmiştir (UNDP, 2020).

ILO'nun Mart 2022'de hazırladığı rapor ise salgının Tunus'taki sosyo-ekonomik etkilerini daha net bir biçimde ortaya koymaktadır (ILO/ERF, 2022):

- 2019'da zaten düşük bir GSYİH büyüme oranına (yüzde 0,9) sahip olan Tunus, 2020 için genel GSYİH daralması yüzde 8,8 olarak kaydedilmiştir.
- Kasım 2020'den Haziran 2021'e kadar işgücü piyasası göstergelerinde iyileşme olmuştur. İstihdam ve işgücüne katılım oranlarındaki artışlar, Şubat ve Nisan 2021'de erkeklerden, Haziran 2021'de ise kadınlardan kaynaklanmıştır.
- Hanehalkı gelirleri Kasım 2020'den Nisan 2021'e yükselmiş ve ardından Haziran 2021'de tekrar kötüleşmiştir. Bu durumdan en çok düşük gelirli kesim etkilenmiştir. Haziran 2021'deki tersine dönüş, esas olarak en yoksul çeyreğin gelirindeki bozulmadan kaynaklanmıştır.
- İşyerleri dışındaki kayıt dışı ücretli işçiler ve kendi hesabına çalışanlar, gelirlerinde en büyük düşüşleri yaşamışlardır. Kendi hesabına çalışanlar için gelirdeki düşüş daha kalıcı olmuştur.
- Kasım 2020'den Haziran 2021'e kadar olan dönem, daha az çalışılan gün, daha az hasat ve daha düşük fiyatlar ile çiftçiler oldukça zor geçmiştir. Ana zorlukların, sokağa çıkma yasağı ve finansal nedenlerden dolayı girdilere erişim olduğu tahmin edilmektedir. Bununla birlikte sağlık ve ekonomik krizin etkilerini aynı dönemde meydana gelen kuraklığın etkilerinden ayırmanın zorluğu akılda tutulmalıdır.
- Mikro işletmeler, Kasım 2020'den Şubat 2021'e kadar daha fazla ve sonrasında daha az kapanış bildirmiştir. Ancak, operasyonel

durumdaki bu iyileşme daha yüksek gelirlere çevrilememiştir. Girdilere erişim ve talep kaybı, mikro işletmelerin karşılaştığı temel zorluklar olarak müşterilere erişimin yerini almıştır.

- Kobilere ve mikro işletmelere yapılan devlet desteği 2021 birinci çeyreği ile ikinci çeyreği arasında ciddi bir düşüş yaşamıştır.
- Hanelerin yalnızca yüzde 10 ila 15'i anket döneminde gıda güvenliğine sahip olduğunu bildirmişlerdir. Hanelerin yüzde 50 ila 60'ı öğünleri ve porsiyonları azaltmak zorunda kalmıştır.
- Hane halkının en yaygın başa çıkma stratejilerinin birikimlerini harcamak ve aile desteğine güvenmek olduğu görülmüştür. Hanelerin yalnızca beşte biri bir tür devlet desteği almıştır. Devlet yardımı esas olarak gelirin birinci ve ikinci çeyreğine yönelik olmakla birlikte bu durum zamanla azalmıştır.
- Covid-19 açısından Tunus'ta en kötü dalga Haziran 2021'de yaşanmıştır. Bu dönemde endişe ciddi boyutlara ulaşmış, kötü sağlık durumu bildirenlerin seviyesi ciddi oranda artmıştır.

ILO'nun raporuna göre özellikle 2021 yazında yaşanan ölümcül dalga ile Tunus'ta ciddi oranda sağlık ve gıda güvensizliği artmış ve refah düşmüştür (ILO/ERF, 2022: 51). Bu raporda, Tunus'ta salgının etkilerinin Haziran 2021'de üst seviyeye ulaştığına dair yapılan vurgu oldukça önemlidir. Zira Tunus'ta Haziran 2021'de ekonomik koşulların oldukça kötüleşmesi bir ay sonra yani Temmuz 2021'de yaşanan siyasi hadiseleri anlamayı kolaylaştırmaktadır.

4.2.2. Covid-19 Salgınının Tunus'taki Siyasi Etkileri

Covid-19 salgınının Tunus'ta siyaseti doğrudan etkilediğini söyleyebilmek pek mümkün değildir. Fakat salgının mevcut yapısal sorunlar üzerindeki çarpan etkisi göz önünde bulundurulduğunda siyasi arenanın bu etkilerden muaf kalabilmesi de olası değildir. Daha önce Arap Ayaklanmalarını tetikleyen gıda güvensizliğinin politik istikrarsızlıkla arasındaki bağ ortaya konmuştu. Buradan hareketle sosyo-ekonomik koşulların siyasi alana etkilerinin göz ardı edilemeyeceği görülmüştür. Nitekim Tunus'ta salgınla daha da

kesifleşen yapısal sorunlarla siyasi arenadaki çalkantıların çakışması bir tesadüften çok daha fazlasına işaret etmektedir.

Esasında Tunus 2019'daki seçimlerden itibaren yukarıda da değinildiği üzere siyasi anlamda istikrarsız bir tablo çizmekteydi. Tunus salgına yakalandığı dönemde bir yanda hükümet kurma girişimlerindeki başarısızlıklarla, diğer yanda Cumhurbaşkanı Kays Said ve Meclis Başkanı Raşid el-Gannuşi başta olmak üzere siyasiler arasındaki çekişmelerle uğraşmaktaydı. Özellikle Said ve Gannuşi gibi devletin en üst kademedeki iki isim arasındaki fikir ayrılığı, ülkede acil çözüm bekleyen toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlara dair reformların önünü tıkamaktaydı.

2020 yılı Gannuşi ile Said'in arasındaki görüş ayrılıklarının gerilime dönüştüğü bir yıl oldu. Özellikle bu dönemde Libya'daki darbe girişimi Tunus siyasetini önemli ölçüde etkiledi. Libya'da darbeci General Halife Hafter'in, meşru olan Ulusal Mutabakat Hükümeti'ni (UMH) devirme girişimleri sırasında Fransa, Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır hattının UMH'nin meşruiyetini sorgulaması, Said'in Fransa'yı ziyaret ederek bu konuda Fransa'nın yanında durması, Gannuşi'nin ise UMH'nin meşruiyetini savunması ve UMH Başkanı Fayez Serrac'ın yanında yer alması ülkedeki siyasi gerilimi artırdı (Karakurt, 2020).

Yine bu dönemde mevcut sisteme ve anayasaya dair tartışmalar da ülke gündeminde yer almaktaydı. Said, devrimi ve doğrudan temsili desteklemesiyle (bunun için referandumlara sık sık başvuran), partilerin ve merkezi yönetimin rolünün azalmasıyla ilgili kanaatiyle ve mevcut siyasi sisteme karşıtlığı ile ilgili tekrarladığı söylemleriyle öne çıkmaktaydı (Karakurt, 2020). Dolayısıyla Said en başından beri mevcut sistemin tasfiyesine dair belli bir eğilime sahipti.

Nitekim yapısal sorunların çözümüne dair asgari başarıların geciktiği, siyasi çekişmelerin halkı bunalttığı, siyasi ve ekonomik istikrarsızlığın hakim olduğu, salgının etkilerinin en şiddetli bir biçimde hissedildiği bir dönemde 25 Temmuz 2021'de Said, Tunus Anayasası'nın 80. Maddesine referansla Başbakan Meşişi'yi görevden

almış, hükümeti feshetmiş, meclisi dondurmuş ve dokunulmazlıkları kaldırdığını ilan etmiştir.

Said'in müdahalesi kimilerince istisnai bir durum, kimilerince anayasa darbesi olarak nitelendirilmiştir. Esasında Said'in siyasete müdahalesinin ilk günleri, halk tarafından büyük bir sevinçle karşılanmıştır. İktidarın ele geçirilmesinden bu yana yapılan kamuoyu yoklamaları, bu hamlelerin, yolsuzluktan ve durgun bir ekonomiden bıkmış bir halkta karşılık bulduğunu göstermiştir. Said'in müdahalesi/darbesi ile birlikte 2011'den bu yana mevcut siyasi liderlerin anlamlı bir ekonomik rahatlama sunamadığı halkın nezdinde meşruiyetlerini kaybettikleri ortaya çıkmıştır. Öte yandan Said'in ilan ettiği istisnai duruma meclisin direnememesi parlamentonun işlevsizliğini de gözler önüne sermiştir. Zira Said, 80. madde devreye sokulduğunda buna direnebilecek bir siyasi cephe ile karşılaşmamıştır. Böylece Said'in seçilmesinde siyasi sistemin felç olması ve ekonomik koşulların kötü olmasının ne kadar etkili olduğu bir kere daha anlaşılmıştır (Al-Ali, 2021).

Ne var ki başlangıçta yolsuzluğu bitireceği sözü veren Said, darbeden bu yana Tunus'un Arap Baharı geçişiyle oluşturulan anayasa, parlamento, yüksek yargı konseyi ve hatta yolsuzlukla mücadele komisyonu dahil olmak üzere en önemli kurumlarını sistematik olarak tasfiye etmiştir. Siyasi muhaliflerini taciz etmek, tutuklamak ve kovuşturmak için polise ve askeri mahkemelere güvenmiştir (Hammami ve Gravel, 2022).

25 Temmuz'un ardından Said, 22 Eylül 2021 günü 117 no'lu karar ile yetkilerini genişleterek yürütme organını tamamen kendisine bağlamıştır. Ayrıca yasa tekliflerinin Anayasa'ya uygunluğunu denetleyen geçici komisyonu da feshetmiştir. Böylece cumhurbaşkanı kabine üzerindeki kontrol yetkisini tek elde toplamıştır. Bunlara ek olarak, Said, birçoğu mevcut krizle hiçbir bağlantısı olmayan 29 alanda tam yasama yetkisini eline almıştır. Örneğin, Said artık diğer birçok alanın yanı sıra miras hukuku, vatandaşlık hakları, medya

özgürlükleri üzerinde de yasama yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca, istediği zaman yasa çıkarabileceği ve 117 no'lu kararı herhangi bir noktada müteakip tedbirlerle değiştirebileceği düşünüldüğünde, anayasal düzeni yorumlamaktan da münhasıran sorumlu olmuştur. Ayrıca 117 no'lu kararın 22. maddesi, başkanın kendisinin "siyasi reformlarla ilgili değişiklik taslaklarını hazırlamaktan" sorumlu olduğunu açıklamaktadır. 117 no'lu kararın doğası gereği geçici olduğu metinde belirtilmiş olsa da ne kadar yürürlükte kalabileceğini kestirmek oldukça güç görünmektedir. Bu hamleleri ile tüm siyasi kaldıraçlardan sorumlu olan Said, Tunusluların yeni bir otokrasi ile karşı karşıya olduğunu göstermiştir (Al-Ali, 2021).

Said'in tüm yetkileri elinde toplayarak Tunus'un görece demokratik siyasi çehresini otoriterlik yönünde değiştirmesi, demokrasinin konsolide edilmediği, ekonomik istikrarsızlıkların ve yapısal sorunların olduğu ülkelerde kriz anlarında demokrasiden kolayca vazgeçildiğini ve yerini otoriter eğilimlere bıraktığını göstermiştir. Nitekim yakın dönemde yapılan bir anket çalışmasında, Tunuslulara Said'in 25 Temmuz 2021 eylemlerine ilişkin görüşlerine şu ifadelerden hangisinin daha yakın olduğu sorulmuştur: "*Başkanın eylemleri yozlaşmış politikacıları sorumlu tutuyor ve sıradan Tunuslulara yardım ediyor*" veya "*Başkanın eylemleri demokrasiyi baltalıyor ve Tunus halkının haklarını tehdit ediyor.*" Ankete katılan 1.200 kişinin yaklaşık yüzde 80'i ilk ifadeyle daha yakından özdeşleşirken, yüzde 15'e yakını ikinci ifadeyle hemfikir olduklarını belirtmişlerdir (Blackman ve Nugent, 2022). Bu durum, ekonomik meselelerin halkın siyasi reflekslerini nasıl etkilediğini göstermiştir.

Ülkenin önde gelen siyasilerinden olan ve Said tarafından darbe sonrasında takibata uğrayan, soruşturmalar geçiren Gannuşi, Said'in başa gelmesini ve bir yıl boyunca koltuğunu korumasını halkın devrimle birlikte beklentilerinin karşılanamaması sonucu ortaya çıkan *popülizm* ile açıklamıştır. Gannuşi'ye göre, Said, Tunuslulara bir program sunmayıp, halkın ne istediğini bildiğine dair illüzyonlar ve vaatler vermesi açısından popülist biridir. Tunus toplumu, asgari

başarıların geciktiği bir ortamda bir tür ayartmaya ya da bir tür yanılsamaya maruz kalmıştır. Diktatörlükten demokrasiye geçişlerde bu tür savrulmaların yaşanmasını normal kabul eden Gannuşi'ye göre Said'in neden olduğu bu istisnai durum, Tunus'un demokrasiye geçiş sürecindeki bir istikrarsızlık ya da türbülans olarak kabul edilmeli ve geçici olduğu bilinmelidir (Arslan, 2022: 347).

Esasında Tunus'ta son dönemde yaşanan gelişmeler, Gannuşi'nin de ifade ettiği üzere Said'in durumunu istisnai ve geçici olarak kabul edilmesini olası kılmaktadır. Öncelikle Said, son dönemlerde halkı mobilize edebilme ve halkın desteğini alma noktasında büyük başarısızlıklar yaşamıştır. Bu başarısızlılardan ilki, Said'in 2022 yılının ilk üç ayında düzenlediği ve yeni bir anayasa hakkında kamuoyunu toplamak için tasarladığı çevrimiçi istişaredir. Katılımı teşvik etmek için devlet kaynaklarını kullanmasına ve hatta 250 "gençlik evi" aracılığıyla ücretsiz internet sunmasına rağmen, 11,8 milyon nüfustan yalnızca 535.000 kişi istişareye katılmıştır. Bu, katılmaya uygun olan 16 yaş ve üstü vatandaşların yaklaşık yüzde 6'sı anlamına gelmektedir (Hammami ve Gravel, 2022).

İkincisi 26-27 Mart'ta düzenlenen belediye seçimlerinin seçmen kaydındaki artışa rağmen 2018 seviyelerinin altında kalmasıdır. Said'in halkı mobilize edemediği bir diğer durum, darbenin birinci yıl dönümünde düzenlenen Anayasa referandumuna katılımın yüzde 30'u aşamamasıdır. Yine Aralık 2022'de yapılan seçimin ilk turunda katılım yüzde 9 civarında, Ocak 2023'te yapılan ikinci turunda ise yüzde 12 civarında kalması, Said'in halk nezdindeki meşruiyetinin sorgulandığını göstermektedir.

Öte yandan Said'e karşı muhalif gruplar arasında da işbirliği ve organizasyonun arttığı gözlenmiştir. Örneğin Said'in Tunus'ta Arap Ayaklanmalarını anmak adına 14 Ocak'ta düzenlenen devrim kutlamalarını 17 Aralık'a kaydırması kararının ardından devrim gününü kutlamaya çok az kişi katılmıştır. Buna karşılık 14 Ocak'ta

Tunus'ta Said muhaliflerinin organizesiyle büyük çaplı bir gösteri düzenlenmiştir (Hammami ve Gravel, 2022).

Said'in halkın nezdindeki meşruiyetini tartışmalı olduğuna dair bir diğer gösterge Tunus siyasetini domine eden ve ülkenin önemli aktörlerinden olan Tunus Genel İşçi Sendikası'nın (UGTT) Said'in politikalarını onaylamamasıdır. Başlangıçta Said'i destekleyen UGTT son dönemde özellikle ekonomik darboğazdan geçen Tunus'ta IMF ile müzakereler yürütülmesini ve ekonomik destek paketinin yürürlüğe girmesini protesto etmiştir. UGTT düşük ücretler, yetersiz kaynaklar, yüksek yoksulluk ve işsizlik oranı nedeniyle IMF'nin ekonomik destek için dayattığı koşulları reddettiklerini belirtmiştir. Ayrıca UGTT meşru seçimlerden doğan bir hükümetin olmadığı bir dönemde ülkenin böyle bir borçlanma sürecine girmesini onaylamadıklarını ifade etmiştir (MEMO, 2022)

5. Sonuç

Covid-19 salgınının rakamlarla ve verilerle tespit edilebilen ekonomik sonuçları üzerine konuşabilmek daha kolayken, erken dönemde siyasi sonuçları üzerine konuşabilmek oldukça güçtür. Yine de sosyo-ekonomik durumların siyaset alanını etkilediğine dair literatürde yeterli düzeyde veri mevcuttur. Dolayısıyla salgının uzun vadede küresel ölçekte dolaylı olarak siyasi sonuçlar doğurabileceğine dair bir öngörüde bulunulabilmek mümkündür. Bunun yanında toplumsal, ekonomik ve siyasal anlamda kırılgan yapıya sahip olan ülkeler, salgının siyasi sonuçlarının en hızlı gözlemlendiği ülkeler olmuştur. Nitekim bunların başında da Tunus gelmektedir.

Tunus, 2011'den itibaren bölge ülkeleri içinde otoriter rejimden demokrasiye geçişte önemli bir siyasi başarı elde etse de aynı başarıyı ekonomik alanda yakalayamamıştır. Geçen on yıl içinde Arap Ayaklanmalarının temel nedenlerinden olan sosyo-ekonomik koşulların iyileştirilememesi, yapısal sorunların çözülememesi, Tunus'ta 2019 yılında yapılan seçimlerin sonuçlarını etkilemiş ve siyasi alandaki istikrarı bozmuştur. Covid-19 salgınına ağır ekonomik

koşullarda ve parçalı bir siyasi durumda yakalanan Tunus'ta salgının etkisi ile ekonomik ve siyasi tablo giderek kötüleşmiştir.

Salgın krizinin neden olduğu olağanüstü koşullarda, Tunus'taki demokratikleşme trendinin yerini otoriterleşme eğilimi almıştır. Bu dönemde halk ağır ekonomik şartların, yolsuzluğun, işsizliğin bitirilmesi umuduyla Said'i desteklemiş; mevcut politikacılar da siyasi çekişmelerden dolayı ortak bir irade ortaya koyamadıkları için Said'in otoriterleşmesine karşı direnememişlerdir. Bu durum olağanüstü durumlarda ve kriz anlarında henüz demokratikleşme aşamasında olan bir ülkenin nasıl kırılgan bir siyasi yapıya sahip olduğunu göstermiştir. Yine de bölge ülkeleri içinde toplumsal konsensüs ve siyasi istikrar açısından müstesna bir yere sahip olan Tunus'taki son gelişmeler, Said'in otoriter yönetiminin bir istisna ve geçici durum olması yönündeki umutları artırmaktadır.

Kaynakça

Affan, M., (2022), Secularism Confronts Islamism Divergent Paths Of Transitional Negotiations In Egypt And Tunisia, Routledge, New York.

Al-Ali, Z. (2021). Tunisia's president just gave himself unprecedented powers. He says he'll rule by decree. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.washingtonpost.com/politics/2021/09/24/tunisias-president-just-gave-himself-unprecedented-powers-he-says-hell-rule-by-decree/ [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Arslan, Sinem, (2022), *"İslam-Demokrasi İlişkisine Farklı Bir Yaklaşım Olarak Raşid el-Gannuşi"*, (Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Malatya, (Türkiye).

Blackman, A. D., Nugent, E. R. (2022). Tunisia's president threatened the judicial system. What do Tunisians think about these power grabs?. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.washingtonpost.com/politics/2022/02/08/tunisias

-president-threatened-judicial-system-what-do-tunisians-think-about-these-power-grabs/ [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

El-Câbirî, M. Â. (2019). *Çağdaş Arap-İslam Düşüncesinde Yeniden Yapılanma* (1. Baskı). (A. İ. Pala, & M. Çıkar, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları.

ElKadhi, Z., Elsabbagh, D., Frija, A., Lakoud, T., Wiebelt, M., Breisinger, C. (2020). The impact of COVID-19 on Tunisia's economy, agri-food system, and households. MENA Policy Note 5. Washington, DC: International Food Policy Research Institute (IFPRI). https://doi.org/10.2499/p15738coll2.133737.

Eroğlu, E. (2020). "Covid-19'un Ekonomik Etkilerinin ve Pandemiyle Mücadele Sürecinde Alınan Ekonomik Tedbirlerin Değerlendirilmesi", *International Journal of Public Finance*, 5(2), 211-236.

Eş-Şamihi, T. (2019). İki Üstadın Uzlaşması Sonrası Nahda Hareketinin Seçenekleri. Al Sharq Forum. [Çevrimiçi kaynak]. https://research.sharqforum.org/tr/2019/09/10/iki-ustadin-uzlasmasi-sonrasi-nahda-hareketinin-secenekleri/ [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Fukuyama, F., Lopez-Calva, L. F. (2021). Pandemics and political performance. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.project-syndicate.org/commentary/pandemic-political-decay-latin-america-caribbean-by-francis-fukuyama-and-luis-felipe-lopez-calva-2021-06?utm_term=&utm_campaign=&utm_source=adwords&utm_medium=ppc&hsa_acc=1220154768&hsa_cam=12374283753&hsa_grp=117511853986&hsa_ad=499567080219&hsa_src=g&hsa_tgt=dsa-19959388920&hsa_kw=&hsa_mt=&hsa_net=adwords&hsa_ver=3&gclid=CjwKCAiAqaWdBhAvEiwAGAQlts9P8nSh8MQdpRGhSOYL85rgPjHqBe0DODsU3W9XtqHfisj_9Eh-lBoCRHgQAvD_BwE [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Hammami, M. D., Grewal, S. (2022). How much popular support does Tunisia's president really have?. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.washingtonpost.com/politics/2022/04/26/tunisia-saied-coup-backsliding-democracy/ [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Heywood, A. (2016). *Siyasî İdeolojiler* (10. Baskı). (L. Köker, Çev.) Ankara: BB101 Yayınları

Hoogeveen, J., Lopez-Acevedo, G. (2021). Distributional Impacts of COVID-19 in the Middle East and North Africa Region. [Çevrimiçi kaynak]. https://openknowledge.worldbank.org/bitstream/handle/10986/36618/9781464817762.pdf [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

ILO/ERF. (2022). Tunisia COVID-19 Country Case Study. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---africa/---ro-abidjan/---sro-cairo/documents/publication/wcms_839018.pdf [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Karakurt, O. (2020). Libya savaşı gölgesindeki Tunus'ta siyasi kriz ve yeni hükümet arayışları. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.trthaber.com/haber/dunya/libya-savasi-golgesindeki-tunusta-siyasi-kriz-ve-yeni-hukumet-arayislari-512908.html [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Khouja, A. B., (2020). We must think differently in COVID-19 recovery – an outlook from UNDP Tunisia. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.undp.org/arab-states/blog/we-must-think-differently-covid-19-recovery-%E2%80%93-outlook-undp-tunisia [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Kor, Z. T. (2021). Tunus'ta 25 Temmuz Darbesi'nin Arka Planı Ve Muhtemel Senaryolar. [Çevrimiçi kaynak]. http://ortadogugunlugu.blogspot.com/2021/07/ztkor-tunusta-26-temmuz-darbesinin-arka.html [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Lopez-Acevedo, G., Hoogeveen, J. (2021). COVID-19 sets MENA back on poverty. [Çevrimiçi kaynak]. https://blogs.worldbank.org/arabvoices/covid-19-sets-mena-back-poverty [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Mandour, D. A. (2021). Covid-19 and Food Security Challenges in the MENA Region. [Çevrimiçi kaynak]. https://erf.org.eg/app/uploads/2021/05/1620313433_573_1330312_65dinamandourupdatedpaper.pdf [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

MEMO. (2022). The Tunisian General Labour Union rejects Saied's monopolisation of authorities. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.middleeastmonitor.com/20220624-the-tunisian-general-labour-union-rejects-saieds-monopolisation-of-authorities/ [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Merzûkî, M., (2019b), "Arap Dünyası Uçuruma Doğru İlerlerken", *Diktatörlük ve Devrim Arasında Arap Dünyasının Krizleri*, ed. ve çev. Z. Tuba Kor, Küre Yayınları, İstanbul.

Muasher, M. (2019). Is This the Arab Spring 2.0?. [Çevrimiçi kaynak]. https://carnegieendowment.org/2019/10/30/is-this-arab-spring-2.0-pub-80220 [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

O'toole, M. (2020). Arab Spring 2.0: Five lessons from 2011 for today's protesters. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.middleeasteye.net/news/arab-spring-five-lessons-protesters-today [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Okumuş, Fatih, (2019), "*İslami Hareketlerin "Şûrâ" Prensibi Karşısındaki Tutumu: İhvan Ve Nahda Örneği*", (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, İstanbul, (Türkiye).

Şankıti, M. M. (2021). *İslam Medeniyetinde Anayasal Kriz Büyük Fitneden Arap Baharına* (2. Baskı). (M. Çelik, Çev.) İstanbul: Mana Yayınları

The World Bank in Tunisia. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.worldbank.org/en/country/tunisia, [Erişim tarihi: 25 Ocak 2023].

Tunisia's Economic Update. (2019). [Çevrimiçi kaynak]. https://thedocs.worldbank.org/en/doc/100591553672422574-0280022019/original/TunisiaMEUApril2019Eng.pdf [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

Ulutaş, U. (2020). *Koronavirüs Sonrası Küresel Trendler.* U. Ulutaş (Ed.). Covıd-19 Sonrası Küresel Sistem: Sam Yayınları Eski Sorunlar Yeni Trendler. Ankara: SAM Yayınları, 2020, 10-20.

UNDP. (2020). Impact economıque du Covıd-19 en Tunısıe. [Çevrimiçi kaynak]. https://www.undp.org/arab-states/publications/economic-impact-covid-19-tunisia [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

World Bank. (2022). Poverty and Shared Prosperity 2022: Correcting Course. [Çevrimiçi kaynak]. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/37739 [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

World Economic Outlook [WEO]. (2021). [Çevrimiçi kaynak]. https://www.imf.org/-/media/Images/IMF/Publications/WEO/2021/October/English/weo-map-social-oct-2021.ashx?h=1080&w=1920&la=en [Erişim tarihi: 20 Ocak 2023].

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

ULUSLARARASI SİSTEMDE DEMOKRATİK REJİMLERE YÖNELİK ARTAN TEHDİTLER

Increasing Threat to Democratic Rejimes In the Internatıonal System

Seda Gözde TOKATLI *

Öz

Soğuk Savaş sonrası dönemde ortaya çıkan 11 Eylül siyasi ve 2008 ekonomik krizi sonrasında hegemon gücün sistem içerisindeki hakimiyeti zayıflamaya başlamış, küresel ekonomik durgunluk, küresel terör, küresel gelir dağılımında yaşanan krizler, iç savaşlar veyaartan göç hareketliliği ise aşırı sağın güç kazanmasına ve yükselen güçlerin de ortaya çıkan bu boşluğu doldurmasına yol açmıştır. Liberalizmin Batılı olmayan ülkelere hizmet edememesinden değil, küreselleşmeden zararlı çıkan Batılı toplumlara hizmet edememesinden kaynaklanması, özellikle ABD'nin, böylesi bir düzen içinde sadece kendi dar ulusal çıkarlarına ve maddi çıkarlarına odaklı bir dış politika izlemesi uluslararası düzenin işleyişine olası olumsuz etki doğurduğu gibi Amerikan istisnacılığını da olumsuz yönde etkilenmiştir. Bu çerçevede, Batı merkezli küresel düzene meydan okuyan devletlerden özellikle Rusya ve Çin yönetim modelleri arasında bulunan benzerliklere çalışma kapsamında yer verilecek, değerler yayma amacı gütmeyen kalkınma odaklı müttefiklik ilişkileri ve otoriteryanizm çalışmalarına verilen destek de incelenecektir. Benzer şekilde, AB içerisinde küresel sisteme yönelik olumsuz algının artması da Avrupa içerisindeki demokratik yapılara zarar vermiş, AB içerisinde otoriter ve aşırı milliyetçi ideolojinin güçlenmesi, artan göç dalgaları ve devletçi duygulara yönelik artan ilgi de Avrupa ülkelerinin ortak karar alma mekanizmalarını ve demokratik kurumların geleceğini olumsuz yönde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Küreselleşme, Uluslararası Sistem, Devlet, Liberal Yönetim

* Dr. Öğretim Görevlisi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, E mail: sedagozde@hotmail.com, Orcid: https://orcid.org/0000-0002-1880-1338

JEL Kodları: N40, N90, N01.

Abstract

The post-Cold War period, the political and economic crisis that emerged in 2008 in the aftermath of 9/11, the system began to weaken the dominance of the hegemonic power, the global economic recession, global terrorism, global crises in the distribution of income, civil wars and increasing migration and mobility to gain power of the extreme right has led to the rising powers emerging to fill the gap. The failure of liberalism to serve non-Western countries is not the pernicious consequence of globalization's failure to serve Western communities, especially in the United States, such a scheme is simply foreign policy aimed at its own narrow national interests, and the pursuit of material interests. Potentially adversely affected, like the American, which has negatively affected the exceptionalism of the international order. In this context, the similarities found between the management models of Russia and China, especially from the states challenging the Western-centered global order, will be included in the study, and development-oriented alliance relations aimed at spreading values and support for authoritarianism studies will be deciphered. Similarly, the negative perception towards the increase of the global system in Europe within the EU democratic structures, causing damage to the strengthening of authoritarian and nationalist ideology within the EU, increased waves of immigration, and the growing interest of the European countries also statist emotions towards joint decision-making and had a negative impact on the future of democratic institutions.

***Keywords**: Democracy, Globalization, International System, State, Liberal Governance*

***JEL Codes:** N40, N90, N01.*

1. Giriş

Yirmi birinci yüzyılda liberal dünya düzeninin geleceğinin daha fazla sorgulanması, devletlerin değer çıkar ikilemi içerisinde kalarak çıkar odaklı dış politikaya daha fazla yönelmeleri, teknolojinin gelişimi ve sert gücün yumuşak güç karşısında daha fazla ivme kazanması demokratik rejimlerin otoriter rejimler karşısında zayıflamaya başladığını göstermektedir. Ülkelerin küresel stratejilerini kalkınma

ihtiyaçları çerçevesinde şekillendirmeleri, ulusal değerlerin aksine ulusal hedeflerin motive ettiği bir dış politika anlayışına yöneldiklerini göstermektedir. Dışlayıcı söylem ve pratiklerin artış göstermesi, devlet içi sağ partilerin yükselişi, göç karşıtı eylemlerin artması ve yükselen islamofi ortak ve ortak değerler bütününe zarar verirken ayrıştırıcılık, aşırıcılık ve farklılaşmaları ön plana çıkarmaya başlamıştır. Avrupa'daki aşırı sağın yükselişi ve otoriteleşme yönünde artan eğilimlerinin nedenleri arasında küresel sistemin değişen dinamiklerin önemi de bu çalışma kapsamında yer verilecektir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde artan bölgeselleşme modelleri hegemonik düzene alternatif işbirlikleri geliştirmiştir. Küreselleşme kavramının yerini alan bölgeselleşme, devletlerin ortak değer ve kimlikler çerçevesinde hareket etmek yerine ortak çıkar ve ortak fayda kapsamında yeni oluşumlar içerisinde yer almalarına yol açmıştır. Küreselleşme ile birlikte oluşan adaletsiz sermaye dağılımı gelişmiş ülkelerin daha çok kalkınmasına ve sermayelerini arttırmasına yol açmıştır. Küreselleşme sonucunda artan bağımlılık ilişkisi devletlerin bölgesel anlamda hâkimiyetlerini arttırmasına ve uluslararası sistemde güç dengelerini değiştirmesine yol açmıştır. Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır.

Demokratik rejimlerin dünya genelinde bir düşüş içerisinde olması, Rusya ve Çin arasındaki ittifak ilişkisinin daha fazla güçlenerek Avrupa, Asya ve Amerikan demokratik rejimlerine karşı ortak tavır sergilemeleri ve her iki devletinde demokratik ülkelerin tayin ettiği dünya düzenine yönelik alternatifler geliştirme çabası büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Batı demokratik yönetimler artan risk ve tehditler karşısında yekpare bir duruş sergileyerek insan hakları, hukukun üstünlüğü ve demokratik yönetimlerin geleceğini garanti altına alınması gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında, Amerikan istisnacılığının zaman içerisinde nasıl gerilediği, batılı güçlerin çıkar ve

değer ikilemi arasında kalarak neden çıkar kavramına daha fazla önem verdikleri, ulusal gücün ve milliyetçilik kavramlarının her geçen gün artan önemi ve yükselen güçlerin sistem içerisinde artan manevra kabiliyetlerinin mevcut liberal düzene olumsuz etkileri ele alınacaktır.

2. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ABD Gücünde Yaşanan Değişim

Çift kutuplu yapının sona ermesiyle tek kutuplu düzen içerisindeki hakimiyetini ilan eden ABD'nin artan demokrasi ve insan hakları söylemleri Batı değerlerinin evrensel bir kimlik kazanmasına yol açmıştır. Tek kutuplu dünya düzeninin savucularından olan Charles Krauthammer, ABD'nin dünya liderliğini yapmasının ve dünya düzeni için gerekli olan kurallarını tanımlamasının ve uygulanmasının dünya barışı için gerekli olduğunu dile getirmiştir (Krauthammer, 1990: 29-32). Amerikan tek kutupluluğunu Amerikan Barışı (Pax Americana) olarak tanımlayan Christopher Layne, sistem içerisinde yeni büyük güçlerin yükselmekte olduğunu ve özellikle Çin'in artan gücünün belirgin bir şekilde ön plana çıktığını belirtmektedir.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik algısında yaşanan değişim, güvenlikleştirme politikalarının da önem kazanmasına, sorunların ulusal düzeyden çıkıp uluslararası bir sorun haline gelmesine veya kolektif savunmaya olan gerekliliği ortaya koymuştur. 21.yy'ın ilk çeyreğinde ABD, uluslararası arenada hiç olmadığı kadar korumacı, bencil ve yalnız hareket etmeye başlamıştır. Amerika'nın bu yönde devam eden tavrı yükselmekte olan devletlere veya rakiplerine avantaj olarak geri dönmüştür. 11 Eylül terör saldırı sonrasında uluslararası kararları hiçe sayarak ve uluslararası hukuka aykırı davranış sergileyerek kendi inşa ettiği normatif düzenin yıkılmasına ve küresel yönetişim üzerindeki etkin pozisyonunu kaybetmesine yol açmıştır. ABD gücünün gerilemesi sonucunda yükselişe geçen yeni güçler uluslararası sistemi kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirmeye ve dönüştürmeye başlamıştır. ABD'nin para piyasalarında yaşadığı

dalgalanma, yatırım gücünde yaşanan düşme ve ticaret alanında yaşadığı sıkıntılar ekonomik gücünün gerilemesine yol açmıştır.

ABD'nin uluslararası yapı içerisinde diğer ülkelere demokrasi ihraç eden rol model olma yeteneğinde yaşanan erozyon, diğer ülkelerin politikaları üzerinde sahip olduğu gücü veya inandırıcılığı daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. Batı içerisinde liberalizm karşıtı söylemlerin ön plana çıkması, liberal değerlerin en önemli savunucusu olan ABD'nin artan liberal karşıtı eylemleri liberal dünya düzeni içerisinde önemli bir sorunun varlığını ortaya koymaktadır.

Barack Obama, Bush yönetimine kıyasla temsili demokrasi, insan hakları, karşılıklı yardım veya diyalog geliştirme gibi söylemlere daha fazla yer vermiştir (Kocakenar, 2016). BM örgütü içerisinde ABD değer ve ilkelerinin güçlü söylemler altında ifade edilmesi ABD geleneksel dış politika anlayışının sürekliliğine de büyük katkı sağlamıştır. Bush döneminde yürütülen tek taraflı askeri müdahaleler, Afganistan'da kullanılan orantısız güç ve düşmanı yok etmek amacıyla yürütülen müdahaleler ülke çıkarları doğrultusunda hareket eden ABD'yi BM normatif kimliğinin dışına taşımıştır. Obama yönetiminin negatif diplomasiden pozitif diplomasiye doğru giden politikalarının altında önemli başlıklar yer almaktadır. Örneğin, Obama yönetiminin Küba'ya yönelik yaptırımları kaldırması veya Küba 'daki Guantanamo hapishanesinde bulunan tutsakları serbest bırakması ve insan hakları ihlallerinin önenmesine yönelik önemli adımlar bunmaktadır. Obama ABD'nin sistem içerisindeki sahip olduğu ayrıcalıklı ve müzakereci gücünü yeniden kazanmak için her ne kadar önemli adımlar atsa da ABD gücünde belirgin hale gelen düşüş Donald Trump'ın başkanlık koltuğuna geçmesiyle daha fazla ön plana çıkmıştır.

Donald Trump'ın ulusal çıkar odaklı yürüttüğü dış politikası küresel çıkar, uzlaşma kültürü veyaiş birliği gibi kavramların arka plana atılmasına yol açmıştır. Özellikle, Donald Trump yönetimi ulusal çıkarlar çerçevesinde transatlantik ittifak ilişkilerine yön

vererek aynı zamanda liberal dünya düzeninin geleceğini de riske atmıştır. Trump yönetimi liberal dünya düzeni içerisinde realist eğimli politikalar izlerken, realist politikaların temelini oluşturan güç dengesi ve çevreleme politikalarından uzak durmuş diğer bir ifadeyle, realist dış politikanın gerçeklerinden de farklı bir dış politikaya doğru yönelmiştir.

2017 yılında Amitav Acharya yazdığı ''Liberal Hegemonya Sonrası'' (After Liberal Hegemonya) adlı kitabında, uluslararası düzenin dört ana unsur üzerinde kurulu olduğunu (serbest ticaret, çok taraflı kurumlar, demokratik yönetim ve liberal değerler) ancak bu dört unsurun uzun süredir durgunluk içerisinde olduğunu belirtmiş, Donald Trump yönetiminin ise bu durgunluğu sadece hızlandırdığını dile getirmiştir (Acharya, 2017: 271-285). Donald Trump yönetiminin benimsediği tek taraflı politikalar çok taraflı liberal düzenin erozyona uğramasına yol açmıştır. Donald Trump'ın, Avrupa ülkeleri açısından güven sarsıcı açıklamalar yapmaya yönelmesi, özellikle müttefiklerine yönelik yaptığı sert eleştiriler, transatlantik ittifakın en önemli tutkalı olan karşılıklı güven ilişkisine sarsıcı bir etki yaratmıştır (Kanat,2018: 3).

Donald Trump politikaları yatırım yerine yaptırım, değer kavramları yerine çıkar, uluslararası güvenlik kavramı yerine ulusal güvenlik kavramları ve karşılık kazan ilkesi yerine mutlak kazanç anlayışı doğrultusunda ilerlemiştir. Örneğin, ABD'nin Afganistan ve Irak'a demokrasi götürmedeki başarısızlığı, Washington Mısır'da 2013 yılında gerçekleşen asker darbeyi desteklemesi, 6 Ocak 2020 tarihinde yaşanan ABD Kongre baskını, ülke içerisinde artan popülist ve ayrıştırıcı söylemler liberal yönetim modelinin kendi içerisinde yaşadığı meşruiyet krizini ortaya koymaktadır. ABD'nin son yıllarda küresel paydaş rolünde yaşanan düşme veya zayıf karnı olarak lanse edilen siyasi ve ekonomik gücünde yaşanan gerileme, ulusal politikalara daha fazla yönelmesi, çıkar politikaları ekseninde

kurduğu müttefiklik ilişkileri veyaliberal düzenin kendisini revize edememesi en önemli riskler olarak yer almaktadır.

John Ikenberry, 2015 yılında yazdığı makalede liberal sisteme meydan okumaların Batılı olan ülkeler tarafından gerçekleştiğini ifade ederken, küresel yönetişime en büyük tehdidin kendi kalbinden geldiğini dile getirmiştir (Ikenberry,2010: 519). ABD, böylesi bir düzen içinde sadece kendi dar ulusal çıkarlarına ve özellikle de maddi çıkarlarına odaklı bir dış politika izleyecek olması, uluslararası düzenin işleyişine olumsuz etki doğurmuştur. Uluslararası sistemde ABD'nin sistemin koruyucusu veya yönlendiricisi olma konusunda artan belirsizliği, küresel yönetişim gündeminin henüz net olmaması veyaküreselleşme karşıtı artan retoriği tek kutuplu hegemon düzenin düşüşe geçtiğini açıkça ortaya koymuştur.

3.Liberal Dünya Düzenine Yönelik Artan Tehditler

3.1. Avrupa'da Aşırı Sağ'ın Yükselişi'nin Liberal Yönetimlere Etkisi

Küreselleşmenin hızla artan etkisiyle Avrupa içerisinde artan sanayisizleşme sorunları önemli işsizlik sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Avrupa'da yaşanan dönüşümler ideolojik veyasiyasi unsurlardan kaynaklı değil, daha çok küreselleşmenin artan etkisiyle devletlerin değişime ayak uydurması yönünde olmuştur. Dünya ekonomisinde kapitalizmin en ileri boyutları deneyimlenirken düşük eğitim seviyeli, dar gelirli ve siyasi sisteme karşı tepkili sosyal gruplar kendilerini temsil eden ve seslerini duyurabilecekleri tek platform olarak aşırı sağ partileri görmeye başlamıştır (Rydrgyen, 2005: 413-437). AB içerisinde ortaya çıkan krizlerin temelleri daha çok ekonomik nitelikte olmuştur. Örneğin, 2008 finansal kriz sonrasında ABD'nin uluslararası piyasalar üzerindeki hakimiyetini kaybetmesi, AB ülkelerinin ithalat ve ihracat oranlarının düşüşe geçmesine yol açmıştır. AB ülkelerinin ekonomik gelişiminin uluslararası piyasalara bağlı olması ülkelerin durgunluk yaşamasına yol açmıştır. Özellikle İspanya, Yunanistan ve İtalya'da

etkileri daha fazla hissedilen ekonomik krizler, ülke içerisinde diğer sorunlarında ortaya çıkmasına yol açmıştır. Aşırı sağı besleyen başlıca olay ve olgular son on yılda gözlemlenen ekonomik durgunluk ve genç işsizliği, artan şiddet ve terör olayları, göçmen dalgasının dünyayı sarmasıyla tetiklenen milliyetçilik ve popülizm gibi faktörler olmuştur (Öztürk ve Genç, 2017).

Peter Gourevitch "*ikinci düzeye tersten bakış*" teorik modeline göre, göre, merkezi bir devletin var olmadığı küresel sistemde oluşan dev dalgaların devletlere ve toplumlara doğru nüfuz etmesi kaçınılmazdır (Kürşad, 2018). Bu kurama göre, küresel ekonomik durgunluk veyagelir dağılımında yaşanan krizler, ülkeler içerisinde iç/etnik savaşlar veyagöç hareketliliği aşırı sağın güç kazanmasında önemli rol oynamaktadır. Batı ittifakı içerisinde sağ partilerin yükselişe geçmesi İngiltere'nin AB üyeliğinden çekilme yönünde aldığı (Brexit) kararını da hızlandırmıştır. Sağ partilerin güçlenmesi ülke içerisindeki bölünmelerin artması, dışlayıcı söylemlerin daha fazla ivme kazanmasına ve AB içerisindeki normatif gücün zayıflanmasına yol açmaktadır. Otoriteleşme yönünde artan eğilimler demokratik değer ve kurumlarında zarar görmesine yol açmaktadır. Aşırı sağın artan politikaları karşısında değer kazanan milliyetçilik kavramı, ulus bilinci ve yabancı düşmanlığını da beslemektedir. Biz ve ötekiler söylemlerine sıkça yer veren aşırı sağ partiler ötekileştirme politikalarını ön plana çıkartarak ülke içerisindeki var olan uyum ve istikrarın yerini çatışma odaklı politikalara bırakmaktadır. Brexit Krizinden sonra ortaya çıkan Kovid-19 krizi de, AB içerisinde devlet merkezli siyaset anlayışının artan önemini ortaya koymuştur. Örneğin, 2021 yılında Uluslararası Demokrasi ve Seçim kuruluşu (IDEA) tarafından yayınlanan ve 165 ülke üzerinden uygulanan raporda, 2020 ve 2021 yılları içerisinde, Kovid-19 sorunu karşısında demokratik devletlerin otoriter devletler gibi davrandığı ve otoriter rejimlerin ise güçlerini daha fazla pekiştirdiği ortaya çıkmıştır. Özellikle, Amerika, Brezilya, Macaristan, Polonya ve Slovenya'da demokrasinin gerilediği ön plana çıkmıştır (Evenneth,2022).

2021 yılında Freedom House kuruluşu tarafından yayınlanan rapor 2020'de dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 75'inin 2020'de bozulmayla karşı karşıya kalan bir ülkede yaşadığı *"uzun bir demokratik durgunluğun"* derinleştiğini savundu. Raporda ayrıca ABD'ye dikkat çekilerek, son 10 yılda en fazla düşüş yaşayan 25 ülke arasına yer verildi (Evenneth,2022). Şubat 2021'de yayınlanan en son Demokrasi Endeksi ise, dünya nüfusunun yüzde 8'inden biraz fazlasının tam bir demokraside yaşadığını, üçte birinden fazlasının (yüzde 35,6) otoriter yönetim altında yaşadığını tespit etmiştir.

Avrupa Parlamentosu içerisinde oylarını artıran aşırı-sağ partiler Avrupalılaşma düşüncesinin gerilemesine, anayasa tartışmalarında AB'nin yeni bir aşamaya geçememesine ve ülkelerin kendi iç siyasetlerine daha fazla yönelmelerine yol açmaktadır (Yıldırım, 2022). Toplumsal entegrasyonun sağlanamaması, Euro'nun ve AB kurumlarının geleceğinin daha fazla sorgulanması ve yüksek dozda artan ulusalcılık kavramı Avrupa ülkeleri içerisinde her geçen gün daha fazla ivme kazanmaktadır. Demokratik yönetim anlayışının zayıfladığı, insan hakları veya adil ve eşit yönetim anlayışının yön değiştirdiği bir yapısal düzene doğru gidilmektedir. Avrupa karşıtlığının artması, farklılaşan değerler veya ayrıştırıcı faaliyetlerin hız kazanması bütünleşmiş bir Avrupa topluluğunun önünde büyük bir engel oluşturmaktadır.

3.2.Liberal Yönetimlere Yönelik Artan Teknolojik Tehditler

Teknolojinin gelişmesiyle artan güvenlik tehditleri karşısında devletlerin önlem paketleri geliştirmesi, uluslararası firmalar ile işbirliği yapmaları ve özellikle dev firmaların (Google, Apple, Microsoft, Twitter) bilgi ve haber yayını üzerinde var olan otoritesini sona erdirmesi gerekmektedir. Demokratik yönetimlerin en önemli aracı olan kamu diplomasisi, propaganda faaliyetleri ve yumuşak gücün inşası teknolojik ve iletişim araçları ile sağlanmaktadır. Bilginin güvenilirliği, tarafsızlığı ve doğruluğu liberal yönetimler için önemli

bir meseledir. Demokrasinin yayılmasında önemli rol oynayan teknoloji aynı zamanda demokratik değerlerin zedelenmesinde önemli bir işlevi bulunmaktadır.

Medya kurumları, toplumları bilgilendirme görevinin yanında toplumları manipüle etme görevi de yer almaktadır. Örneğin, CRI, yönetmeni CRI'nın ''*uyum, kar amacı gütmeyen yönetim, hatta demokrasi gibi Çin değerlerini aktarmayı çalıştığını, yurt dışında kapsamlı bir Çin imajını yansıtmak istediğini*'' ifadelerinde yer vermiştir (Shambough,2018). Çin'in 24 saat İngilizce yapan kanalı CCTV (Chinese Central Television), Çin ve dünya'dan haberler vererek farklı dillere çeviri yapan bir medya kurumudur. CCTV aynı zamanda yabancı izleyiciye Çin'in olumlu imajını göstermeyi hedefleyen bir yayın kuruluşudur.

Batı demokratik yönetim modelleri karşısında medya ve teknolojik kaynakları en üst seviyede kullanmaya çalışan Çin, otoriter yönetim modelin cazibesini arttırmayı amaçlamaktadır. Çin'in yumuşak gücünün yurtdışında kabul görmesinde önemli rol oynayan Xinhua, dünya meselelerini Çin'e aktarırken aynı zamanda Çin'i de dünyaya anlatmak için büyük çaba göstermektedir. Çin'de en çok kullanılan sosyal medya uygulaması olan ''*Wechat*'' 1.13 milyar internet kullanıcısına sahiptir (Statista, 2021). Dünya genelinde en çok kullanılan sosyal medya hesaplarından WhatsApp, Instagram veya Facebook gibi iletişim kanallarının ülke içerisinde kısıtlanması karşısında Wechat uygulaması kullanıcı sayısını her geçen gün başarılı bir şekilde arttırmaya devam etmektedir.

Demokratik yönetimlerin karşılaştığı sorunları diğer ülkelere aktaran, ülke içerisinde mevcut yönetimin yetkilerini sınırlayacak veyakarşı görüşlerini çıkmasına olanak sağlayacak olan tüm gelişmeleri ve teknolojik araçları kendi kontrolü altında tutmaya çalışan Çin, demokratik yönetimlerin karşılaştığı teknolojik tehditler karşısında daha başarılı bir tavır sergilemektedir.

3.3.Liberal Yönetimler Karşısında Yükselen Alternatif Güçler: Rusya ve Çin Örneği

Aralık 2019 tarihinde Londra'da gerçekleşen liderler zirvesinde NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg'in isteği üzerine hazırlanan değerlendirme raporu (NATO 2030: Yeni Bir Çağ için Birliktelik Raporu) Rusya'nın ''*stratejik zorluk*'' ve Çin'in ise ''*stratejik rakip*'' bir ülke olarak tanınması, Batı ittifakı içerisinde Rusya ve Çin'e yönelik artan güvenlik kaygılarını göstermektedir. (NATO 2030, 2020). NATO ittifakı içerisinde ortak tehdit ve sınamalar karşısında ortak hareket etme bilincinin kaybedilmesi, üye devletlerarasındaki karşılıklı güvenin azalması ve ortak değerlerin aşınması NATO 2030: Yeni Bir Çağ için Birliktelik raporunun gerekliliğini ön plana çıkartmıştır. Çin ve Rusya statükoyu sorgulayan, sorguladıkları için de ABD merkezli sistem tarafından hareketleri sınırlandırılmaya çalışılan iki büyük güç olarak birbirlerine yaklaşmaktadır. Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır.

Çin, yenidünya düzeni arayışını ilkeler, normlar ve kurumlar aracılığıyla inşa ederek küresel aktör olma yolunda ilerleyen bir ülkedir. Uluslararası sistem içerisinde Çin'in rolü tanımlanırken statükocumu yoksa revizyonist mi olduğu yönünde yapılan tartışmalarda, küresel değerlere olan bağlılığı, sınır anlaşmazlıkları konusunda barışçıl yollarla çözüme kavuşturma girişimi, başka ülkelerin iç işlerine karışmama prensibi veya uluslararası ticaret ve silahsızlanma rejimini kabul etmesi ve uluslararası kurumlarla çalışmalarında uyuma dikkat etmesi bu ülkenin statükoculuğuna vurgu yapmaktadır. Çin'in çok yönlü devam eden yükselişi uluslararası sistem içerisinde alternatif bir dünya düzeni inşa etme algısını da beraberinde getirmiştir.

John Mearsheimer, ''*Bound to Fail*'' adlı makalesinde, 1990-2004 arası dönemi uluslararası liberal düzenin altın yılları olarak tanımlarken, 2005-2019 arası dönemi liberal düzenin çöküşü olarak değerlendirmiştir (Mearsheimer, 2019: 29). Liberal düzen içerisinde ulusal değerlerin çatışmaya başlamasıyla milliyetçilik kavramlarının daha fazla ön plana çıkmıştır. John Mearsheimer, her ne kadar Çin'in statükocu güç olma yolunda artan iddialarına karşı, devletlerin ilerideki niyetlerinin mevcut davranışlarına bağlı kalacağının garantisini verememekte ve Çin'in sistem içerisindeki yükselişini Amerikan hegemonyasına karşı bir tehdit olarak görmektedir.

Çinli Zhao'nun tanımladığı Tianxia kuramı, Batılı yaklaşım olan Kant'ın ''*Ebedi Barış Teorisi*'' karşılaştırılmakta, dünyada barış ve uyum için gerekli olan rıza kavramını farklı yollardan elde edilebileceğinin önemini vurgulamıştır (Oran ve Pekcan, 2017: s.10). Kant'ın teorisine göre, demokratik devletler dünyanın diğer rejimlerine göre daha farklı davranmaktadır. Demokratik devletler birbiri ile savaşmamaktadır. Demokratik devletlerin olduğu bir dünyanın daha barışçıl olacağı yönünde bir iddia ortaya koymaktadır (Russet, 1993). Zhao, Tianxia kuramına en uygun kuram olarak Batı kuramları içerisinde Kant'ın ebedi barış görüşünü ele almıştır. (Reihman,2006: 51-65). Çinli akademisyenlere göre, Batı'nın bilim, teknoloji ve ekonomik alandaki üstünlüğü Batılı güçlerin küresel baskıyı sürdürmelerine hizmet edip dünya toplumunun kültürel farklılıklarıyla hep birlikte yaşama, gelişme ve kalkınmasına engel olmaktadır (Joseph,2012: 168). Tianxia kuramı, karşılıklı uyum ve anlayış ile devletlerarasındaki farklılıkların yok edileceğini, farklı toplumların ortak fayda prensibi altında kendi rızaları ile barışçıl bir yolda ilerleyebileceğini savunmaktadır. Tianxia kuramı, Çin merkezli bir kuram olarak tanımlanmaktadır. Bu kurama göre, dünyada farklı yönetimlerin ortak bir kurum altında uyum içerisinde yer alması dünya barışına önemli büyük katkı sağlayacaktır. Her ne kadar dost devletlerden oluşabilecek bir federasyonu savunan Kantçı kültür karşısında Tianxia kuramı, düşmanı dosta dönüştürebilme amacı çerçevesinde hareket ettiğini savunarak dünya

barışı için daha etkili bir ilişki biçimi ve çözüm yöntemi sunmaktadır (Tingyang, 2011: 152). Samuel Huntington kuramının savunduğu kültürel görecelilik yaklaşımının aksine Tianxia kuramı, Batı ve Batı dışı toplumların bir arada uyum içerisinde yaşayabileceğine önemle vurgu yapmaktadır.

ABD önderliğinde ortaya konan Washington Konsensüsü yerine Çin devleti tarafından tasarlanan Pekin Konsensüsü veya liberal demokrasiler karşısında artan devlet temelli yönetim modeli sistem içerisinde mevcut yapıya yönelik alternatiflerin ön plana çıktığını göstermektedir. Çin istisnacılığı, ABD istisnacılığı karşısında kendine özgü kavramlar yaratarak dış politikada farklı bir algı yaratmaya çalışmıştır. Çin istisnacılığı, Çin'in büyüme stratejileri arasında yer almaktadır.

Çin yönetimi istisnacılık kavramı çerçevesinde, Washington Konsensüsü karşısında Pekin Konsensüsü veya Amerikan Rüyası karşısında Çin Rüyası kavramlarını öne sürerek kendi stratejilerini üretmekte, geleneksel vizyonu ve modern düşünce tarzı arasında bir sentez kurmaktadır. Batı tarafından 1990'lı yıllarda ortaya çıkarttığı'' Washington Uzlaşısı'nın'' aksine, Pekin Uzlaşısı, Çin'in gelişmekte olan devletlere uygun ödeme koşulları ile sunduğu yardım paketleri, kredi destekleri ve koşulsuz yardım paketlerini içermektedir. Pekin Uzlaşısı, ekonomik ve sosyal değişimi bir arada bulundurmaktadır. Pekin Uzlaşısı'nın diğer ülkelere demokrasi veya insan hakları ihraç etme görevi bulunmamaktadır. Çin'in gelişmekte olan ülkelere veya uluslararası kuruluşlara yönelik sağladığı kalkınma programları, altyapısal destekleri veya hibe yardımları bölgeler üzerindeki ekonomik gücünün politik alandaki dönüşümünü hızlandırmaktadır.

Liberal düzen karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da katkı sağlamıştır. Diplomatik platformlarda birbirini desteklemeye devam eden Çin ve Rusya, 2021

yılında ABD Başkanı Joe Biden'ın liderliğinde düzenlenen Demokrasi Zirvesini, dünyaya kutuplaşmanın zemini olarak kabul görmeye devam ettiklerini ve "demokrasiler ve otokrasiler" ile "serbest piyasa ve devlet kapitalizmi" ayrımlarını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir (BBC,2021). Çin'in yükselişine ve Rusya'nın yayılmasına karşı küresel bir demokrasi koalisyonu kurmayı amaçlayan bu zirvede kullanılan "*Otorite rejimler karşısında demokrasiler*" başlığı Rusya ve Çin arasındaki yakınlaşmanın ivme kazanmasında önemli bir rol oynamıştır.

Batı liberal dünya düzeni karşısında yekpare bir duruş sergileyen Rusya ve Çin, demokratik yönetimlerin zayıflamasına yönelik önemli girişimlerde bulunmaktadır. Her iki devlet de kendi ideolojik değerlerini yayma gibi bir amacı bulunmaktadır. Örneğin, ABD gibi liberal demokrasiyi evressselleştirme, ülkelere demokrasi karnesi sorma veya ülkelerin rejimlerini değiştirme yönünde bir girişimde bulunmaktadır. Rusya'nın 2008 yılında başlattığı Rusya–Gürcistan savaşı, 2014 yılında gayri meşru olan Kırım işgali ve 2022 yılında Ukrayna Savaşı önemli kırılma noktaları olarak tanımlanmaktadır. Rusya'nın yıllar içerisinde devam eden müdahaleci yaklaşımı küresel düzeni derinden sarsarken, uluslararası kurumların işleyişini yeniden revize etmelerini ve uluslararası toplumun yararına yönelik önemli kararların alınmasını gerekli kılmıştır.

2022 yılında Rusya'nın Ukrayna topraklarına yönelik saldırısı realist kuramın ön plana çıkardığı sert güç politikaların hala geçerliliğini koruduğunu ortaya koymuştur. Ukrayna krizi müttefik ülkeleri yeniden bir araya getirirken, ortak tehditler veya mücadele alanlarında yeniden birlik olabileceklerini göstermiştir. Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov ise son dönemde "*Küresel İlişkilerde Rusya*" adlı dergide yayımlanan "*Dünya Bir Dönüm Noktasında ve Uluslararası İlişkilerin Geleceği*" başlıklı makalesinde, ''*yeni kurallara dayanan bir dünya düzenine ihtiyaç var bu durum çok-kutuplu bir sistem tahayyülünü göstermektedir*'' ifadelerine yer vermiştir.

4. Sonuç

Soğuk Savaş sonrası dönemde oluşan güç boşluğu ABD tarafından doldurulmuştur. ABD önderliğinde yeni bir dünya yaratılırken, liberal demokrasi, serbest pazar ekonomisinin diğer ülkelere yayılması sağlanmıştır. ABD'nin Soğuk Savaş sonrasında diğer ülkelere refah, demokrasi, özgürlük ve insan hakları ihraç etme noktasında başarısızlığı, Çin ve Rusya için ise bir fırsat niteliği taşımaktadır.

Liberal dünya düzeni karşısında Çin ve Rusya öncülüğünde inşa edilen alternatif kurum ve kuruluşlar sistem üzerinde dönüştürücü rol oynarken, liberal düzenin aşınmasına da büyük katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, ABD, Çin ve Rusya arasında küresel çapta artan çekişme ve rekabet ilişkisi ortaya konulurken, güçler dengesinde yaşanan değişimin ittifak ilişkisine, güçler dengesine ve en önemlisi demokratik yönetimlere yansıyan olumsuz etkileri de açıkça ortaya konmaya çalışılmıştır. Liberal yönetim modelleri karşısında Çin'in sunduğu alternatif projeler ve kuramlar ABD'nin izlediği yoldan farklı bir şekilde ilerlediğinin göstergesidir. Çin'in koşulsuz yardımlar, altyapı projeleri, alternatif ideolojiler aracılığıyla ortaya koyduğu ortak fayda anlayışı liberal yönetim modelleri karşısında ivme kazanmaya başlamıştır. Özellikle, Rusya'nın sert güce yönelik politikaları karşısında sessiz bir tavır sergileyen Çin'in Batı yönetim modelleri karşısında bir karşıtlık oluşturmaktadır.

Otoriter yönetim modellerin sergilediği cesur girişimler, koşulsuz yardım politikaları, gelişmekte olan ülkeler ile artan işbirlikleri ihtiyaçların giderilmesi ve alternatif yönetim modellerin inşasına yönelik bir örnek oluşturmaktadır. Batılı güçlerin kendi içerisinde yaşadığı krizler liberal yönetim modelinin geleceğini riske atarken, alternatif güçlerin bu boşluktan avantaj sağlamasına imkan sunmaktadır. Transatlantik yapı içerisinde ortaya çıkan sosyal veya ekonomik krizler siyasi düşünce anlayışı, demokratik yönetimlerin

yapısında veya demokratik kurumların işleyişinde önemli sonuçları ortaya çıkarmaktadır.

Sonuç olarak, 21. yüzyılda uluslararası sistem içerisinde önemli rol oynayan aktörler değer, kimlik veya ideoloji odaklı politikalardan ziyade ulusal güç/çıkar odaklı kararlar almaya daha fazla önem vermektedir. Demokratik rejimlerin kendi içerisinde yaşadığı çıkar çatışmaları, özellikle Kovid-19 kriz döneminde belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Demokratik yönetimlerin gerilemesi, otoriter yönetimlerin sistem içerisinde güçlerini pekiştirmelerine yarar sağlarken, gelişmekte olan ülkeler üzerinde etki edebilme kapasitelerini geliştirmesine yol açmıştır. Çok kutuplu dünya düzeni içerisinde ne Çin'in otoriter kapitalistleşme modeliyle ne AB'nin sarsıntı geçiren ulus üstü bütünleşme modeliyle liberal yönetimler varlığını sürdürebilir. Transatlantik ittifak içerisinde artan çıkar eksenli politikalar ve ABD'nin aşınan liderlik kapasitesiyle veya zayıflayan yumuşak güç bileşenleri ile diğer uluslara esin kaynağı olunması ve demokratik rejimlerin diğer yönetimlerin üzerinde bir cazibe yaratması oldukça zor görünmektedir.

Kaynakça

Acharya, A. (2017), After Liberal Hegemony: The Advent of a Multiplex World Orders, Ethnics, International Affairs, 2017, s.271-285

Evenneth, H. (2021). Democracy under threat: a case for co-ordinated action? House of Lords Library, Uk. Erişim Adresi: https://lordslibrary.parliament.uk/democracy-under-threat-a-case-for-co-ordinated-action/27.01.2022.

Ikenberry, J. (2010). The Liberal Order and Its Discontents, SAGE journals, Erişim Adresi,https://doi.org/10.1177/0305829810366

Joseph C.Y. S. (2012). Convincing the World of China's Tradition to Pursue Universal Harmony, Journal of Chinese Political Science, Cilt 17, No.2.

Kocakenar, M. (2016). Amerikan dış politikasında idealizm realizm ilişkisi: çatışma mı iş birliği mi? Tasam Yayınları, Erişim Adresi:http://www.tasam.org/tr-TR/Icerik/19550/amerikan_dis_politikasinda_idealizm_ve_realizm_iliskisi_ çatışma_mi_işbirliği_mi, Erişim tarihi 24 Nisan 2016].

Kürşad, H. (2018). Aşırı Sağ'ın Yükselişi: Resme Küresel Perspektiften Bakmak Muhafazakar Düşünce.

Kanat, B.K. (2018). Transatlantic Relations in the Age of Donald Trump, Insight Turkey,20(3), 2.

Krauthammer, C. (1990). The Unipolar Moment, Foreign Affairs, Vol. 70, No. 1, America and the World 1990/91.

NATO, (2020). NATO 2030: United for a New Era Report." Erişim Adresi: https://www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf. Erişim Tarihi: 25.11.2020.

Measheimer, J. (2019). The Rise and Fall of the Liberal International Order, Bound To Fail, Quarterly Journal: International Security.

Oran, F. ve Pekcan, C. (2017). Uluslararası İlişkiler Düşüncesinde "Dünya Barışı": Immanuel Kant ve Zhao Tingyang Felsefesi Üzerine Bir Karşılaştırma, Uluslararası İlişkiler, Cilt 14, Sayı 55.

Öztürk, D. ve Tunçel, G., H.D., (2017). "Chapter 8: Globalization and Global Society" In Nejat Doğan & Joseph Drew Eds. Introduction to International Relations, Eskişehir: Anadolu University Publications

Russet, B. (1993). Grasping the Democratic Peace, Erişim Adresi: https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691001647/grasping-the-democratic-peace

Reihman, G. (2006). Categorically Denied: Kant's Criticism of Chinese Philosophy, J. Chinese Phil. No.33, s.51-65.

Rydrgyen, J. (2005). Is extreme right-wing populism contagious? Explaining the emergence of a new party family, European Journal of Political Research, 44(3), pp. 413-437

Shambough, D.and Ding D. (2008). Söyleşi, Beijing.China.

Statista, Number of monthly wechat users from, 2011 to 2021. https://www.statista.com/statistics/255778/number-of-active-wechat-messenger-accounts

Tingyang, Z. (2011). Chinese World Outlook: All-under-Heaven System" Zhenglai Deng (der.) Globalization and Localization: The Chinese Perspective, World Scientific Publishing Company,

Yıldırım, Y. (2022) '' Liberal Demokrasinin Krizi Bağlamında Avrupa'da Sağ-Popülizm ve Yükselen Aşırı-Sağ, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 50, Sayı 2

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

USE OF VIRTUAL REALITY IN TURKISH POLITICAL LIFE: TÜRKVERSE

Sanal Gerçekliğin Türk Siyasal Hayatında Kullanımı: Türkverse

Halil Emre DENİŞ*

Abstract

Internet technologies continue to develop at a great pace. The concept of the metaverse, which has been frequently used in recent times, was first seen in Neal Stephenson's book "Snow Crash". The integration of the use in the book, which is a science fiction novel, into real life has become even more evident when Facebook founder Mark Zuckerberg changed his company's name to "Meta" in 2021. Virtual reality and 3D fiction, which have been used in games for years, have increased the attractiveness of metaverse technology through the development of artificial intelligence technologies and wearable technologies. Especially with the COVID-19 pandemic, individuals have started to integrate more technology into their homes. It has been realized that many jobs in the public and private sectors can be done through Internet technologies. Therefore, it has been understood that the large building assets of many institutions are unnecessary. Recently, the first countries to provide support to metaverse platforms have been the United Arab Emirates and South Korea. China is also known to be developing a metaverse platform. Metaverse platforms seem to have a significant impact on politics, political participation, political parties, political elections, and political life. In Turkey, it has also been seen that some political parties have bought places through the metaverse and held some meetings. This study aims to discuss how political life can be and what its positive and negative sides can be in a system that Turkey will develop and that we can call the Türkverse (or Türkiyeverse).

* Asst. Prof. Dr., Hakkari University, emredenis@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-9830-5624

Keywords: Turkish Political Life, Metaverse, Virtual Reality, Augmented Reality, Türkverse, Türkiyeverse.

Jel Codes: H70

Öz

İnternet teknolojileri büyük bir hızla gelişmeye devam etmektedir. Son dönemlerde sıklıkla kullanılan metaverse kavramı ilk olarak Neal Stephenson'un "Snow Crash" isimli kitabında görülmüştür. Bir bilimkurgu romanı olan kitaptaki kullanımın gerçek hayata olan entegrason çalışmaları, Facebook'un kurucusu Mark Zuckerberg'in şirketinin ismini 2021 yılında "Meta" olarak değiştirmesiyle daha da belirgin hale gelmiştir. Yıllardır oyunlarda kullanılan sanal gerçeklik ve 3 boyutlu kurgular, yapay zekâ teknolojilerinin gelişimi, giyilebilir teknolojiler vasıtasıyla da metaverse teknolojisinin cazibesini artırmıştır. Özellikle Covid-19 pandemisi ile birlikte bireyler evlerinde daha fazla teknoloji ile bütünleşmeye başlamıştır. Kamu ve özel sektörde birçok işin internet teknolojileri vasıtasıyla yapılabileceği görülmüştür. Dolayısıyla birçok kurumun büyük binasal varlıklarının da aslında gereksiz olduğu da anlaşılmıştır. Son dönemlerde metaverse platformlarına destek sağlayan ilk ülkeler Birleşik Arap Emirlikleri ve Güney Kore olmuştur. Ayrıca Çin'in de bir metaverse platformu geliştirdiği bilinmektedir. Metaverse platformları, siyaseti, siyasal katılımı, siyasi partileri, siyasal seçimleri ve siyasal hayatı da oldukça etkileyecek gibi görünmektedir. Türkiye'de de bazı siyasi partilerin metaverse üzerinden yer satın aldıkları ve bazı toplantıları gerçekleştirdikleri de görülmüştür. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin geliştireceği ve adına Türkverse (ya da Türkiyeverse) diyebileceğimiz bir sistemde siyasal hayatın nasıl olabileceği ile pozitif ve negatif yanlarının neler olabileceğini tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: *Türk Siyasal Hayatı, Metaverse, Sanal Gerçeklik, Artırılmış Gerçeklik, Türkverse, Türkiyeverse.*

JEL Codes: *H70*

1. Introduction

With the 1950s, the development of computer technology began, and in the 1960s, the first Internet network was used for military

purposes in the United States. The evolution of Internet technology, which is in continuous development, has been from web 1.0 to web 4.0.

With the 1980s, computers began to enter our lives widely. Web 1.0 covers the period from the 1990s to the 2000s. Web 1.0 was a one-way communication. Users used to remain as observers.

The Web 2.0 era was used for the years 2000-2010. With the development of Internet technology and the emergence of social media tools, communication became twofold. Through social media tools, individuals had the opportunity to interact mutually.

The Web 3.0 era is now the period between 2010-2020 when artificial intelligence technologies are studied. Through artificial intelligence, people are in a period where they are exposed to personal content for their habits through the algorithms produced by our Internet-connected smart tools used. At the same time, people have been drawn into a system where interactions have increased with the increase of video calls over the Internet.

The process, which is defined as Web 4.0 today and started with the 2020s, informs about a turn in which both the development of artificial intelligence and virtual reality, and augmented reality technologies have started to develop rapidly. The COVID-19 pandemic has also been a factor in this. Because of the quarantine practices in almost every country, people could not go out of their homes and started to do many things in their daily lives in the home environment. These jobs were usually done through Internet-based applications. In addition to these, with the development speed of virtual reality and augmented reality technologies, the process of establishing virtual universes, which we call metaverse, has been started.

The metaverse is defined as a universe that combines physical reality and virtual reality. In this universe, people will be able to perform many actions in their daily lives. Of course, a process is seen in which politics and politicians are trying to adapt to this technology.

It is also foreseen that there will be many positive aspects of the transfer of politics to the metaverse.

The aim of this study is to reveal what the political and negative aspects of politics, political participation, political institutions and public institutions can be added to a metaverse platform that we can call Türkverse or Türkiyeverse on behalf of the Republic of Turkey State.

2. What is the Metaverse?

The metaverse combines physical reality with digital virtuality, and can be defined as a post-reality universe in which a continuous and permanently multi-user environment is being created. These virtual environments are made possible by technology such as virtual reality (VR) and augmented reality (AR) that make sensory interaction with people possible. It enables the communication of the user through real-time and dynamic interactions with digital structures (Mystakidis, 2022: 486).

Figure 1: Virtual Metaverse example – The Nth Floor (Accenture)

Figure 2: Augmented Metaverse example - (Keiichi Matsuda)

Figure 1 & Figure 2 Source: Rosenberg, 2022.

As seen in the examples above, individuals appear as avatars on the virtual metaverse, while on the augmented reality metaverse, all areas and images of people consist of real images. Individuals can achieve realistic and dynamic experiences in these environments.

The term metaverse was first used in Neal Stephenson's 1992 novel *Snow Crash*, which was also translated into Turkish as *Parasite* (Stephenson, 2016). The term metaverse consists of the words "meta" (Greek μετα = transcendence) + "universe" (Moro-Visconti, 2022: 515). There were other literary works that influenced virtual reality before Stephenson's novel. The novel *Lord of the Rings*, written by Tolkien between 1955 and 1956, is the staple work of the 20th century fantasy literature, it has been the inspiration for many games and virtual world environments. *Dungeons and Dragons*, designed by Gray Grax and Dave Arneson in 1974, is considered the beginning of modern role-playing games. Vernor Vinge's short novel *True Names* provides a detailed version of cyberspace. He also influenced the novels *Neuromancer* and *Snow Crash*. William Gibson's novel *Neuromancer* popularized the first concept of cyberspace, *the Matrix* (Dionisio et al., 2013): 4). At the same time, the success of the film *Ready Player One*, which was released in 2018, caused the metaverse to be discussed again. In the film, everyone can connect to the virtual world, a virtual world called "*OASIS*" is described, where there are realistic avatars and everyone can do what they want according to certain rules (Duan et al., 2021: 1).

Metaverse can be defined as a collection of different virtual worlds built on the blockchain by FANGAM firms (an acronym consisting of the initials Facebook/Meta, Amazon, Netflix, Google/Alphabet and Microsoft) or big tech companies. It contains a huge number of on-line networks and private environments (Moro-Visconti, 2022: 530).

Figure 3: The metaverse building features

Source: Moro-Visconti, 2022: 531.

There is no single technology that makes up the Metaverse. The technologies that make it up include blockchains, cryptocurrencies, VR, AR, artificial intelligence (which acts as a key to unlocking the metaverse), computer interfaces, and the Internet of things. Complex and interconnected technologies are becoming a key component of the metaverse ecosystem, as shown in Figure 3 (Moro-Visconti, 2022: 530-531).

Figure 4: The metaverse technological input factors

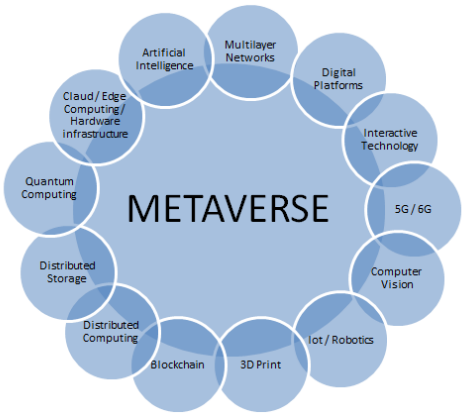

Source: Moro-Visconti, 2022: 532.

The main dimensions of the Metaverse are shown in Figure 4 and in the context of mixed reality (MR), they can serve as a bridge between the connectivity of social media and the possibilities of VR and AR technologies. This system promises to transform many sectors, especially education. The most important point here is that it can become a democratizing factor and ensure equal participation worldwide, regardless of geographical restrictions (Mystakidis, 2022: 494).

The metaverse stands as a place where people can socialize, start businesses, connect with other people, create impossible moments and spaces in the real world in certain situations. For example, it is possible to create areas where we can perform any sports activity on the surface of a different planet, where we can take an active part in a movie. Therefore, people will be able to live different lives in the future, either with their own identity or in other identities, except for a single life. The metaverse is not storytelling, but a system that promises to live the story. It could also be a very good platform for direct democracy. For example, when a vote is granted for the land you buy in any metaverse and an election is held, this situation will become testable (Rosa, 2023: 41-43).

3. Examples of Metaverse, Politics and Institutional Structure

Real-world political systems have divided countries into nation states through physical borders. Therefore, the metaverse will be able to make changes in the way we think in terms of politics and management mechanisms and create new virtual worlds that transcend borders. Many nations will be able to develop more communication and build a more peaceful world through more dialogue. It will also be able to create a better space for citizens to participate in government. In fact, the metaverse may be a revolution for politics, institutional structures and political participation (Voleti, 2020).

Studies are also being done on arrangements for city life in the Metaverse. Because the metaverse is capable of allowing urban services to be delivered virtually. In this way, it will be possible to increase efficiency and accountability. It is also envisaged that it can save time and costs in urban service delivery. Most importantly, thanks to the metaverse, it is also possible that the quality and speed of service will increase with the decrease in bureaucracy in urban services. Seoul, South Korea, is the first city to initiate these operations. From the point of view of local governments, it is also possible to increase interaction with the people of the region thanks to the metaverse and to provide an environment where all citizens can be reached (Allam et al., 2022).

There are examples in the field literature on the establishment of institutional structures on the Metaverse. The metaverse campus project initiated by the Chinese University of Hong Kong is an example of this. With this project, it is designed to transfer the real-world activities of the students to the virtual world. It is said that the aim is to develop social benefit by establishing a well-designed democratic system on the campus in question. One of the predictions is that students will establish a student union and elect a virtual committee that can make effective decisions (Duan et al., 2021: 1).

It is also possible for law and judicial institutions to move onto the metaverse. However, given the scope of the metaverse, the commonalization and optimization of the laws of different countries may need to be necessary and may even be a driving force for the modernization and improvement of national laws. For this, a constitution must be established and common law rules, norms, the judicial system and other important elements must be made common (Kostenko et al., 2022). The fact that the judiciary has moved to the metaverse may cause the judicial organs to become transparent and may allow the transactions to be carried out quickly.

It is essential that the media also undergoes change. In June 2021, the American television company FOX established a company called blockchain creative labs to explore blockchain technologies and invested $100 million. Therefore, media organizations will want to implement new models to deliver the content they have produced for their viewers (Ricoy-Casas, 2023: 330). The main task of the media is to supervise governments on behalf of the people. Therefore, in non-democratic countries, an environment is likely to be created in which media organizations under pressure can also be freer. In a system like the Metaverse, where democratic participation and transparency can increase, it will be inevitable for the media to undergo change and transformation.

It has been seen that politicians and political parties all over the world have also frequently used Internet-based technologies in recent years. In the United States, Barrack Obama often used social media in his election campaign during the 2009 elections, while in India, Narendra Modi used hologram technology in 2012 and 2014. Also in India, Naveen Patnaik ran an augmented reality campaign. During the US Presidential nomination, Joe Biden was campaigned for in the video game Fortnite (Vishnoi, 2021). As can be seen, Internet-based technologies have created great opportunities for political campaigns for some time. It is also foreseeable that the technology of the Metaverse will take these opportunities to further dimensions.

Some governments have begun to take steps to adapt to metaverse technology. Accordingly, the Prime Minister's Office of Singapore has established a Strategic Future Center. As mentioned earlier, South Korea was the first country to establish the Metaverse Seoul. South Korea, which will promote its tourist centers by establishing virtual tourism centers, also plans to establish a structure for its citizens where they can meet virtual civilian officials and consultants without going to city halls. The Republic of Barbados has announced plans to open its first virtual embassy on Decentraland, a metaverse platform (Vishnoi, 2021). Abdulla bin Touq Al-Marri, the Minister of Economy of the United Arab Emirates, announced at the Dubai Metaverse Assembly that Dubai will become the center of the metaverse. They aim to increase the contribution of the Metaverse to the economy to $4 billion by 2030 (O'Malley, 2022; investing.com, 2022). China's Ministry of Industry and Information Technology has prepared a 4-year action plan with five regulatory bodies to combine virtual reality technology with industrial applications. This action plan shows that China supports the metaverse at the national level. One of the biggest goals of this plan is to make significant technological advances in the field of virtual reality by 2026 (Interesse, 2022).

It is clear that the Metaverse can create innovations in political movements. Political leaders or candidates for parliament and mayor may open offices to reach a greater number of people to promote themselves. Today, many political parties are known to prepare and carry out rallies, campaigns, promotions, meetings, brochures and party materials during election periods. It is also a fact that all these efforts have brought great financial losses to both political parties, candidates and the state. The realization of all these studies in the metaverse will create a great gain both materially and spiritually. On the other hand, with the donations made by voters through virtual money, leaders, parties or candidates will be able to make more qualified campaigns. It also seems likely to reach more voters will be reached.

4. Metaverse in Turkish Political Life

With the introduction of the term metaverse in Turkey, it has been seen that the work of political parties and leaders on this medium has accelerated.

First, the Democracy and Breakthrough Party (DEVA) actually purchased the location of the Party's Headquarters in Ankara through the metaverse and virtually established the party building, which is also shown in Figure 5. Burak Dalgın, the Deputy Chairman of the Party, announced this event with a statement on January 5, 2022 and announced that meetings will be held soon.

Figure 5. DEVA Party's Building on the Metaverse

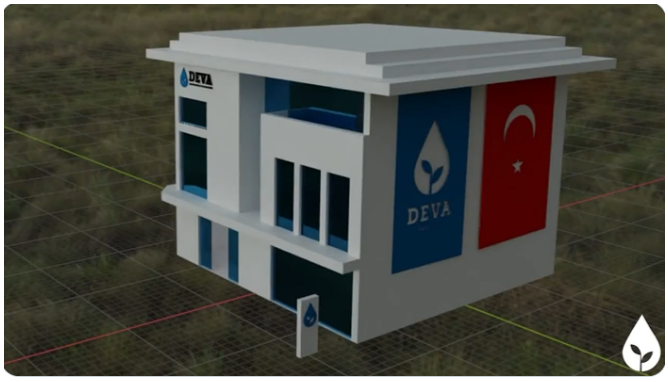

On January 17, 2022, Justice and Development Party (AK Party) Turkish Grand National Assembly Group Deputy Chairman Mahir Ünal, Mustafa Elitaş and Ak Party Deputy Chairman for Information and Communication Technologies Ömer İleri held a meeting on metaverse. They stated that the main reason for holding meetings on the metaverse through VR glasses was that studies could be carried out on the metaverse in many areas and that the AK Party wanted to have these studies (Türkiye Gazetesi, 17.1.2022).

Figure 6. Video of AK Party's Meeting in the Metaverse

Source: Türkiye Gazetesi, 17.01.2022.

İyi Party has also done some work to take part in the metaverse. The Ankara Provincial Presidency of the İyi Party took part in the metaverse and designed the building. It is stated that there will be meta rooms, digital libraries, meta-activity rooms for young people and flexible areas suitable for the virtual universe in the building on the metaverse (Bizim Ankara, 30.01.2022).

Figure 7. İyi Party Ankara Provincial Presidency Metaverse Building

Source: Bizim Ankara, 30.01.2022.

On March 21, 2022, the AK Party held a "*Forum Metaverse*" event. Participants on augmented reality technologies were provided with metaverse experience in various subjects and areas. At the Forum

Metaverse event, President and AK Party Chairman Recep Tayyip Erdoğan reported the following about the metaverse (Anadolu Ajansı, 21.03.2022):

> *"The companies that develop these technologies will make the new digital world they promise accessible to the citizens of their own countries, even to a certain part of them, and they will spread it over time. But the reality is that the world is moving towards a new era built on digital technologies. As the rulers of countries, our duty is to prepare our own people, our own young people, especially for this inevitable future, in the most accurate, safest, strongest and most equipped way. ... Just like in diplomacy, economy and military, what is essential in the digital world is our own power. We cannot put our heads on the pillow with a peaceful heart without developing our original technologies and software and producing our original content. We cannot look to our future with confidence... Now we call it a youth that stands out a few steps with the Metaverse. For this reason, I hereby declare the coming period in your presence as a period of digital mobilization. The motto of our meeting, which really made me very, very happy, is 'The Future Belongs to the One Who Designed It,' which I find very accurate."*

As can be seen, it was emphasized that the AK Party and Recep Tayyip Erdoğan also attached importance to the developing digital transformation and that Turkey should take its place in this technology with its own means.

DEVA Party Chairman, Ali Babacan, became the first political leader to hold the first rally in Turkish political life on May 18, 2022 over the metaverse. The image of the rally in question is shown in Figure 8. Although there seems to have been a limited participation, it is important that it goes down in history as the first action in terms of political participation through the metaverse in Turkey.

Figure 8. DEVA Party Chairman Ali Babacan's Tweet and Image of the Metaverse Rally

Another step that can serve as an example for the political campaign on the metaverse is that businesswoman Kader Kılıç, who announced that he is a candidate for parliament from İyi Party, established an "election coordination center" in two different metaverse areas on June 26, 2022 (Yeniçağ Gazetesi, 26.06.2022).

Figure 9. Kader Kılıç's Election Coordination Center on the Metaverse

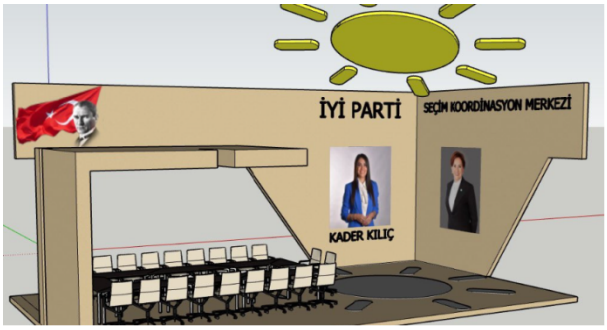

Source: Yeniçağ Gazetesi, 26.06.2022.

There are political parties and politicians who are making rapid entry into the world of the metaverse, as well as those who stand against it. For example, Prof. Dr. Gülümser Heper, who is the Deputy

Chairman of the Zafer Party in charge of Health Policies of the Zafer Party led by Ümit Özdağ, said in his Twitter post: *"Ali Babacan was the first politician to introduce Metaverse to Turkish society. They must have created a new religion to impose Metaverse, which has no concept of state, labor, family, child, sex, nation. A true Muslim spits in Metaverse' face..."*. Heper, who was in office in the Victory Party at the time he wrote the tweet, resigned from his party on September 22, 2022.

Another reaction came from Özcan Bal, the Izmir provincial chairman of Leader Youth, the youth wing of the Vatan Party. Bal (2022) reacted against the metaverse with his statement saying *"While the barrels are turning in the Eastern Mediterranean to Turkey, will we defend the Blue Homeland with 3D ships written in code, or will we introduce the TRNC to the world through the Metaverse? Will we fight against the YPG in northern Syria with toy virtual weapons or will we clean up terrorism and solve the refugee crisis and protect our borders by making an agreement with Assad? Are we going to fight for economic liberation against global financial gangs with the factories to be built on the land purchased through the Metaverse and the land to be cultivated?... There is nothing humane about building a party headquarters through the metaverse, nor is there any seriousness that will protect and save Turkey."*

As can be seen, many political parties and politicians have an opinion and studies about the metaverse. There will always be those who support it as well as those who stand against it. However, it is thought that the work that political parties and politicians will carry out on the metaverse will be of greater benefit to the democratization of Turkish political life and the increase in political participation. For this reason, instead of benefiting from the different versions of the metaverse that have been created, it seems more important and essential to carry politics and public institutions to a platform that our country will create with its own manpower and resources.

5. A Dream That Can Come True: Türkverse

I dream of a metaverse that is very possible to realize that the Republic of Turkey can create by using its own manpower and own resources to carry politics and public institutions to politics. It can be called Türkverse or Türkiyeverse.

The creation of such a platform is important. Because the COVID-19 pandemic has confined us to our homes and taught us to do almost all the activities we do in our daily lives from our Internet-connected devices. Therefore, it is very important to establish such a platform both in such an event that is likely to happen again and because of some of the pluses that will be elaborated below to make the functioning of politics and public institutions more effective and active.

Türkverse should be designed by the engineers and software developers of the country and should be a structure that works by taking all security measures. It should be ensured that political and public institutions such as the Presidency, the Turkish Grand National Assembly, ministries, judicial organs, supreme councils, all schools and universities, hospitals, state-owned enterprises, directorates, political parties and non-governmental organizations take part in this structure.

It is envisaged that all citizens of the Republic of Turkey will be accepted as citizens in this field as well. Citizens need to have a real avatar. It will be possible to provide reality with avatars that will be updated every year. At the same time, with the death of individuals, it should be made possible for their avatars to be removed from the Türkverse system. Of course, legal arrangements must be made for a platform where citizens participate. At this point, it is imperative that a Türkverse Constitution specific to our country and related legal arrangements be established in the first place.

Currently, there is the Republic of Turkey e-government platform, which we use today and where we are very efficient. It is also

important that it works integrated with this platform. Because the infrastructure of the system, which is often used by individuals in their work with government institutions, will be able to be a data source for this new platform to be established.

Pros of the system:

- It will facilitate democracy, equality and political participation.
- It will be possible for citizens to communicate directly with government officials.
- Since all the meetings to be held will be held on this platform, except for the confidential meetings of the state, all the meetings will be listened to by the citizens, the participation will be raised to the highest level and the democracy will be able to function fully.
- The fact that citizens can have a say in the meetings to be held in the municipalities will cause local participation and the place to live to be shaped more peacefully and in line with the wishes of the citizens. This may also mean that the virtual environment affects the real environment.
- Bringing the policies that can be formed by governments to the citizens in advance will allow the issue to be discussed and reshaped according to the public opinion.
- Since the expenditures of the state will be discussed in the meetings to be held, it will also be possible to monitor and control them.
- It will pave the way for the executive to develop more transparent, efficient, reliable and sustainable policies. Therefore, the principle of accountability will become more functional.
- Since every situation will be transparent, an environment will be created where citizens can learn more clearly how state transactions take place.
- Citizens will be able to vote in elections and referendums. Electronic voting will both reduce the costly burden of the state and enable immediate results.

- Political parties, political movements and politicians will have the opportunity to introduce themselves more and ideological structures that do not have the opportunity to express themselves in ideological terms will become more recognized.
- The fact that campaigns, political communication activities, rallies and similar events carried out during intensive election periods will be carried out through Türkverse will minimize the costs and public damage that arises.
- At the same time, the importance of pluralism, which is one of the most important nuances of democratic politics, will be understood.
- Public services will be easily used by citizens through the use of virtual money on the system, which the Republic of Turkey is working on and which will be created.
- Geographical barriers will be eliminated and participation in political, social and cultural activities to be held in the country will increase.

While the system may have its pros, there may also be cons to overcome:

- If the Türkverse Constitution and other related laws to be created are not brought into practice, it is likely that an anarchic structure will arise and chaos will occur.
- If governments categorize any meeting they hold as state secrets, citizen participation and transparency could disappear.
- There is a high probability that manipulations can be made about various policies.
- Due to the risk of theft of personal information and data, all vulnerabilities of the system must be closed.
- If electronic voting is not made technologically extremely secure, it will be no more than a device that can be used by the governments. While electronic voting can facilitate many situations, there is also the possibility that governments will categorize citizens according to the votes they cast. Therefore, this situation can bring other problems. Therefore, it is necessary to develop a system for both

citizens to trust the system and for the system not to be used by the powers that be according to themselves.

- To access this system, it is of course essential that Internet technology is widespread, structures such as 5G and even 6G are established and accessible to everyone.
- At the same time, virtual reality and augmented reality equipment should be created with the opportunities of the country and should be accessible to everyone.
- It is also essential that our disabled citizens can take part in the system and develop appropriate tools for them.

As can be seen, it is understood that the creation of Türkverse has more positive sides than negative sides. It is obvious that the negative aspects are not situations that cannot be regulated or eliminated. Of course, there may be other substances that can be added to these positive and negative sides. However, even these aspects are considered important in terms of creating an infrastructure for the work to come.

6. Conclusion

The rapid development of metaverse platforms, which began to be discussed a lot recently, continues to be followed with curiosity in all areas. With the virtual reality and augmented reality devices related to Metaverse technology, it is an area where individuals can interact in a virtual universe, where they can easily take part in many areas from entertainment to education, from art to sports, from economy to politics in their daily lives, and if they can be used positively, they can facilitate and activate many jobs.

That is why I imagined a system in which politics, political and public institutions could be involved. With the dream of Türkverse, which is likely to be realized, it is possible to envisage the establishment of a structure where individuals can easily handle their work in public institutions and reach points that cannot be reached due to strict bureaucratic obstacles.

With this platform, it is possible for democracy to rise to the highest level, for political participation to increase and become effective, and for equality between individuals to become more visible. The establishment of a structure in which governments can work more transparently, the judiciary more fairly, and political parties more effectively is a situation that can go beyond being a dream.

For this reason, today, when many countries invest in this technology, the Republic of Turkey needs to make a breakthrough in this regard without delay in its 100th year. It is believed that such a platform, which can be created with the manpower and resources of this country, will be very useful for the development of the people, institutions and politics of the country in the near future.

References

Allam, Z., Sharifi, A., Bibri, S.E., Jones, D.S. & Krogstie, J. (2022). The Metaverse as a Virtual Form of Smart Cities: Opportunities and Challenges for Environmental, Economic, and Social Sustainability in Urban Futures. *Smart Cities 2022*, 5, 771–801.

Anadolu Ajansı (21.03.2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Önümüzdeki Dönemi Bir Dijital Seferberlik Dönemi İlan Ediyorum. Anadolu Ajansı. [On-line source]. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-onumuzdeki-donemi-bir-dijital-seferberlik-donemi-olarak-ilan-ediyorum/2541340 [Last Accessed: October 17, 2022].

Bal, Ö. (2022). Özcan Bal Yazdı: "Metaverse: İnsacıllık ile Bireyciliğin Savaşı". [On-line source]. https://oncugenclik.org.tr/ozcan-bal-yazdi-metaverse-insancillik-ile-bireyciligin-savasi/ [Last Accessed: November 3, 2022].

Bizim Ankara (30.01.2022). İyi Parti'de 'Metavers'e Girdi. *Bizim Ankara*. [On-line source]. https://www.bizimankara.com.tr/ankara/iyi-parti-de-metavers-e-girdi-h16259.html [Last Accessed: October 17, 2022].

Dionisio, J. D. N., Burns III,W. G. & Gilbert, R. (2013). 3D Virtual Worlds and the Metaverse: Current Status and Future Possibilities. *ACM Computing Surveys. 45*(3), Article 34, 1-38.

Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, S., Wu, X. & Cai, W. (2021). Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia (MM'21), October 20–24, 2021, Virtual Event, China.

Interesse, G. (2022). China's Debut in the Metaverse: Trends to Watch. China Briefing. [On-line source]. https://www.china-briefing.com/news/metaverse-in-china-trends/. [Last Accessed: January 5, 2023].

investing.com. (2022). UAE Ministry of Economy Announces Metaverse Headquarters. [On-line source]. https://www.investing.com/news/cryptocurrency-news/uae-ministry-of-economy-announces-metaverse-headquarters-2901644. [Last Accessed: December 29, 2022].

Kostenko, O., Furashev, V., Zhuravlov, D. & Dniprov, O. (2022). Genesis of Legal Regulation Web and the Model of the Electronic Jurisdiction of the Metaverse. *Bratislava Law Review*, 6(2), 21-36.

Moro-Visconti, R. (2022). The Valuation of Digital Intangibles Technology, Marketing, and the Metaverse. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Mystakidis, S. (2022). Metaverse. Encyclopedia 2022. 2, 486-497.

O'Malley, R. (2022). Dubai to Become a Global Metaverse Hub: Everything You Need to Know About Sheikh Hamdan's Strategy. *Arabian Business*. [On-line source]. https://www.arabianbusiness.com/gcc/uae/dubai-metaverse-strategy [Last Accessed: December 30, 2022].

Ricoy-Casas, R. M. (2023). The Metaverse as a New Space for Political Communication. Communication and Applied Technologies. Eds. Lopez-Lopez, P. C., Barredo, D., Torres-Toukomidis, A., De-Santis, A. & Aviles, O. Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Rosa, N. (2023). Understanding the Metaverse A Business and Ethical Guide. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.

Rosenberg, L. B. (2022). Regulation of the Metaverse: A Roadmap. *6th International Conference on Virtual and Augmented Reality Simulations (ICVARS 2022) March 25-27, 2022 - Brisbane Australia.* [On-line source]. https://www.researchgate.net/publication/358989449_Regulation_of_the_Metaverse_A_Roadmap [Last Accessed: 10 Ocak 2023].

Stephenson, N. (2016). *Parazit/Snow Crash*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.

Türkiye Gazetesi (17.01.2022). Ak Parti'de İlk Metaverse Toplantısı Yapıldı. [On-line source]. https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/ak-partide-ilk-metaverse-toplantisi-yapildi-817322 [Last Accessed: December 14, 2022].

Visnoi, S. (2021). How the Metaverse Will Redefine Politics and Governments. The Quint World. [On-line source]. https://www.thequint.com/voices/opinion/metaverse-and-politics#read-more. [Last Accessed: December 20, 2022].

Voleti, K. (2020). How the Metaverse Will Revolutionize Politics and Governments. [On-line source]. https://politicalmarketer.com/metaverse-in-politics-and-governments/ [Last Accessed: December 17, 2022].

Yeniçağ Gazetesi (26.06.2022). İyi Parti'den Teknoloji Atağı. Dünya'nın İlk Metaverse Seçim Ofisi Kuruldu. [On-line source]. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iyi-partiden-teknoloji-atagi-dunyanin-ilk-metaverse-secim-ofisi-kuruldu-556197h.htm [Last Accessed: October 06, 2022].

BELEDİYELERİN STRATEJİK PLANINDA ÇEVRE YÖNETİMİ: MUĞLA BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ ÖRNEĞİ

Environmental Management in The Strategic Plan of Municipalities: The Example of Muğla Metropolitan Municipality

Duygu AKYÜZ[6]
Bayram COŞKUN[7]

Öz

Çevre, insanların ve diğer canlıların yaşamlarını sürdürdükleri ve karşılıklı etkileşim içinde oldukları ortamdır. Ekolojik yapının bozulmasıyla ortaya çıkan çevre sorunları özellikle sanayileşme sonrası insan faaliyetlerinin etkisiyle tehlikeli olmaya başlamıştır. Dünya nüfusundaki hızlı artış, çarpık kentleşme, bilgi-iletişim teknolojisindeki gelişmelerle beraber son yıllarda çevre sorunları çeşitlenerek artış göstermiştir. Uluslararası alanda önemli sorun olarak kabul gören çevre sorunlarına yönelik çözüm arayışları küresel ve ulusal çapta yaygınlaşmıştır. Küresel alanda etkiye sahip olan çevre sorunları, ortaya çıkışı bakımından yerel niteliklidir. Bu doğrultuda çevre sorunlarının önlenmesi, giderilmesi ve çözüme kavuşturulması gibi çevreye yönelik strateji ve politikaların uygulanması olarak çevre yönetimine gereksinim duyulmuştur. Bu hususta çözüm noktası olarak yerel yönetimler bilhassa yerel düzeyde kamusal hizmet sunan halka en yakın kuruluş olarak belediyelerin, çevre ve çevre yönetimine ilişkin önemli görev ve sorumlulukları bulunmaktadır.

Bu kapsamda çalışmanın odak noktasını belediyeler ve özelde büyükşehir belediyelerinin 5 yıllık dönemini kapsayacak şekilde hazırladıkları stratejik planlarında çevre ve çevre yönetimi uygulamaları ve düzenlemeleri

[6] Doktora Öğrencisi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, SBE, Kamu Yönetimi ABD, duyguakyuz@posta.mu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-5333-4344.
[7] Prof. Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü, bcoskun@mu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-6803-7534.

oluşturmaktadır. Bu hususta ilk başlık altında çevre, çevre sorunları ve çevre yönetimi kavramsal çerçevede açıklanmıştır. İkinci başlık altında 5018 sayılı Kanun ile kamu idarelerince oluşturulması zorunlu olan, nüfusu 50.000 ve üzeri olan belediyeler ile büyükşehir belediyelerinde hazırlanması yükümlü hale getirilen stratejik planlama kavramı üzerinde durulmuştur. Akabinde ise belediyeler açısından stratejik planlamanın önemi ile çevre yönetimi arasında ilişki kurularak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda çalışmada Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 ile 2020-2024 dönemlerini içeren Stratejik Planı'nda hazırlanan performans hedeflerinin çevre yönetimine ilişkin çalışmaları bağlamında karşılaştırılarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Bu doğrultuda çalışmada literatür analizinden yararlanılmış ve ilgili dokümanlar belediyenin web sayfasından temin edilerek içerik analiziyle incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çevre, çevre yönetimi, stratejik plan, belediyelerde stratejik plan, Muğla Büyükşehir Belediyesi.

Jel Kodları: Q01, H70.

Abstract

The environment is the environment in which humans and other living things live and interact. Environmental problems that arise with the deterioration of the ecological structure have started to become dangerous especially with the effect of human activities after industrialization. With the rapid increase in the world population, unplanned urbanization, and developments in information-communication technology, environmental problems have increased in variety in recent years. The search for solutions to environmental problems, which are considered to be an important problem in the international space, has become widespread globally and nationally. Environmental problems, which have an impact on the global space, are local in terms of their emergence. In this direction, environmental management was needed as the implementation of strategies and policies for the environment, such as preventing, eliminating and solving environmental problems. As a solution point in this regard, local governments, especially municipalities, as the closest organization to the public providing public

services at local level, have important duties and responsibilities regarding environment and environmental management.

In this context, the focus of the study is the environment and environmental management practices and regulations in the strategic plans prepared by the municipalities and especially the metropolitan municipalities, covering the 5-year period. In this regard, under the first title, environment, environmental problems, and environmental management are explained in the conceptual framework. Under the second title, the concept of strategic planning, which is obligatory to be created by public administrations with the Law No. 5018, and which has been made obligatory to be prepared in municipalities with a population of 50.000 and above and metropolitan municipalities, has been emphasized. Subsequently, the importance of strategic planning in terms of municipalities and environmental management were evaluated by establishing a relationship. In this context, in this study, evaluations were made by comparing the performance targets prepared in the Strategic Plan of the Muğla Metropolitan Municipality, which includes the periods 2015-2019 and 2020-2024, in the context of their work on environmental management. In this direction, literature analysis was used in the study and the relevant documents were obtained from the municipality's web page and examined with content analysis.

Keywords: *Environment, Environmental Management, Strategic Plan, Strategic Plan in Municipalities, Muğla Metropolitan Municipality.*

Jel Codes: *Q01, H70.*

1. Giriş

Çevre, insan ve diğer bütün canlı varlıkların yaşamsal faaliyetlerini devam ettirdikleri ve birlikte etkileşim içinde bulundukları ortamdır. Bu ortamda fiziksel, biyolojik, kimyasal ve sosyal gibi dış etkenler etkili olmaktadır. Bu dış etkenler çerçevesinde bütün canlı varlıklarda olduğu gibi insan çevreden etkilenmekte ve çevreyi de etkilemektedir. Özellikle gelişen sanayi, dünya nüfusundaki hızlı artış ve buna paralel kentleşmenin plansız ve çarpık şekilde yaşanması, zehirli kimyasal maddelerin çevreye bırakılması, doğal kaynaklarının bilinçsiz tüketimi, tarımda kimyasal ve yapay ilaçların aşırı ölçüde kullanılması

ile bütün insanlığı tehdit edecek ve doğal fiziki yapı üzerinde ciddi zararlara neden olacak çevre sorunlarını ortaya çıkarmıştır. Ekosistemi derinden etkileyecek ve insanlığı tehdit edecek düzeyde geri dönüşü olmayan çevre sorunları son yıllarda en çok tartışılan konular arasında yer almaktadır.

Günümüzde iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi, biyoçeşitliliğin azalması, zehirli kimyasal ve atık maddelerin çevreye bırakılarak kirletilmesi gibi pek çok sorun küresel düzeyde etkili olmaktadır. Hava, su, toprak, görüntü, katı atık, zehirli atık gibi kirlilikler küresel alanda etkili olsa da kaynağı bakımından yerel niteliklidir ve bunların giderilmesi için yerel düzeyde de çevre yönetimine gereksinim duyulmaktadır. Çevre yönetimi, kaliteli ve dengeli bir yaşam için çevrenin korunması, geliştirilmesi, çevre sorunlarının önlenmesi, çözüme kavuşturulması gibi çevreye yönelik strateji ve politikaların uygulanmasıdır.

Türkiye'de çevre yönetimi 1970'li yılların sonundan 2000'li yılların başına kadar merkezi yönetimin uhdesinde olmuştur. Ancak 2004 ve 2005 yıllarında yenilenen yerel yönetimlerle ilgili temel kanunlarda çevre konusu belediyelerin de görev alanına dahil edilmiştir.

Belediyeler/büyükşehir belediyeleri, yerel ve ortak olan (mahalli müşterek) kamu hizmetlerini sunan yerel yönetim birimi olarak çevreyi etkileyen ve ondan etkilenen birimlerdir. Bu kapsamda 6360 sayılı Kanundan sonra genişleyen sınırlarından dolayı büyükşehir belediyelerinin çevre ve çevre yönetimi ile ilgili yaklaşımları büyük önem taşımaktadır.

Muğla ili; coğrafyasında var olan doğal nitelikler, kültürel miras, biyoçeşitlilik vb. özelliklerden dolayı çevre açsından önemli bir konumdadır. Türkiye'de ilan edilen 18 Özel Çevre Koruma Bölgesinden dördünün Muğla ili sınırları içinde yer alması bu olgunun önemli bir göstergesidir.[8] Bu nedenle Muğla'ya yönelik olarak merkezi

[8] Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2020).

yönetim tarafından yürütülen çevre koruma faaliyetleri önemli olduğu gibi, Muğla Büyükşehir Belediyesinin de çevre yönetimi faaliyetleri büyük önem taşımaktadır.

Günümüzde kamu idarelerinin yaptığı/yapmak istediği işlerin en önemli belgelerinden birisi ilgili idare tarafından hazırlanan stratejik planlardır. Bu doğrultuda çalışmada Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 ile 2020-2024 yıllarını kapsayan stratejik planları incelenmekte ve bu planlarda yer alan çevre ile ilgili amaç ve hedefler ele alınarak değerlendirilmektedir.

Ancak konunun daha iyi anlaşılmasını temin etmek amacıyla ilgili teorik bilgiye değinmekte de yarar görülmüştür. Çalışmanın yapılmasında ilgili literatür yanında, ilgili ve mevzuat ile Muğla Büyükşehir Belediyesinin iki döneme ait stratejik planlarından yararlanılmıştır.

2. Genel Olarak Çevre ve Çevre Yönetimi

İnsanlar tarihsel süreçte çevreyle daima etkileşim içinde olmuşlardır. İnsanlar, avcılık ve toplayıcılık döneminde doğa ve çevreyle daha yoğun bir ilişki içinde olup, doğa karşısında edilgen bir konumda idiler. Tarım toplu döneminde yavaş yavaş bu edilgenlik değişmiş ve sanayi toplumu aşaması ile bu olgu daha belirgin bir hale gelmiştir.

18. yüzyıldan itibaren dünya nüfusunun hızlı artışı, sanayileşmenin yaşanması ve buna bağlı diğer gelişmelerle beraber çevre üzerinde birtakım baskılar ve sorunlar ortaya çıkmıştır. Özellikle çevre bağlamında ortaya çıkan sorunlar 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek insanlığı gerekse diğer canlı varlıkların yaşamlarını tehdit edecek düzeye ulaşmıştır. Bu durum açık bir biçimde çevre yönetimi ihtiyacını ortaya çıkarmıştır

Günümüzde pek çok bilim alanının ilgi alanı içinde yer alan çevre kavramı, Fransızcada çevrelemek anlamına gelen "Environia" kelimesinden türemiştir. Çevre kavramının kapsamına hem abiyotik

(fiziksel veya cansız) hem de biyotik (canlı) ortamı girer (Belli, 2019). Türkçe Sözlükte çevre *"hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü."* olarak açıklanmaktadır (TDK, 2023) Çevre Terimleri Sözlüğü'nde de çevre; *"Bir organizmanın var olduğu ortam ya da koşullar. Bu çevre doğal fiziksel ögeleri, ayrıca organizmanın etkileştiği insan ürünü koşulları içerir"* biçiminde açıklanmıştır (ÇTS, 2023). 2872 sayılı Çevre Kanunu'nda ise çevre *"Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde bulundukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortamı"* olarak ifade edilmiştir (2872 sayılı Çevre Kanunu, 2. mad).

Çevrenin temel unsuru olarak kabul edilen hava, su, toprak ve diğer çevre kaynaklarını ve olanaklarını her geçen gün daha fazla kullanan insan, çevre üzerinde baskılara neden olmaktadır (Kayan, 2021: 29). İnsan kaynaklı olan yapay çevrenin doğal çevre üzerindeki müdahaleleri ile sistemdeki dengelerin bozulmasına neden olacak sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır (Görmez, 1991: 8).

Çevre sorunları, belli bir coğrafi alan üzerinde ya da belirli bir coğrafi bölgede yapılan faaliyetlere bağlı olarak ortaya çıkan kirlilik ya da kirlilikten kaynaklı canlıların yaşam alanlarını ve hayatiyetlerini tehdit eden bir niteliğe sahiptir. Yaşamın mevcut akışını etkileyerek olumsuz ve zararlı sonuçlara yol açan ve tehlikeler yaratan çevre sorunları yerel ve küresel düzeyde gerçekleşmektedir. Ortaya çıktığı alan, etkileri ve zaman içinde ikincil etkilere neden olabilecek çevre sorunları sınır ötesi, bölgesel ve küresel alanda geri dönüşü olmayan sorunlardır (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2020c: 407).

Çevre yönetimi, çevre üzerinde insanların etkinlik ve faaliyetlerinin yıkıcı ve baskıcı etkilerini düzenlemeye ve yönlendirmeye yönelik karar alma ve uygulama süreci olarak toprak, su ve hava gibi doğal kaynakların çevre açısından kabul edilebilir uygulamalar yoluyla kullanılması şeklinde ifade edilmektedir (Keleş, 2019: 213). Çevre yönetimi, çevre sorunlarına çözümler üretmek veya onları gidermek yahut en az düzeye indirmek amacıyla yürütülen bütüncül

yaklaşımdır. Aynı zamanda çevrenin korunmasını, geliştirilmesini ve iyileştirilmesini sağlamak ve bozulan dengeleri gidermek amacıyla yapılan faaliyetlerdir (Coşkun ve Pank Yıldırım 2020b: 98).

Türkiye'de çevre yönetimine ilişkin düzenlemeler arasında kamu politikası oluşturmaya yönelik ilk adım 1973 yılındaki Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planında atılmıştır. Bu Plandan sonra hazırlanan diğer kalkınma planlarında da çevre konusuna yer verildiği görülmektedir. Birçok alanda uygulama alanı bulan çevre yönetimine ilişkin somut adım 1978 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Başbakanlık Çevre Müsteşarlığı'nın kurulmasıdır. Merkezi yönetim düzeyindeki bu yapılanma günümüze kadar çeşitli formalarda devam etmiştir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2020b: 98-99).

Aslında çevre sorunlarının küresel düzeyde etkileri olsa da ortaya çıkış noktasında yerel kaynaklı olduğu görülmektedir. Sorunun ortaya çıkış noktası olarak yerel düzeyde yani kaynağında giderilmesi veya önlenmesi amacıyla yerel yönetimlere önemli görevler düşmektedir. Bu hususta çevreyi korumak, çevre sorunlarını kaynağında önlemek amacıyla çevre yönetiminde önemli bir aktör olarak yerel yönetimler ve özellikle belediyeler önemli bir konuma sahiptirler.

3. Stratejik Planlama ve Belediyelerde Stratejik Planlama

Strateji kavramı, köken itibariyle askeri bir kavram olup, zamanla yönetim alanında da kullanılmaya başlanmıştır. Sözcük anlamı olarak strateji, önceden belirlenen amaçlara erişmek için uygulanacak yöntem ve izlenecek yol anlamındadır. Örgüt ya da kurumlar açısından strateji, amaç ve hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik alınan tedbirler, belirtilen düzenlemeler ve izlenen yöntemler olarak belirtilmektedir (Coşkun ve Pank Yıldırım, 2018: 3). Günümüzde örgütlerin ya da kurumların gelişen yapısına göre karşılaştıkları sorunları gidermek ve çözümler üretmek ve ortaya çıkan rakiplerine karşı rekabet oluşturulmak amacıyla stratejik yönetim anlayışını ortaya çıkarmıştır (Eryılmaz, 2019: 8).

Stratejik planlama, stratejik yönetim anlayışı içerisinde örgütlerin mevcut durumu, kuruluş ilkeleri ve misyonundan yola çıkarak geleceğe yönelik vizyon oluşturmak, bu vizyon doğrultusunda hedefler belirlemek ve birbirinden farklı performans göstergeleri oluşturmak, bu hususta ki faaliyetlerini izleme, analiz etme ve değerlendirme sürecidir (Dursun, 2004: 50-51).

Stratejik planlamanın amacı, örgüt ya da kurumun yönetim faaliyetlerinde yol göstermek ve onların ulaşmak istedikleri noktaya varmaları için gideceği yönü belirlemektedir. Ayrıca hem örgütün kendi gereksinimlerini hem de toplumun o örgütten beklentilerinin belirlemesinde yardımcı olması bir diğer amacını oluşturmaktadır. Stratejik planlamanın başarılı bir sonuç elde etmesi için örgüt ya da kurumun üst düzeydeki yöneticileri tarafından benimsenmesi ve o örgütün kendi içindeki örgüt kültürü ile uyumlu ve dengeli, olması, içeriklerinin de uygulanabilir mahiyette bulunması gerekmektedir (Coşkun ve Almalı, 2020: 18).

Türkiye'de bütün kamu kurum ve kuruluşları için stratejik planlamayı zorunlu hale getiren ilk temel düzenleme, 2003 yılında kabul edilen 5018 sayılı *Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu'dur*

Belediyeler için ise ayrıca 5393 sayılı Belediye Kanunu ile 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nda stratejik plan hazırlama yükümlülüğüne ilişkin özel hükümler bulunmaktadır. Bu kapsamda 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanun'un 7., 8. ve 21. maddelerinde stratejik planlamaya ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. 5393 sayılı Belediye Kanunun 41. maddesinde de nüfusu 50.000'in altında olan belediyelerde stratejik plan hazırlanmasının zorunlu olmadığı belirtilmiştir. Türkiye'de halen var olan/oluşturulan stratejik planlamaya ilişkin mevzuat ve belgeler aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1: Kamuda Stratejik Planlama ile İlgili Mevzuat ve Hazırlanan Dokümanlar

Mevzuat	Yürürlük-Hazırlanma Tarihi
5018 Sayılı Kamu Malî Yönetimi ve Kontrol Kanunu	24/12/2003
5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu	23/07/2004
5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu	04/03/2005
5393 Sayılı Belediye Kanunu	13/07/2005
İç Kontrol ve Ön Mali Kontrole İlişkin Usul ve Esaslar	2005
Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (Mülga-2021)	26/02/2018
Kamu İdarelerince Hazırlanacak Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik (Mülga-2021)	-
Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik (Mülga-2021)	2008
Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar, Performans Programları ve Faaliyet Raporları Hakkında Yönetmelik	22/04/2021
Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu (3.1. Sürüm)	2021
Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi	2019

Kaynak: Coşkun ve Almalı, 2020: 19.

4. Belediyelerin Çevre Yönetimine İlişkin Görevleri

Türkiye'de çevre yönetimi konusunda ana aktör merkezi yönetimdir. Bu konudaki kamu politikalarının başlangıcı 1970 yılların başına, merkezi yönetim teşkilatının oluşturulması ise 1970'li yılların sonuna denk gelmektedir.

Çevreyle dolaylı ilişkili bazı görevlerin yerel yönetimlere verilmesi 1930 yıllara rastlamakla birlikte, çevre konusunda doğrudan yetkinin yerel yönetimlere verilmesi 2000'li yılların ilk yarısında gerçekleşen yerel yönetim reformu sonucunda söz konusu olmuştur.

2004 yılında yürürlüğe giren 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu'nun 7. maddesinde büyükşehir ve ilçe belediyelerinin çevre ile ilgili doğrudan ve dolaylı olarak ilişkilendirilecek görev ve sorumlulukları düzenlenmiştir. Buna göre büyükşehir belediyelerinin

sürdürülebilir kalkınma ilkesine uygun olarak çevrenin, tarım alanlarının ve su havzalarının korunmasını sağlamak, ağaçlandırma yapmak, kültür ve tabiat varlıklarının korunmasına yönelik tedbirler almak, halk sağlığı ve çevreye etkisi olan gayrisıhhi işyerleri, eğlence mekanları, depolama alanları gibi işletmeleri kentin belirli bir noktasından toplamak ve bu bölgelerde de çevre kirliliğine veya çevre sorunlarına sebep olabilecek önlemleri almak, büyükşehir katı atık yönetim planı yapmak, katı atık, moloz, hafriyat, sanayi ve tıbbi atıklar gibi konulara yönelik gerekli hizmetleri sunmak, yürütmek ve bunlar için gerekli tesisleri oluşturmak, deniz araçlarının atıklarını toplamak, toplatmak ya da arıtmak, kaynak suyu veya arıtma sonunda üretilen suları pazarlamak, su ve kanalizasyon hizmetlerini yürütmek, baraj ve tesisler kurmak veya kurdurmak, derelerin ıslahını yapmak gibi çevresel açıdan görev ve sorumlulukları bulunmaktadır (Kızılboğa ve Batal, 2012: 206-207).

Belediyeler sahip oldukları görev ve yetkiler doğrultusunda yerel halkın isteklerini karşılamak, gereksinimlerini gidermek ve onların huzurunu ve memnuiyetini sağlamak için çeşitli faaliyetler yürütürler. Bu faaliyetleri sistemli, etkin ve verimli sunmaları için Orta vadeli olarak hazırlanan stratejik planlar iyi bir araç mahiyetindedir. 5 yıllık zaman dilimi için hazırlanan stratejik planlar belediyelerin çevre yönetimine yönelik yaklaşımını belirlemek için de iyi bir kaynak niteliğindedir.

5. Muğla Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planlarının İncelenmesi

Önemli tabiat ve kültür varlıklarına sahip olan Muğla ili, 2012 yılında kabul edilen 6360 sayılı Kanun ile büyükşehir belediyesi statüsüne kavuşturulmuştur. Muğla Büyükşehir Belediyesi 2014 seçimlerini takiben faal olduktan sonra ilk stratejik planını 2015-2019 yılları için hazırlamış, 2019 yılı yerel seçimleri sonrasında ise 2020-2024 yıllarına ilişkin ikinci stratejik plan hazırlanmıştır. Bu çalışmada her iki stratejik plan da inceleme konusu yapılmıştır.

5.1. Muğla Büyükşehir Belediyesinin Misyon, Vizyon ve Temel Değerleri

Kurumların stratejik planlarında ilgili format gereği, kurumsal perspektifi yansıtan misyon, vizyon ile temel değerleri yer almaktadır. Muğla Büyükşehir Belediyesinin iki döneme ait stratejik planında yer alan misyon, vizon ile temel değerler şu şekildedir:

Tablo 2: Muğla Büyükşehir Belediyesinin Misyon, Vizyon ve Temel Değerleri

	2015-2019	**2020-2024 Stratejik Planı**
Misyon	Halkımızın verdiği görev, yetki ve sorumlulukları; etkinlik, verimlilik, hesap verebilirlik ve şeffaflık ilkeleri doğrultusunda çağdaş yönetim anlayışıyla yerine getirerek Muğla'mıza hizmet etmektir.	Gücünü yalnızca halkımızdan alarak Muğlamızı, üzerindeki canlı ve cansız tüm bileşenleri için yaşanabilir ve sürdürülebilir bir kent haline getirmektir.
Vizyon	Doğal, tarihi, ekonomik zenginliklerimizi Muğlalılarımıza, yerli ve yabancı konuklarımıza çağdaş bir yönetim anlayışı ile sunmak ve geleceğe taşımak.	Gelecek nesillere miras bırakılabilecek, Dünyanın en yaşanabilir kenti olmaktır.
Temel Değerler	*Sunduğumuz hizmetin KALİTE düzeyini en üst seviyeye çıkararak, hizmetlerimizi vatandaşlarımıza en HIZLI biçimde ulaştırmak, *Hizmetlerimizde ADALET kavramından taviz vermemek,	- Şeffaflık - Katılımcılık - Yeniliğe Açıklık - Hesap Verebilirlik - Liyakat

	*Hesap verebilir, tarafsız ve ŞEFFAF bir yönetim anlayışını benimsemek, *Karar alma süreçlerinde ilimizin tüm dinamikleriyle birlikte KATILIMCI yönetim anlayışını benimsemek, *Minimum maliyetle maksimum fayda sağlayarak hizmetlerimizde yüksek *VERİM elde etmek, *Belediyemizin iç ve dış paydaşlarına verdiği GÜVENİLİRLİK imajını devamlı kılmak, *Belediyecilikte her zaman ÖNCÜ olmak.

Kaynak: MBB 2015-2019 Stratejik Planı: 110; MBB 2020-2024 Stratejik Planı.

Görüldüğü gibi, Muğla Büyükşehir Belediyesi (MBB)'nin her iki plan döneminde de stratejik planlarında misyon, vizyon ve temel değerlerinde çevreye yönelik doğrudan bir vurgu yoktur.

5.2. Muğla Büyükşehir Belediyesinin Stratejik Planlarında Yer Alan Çevreye Yönelik Amaçlar

Öncelikle MBB'nin 2015-2019 ile 2020-2024 yılları stratejik planlarında genel bir görüş elde edebilmek için önce çevre, çevre kirliliği, çevre yönetimi, çevre sorunu ve/veya çevre sorunları ile çevre koruma anahtar sözcükleri taranmıştır. Ortaya çıkan veriler Tablo 4'te gösterilmiştir. Aşağıdaki tabloda yer alan verilere bakıldığında, MBB'nin 2. dönem stratejik planında çevrenin daha güçlü bir yaklaşımla ele alındığı söylenebilir.

Tablo 4: Çevreye İlişkin Anahtar Kelimeleri

Anahtar Sözcükler	2015-2019	2020-2024
Çevre	39	90
Çevre Kirliliği	3	4
Çevre Yönetimi	1	-
Çevre Sorunu/ Çevre Sorunları	-	-
Çevre Koruma	7	13

Kaynak: MBB 2015-2019 Stratejik Planı; MBB 2020-2024 Stratejik Planı.

2015-2019 Stratejik Planında, Muğla'nın ihtiyaçları göz önüne alınarak tüm birimlerin görev alanlarını kapsayacak şekilde 4 ana politika saptanmıştır. Bunlar; kurumsal politikalar, kentsel ve mekânsal politikalar, sosyo-ekonomik politikalar, kamu güvenliği politikaları biçimindedir. Bu ana politikalar kapsamında da 27 amaç ve 171 hedef belirlenmiştir.

Ancak 2020-2024 stratejik planında politika saptama yoluna gidilmeyip, doğrudan amaç ve hedeflerin belirlenmesi yapılmıştır. Bu kapsamda 2020-2024 stratejik planında 10 amaç ve 48 hedef yer almaktadır. Böylece her iki stratejik planda da çevre yönetimine ilişkin amaç ve hedeflere yer verildiği görülmektedir.

5.2.1. 2015-2019 Stratejik Planı

Bu stratejik planda çevre ve çevre yönetimine ilişkin hususların daha çok "*Kentsel ve Mekânsal Politikalar*" kapsamında belirlendiği görülmektedir. Buna göre bu ana politika altındaki amaç ve hedefler ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (MBB 2015-2019 Stratejik Planı):

Amaç-1: *Kentsel Dönüşümünü Tamamlamış, Gelişmesini Planlı Olarak Sürdüren, Kültürel ve Tarihi Dokuya Uygun Modern Bir Kent Oluşturmak,*

- Hedefler 1-1: 2 yıl içinde 1/25.000 ölçekli Çevre Düzeni Planı/Nazım İmar Planı çalışmalarını tamamlamak,

- 1-3: 1/100.000 ölçekli Çevre Düzeni Planında revizyon gerekmesi halinde 2018 yılı sonuna kadar revizyonu tamamlamak,
- 1-4: İl genelinde tarihi eser envanterini oluşturarak CBS ile uyumlu TEBİS'i kullanılabilir hale getirmek (2015-2019),

Amaç-2: *İnsan Sağlığını ve Çevreyi Olumsuz Yönde Etkileyecek Unsurları Ortadan Kaldırmak ve Yaşanabilir Bir Kent Oluşturmak,*

- Hedefler 2-1: Evsel nitelikli katı atıkların en az %60'ını düzenli depolama yöntemiyle bertaraf etmek,
- 2-2: Plan dönemi içerisinde en az 2 adet kompost ve/veya ön işlem tesisi kurmak,
- 2-3: Tüm ilçelerimizde hafriyat sahalarını belirlemek (2015-2019),
- 2-4: Her yıl çevre kirliliğini azaltıcı il genelinde 300 denetim yapmak,
- 2-5: Hava kalitesinin iyileştirilmesi için yılda en az 1 kez halka bilinçlendirme toplantısı yapmak,
- 2-6: Çevre ile ilgili yılda en az 2 kez bilinçlendirme faaliyeti yapmak,
- 2-7: Kıyılarda var olan atık alım tesisleri sayısını 5'e çıkarmak,
- 2-8: Mavi kart sisteminin kullanımını %100'e çıkarmak,
- 2-9: Plan dönemi içerisinde çevrenin korunması konusunda uluslararası elverişli finansal kaynakları kullanmak,
- 2-10: Plan dönemi içerisinde yenilenebilir enerji kaynakları ile ilgili olarak en az 1 proje üretmek,
- 2-11: Karbon emisyonunu azaltıcı yatırımlar yapmak (2015-2019),
- 2-12: Şehrimizin "karbon ayak izi"ni 2015 yılı sonuna kadar belirlemek,
- 2-13: Devir alınan 1.sınıf GSM ve akaryakıt tesisleri ruhsatlarının %100'ünü arşivlemek,

"*Sosyo-Ekonomik Politikalar"* ana başlığı altında yer verilen amaçlar çevre yönetimine ilişkin ifadeler yer verildiği tespit edilmiştir. Buna

göre bu ana politika altındaki amaç ve hedefler ise aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- *Amaç-5: İlimiz Halkının Sağlıklı Vakit Geçirebileceği Temiz ve Düzenli Alanlar Oluşturmak,*
- Hedefler 5-1: Kişi başına düşen yeşil alan miktarını mevcut duruma göre %10 oranında arttırmak.

5.2.2. 2020-2024 Stratejik Planı

Bu stratejik planda 10 amaç altında ve 48 hedef yer almıştır. Bu planda çevre ve çevre yönetimine yönelik var olan amaç ve hedefler ise aşağıdaki gibi sıralanabilir (MBB 2020-2024 Stratejik Planı):

Amaç-1: *Sağlıklı, Dengeli ve Doğal Bir Çevre Oluşturmak*

- Hedefler 1.1: Sorumluluk alanımızın tamamında deniz kirliliği ile daha etkin bir şekilde mücadele etmek ve çevreci tesisler kurmak,
- 1.2: İklim değişikliğini azaltacak ve buna uyum sağlayacak eylem planları yapmak,
- 1.3: Atıkları çevreye zarar vermeden bertaraf ederek, yaşama olanağına sahip daha çok temiz alan oluşturmak,
- 1.4: Hafriyat toprağı inşaat ve yıkıntı atıklarının kontrolü ile bertarafını yapmak,
- 1.5: Kent içi projeli yolların yağmur sularının çevre ve insan sağlığına zarar vermeden toplanmasını sağlamak,
- 1.6: Yeşil alanları sürdürülebilir kılmak ve yeşil alan miktarını %5 artırmak.

Amaç-2: *Sosyal Belediyeciliği ve Sağlıklı Yaşamı İl Genelinde Hâkim Kılmak*

- Hedefler 2.4: Çevre ve toplum sağlığı açısından büyük öneme sahip vektör mücadelesini tüm ilde yapmak ve rehabilite edilmemiş sokak hayvanı bırakmamak.
- Amaç-5: Daha Güvenli, Akıcı ve Çevreci Bir Ulaşım Sistemi Kurmak

- Hedefler 5.2: Ulaşım sistemine bağlı karbon emisyonunu %10 azaltmak.
- Amaç-7: Başta Genç Nüfus Olmak Üzere Her Yaş Grubuna Sporu Sevdirmek
- Hedefler 7.2: Sosyal Gençlik Masası aracılığıyla ilimizdeki tüm gençlerin sosyal etkinliklere katılımını sağlamak.

Her iki stratejik plan çevre yönetimine ilişkin stratejik amaçları incelendiğinde doğrudan aynı ifadelere yer verilmese de benzer ifadelere yer verildiği görülmektedir. Her iki planda da çevre yönetimiyle ilişkili hususlar olarak; insan sağlığı, yaşanabilir temiz çevre, güvenli çevre, su ve deniz kirliliği ile mücadele etmek ve çözümler üretmek için tesisler kurmak, ulaşım sisteminde karbon emisyonunu azaltmak, hafriyat atıklarını bertaraf etmek, kent içi ulaşımda insan ve çevre sağlığını göz önünde bulundurarak çalışmalar yürütmek, kişi başına belirli miktarda yeşil alan oluşturma gibi konular yer almıştır. Farklılıklar olarak ise 2015-2019 stratejik planında kişi başına düşen yeşil alan miktarının %10 arttırılması biçiminde belirlenmiş iken 2020-2024 stratejik planında bu oran %5 olarak belirlenmiştir. Ayrıca karbon emisyon oranını azaltmanın yüzdelik oranı 2015-2019 stratejik planında oransal olarak yer verilmediği ve 2020-2024 stratejik planda ise %10 azaltılması olarak düzenlendiği tespit edilmektedir.

5.3. Muğla Büyükşehir Belediyesi Stratejik Planlarında Yer Alan GZFT/SWOT Analizinde Çevre İle ilgili Değerlendirmeler

GZFT ya da SWOT Analizi olarak belirtilen bu analiz yöntemi, belediyelerin stratejik plan hazırlama tekniklerinden birini oluşturmaktadır. Bu yöntemde belediyenin etkilediği ya da etkilendiği koşullar sistematik bir şekilde analiz edilmektedir. Bu çerçevede belediyenin kendi kuruluşu içindeki güçlü ve zayıf yönleri ile belediyenin etkilendiği dış alandaki fırsat ve tehditler, belediyelerin geleceğe yönelik stratejilerini geliştirilmesinde yardımcı olmaktadır. Bir belediyenin stratejik planının başarılı bir şekilde uygulanması için ilgili belediyenin belirlediği stratejilerin bu analiz sonuçlarıyla dengeli

ve uyumlu bir şekilde olması oldukça önemlidir (Belediyeler İçin Stratejik Planlama Rehberi, 2019).

Çalışma kapsamında her iki stratejik planda çevre ve çevre yönetimine ilişkin konulara GZFT Analizi'nde yer verildiği tespit edilmiştir. Her iki planın "Güçlü Yönler" alt başlığına bakıldığında 2015-2019 stratejik planında çevre ile ilgili güçlü yön olarak *"Türkiye'nin en modern atık su arıtma tesislerinden birinin (İstanbul, Adana, Gaziantep, Muğla) Muğla'da olması"* tespiti yer alırken, 2020-2024 stratejik planında ise *"Doğaya, çevreye ve kültürel değerlere sahip çıkan bir Belediye olunması"* biçiminde bir saptama yer almaktadır. Ancak "Zayıf Yönler" alt başlığında ise her iki planda çevre yönetimine ilişkin olarak altyapı sisteminin yetersizliği hakkında değerlendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. "Fırsatlar" başlığına bakıldığında "*yeşil alanların fazlalığı; hava, kara ve deniz yolları ulaşımın kolaylığı; sit alanlarında kaçak yapılaşmanın önlenmesi; tarihi yerleşim alanlarının korunması; toprak verimliliğinde tarımsal üretimin çeşitliliği*" gibi ifadeler her iki planda görülmektedir.

"Tehditler" başlığında ise genel anlamda benzer konulara yer vermekle beraber her iki planda çevre ve çevre yönetimine ilişkin konularda deprem bölgesinde olması; altyapının iyileştirilmesi için yeterli yatırımların tamamlanmaması, iklim değişikliğinden kaynaklı yağış miktarının fazlalığı ve bundan dolayı oluşan altyapı ve üst yapıdaki zararlar; denizlerin aşırı kullanımından dolayı oluşan kirlilik ve denizlerde katı atıkların oluşması biçimde değerlendirmelerin yapıldığı görülmektedir.

6. Sonuç

Muğla ili tabiat ve kültür varlıkları açısından önemli bir konunda olup, sınırları içinde 4 Özel Çevre Koruma Bölgesini barındırmaktadır. Bu nedenle ile yönelik merkezi yönetim tarafından yürütülen çevre yönetimi faaliyetleri önemli olduğu gibi, bir yerel yönetim birimi olarak Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin de çevre yönetimi konusundaki yaklaşımı ve uygulamaları da büyük önem taşımaktadır.

Diğer yandan Muğla'da yürütülen ve Türkiye ekonomisine de önemli katkıları olan turizm faaliyetleri ile Muğla'nın sahip olduğu tarımsal üretim potansiyeli de etkin bir çevre yönetimini gerektirmektedir.

Anayasa'nın 56. maddesinde "çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir" denilmektedir. 2000'li yılların başına kadar Türkiye'de devlet adına çevre yönetimi faaliyetleri merkezi yönetim tarafından yürütülmüştür. Ancak 2004-2005 yıllarında gerçekleşen yerel yönetim reformu ile çevre konusu belediyelerin de görev alanına dahil edilmiştir. Çevre sorunlarının yerel kaynaklı olduğu dikkate alındığında bu olgunun yerinde bir yaklaşım olduğu görülmektedir.

Dolayısıyla gerek Anayasa'nın 56. maddesinin genel genel hükmü ve gerekse de 5126 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu hükümleri gereği Büyükşehir Belediyeleri de kendi imkân ve kapasiteleri ölçüsünde etkin bir çevre yönetimine önem vermeleri gerekir. Belediyenin çevre yönetimi bağlamında nasıl bir yaklaşıma sahip olduğunu belirlemenin önemli araçlarından birisi de bu idarelerce hazırlanan stratejik planlardır.

Muğla Büyükşehir Belediyesi de kurulduğundan bu yana iki stratejik plan hazırlamıştır. Çalışma kapsamında incelenen Muğla Büyükşehir Belediyesi'nin 2015-2019 ile 2020-2024 stratejik planlarında çevre yönetimi ile çevrenin korunması ve geliştirilmesi hususlarına yer verildiği görülmektedir. Ancak MBB'ye ait "misyon" "vizyon" ile "temel değerler" de çevre konusunun doğrudan yer almaması bir eksiklik olarak değerlendirilebilir. Bunun yanında çevre yönetimi konusunun daha güçlü bir biçimde MBB'nin stratejik planlarında kendine yer bulması, Muğla'nın sahip olduğu doğal ve kültürel mirasın korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasına daha fazla katkı yapacaktır.

Kaynakça

Belli, A. (2019). *AB'ye Tam Üyelik Sürecinde Türk Çevre Politikası Geçmiş-Bugün-Gelecek,* Bursa: Dora Basım.

Coşkun, B. ve Pank Yıldırım, Ç. (2018). Türkiye'de stratejik planlama: son dönem gelişmelerin incelenmesi, *Strategic Public Management Journal, 4(8),* 1-16.

Coşkun, B. & Almalı, V. (2020). Belediyeler ve stratejik planlama: van ve muğla büyükşehir belediyelerinin 2015-2019 yılları stratejik planlarının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, *Strategic Public Management Journal, May, 6(11),* 15-32.

Coşkun, B. & Pank Yıldırım, Ç. (2020a). Özel çevre koruma bölgelerinin hukuki zemini ve bu konudaki son gelişme dönemleri, *Eurasian Academy of Sciences Eurasian Education & Literature Journal, 12,* 53-67.

Coşkun, B. & Pank Yıldırım, Ç. (2020b). *Belediyeler ve Çevre Yönetimi,* O. Erdoğan, L. Memiş & C. Babaoğlu (Ed.), Yerel Yönetimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar. Ankara: Orion Kitabevi.

Coşkun, B. & Pank Yıldırım, Ç. (2020c). *Çevre ve Kamu Yönetimi: Çevre Yönetiminin Gelişimi,* H. Ateş (Ed)., Kamu Yönetimi Teorileri Geleneksel Teorilerden Yeni Yaklaşımlara. Ankara: Savaş Yayınevi.

ÇTS (2023), tps://turuz.com/storage/Dictionary/2011/0214-CHevre_terimleri_sozluyu_(67d)(177KB).pdf , Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023.

Dursun, H. (2004) Kamuda toplam kalite yönetimi (TKY) uygulamasında elde edilen faydalar, *Türk İdare Dergisi, Mart, 76(442),* 47-76.

Eryılmaz, B. (2019). *Kamu Yönetimi,* Kocaeli: Umuttepe Yayınları.

Görmez, K. (1991). *Türkiye'de Çevre Politikaları*, Ankara: Gazi Büro.

Kayan, A. (2021). *Benzerlik Bakımından Küresel Çevre Sorunları İle Covid-19'un Değerlendirilmesi ve Çözüm Önerileri,* A. Kayan & A. Taştekin, (Ed.). Kent ve Çevre Çalışmaları, Ankara: Gazi Kitabevi.

Keleş, R. (2019). *100 Soruda Çevre, Çevre Sorunları ve Çevre Politikası,* İzmir: Yakın Kitabevi.

Kızılboğa, R. & Batal, S. (2012). Türkiye'de çevre sorunlarının çözümünde yerel yönetimlerin rolü ve önemi, *Mustafa Kemal Üniversitesi SBE Dergisi, 9 (20),* 191-212.

Muğla Büyükşehir Belediyesi 2015-2019 Stratejik Planı.

Muğla Büyükşehir Belediyesi 2020-2024 Stratejik Planı.

TDK (2023), https://sozluk.gov.tr/, Erişim Tarihi: 14 Ocak 2023.

https://www.mugla.bel.tr/ , Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) 2021, https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Nufus-ve-Konut-Sayimi-2021-45866 , Erişim Tarihi: 16 Ocak 2023.

2872 sayılı Çevre Kanunu 1983.

Allam, Z., Sharifi, A., Bibri, S.E., Jones, D.S. & Krogstie, J. (2022). The Metaverse as a Virtual Form of Smart Cities: Opportunities and Challenges for Environmental, Economic, and Social Sustainability in Urban Futures. *Smart Cities 2022*, 5, 771–801.

Anadolu Ajansı (21.03.2022). Cumhurbaşkanı Erdoğan: Önümüzdeki Dönemi Bir Dijital Seferberlik Dönemi İlan Ediyorum. Anadolu Ajansı. [On-line source]. https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-onumuzdeki-donemi-bir-dijital-seferberlik-donemi-olarak-ilan-ediyorum/2541340 [Last Accessed: October 17, 2022].

Bal, Ö. (2022). Özcan Bal Yazdı: "Metaverse: İnsacıllık ile Bireyciliğin Savaşı". [On-line source]. https://oncugenclik.org.tr/ozcan-bal-

yazdi-metaverse-insancillik-ile-bireyciligin-savasi/ [Last Accessed: November 3, 2022].

Bizim Ankara (30.01.2022). İyi Parti'de 'Metavers'e Girdi. *Bizim Ankara*. [On-line source]. https://www.bizimankara.com.tr/ankara/iyi-parti-de-metavers-e-girdi-h16259.html [Last Accessed: October 17, 2022].

Dionisio, J. D. N., Burns III,W. G. & Gilbert, R. (2013). 3D Virtual Worlds and the Metaverse: Current Status and Future Possibilities. *ACM Computing Surveys. 45*(3), Article 34, 1-38.

Duan, H., Li, J., Fan, S., Lin, S., Wu, X. & Cai, W. (2021). Metaverse for Social Good: A University Campus Prototype. In Proceedings of the 29th ACM International Conference on Multimedia (MM'21), October 20–24, 2021, Virtual Event, China.

Interesse, G. (2022). China's Debut in the Metaverse: Trends to Watch. China Briefing. [On-line source]. https://www.china-briefing.com/news/metaverse-in-china-trends/. [Last Accessed: January 5, 2023].

investing.com. (2022). UAE Ministry of Economy Announces Metaverse Headquarters. [On-line source]. https://www.investing.com/news/cryptocurrency-news/uae-ministry-of-economy-announces-metaverse-headquarters-2901644. [Last Accessed: December 29, 2022].

Kostenko, O., Furashev, V., Zhuravlov, D. & Dniprov, O. (2022). Genesis of Legal Regulation Web and the Model of the Electronic Jurisdiction of the Metaverse. *Bratislava Law Review*, 6(2), 21-36.

Moro-Visconti, R. (2022). The Valuation of Digital Intangibles Technology, Marketing, and the Metaverse. Switzerland: Palgrave Macmillan.

Mystakidis, S. (2022). Metaverse. Encyclopedia 2022. 2, 486-497.

O'Malley, R. (2022). Dubai to Become a Global Metaverse Hub: Everything You Need to Know About Sheikh Hamdan's Strategy. *Arabian Business*. [On-line source]. https://www.arabianbusiness.com/gcc/uae/dubai-metaverse-strategy [Last Accessed: December 30, 2022].

Ricoy-Casas, R. M. (2023). The Metaverse as a New Space for Political Communication. Communication and Applied Technologies. Eds. Lopez-Lopez, P. C., Barredo, D., Torres-Toukomidis, A., De-Santis, A. & Aviles, O. Singapore: Springer Nature Singapore Pte Ltd.

Rosa, N. (2023). Understanding the Metaverse A Business and Ethical Guide. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd.

Rosenberg, L. B. (2022). Regulation of the Metaverse: A Roadmap. *6th International Conference on Virtual and Augmented Reality Simulations (ICVARS 2022) March 25-27, 2022 - Brisbane Australia.* [On-line source]. https://www.researchgate.net/publication/358989449_Regulation_of_the_Metaverse_A_Roadmap [Last Accessed: 10 Ocak 2023].

Stephenson, N. (2016). *Parazit/Snow Crash*. İstanbul: Altıkırkbeş Yayın.

Türkiye Gazetesi (17.01.2022). Ak Parti'de İlk Metaverse Toplantısı Yapıldı. [On-line source]. https://www.turkiyegazetesi.com.tr/gundem/ak-partide-ilk-metaverse-toplantisi-yapildi-817322 [Last Accessed: December 14, 2022].

Visnoi, S. (2021). How the Metaverse Will Redefine Politics and Governments. The Quint World. [On-line source]. https://www.thequint.com/voices/opinion/metaverse-and-politics#read-more. [Last Accessed: December 20, 2022].

Voleti, K. (2020). How the Metaverse Will Revolutionize Politics and Governments. [On-line source]. https://politicalmarketer.com/metaverse-in-politics-and-governments/ [Last Accessed: December 17, 2022].

Yeniçağ Gazetesi (26.06.2022). İyi Parti'den Teknoloji Atağı. Dünya'nın İlk Metaverse Seçim Ofisi Kuruldu. [On-line source]. https://www.yenicaggazetesi.com.tr/iyi-partiden-teknoloji-atagi-dunyanin-ilk-metaverse-secim-ofisi-kuruldu-556197h.htm [Last Accessed: October 06, 2022].

2nd International Congress on Economics and Administrative Sciences
January, 19-20, 2023, Bingöl University
Full Text Book

YENİ GÜVENLİK TEHDİTLERİ VE ÜLKELERİ İSTİKRARSIZLAŞTIRMA ÇALIŞMALARI: İRAN ÜZERİNDEN BİR İNCELEME

New Security Threats And Stabilization Of Countres: A Study On Iran

Hatice DÖNMEZ[9]

Öz

Soğuk Savaş Döneminin sonuna kadar askeri alanla sınırlı olan güvenlik olgusu küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni tehditlerle birlikte bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu yeni dönemde ülkelerin güvenliğini tehlikeye atan en önemli tehdit artık askeri alana özgü olan "savaş" değil "istikrarsızlık" olmuştur. Bu açıdan küresel güç mücadelesinde ülkelerin en sık başvurduğu yöntemlerden biri rakip ülkeyi istikrarsızlaştırma faaliyetleri ile etkisiz hale getirmek olmuştur. Yeni bir güvenlik sorunu olarak ülkelerin istikrarsızlaştırılmasını konu edinen bu çalışmada istikrarsızlaştırma faaliyetleri İran üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda ülkelerin istikrarsızlaştırılmasında etkili olan unsurların neler olduğu ve ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ile tarihsel geçmişlerinin ülkelerin istikrarsızlaştırılmasında ne ölçüde etkili oldukları, araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Sorular doğrultusunda İran'ın sahip olduğu siyasi, sosyal, ekonomik, askeri vb. özellikleri üzerinden nasıl istikrarsızlaştırılabileceğini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Giriş kısmı haricinde üç bölümden oluşan çalışmada öncelikle güvenlik kavramı ve yeni güvenlik tehditlerinin neler olduğundan bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında İran'ın tarihsel geçmişi ve siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra analiz kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise ikinci bölümde verilen bilgiler ışığında İran'ı istikrarsızlığa sürükleyebilecek risk

[9] İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Doktora Programı Öğrencisi, haticednmz02@gmail.com , ORCID: 0000-0001-5005-4953

unsurları tespit edilerek bu unsurların düşman ülkeler tarafından ülke aleyhine nasıl kullanılacağı üzerine bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güvenlik, Tehdit, İstikrarsızlaştırma, İran

Jel Kodları: F50, F51

Abstract

The security phenomenon, which was limited to the military field until the end of the Cold War Period, has entered a transformation process with the new threats posed by globalization. In this new era, the most important threat that endangered the security of countries is now "instability", not the "war" specific to the military field. In this respect, one of the most common methods used by countries in the global power struggle has been to neutralize the rival country with destabilizing activities. In this study, which deals with the destabilization of countries as a new security problem, destabilization activities are handled through Iran. In this context, the main questions of the research are what are the factors that are effective in the destabilization of the countries and to what extent the political, social, economic and cultural characteristics of the countries and their historical backgrounds are effective in the destabilization of the countries. In line with the questions, the political, social, economic, military, etc. that Iran has. The document analysis method was used in the study, which aims to reveal how it can be destabilized through its features. Apart from the introduction, the study, which consists of three parts, firstly talks about the concept of security and what new security threats are. In the second part of the study, after giving information about Iran's historical background and political, social, economic and geographical features, in the third part, which constitutes the analysis part, the risk factors that may lead Iran to instability are determined in the light of the information given in the second part, and how these elements will be used against the country by the enemy countries an assessment has been made.

Key Words: *Security, threat, destabilization, Iran*

Jel Codes: *F50, F51*

1. Giriş

İletişim ve ulaşım alanlarında yaşanan önemli gelişmeler ve değişmelerle birlikte özellikle 1990 sonrası hızla artan küreselleşme süreci, siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda önemli fırsatlar yarattığı gibi ülkeleri hatta dünyayı etkileyebilecek önemli tehditlerin de ortaya çıkmasına ve yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu süreçte küresel güç olma arzusu, ülkelerin yeni nüfuz alanları oluşturma çabalarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda küresel güç olma yarışındaki ülkeler, denetimleri altına almak istedikleri hedef ülkelerin sahip oldukları bazı özellikleri ve iç ve dış siyasette yaşadıkları bazı sorunları kullanarak ülke aleyhine girişimlerde bulunmak suretiyle ülkede nüfuz sahibi olma amacına ulaşmaya çalışmaktadırlar. Nitekim ülkelerin sahip olduğu birtakım özellikleri, ülkelerin güvenlikleri açısından kritik önem arz etmektedir. Zira bu özellikler düşman ülke tarafından kullanılmak suretiyle birer tehdit unsuru haline getirilerek ülke istikrarsızlaştırılabilmektedir. Örneğin siyasal yapı açısından demokratik olup olmaması ve üniter devlet yapısına sahip olup olmaması, bir ülkenin istikrarı açısından önem arz ederken, ülkenin başarısız devletler arasında yer alması, yönetimin otoriter ve baskıcı tutumu, zayıf iktidar yapısı ve ülkedeki siyasal yapının toplumsal ve ekonomik yapı üzerindeki etkisinin az olması, ülkenin istikrarsızlaşmasında etkili olan faktörlerdir. Toplumsal yapı olarak da heterojen bir görünüm sergileyen ülkeler homojen toplum yapısına sahip ülkeler ile kıyaslandığında şüphesiz istikrarsızlaşmaya daha müsaittirler. Bu kapsamda bir ülkenin toplumsal yapısındaki etnik, dini, mezhepsel ve ideolojik farklılıklar ülkenin istikrarsızlaştırılmasında kullanılabilecek en önemli araçlardan biridir. Bu farklılıkların birbirleri arasında veya kendileriyle devlet güçleri arasında çekişme veya çatışmaların olup olmaması ve toplumun bu farklı unsurlarının yönetim gücünün ne kadarına sahip oldukları da ülkenin istikrarı açısından önemli etkenlerdir. Bir ülkenin coğrafi konum olarak sürekli çatışmaların yaşandığı ülkelerle komşu olması, coğrafi konumunun stratejik bir değer taşıması veya geçiş koridoru

pozisyonunda olması, ülkenin doğal kaynak açısından zengin olması ve önemli su geçiş yollarına sahip olması gibi özellikler, ülkenin istikrarsızlaşmasında önemli olan etkenler iken, ülke ekonomisinin tek bir ürüne bağlı olması, ürünün işletilip işletilememesi, ülkenin uluslararası ekonomik kuruluşlarla ilişkisi, ülkenin istikrarsızlaştırılmasında kullanılabilecek ekonomik unsurlardır. Bunların dışında, bir ülkenin siyasi tarihinde yaşanan çatışmalar, güç merkezleri ve bu güç merkezlerinin birbirleriyle olan ilişkisi de bir ülkenin istikrarsızlaştırılmasında önemli araçlar olabilirler. Ayrıca özellikle küreselleşme süreciyle birlikte ortaya çıkan ve hızla yayılan salgın hastalıklar, illegal faaliyetler, terör, bilim ve teknoloji alt yapısı, medya ve dezenformasyon gibi yeni tehdit türleri ile eğitim sistemi, askeri yapı ve ülkenin üye olduğu uluslararası kuruluşlar aracılığıyla da ülke istikrarsızlaştırılabilmektedir.

Bu kapsamda gerek siyasi, sosyal, ekonomik ve askeri yapısı, gerekse de coğrafi konumu ve siyasi tarihiyle İran, sözü edilen istikrarsızlaştırma araçlarının birçoğunu bünyesinde barındıran bir ülkedir. İran'da, tarihsel süreç boyunca merkezi yönetimin, çevre güçlerin ve ekonomik değerlerin denetimini sağlamada zorlandığı bir siyasi yapı hakim olmuştur. Bu durum domino etkisi yaratarak ülkenin ekonomisini olumsuz etkilediği gibi ortaya çıkan olumsuz koşullar, farklı toplumsal kesimlerin tepkisine yol açmıştır. Bunun örneği, 1906-1911 yılları arasındaki dönemde, devletin Rus ve İngiliz mal ve ticaretine ülkenin kapılarını açmasına ve gittikçe büyüyen dış borçlar karşısında verilen siyasi ve ekonomik tavizlere karşı çıkan küçük esnaf, çiftçi, aydın ve din adamları gibi toplumun farklı kesimlerinin mücadelesi sonucu oluşan ve yöneticilerin meşru sınırlarını belirleyen İran Anayasa Devriminde kendini göstermektedir. Aynı durum, 1979 Devrimiyle sonuçlanan başkaldırılarda da yaşanmıştır (Üşenmez, 2015, s. 392). Yaşanan tüm bu gelişmeler yeni dönemde ülkenin güvenliğini tehdit edecek birçok risk unsurlarının ortaya çıkmasına kapı aralamıştır.

Soğuk Savaş Döneminin sonuna kadar askeri alanla sınırlı olan güvenlik olgusu küreselleşmenin ortaya çıkardığı yeni tehditlerle birlikte bir dönüşüm sürecine girmiştir. Bu yeni dönemde ülkelerin güvenliğini tehlikeye atan en önemli tehdit artık askeri alana özgü olan "savaş" değil "istikrarsızlık" olmuştur. Bu açıdan küresel güç mücadelesinde ülkelerin en sık başvurduğu yöntemlerden biri rakip ülkeyi istikrarsızlaştırma faaliyetleri ile etkisiz hale getirmek olmuştur. Yeni bir güvenlik sorunu olarak ülkelerin istikrarsızlaştırılmasını konu edinen bu çalışmada istikrarsızlaştırma faaliyetleri İran üzerinden ele alınmıştır. Bu bağlamda ülkelerin istikrarsızlaştırılmasında etkili olan unsurların neler olduğu ve ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel özellikleri ile tarihsel geçmişlerinin ülkelerin istikrarsızlaştırılmasında ne ölçüde etkili oldukları, araştırmanın temel sorularını oluşturmaktadır. Sorular doğrultusunda İran'ın sahip olduğu siyasi, sosyal, ekonomik, askeri vb. özellikleri üzerinden nasıl istikrarsızlaştırılabileceğini ortaya koymayı amaçlayan çalışmada doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Giriş kısmı haricinde üç bölümden oluşan çalışmada öncelikle güvenlik kavramı ve yeni güvenlik tehditlerinin neler olduğundan bahsedilmiştir. Çalışmanın ikinci kısmında İran'ın tarihsel geçmişi ve siyasi, sosyal, ekonomik ve coğrafi özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra analiz kısmını oluşturan üçüncü bölümde ise ikinci bölümde ise verilen bilgiler ışığında İran'ı istikrarsızlığa sürükleyebilecek risk unsurları tespit edilerek bu unsurların düşman ülkeler tarafından ülke aleyhine nasıl kullanılacağı üzerine bir değerlendirmede bulunulmuştur.

2. Güvenlik Kavramı ve Yeni Güvenlik Tehditleri

Hakkında birbirinden farklı birçok tanım yapılmış olan güvenlik kavramı ile ilgili olarak 1952 yılında ilk detaylı araştırmalar yapan Wolfers güvenliği, "*nesnel anlamda, edinilmiş değerlere yönelik tehdit olmaması, öznel anlamda ise bu tür değerlere saldırılacağına dair korkunun olmaması*" durumunu ifade eden bir kavram olarak tanımlamıştır (Wolfers, 1952, s. 485). Wolfers'in atıfta bulunan Baldwin (Baldwin, 1997, s. 13) ise güvenliğin tanımının, "kimin için güvenlik" ve "hangi

değerler için güvenlik" gibi soruların cevaplarında saklı olduğunu ifade etmektedir. Bazı araştırmacılar ise güvenlik olgusunun ortaya çıkması için "tehdit"in olması gerektiğini ileri sürmektedirler (Lipschutz, 1995, s. 1).

Soğuk Savaş döneminin sonuna kadar, askeri alan ve devlet merkezli bir anlayış çerçevesinde tanımlanan güvenlik kavramı Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte daha geniş bir kapsamda ele alınmıştır. Özellikle hızla yayılan küreselleşme sürecinin de etkisiyle farklı alanlarda ortaya çıkan yeni tehdit unsurları devletlerle birlikte devlet dışı aktörlerin de güvenliklerini olumsuz etkilemiştir. Bu dönemde savaş gibi askeri alanı kapsayan tehdidin yanı sıra, küresel ekonomik krizler, başarısız devletler veya etnik çeşitlilikten kaynaklı devlet çözülmeleri, salgın hastalıklar, çevre ve iklim sorunları, insan hakları, kitlesel göçler, mikro milliyetçilik ve etnik çatışmalar, köktendincilik, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı, insan ticareti gibi siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel alanları kapsayan ve ülkelerin güvenliğini olumsuz etkileyen yeni tehdit türleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu yeni tehdit unsurları siyasi, sosyal ve ekonomik yapılarına göre ülkelerin güvenliklerini farklı derecelerde etkilemektedirler. Farklı alanlarda ortaya çıkan yeni tehdit unsurlarının hızla yayıldığı bu ortamda ülkelerin güvenliğini tehlikeye atan en önemli tehdit unsurlarından bir tanesi ülkenin istikrarsızlaşması olmuştur. Buna göre küresel güç mücadelesinde rakip ülkeler birbirlerinin yapısal ve fonksiyonel anlamdaki eksiklikleri ve zaafları üzerinden bir takım istikrarsızlaştırma faaliyetlerinde bulunmak suretiyle ülke güvenliğini tehdit edecek sorunların doğmasını sağlamaktadırlar. Bu kapsamda Ortadoğu bölgesinde bölgesel bir güç olma iddiası ve nükleer programı ile dikkat çeken İran, siyasi, sosyal ve ekonomik özellikleri ile güvenliğini tehdit edecek risk unsurlarını barındırmakta ve bu durum başta ABD olmak üzere rakip ülkelerin elini güçlendirmektedir. Hem iç hem de dış faktörlerin de etkisiyle İran, sık sık ülke istikrarını tehdit eden sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır.

3. İran'ın Tarihsel Geçmişine Kısa Bir Bakış

Oldukça hareketli bir görünüme sahip olan İran tarihi, sık sık yaşanan işgaller, hanedan değişikliği, komşularla yaşanan silahlı çatışmalar, aşiret ayaklanması ve bölgesel anlamda karışıklıklarla dolu olmasına rağmen İran, güçlü kimliği ve kendine has özelliklerini hiç bir zaman kaybetmemiştir (Djalili & Kallner, 2011, s. 7). Coğrafi konum itibariyle Asya kıtası ile Ortadoğu bölgesinin tam ortasında yer alan İran, Anadolu ile Hindistan ve Hazar Denizi ile Basra Körfezi arasındaki önemli stratejik konumuyla birçok kavim ve hükümdarın dikkatini çekmiştir (Karadeniz, 2012, s. 17). Perslere dayanan köklü bir geleneğe sahip olan ülke, birçok güçlü medeniyete de ev sahipliği yapmıştır (Doğan, 2014, s. 4). Doğu-Batı ve Kuzey-Güney arasında bir kapı vazifesi görmesi hasebiyle ticaret yollarının da geçtiği ülke, dünya hakimiyeti mücadelesinin üzerinde yaşandığı alan haline gelmiştir (Karadeniz, 2012, s. 13, 17). Bu kapsamda hem doğusu hem de batısından gerçekleştirilen işgaller karşısında İran, devlet geleneğini korumayı başarabildiği gibi ülkeyi işgal eden Türk, Arap ve Moğolların yönetim anlayışları ve kültürlerini de etkilemiştir (Doğan, 2014, s. 4).

İran'ın bugünkü siyasal ve toplumsal yapısının oluşumunda belirleyici rol oynayan üç önemli tarihsel dönemden söz etmek mümkündür. Bunlardan ilki İslam dininin İran'da yayılmasında etkili olan Abbasiler dönemidir. Diğer önemli dönem Şiiliğin devlet dini haline geldiği Safeviler dönemi ve üçüncü dönem ise İslam Devrimi'nin gerçekleştiği 1979 dönemidir. Bunlara ilaveten Kaçarlar döneminde gerçekleşen Anayasa Devrimi, İran'da petrolün bulunması, D'Arcy imtiyazları ve Pehleviler döneminde yaşanan 1953 Musaddık Darbesi de İran tarihinin önemli olayları arasında yer almaktadır (Doğan, 2014, s. 4).

1801 yılından itibaren İran, Rusya ve İngiltere'nin rekabet alanı olmuş ve yapılan anlaşmalar sonrası bu iki ülkeye kapitülasyon verilirken, aynı zamanda İran'ın bu günkü sınırı da çizilmiş

olmaktaydı (Abrahamian, 1980, s. 37). Bu dönemde İran ekonomisi yabancı hakimiyeti atına girerken, İran siyaseti de İngiltere ve Rusya'nın etkisi altında kalmıştır. Zira İçinde bulunduğu zor durumdan kurtulmak için öncelikle askeri alanda modernleşmeye yönelik adımlar atan İran, bunu yapabilmek için de gerekli kaynağı borçlanma ve imtiyazlar satma yolu ile elde etmeye çalışmıştır. Devletin ekonomik olarak artan bağımlılığı ve İran ekonomisi üzerindeki kontrolleri sayesinde ülkedeki yabancı nüfuzunun artması, İran toplumunun her kesiminde endişeye ve rahatsızlıklara neden olmuştur. Yabancı ülkelere verilen geniş imtiyazlar Rus halkının tepkisine neden olurken, özellikle tütün satışı ve ihracatına yönelik olarak 1890 yılında İngilizlere verilen imtiyaz, çıkarları zedelenen İranlı tüccarlar ile din adamlarının tepkisini çekmiş ve "tütün isyanı" olarak bilinen ayaklanmaya yol açmıştır (Axworthy, 2008, s. 196-197; Djalili ve Kallner, 2011, s. 34).

Tütün isyanı, İran siyasi tarihinde iki açıdan önem arz etmektedir: İlk olarak bu olay İran'da milliyetçi değerlerin yükseldiğini gösterirken, ikinci olarak ise artan çarşı-ulema ittifakı sonucu Kaçarlar döneminde popüler hale gelen dinin siyasi alanda da etkisini artırması bakımından 20. yüzyılın siyasi ortamının emarelerini vermiştir (Doğan, 2014, s. 16-17).

20. yüzyıla gelindiğinde İran, siyasi yapının değişimine yönelik olarak üç büyük devrim yaşamıştır. Bunlardan ilki, 1905-1911 Anayasa Devrimi; ikincisi, Musaddık'ın başbakanlığında kurulmuş olan ve Şii ulemanın da desteklediği Milli Cephe Hükümeti ve sonuncusu da İran İslam Devrimi'dir (Ceylan, 2009, s. 19).

Giderek kötüleşen ekonomik koşullar ve artan dış baskılara ilaveten yabancı ülkelere verilen geniş imtiyazlar, İngiltere ve Rusya'nın İran ekonomisi ve toprak bütünlüğüne müdahalede bulunması, ekonominin dış güçlerin vesayeti altına girmesi, halkın vergi yükünün artırılması, artan yolsuzluk, nepotizm ve keyfi uygulamalar ile tütün isyanı sonrasında Kaçarların artan siyasi baskısı din adamları,

tüccarlar ve aydınların ayaklanmasına yol açmıştır. Ayaklanmanın giderek tırmanışa geçmesi üzerine 30 Aralık 1906 tarihinde yeni anayasa Şahın imzasıyla yürürlüğe girmiş (Ceylan, 2009, s. 18; Doğan, 2014, s. 18) fakat çok kısa ömürlü olmuştur. Rusya'nın desteği ile Anayasa 1908 yılında Şah tarafından kaldırılmıştır (Sander, 1996, s. 79). Buna rağmen Anayasa Devrimi İran'ın çağdaş dünyaya girişinin kapısını aralamıştır (Djalili & Kallner, 2011, s. 49).

Birinci Dünya Savaşı sırasında da İngiltere ve Rusya'nın aralarında paylaştığı İran, 1917 Bolşevik Devrimi sonrasında tamamen İngiltere'nin etkisi altına girmiştir. Bu dönemde İngiltere'nin ülkeyi koruması altına alma çabaları ve İran hükümetinin devam eden başarısız yönetimi ile Şahın ülkeyi yönetmedeki beceriksizliği üzerine, 1921 yılında yapılan askeri darbe ile Kaçar Hanedanlığı dönemi sona ererken, İran'da yeni bir milliyetçi dalga yükselmiştir. Bu ortamda 1925 yılında Şah tacını giyen Rıza Şah (Sander, 1996, s. 79), 1979 yılına kadar yürürlükte kalacak olan Anayasayı yeniden ilan etmiştir. Şiiliği devletin resmi dini olarak kabul eden ve Şeriatı tanıyan Anayasa, ulemanın kanunların şeriata uygunluğunu denetleme yetkisini de onaylamıştır (Doğan, 2014, s. 19-20). İran'ı modernleştirmek adına bir takım köklü reformları hayata geçirmesine rağmen Rıza Şah, din adamlarının ülkedeki nüfuzunu kırmayı başaramamıştır (Armaoğlu, 2010, s. 111). 1941 yılında İngiltere ve Rusya'nın baskısıyla Rıza Şah tahtan çekilmiş ve yerine oğlu Muhammed Rıza geçmiştir (Ceylan, 2009, s. 18).

Oğul şah döneminde serbest kalan sol aydınlar, liberaller, reformcular ve sosyal eylemcilerden oluşan bir grup tarafından kurulan "Tudeh" partisi, İran'ın ilk gerçek siyasi partisi olmuştur. Önceleri modernleşme ve Batılı düşüncelerin partisi olan Tudeh, daha sonraları Marksizmi temsil eder hale gelmiştir (Kinzer, 2003, s. 65). Tudeh güçlendikçe SSCB'nin İran üzerindeki etkisi daha da artmıştır. Sovyetlerin yardımıyla 1945 yılında özerk Azerbaycan Cumhuriyeti ile bağımsız Kürt Cumhuriyeti kurulmuş, Sovyetlerin artan etkisini kırmak isteyen İngiltere ve ABD ise Şah Muhammed Rıza'nın

ordusuna destek vermiş ve Sovyetlerin ülkeden çekilmesi için baskı uygulamışlardır (Doğan, 2014, s. 23). SSCB, Kuzey İran petrollerinin %51'inin kendisine verilmesi koşuluyla, 1946 yılında ülkeden tamamen çekilmiş, ancak İran ile SSCB arasında yapılan bu anlaşma açığa çıktığında, kamuoyunun büyük bir tepkisiyle karşılaşmış ve anlaşma Meclisten geçmemiştir. Amerika'nın müdahale tehdidi karşısında SSCB'nin İran'daki etkisi sona ermiştir (Armaoğlu, 2010, s. 218).

İran siyasi tarihine damgasını vuran bir başka gelişme de Musaddık darbesi olarak bilinen olaydır. 1946 yılında Abadan'daki petrol işçilerinin, 1933 yılında yapılan anlaşmada kendilerine taahhüt edilen hakların yerine getirilmemesini öne sürerek, daha iyi yaşam ve çalışma koşuları talepleriyle Anglo-Persian Petrol Şirketi'ne (APOC) karşı başlattıkları grev, Musaddık'ın liderliğinde, petrolün millileştirilmesi amaçlı protesto hareketlerine dönüşmüştür. Yapılan protestoların ardından 1951 yılında Başbakan olan Musaddık ilk iş olarak İran petrolünü millileştirmiş ve şahın yetkilerini sınırlandırmıştır. Bunun üzerine çıkarları zedelenen İngiltere ve ABD'nin desteğiyle 1953 yılında yapılan bir darbe ile Musaddık yönetimine son verilmiştir (Kinzer, 2002, s. 2-3; Ceylan, 2009, s. 18). Şah kendi rejimini, kurmuş olduğu gizli istihbarat teşkilatı SAVAK'ın desteğiyle devam ettirmiştir (Ceylan, 2009, s. 23).

Şah rejimi, 1953 yılında CIA destekli gerçekleştirilen darbe sonucu Musaddık iktidarının devrilmesiyle birlikte, tepeden inmeci bir şekilde siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda Batı tarzı modernleştirme girişimlerinde bulunmuş ve muhalif yapılanmaların önünü kesmiştir (Abrahamian, 1980, s. 21-26). Böyle bir ortamda artan demokrasi talepleri ve yaklaşan seçimler nedeniyle sisteme demokratik bir görünüm vermek amacıyla Şah, tümüyle kendi kontrolünde olan ve "evet" ve "evet efendim" olarak nitelendirilen "Ulusal Parti" ve Halk Partisi" nden oluşan iki partili bir sistem benimsemiştir (Abrahamian, 2008, s. 130). Şahın, anti demokratik uygulamaları ve baskıcı yönetimi karşısında artan protestoları sona

erdirmek amacıyla 1961 yılında "Ak Devrim" adıyla başlattığı reform girişimi, protestoları bastırmak şöyle dursun muhalefeti daha da artırmıştır (Cleveland & Bunton, 2009, s. 95). Din adamlarına yönelik baskıların arttığı bu dönemde kadınlara oy kullanma hakkı gibi siyasi alanda bir takım yeniliklerin yanı sıra, toprak reformu yasası ve devlet işletmelerinin özelleştirilmesi gibi ekonomik alanda da bazı yenilikler getirilmiştir. Şah rejimi ekonomik olarak daha çok zengin sınıfların çıkarını gözeten, iç pazarda rekabeti artıran ve dışa dönük ekonomiyi hedefleyen bir politika izlemiştir. Bu politikanın İran'ın sanayileşmesi adına sağladığı fayda ne yazık ki tepeden inmeci Batı tarzı modernleşme hareketleri ile Şah ve ailesinin karıştıkları yüksek miktardaki yolsuzlukların gölgesinde kalmıştır (Abrahamian, 1980, s. 21-26). Ak Devrim hareketi ile zenginin her şeyi yapabildiği ve daha da zenginleştiği bir ortam yaratılmıştır. (Ceylan, 2009, s. 21). Din adamları başta olmak üzere öğrenci, kamu görevlileri ve aydınlar gibi toplumun farklı kesimlerinin koalisyonu sonucu şiddetini artırarak devam eden protestoların, Şiilerin yas bayramı olan Muharrem ayına denk gelmesi, dini törenlerin siyasallaşması ile sonuçlanmıştır (Doğan, 2014, s. 30). Abrahamian'ın (Abrahamian, 2008, s. 39), 1979 Devriminin "kostümlü provası" olarak adlandırdığı ayaklanmalar, Şah tarafından kısa sürede bastırılmıştır.

Protestolar sonrasında baskıcı yönetime devam eden Şah daha da ileri giderek sendikalar gibi örgütlü yapılar ve bağımsız gazeteleri kapatmış, 1975 yılında da iki siyasi partinin varlığına son vererek "Diriliş Partisi"ni kurmuş, böylece tüm siyasal özgürlükleri ortadan kaldırarak tek parti sistemine geçmiştir (Cleveland & Bunton, 2009, s. 424). Her iki sistemin de şahın kontrolünde olması ve Diriliş Partisinin liderlerinin iki partinin eski liderlerinden oluşması nedeniyle tek partili sisteme geçiş, halkın siyasi katılımında önemli bir fark yaratmamıştır. Ancak bu sisteme geçişle birlikte devlet-parti bütünleşmesi söz konusu olmuş ve siyasi katılım zorunlu hale gelmiştir. Meclisteki parlamenterlerin neredeyse tamamı partiye dahil

edilmiş ve parti devletin önemli kurumlarına yerleşmiştir (Doğan, 2014, s. 31-32).

1970'lerde modernleşme sürecinin yanı sıra, toplumsal rahatsızlığın esas nedeni aslında kötü ekonomik koşullardan kaynaklanmaktaydı (Doğan, 2014, s. 33). Nitekim Foran'ın (Foran, 2005, s. 76) ifade ettiği gibi, modernleşme sürecinde ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizlik 1970'lerde İran'ı, Asya'nın gelir dağılımı bakımından en kötü ülkesi durumuna getirmiştir. 1973 yılında yaşanan petrol krizi dolayısıyla petrol gelirindeki artış bu eşitsizliği daha da derinleştirmiştir.

1975-1976 yıllarının sözü edilen siyasi ve ekonomik baskı ve kriz ortamı nihayetinde 1979 yılında devrimin gerçekleşmesini sağlayacak toplumsal koalisyonun oluşmasını sağlarken, bu dönemde toplumun her kesimi devrimin gerekliliğine dair bir bahaneye sahip olmuştur (Doğan, 2014, s. 35). 1977 yılında Humeyni liderliğinde düzenlenen farklı grupların hükümet karşıtı gösterileri devrimle sonuçlanmıştır (Kılınç, 2008, s. 910).

1979 Devrimi asırlarca monarşi ile yönetilen İran'ın hem Cumhuriyet rejimine geçmesi hem de İslamcı düşüncenin teokratik devlet kurma amacına ulaştığı ilk ve tek devrim olarak hem İran tarihi hem de dünya tarihi açısından önemli bir kırılma noktası olmuştur. İlk başlarda devrimin 1979'lar boyunca bir özgürlük ortamı sağladığı ve devrime katılan tüm grupların bu özgürlük ortamından yararlandığı görülmüştür. Devrim sonrasında tüm gruplar kendi hedeflerini gerçekleştirmeyi hayal ederken, Şahın devrilmesiyle birlikte bir taraftan bu gruplar kendi içlerinde görüş ayrılıkları nedeniyle bölünürken diğer taraftan da bu gruplar arasında iktidar mücadelesi yaşanmaya başlanmıştır. Sonuç olarak Humeyni liderliğindeki İslamcı grup iktidarı ele geçirerek teokratik ve baskıcı rejimini kurmuştur (Doğan, 2014, s. 4, 40).

Bu süreçte çıkan tüm ayaklanmalar şiddet yoluyla bastırılmıştır. 8 Mart Dünya Kadınlar Gününde rejimin tesettür baskısına karşı kadın

göstericiler tarafından düzenlenen protestolar, Kürdistan'da Kürtlerin; Gonbed-i Kavus'ta Türkmenlerin ve Huzistan'da Arapların çıkarmış olduğu etnik kökenli ayaklanmalar, siyasi özgürlük taleplerini içeren ayaklanmalar, rejimin şiddet yoluyla bastırdığı ayaklanmalardan bazılarıdır (Doğan, 2014, s. 40).

Protesto ve ayaklanmalar devam ederken, yapılan referandumda halkın %98'inin "evet" oyu ile İran'ın İslam Cumhuriyeti olması kabul edilmiştir. Ancak rejimin nasıl olacağı yönünde bir uzlaşıya varılamamıştır. Bu bağlamda ılımlı İslamcılar ulemanın yönetici değil rehber olması gerektiğini savunurken, İslamcı ve seküler sol gruplar ise köylü ve işçinin yönetiminden yanaydılar (Keddie, 2002, s. 42, 47). Sonuç olarak Anayasanın 2 Aralık 1979 tarihinde kabul edilmesiyle, İran İslam Cumhuriyeti (İİC) resmen kurulmuş oldu. Anayasa'nın kabulünün ardından Humeyni ve taraftarları, Pehleviler'den aldıkları kurumları ele geçirip rejimi güçlendirmişti. Muhalefetin parçalanmışlığının yanı sıra, ABD ile yaşanan rehine krizi ve Irak'la yaşanan savaşın oluşturduğu milli bütünlük duygusu gibi faktörler, Humeyni'nin zafer elde etmesine yardımcı olmuştur (Doğan, 2014, s. 43-45).

1989 yılı İran siyasi tarihinde birçok açıdan bir dönüm noktası olmuştur. Irak ile sekiz yıl boyunca süren savaşın sona ermesinin ardından Humeyni'nin vefatının Soğuk Savaş dönemine denk gelmesi, İran İslam Cumhuriyeti'nin sona ereceği beklentisine yol açmıştır. Ancak beklentiler boşa çıkmış (Doğan, 2014, s. 44), Humeyni'nin hazırlamış olduğu ortamın da etkisiyle İslam Cumhuriyeti varlığını muhafaza etmiştir. Ancak Humeyni'den sonraki dönem, Cumhuriyetin geleceği konusunda sert çizgide olanlar ile revizyonistlerin yoğun mücadelesine sahne olmuş ve 1989-1997 yılları arasında hükümet reformist bir merkez sağ koalisyonundan oluşmuştur. Cumhuriyet tarihinde ilk defa İslamcı sağ, politika oluşturma sürecinde etkin rol oynamıştır (Wells, 1999, s. 29). Bu dönemde Humeyni'nin yerine Hamaney dini lider olurken, Rafsancani ise Cumhurbaşkanı olmuştur. Irak ile olan savaşın sona

erdiği döneme denk gelen Rafsancani yönetimi, savaşın sona ermesi nedeniyle savunma bütçesinde azaltmaya giderek kalkınma programları ve sanayileşmeye daha fazla kaynak ayırmıştır. Rafsancani'nin sosyal hayatta yapmış olduğu en önemli değişim ise nüfus artış hızının düşürülmesine yönelik atmış olduğu adımlar olmuştur. Rafsancani döneminde İran'da siyasi, sosyal ve ekonomik alanda önemli değişiklikler yaşanmıştır. İran-Irak Savaşı'nın sona erdiği bu dönemde dünyayı hızla etkisi altına alan ekonomideki neoliberal dalga İran'ı da etkisi altına almıştır. Bu kapsamda Rafsancani döneminde, devrimden beri uygulanmakta olan katı devletçi politikalar kısmen terk edilerek, ekonomide liberalleşmeye yönelik politikalar uygulanmaya başlamıştır (Abrahamian, 2008, s. 133). Bu dönemde kamu desteklerinin ve fiyat denetimlerinin azaltılması ve devlete ait işletmelerin özelleştirilmesi planlanmıştır. Başkanlığının sonuna geldiğinde oldukça zenginleşen Rafsancani'nin ekonomide liberalleşmeye dönük politikaları siyasette liberalleşmeyi getirmediği gibi izlenen politikalar sonucunda zenginler daha da zenginleşmiş ve yolsuzluklar zirve yapmıştır (Behdad & Nomani, 2002, s. 667-690).

Her ne kadar 1989'daki anayasal reformlar ve 1992'deki parlamento seçimlerinde solcu katı kanadın yenilgisi, sağın üstünlüğünü doğrulamış olsa da Mayıs 1997'de ılımlı kanattan Hatemi'nin seçilmesiyle bu durum tersine dönmüştür (Wells, 1999, s. 29). 1997 seçimlerinde reform taraftarlarının desteğini alarak iktidara gelen ve sessiz muhalefetiyle dikkat çeken Hatemi, Velayet-i Fakih düzenine karşı çıkmadan anayasal yönetim ve baskının sona erdirilmesi çağrısında bulunmuştur. Yapılacak reformların İran İslam Cumhuriyeti'nin geleceği için çok önemli olduğuna dikkat çeken Hatemi, aksi takdirde halkın seküler bir sistemi talep edeceğini ve bunun da teokratik düzenin sonu anlamına geleceğini vurgulamıştır (Axworthy, 2008, s. 277). Bu bakımdan Hatemi'nin teokratik rejime karşı olmadığı ve değişim yoluyla rejimi ayakta tutabilmeyi amaçladığı söylenebilir (Doğan, 2014, s. 46).

Hatemi döneminde ekonomik alanda ilerleme sağlanmasına rağmen işsizlik, gelir dağılımındaki eşitsizlik gibi yapısal sorunlara çözüm bulunamamıştır. Bunun sonucunda 2005 seçimleri Ahmedinejad'ın zaferiyle sonuçlanmıştır. Hem Rafsancani hem de Hatemi dönemini, uygulamış oldukları ekonomi ve dış politikaları nedeniyle devrime ihanet etmiş olmakla suçlayan Ahmedinejad, "devrimin özüne dönüş" sloganıyla yola çıkmıştır. Nükleer silah konusunda Hatemi döneminde bir nebze de olsa düşen tansiyonu yükseltmiş ve ABD ve İsrail'e karşı sert söylemlerde bulunmuş, cumhurbaşkanlığı süresi boyunca da sert popülist söylemlerini korumuştur (Doğan, 2014, s. 48, 50).

2009 yılı cumhurbaşkanlığı seçimi İran için sonuç açısından olmasa da seçim süreci açısından önemlidir. %85 oranında katılımın olduğu seçim, oyların %63'ünü alan Ahmedinejad'ı reformistlerin adayı Musavi karşısında muzaffer kılmıştır. Ancak Hamaney'in Ahmedinejad'ı destekleyen açıklamaları, seçimlerin daha öncekiler gibi bölge bölge değil de ülke genelinde sayılarak açıklanması ve seçimler henüz açıklanmadan alınan güvenlik önlemleri, seçimin sonuçları ile oynandığı iddialarının ortaya atılmasına yol açmıştır. Sosyal medyada örgütlenen çoğu genç, yüz binlerce göstericinin "oyum nerede" sloganıyla düzenledikleri protestolar Devrim Muhafızlarının sert önlemleri ile bastırılmışsa da, seçimin meşruiyetini önemli derecede zedelemiştir (Axworthy, 2008, s. 296, 300).

Halkçı ve Batı karşıtı söylemlerini hız kesmeden sürdüren Ahmedinejad, vermiş olduğu vaatleri yerine getirememiş, işsizlik ve enflasyona çözüm bulamamıştır. Bununla birlikte İran'ın nükleer program nedeniyle BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlarıyla karşılaşması büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Ahmedinejadın sert ve radikal söylemlerine devam etmesi, Hamaney'in desteğini kaybetmesine ve muhafazakâr blokta bölünmelerin meydana gelmesine yol açmıştır. İran'da muhafazakarların Hamaney yanlıları ve Ahmedinejad yanlıları şeklinde ikiye bölünerek girdikleri 2012 yılı meclis seçimlerini Hamaney yanlıları kazanırken, 2013 yılında yapılan

seçimleri ise pragmatist ve ılımlı olarak tanınan ve Yeşil Hareketin de desteklediği aday, Ruhani kazanmıştır (Doğan, 2014, s. 50). Art arda iki dönem seçimleri kazanan Ruhani sekiz yıl boyunca görevde kalmıştır. 18 Haziran 2021 tarihinde yapılan ve 1979 yılından bu yana katılım oranının ilk kez yüzde ellinin altına düştüğü seçimleri önemli bir farkla İbrahim Reisi'nin kazanması ile Batı'ya karşı ılımlı bir politika izleyen Ruhani dönemi sona ermiş ve Batı karşıtı politika yanlısı olan muhafazakârlar yeniden iktidarı ele geçirmiştir (Dursun, 2021). Henüz bir buçuk yıllık Reisi iktidarı döneminde İran'da şiddet olayları yeniden ortaya çıkmıştır. 16 Eylül 2022 tarihinde İslami kurallara uygun bir şekilde örtünmediği gerekçesiyle gözaltına alınan Mahsa Jina Emini adlı genç kızın bu süreçte komaya girerek hayatını kaybetmesiyle başlayan protestolar hızlı bir şekilde ülkenin her tarafına yayılmıştır. 1979 yılından beri rejim karşıtı hareketlerin en büyüğü olarak görülen bu eylemler bir taraftan rejimin meşruiyetinin yeniden sorgulanmasına yol açarken, diğer taraftan da devlet ile toplum arasında zaten kopukluğun artmasına neden olmuştur (Şen, 2022). Oldukça köklü bir tarihe ve güçlü bir devlet geleneğine sahip olmasına rağmen İran'ın siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı, güvenliği için tehdit haline gelebilecek birçok risk unsuruna sahiptir. Bu durum da ülkenin istikrarı açısından her yönden bir tehlike arz etmektedir.

3.1. İran'ın Siyasi Yapısı

Ortadoğu tarihinde güçlü devlet geleneğine sahip sadece iki ülkeden biri olan İran (diğeri Türkiye), tarihi boyunca güçlü bir yönetim ve idari yapıya sahip olmuştur. İslamiyet'in benimsenmesinin ardından yeni bir döneme giren ülke, Şii mezhebini benimsemiştir (Akman, 2019, s. 1628). İran İslam Cumhuriyeti siyasi yapısının temeli 1979 yılında hazırlanan İran Anayasası'na dayanmaktadır. Halkın onayına sunulan Anayasa %98.2'lik bir oranla kabul edilmiş ve Şah zamanının Teokratik Monarşisi, İslam Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür.

Yürütmenin başında, Devlet Başkanı olarak Rehber/Lider ile halk tarafından dört yıllık bir süre için seçilen Cumhurbaşkanı ve Cumhurbaşkanının kendisi tarafından seçilen 20 bakan bulunmaktadır. Rehberin görev süresi ömür boyu olup halk tarafından seçilmektedir. Rehber, İran siyasetinde oldukça etkindir. Yasama Meclisi ise halkın seçmiş olduğu 290 üyeden oluşmaktadır. Adaylar, Türkiye'deki Anayasa Mahkemesini andıran ve kanunların Anayasaya uygunluğunu denetleyen Anayasa Koruma Konseyi tarafından belirlenir. Rehberlik makamına bağlı olan yargı organının başkanı ise Rehber tarafından seçilir. Bunların dışında Uzmanlar Meclisi, Denetim Şurası ve Düzenin Yararını Teşhis Kurulu gibi geniş yetkilere sahip olan kurulların üyeleri de halk tarafından, rejime bağlı ve sadık kişiler arasından seçilir. İran siyasal sisteminde en yüksek devlet makamı ise dini liderliktir (Demirbudak & Pilehroud, 2014, s. 17).

İran'da toplumun en alt sınıfına mensup insanların da iktidara gelme şansı bulunmaktadır. Bu durum, yetenekli kişilerin işbaşına gelmesine katkı sunmasının yanı sıra, uzun süreli istikrarın sağlanamaması nedeniyle ayrıca kalkınmanın önündeki en önemli engellerden biri olmuştur (İbrahimi, 2010, s. 3).

3.2. İran'ın Sosyal Yapısı

2021 verilerine göre 85.888.910 nüfusa sahip olan İran'da etnik olarak Fars, Azeri, Kürt, Lur, Beluc, Arap, Türkmen ve Türk boyları yaşamaktadır. Farsça (resmi), Azeri ve diğer Türk lehçeleri ile Kürtçe, Gilaki ve Mazandarani, Luri, Balochi ve Arapça dillerinin konuşulduğu ülkenin resmi dini İslam, remi mezhebi ise Caferiliktir. Müslümanlar, nüfusun % 99,4'ünü oluştururken, Müslüman nüfusun % 90-95'i Şii'lerden; % 5-10'u ise Sünni'lerden oluşmaktadır. Nüfusun geri kalan %0,3'ü ise Zerdüşt, Yahudi ve Hıristiyan'lardan oluşurken, % 0,4'ünü ise diğer dinler oluşturmaktadır (CIA, 2021; Demirbudak & Pilehroud, 2014, s. 15).

Katuzyan, yazmış olduğu "İran: Kısa Vadeli Toplum" adlı makalesinde kısa vadeli toplum olarak tanımladığı İran'da mülk sahipleri, tüccarlar, zanaatçılar ve çiftçiler gibi sosyal sınıfların daima mevcut olduğunu, ancak bunların varlıklarının kısa süreli olduğunu dile getirmiştir. Örneğin İran'da, Avrupa toplumunda 6-7 yüzyıl boyunca varlıklarını devam ettiren bir soylular sınıfının varlığından söz edilemez. Bunun nedeni, İran'da tarih boyunca siyasi istikrarsızlığın hakim olması nedeniyle mülkiyet, servet ve sermayenin uzun süreli olarak birikememiş olmasıdır (İbrahimi, 2010, s. 2-3).

İran'ın sosyal yapısının, genel olarak tüm doğu toplumlarında olduğu gibi, iktidara gelen her yönetimin zamanla baskıcı hale geldiği ve bunun sonucunda, yönetime karşı oluşan muhalefetin kendi içerisinde yaşadığı krizle şekillendiği görülmektedir. Bununla birlikte İran toplum yapısının oluşumunda, din faktörü başta olmak üzere, düşünce akımları, bireylerin toplumsal statüleri ve etnik mezhepsel farklılıkların da önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir (Özdemir, 2014, s. 63).

İran'da sosyal kurumlar, sivil kurumlar ve eğitim kurumları her dönem var olmuş olsalar da, devletlerin meşruiyet krizi, siyasi alandaki dengesizlikler, devlet-toplum ilişkilerini düzenleyecek hukuki bir sistemin ve sermaye birikimini sağlayacak mekanizmaların bulunmayışı, bu kurumların her hükümet değişikliğinde alt üst edilmesine neden olmuştur. Böylece sermaye, insan, bilim ve kültür birikiminin sürekli olarak heba edilmesiyle ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda bir süreksizlik ortaya çıkmıştır. Bu nedenle modernleşme süreci ile birlikte teknolojik alanda bir takım ilerlemeler kaydedilmiş olsa da siyasal ve sosyal alanda ilerlemeler yaşanmamıştır. İranlıların her defasında çürük bina üzerine inşa ettikleri yapı ancak 20-30 yıl dayanabilmekte ve sonra yıkılmaktadır. Bu bağlamda Katuzyan, İran toplumunu "yıkılmaya mahkum toplum" olarak betimlemiştir (İbrahimi, 2010, s. 3-4).

3.3. İran'ın Ekonomik Yapısı

Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın ikinci petrol ihracatçısı olması İran'ı, Batılı kapitalist ülkeler için önemli kılmaktadır. Zira petrol, İran'da büyük yatırımları olan İngiltere ve ABD emperyalizminin siyasetinde anahtar rol oynamakta ve bu ülkelerin İran'a yönelik politikalarını belirlemektedir (Ceylan, 2009, s. 22).

Petrol üretiminde Sovyetler Birliği, ABD ve Suudi Arabistan'dan sonra dünyanın dördüncü sırasında yer alan İran, 1976 yılında 295 milyon ton petrol üretmiştir. Bu rakam, dünya petrol üretiminin %10'una karşılık gelmektedir. Ancak 1953 yılından sonra Şah rejiminin uygulamış olduğu politikalar sonucunda İran, yarı sanayileşmiş yarı sömürge bir ülke haline gelmiştir (Ceylan, 2009, s. 22).

İran'ın, dünyanın büyük güçleri arasında yer almasını sağlamayı hedefleyen ve bunun için ülkenin sanayileşmesini hızlandıran Şah için 1973 yılında yaşanan petrol krizi büyük bir fırsat olmuştur. Bu dönemde dört kat artan petrol fiyatları sayesinde Şah, sanayiye milyarlarca dolarlık yatırım yapmıştır. Şah bir taraftan sanayileşmeye dönük adımlar atarken diğer taraftan da ülke ekonomisini modernleştirmeye çalışmaktaydı. Bu kapsamda getirmiş olduğu "toprak reformları" ile soyluluğu, Batı tarzı egemen bir burjuva sınıfına dönüştürerek aslında kendisine taban kazanmayı amaçlayan Şah bu reformlarla, köylüleri topraklarından sürerek fabrikalara işgücü yaratmayı amaçlamaktaydı (Ceylan, 2009, s. 24). Ancak petrol gelirlerinin artmasına rağmen bunun halka yansımaması, buna karşılık Şah ve çevresindekilerin giderek daha da zenginleşmelerine ek olarak, Şahın esnaf dernekleri ile loncaları kontrolü altına alma çabaları, rejime yönelik toplumsal hoşnutsuzluğun artmasına ve muhalif seslerin yükselmesine yol açmıştır. Devletin sanayileşme projeleri aracılığıyla sermayenin birikim ve bölüşümüne artan müdahalesi ile küçük ölçekli sermaye sahiplerinin aleyhine büyük işletmeleri kayıran politikaları orta sınıf işletmeciyi olumsuz etkilerken, tekellerin artmasının önünü açmıştır. Rejimin devlet

kontrolü ve ithalat politikaları, çarşı ve ulusal sermayenin rejim ile çok uluslu şirketler arasında sıkışıp kalmasına yol açmıştır. Dolayısıyla Şahın bu politikaları, 1970'lerin, Batı başta olmak üzere birçok bölgede etkili olan neo-liberal ekonomi politika ilkelerine aykırı bir şekilde, dışa dönük ekonomiye karşı çıkan bir muhalif blokun oluşmasına neden olmuştur. İran'da ekonomik alanda ortaya çıkan bu ikilem bu gün hala devam eden Batı ile anlaşmazlıkların temelini oluşturmaktadır (Üşenmez, 2015, s. 393-394; Doğan, 2014, s. 35). 1975 yılının sonunda ise kriz nedeniyle dünyada oluşan ekonomik durgunluk dolayısıyla bu kez petrole ilginin azalması, petrol gelirlerindeki düşüşle beraber ekonomik sıkıntıyı da getirmiştir. Krizi aşma çabaları ise krizi daha da derinleştirmekten başka bir işe yaramamış, devlet harcamalarının kısılması ve sanayileşme projelerine yatırımların durdurulması işsizliğe neden olmuştur (Foran, 2005, s. 79-80). Bugün gelinen noktada ise ucuz enerji sayesinde İran'ın ekonomik avantajlara sahip olduğu görülmektedir. Nitekim İran, doğal gaz ve elektrik enerjisine bağlı olan ürünlerden önemli tasarruflar sağlamaktadır (Karadeniz, 2012, s. 24).

4. İran'ın İstikrarsızlaştırılmasında Kullanılabilecek Araçlar

Daha önce de ifade edildiği gibi siyasi, sosyal, ekonomik yapısından coğrafi konumuna kadar sahip olduğu özellikler, İran'ın istikrarı açısından birçok risk unsurunu bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum ülkenin tarihsel geçmişi incelendiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda İran'ın istikrarsızlaştırılmasında kullanılabilecek en önemli araçlardan birinin, ülkenin siyasi tarihi boyunca sürdürmüş olduğu despotizm olduğu söylenebilir. Hükümdarın, Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olduğu inancının hakim olduğu İran'da, Velayet-i Fakih düşüncesine göre yönetici Tanrı tarafından seçilmiştir, dolayısıyla meşruiyeti Tanrı'dan kaynaklanmakta olup meşruiyeti için halkın oyuna ihtiyacı yoktur. Bu kapsamda mutlak yetkilere sahip olan hükümdarın gücünü sınırlayacak ve keyfi uygulamalarına engel olacak bir kanunun bulunmaması, giderek otoriterleşen bir devlet ile sürekli isyan eden bir

toplumu İran'ın tarihi kaderi haline getirmiştir (İbrahimi, 2010, s. 3). İran'ın çatışma halindeki bu devlet-toplum ilişkisi, ülkeyi istikrarsızlaştırma konusunda harekete geçecek olan güçler için önemli bir fırsat yaratmaktadır.

İran'ın devlet-toplum ilişkisinde çatışmaya yol açan süreç incelendiğinde, İran İslam Devleti'nin İmamet'e dayalı devlet yapılanması ve yönetim sisteminin, siyasi alanda olduğu gibi askeri, ekonomik, toplumsal ve kültürel anlamda toplumsal hayatın diğer alanlarına da müdahale etmekte olduğu görülmektedir (Koç, 2018, s. 2). Anayasanın 12. maddesinde, ülkenin resmi mezhebi olarak "Caferi" mezhebi belirlenmiştir. Caferi mezhebi oldukça geniş yetkilerle donatılmış olan ve Rehber makamının karşılığı olan İmamlık kurumunun devlet yönetiminde etkin bir rol oynaması gerektiğini savunmaktadır (Kılınç, 2008, s. 918). Dolayısıyla 1979 Devrimiyle oluşturulan yeni anayasal düzenin temelini oluşturan dini ve mezhepsel yorum sonucu resmi ve gayrı resmi din veya mezhep yorumlarını ayıran bir takım kriterler ortaya atılmıştır. Bu kriterler 1979 Devrimi'nin mimarı Humeyni'nin ortaya atmış olduğu velayet-i fakih anlayışında belirlenmiş olup, sadece belirlenen kriterlere sahip olan Şii din adamlarının devlet işlerinde etkin olabileceği vurgulanmıştır. Böylece velayet-i fakih anlayışının haricinde kalan dini ve siyasi tüm düşünceler ve yorumlar, muhalif konumda kabul edilmiştir. Dolayısıyla hayatın tüm alanını kuşatan ve hayatın tüm alanlarını düzenleme yetkisini kendinde toplayan böylesi bir ideolojik düşünce kendisinden farklı olan sosyal, siyasal ve kültürel fikir ve yorumları gayrı meşru olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda İran'da devletin ideolojisine aykırı olarak ortaya çıkan ve dini faaliyetlerde bulunan tarikatlar ile İran devletinin güvenlik güçleri arasında sık sık gerginlikler yaşanmaktadır (Koç, 2018, s. 2). Bu noktada İran devlet ideolojisine alternatif olarak ortaya çıkan dini ve mezhepsel eğilimler, İran'a düşman ülkelerin eline bir koz vermekte ve İran'ın istikrarsızlaştırılmasında maşa olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte Özer'in (Özer, 2003, s. 15) belirttiği gibi, hazırlanmasında ve

kabul edilmesinde halkın hiçbir rolünün olmadığı, aldatmaca bir oylamadan ibaret olarak hazırlanan anayasanın demokratik olamayacağı gerçeği, demokrasi bilincinin giderek daha fazla yaygınlaştığı günümüz çağında İran toplumunun devlet sistemine ve rejime başkaldırmasını kolaylaştırmaktadır. Özellikle 2020 yılının başında Devrim Muhafızları Ordusu lideri Süleymani'nin, düzenlenen suikast sonucu hayatını kaybetmesi sonrası ortaya atılan kuru sıkı tehditler, meydan okumalar ve orantısız karşılık verme gibi gelişmeler, halkın rejime olan güveninin daha fazla sarsılmasına yol açmış ve rejim daha fazla sorgulanır, daha fazla eleştirilir olmuştur. Ukrayna uçağının düşürülmesiyle de hem içte hem de dışta sıkıntılı bir sürece giren İran'da, Erol'un (Erol, 2020) tabiriyle cadı kazanı kaynatılmaya devam etmiş, düşürülen uçakta hayatını kaybedenler için düzenlenen anma törenleri, Süleymani ve Hamaney aleyhinde sloganların atıldığı rejim karşıtı gösterilere dönüşmüştür. Bu durum, İran'ın hem siyasi hem de toplumsal anlamda güçlü bir kutuplaşmanın içine sürüklendiğini göstermektedir (Erol, 2020). Bu bakımdan İran'daki bu hoşnutsuzluğu ve farklı gruplar arasında yaşanan iktidar mücadelesini kullanmak isteyen düşman ülkeler bu durumu kullanarak İran toplumunu yönetime ve sisteme karşı kışkırtmak suretiyle ortaya çıkacak olan kaostan yararlanarak ülkeyi istikrarsızlığa sürükleyebilirler.

İran, çıkarlarını, hedeflerini ve yeteneklerini tamamen rejimin güvenliğini esas alarak belirlemektedir. Rejim güvenliği endişesi, İran'ı bir güvenlik devleti haline dönüştürmekte ve kaynakların askeri harcamalara aktarılmasına yol açmaktadır (Konukcu, 2018, s. 76-77). Bu durum, ülkenin ekonomik kalkınma sürecini sekteye uğratabilir veya zayıflatabilir. Ülke gelirlerinin halka yansımaması ise halkın rejime tepki duymasına yol açabilir. Düşman ülkeler bu durumu ülkenin düzen ve istikrarını bozmak amacıyla kullanarak halkı rejim aleyhinde kışkırtabilir. Böylece rejimin güvenliğini korumak adına atılan adımlar ters bir etki yaratarak rejimin güvenliğini tehlikeye sokabilir.

Rejimin güvenliğinin sağlanması amacıyla oluşturulmuş olan Devrim Muhafızları Ordusu da konumu itibariyle İran'ın istikrarsızlaştırılmasında etkili olarak kullanılabilecek bir başka araç olan asker-siyaset ilişkileri tartışmalarının ortaya çıkmasında etkili bir rol oynamıştır. Devrimin arkasından kurulan ve ideolojik bir nitelik taşıyan "İslam Devrimi Muhafızları Ordusu", zamanla askeri bir kuruma dönüşmüş ve İran siyaseti ve ekonomisindeki etkinliğini güçlendirmiştir (Sinkaya, 2010, s. 117). Özellikle 1980'li yıllardan sonra devletin yanı sıra, devlette oldukça etkin bir güç olan Muhafızlar ordusunun da ekonomide etkinliğini artırması ve böylelikle rejimin toplumsal desteğini devam ettirmesi, bir bakıma küresel kapitalizm ile daha az eklemlenmesini gerekli kılmaktadır. Ancak bu ortamda petrol gelirlerini ve dış ticareti olumsuz etkileyen Batı baskısı karşısında yerel dinamiklerin rejime olan desteklerini sona erdirmeleri riski de ortaya çıkabilmektedir. Nitekim yerel ekonomik güçlerin zaferiyle neticelenen İslam devriminin kapitalizm karşısındaki duruşunun Soğuk Savaş dönemi sonrası özellikle Rafsancani iktidarı döneminde zayıfladığı, hatta bu dönemde ülkenin serbest piyasa ekonomisine entegre olmaya çalıştığı görülmektedir. Ancak bu süreç, keskin Batı karşıtı söylemleri ve Devrime bağlılığıyla dikkat çeken bir lider olan Ahmedinejad döneminde sekteye uğramıştır (Üşenmez, 2015, s. 391). Bu durum kendine özgü bir ekonomik sistemi hayata geçiremeyen İran'ın istikrarlı bir ekonomi politikasına sahip olmadığını göstermektedir. Güçlü ve istikrarlı bir ekonomi politikasına sahip olmayan ülkelerin, siyasi anlamda da ulusal ve uluslararası alanlarda istikrarlı ve güçlü politikalar üretmesi oldukça zordur. Bu durumdaki ülkeler sık sık ekonomik krizlerle karşı karşıya gelirler. Nitekim İran'da da görülen ekonomik sıkıntıların farkında olan düşman ülkeler, ülkeye yönelik uygulayacakları ambargolar yoluyla ekonomik krizi daha da derinleştirerek toplumsal hoşnutsuzluğun ve yönetime karşı tepkinin yükselmesini sağlamak suretiyle de ülkenin istikrarsızlaşmasını sağlayabilirler.

Coğrafi konumu itibariyle de İran'ın stratejik konumu, ülkenin istikrarının bozulmasına elverişli bir nitelik göstermektedir. Güneybatı Asya'da yer alan İran İslam Cumhuriyeti, güneyde Fars ve Umman körfezleri, kuzeyde ise Hazar Denizi ile çevrilidir. Türkmenistan, Azerbaycan, Ermenistan, Rusya, Kazakistan, Umman, Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak, Pakistan, Afganistan ve Türkiye'ye komşu olup, 1.648.200 km^2 yüzölçümüyle dünyanın en büyük 18. ülkesi olan İran (Demirbudak & Pilehroud, 2014, s. 14), ABD'nin baskısını Irak ve Körfez yönünden olduğu gibi 1990'larda Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ülkenin kuzeyinde oluşan güç boşluğu dolayısıyla Orta Asya ve Kafkasya yönünden de hissetmiştir. Orta Asya ve Kafkasya'da oluşan güç boşluğunun ABD ve ABD yanlısı Avrupa devletleri ile İsrail tarafından doldurulma ihtimali, İran'ın stratejik çıkarları için bir tehdit oluşturmuştur. Bu durumda İran'ın tamamen ABD kaynaklı bir güvenlik tehdidi ile çevrelenmesi riski ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla her ne kadar Humeyni tarafından "Küçük Şeytan" olarak tanımlanmış olsa da Sovyetler Birliği'nin çöküşü, İran açısından olumsuz bir gelişme olmuştur (Özkan, 2007, s. 3).

Ayrıca coğrafi konum itibariyle Irak, Afganistan ve Pakistan gibi düzensiz göç, terörizm, uyuşturucu ve silah kaçakçılığı gibi faaliyetlerin oldukça sık yaşandığı ülkelerle komşu olması İran'ın sınır güvenliğini olumsuz etkilemektedir. Söz konusu bu olumsuz durum, özellikle Azerbaycan ve Kürdistan'da, Irak hattından insan gücü ile yapılan kaçakçılık faaliyetlerinde kendini göstermektedir. Bu faaliyetlerin yaratmış olduğu kayıt dışı ekonomi nedeniyle İran ekonomisi ciddi zarar görmektedir (Balcı, 2021, s. 4). Bu bakımdan düşman ülkeler bu durumu kullanarak da ülkenin istikrarını bozmaya çalışabilirler.

Bölgesel lider olma iddiası ve Şii inancının savunuculuğunu üstlenmesi, İran'ın komşu ülkelerde yaşanan iç karışıklıklar ve çatışmalarda etkin bir rol oynamasına neden olmaktadır. Bu kapsamda asimetrik güç unsurlarını kullanarak komşu ülkelerdeki çatışmalara dahil olan İran'ın, özellikle radikal örgütlerle işbirliği içerisinde olması

ve bu örgütlere vermiş olduğu destek, dış politikalarına meşruluk kazandırmak için "uluslararası terörizm" kavramını öne süren ABD ve İsrail gibi İran'la düşmanlık ilişkisi içerisinde olan ülkelerin, İran'ın terör örgütlerine destek verdiği yönündeki söylemleri yaygınlaştırmak yoluyla uluslararası toplumun tepkisini almasının önünü açmasını sağlamaktadır. Böylece uluslararası toplumun İran'a yönelik uygulamış olacakları ambargo ve yaptırım gibi araçlar sayesinde hem siyasi, hem sosyal hem de ekonomik anlamda güçlüklerle karşılaşan İran rejimi tehlikeye girecektir.

İran'ın hem iç hem de dış politikada mezhep odaklı davranış sergilemesi, ülkenin istikrarının devamı açısından riskli olan bir başka bir durumdur. Zira Müslümanlar arasında Şiilerin sadece bir azınlık olduğu görülmektedir. Bu durum ülke nüfusunun çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu Endonezya, Malezya ve Pakistan gibi ülkelerle ilişkilerinin bozulma tehlikesini ortaya çıkarabileceği gibi, iç politikada da Sünni kesime yönelik dışlayıcı tavrı, bu kesimin düşman ülkeler tarafından terör kampanyalarında kullanılmasının yolunu açabilmektedir (Karagiannis, 2016).

5. Sonuç

Soğuk Savaş döneminin sona ermesi ile birlikte ülkelerin güvenlikleri açısından sorun teşkil eden tehditler, askeri odaklı ve devlet merkezli olmaktan çıkarak çok boyutlu ve çok aktörlü bir hal almıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmeler, tehdidin askeri boyutunun dışında siyasi, sosyal, ekonomik ve çevresel boyutunu da ön plana çıkarmış ve tehdidin sadece devletlerden kaynaklanmadığını, devletlerden başka radikal örgütler, çok uluslu şirketler, uluslararası örgütler gibi devlet dışı aktörlerden de kaynaklandığını ortaya koymuştur. Bunda tüm dünyada etkisini büyük bir hızla hissettiren küreselleşme sürecinde, iletişim ve ulaşım alanları başta olmak üzere bilimsel ve teknolojik alanlarda yaşanan ilerleme ve gelişmenin etkisi elbette ki yadsınamaz. Bu gelişmeler sayesinde hızla yayılan demokrasi, eşitlik, adalet, insan hakları,

milliyetçilik, serbest piyasa vb. değer ve fikir akımları ülkelerin siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını etkilemiş, bazen ülkelerin istikrarını bozucu bir girdi halini almıştır. Bu değerlerin yaygınlaşmasıyla ülkelerin yönetim biçimleri ve rejim sistemleri daha fazla sorgulanır ve eleştirilir hale gelirken, etnik, mezhepsel ve dinsel farklılıkların yönetimde söz sahibi olma veya self-determinasyon gibi talepleri yükselişe geçmiştir. Bu talepler ülkelerin istikrarı ve güvenliği açısından çatışma potansiyelini bünyelerinde barındırmaktadır. Dünyaya hakim olmak isteyen küresel güçler, bu değerler üzerinden hedef ülkelerin istikrarını bozucu girişimlerde bulunmaktadırlar.

Bu girişimlerin en somut örneği küresel güçlerin yeni rekabet alanları olan Ortadoğu ve Asya bölgesi ülkelerinde görülmektedir. Bu kapsamda jeopolitik konum ve güç olarak hem Ortadoğu hem de Asya'da önemli bir yere sahip olan İran, başta ABD olmak üzere, bölgede çıkarları bulunan bazı ülkeler tarafından hedef ülke haline gelmiştir. Bu ülkeler daha önce bahsedilen istikrarsızlaştırma araçları üzerinden İran'ın toprak bütünlüğü ve istikrarını bozucu birçok faaliyette bulunmaktadırlar. Aynı araçlar üzerinden İran'ın da rakip ülkeler üzerinden istikrarsızlaştırma faaliyetlerinde bulunduğu söylenebilir.

Nihayetinde tüm ülkelerin siyasi, sosyal, kültürel yapısı, coğrafi konumu ve tarihsel geçmişi itibariyle toprak bütünlükleri ve bağımsızlıklarını az veya çok riske atacak potansiyel tehditleri bünyesinde barındırdıkları söylenebilir. Bu bakımdan ülkelerin bu özelliklerini dış güçlerin aleyhlerinde kullanmalarına izin vermemeleri kendi ellerindedir. Bu bağlamda İran güçlü geleneği ve kültürü sayesinde, tarihsel süreç boyunca maruz kaldığı işgaller karşısında kimliğini korumayı başarabilmiştir. Günümüzde de düşman algısı üzerinden ulusal birlik ve bütünlüğünü korumaya çalışmakta, bu algı üzerinden rejime ve rejimin politikalarına meşruiyet kazandırmaya çalışmaktadır. Ancak bu yöntemin uzun soluklu işe yarayacağını söylemek mümkün değildir.

KAYNAKÇA

Abrahamian, E. (2008). *A History of Modern Iran*. UK.: Cambridge University Press.

Abrahamian, E. (1980). Structural causes of the Iranian revolution. *Middle East Report , 87* (5), 21-26.

Akman, Ç. (2019). İran İslam Cumhuriyeti'nin Yönetim Yapısı Üzerine Bir Değerlendirme. *International Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR) , 6* (38), 1627-1640.

Armaoğlu, F. (2010). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım.

Axworthy, M. (2008). *A History of Iran Empire of The Mind*. New York: Basic Books.

Balcı, Ç. (2021). *İran'da Kulberler Sorunu*. 05 02, 2021 tarihinde https://iramcenter.org/iranda-kulberler-sorunu/ adresinden alındı

Baldwin, D. A. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies , 23* (1), 5-26.

Behdad, S., & Nomani, F. (2002). Workers, Peasants, and Peddlers: A Study of Labor Stratification in the Post-Revolutionary Iran . *International Journal of Middle East Studies , 34* (4), 667-690.

Ceylan, A. K. (2009). *Çığlık Çığlığa İran*. İstanbul: Yeniyüzyıl Yayınları: 16.

CIA . (2021). 05 01, 2021 tarihinde Iran: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/iran/#people-and-society adresinden alındı

Cleveland, W. L., & Bunton, M. (2009). *A History of the Modern Middle East*. Westview Press.

Demirbudak, B., & Pilehroud, F. (2014). *Yuvarlak Dünyanın Köşeleri İran*. İstanbul: Gita Yayınları.

Djalili, M. R., & Kallner, T. (2011). *İran'ın Son İki Yüzyıllık Tarihi.* (R. Uzmen, Çev.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Doğan, H. (2014). İran Siyasi Tarihi. S. Tamçelik içinde, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s. 3-59). Ankara: Gazi Kitabevi,.

Dursun, A. (2021). *İran'ın Yeni Cumhurbaşkanı İbrahim Reisi Kimdir?* 12 06, 2021 tarihinde AA Dünya: https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iranin-yeni-cumhurbaskani-ibrahim-reisi-kimdir/2325702 adresinden alındı

Erol, S. (2020). *ABD-İran krizindeki üç kritik soru: Hangi İran? Nasıl bir İran? Kimin İran'ı?* . 04 30, 2021 tarihinde AA Analiz: https://www.aa.com.tr/tr/analiz/abd-iran-krizindeki-uc-kritik-soru-hangi-iran-nasil-bir-iran-kimin-iran-i/1702076 adresinden alındı

Foran, J. (2005). *Taking Power: On The Origins of Third World Revolutions.* Cambridge: Cambridge University Press.

İbrahimi, H. (2010). *İran: Kısa Vadeli Toplum*. 04 30, 2021 tarihinde İran Araştırmaları Merkezi (İRAM Center): https://iramcenter.org/iran-kisa-vadeli-toplum/ adresinden alındı

Karadeniz, Y. (2012). *İran Tarihi (1700-1925)* . İstanbul: Selenge Yayınları.

Karagiannis, E. (2016). *İran'ın Bölgesel Güç Olarak Yükselişi: Şiilerin Güçlendirilmesi ve Buna Bağlı Kısıtlamalar*. NATO REVİEW: https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2016/02/24/iran in-boelgesel-guec-olarak-yuekselisi-siilerin-gueclendirilmesi-v adresinden alınmıştır

Keddie, N. R. (2002). *Modern Iran: Roots and Results of Revolution* . New Haven: Yale University Press.

Kılınç, A. (2008). İran Anayasa Hukukunun Genel Esasları. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi , 12*, 907-948.

Kinzer, S. (2003). *All the Shah's Men An American Coup and the Roots of Middle East Terror.* New Jersey: Published by John Wiley & Sons.

Koç, M. (2018). *İran'da Bir Milli Güvenlik Sorunu Olarak Tarikatlar*. 04 26, 2021 tarihinde İran Araştırmaları Merkezi (İRAM): https://iramcenter.org/iranda-bir-milli-guvenlik-sorunu-olarak-tarikatlar/ adresinden alındı

Konukcu, Y. (2018). İran'ın Bölgesel Güvenlik Stratejisi: Bir Güç Döngüsünün Değerlendirilmesi . *Bitlis Eren Üniversitesi Akademik İzdüşüm Dergisi , 3* (3), 74-91.

Lipschutz, R. D. (1995). *On Security.* New York: Columbia University Press.

Özdemir, Ö. (2014). İran'da Siyaset ve Toplumsal Yapının Dönüşümü. S. Tamçelik içinde, *İran: Değişen İç Dinamikler ve Türkiye-İran İlişkileri* (s. 59-81). Ankara: Gazi Kitabevi.

Özer, A. (2003). *Anayasa Hukuku.* Ankara: Turhan Kitabevi.

Özkan, G. (2007). ABD-İran Arasında Nükleer Güç ve Güvenlik Sorunu. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar , 44* (509), 21-34.

Sander, O. (1996). *Siyasi Tarih 1918-1994.* Ankara: İmge Yayınları.

Sinkaya, B. (2010). İran'da Asker–Siyaset İlişkileri ve Devrim Muhafızları'nın Yükselişi. *Ortadoğu Etütleri , 1* (2), 115-142.

Şen, G. (2022, 11 24). *İran: Dünden Sonra, Yarından Önce*. 12 06, 2022 tarihinde Fikir Turu: https://fikirturu.com/jeo-strateji/iran-dunden-sonra-yarindan-once/ adresinden alındı

Üşenmez, Ö. (2015). İran ve Rejim İstikrarı . *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 17* (3), 389-407.

Wells, M. C. (1999). Thermidor in the Islamic Republic of Iran: The Rise of Muhammad Khatami. *British Journal of Middle Eastern Studies , 26* (1), 27-39.

Wolfers, A. (1952). "National Security" as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly , 67* (4), 481-502.

Bingöl University
Faculty of Economics and Administrative Sciences
iibf@bingol.edu.tr
+90 (426) 216 00 17
Bingöl / Turkey
iibfkongre.bingol.edu.tr

9 786057 107220